İhvân-ı Safâ Risâleleri

Cilt 1

İDEA AYRINTI

9

İdea
Ayrıntı
Dizisi

İhvân-ı Safâ Risâleleri • Cilt 1

639

İHVÂN-I SAFÂ RİSÂLELERİ

Cilt 1

İdeaAyrıntı Dizisi

Ayrıntı Yayınları

Ayrıntı: 638
İdeaAyrıntı Dizisi: 9

İhvân-ı Safâ Risâleleri
Cilt 1

Kitabın Orjinal Adı
Resâilu İhvânî's-safâ ve
Hullânu'l-vefâ Dâru Sâdr

İdeaAyrıntı Dizi Editörü
Burhan Sönmez

Editör
Prof. Dr. Abdullah Kahraman

Yardımcı Editör
Prof. Dr. İsmail Çalışkan

Çevirenler
Prof. Dr. Ali Durusoy, Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya,
Prof. Dr. İsmail Çalışkan, Doç. Dr. Ahmet Hakkı Turabi,
Yrd. Doç. Dr. Ali Avcu, Doç Dr. Enver Uysal,
Yrd. Doç. Dr. Ömer Bozkurt, Elmin Aliyev

Yayıma Hazırlayan
Özlem Çekmece

Kapak Görseli
NYPL/Science Source/Photo Researchers
Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Esin Tapan Yetiş

Baskı
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No.:244
Topkapı/İstanbul Tel.: (0212) 612 31 85
Sertıfika No.: 12156

Birinci Basım: *2012*
Baskı Adedi: *2000*

ISBN 978-975-539-659-0
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.:3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

İHVÂN-I SAFÂ RİSÂLELERİ

Cilt 1

İçindekiler

Giriş (Burhan Sönmez) 7

Çeviri Üzerine Not (Abdullah Kahraman) 11

Risâlelerin İçeriklerini Özetleyen Fihrist Bölümü [Fihristü'r-Resâil] 13

Matematik Kısmının Birinci Risâlesi: Sayılar Hakkında 31

Matematik Kısmının İkinci Risâlesi: Hendesede Geometri ve Mahiyeti 51

Matematik Kısmının Üçüncü Risâlesi: Astronomi-Astroloji 81

Matematik Kısmının Dördüncü Risâlesi: Coğrafya 111

Matematik Kısmının Beşinci Risâlesi: Musiki 129

Matematik Kısmının Altıncı Risâlesi: Ahlâkın Islahı ve Nefsin Terbiyesinde Sayısal ve Geometrik Oran 161

Matematik Kısmının Yedinci Risâlesi: Bilimsel Sanatlar ve Amaçları Üzerine 173

Matematik Kısmının Sekizinci Risâlesi: Pratik Sanatlar ve Amaçları Üzerine 187

Matematik Kısmının Dokuzuncu Risâlesi: Ahlâkın Anlamı, Farklı Oluşunun Nedenleri ve Ahlâkî Hastalıkların Çeşitleri, Peygamberlerin Ahlâkına Dair Bazı Nükteler ve Filozofların Ahlâkının Özü Üzerine 201

Matematik Kısmının Onuncu Risâlesi: İsagoci 269

Matematik Kısmının On Birinci Risâlesi: Kategoriler (On Mekûlât) Üzerine 281

Matematik Kısmının On İkinci Risâlesi: İbâre'nin (Peri Hermenias) Anlamı Üzerine 291

Matematik Kısmının On Üçüncü Risâlesi: Birinci Analitikler'in Anlamı Üzerine 297

Matematik Kısmının On Dördüncü Risâlesi: İkinci Analitiklerin (Burhân) Anlamı Üzerine 305

Giriş

"Gelin! Bu bahçeye girin!" der İhvân-ı Safâ, "Arzu ettiğiniz meyvelerden yiyin! İstediğiniz kokulardan koklayın! Gönlünüzce eğlenip, istediğiniz yerde dolaşın! Sevinip neşelenin!"

Bir grup düşünürün ortak adı olan İhvân-ı Safâ, "arınmış kardeşler" veya "gönlü temiz kardeşler" anlamına gelir. İslam'ın dördüncü yüzyılında (dokuz yüzlerin sonu, binli yılların başı) Basra'da ortaya çıkmakla birlikte Bağdat'da da bir kolları bulunur. Ortak düşünce ve dayanışma içinde, 52 fasikülden (risâleden) oluşan bir eser yazarlar.

İslam tarihinin ilk yüzyılları toplumsal kamplaşmaların ve düşünsel yarılmaların yaşandığı bir dönem olur. Akıl ile inancın, bağlanma ile sorgulamanın sarsıcı geriliminde Mutezileciler, Kelâmcılar, Felsefeciler ve Tasavvufçular kendilerine yer ararlar. Bâtınî - Zâhirî ya da Sünni - Şii diye bilinen ve uzlaşmaz bir hat izleyen eğilimler, toplumdaki bölünmeler içinde gelişir. İbni Sina, Eşari, daha sonra Gazali ve İbni Rüşd gibi düşünürlerin etrafında dönen tartışmalar, inanç ve hayat üzerindeki etkileriyle yayılır. Emeviler, Abbasiler, Fatımiler, Karmatiler, İsmaililer ve diğerleri, farklı fikirlerin ifade edildiği ama çok fazla kanın da aktığı bir süreçten geçerler. Tarih, keskin kılıçların olduğu kadar keskin fikirlerin de eşitsiz gelişiminde biçim alır.

İhvân-ı Safâ, bu derin yarılmaların ortasında belirir.

Aklın rehberliğinde, kalbi arındırmaya ve insanı yükseltmeye gayret ederler. Din ile felsefenin, bilim ile ahlâkın iç bağlarla bütünleşmesi, insanlığın gelişme imkânını yaratır. İhvân-ı Safâ bu inançla, Sokrates'ten beri var olan geleneğe benzer şekilde, arınma yoluyla olgunlaşmaya yönelerek, "insan-ı küllî"nin peşine düşer. Yetkin insana ulaşmak için olgunlaşmak ve ahlâken güzelleşmek gerekir. Bu arzu, onları, "insanın ne olduğuna değil, ne olabileceğine" yani yaratıcı potansiyeline dair bir anlayışa götürür.

İhvân-ı Safâ öteki düşünce ve inançlara karşı hoşgörüyü özellikle vurgular. Hiçbir bilime düşman olunmamalı, hiçbir kitaptan uzak durulmamalıdır onlara göre. Bütün dinlerin olumlu yanma vurgu yaparlar. İhvân-ı Safâ grubundan bir düşünürün şöyle dediği rivayet edilir:

"Din, hastaların; felsefe ise sağlıklı insanların tedavisiyle ilgilenir. Peygamberler hastaları, hastalıklarının artmaması, hatta onların bütünüyle iyileşmesi için tedavi ederler. Filozoflar ise herhangi bir hastalık bulaşmaması için, sağlıklı insanların sağlığını korur."

Onların tek tek kendi adlarını kullanmak yerine ortak bir isim tercih etmeleri, dönemin baskıcı koşullarının yanı sıra "küllî" düşüncelerinin de bir yansımasıdır. Grubun tam adı İhvân-ı Safâ ve Hullân-ı Vefâ Ehl-i Adl ve Ebnâ-i Hamd'dır. İslam üzerine araştırmalarıyla bilinen Goldziher, İhvân-ı Safâ adının Kelile ve Dimne söylencesinden alındığını belirtir. Söz ettiği hikâyede, bir avcıdan kurtulmak için birbirlerine yardım eden hayvanlar (güvercin, fare, kaplumbağa, gazel) başarıya ulaştıktan sonra hep birlikte "ihvân-ı safâ olduklarını" söylerler. Risâleler'de buna dönük ifadeler görülür. Kardeşine yardım etmenin, hatta gerekirse kendini feda etmenin yüceliği dile getirilir.

İhvân-ı Safâ içinde birbirine bağlı dört ayrı derece vardır: Birincisi on beş yaşını dolduran gençlerin oluşturduğu sanatkâr grubudur. İkinci derece, otuz yaşını dolduran ve akıl ve hikmeti bilen "liderler" grubudur. Üçüncü derece, kırk yaşını dolduran güçlü kralların derecesidir. Dördüncüsü ise, elli yaşını dolduran ve hakikate açık biçimde erişenlerin derecesidir.

Kim oldukları ve kaç kişi oldukları konusunda değişik teori ve söylentiler vardır. Kendilerini "Âdem babanın mağarasında uyuyanlar" olarak tanımlar ve "ashâb-ı keyf uykularını tamamlayarak uyandıklarını" söylerler. Ayda üç gece gerçekleşen toplantılarına yabancıları almazlar, ama düşüncelerini yaymaktan da geri durmazlar. İhvân-ı Safâ üyeleri arasında el-Besti, Zencani, Mukaddesi, Mihrcâni, Avfi, Rifai ve el-Sabi gibi isimler anılır. Etraflarındaki sır halesi bin yıldır kalkmamıştır. Risâleler'i, üç "gizli imam"dan (imam-ı mestûr) ikincisinin yazdığı iddia edildiği gibi, İhvân-ı Safâ'yı İsmaililer'den Nusayriler'e ve Dürziler'e kadar değişik yapılara atfedenler de olur.

Abbasi halifesinin emriyle 1050 yılında İhvân-ı Safâ Risâleleri'nin (İbni Sina'nın eserleriyle birlikte) bütün kütüphanelerden toplanarak yakıldığı bilinir. Ancak Endülüslü düşünür Müslime, Doğu'ya seyahati sırasında risâleleri toplayarak, yok olmaktan kurtarır.

Hz. Muhammed'den ilhamla, dünyanın bir hapishane olduğunu söyleyen İhvân-ı Safâ, buradan kurtulmanın yolunun bilgiyle arınmaktan geçtiğine inanır. Bu temelde insanın olgunlaşmasını ve ahlâkın düzeltilmesini dert edinerek, toplam 52 risâle ve bir de ek (Risâletü'l-Câmia) yazarlar. Ansiklopedik bir niteliğe sahip bu eserde, matematikten müziğe, felsefeden gökbilimine ve sihirden aşka kadar pek çok konu, şiirsel bir dille tartışılır ve özenle işlenir.

Risâleler dört bölüm altında sınıflandırılır:

a) Matematiksel ve Eğitsel Bilimler. (On dört risâle)
b) Cisimsel-Doğal Bilimler. (On yedi risâle)
c) Psikolojik-Aklî Bilimler. (On risâle)
d) Metafizik Bilimler. (On bir risâle)

İhvân-ı Safâ, sayılara özel bir anlam yüklediği için, Risâleler'in ilk cildini matematik konusuna ayırır. Pisagorculardan (Pythagoras) ilhamla, varlığın aslını sayılara göre düşünür ve felsefelerini buna göre geliştirirler. Bilimsel sanatların ve ahlâkın yanı sıra musikiye de matematik bölümünde yer verirken, tıpkı Yunan ve İskenderiye filozofları gibi, melodi ve ritmlerle gök cisimlerinin hareketleri arasında bir ilişki kurarlar.

Doğal bilimlerin ele alındığı ikinci ciltte, madde-suret, zaman-mekân, hareket, meteoroloji, varlıklar, sesler ve işitme gücünün algılanması gibi konular işlenir. İhvân-ı Safâ, do-

ğuş ve gelişme anlayışına eğilim göstererek dört ayrı varlık türü sıralar: Madenler, bitkiler, hayvanlar ve insanlar. Bunların her birinin alt tabakası bir alttaki varlığa, üst tabakası ise bir sonraki varlığa bağlanır. Madenlerin alt tabakası toprakla, üst tabakası bitkilerle bitişiktir. Yosun buradaki bir tür ara halkadır. Bitkilerin hayvanlara bağlanan yemişi ise hurmadır. Diğer bitkilerden farklı olduğu için hurma hayvani bir bitkidir. Dişi hurmanın aşılanması hayvanlarınkini andırır. Hurmanın baş tarafı kesildiğinde, artık gelişmez, tıpkı hayvanların ölmesi gibi. Hayvanların en gelişkini de insana en yakın olanıdır. Bunlar niteliklerine göre birkaç çeşittir: Fiziki benzerlik açısından maymun, zekâsıyla fil, organizasyon yeteneği açısından ise arı, insan ile hayvan arasındaki aralıkta yer alır.

Üçüncü ciltte psikolojik-aklî bilimler incelenirken, yeni-Platoncu bir yaklaşımla, feyz (taşma) ve sudûr (meydana gelme) öğretisi dile getirilir. Evrenin ve bütün maddelerin işleyişi, canlı bir bedene benzetilir ve evren "büyük insan" olarak adlandırılır. İhvân-ı Safâ, insanın bütün çabasının, tam bilgiyi elde etmek olduğuna inanır. Küllî Aklı bilmekle ve onun rehberliğinde ulaşabilecek bir amaçtır bu.

Dördüncü ciltte farklı görüşleri ve inançları ele alırken, din ile felsefe arasında köprüler kurmaktan ziyade içsel bağlar bulmaya çalışırlar. Farabi ve İbni Sina'nın başka biçimde tartıştıkları meselelere akıl düşürürler. Farklılıkların aşıldığı kapsayıcı bir dine doğru yol alırken, aklî bir inanç yaratma hayalinin ardına düşer ve din ile felsefeyi bu gayretle yoğurmaya çalışırlar. Bu bağlamda mesela şeytan inancı, dünyevileşmiş akıl ile tanımlanır. İhvân-ı Safâ'ya göre şeytan, rüştüne ulaşmış olan insandır. Çünkü öğüt dinlemez ve şehevî arzuların peşinden gider. Davranışları ve ahlâkı kötü olduğu için o da kötü insan olur.

52 risâleden sonra gelen beşinci ciltte, bütün risâlelerin özünü yansıtan bütünsel bir bakış sunulur. Bu konuda fihristte şöyle denir: "Bundan sonra, diğer risâlelerin hepsini özetleyen, onlardaki hakikatlerin tamamım içeren er-Risâletü'l-Câmia gelir... Er-Risâletü'l-Câmia, dile getirdiğimiz şeyler için en son gaye ve en son amaçtır."

İhvân-ı Safâ Risâleleri olarak bilinen ve bin yıldır Doğu'dan Batı'ya geniş bir kültür ve düşün coğrafyasında önceleri nefesi sonraları ise hayaletiyle dolaşan bu eser, şimdi okunup, arınmış kalplerde yer edinmeyi bekler, yeniden.

"Ey kardeş!" der İhvân-ı Safâ, "bu risâleler, ilim isteklileri, hikmeti seçenler, özgürlüğü seven ve kurtuluşu tercih edenler içindir. Onları sadece hak edenlere vermek ve hak edenleri onlardan mahrum etmemek suretiyle, risâleler konusunda emanet hakkı yerine getirilmelidir. Çünkü risâleler; cilâ, şifa, nur ve ışıktır. Hatta onlar ilaç olamamışsa, hastalık gibidir. İyileştiremezse hasta eder; ıslah etmezse ifsat eder; kurtuluşa erdirmezse helâk eder. Tedavi eder, ama bazen hasta da edebilir. Öldürür de, diriltir de."

Aradan bin yıl geçti.

Emanet hakkını yerine getiriyoruz.

Burhan Sönmez
Nisan 2012, İstanbul

Çeviri Üzerine Not

Kimlikleri ve görüşleri etrafında farklı yorumlar yapılan İhvân-ı Safâ'nın tam olarak ne düşündükleri, her biri diğeriyle ilişkili ve aynı mantık örgüsünün bir parçası olan bu risâlelerde gizlidir. Bu sebeple risâlelerin hiçbiri ihmal edilmeden ve kendi orijinal sıralarına göre okunması gerekmektedir. Şimdiye kadar bu topluluk ve risâleler üzerine yapılan yorumlar, büyük ihtimalle risâlelerin tamamı görülmeden yapılmıştır. En azından bu durum Türk okuyucular açısından böyledir. Çünkü risâlelerin tam Türkçe bir çevirisi henüz yayınlanmamıştır. Araştırmacıların bir kısmının doğrudan risâlelere müracaat etmek yerine, ya yabancı dillerdeki kısmi çevirilerine veya onlarla ilgili ikinci ve üçüncü el kaynaklara dayandıkları görülmektedir. Bu sebeple ilk defa bu risâleler orijinal dili olan Arapça'dan Türkçe'ye çevrilmektedir.

Risalelerin çevirisinde mümkün olduğu kadar sahasında uzman olan çevirmenlerden yararlanılmıştır. Farklı kişiler tarafından çevrilmekle birlikte baştan sona kadar Arapça metinle karşılaştırılarak üslup birliği kurulmaya çalışılmıştır. Her çeviri eserde olduğu gibi, bu çeviride de dil ve terminoloji sıkıntısı yaşanmıştır. Arapça bir kavramın dilimizde ittifak edilmiş bir karşılığı her zaman bulunmamaktadır. Bu sebeple terimlere yaklaşık bir anlam verilmekle birlikte, okuyucuya doğru manayı çağrıştırır düşüncesiyle, genel olarak orijinali parantez içerisinde korunmuştur.

Bütün çabalara rağmen çeviri olması ve insan elinden çıkması nedeniyle eksiklerin ve gözden kaçan hususların olabileceğini düşünmekteyiz. Bu konuda dikkatli okuyucuların ve iyi niyetli eleştirmenlerin uyarıları bizi sevindirecek ve doğruyu bulmamıza yardım edecektir.

Editör
Prof. Dr. Abdullah Kahraman

Risalelerin İçeriklerini Özetleyen Fihrist Bölümü [Fihristü'r-Resâil][1]

1. Çeviri: Doç. Dr. Enver Uysal. Uludağ Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

Risâlelerin Fihristi

Bu, bütün anlamları ve buradaki amaçlarının hakikati ile *İhvânu's-safâ ve Hullânu'l-vefâ, Ehl-i Adl ve Ebnâu'l-hamd* [Safâ Kardeşler, Vefalı Dostlar, Adalet Ehli ve Hamd Çocukları]'nın risâlelerinin fihristidir. Onlar, hâlis sûfîlerin -ki hangi yörede bulunurlarsa bulunsunlar, Allah onların itibarlarını korusun- sözlerinden çeşitli bilimlere, dikkat çekici hikmetlere, edebin inceliklerine ve anlamların hakikatlerine ilişkin 52 risâledir. Risâleler dört bölüme ayrılmıştır:

a) *Riyazî-Tâlîmî (Matematiksel ve Eğitsel) Bilimler,*
b) *Cismânî-Tabîî (Cisimsel-Doğal) Bilimler,*
c) *Nefsânî (Psikolojik)-Aklî Bilimler,*
d) *Dinî-İlâhî (Metafizik) Bilimler.*

Matematiksel ve Eğitsel Bilimler on dört risâledir:

Birinci risâle; "Sayı" [el-'adâd] ve onun mahiyeti, niceliği, niteliği ve özellikleri hakkındadır. Bu risâle ile amaçlanan hedef, felsefeye yeni başlayanların, hikmeti tercih edenlerin, eşyanın hakikatleri üzerine düşünenlerin ve bütün var olanların nedenleri hakkında araştırma yapanların nefislerinin terbiyesidir. Bu risâlede sayının zihinlerdeki suretinin [heyûlâ][1], var olanların maddedeki suretlerineuygun düştüğünün, sayının en üstün âlemden bir örnek olduğunun, nefsini terbiye etmeye çalışan kişinin, sayı bilimini öğrendikten sonra diğer matematikselve tabiat bilimlerini öğrenme aşamasına geçebileceğinin açıklaması da mevcuttur. Sayı bilimi, bilimlerin aslı, hikmetin temeli, marifetlerin başlangıcı ve anlamların ana unsurudur.

İkinci risâlerisâle; "Hendese [*Geometri*]"nin esasını oluşturanların, kaç çeşit olduğunun ve içerdiği konuların niteliğinin açıklanması hakkındadır. Bu risâle ile ulaşılmak istenen, zihinleri gözle görülen şeylerle [mahsûsât] aklî olanlara [ma'kûlât], cisimsel varlıklardan ruhanî varlıklara, maddî varlıklardan maddeden soyutlanmış varlıklara yönlendirmek ve ço-

1. Heyûlâ: Bütün cisimlerin varsayılan özü. Eşyanın gerçek olan kısmı. Zihinde tasarlanan şey. 'Adâd ilminde, sayıların zihinlerdeki sûreti. (y.h.n.)

ğalmayan, artmayan, [basit] birleşme ile bireyselleşmeyen [el-mevcudât-ı gayrı mürekkeb], bir miktar ile sınırlandırılamayan, çizgi vb. şeylerle sınırları belirlenemeyen soyut suret, salt ruhanî cevherler, açık olarak bilinemeyen, zaman ve mekân üstü yüce bireysel varlıklar... gibi basit cevherlerin nasıl görülebileceği, hendese ilmi çerçevesinde bunların nasıl ilişkilendirileceği, onların nasıl bilinebileceği ve nefsin onlara nasıl yükselebileceği konularını araştırmaktır.

Üçüncü risâle; "Giriş" mahiyetindedir ve "Yıldızlar" hakkındadır. Feleklerin [gök cisimlerinin] oluşumundan, burçların nitelikleri, gezegenlerin seyri ve onların bu âlemdeki etkilerinden, doğuranların [ümmühât] ve doğumların büyüme, yıpranma, oluş ve bozuluşla yıldızlardan nasıl etkilendiğinden bahseder. Bu risâlerisâlenin amacı, temiz nefisleri felekler âlemine ve göklerin tabakalarına, ruhanî varlıkların, mukarreb meleklerin, mele-i â'lâ'ya, en üstün cevherlerin konaklama yerlerine yükselmeye ve *Rûhu'l-Emîn*'e [*Faal Akla*] ulaşmaya teşvik etmektir.

Dördüncü risâle; "Mûsikî" hakkında olup[2], telif (ses ve nağmeleri düzenleyip uyumlu hale getirme) sanatı bilimine giriştir. Burada nağmelerin ve onlarla uyumlu melodilerin, -tıpkı ilaçların, diğer içeceklerin ve panzehirlerin canlıların bedenlerindeki etkileri gibi-dinleyenlerin nefislerindeki etkileri, gök cisimlerinin, hareketleri, dönüşleri ve birbiriyle sürtünmeleri esnasında ut, tambur ve sazların çıkardığı nağmeler gibi, güzel, beğenilen ve kulağa hoş gelen, düzensiz nağmeler çıkardıkları açıklanır. Bu risâlenin amacı, insanî-melekî düşünen nefisleri, bedenlerinden ayrıldıktan -ki bu ölüm olarak adlandırılır- sonra oraya (ruhanî-semavî âleme) yükselmeye teşvik etmektir. Çünkü Allah'ın şu ifadesiyle açıkladığı gibi, Peygamberlerin, sıddıkların, şehitlerin, hakikatleri düşünüp inceden inceye araştıran sâlihlerin ruhlarının yükseldiği yer orasıdır: "Hayır, hayır! İyilikseverler için yazgı, kesinlikle Yüce Cennet'tir (İlliyyûn). Kim söyleyecek sana Yüce Cennet'in ne olduğunu, O yazılmış bir yazgıdır.".[3]

Beşinci risâle; "Coğrafya", yani yeryüzünün ve çeşitli bölgelerin biçimi hakkındadır. Burada yeryüzünün; üzerindeki bütün dağlar, denizler, çöller, akarsular, şehirler ve köyler ile birlikte küre şeklinde ve canlı olduğu, tamamen bir canlı suretine benzediği ve bütün organları ve cüzleriyle, zâhiri ve bâtını ile Allah'a ibadet ettiği; yeryüzünün haritasının, takdirinin, yollarının ve ülkelerinin nasıl olduğu açıklanır. Bu risâleden amaç; nefsin bu âleme geliş nedeni, onun (bedenle) nasıl birleştiği, başka şeylerle ilişkisinin ve duyu organlarını kullanmasının, kıyas için çıkarımda bulunmasının nedeni ve kurtuluşunun nasıl olacağı konusunda uyarıda bulunmak, Allah'ın bize getirdiği deliller, iç dünyamızda ve dış dünyada bize gösterdiği işaretler üzerine düşünmeye teşvik etmektir. Ki bu sayede araştırmacı için hakikat ortaya çıkar da ona sarılır, onun peşinde koşar, bütün hallerinde Allah'a tevekkül eder; emelleri sona erip ecel yaklaşmadan, üzüntü ve pişmanlık hissetmeden ve ömrü sona ermeden önce, kendisini ahiret yurdu için azık biriktirmeye ve oraya göç etmeye hazırlar.

Altıncı risâle; "Sayısal ve Geometrik Oranlar, sesler arasındaki uyum ve ilişkiler, bunların çeşitleri ve aralarındaki düzenin nasıl olduğu" hakkındadır. Bu risâlede ulaşılmak istenen; akıllı insanların nefslerine bilimlerin sırlarını, hakikatlerini ve gizli yönlerini, hikmetlerin

---

2. Burada dördüncü risâlenin "Mûsikî" olduğu söylense de kitap sırasında 4. ve 5. Risâlenin sırası yer değiştirmiştir. Buna göre 4. Risâle "Coğrafya" 5. Risâle ise "Mûsikî"dir. (ç.n.)
3. Mutaffifîn 83/18-20.

anlamlarını ve batınî yönlerini çözmede rehberlik etmektir. Güçleri farklı, suretleri birbirine benzemeyen, tabiatları birbirine zıt olan varlıkların, ancak dengeli bir oranda bir araya gelmeleri durumunda bir uyum ortaya koyabilecekleri ve varlıklarını sürdürebileceklerine vâkıf olmak. Eğer bu, dengeli bir oranda gerçekleşmezse, düzensizlik ve ayrışma ortaya çıkar ve nihayet bu varlıklar dağılıp yok olur. Zaten herhangi bir şeyin düzeni ve dengesi, ondaki uyuma ve [kendi dışındaki varlıklarla] kaynaşıp bütünleşmenin sağlıklı oluşuna bağlıdır. Bunun niceliğini ve niteliğini bilmekle insan, bütün sanatlarda mahir ve yetenekli olur, onlarda kendini gösterir.

Yedinci risâle; "Bilimsel ve Kuramsal [nazarî] Sanatlar ve bunların bölümlerinin niceliği, derecelerinin niteliği, yöntemlerinin ve ekollerinin açıklanması" hakkındadır. Bu risâleden amaç; bilimlerin çeşitlerinin, hikmetlerin türlerinin belirlenmesi, bunların arazlarının ve hakikatlerinin açıklanması, ilim ve hikmet isteğinin önünü açmak, onların zamanını belirlemek, onlara ulaşmanın ve onları bilmenin yolunu açıklamaktır.

Sekizinci risâle; "Pratik ve meslekî sanatlarla, bunların çeşitlerinin belirlenmesi" hakkındadır. Bu risâledeki amaç; arazların cevherler marifetiyle, hakikatte etkin olup da açıkta olmayan bütün sanatları ortaya çıkaran, bu sanatları bedenleri için kullanarak onlara hizmet eden cevherleri bilme konusunda gafil nefislere uyarıda bulunmaktır. Çünkü sanatlar için bu cevherler, nefisler için -amaçları ve ihtiyaçları farklı olmasına rağmen- amaçlarına ulaşmak üzere kullandıkları aletler hükmündedir.

Dokuzuncu risâle; "Ahlâkın Farklı Oluşunun ve bu farklılığın sebeplerinin açıklanması, Peygamberlerin âdâbı ve sünnetlerinden bazı anekdotlar, filozofların ahlâkının ve yaşantılarının esasları" hakkındadır. Bu risâlenin amacı; nefislerin olgunlaştırılması ve ahlâkın iyileştirilmesidir ki, sonsuzluğa, kalıcı sevince, dünya ve ahirette sonsuz mutluluğun yetkinliğine ancak bu iki şeyin gerçekleştirilmesiyle ulaşılır.

Onuncu risâle; "İsagoci"[4] hakkındadır ki o, filozofların mantıkta, sözlerinde ve diyaloglarında, kitaplarında, delillerinde ve kanıtlamalarında kullandığı altı lafızdır. Bu risâleden amaç; insanın özünü var kılan, onu tamamlayan ve ona sonsuzluğu öğreten, yine ona mantıkî, lügavî ve felsefî ifade arasındaki farkı ve bunların her birinin hakikatinin ne olduğunu bildiren şeye dikkat çekmek; dili kontrol altına alıp yanlıştan korumak ve doğruya yönlendirmek için dilbilgisine ihtiyaç hissedildiği gibi, aklı kontrol edip hakikatlere yönlendirmek, onu hata ve yanlışlardan korumak için ihtiyaç duyulan şeyleri açıklamaktır. Çünkü mantık sanatının akılla ve aklî olanla ilişkisi, tıpkı gramer sanatının dil ve sözlerle ilişkisi gibidir.

On birinci risâle; "Kategoriler" hakkındadır ki orada her biri varlıklardan birinin cins ismi olan on lafız, yani küllî akledilirler açıklanır. Bu risâleden amaç; her biri bir cins olarak adlandırılan bu on kategoride toplanan bütün var olanların anlamlarını açıklamaktır. Cinsler kategorilere dâhildir. Sonra cinslerin türlere, türlerin bireylere [*şahıs*], bireylerin de özlere [*ümmühât*] nasıl bölündüğü, bunların hepsinin edebiyat, bilim ve hikmet bahçeleri, nefislerin meyveleri ve ruhların gezinti yerleri olduğu açıklanır.

On ikinci risâle; "Peri Hermenias"[5] hakkındadır. Bu, ibareler üzerine konuşmak, anlamlara hakkını vermek ve onları açıklamaktır. Bu risâleden amaç; basit, tekil ve kesin ifadeleri,

---

4. İsagoci kelimesinin kaynağı tartışmalı olsa da, mantık ve kategoriler ilmiyle ilgilidir. (y.h.n.)
5. Peri Hermenias, Aristo'nun aynı adlı kitabına göndermedir. "Yorum üzerine" olan bu çalışma, daha çok İbâre adıyla anılır. (y.h.n.)

doğru ve yalan şeklinde bölünen yüklemli önermeleri tanımlamak, kıyas öncüllerinin nasıl elde edildiğini, basit, tekil lafızlardan olumlu ve olumsuz olarak nasıl düzenlendiğini, ifadelerin nasıl bölümlendiğini ve bunların kesin olanlarından burhanî öncüllerin nasıl oluşturulduğunu açıklamak, ayrıca isim, kelime, mutlak, kesin, olumlu, olumsuz, neticelendirilmiş, düz, neticelendirilmemiş, ikili, üçlü ve dörtlü yargılar, zorunlu, mümkün ve imkânsız, karşıt, eksik ve mantık öncüllerinde ihtiyaç duyulan diğer kavramları tanımlamaktır.

On üçüncü risâle; "Birinci Analitikler", yani Kıyas hakkındadır. Bu risâlenin amacı; filozofların ve kelâmcıların, düşüncelerini ve yordamlarını delillendirmede, iddialarında, açıklamalarında ve tartışmalarında kullandıkları kıyasın çeşitlerini, kıyasın doğru sözü yalandan, yanlış kanaati doğrusundan, doğru davranışı yanlışından ayırt edebilmek için filozofların ortaya koyduğu âdil bir ölçü olduğunu; kıyasın ne zaman, hangi şeyden ve nasıl yapıldığını, hangi kıyasın doğru, hangisinin yanlış olduğunu açıklamaktır.

On dördüncü risâle; "İkinci Analitikler", yani Burhân hakkındadır. Bu risâlenin amacı; içinde hata ve yanlış bulunmayan doğru kıyasın -ki bu "burhân" olarak adlandırılır- nasıl yapıldığını, burhânm; derin görüşlerin ölçü ve dengesi olduğunu, adaletli bir ölçü ikame ettiğini, bu görüşlerin ölçülerinin; doğru ve yanlış arasındaki farkın ölçüsünün, hakkı batıldan ayırt eden metafizikçi filozofların kullandığı ilk aklî bilgiler olduğunu açıklamaktır. Apaçık hakikat ve yakîn bilgi de bu bölümde açıklanır.

Matematiksel ve eğitsel, felsefî bilimler böyle tamamlanır.

Cismânî-Tabiî (Cisimsel-Doğal) Bilimlere ilişkin risâleler ise on yedi tanedir:

Birinci risâle; "Madde ve Sûret" ile onların mahiyeti, zaman, mekân ve hareket kavramları ile filozofların bunların hakikat ve niteliklerine dair sözleri hakkındadır. Bu risâleden amaç cismin mahiyetini ve hakikatini, ona özgü ayrılmaz ve geçici arazları, onun varlığını devam ettiren ve tamamlayıcısı olan suretleri tanımlamaktır. Bu risâle "Fizik"[6] olarak da adlandırılmıştır.

İkinci risâle; "Gökyüzü ve Âlem", gökyüzü tabakalarının ve gök cisimlerinin oluşumunun niteliğinin, büyük Arş'ın ve geniş Kürsî'nin mahiyetinin açıklanması hakkındadır. Bu risâleden amaç; gök cisimlerinin harekete geçirilmesinin, gezegenlerin tesirlerinin, akışlarının niteliğini ve bunların tümünü birbiriyle uyumlu şekilde hareketlendirenin, o kutsal ruh ve *küllî felekî nefis* olduğunu açıklamaktır. Üçüncü risâle; "Oluş ve Bozuluş [*kevn ve fesâd*]" hakkındadır. Bu risâleden amaç; toprak, su, hava ve ateşten ibaret olan dört unsurdan her birine varlık veren [*mukavvim*] suretlerin içeriğini, dört unsurun maden, bitki ve hayvanların kendilerinden meydana geldiği küllî ana unsurlar olduğunu; nitelikleri farklı olmakla birlikte, etraflarında gök cisimlerinin dönüşüyle ve yıldızların ışıklarını onlara doğru göndermesiyle dört unsurun birbirine nasıl dönüştüğünü; onlar [*dört ana unsur*] üzerinde etkin olan ve onların her birinin yetkinliğine ve gayelerine ulaşmaları için hareket veren Tabiatın Küllî-Felekî Nefsin güçlerinden bir güç ve onlarla görevlendirilmiş melekler topluluğundan bir melek olduğunu; onları, kendileri için belirlenmiş olan gayeyi gerçekleştirmeye sevk ettiğini açıklamaktır.

Dördüncü risâle; "Meteoroloji" hakkındadır. Bu risâleden amaç; meteorolojik olayların, ışık ve karanlık, sıcak ve soğuk türünden hava değişimlerinin, deniz ve nehirlerden gelen

6. Özgün metinde, tabiat bilimi anlamına gelen Süryanice kökenli bir tamlama kullanılmaktadır. Süryanice'deki karşılığı: *mellût kiyonu* şeklindedir. (y.h.n.)

rüzgâr akımlarının ve bunlardan meydana gelen bulutlar, sis, çiğ ve nem, yağmur, gök gürültüsü ve şimşek, kar ve dolu, ışık halkası ve gök kuşağı, yıldız kaymaları, kuyruklu yıldız vb. şeylerin mahiyetini açıklamaktır.

Beşinci risâle; "Madenlerin Oluşumunun Niteliği, Madenî Cevherlerin Niceliği ve Farklı Oluşlarının Nedeni, Bunların Yerin Derinliklerinde Nasıl Oluştuğu" hakkındadır. Bu risâleden amaç; madenî cevherlerin, Felekî Küllî Nefsin güçlerinden biri olan ve ay altı âlemde bulunan Tabiatın -bütün varlıkların Musavviri olan ve her şeyi yoktan var eden[7] Yaratıcı'nın izniyle- etki ettiği ilk şeyler olduğunu, cüz'î nefislerin madenî cevherlerden başlayarak aşağıların aşağısından; yeryüzünün merkezinden yücelerin yücesine; göklerin üzerine ve felekler âlemine, gerçek takva sahibi olan ebrâr (*iyiler*) ve seçilmiş ahyâr (*hayırlı kimseler*) makamına, nebîlerin ve resûllerin derecesine yükseleceğini açıklamaktır. Bu, cüz'î nefislerin geçtiği ilk yoldur. Sonra oluş ve büyüme sayesinde bitkiler; sonra oluş, büyüme ve duyu sayesinde hayvanlar; sonra da oluş, büyüme, duyu, akıl, soyutlama -ve melekler topluluğuna katılmak suretiyle- insan bu yolda yükselir. Melekler topluluğu ise feleklerde iskân etmiş olanlar ve "semâvât ehli" denilen en üstün topluluk (*mele-i a'lâ*)'dan ibarettir.

Altıncı risâle; "Tabiatın Mahiyeti" ve onun dört unsur ile onlardan meydana gelmiş olan maden, bitki ve hayvanlardaki fiillerinin niteliği, düşünerek ve arzuyla yapılan fiilden farklı olan iradî fiil ile doğal ve baskı altında yapılandan farklı olan zorunlu fiil arasındaki fark hakkındadır. Bu risâleden amaç; gafilleri, nefsin fiilleri ve cevherinin mahiyeti hakkında uyarmak, meleklerin çeşitlerini açıklamaktır ki filozoflar melekleri; yeni oluşan şeyleri -suretlerini yetkinleştirmeye ve amaçlarını gerçekleştirmeye yönlendirmek suretiyle- oluşturmakla görevli "yıldızların rûhânîleri" olarak adlandırmışlardır.

Yedinci risâle; "Bitkilerin Çeşitleri" ve türleri ile nefsin büyüme güçlerinin bitkilere nasıl nüfûz ettiği hakkındadır. Bu risâleden amaç; bitki çeşitlerini belirlemek, onların nasıl oluşup geliştiklerini, yapraklarının, çiçeklerinin, meyvelerinin, tanelerinin, tohumlarının, reçinelerinin, kabuklarının, köklerinin ve dallarının şekil ve renklerinin, tat ve kokularının farklılığımbitkilerin alt derecesinin madenlerin üst derecesine; üst derecesinin ise hayvanların alt derecesine bitişik olduğunu açıklamaktır.

Sekizinci risâle; "Hayvanların Çeşitleri", bedenlerinin hârikalığı ve hallerinin garipliklerí hakkındadır. Bu risâleden amaç; hayvanların çeşitlerini, onların türlerinin niceliğini, suretlerinin, tabiatlarının ve huylarının farklılığını, oluşumlarının, yavrulamalarının, üremelerinin nasıl olduğunu ve yavrularını nasıl eğittiklerini açıklamak; hayvanî varlık tabakasının başlangıcının, bitkilerin üst derecesine; sonunun insanî varlık tabakasının başlangıcına; insanî varlık tabakasının sonunun ise atmosferin, feleklerin ve gök tabakalarının sakinleri olan meleklerin derecelerinin başlangıcına bitişik olduğunu; bazı hayvanların nefislerinin, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan insanın nefsine secde eden melekler olduğunu; bazılarının nefislerinin insanın karşısında eğildiğini; bazı hayvan nefislerinin ise oluş ve bozuluş âleminin (*âlemu'l-kevni ve'l-fesâd*) cehennemine batmış, isyankâr şeytanlar olduğunu; insanın, eğer iyi ve akıllı olursa, yaratıkların en hayırlısı üstün bir melek olacağını; şerir olduğu takdirde ise yaratıkların en kötüsü olan kovulmuş şeytan olacağını beyan etmektir.

Dokuzuncu risâle; "İnsan Bedeninin Bileşik Oluşu" ve onun "küçük âlem" olduğunun, insan bedeninin yapısının erdemli şehre; nefsinin ise bu şehirdeki krala benzediğinin açık-

7. İhvân-ı Safâ burada Allah'ın yaratma fiilini ifade ederken, îcâd, ibdâ', ihtirâ', halk ve tekvin kavramlarının hepsini kullanmaktadır. (ç.n.)

lanması hakkındadır. Bu risâleden amaç; insanın bedenini ve bedeninin yapısını tanıması; onun bedenî duruşunun hayvanî suretlerin en üstünü olduğunu; insanın bedenî yapısının levh-i mahfuzdaki "âlemin bir özeti"; cennet ile cehennem arasında uzatılmış "sırat"; Allah'ın, yaratıkları arasında koyduğu "adalet terazisi", O'nun kendi eliyle yazdığı "kitap"; sanatkârâne bir biçimde bizzat ortaya koyduğu "sanatı"; bizzat yoktan var ettiği "kelime"si; insanî nefsin ise Allah'ın yeryüzünde yaratıkları arasında hükmeden, O'nun, eksik sıfatlardan münezzeh oluşuna delâlet eden ve belirli bir süre süflî âlemde amel eden "halifesi" olduğunu; sonra da bu dünyadan göç ettiğinde "ulvî âlemin süsü" olacağını ve özsel (*zâtî*) varlığını sonsuza kadar koruyacağınıhalife tayin edilmiş olan insanın, kendini tanımakla, kendisini halife tayin eden, ona sürekli, ebedî ve sonsuz nimetler kazanarak kendisine ulaşma ve katına yaklaşma imkânı lutfeden Rabbini tanıyacağını açıklamaktır.

Onuncu risâle; "Duyu ve Duyum [hissî ve mahsûs]" hakkındadır. Bu risâleden amaç; duyuların, duyulurları [mahsûsât] nasıl algıladığını ve duyu gücü aracılığıyla onlarla nasıl birleştiğini; onların (duyulurların) birleştirici ruhânî ortak duyu ile nasıl bitişik olduğunu; dış duyu güçlerinin, ortak duyudan kaynaklandığını açıklamaktır. Dış duyu güçleri [havas-ı zâhiri], birçok nokta ile merkezden çevreye doğru açılan, fakat tek bir noktaya dönen çizgiler gibidir. Bu, ruhanî menzillerin ilkidir. Çünkü ona götüren duyu gücü, bir açıdan cismânî, bir açıdan ruhânîdir. İç ortak duyu salt ruhânîdir. Çünkü -her ne kadar o, gerçekte bölünme kabul etmese de- onun bir miktarı (*cüz'ü*) ile ilgili hüküm, tamamının hükmüdür. Onun bir şeyi tasavvur etmesi, onu algılayıp beynin ön kısmında bulunan hayal (*mütehayyile*) gücüne iletmesiyle gerçekleşir. O da iç ortak duyunun bu algısını, ayrıştırıp netleştirmesi ve hakikatlerini bilmesi için, beynin orta kısmında bulunan düşünme (*müfekkira*) gücüne ulaştırır. Sonra da -bu algı ister güvenilir olsun, isterse olmasın- onu, hatırlayacağı vakte kadar koruyup muhafaza etmesi için, beynin arka kısmında bulunan hâfıza ve hatırlama (*zâkira*) gücüne iletir. Sonra da onu, insanın özü (*zâtı*) olan, her şeyi yönetip yönlendiren, özü gereği bâkî olan, bütün anlamları ve formları soyutlayan, sonra da bu soyutlanmış anlam ve formları, kendinde yerleşmiş olarak bulunan tasavvurlardan ayrıştıran düşünme (*nâtıka-âkıle*) gücüne gönderir. O, birinci aracılığıyla gerçekleşen nâtıka gücüdür. Bu form, onun için madde ve konu konumundadır. Kezâ dışa yönelik düşünme ile ilgili düşünme gücü (*kuvve-i mu'tebera*), diller aracılığıyla (fonksiyonunu icra eden) üçüncü tarzda bir düşünme (*nâtıka*) gücüdür. Bu güç ilk aşamada ikinci nefsin tasavvur ettiği bir şeyi dışa vurmaya niyetlendiğinde, bu gerçekte ilâhî bir düşünmedir (*nutk-u ilâhî*). Çünkü o ikisi maddeden, yani cisimden soyut olduklarından dolayı, tek cevherdir. (Bu soyutlanan formlar), etkinliğini dilde ortaya koyan nâtıka gücüne iletilir. Nâtıka gücü onları, zihinden çıkıp sanat gücüne intikal eden anlamlara delâlet eden lâfızlarla muhataplarına anlatır. Sanat gücünün aleti, levha yüzeylerine ve defter sayfalarına kalemle yazı yazdığı ellerdir. Bu lafızlar, ilimlerin özsel formlarının, yani önceki insanlardan sonunculara kadar korunmuş ve bugünden kıyamete kadar gelecek nesle hitap eden anlamlarının devam etmesi için gerekli olan konuşma ve kelâmdır.

On birinci risâle; "Spermin Ana Rahmine Düşmesi", aydan aya durumu değişen sperm [nutfe] ile heyûlânî nefsin nasıl ilişkilendiği; güneşin, feleğin üçte biri uzunluğundaki mesafeyi kat ettiği dört ayda bedenin mizaç ve terkibinin oluşmasında yıldızların ruhanîlerinin etkilerinin neler olduğu; burçların suyumsu, havamsı, toprağımsı ve ateşimsi tabiatlarının bedenin mizacına nasıl tam olarak yansıdığı; sonra diğer dört ayda burçların bedenle bir-

leşmiş olan nefis üzerindeki fiilî etkilerinin keyfiyeti ve bu nefsin, tabiatına uygun düşen, ilk aşamada bilkuvve olan yatkınlığı ve yetenekleri nasıl kabul ettiği; spermin ana rahmine düşüşünün dokuzuncu ayındaki doğumundan sonra da ilerleyen zamanla halden hale intikal ederek, bu yeteneklerin, gelecek ömründe akıl ve tasavvuru, ahlâkı ve çeşitli davranışları, ilim, edep ve hikmetleri, farklı görüşleri kabul aşamasında nasıl bilfiil hale geldiği hakkındadır. Bu risâleden amaç; basit nefislerin, renk, şekil vb. arazlar aracılığıyla belirli, duyulur cüz'î cisimlerle birleşip somut olarak ortaya çıkışından önceki durumlarını haber vermek; bünyenin tamamlanması ve suretin olgunlaşabilmesine yönelik olarak ceninin ana rahminde kalış süresinin; bedenin mükemmelleşmesi, organlarının hazırlanması ve bedenin nefis ve onun güçleriyle birleşerek bu güçlerin bedende yayılıp tam anlamıyla yerleşmesi için "ilk yetkinlik dönemi" olduğunu bildirmektir.

On ikinci risâle; filozofların "İnsan Küçük Âlemdir" sözünün anlamı hakkındadır. İnsan bedeninin sureti, cismanî büyük âlemin suretine benzemekte, insan nefsinin halleri, onun cevherinin hakikati ve nefsin güçlerinin bedenî yapıya nüfûz edişi ise, melek, cin ve şeytan gibi ruhanî yaratıkların ve bütün canlıların ruhlarının hallerine benzemektedir. İnsan, cismanî ve ruhanî her iki âlemin özetidir. Yaratılıştan yönetmeye yatkındır. Hakikatte insan, bu âlemin özü, özeti ve meyvesi, bulanık yüzü ve tortusudur. Cismanî anlamların son, ruhanî anlamların ise ilk cevheri olması bakımından insan; her iki âlemin birbirine bitişik sınırı, her iki yetkinliğin temeli, özsel varlığının gerçekleşmesiyle akledilir, niteliğinin gerçekleşmesiyle ise duyulur olan cevher gibidir. Yine o, bir açıdan özü gereği hayat, bir açıdan hayat sahibi; bir açıdan kendi başına varlığını sürdüren, başka bir açıdan başkasıyla sürdüren; gizli bir anlama işaret eden ve onu içeren, başkası için de bu anlamla anlaşılır olan şey; başka bir açıdan içinde bir yönüyle yetkinlik, bir yönüyle de yetkinliğin en son aşamasını barındıran yumurtanın bulunduğu rahim gibidir. Bilkuvve uçan kuş var olduğu sürece, yuva gerekli olan bir şeydir. Kuş yetkinleştiğinde yuvadan uçar ve bilfiil uçan kuş olur. Yine insan, bölünen ile bölünmeyen (bileşik ile basit) arasında orta bir yerde bulunan açı gibidir. Sonra nokta her iki durumu, yani basit ile bileşiği toplayıp birleştirir. Keza insan, bir çizgiyle ruhanilere, bir çizgiyle de cismanîlere uzanan nübüvvet gibidir. Sonra vahiy bu iki tarafı birleştirir, ilham bu iki sınırı ihtiva eder. İnsan ise, bu evreni kuşatan (*muhît felek*) gibidir ki o, herhangi bir mekânı olmadığı halde mekân sahibi olan yüzeydir.

Bu risâleden amaç; basit nefislerin bireyselleşip, cüz'î cisimlerle ve duyusal nesnelerle birleşmeden önceki halini, belirli bir süre için onlarla birleşmesinin nedenini, amacına ulaştıktan sonra onlardan ayrılma durumunu, insanın kendi cevherini ve mahiyetini, nefsinin niteliğini, özünün hakikatini nasıl bilebileceğini; var olanların hepsinin anlamlarının onun özünde toplandığını, onun bütün âleme benzediğini ve her şeyi kuşattığını, uyanık olup, hayatı boyunca doğru düşünerek, doğruyu seçip ona yönelerek fırsatları değerlendirmesi gerektiğini bildirmektir. Çünkü Allah onu bunun için yaratmıştır. O, onu yaşatan, ona birtakım şeyleri açıklayan, onun varlığını devam ettiren ve onu yeniden diriltecek olandır. Ama O, onu bazı hastalık ve belalarla imtihan eder, sonra ona şifa verir, kurtuluş yolunu gösterip sonsuzluğu ve ebedi nimetleri lütfeder. Allah dilediğini doğru yola hidayet eder.

On üçüncü risâle; "Cüz'î Nefislerin İnsanî Bedenlerde ve Doğal Cisimlerde Nasıl Yayıldığı" hakkındadır. Bu risâleden amaç; insanın, (halden hale) intikalinin sürekliliği ve durumlarının değişmesiyle emellerinin sonuna ve dönüş yerine, meleklerin rütbesine, ruhanîlerin derecelerine, karar yurduna ve iyilerin mekânına nasıl ulaşacağını, keza maddeden sıyrılıp

(*salt*) iradeye ulaştığı anda, öldükten sonra ya da önce formel varlığı ve nurlu cevheriyle mutluluğun en üst düzeyine nasıl erişeceğini açıklamaktır.

On dördüncü risâle; "İnsanın Bilimlerdeki Gücünün Sınırının Açıklanması", yani onun ilimlerdeki hedefinin hangi amaca yönelik olduğu ve buradan hangi şerefi elde edeceği hakkındadır. Bu risâleden amaç; marifetullah konusunda uyarıda bulunmak, O'na yönelip O'na ulaşmaya çalışmak, O'nun huzurunda durmak ve bütünüyle O'na dönmek. Nitekim başlangıç O'ndan, dönüş O'na ve ulaşılacak en son nokta O'dur.

On beşinci risâle; "Hayat ve Ölümün Mahiyeti" ve bu dünyada, bu oluş ve bozuluş âleminde ölümün varlığının hikmeti, meâd (Allah'a dönüş)ün hakikatinin ne olduğu hakkındadır. Bu risâleden amaç; düşünen nefislerin beşerî bedenlerle ilişkisinin, bu nefislerin, ölüm vaktine kadar cüz'î bireylerle beraberliğinin nedeninin, (bu beraberlik) fırsatını kaçırmadan (ölüm gelmeden) önce (ona) hazırlanmanın niteliğinin, kurtuluş mümkün olduğu ve göz önünde bulunduğu, bedenler var olduğu, organlar sağlam olduğu sürece acele etmenin açıklanmasıdır. Öldükten, yani ruhun bedenden ayrılıp onu kullanmayı terk ederek onun verdiği sıkıntıdan kurtulup huzura kavuşması, -kendi âlemine dönüp en son hedefine ulaşmasından sonra nefsin bekası nedeniyle- ölümü küçümsemek, (zihnen) ondan uzak durmak ve ölüm korkusundan sıyrılmaktır. Yok olmayan ve değişmeyen ebedî sonsuzluğa ulaşmanın yolu, (ruhun) intikalin, yok olmanın ve halden hale geçişin nedeni olan değişken bedenden ayrılmasından başka bir şey değildir.

On altıncı risâle; "Cismanî ve Ruhanî Lezzet ve Elemlerin Mahiyeti", canlıların ölümden hoşlanmamalarının nedeni, nefislerin bedenler aracılığıyla ulaştığı lezzet ve elemlerin sebepleri, nefsin bedenden ayrıldıktan sonra kendi başına ulaşacağı lezzetin niteliğibedenden soyutlanıp kendi başına kalışının, bireyselliğe ulaşıp formsal cevherler ve ruhanî varlık (*zât*) larla birleşmesinin mahiyeti ve cennet ehlinin lezzetlerinin, cehennem ehlinin elemlerinin nasıl olacağı hakkındadır. Bu risâleden amaç; cehennem ehlinin azabının cin ve içlerine iyice yerleşmiş, onlara bağlanmış, peşlerinden sürüklenen, terslenmiş şeytanlarla beraber nasıl olacağını; cennet ehlinin nimetlerinin de melekler ve sevinçli ruhanîlerle birlikte, kendilerine herhangi bir bitkinlik, yorgunluk ve sıkıntı arız olmadan, diledikleri gibi yaşayarak, ebedi olarak nasıl gerçekleşeceğini, cehennemin -akıbetlerinin ve dönüşlerinin kötü olması sebebiyle- isyan edenlerin girecekleri oluş ve bozuluş âlemi; cennetlerin ise semâvât genişliğinin ve felekler âleminin en yüceleri olduğunu, öldükten sonra kurtuluşa erenlerin -bıraktıkları hayırlar ve yaptıkları sâlih amellerle- orada nasıl mutlu olacaklarını tasavvur etmektir.

On yedinci risâle; "Dillerin Farklı Olmasının Nedenleri", çizgi ve ifadelerin tanımları, mezhep ve dinlerin, düşünce ve inançların ilkelerinin nasıl oluştuğu, bunların nasıl ortaya çıkıp geliştiği ve asırdan asıra durumlarının gelişerek nasıl büyüdüğü, ulustan ulusa nasıl intikal ettiği ve onlardaki değişimin, artma ve eksilmenin sebepleri hakkındadır.

Bu risâleden amaç; nefsin fiillerinin, onun mizaç ve tabiatına uygun bir tarzda gerçekleştiği, gizli bilgileri araştırma gücünün onun özünde, yani insana itibarla (neyin iyi, neyin kötü olduğunu) hatırlatma vicdanında bulunduğu uyarısında bulunmaktır. Bu güç nefsin özünde "madde" gibidir. Bilgi ise, bu maddenin suretidir; nefis bilkuvve bilendir, bilgi ise onda var olan bir surettir. Bilgi türlerinden duyulur ve akledilir şeyleri, düşünme gücü sayesinde en alt düzeyinden en üst düzeyine, en ince noktasından en yücesine kadar bilmek, nefiste bilkuvve olarak mevcuttur. Bundan dolayı (insan), özü gereği bazı şeyleri düşünür. Zihninde bazı

hatıralar canlanır. Düşündüğünü eyleme dönüştürür. Bilgisiyle bazı düşünceleri çıkarımda bulunur. Zihniyle kanaatler oluşturur. Sonra zihninde hayal ettiği formu, ona götüren kelimelerle ifade eder. Bu kelimeleri, o düşüncelere, dış dünyada gerçekliği olan hakikatlere ve anlamlara delâlet eden yazıyla resmederek kayda alır. İnsanlar bunları tabiatları oranında ve çeşitli zamanlarda, bölgelerde, menşe ve doğum yeriyle bağlantılı olarak gelişen ilişkileri; dost, akraba ve tanışık milletlerle kaynaşmaları, onlara kulak vererek onlardan bazı şeyler almaları, onların ahlâkıyla ahlâklanmaları oranında alırlar. Farklı bağlamlarda gelişen bu ilişkilerle, insanın bir görüşü ya da bir ekolü, bir amacı, inancı, mezhebi, sanatı ve mesleği, başka görüş, ekol, amaç, inanç, mezhep vb.lerine tercih etmesi mümkün olur. Çünkü her insan -tercih ettiği görüş ve mezhebi, her ne kadar zâhiren bilinçli olarak seçmiş olsa da-gerçekte kendisiyle, tercih ettiği bu görüş ve mezhepler arasında batınî anlamda tabiatının gereği olan bir ilişki, zâhirî anlamda da onun bu görüş ve mezheplere ülfetini arttıran birtakım alışkanlıkları mevcuttur. Bu ilişki ve alışkanlıklar, o görüş ve mezhepleri ona sevdirip cazip hale getirir, onlara yönlendirip davet eder. İnsan, tabiatı, meyli ve ülfetindeki cezbesi (kendini vermesi) oranında, o görüş ve mezheplerde temayüz edip mahir olur.

Bundan dolayı insan, gayreti aynı olmasına rağmen, (genelde) bir şeyde temayüz eder, ama başka bir şeyde çok geride kalır. Bazen birinin işittiği bir söz ya da gördüğü bir şey, hoşuna gider. Doğal olarak gönlü ona meyleder, onu tercih eder, kendini bütünüyle ona kaptırır. Zamanla ona karşı ülfeti ve ünsiyeti güçlenir. Bu ülfet güçlenip ona karşı ilgi, alışkanlık haline gelerek gönlü onunla huzur bulunca, artık onu iyice bildiğinden, onunla ilişkisinin güçlenmesinden ve ona aşırı meylinden dolayı kalbine iyice yerleşince, onu başka şeye tercih eder. Hatta sürekli onu tercih ettiğinden dolayı sonunda ona aşık olur, onun dışındaki şeylere inatla karşı çıkar, onu -her ne kadar aşağı da olsa- başka gerçek mezheplerden, aklî görüşlerden üstün görür, onun yüceliğine ve üstünlüğüne hükmeder. İşte bu itibarla farklılıklar çoğalmış, farklı din ve mezhepler ortaya çıkmıştır. Oysa onlarda gerçeklik payı olabildiğince azdır ve sonraki, öncekinin devamıdır.

Nefsânî (Psikolojik)-Aklî Bilimlere ilişkin risâleler on tanedir:

Birinci risâle; Pisagorcuların görüşüne göre "Aklî İlkeler" hakkındadır. Bu risâleden amaç; yüce Yaratıcı'nın, var olanları yarattığında yaratılan ilk şey olarak aklı, sonra akıl aracılığıyla nefisteki yaratılmışları yarattığını açıklamaktır. Yaratılmışlar, (farklı) tabiatlarda takdir edilmiş, onlar unsurlara ve oluşumlara göre oluşturulmuş, onlar ikiden önce birin, üçten önce de ikinin... olması gibi, sayılardaki düzen ve tertibe benzer bir tarzda tertiplenip düzenlenmiş, her cins özel bir tanım ve "bilinen bir son" ile, birbiriyle uyumlu, etken (*fâil*) ve edilgen (*münfail*), madde ve sûret, tür ve cins şeklinde var olmuştur. Çünkü bu şekilde var olmak, en muhkem, en sağlam, en mükemmel, en açık ve hidayet vesilesi olacak en güzel yoldur.

İkinci risâle; *İhvân-ı Safâ ve Hullân-ı Vefâ*'nın kanaatine göre "Aklî İlkeler" hakkındadır. Bu risâleden amaç; varlıkların ve olayların nedenini, küllî ve cüz'î varlıkların -tıpkı sayıların ikiden önceki bir sayısından meydana gelişindeki düzen gibi mükemmel bir düzende Yaratıcı'dan meydana gelişinin sebeplerini araştırmaktır.

Üçüncü risâle; filozofların "Âlem; canlı, nefis ve ruh sahibi, bilen ve Yaratanına itaat eden Büyük İnsandır, Rabbi yarattığı gün onu tam ve kâmil olarak yaratmıştır" sözünün anlamına dairdir. Yaratılmışların tamamı "âlem" kavramına dâhildir ve âlem onların hepsidir. Âlemin dışında ne bir boşluk, ne de doluluk diye bir şey vardır. İçinde bulunan her şey bir mekânda

bulunmasına rağmen, âlemin kendisi herhangi bir mekânda değildir. Âlem ehlinden her biri, kendisi için takdir edilen, yatkın olduğu şeyle görevlendirilmiştir. Kendilerine emredileni yapar. Her şey kendi yörüngesinde seyreder. Gece ve gündüz, ara vermeden tesbih eder. Nitekim ayette şöyle denir: "(Melekler şöyle der:) Hiçbirimiz yoktur ki, belli bir makamı olmasın; evet biz sıra sıra duranlarız; evet, elbette biz tesbih edenleriz."[8]

Dördüncü risâle; "Akıl ve Ma'kûl [Düşünülen Şey]", (ayrıca) heyûlânî aklın, bilkuvve ve bilfiil aklın, müstefad akıl ve faal aklın ne olduğu hakkındadır.

Bu risâleden amaç; insanın zâtının, suretlerin suretinin (formların formu) tanımını yapmak; nefsin cevherinin gerçekte ne olduğunu açıklamak ve nefisle ilgili diğer şeylere; bilinebilir olan şeylerin suretlerinin -birbirinden farklı ve birbirine zıt olmasına rağmen- onda nasıl bir araya geldiğine, nefsin maddeden soyut varlıkları nasıl tasavvur ettiğine işaret etmek; yine nefsin var olanlardan her birinin ancak bilkuvve olarak bulunuşundan sonra, bu âlemde var olanlardan biri haline gelerek, suretle beraber yokluktan varlık alanına nasıl çıktığını, sonra onun nasıl bilfiil akıl, bilfiil âkil ve bilfiil ma'kûl [bilfiil düşünme, bilfiil düşünen ve bilfiil düşünülen] olduğunu, sonra da bu formsal varlığın bütün maddî şeylerden soyutlanarak faal aklın ve kendisinden başka ilâh olmayan, celâl ve ikram sahibi yüce Allah'ın (*ki O'nun zâtından başka her şey helâk olacaktır. Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz*[9]) bekasıyla nasıl sonsuzluğa eriştiğini açıklamaktır.

Beşinci risâle; "Küreler ve Devirler, (Ayrıca) Asırlarla Zaman ve Dehrlerin Farklılığı" hakkındadır. Bu risâleden amaç; âlemin meydana gelişinin (*inşâ*), onun ilkesinin (*mebde'*), düzeninin, ortaya çıkışının (*zuhûr*), gayesinin, dağılıp yok oluşunun nasıl olacağını açıklamaktır. Âlemin varlığını devam ettiren maddeler, onları var kılan (Yaratıcı) tarafından kesilirse, âlem, anında yok olur, zaman ile ölçülemeyecek bir anda yokluğa dönüşür. "*Kıyametin kopması, yalnız göz kırpması gibi ya da daha kısa bir zaman içinde olur!*"[10]

Altıncı risâle; "Aşkın Mahiyeti" ve Nefislerin onunla (aşkla) bütünleşmeye (ittihad) olan sevgisi, arzu ve isteği; ilâhî hastalık ile onun hakikatinin ne olduğu ve nereden kaynaklandığı hakkındadır. Bu risâleden amaç; önceden beri arzulanan, kendisine âşık olunan, itaat edilen, istenen, matlup ve mahbûb olanın, gerçekte şanı yüce Yaratıcı olduğunu; yaratıkların ve bütün âlemin O'nu isteyip arzuladığını, formel yetkinleşmeyle yetkinliğe yöneldiğini, bütün form, olgunluk ve yetkinliklerin üzerinde olan form vericiye (*musavvir*) aşık olduklarını açıklamaktır ki bu form verici yüce Yaratan'dır, güzel isimler ve yüce örnekler hepsi O'nundur.

Yedinci risâle; "Öldükten Sonra Dirilmenin, Sûr, Kıyamet ve Hesabın Mahiyeti ve Mi'racın Niteliği" hakkındadır. Mi'raca dair bilgi, bizim bütün risâlelerimizin hedeflediği ve ulaşmak istediği en son gayedir. Nitekim yüce Allah, "*Melekler ve Ruh (Cebrail), oraya, miktarı (dünya senesi ile) elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar*"[11] ifadesiyle buna işaret etmiştir.

Sekizinci risâle; "Hareket Çeşitlerinin Niceliği ve Hareketlerin İlkelerinin, Gayelerinin ve Farklılıklarının Niteliği" hakkındadır. Bu risâleden amaç; âlemin, şanı yüce Yaratıcı tarafından nasıl var edildiğini, tabiatların yetkinliğe yönelik hareketinin ve her birinde kendine özgü formları kabul edişinin, kendine özgü formların her birinde yetkinleşince de sakin-

8. Sâffât, 37/164-166.
9. Kasas, 28/88.
10. Nahl, 16/77.
11. Meâric, 70/4.

leşmesinin nasıl gerçekleştiğini açıklamaktır. ("Kendine özgü formların her birinde yetkinleşince" diyoruz) çünkü bir şey, ancak kendine özgü formu ile "o şey" olur, onunla varlık alanına çıkar, onunla belirginleşir, onunla mekân işgal eder ve "somut olarak bilinen şey" haline gelir.

Dokuzuncu risâle; "Neden ve Nedenliler" ile bunların sonlarının baş tarafına, baş taraflarının da sonlarına nasıl döndüğünü "neden-nedenli" (*illet-m'alûl*), başka bir deyişle, "neden-etki" ilişkisi zincirinin nasıl birbirine bağlı olduğunu, bu ilişkide bir şey başka bir şeyin "nedeni" olurken, başka bir şey tarafından da nasıl "nedenli" olduğunu) açıklamaktır. Bu risâleden amaç; gerçekte bilimlerin kaynaklarını, ilkelerini, sebeplerini, kanunlarını, tanımlarını ve niteliklerini bilmektir.

Onuncu risâle; "Tanımlar ve Tarifler" hakkındadır. Bu risâleden amaç; varlıkların hakikatlerini ve mahiyetlerini, ayrıca bu varlıklardan her birinin, kendisini "o şey" yapan basit ve bileşik cins ve türlerini bilmektir. Bunları bilmekle, varlıkların özlerine, niteliklerine ve fâsıllarına vâkıf olunur.

Dinî-Şer'î-İlâhî (Metafizik) Bilimlere ilişkin risâleler de on bir tanedir:

Birinci risâle; dinî, şer'î, hukukî ve felsefî "Görüşler ve Mezhepler" ile din bilginlerinin kanaatlerindeki farklılığın, onları o içtihada götüren düşünme ve araştırmanın açıklanması; hakikatlerin ve yöntemlerinin incelenmesi; söylenilenlerin niceliği; aralarındaki görüş ayrılıklarının kaynağı olan sebep ve nedenler; kimin haklı, kimin haksız olduğu; herkes için doğru olanla avam ve havas için doğru olanın ne olduğu hakkındadır. Bunların amacı; bütün din ve mezheplerin nefislerin tedavi edilip yeniden sağlığım kazanması için hazırlanmış ilaçlar gibi olduğunu açıklamak; madde denizinden ve tabiatın esaretinden kurtulmanın çarelerini bildirmek; ahiret yolunu ve orada cehennemden; oluş ve bozuluş âleminden kurtulup, cennetlere ve firdevse; felekler ve yedi gök âlemine ulaşmanın niteliğini belirtmek; dinî inanç sahibi pek çok topluluğun kurtuluş yolundan saparak doğru yola girmekten uzaklaştığını, (yanlış) eğilim ve günahların, cahiliye tutuculuğunun; Allah'ın, tutuşturulmuş ateşidir, yüreklere kadar ulaşan[12] onları kuşattığını, bundan dolayı tam bir dalâlete düştüklerini, fakat Allah'ın hiçbir kuluna zulmetmeyeceğini bildirmektir.

İkinci risâle; "Allah'a Giden Yolun Mahiyeti ve O'na Ulaşmanın Niteliği" hakkındadır. Bu risâleden amaç; nefsi olgunlaştırmaya, ahlâkı güzelleştirmeye, iç dünyamızı arındırmaya, gizli düşünceleri kusurlardan temizlemeye teşvik etmek; unutkan nefisleri kıyamet, öldükten sonra dirilme (*meâd, ba's ve neşr*), hesap, mizan, sırat, cehennem ve bunların anlamlarının hakikatleri konusunda uyarmaktır. "*İçinizden, oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur. Bu, Rabbin için kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra biz, Allah'tan sakınanları kurtarırız; zalimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız.*"[13]

Üçüncü risâle; "İhvân-ı Safâ ve Hullân-ı Vefâ'nın İtikadının ve Dindar Metafizikçilerin (*er-Rabbaniyyûn el-İlâhiyyûn*) Ekollerinin Açıklanması" hakkındadır. Bu risâleden amaç; bedenden ayrılışından, yani ölümden sonra nefislerin bekasına dair delilin açıklanması ve bu konuya dair şüphelerin giderilmesi, bu şüphelerin burhânî değil, iknaî yolla aşılmasıdır. Çünkü risâlelerimizde işaret ettiğimiz üzere, bir giriş ve başlık mahiyetindeki özet risâle (*er-Risâletü'l-Câmia*) burhânlara hasredilmiştir.

12. Hümeze, 104/6-7.
13. Meryem,19/71-72.

Dördüncü risâle; "İhvân-ı Safâ ve Hullân-ı Vefâ'nın Beraber Yaşamalarının Niteliği"; birbirleriyle sevgi ve sadakatle, salt şefkat, rahmet, merhamet ve paylaşım duygusuyla yardımlaşmaları; namazlarında, müzakerelerinde, meclislerinde ve toplantılarındaki hal ve tavırları hakkındadır. Bu risâleden amaç; kalplerin kaynaşması, dinî ve dünyevî bütün konularda birbirleriyle yardımlaşmalardır. Çünkü bu, onların kurtuluşunun sebebi ve onları selamete götürecek olan şeydir.

Beşinci risâle; "İmanın Mahiyeti ve Tahkikî İman Sahibi Mü'minlerin Özellikleri" hakkındadır. Bu risâleden amaç; ruhanî yüceliği, ilhamın, vesvesenin, başarının ve başarısızlığın, hidayet ve dalâletin ne olduğunu bilmektir. Çünkü bu konu, ruhanî ilimlerden ve psikolojik sırlardan gizli bir sır ve gizli bir ilimdir.

Altıncı risâle; "İlâhî Kanun ve Dinî Hukukun Mahiyeti", nübüvvetin şartları, peygamberlerin özelliklerinin niceliği ve dindar metafizikçilerin (*er-rabbaniyyûn el-ilâhiyyûn*) ekolleri hakkındadır. Bu risâleden amaç; Nebevî kitapların sırları ve onlarda kastedilen sembollerin amaçları, ilahî-dinî hukuklar ve onlara ulaşma, *Beklenen Mehdî ve Büyük Heraklit* (türünden sırların) nasıl keşfedileceği konusunda uyarıda bulunmaktır.

Yedinci risâle; salt sevgi, kardeşlik safiyeti ve vefa sadakatiyle davet edilenlerin ve bu davete icabet edenlerin derecelerine ve seviyelerine hitap ederek gerçekleştirilen "Allah'a Davetin Niteliği" hakkındadır. Bu risâleden amaç; iyilerin devletinin öncelikle, bir araya gelmiş hayırlı, iyi ve erdemli, aynı görüş, aynı mezhep, razı olunmuş bir uygulama, emekliliği olmayan ve yorgunluk barındırmayan âdil yaşam biçimi üzerinde ittifak sağlamış kimselerden başladığını açıklamaktır.

Sekizinci risâle; "Ruhanîlerin, Cinlerin ve Mukarreb Meleklerin, İsyankârların ve Şeytanların Fiillerinin Niteliği" hakkındadır. Bu risâleden amaç; bu âlemde cismanî olmayan, ruhanî-nefsanî birtakım faillerin de bulunduğunu açıklamaktır ki mekân onlara engel teşkil etmez, onları sıkıştırmaz ve onlara dar gelmez. Zaman da onları kuşatmaz. Onlar gözle ve diğer duyularla idrak edilemezler. Fiilleri neredeyse, kendileri de oradadır. Onların suretleri, izleriyle bilinir.

Dokuzuncu risâle; "Siyaset Çeşitlerinin Niceliği" ve niteliği, yönetilenlerin dereceleri ve bu âlemde onları yönetenlerin nitelikleri hakkındadır. Bu risâleden amaç; herkesi ve her şeyi tedbir edip yönetenin, hakîm, evvel ve musavvir olan Yüce Yaratıcı olduğunu, tedbir ve siyaset bakımından en iyi olan kimsenin, Allah katında en üstün derecede ve O'na en yakın bulunduğunu açıklamaktır. Kim Allah'ın kudretini daha iyi görür, O'nu, O'nun hikmetini ve O'nun ahlâkının siyasetini daha iyi bilirse, şüphesiz onun siyaseti (yönetim biçimi) daha iyi ve daha âdildir. Böyle olan kimse ise O'na daha yakındır ve O'na daha fazla yönelmiştir.

Onuncu risâle; "Bütün Âlemin Düzeninin Nasıl Olduğu"; varlıkların dereceleri; kâinatın düzeni; kâinatın sonundan başlangıcına kadar, kuşatıcı feleğin üzerinden yeryüzünün merkezinin sonuna doğru döndüğünü; kâinatın tamamının tıpkı bir şehir, bir hayvan ve bir insan gibi tek bir âlem olduğu hakkındadır. Bu risâleden amaç; hakikatlerin bilgisine, ilkelerine, uzantılarına, siyak ve sibakına, şek ve şüphe içermeyen bir tarzda, yakınî, açıklayıcı, anlaşılır, ikna edici ve yeterli bir bilgi ile vâkıf olmaktır. (Kâinatın) bütününün ilkesi (mebde'i; başlangıcı), kâinatta varlık ve birlik bakımından daha önce olan bir var olan (*mevcûd*) tarafından değil, birliği yüce olan Allah'ın fiilinden; "salt yaratma"dan sâdır olmuştur. O, yaratılandır ki Allah onda diğer var olanları ortaya çıkarmıştır. Ondan, farklı gayelerini gerçekleştirmek

üzere birçok güç yayılır ve birleşerek tekrar O'na doğru yükselir. *Şüphesiz en son varış Rabbinedir*[14] ve *bütün işler ancak O'na döndürülür.*[15] Allah onu, -etken ve edilgen şeklinde birbiriyle irtibatlandırarak, dünya derecesinden kusvâ [son haddine] derecesine intikal ederek, nedenlinin nedenle ilişkisi türünden bir ilişkiyle- kendisi dışındaki diğer varlıkları ilişkilendirdiği "ilk sebep" yapmıştır. Nedenlinin nedenle ilişkisi, başlangıcı ve sonuçları itibariyle bütünüyle ve tamamıyla ona kadar ulaşır ve o, yüce Yaratıcının, altındakilere de ulaştırmak üzere feyezan ettirdiği varlık ve hayırla "nedenlerin nedeni" ve feyezan eden [taşan, coşan] "ilkelerin ilkesi" olur. Her bir varlık, devamı ve bekası için, kapasitesi ölçüsünde, kendisi için uygun olan varlığı kabul eder. (O), Allah'ın nuru, inayeti, rahmeti ve kelimesidir. Onunla Allah dilediğine hidayet verir ve (onu) dininde sabit kılar, Tövbe eden kişi de O'na döner.

On birinci risâle; "Sihir ve Büyünün Mahiyeti", göz değmesi, bir şeye engel olma, fal, vehim, efsun (*büyü*) ve diğer tılsımlı şeylerin niteliği, ayrıca yeryüzünü imar etmenin, cin ve şeytanların, mukarreb meleklerin ve ruhanîlerin ne olduğu ve bunların birbirini etkilemelerinin nasıl olduğu hakkındadır. Bu risâleden amaç; bu âlemde "ruhanîler" olarak adlandırılan, gözle görülemeyen ve duyularla algılanamayan, kendileri gizli, ama fiilleri (etkileri) açık -kimi fiilleri Tabiat aracılığıyla, kimi fiilleri de Nefs ve Akıl aracılığıyla ortaya çıkar- birtakım faillerin var olduğunu açıklamaktır. Bunlar(ın derecesi), yaratılmışların derecelerinin en şereflisi, ruhanîlerin rütbelerinin en üstünüdür. Çünkü şanı yüce Yaratıcı Akla öncelik vermiş (*sâbık*), Nefsi ona tâbî kılmış (*lâhık*), Tabiatı vesile, etken (*sâik*), Maddeyi (olgunlaşmaya) arzulu, yokluğu ise yok edici yapmıştır.

Akıl, ilk yaratılan ve ilk var olandır. O, yoktan yaratıcısı tarafından var edilmiş ve varlığını onunla devam ettirmektedir. Bundan dolayı, varlığı O'nun varlığına bağlıdır. Fazilet ve hayırların tamamlayıcısı, ışık ve bereketleri tam olandır. O (Akıl), her türlü değişikliklerden ve kusurlardan uzak, maddî açıdan vâki olabilecek her türlü eksiklikten berî, her var olanı kendi derecesine göre düzenleyen; onun derecesini alçaltan, düzenin korunmasında ve yetkinliğe ulaşmada onun payını arttırandır. Bu nedenle, Allah ona diğer varlıkları; onların düşünen varlıklarını koruma gücü vermiştir. Ki o varlıkların hak ettikleri ve layık oldukları kendilerine özgü zâtları, birer birer bu güçten meydana gelir. Bundan dolayı, ondan sâdır olan fiilin adıyla, onun zâtına işaret edilir. Çünkü onun fiili, onun zâtı; sureti de onun etkileridir. İşte onun (Aklın) önce yaratılan (*es-sâbık el-bâdî*) oluşunun anlamı budur.

Sonra ona tâbî olan ikinci şey gelir. O, onun (Akıl) aracılığıyla yaratılan güçtür. Onunla (onun aracılığıyla da) diğer varlıklar ve bu varlıkların varlıkta en üstün hali olan "hayat" yaratılır. ("Akıldan sonra ikinci varlık" dediğimiz) bu (güç), cisimlere en üstün formlarını ve en yetkin varlıklarını veren Nefstir. Cisimler onunla form kazanıp tabiatları oluşunca, onunla bir güç kazanır ki bu güç, cisimlerle formlarının farklılığına göre ilişkilenir. Her bir cismin formu, diğerinden farklı olarak oluşur. Bu, cisimlerde bâki olan Tabiattır. Huy ve form kazanma (*et-tahalluk ve't-tasavvur*), her bir cismin kendine özgü şekli kazanması, onun sayesinde gerçekleşir. Bu, Yaratıcı'nın cisme koyduğu bir güçtür ki O, cismin varlığını ve varlığının devamını bu güce bağlamıştır. Yine O, cismi, kendine özgü niteliğiyle, kendisi için varsayılan yetkinliğe ve takdir edilen amaca ulaşması için harekete geçirir, buna ulaşınca da hareketi durur. Ancak (o amaca ulaşmada) bir dış engel olursa, bundan imtina edip hareketini keser ve kendine özgü hareketine döner.

---

14. Necm, 53/42.
15. Hadîd, 57/5.

Sonra bilfiil değil, bilkuvve var olan (*zât*) İlk Madde (*el-Heyûlâ el-Ûlâ*), kendisiyle varlık bulduğu (onu "o" şey yapan) ve onu yokluktan ayrıştıran sureti (formu) kabul etmek suretiyle bilfiil varlık alanına çıkar. Yokluk (*âdem*), bilfiil ve bizzat (özü gereği) var olan değil, arâz olarak var olandır. Varlığı da, yokluğu da yaratan; aydınlıkları da karanlıkları da yayan; var olan her şeye varlık veren (*îcâd*) ve onun varlığını sonlandıran, onu iade edip zamanı (yeniden) geçiren, (varlığı) inşa edip zevale götüren, varlığını devam ettirmesi için ona beka veren (Allah'ın) şanı ne yücedir.

Risâlelerle ilgili söz burada tamamlandı.

Şimdi bunu "yukarıda geçen bütün risâleleri özetleyen ve onlardaki bütün risâlelerin özetini içeren risâle (*er-Risâletü'l-Câmia*)" takip edecek. Bu risâleden amaç; *risâlelerde işaret edip dikkat çektiğimiz hakikatleri olabildiğince açık bir biçimde ortaya koymaktır.* Orada bazı hakikatler ifade edilir; anlamları yakînî-teknik kanıtlar, gerçek felsefî deliller, bilimsel açıklamalar, aklî kanıtlar, mantıksal hükümler, kıyasa dayanan deliller, özünü kimsenin kavrayamayacağı ve hakikatlerini kuşatamayacağı ikna edici yollarla arı-duru, derinlemesine, özet, ama doyurucu bir tarzda açıklanır. Bu hakikatlerin gerek bütününe, gerekse bir kısmına, ancak bizim kendisine verdiğimize razı olup, alanında uzmanlaşarak deneyim kazanan kimseler sahip olabilir. Çünkü risâleler, bu hakikatler için bir önsöz ve giriş hükmünde, bu hakikatlerin delilleri ve örnekleri durumundadır. Fakat bu risâlelerdeki güçlüklerin kilidi ve gizemli olan şeylerin perdesi, sadece bu 52 risâle ve benzeri kitaplarla ruhlarını arındıran kimselere açılır. *er-Risâletü'l-Câmia*, dile getirdiğimiz şeyler için en son gaye ve en son amaçtır. Hamd ve minnet Allah'adır. Güç ve kuvvet O'na aittir.

Bu, *İhvân-ı Safâ ve Hullân-ı Vefâ Ehl-i Adl ve Ebnâ-i Hamd*'ın risâlelerinin Fihristidir. Onlar nefislerin olgunlaştırılması ve ahlâkın düzeltilmesi hakkında 52+1 risâledir.[16]

Ey kardeş! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, ilim isteklileri, hikmeti tercih edenler, özgürlüğü seven ve kurtuluşu tercih edenler için bu risâleler, yemyeşil, meyveleri hoş ve lezzetli, güzel kokulu gülleri ve çiçekleri, yaş-kuru, tatlı-ekşi rengârenk meyveleri ve görüntüsü, şakıyan güzel sesli kuşlarıyla, gösterişli, altından ırmaklar akan ağaçları, ırmaklarında uyumlu renklerde sedefleri ve mücevherleriyle gönülleri ferahlatan, herkesin arzuladığı, güzel, görkemli, dikkat çekici... bir bahçesi olan hikmet sahibi, onurlu ve cömert bir bey gibidir. Bu bahçenin sahibi, karakterinin üstünlüğü ve cömertliğinden dolayı, hak eden herkesin, bahçesine girmesini, onurlu ve akıllı herkesin ondan yararlanmasını arzular. Bundan dolayı, insanlara, "Gelin! Bu bahçeye girin! Arzu ettiğiniz meyvelerden yiyin! İstediğiniz kokulardan koklayın! Gönlünüzce eğlenip, istediğiniz yerde dolaşın! Sevinip neşelenin! Yiyip için! Her şeyden yararlanıp lezzetlenin! Güzel havasını teneffüs edip, güzel kokularından koklayın!" şeklinde seslenir. Fakat hiç kimse bu davete karşılık vermez, onu tasdik etmez, davetini önemsemez, ona iltifat etmez. Tasvirlerini umursamaz. Onun sözlerinden hoşlanmayıp, anlattıklarını garip bulur. (Bunun üzerine) bahçe sahibi hikmet ehli adam, bahçeden topladığı lezzetli meyveler, hoş kokular, devşirilmiş güller, seçilmiş çiçekler, parlak mücevherler, şakıyan kuşlar, tatlı içecekler, seçtiği güzel hediyelerle bahçenin kapısında durmaya karar verir. Oradan geçen herkese bunlardan arz edip, istek uyandırmaya çalışır. Onlardan tattırır, onları bunlarla selamlar. Güzel kokulu çiçeklerden onlara koklatır. Güzel nağmeler dinletir. Nihayet onlar da bunlardan tadıp koklar. Hoşlarına gider, neşelenirler ve

16. İhvân-ı Safâ burada 52 risâleye ek olarak, özet mahiyetinde yazdıkları er-Risâletü'l-Câmia'yı kastetmektedir. (ç.n.)

memnun olurlar. Bundan çok etkilenirler. (Sonunda) bahçede bulunan her şeye sahip olabileceklerini anlarlar. Gönülleri onlara meyleder. Bahçeye girmeyi arzulayıp temenni ederler. Hatta onun için tedirgin olup endişelenir ve sabırsızlanırlar. Tam bu esnada bahçe sahibi onlara der ki, "Bahçeye girin, dilediğinizden yiyin, dilediğinizden koklayın, istediğinizi tercih edin, dilediğiniz gibi seyredin, dilediğiniz yerde gezin, dilediğiniz gibi dolaşın, istediğiniz şekilde lezzetlenin, yararlanın, güzel kokular sürün, buradaki güzel havayı teneffüs edin."

İşte bu risâlelere ve *er-Risâletü'l-Câmia*'ya sahip olan kimseye de böylesi gerekir. Onları, ehli olmayan ve ilgi göstermeyen kimselere vermek suretiyle, onların değerini düşürmemeli, ama değerini bilenlere engel olarak, hak edenleri onlardan uzaklaştırarak da risâlelere zulmedilmemelidir. İlim yolcusu, edebi tercih eden, hikmetleri seven, özgür, iyi ve doğru, hedefi gören, olgunlaşmayı arzulayan herkes bu risâleleri tanıtır. Onları koruma, gizleme ve açıklama konusunda olabildiğince dikkatli olunmalı, onları en güzel şekilde korumalıdır. Onları sadece hak edenlere vermek ve hak edenleri onlardan mahrum etmemek suretiyle, risâleler konusunda emanet hakkı yerine getirilmelidir. Çünkü risâleler; cilâ, şifa, nur ve ışıktır. Hatta onlar ilaç değilse (ilaç olamamışsa), hastalık gibidir. İyilik değilse bozgunculuk; kurtuluş değilse helâk gibidir (iyileştiremezse hasta eder; ıslah etmezse ifsat eder; kurtuluşa erdirmezse helâk eder). Tedavi eder, ama bazen hasta da edebilir. Öldürür de diriltir de. Tıpkı panzehir gibidir. Panzehir hadd-i zâtında tektir, fakat onun karşısında (yaşanabilecek) durumlar farklıdır; (olumlu) etki yapar, ama onu kabul edenlerin ve ondan etkilenenlerin durumuna, ortaya çıkan sonuca göre (o olumlu etkinin) zıddını ya yapabilir. Ayrıca risâleler gıda ve ışık gibidir: Gıda sayesinde güç, büyüme ve gelişme; ışık sayesinde de görme ve yol gösterme gerçekleşir.

Aynı şekilde büyümeye ve gelişmeye yatkın küçük çocuk ve anne sütüyle beslenen sağlıklı bebek, güzel terbiyeye, kendisi için en uygun, en temiz ve en yararlı şeylerle bilinçli ve belli ölçüde, sağlıklı beslenmeye ihtiyaç hisseder. Sonra -yararlı ve sağlığa uygun olmayan şeylerle beslenip hastalanmaması, hatta bunun onu ölüme kadar götürmemesi için- gücünü geliştirmeye ve bünyesini olgunlaştırmaya yönelik olarak, beslenmesi aşamalı bir şekilde arttırılır. Ona şifa olması ve hayatını devam ettirmesi için hazırlanan gıda, hastalığının ve ölümünün de sebebi (olabilir). Ya da şifa umudu olmayan bir hastalığa yakalanmış bir hasta, yararlı olmayan, hatta hastalığını arttıracak bir tarzda beslenirse, muhtemelen bu onun hayatının son bulmasına sebep olur.

Işığa gelince, o, ancak gözünü açıp doğru bakan, bakışını güçlendiren, hatta bakışını cila ile parlatan kimseye yararlı olur. Nur, güç ve ışıktır. Gözünü açmayan ya da karanlıktan çıkmasına az kalmış kimse ise, günün aydınlığı ve güneşin karşısında ciddi anlamda zayıf kalır. Aksine gözün karanlığı ona ışık kazandırır. Hatta bazen gözleri görmez olur. Aynı şekilde hasta bazen gözü iltihaplı olduğundan tek gözle görür ya da görmesinde bir problem olduğundan, gözüne bir şey kaçtığından, gözünü açıp bakamaz, suretleri görüp seçemez. Aksine sonsuza dek karanlığa razı olur, ışıktan kaçar. Işık arttıkça görmesi azalır, algılaması zayıflar. Eğer ısrar ederse, önce gözü perdelenir, sonra da bu onu körlüğe kadar götürür.

Bu risâlelere ve *er-Risâletü'l-Câmia*'ya sahip olan kimsenin, risâleler konusunda Allah'tan korkması gerekir. Şöyle ki, hakikate (doğruya) çok arzulu, aşırı istekli ve ona oldukça muhtaç olduğunu gördüğü kimselerin durumlarını araştırarak netleştirdikten ve onlara hakikatleri peyderpey ulaştırma konusunda iyi niyetle ve araştırma duygusuyla bütün gücünü kul-

landıktan sonra, risâlelere büyük bir itina ve titizlik göstermek, bu vesayeti ihlâl etmemek, risâleleri kullanırken ve başkalarına ulaştırırken öz kardeş, şefkatli baba, samimi dost ve iyi arkadaş hassasiyetiyle titiz davranmak gerekir. Ruhunun kurtuluşunu, nefsinin ıslahını, özüne ve hayatının nedeni olan şeye dönmeyi, dünyanın geçici şeylerine değer vermemeyi, daha hayırlı ve kalıcı olana yönelme çabasını, kendini boş kuruntularla aldatmamayı ve buna müsamaha göstermemeyi son amaç olarak hedefleyen, hatta bunu kesin görerek dosdoğru bulan ve, *"Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Çalışması da ileride görülecektir. Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir. Şüphesiz en son varış Rabbinedir"*[17] gerçeğini bilenlerden kim ona (hakikat isteklisine) olgun bir dost olur ve onun hakkında hayır dilerse, bu risâleleri ona, adeta onu (bunlarla) besleyip büyüterek terbiye eder gibi dostça tek tek verir. Sağlık ve şifa için ilaç, daha iyi görmek ve ışık için göze sürme çekmek neyse, bu da aynen öyledir. Ancak bunu yaparken, verilen risâlelerin, muhatabın anlayış ve bilgi düzeyine uygun, (manevi anlamda) beslenmesi, terbiyesi, sağlığı ve şifası için gerekli olan miktarda, hatta onun birtakım hakikatleri görmesine, hidayetine, adım adım güçlenmesine vesile olacak tarzda, Fihristte açıklanan düzende olmasına dikkat etmelidir. O, hikmete dost olup onu gönlüne iyice yerleştirerek, onunla düşünüp hikmetin çeşitli anlamlarını kavrayarak bu konuda yetkinleşince, büyük bir arzu, samimi bir niyet ve kararlılıkla, bilginin üstünlüğü, yakînin artması (inancı)yla (risâlelerde bulunan) her şeyi (öğrenmek) ister; bunları elde eder ve bunları pratiğe dönüştürür. Onlar üzerine düşünüp, anlamlarına vâkıf olduktan, (özellikle de) son amaç, bir keşif gezintisi, dünya ve ahiret kurtuluşu olan *er-Risâletü'l-Câmia* üzerine düşündükten sonra onları iyice sahiplenir. Çünkü o, ancak bunlarla (bunları gerçekleştirdiği takdirde) onlara ulaşır ve onları anlayarak bunlara vâkıf olur. Allah kimi buna muvaffak kılar ve kime bunu kolaylaştırırsa, şüphesiz onu şaşkınlıktan kurtarmış, ölü iken onu diriltmiş, onu korkudan emin kılarak kendisine yaklaştırmış, önemli nimetleriyle onu donatmış olur. O kimse bu sayede ebedi olarak "tam mutluluğa", bütün bereketlere ve sürekli nimetlere ulaşmış olur. Allah dilediğini dosdoğru yola hidayet eder.[18]

Allah'ın gücü, kuvveti, yardımı ve desteğiyle, *İhvânu's-safâ ve Hullânu'l-vefâ, Ehl-i Adl ve Ebnâu'l-hamd, Erbâbu'l-hakâik ve Ashâbu'l-meânî* (Safâ Kardeşler ve Vefâlı Dostlar, Adalet Ehli ve Hamd Çocukları, Hakikat Sahipleri ve Anlamların Dostları)'nın büyük mutluluğa, büyük şerefe, daimî bekaya ve son yetkinliğe ulaşmak için nefislerin olgunlaştırılması ve ahlâkın güzelleştirilmesi konusundaki risâlelerinin Fihristi burada tamamlandı.

Gerçek övgü âlemlerin Rabbi Allah'adır. Dua ve selâm, Allah'ın elçisi Muhammed'e, onun pak ve temiz ailesine olsun.

17. Necm, 53/39-42.
18. Bakara, 2/142, 213 ve başka birçok ayete atıf.

Matematik Kısmının Birinci risâlesi: Sayılar Hakkında[1]

1. Çeviri: Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya. İstanbul Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Hamd Allah'a, selam O'nun seçilmiş kullarının üzerine olsun!

Ey sadık ve merhametli kardeşim, bilesin ki mademki seçkin kardeşlerimizin -Allah onları desteklesin- yolu; cevherler, arazlar, basitler, ayrıklar, elementler ve bileşiklere varıncaya kadar bu dünyadaki varlıklara dair ilimlerin hepsini incelemek; bunların ilkelerini, sınıflarını, türlerini, niteliklerini, şu an üzerinde bulunduğu düzen ve intizamını, bunların tek sebepten, tek ilkeden ve şanı yüce olan tek Yaratıcı'dan nasıl ortaya çıkıp türediklerini araştırmak; Pisagorcu filozofların yaptığı gibi, bunları çok sayıdaki örnek ve geometrik (*hendesî*) kanıtlarla açıklamaya yönelik delil getirmektir. Öyleyse tüm risâlelerimizden önce bu risâleyi sunmaya ihtiyaç duyduk. Bu risâlede giriş ve mukaddime sayılabilecek ve "aritmetik" olarak isimlendirilen sayı ilminden ve niteliklerinden kesitler anlatacağız ki felsefe denilen hikmeti öğrenmeyi amaçlayan öğrencilere yol kolaylaşsın ve matematik ilimlerini incelemeye başlayanların bunu edinmeleri sağlansın. Öyleyse diyoruz ki;

Felsefenin başı ilimleri sevmek, ortası insanın gücü ölçüsünde varlıkların hakikatlerini bilmek, sonu ise bu bilgiye uygun söz ve fiillerdir. Felsefi ilimlerdört çeşittir: *Birincisi* matematik (riyaziyat), *ikincisi* mantık, *üçüncüsü* doğa bilimleri, *dördüncüsü* ise ilâhîyat ilimleridir. Matematik dörde ayrılır: *İlki* aritmetik, *ikincisi* geometri, *üçüncüsü* astronomi, *dördüncüsü* müziktir. Müzik, seslerin birleştirilmesinin bilgisidir. Melodilerin ilkeleri de musikî ilmiyle elde edilir. Astronomi, *Almagest*[2] *(el-Mecistî) Kitabı*'nda anlatılan delillere dayanarak yıldızları bilme ilmidir. Geometri, *Öklid Kitabı*'nda anlatılan delillere dayanarak geometri (*hendese*)yi bilme ilmidir. Aritmetik ise sayıların niteliklerine ve Pisagor ile Nikhomakhos'un da açıkladıkları şekilde varlıkların sayılara karşılık gelen anlamlarına dair olan ilimdir. Bu felsefî ilimlerde kendisiyle araştırmaya ilk başlanan, matematiktir. Matematiğin başı sayıların niteliklerinin bilgisidir, çünkü o ilimlerin daha kolay idrak edilenidir; ondan sonra sırasıyla geometri, müzik (*te'lif*), astroloji (*tencîm*), mantık, doğa bilimi (*tabiîyat*) ve ilâhiyat gelir. Sayı (el-'adâd) ilmi hakkında bu ilk söylediklerimiz giriş ve mukaddime mahiyetindedir.

Lafızlar (ifadeler) anlamlara işaret eder, anlamlar isimlendirilenler, lafızlar da isimlerdir. Lafızların ve isimlerin en genel olanı "şey" diye söylediğimizdir. "Şey" de "bir" (*vâhid*) ya

2. *Almagest (el-Mecistî)*: İskenderiyeli Yunanî bilgin Batlamyus'un [Ptolemaeus] astronomi ile ilgili kitabıdır. Abbasîler'in birinci asrında yaşayan Haccac b. Matar bu bilgiyi aktarmıştır.

da “bir”den çok olabilir. “Bir” ise hakikî ya da mecaz olmak üzere iki şekilde belirtilebilir. Hakikî olarak “bir”, kesinlikle parçası olmayan ve bölünmeyen bir şeydir. Bölünmeyen her şey bölünmemesi açısından “bir”dir. Şöyle de diyebilirsin: [Hakikî] “bir”, “bir” olması bakımından, içinde kendisi dışındakini barındırmayandır. Mecaz olarak “bir” ise, kendisine “bir” denen her toplamdır. “Bir” on, “bir” yüz, “bir” bin demek gibi. Siyahın siyahlıkla siyah olması gibi, “bir” de birliğiyle “bir”dir. Siyahlığın siyah için sıfat olması gibi, birlik de “bir” için sıfattır. Çokluk ise birlerin toplamıdır. Çokluğun ilki, ikidir, sonra sırayla üç, dört, beş ve buna eklenerek gideceğine kadar gider. Çokluk iki çeşittir: Sayı ve sayılan. İkisi arasındaki fark şudur: Sayı, sayanın nezdinde nesnelerin formlarının niceliği sayılanlar ise nesnelerin kendisidir. İşlem (*hesap*) ise sayıların toplanması (*cem'*) ve çıkarılması(*tefrîk*)dır. Sayı, pozitif tam sayı (*sahih*) ve rasyonel sayı/kesirli sayı (*kusûr*) olmak üzere iki çeşittir: İkiden önceki “bir”, sayının başı ve kaynağıdır. Pozitif tam ve kesirlisiyle tüm sayılar “bir”den doğar ve yine ona döner. Pozitif tam sayının ortaya çıkması artmakla, kesirli sayının ortaya çıkması ise bölünmekle olur. Bu hususta pozitif tam sayının ortaya çıkışı ile ilgili olarak vereceğim örnek şudur: “Bir”e başka bir “bir” eklendiğinde, bu durumda bu ikisine “iki” denir; o ikisine başka bir “bir” eklendiğinde, bu toplama “üç” denir. “Üç”e, başka bir “bir” eklendiğinde buna “dört”, buna da “bir” eklendiğinde ona da “beş” denir. Bu kurala göre birer birer artışla pozitif tam sayıların ortaya çıkışı gideceğine kadar gider. Bu sayıların rakamları (*sûret*) şöyledir: “1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9”.

Sayının “bir”e doğru çözümlenmesi (*tahlîl*) ise söyleyeceğim şu örnekteki gibidir: “On”dan “bir” alınırsa geriye dokuz kalır. Dokuzdan “bir” atıldığında geriye sekiz kalır. Sekizden “bir” düşürülünce yedi kalır. Bu kurala göre geriye “bir” kalıncaya kadar, bir bir atılır. “Bir”e gelince ondan bir şey eksiltilemez, çünkü onun kesinlikle parçası yoktur. Dolayısıyla pozitif tam sayıların “bir”den nasıl ortaya çıktığı ve nasıl ona doğru çözümlendiği açıklanmış oldu. Kesirli sayıların “bir”den nasıl ortaya çıktığı ise söyleyeceğim şu örnek üzeredir: Pozitif tam sayılar “bir”, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz, “on” şeklinde doğal düzeni üzere sıralanıp sonra da her toplamdan “bir”e işaret edilirse, kesirli sayıların “bir”den nasıl ortaya çıktıkları açıklanmış olur. Şöyle ki; ikideki “bir”e işaret edildiğinde bu durumda “bir”e yarım denir. Üç toplamındaki “bir”e işaret edildiğinde “bir”e üçte bir denir, dört toplamındaki “bir”e işaret edildiğinde “bir”e dörtte bir ya da çeyrek denir, beş toplamındaki “bir”e işaret edildiğinde ona beşte bir denir ve aynı şekilde sırasıyla altıda bir, yedide bir, sekizde bir, dokuzda bir ve onda bir denir. Aynı şekilde on bir toplamındaki “bir”e işaret edildiğinde “bir”e on birin bir parçası denir, on ikidekine işaret edildiğinde altıda birin yarısı, on üçtekine işaret edildiğinde on üçün bir parçası, on dörttekine işaret edildiğinde yedide birin yarısı, on beştekine işaret edildiğinde beşte birin üçte biri denir ve işte bu örnek üzere diğer kesirli sayılar isimlendirilir. İster pozitif tam ister kesirli, hangi sayı olursa olsun, sayıların “bir”den doğuşlarının nasıl olduğu ve “bir”in tüm sayıların nasıl aslı olduğu açıklanmış oldu. Biçimi şöyledir:

Be	Cim	Dal	He	Vav	Ze	Ha	Tı	Ye
½	1/3	1/4	1/5	1/6	1/7	1/8	1/9	1/10

Ye-elif	Ye-be	Ye-cim	Ye-dal	Ye-he
1/11	1/6'nın yarısı	1/13	1/7'nin yarısı	1/5'in 1/3'ü

Ey kardeşim! Bilesin ki, pozitif tam sayılar dört basamakla sıralanır: Birler, onlar, yüzler ve binler. Birler, bir'den on'a kadar; onlar, on'dan doksan dokuza kadar; yüzler, yüz'den dokuz yüze kadar; binler de binden dokuz bine kadardır. Tüm bu sayıları basit on iki sözcük ifade eder: Bunlar bir'den on'a kadar olan on sözcük, yüz sözcüğü ve bin sözcüğü olup toplamı on iki basit sözcük eder. Diğer sözcükler bunlardan türemiş veya bir araya gelmiş veyahut da bunların tekrarıdır. [On iki sözcüğün] tekrarı olanlar, yirminin, "on"un; otuzun, üçün; kırkın, dördün vb. tekrarı olması gibidir. Bir araya gelmiş olan [sözcükler] ise iki yüz, üç yüz, dört yüz ve beş yüz gibidir. Bunlar birler basamağındaki sözcükler ile yüz sözcüğünden bir araya gelmiştir. Aynı şekilde iki bin, üç bin, dört bin de böyledir. Bunlar da bin ile birler, onlar ve yüzler basamağındaki diğer sözcüklerden bir araya gelmiştir. Örneğin, beş bin, altı bin, yirmi bin ve yüz bin vb. Bunların biçimi şöyledir:

Elif	Be	Cim	Dal	He	Vav	Ze	Ha	Tı	Ya	Kef	Lam	Mim
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	20	30	40

Nun	Sin	Ayn	Fe	Sad	Kaf	Re	Şin	Te	Se	Hı	Zal
50	60	70	80	90	100	200	300	400	500	600	700

Dad	Zı	Ğayn	Be-ğayn	Cim-ğayn	Dal-ğayn	He-ğayn	Vav-ğayn	Ze-ğayn	Ha-ğayn
800	900	1000	2000	3000	4000	5000	6000	7000	8000

Tı-ğayn	Ye-ğayn	Kef-ğayn	Lam-ğayn	Mim-ğayn	Nun-ğayn	Sin-ğayn	Ayn-ğayn	Fe-ğayn	Sad-ğayn
9000	10000	20000	30000	40000	50000	60000	70000	80000	90000

Kaf-ğayn	Re-ğayn	Şin-ğayn	Te-ğayn	Se-ğayn	Hı-ğayn	Zal-ğayn	Dad-ğayn	Zı-ğayn
100000	200000	300000	400000	500000	600000	700000	800000	900000

Birler, "elif, be, cim, dal, he, vav, ze, ha, tı, ye"; onlar "kef, lam, mim, nun, sin, ayn, fe, sad"; yüzler "kaf, re, şin, te, se, hâ, ze, dad, zı"; binler ise "Ğayn, be-ğayn, cim-ğayn, dal-ğayn, he-ğayn, vav-ğayn, ze-ğayn, ha-ğayn, tı-ğayn, ye-ğayn"dır.

Bilesin ki, sayı varlığı, birler, onlar, yüzler ve binler şeklinde dört basamaktan oluşur. Sayının çift ve tek, pozitif tam ve kesirli, bazısının diğer bazısının altında olması gibi hususlar, sayının doğası için gerekli ve zorunlu bir durum değildir. Ancak bu, filozofların (*hakîm*) kendi tercihleriyle düzenledikleri suni bir husustur. Onlar bunu, sayısal hususların doğaya ait işlerin düzeniyle uyumlu olması için yapmışlardır. Şöyle ki; Şanı Yüce Bârî , doğa işlerinin çoğunu dörderli olarak yapmıştır: Örneğin sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk şeklindeki dört hal; ateş, hava, su ve toprak şeklindeki dört unsur; ahlât-ı erbaa'dan kan, balgam, kara

safra ve sarı safra olan dört karışım; ilkbahar, yaz, sonbahar ve kış olan dört mevsim; dört yön [doğu, batı, güney, kuzey]; doğu rüzgarı (*sabâ*), batı rüzgarı (*debûr*), güney rüzgarı ve kuzey rüzgarı olan dört rüzgar; doğan, batan, sema kazığı (*veted*) ve yer kazığı şeklindeki "dört kazık" (*el-evtâdu'l-erbaa*);[3] madenler, bitkiler, hayvanlar ve insan şeklindeki dört yaratılmış. Bu örneklerde görüldüğü üzere doğa işlerinin çoğu dörder olarak var edilmiştir.

Bilesin ki, bu doğa işlerinin çoğu, Şanı Yüce Bârî'nin inayeti ve hikmetinin gerektirmesiyle dörderli şekilde olmuştur ki, doğa işlerinin düzeni, doğa işlerinden aşkın ve cisim olmayan ruhanî işlerle uyumlu olsun. Şöyle ki; tabiatta aşkın olan şeyler dört basamak üzeredir. *Birincisi* Şanı Yüce Bârî'dir, sonra onun altında "küllî faâl akıl", sonra bunun altında "küllî nefs" ve bunun da altında "ilk madde" (*el-heyûlâ el-ûlâ*) gelir. Bunların hiçbiri cisim değildir.

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bilesin ki, Şanı Yüce Bârî'nin varlıklara olan nispeti, "bir"in sayılara nispeti gibidir; O'ndan olan aklın varlıklara nispeti, ikinin sayılara nispeti gibidir; nefsin varlıklara nispeti, üçün sayılara nispeti gibidir; ilk madde'nin varlıklara nispeti ise dördün sayılara nispeti gibidir.

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bilesin ki, birleriyle, onlarıyla, yüzleriyle, binleriyle ve artarak gideceğine kadar giden tüm sayıların, hepsinin aslı "bir"den dörde (1, 2, 3, 4) kadardır. Yani diğer tüm sayılar bu sayılardan oluşmuş, bunlardan meydan gelmişlerdir. Bunlar tüm sayılarda asıldır. Bunun açıklaması şöyledir: Dörde "bir" ilave edildiğinde beş olur, dörde iki ilave edildiğinde altı, dörde üç ilave edildiğinde yedi; dörde "bir" ve üç ilave edildiğinde sekiz, dörde iki ve üç ilave edildiğinde dokuz, dörde "bir", iki ve üç ilave edildiğinde "on" olur. Bu örneklerde olduğu üzereonlar, yüzler, binler artarak gideceğine kadar giden diğer sayılara aynı şey uygulanır. Benzer şekilde çizginin (*hatt*) esasları da dörttür ve diğer harfler de ondan terkip edilmiştir. Daha sonra anlatılacağı üzere "söz" (*kelâm*), harflerden oluşur. Bunlara dikkat edecek olursan söylediğimizin hak ve doğru olduğunu anlarsın. Kim Şanı Yüce Bârî'nin şeyleri akılda nasıl yarattığını (*ihtira*), onları nefiste nasıl var ettiğini (*îcad*) ve onları heyûlâda nasıl şekillendirdiğini (*tasvîr*) bilmek isterse bu bölümde anlattıklarımıza dikkat etsin.

Ey kardeşim! Bilesin ki, "bir"i tekrarlatarak ikiyi "bir"den meydana getirmesi gibi, Şanı Yüce Bârî'nin kendi birliğinin (*vahdaniyet*) nurundan yarattığı ve yoktan var ettiği (*ibda'*) ilk şey faâl akıl denilen basit bir cevherdir. Sonra, O, iki'ye bir'in ilavesiyle üç'ü meydana getirmesi gibi, felekî küllî nefsi de akıl nurundan meydana getirdi. Sonra üçe "bir"in ilavesiyle dördü meydana getirmesi gibi nefsin hareketinden ilk maddeyi meydana getirdi. Sonra diğer sayıları, daha önce örneklendirdiğimiz üzere dörtten öncekileri dörde ekleyerek dörtten meydana getirdiği gibi diğer yaratılmışları maddeden (*heyûlâ*) meydana getirdi, akıl ve nefs vasıtasıyla onları düzenledi.

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bilesin ki, sayıların ikiden önceki "bir"den bir araya gelmesi ve ondan ortaya çıkmasına dair anlattıklarımızı iyice düşündüğünde, bunun Şanı Yüce Bârî'nin vahdaniyetine ve şeyleri yaratmasının ve yoktan var etmesinin keyfiyetine en iyi delil olduğunu anlarsın. Şöyle ki, daha önce açıkladığımız üzere, sayıların ikiden önceki "bir"den var olması ve oluşması tasavvur edildiğinde, "bir",

---

3. Dört Kazık (*el-evtâdu'l-erbaa*): Burçlar kuşağından on iki yer (menzil) arasındaki dört esas yer demektir; kazıklar olarak isimlendirilmişlerdir çünkü burçlar kuşağının en güçlü yerleridirler ve astrolojide konumları saptarlar. Bundan dolayı bunların her birine mutluluk burcu ve oluşanların aslı adı verilir. Onların buradaki "dört kazık" ifadeleri, "yer" anlamında kullanılmalarındandır.

bulunduğu durumla ilgili bir değişime uğramaz ve bölünmez. Aynı şekilde her ne kadar Aziz ve Celil olan Allah da şeyleri vahdaniyet (birlik) nurundan yaratıp, yoktan var edip meydana getirmiş ve bu eşyaların varlık kazanmaları, varlıklarını sürdürmeleri, tamamlanmaları ve olgunlaşmaları O'nunla olmuşsa da, Allah'ın eşyayı yaratmasından ve yoktan var etmesinden önceki birliğinde (vahdaniyet) bir değişme olmaz. Nitekim biz bunu *Aklın İlkeleri Risâlesi* (*Risâletü'l-Mebâdi'l-Akliyye*)'nde de açıkladık. Şanı Yüce Bârî'nin varlıklara nispetinin "bir"in sayılara nispeti gibi olduğunu anlattığımızı sana bildirmiştik. Nasıl ki "bir", sayıların aslı, kaynağı, başlangıcı ve sonu ise aynı şekilde Aziz ve Celil olan Allah da şeylerin sebebi, yaratıcısı (*hâlik*) ve onların başıve sonudur. Nasıl ki "bir"in sayılardan bir parçası ve benzeri yoksa aynı şekilde Aziz ve Celil olan Allah'ın da yaratılmışlardan eşi ve benzeri yoktur. Yine nasıl ki "bir", tüm sayıları kuşatıp sayıyorsa aynı şekilde Aziz ve Celil olan "Allah" da şeyleri ve mahiyetlerini bilir. Allah zalimlerin söylediklerinden beridir, O yüce ve büyüktür!

Ey kardeşim! Bilesin ki, daha önce belirttiğimiz üzere, çoğu toplumlara göre sayıların basamakları dört basamak üzeredir. Pisagorcularda ise bu, on altı basamak üzeredir. Biçimi şöyledir:

1	Birler
10	Onlar
100	Yüzler
1000	Binler
10000	On binler
100000	Yüz binler
1000000	Milyonlar
10000000	On milyonlar
100000000	Yüz milyonlar
1000000000	Milyarlar
10000000000	On milyarlar
100000000000	Yüz milyarlar
1000000000000	Trilyonlar
10000000000000	On trilyonlar
100000000000000	Yüz trilyonlar
1000000000000000	Katrilyonlar

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bilesin ki, kesirli sayıların basamakları çoktur. Çünkü her pozitif tam sayının bir parçası, iki parçası veya çok sayıda parçaları vardır. Örneğin on ikinin yarısı, üçte biri, dörtte biri, altıda biri, altıda birinin yarısı vardır. Yirmi sekiz ve bunlar dışındaki sayılar da böyledir. Ancak kesirli sayıların basamakları ve kısımları artacak olursa, onun bazı basamakları diğer basamaklarının altında olur ve hepsini "on" sözcük ifade eder: Bu sözcüklerden biri "genel ve kapalı", dokuzu "özel ve anlaşılır"dır. Bu dokuz sözcükten biri konulmuş bir isim (*mevzu*) olup bu yarımdır, sekizi ise türemiştir (*müştak*). Türemişler, üçten üçte bir, dörtten dörtte bir, beşten beşte bir, altıdan altıda bir, yediden yedide bir, sekizden sekizde bir, dokuzdan dokuzda bir, ondan onda birdir. "Genel ve kapalı" sözcük ise parçadır (*cüz*); çünkü on birdeki "bir"e, on birden bir parça denir. Benzer durum on üç, on altı ve benzerlerinde de vardır. Geriye kalan kesirli sözcükler

ise bu on sözcüğe oranlanarak olur. Örneğin on ikideki "bir" için altıda birin yarısı denir, on beşteki "bir" için üçte birin beşte biri, yirmideki "bir" için de onda birin yarısı denir. Bu örneklerle diğer kesirlilere ait kavramların bir birlerine oranla olduğu açıklanmış oldu.

Bilesin ki, sayıların bu iki çeşidi çokluk açısından sonsuza kadar gider. Şu farkla; pozitif tam sayılar en az iki olan bir nicelikten başlar ve kademeli bir artışla sonsuza kadar gider; kesirliler ise en çok yarım olan bir nicelikten başlar ve bölümlemeyle sonsuza kadar gider. Her iki sayı türü de başlangıçları itibariyle sonlu, sonları itibariyle sonsuzdur.

Bölüm (Fâsıl): Sayıların Özellikleri

Sonra bilesin ki, her sayının bir özelliği veya çok sayıda özelliği vardır. Özelliğin (*hâssiyet*) anlamı, nitelenene özgü olan niteliktir (*sıfat*) ki bu hususta başkası onunla ortak olamaz. "Bir"in özelliği, daha önce açıkladığımız üzere, sayıların aslı ve kaynağı olmasıdır: "Bir", tek olsun çift olsun tüm sayıları sayar. İkinin özelliği, mutlak manada sayıların ilki olmasıdır. O, sayıların yarısını, yani tekleri değil de çiftleri sayar. Üçün özelliği, tek sayıların ilki olmasıdır ve o, bazen tek bazen de çift sayıların üçte birini sayar. Dördün özelliği, onun köklü (*meczûr*) sayıların ilki olmasıdır. Beşin özelliği, devreden -buna dönen de denir- ilk sayı olmasıdır. Altının özelliği, tâm sayıların ilki olmasıdır. Yedinin özelliği, tam (*kâmil*) sayıların ilki olmasıdır. Sekizin özelliği, küplü (*muka'ab*) sayıların ilki olmasıdır. Dokuzun özelliği, köklü tek sayıların ilki ve birler basamağının sonu olmasıdır. "On"un özelliği, onlar basamağının ilki olmasıdır. On birin özelliği, [onlar basamağındaki] asal sayıların (*adedun asamm*) ilki olmasıdır. On ikinin özelliği, artık (*zaîd*) sayıların ilki olmasıdır. Özetle, her sayının bir özelliği, onun iki sınırının/komşusunun[4] toplamlarının yarısı olmasıdır. Bir sayının iki komşusu toplandığında, o sayının iki katı eder. Örneğin, beşin bir komşusu dört, diğer komşusu ise altıdır, bu ikisinin toplamı ondur, beş de bunun yarısıdır. Dikkat edecek olursan bu kurala göre diğer sayılar da ortaya çıkar. Bunun rakamları şöyledir:

1, 2, 3, 4, - 5 - 6, 7, 8, 9.

"Bir"e gelince, onun bir tane komşusu vardır, o da ikidir. "Bir" ikinin yarısı, iki de "bir"in iki katıdır. "Bir", sayıların aslı ve kaynağıdır: onu varlık alanından kaldırdığında onun kalkmasıyla sayılar da ortadan kalkar, sayıları varlık alanından kaldırdığında ise "bir" ortadan kalkmaz. İki, mutlak manada sayıların ilkidir, sayılar, birlerin çokluğu demektir, çokluğun ilki de ikidir. Üç, teklerin ilkidir, bu durum şu sebeple olmaktadır: İki, sayıların ilkidir ve çifttir, onu üç takip eder ve o da tektir. Üç, kimi zaman tek kimi zaman da çift olan sayıların üçte birini sayar, bu sebeple üç, iki sayıyı aşar ve üçüncü bunlardan sonra sayılır, bu üçüncü bazen çift bazen de tek olur. Dört, köklü sayıların ilkidir, dolayısıyla o, kendisinin ikiyle çarpılmasından ortaya çıkar, kendisiyle çarpılan her sayı kök (*cizr*) olur; bundan çıkan toplam da köklüdür. Beşin devreden sayıların ilki olduğuna dair söylenen söze gelince, bunun anlamı, onun kendisiyle çarpımınınkendisine dönmesi demektir. [Ortaya çıkan] bu sayı da beşin kendisiyle çarpılması sonucunda ortaya çıkan toplamla çarpılınca [25 x 25] yine kendisine dönmüş olur. [Kural] her zaman şöyledir: Örneğin beş kere beş yirmi beş eder, yirmi beş de kendisiyle çarpılınca altı yüz yirmi beş eder; bu sayı da kendisiyle çarpılırsa ortaya üç

4. Yani kendinden bir önceki ve bir sonraki sayı demektir.

yüz doksan bin altı yüz yetmiş beş çıkar; bu sayı da kendisiyle çarpılırsa ortaya sonu yirmi beş olan bir sayı ortaya çıkar. Beşin gideceğine kadar giderek sürekli bir şekilde kendisini koruduğunu ve kendisinden ortaya çıktığını, görmüyor musun? Bunun rakamları şöyledir:

5 - 25 - 625 – 390625

Altıda da bu manada beşle bir benzerlik vardır, fakat altı, beşin gerektirdiği gibi, devamında (6, 36, 1296) kendisinin gelmesini gerektirmez: Altı kere altı otuz altı eder, burada altı kendine dönmüş ve otuz ortaya çıkmıştır. Otuz altı da kendisiyle çarpıldığında bin iki yüz doksan altı çıkar, burada ise altı ortaya çıkarken otuz görünmemiştir. Dolayısıyla altının kendisini koruduğu ama ondan ortaya çıkanın kendisini korumadığı görülmüştür. Beş ise hem kendisini hem de kendisinden ortaya çıkanı sürekli ve sonsuza kadar korur. Altının özelliği ile ilgili söylenen söze gelince, bu, altının mükemmel sayıların ilki olmasıdır. Bunun anlamı şudur: Hangi sayı olursa olsun parçaları [bir sayıyı bölen sayılar] toplandığında kendisine eşit oluyorsa, bu sayıya mükemmel sayı denir. Altı bunların ilkidir. Şöyle ki; onun yarısı vardır ve bu üçtür, üçte biri vardır ve bu ikidir, altıda bir vardır bu da birdir; işte bu parçalar toplandığında altıya eşit olur. Bu özellik, altıdan önceki sayılarda yoktur ama ondan sonraki yirmi iki, dört yüz doksan altı ve sekiz bin yüz yirmi sekizde vardır. Bunların rakamları şöyledir:

6, 27, 496, 8128.

Yedinin olgun sayıların ilki olduğuna dair sözün anlamı, onun tüm sayıların kavramlarını/manalarını kendinde toplaması demektir. Şöyle ki; sayıların tümü çiftler ve teklerdir; yedideki çiftler birinci ve ikincidir, iki, çiftlerin birincisi, dört ise ikinci çifttir. Yedideki tekler de birincive ikincidir; üç, teklerin birincisi, beş ise ikinci tektir. Birinci teki ikinci çifte veya birinci çifti ikinci teke eklediğinde bundan yedi oluşur. Örneğin, çiftlerin birincisi olan ikiyi, ikinci tek olan beşe ilave ettiğinde bundan yedi ortaya çıkar. Aynı şekilde birinci tek olan üçü, ikinci çift olan dörtle topladığında bundan da yedi çıkar. Keza, sayıların aslı olan "bir", mükemmel sayı olan altıyla birlikte alındığında bundan olgun sayı olan yedi ortaya çıkar. Bunun rakamları şöyledir: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7. Bu özellik, yediden önceki sayılarda yoktur. Yedinin başka özellikleri de vardır, bunları "varlıkların, sayıların doğalarına göre olduklarına" dair açıklamamızda anlatacağız.

Sekizin küplü sayıların ilki olduğuna dair sözün anlamı şudur: Daha önce açıkladığımız üzere, kendisiyle çarpılan her sayıya kök, bundan çıkan toplama da köklü adı verilir. Köklü, köküyle çarpıldığında, bundan çıkan toplama küplü denir. Şöyle ki; iki, sayıların ilkidir; kendisiyle çarpıldığında bundan çıkan toplam dört olur; bu, ilk köklü sayıdır. Sonra köklü, burada "iki" olan köküyle çarpılır, bundan da sekiz ortaya çıkar, sekiz de küplü sayıların ilkidir.

Sekizin üçboyutlu (*mücessem*) sayı olduğu söylenmektedir. Çünkü *Geometri Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-cumetriyâ*) açıkladığımız üzere, cisim ancak birikmiş yüzeylerden = düzlemlerden (*satıh*), yüzey ancak bitişik çizgilerden, çizgi de ancak düzenli noktalardan oluşur. En kısa çizgi, iki parçadan, en dar yüzey iki çizgiden, en küçük cisim de iki yüzeyden oluşur. Bu öncüllerden şu sonuç ortaya çıkar: En küçük cisim sekiz parçadan oluşur ki, bir parçası çizgidir ve o da iki parçadan oluşur. Bu durumda çizgi kendisiyle çarpıldığında, ondan dört parçadan olan yüzey oluşur. Yüzey de iki uzunluğundan biriyle çarpıldığında bundan derinlik oluşur. Bunların hepsi de iki derinlik çarpı iki en çarpı iki boy olmak üzere sekiz parça eder.

Dokuzun ilk köklü tek sayı olduğu söylenmektedir. Çünkü üç kere üç dokuz edip, yediden, beşten ve üçten herhangi bir köklü sayı yoktur.

"On"un onlar basamağının ilki olduğuna dair söz ise açıktır. Tıpkı "bir"in birler basamağının ilki olması gibi. Bu durum açıktır ve izah etmeye gerek yoktur. "On"un başka bir özelliği daha vardır ve bu, "bir"in özelliğine benzemektedir. Şöyle ki; "on"un cinsinden sadece bir üye (*taraf*) vardır o da yirmidir. "Bir"in ikinin yarısı olduğunu söylediğimiz gibi "on" da yirminin yarısıdır.

Onbirin [onlar basamağındaki] asal (*asam*) sayıların ilki olduğu söylenmektedir. Çünkü onun kendisiyle ilgili konuşulacak bir parçası [böleni] yoktur,[5] bununla birlikte "bir"in on birden olduğu ve ikinin de birden olduğu söylenmektedir. Bu şekildeki tüm sayıların sıfatı sağır = asal (*asam*) olarak adlandırılır; on üç, on yedi ve bu şekilde gelen sayılar gibi. Bunların biçimi şöyledir:

Ya-elif	Ya-cim	Ya-ze	Ya-tı	Kef-cim	Kef-tı	Lam-elif	Lam-ze	Mim-elif	Mim-cim	Mim-ze
11	13	17	19	23	29	31	37	41	43	47

Nun-cim	Nun-tı	Sin-elif	Sin-ze	Ayn-elif	Ayn-cim	Ayn-tı	Fe-cim	Fe-tı	Sad-elif
53	59	61	67	71	73	79	83	89	91

On ikinin artık sayıların ilki olduğu söylenmektedir. Çünkü her sayı, parçaları toplandığında, kendisinden fazla olana artık sayı adı verilir. On iki de bunların ilkidir. Şöyle ki; on ikinin yarısı vardır, bu altıdır; üçte biri vardır, bu dörttür; dörtte biri vardır, bu üçtür; altıda biri vardır, bu ikidir; altıda birinin yarısı vardır, bu da birdir. Bu parçalar toplandığında on altı eder ve bu da on ikiden dört fazlalıkla daha çoktur. Bunun rakamları şöyledir:

12 yarısı 6, üçte biri 4, dörtte biri 3, altıda biri 2, altıda birinin yarısı 1.

Özetle her pozitif tam sayının kendisini başkasından ayıracak özellikleri vardır. Fazlası bıkkınlık vereceğinden dolayı bunları anlatmıyoruz.

***

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bilesin ki, daha önce açıkladığımız üzere, sayılar, pozitif tam sayı ve kesirli olmak üzere iki kısma ayrılır: Pozitif tam sayılar tekler ve çiftler olmak üzere iki kısma ayrılır. Çift, iki pozitif tam sayıya bölünebilen her sayıdır. Tek ise çifte "bir" artan veya çiftten "bir" eksilen her sayıdır. Çift sayıların meydana gelişi ise aşağıda görüldüğü üzere sürekli şekilde ikinin katlanmasıyla olur:

2	4	6	8	10	12	14	16	18	20
Be	Dal	Vav	Ha	Ya	Ya-be	Ya-dal	Ya-vav	Ya-ha	Kef

5. Çünkü asal sayılar sadece "bir"e ve kendilerine bölünürler, bundan başka da böleni yoktur. (ç.n.)

Teklerin meydana gelişi ise "bir"den başlar. "Bir"e iki ilave edildiğinde, buna da devamlı ilave edildiğinde gideceğine kadar gider:

3	5	7	9	11	13	15	17	19
Cim	He	Ze	Tı	Ya-elif	Ya-cim	Ya-he	Ya-ze	Ya-tı

Çift, üç çeşide ayrılır: Çiftin çifti, tekin çifti, çift ve tekin çifti. Çiftin çifti, iki tam eşit yarıya bölünen her sayıdır; onun yarısı sürekli iki yarıya bölünür ve bölünme "bir"de bitinceye kadar devam eder. Örneğin altmış dört sayısı. Bu sayı, çiftin çifti bir sayıdır. Şöyle ki; bu sayının yarısı otuz ikidir, onun yarısı on altı, onun yarısı sekiz, onun yarısı dört, onun yarısı iki ve onun yarısı da biridir. Bu sayının meydana gelmesi ikiden başlar, bu sayı ikiyle çarpılır, sonra bu çıkan sayı ikiyle, bundan çıkan sayı ikiyle, sonra bu çıkan sayı da sonsuza kadar sürekli bir şekilde ikiyle çarpılır.

Bu problemi açıklamak isteyen, satranç kutucuklarını ikiyle çarpsın, bundan ancak çiftin çifti olan sayı ortaya çıkar. Bu sayının, Nikhomakhos'un kendi kitabında uzun açıklamalarla anlattığı başkaca özellikleri de vardır. Biz bundan bir kısmını aktaracağız:

Bu sayı [çiftin çifti] doğal düzeni üzere, bir, iki, dört, sekiz, on altı, otuz iki, altmış dört ve gideceğine kadar giderek dizilirse, onun bir özelliği şu olur: [Bu sayı dizisinin] iki ucundan birinin diğeriyle çarpımı, eğer [sayı dizisinin] bir tane orta [sayısı] varsa, ortadakinin kendisiyle çarpımına eşit olur; yok eğer iki ortası varsa birinin diğeriyle çarpımı kadar olur. Örneğin altmış dört sayısı. Bu sayının kendisi son uç, "bir" ise ilk uçtur, [sayı dizisinin] bir tane ortası vardır, o da sekizdir. Dolayısıyla şöyle deriz: Birin altmış dörtle veya ikinin otuz ikiyle veya dördün on altıyla çarpımı sekizin kendisiyle çarpımına eşittir. Bunun biçimi şöyledir:

Elif	Be	Dal	Ha	Ya-vav	Lam-be	Sin-be
1	2	4	8	16	32	64

Şayet buna [sayı dizisine] bir sayı daha ekleyip iki ortasının olmasını sağlarsak şöyle deriz: Eğer [sayı dizisinin] iki ucundan biri diğeriyle çarpılırsa, iki ortadan birinin diğeriyle çarpımına eşit olur. Örneğin; yüz yirmi sekiz sayısı "bir"le, altmış dört sayısı ikiyle, otuz iki sayısı dört ile çarpıldığında on altı ile sekizin çarpımına eşit olur. Bunun biçimi şöyledir:

Be	Dal	Ha	Ya-vav	Lam-be	Sin-dal	Kaf-kef-ha
2	4	8	16	32	64	128

Çiftin çifti sayısının başka özellikleri de vardır: "Bir"den gideceği yere kadar [olan sayı dizisi] toplandığında, bu, [dizinin] bittiği sayıdan "bir" sayı az olur. Örneğin, "bir", iki ve dört sayıları alındığında, bunların toplamları sekizden "bir" az olur; şayet bu toplama sekiz de ilave edilirse bunların hepsi on altıdan "bir" az olur; eğer bu toplama on altı da eklenirse, bu toplam otuz ikiden "bir" az olur. Bu kural üzere, bu sayılar dizisi gideceğine kadar giderek ortaya çıkar. Bunun biçimi şöyledir:

Elif	Be	Dal	Ha	Ya-vav	Lam-be	Sin-dal	Kaf-kef-ha	Re-nun-vav
1	2	4	8	16	32	64	128	256

Tekin çifti, bir defa yarıya bölünen her sayıdır; bölme işleminde bire ulaşamaz. Örneğin altı, on, on dört, on sekiz, yirmi iki, yirmi altı. Bunların her biri ve bunlara benzeyen sayılar sadece bir defa bölünürler ve "bir"e ulaşamazlar. Bu sayıların ortaya çıkışları her tek sayının ikiyle çarpımından olur. Bunların biçimi şöyledir:

Vav	Ya	Ya-dal	Ya-ha	Kef-be	Kef-vav-lam	Lam-vav	Lam-cim	Mim-be	Mim-vav

Bu sayılardan her biri, üstündeki sayı için yarıdır. Çift ve tekin çifti ise birden fazla defalarca yarıya bölünen her sayıdır ve bölme işleminde bire ulaşamaz. Örneğin on iki, yirmi, yirmi dört, yirmi sekiz ve buna benzeyen sayılar. Bunların biçimi şöyledir:

Ya-be	Kef	Kef-dal	Kef-ha	Lam-vav	Mim-dal	Nun-be	Sin	Sin-ha
12	20	24	28	32	44	52	60	68

Bu sayıların meydana gelişi, tekin çifti olan sayıların ikiyle bir defa veya birden çok defa çarpılmasından olur; bu sayıların, sözün uzaması korkusuyla anlatmadığımız özellikleri de vardır.

Tek sayılar ise iki kısma ayrılır: "İlk tek" (*ferdu'n-evvel*) ve "bileşik tek" (*ferdun mürekkeb*). Bileşik tek de ortak (*müşterek*) ve ayrı (*mubayin*) olmak üzere iki çeşittir. Konunun izahı şöyledir: "İlk tek", kendisini "bir" dışında diğer sayıların saymadığı her sayıdır. Örneğin; üç, beş, yedi, on bir, on üç, on yedi, on dokuz, yirmi üç ve buna benzeyen sayılar. Bu sayıların özelliği kendisine isim olandan başka parçası olmayan sayı olmalarıdır. Şöyle ki; üç için ancak üçte bir, beş için ancak beşte bir, altı için ancak altıda bir vardır. Aynı durum on bir, on üç, on yedide geçerlidir. Özetle tüm asal sayıları ancak bir sayar [böler]. Onların parçalarının ismi kendilerinden türemiştir.

"Bileşik tek" ise kendisini "bir" dışında diğer sayıların saydığı her sayıdır. Örneğin; dokuz, yirmi beş, kırk dokuz, seksen bir ve bunun gibi sayılar. Bunun biçimi şöyledir:

Tı	Kef-he	Mim-tı	Fe-elif-kaf-kef-elif	Kaf-sin-tı

"Ortak tek", kendisini "bir" dışında diğer sayının saydığı her iki sayıdır. Örneğin dokuz, on beş, yirmi bir; üç, bu sayıların hepsini sayar. Aynı şekilde, on beş, yirmi beş, otuz beş; beş de bu sayıların hepsini sayar. Bu sayılar ve benzerleri kendilerini sayan sayılarda ortak (kat) diye isimlendirilirler. Bunun biçimi şöyledir:

Tı	Ya-he	Kef-elif	Kef-he	Lam-he

"Ayrı tek" sayılar ise kendilerini "bir" dışında iki sayının saydığı her iki sayıdır; fakat ikisinden birini sayan diğerini saymaz. Örneğin, dokuz ve yirmi beş. Üç, dokuzu sayar ama yirmi beşi saymaz. Beş, yirmi beşi sayar ama dokuzu saymaz. Bu sayılar ve benzerlerine ayrı (*mütebâyin*) denilir.

Bölüm: Tâm, Eksik (*Nâkıs*) Ve Artık (*Zâid*) [Sayılar]

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bilesin ki, her tek sayının bir özelliği de şudur: Tek sayı nasıl bölünürse bölünsün, bölümün bir kısmı çift, diğer kısmı tek olur. Her çift sayının bir özelliği de şudur: Çift sayı nasıl bölünürse bölünsün, her iki kısmı ya çifttir, ya da tektir. Bunun biçimi şöyledir:

Ze-vav	Cim	Ya	Fe-re	Dal	Ya
4	10	4	1	11	10
7	10	7	2	11	9
2	10	2	3	11	8
1	10	1	4	11	7
5	10	5	5	11	6

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bilesin ki, sayılar bir başka açıdanüç türe ayrılırlar: Tam, artık, eksik. Tam sayı, parçaları toplandığında, bu toplamın o sayının kendisine eşit olduğu her sayıdır. Örneğin; altı, yirmi sekiz, dört yüz doksan altı, sekiz bin yüz yirmi sekiz. Bu sayılardan her birinin parçaları toplandığında, bu toplam o sayının kendisine eşit olur. Bu sayılardan, her sayı basamağında ancak bir tane bulunur. Örneğin birlerden altı, onlardan yirmi sekiz, yüzlerden dört yüz doksan altı, binlerden sekiz bin yüz yirmi sekiz. Bunların rakamları şöyledir: 6, 28, 496, 8128. Artık sayı ise parçaları toplandığında o sayıdan fazla olan her sayıdır. Örneğin; on iki, yirmi, altmış ve buna benzer sayılar. On ikinin yarısı altı, üçte biri dört, dörtte biri üç, altıda biri iki, altıda birinin yarısı birdir. Bu parçaların toplamı on altı eder ve bu da on ikiden fazladır. Eksik sayı ise parçaları toplandığında o sayıdan az olan her sayıdır. Örneğin dört, sekiz, on ve benzeri sayılar. Sekizin yarısı dört, dörtte biri iki, sekizde biri birdir. Bunların hepsi yedi eder ve bu sekizden azdır. Diğer eksik sayılarla ilgili hüküm de bu kurala göre olur.

Bölüm: Dost Sayılar (*el-E'adâdu'l-Mütehâbbe*)

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bilesin ki, sayılar başka bir açıdan iki kısma ayrılır: Bunlardan birine dost (*mütehabbe*) sayılar denir ve bu sayılar biri artık diğeri eksik olan her iki sayıdır; artık sayının parçaları toplandığında eksik sayının toplamına eşit olur, eksik sayının parçaları toplandığında da artık sayının toplamına eşit olur. Örneğin iki yüz yirmi (220) sayısı artık bir sayıdır, iki yüz seksen dört (284) sayısı ise eksik bir sayıdır. İki yüz yirminin parçaları toplandığında iki yüz seksen dörde eşit olur. Bu sayının parçaları toplanınca da toplamı iki yüz yirmi eder. Bu sayılara ve benzerlerine dost adı verilir ve bunların sayısı azdır. Bunların rakamları şöyledir:

Artık sayı	220	Beşte birin çeyreğinin paydası (mahrec)	20	Eksik sayı	284
Yarısı	110	Beşte birin yarısının paydası	10	Yarısı	142
Dörtte biri	55	Beşte birin paydası	5	Dörtte biri	71
Beşte biri	44	Dörtte birin paydası	4	Dörtte birin paydası	4
Beşte birin yarısı	22	Bir bölü ikinin paydası	2	Bir bölü ikinin paydası	2
Beşte birin dörtte biri	11	Parçası	1	Parçası	1
Toplamı	284			Toplamı	220

Sayıların Katlanması

Ey kardeşim! bilesin ki, sayıların bir özelliği de sonsuza kadar katlanması (*tad'îf*) ve artmasıdır. Bu, beş şekilde olur: Bunlardan biri, doğal düzen üzere olur ve gideceği yere kadar şu şekilde gider: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12. Diğeri, "çiftler düzeni" üzere olur ve gideceği yere kadar şu şekilde gider: 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14. Öbürü, "tekler düzeni" üzere olur ve gideceği yere kadar şu şekilde gider: 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17. Bir başkası, ise diğer işlemlerde görüldüğü gibi, her halükârda çıkartma (*tarh*) ile olandır. Bir diğeri de daha sonra açıklayacağımız üzere "çarpma" ile olandır.

Bölüm: [Katlanma ve Artma] Çeşitlerinin Özellikleri

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bilesin ki, bu çeşitlerin her biri için çok sayıda özellikler vardır ve bunlar Aritmetik Kitabı'nda uzun açıklamalarla anlatılmıştır. Fakat biz bu bölümde, bundan bir kısmını anlatacağız. Deriz ki;

Doğal düzen üzere [sayıların artmasının] bir özelliği şudur: "Bir"den gideceği yere kadar sayılar [dizisi] toplanacak olursa bu toplam, son sayıya bir ilaveyle oluşan sayının, sayı dizisi toplamının yarısıyla çarpımına eşittir. Örneğin, doğal düzen üzere, "bir"den "on"a kadar toplam kaç eder? denirse, bunun kuralı şudur: "On"a "bir" ilave edilir, sonra bu sayı "on"un yarısıyla [beşle] çarpılır ve sonuç elli beş eder. Veya ["on"a bir ilaveyle on bir olmuş sayının yarısından bir tanesi olan] "beş" [önce] kendisiyle çarpılır sonuç yirmi beş eder, sonra da "altı" olan diğer yarıyla çarpılır bu da otuz eder, ikisinin [25+30] toplamı elli beş eder. Bunun istenen kalıbı ve kuralı böyledir.

Çiftler düzeni üzere [artan sayılar], bir, iki, dört, altı, sekiz, on, on iki ve gideceğine kadar giden sayılardır. Bu düzenin bir özelliği, toplamın daima tek olmasıdır. Başka bir özelliği ise şudur: "Bir"den gittiği yere kadar olan [sayılar] doğal düzen üzere toplandıklarında bu toplam, bu sayının, son sayının yarısının bir fazlasıyla çarpımından çıkan son toplamın bir fazlasına eşittir. Örneğin sana çift düzen üzere, "bir"den ona kadar toplam kaç eder? diye sorulursa bunun kuralı şöyledir: "On"un yarısını alırsın, buna "bir" ilave edersin, sonra bunu son sayının yarısıyla ["on"la] çarparsın, sonra ortaya çıkan toplama "bir" ilave edersin bu da otuz bir eder. Diğer sayılar da bu kural üzere olur.

Tekler düzeni üzere [artan sayılar] da bir, üç, beş, yedi, dokuz, on bir ve gideceğine kadar giden sayılardır. Bunların bir özelliği, doğal düzenleri üzere toplandıklarında iki toplamın oluşmasıdır: [Bu toplamın] biri çift, diğeri tektir, birbirlerini takip ederek gideceğine kadar

giderler ve bunların hepsi köklü olurlar. Başka bir özelliği şudur: "Bir"den gideceği yere kadar giden [sayılar] doğal düzeni üzere toplandıklarında, çıkan toplam, o sayıların yarısının kendisiyle çarpımına -ki bu da zorunlu olarak köklü olur- eşittir. Örneğin, "bir"den on bire kadar kaç eder? diye sorulursa bunun kalıbı şudur: Sayının yarısını alırsın, ki bu da beş buçuktur, bu sayıyı tamlarsın, bu da altı olur, bunu da kendisiyle çarparsın ve sonuç otuz altı eder. Bunun kalıbı böyledir, sen buna göre uygula.

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bilesin ki, çarpmanın anlamı birler basamağındaki iki sayıdan birinin diğer sayıdakinin miktarınca katlanmasıdır. Örneğin "üç çarpı dört kaç eder?" diye sorulduğunda bunun anlamı "dört kere üçün toplamı kaçtır?" demektir.

Ey kardeşim! Bilesin ki, daha önce açıkladığımız üzere, sayılar pozitif tam ve kesirli olmak üzere iki çeşittir. Sayıların bazısının bazısıyla çarpımı da tekil sayı ve bileşik sayı olmak üzere iki türden olur. Tekil [sayının çarpımı] üç çeşittir: Bunlardan birincisi, iki çarpı üç, üç çarpı dört ve benzeri gibi pozitif tam sayının pozitif tam sayıyla çarpılmasıdır. İkincisi, bir bölü iki çarpı bir bölü üç, bir bölü üç çarpı bir bölü dört ve benzeri gibi kesirlinin kesirliyle çarpılmasıdır. Üçüncüsü ise iki çarpı bir bölü üç, bir bölü üç çarpı dört ve benzeri gibi kesirlinin pozitif tam sayıyla çarpılmasıdır. Bileşik sayının çarpımı da üç şekilde olur: Bunlardan biri, kesirli ve pozitif tam sayının pozitif tam sayıyla çarpılmasıdır. Örneğin iki ve üçte birin beşle çarpılması ve benzeri gibi olanlar. Diğeri, pozitif tam ve kesirlinin pozitif tam ve kesirliyle çarpılmasıdır. Örneğin iki ve bir bölü üçün üç ve bir bölü dörtle çarpılması ve benzeri gibi olanlar. Öbürü ise pozitif tam ve kesirlinin kesirliyle çarpılmasıdır. Örneğin iki ve bir bölü üçün bir bölü yediyle çarpılması gibi.

Bölüm: Pozitif Tam Sayılarda [Artma]

Ey kardeşim! Bilesin ki, pozitif tam sayıların çarpımı dört çeşit üzeredir ve toplamları on grup eder: Bunlar birler, onlar, yüzler ve binlerdir. Bir tanesi "bir", "on" tanesi "on" olan birlerin birlerle çarpımı; bir tanesi "on", on tanesi yüz olan birlerin onlarla çarpımı; bir tanesi yüz, on tanesi bin olan birlerin yüzlerle çarpımı; bir tanesi bin, on tanesi onbin olan birlerin binlerle çarpımı; dolayısıyla bunlar dört grup etmiş olur. Bir tanesi yüz, on tanesi bin olan onların onlarla çarpımı; bir tanesi bin, on tanesi onbin olan onların yüzlerle çarpımı; bir tanesi onbin, on tanesi yüz bin olan onların binlerle çarpımı; bunlar böylece üç grup etmiş olur. Bir tanesi onbin, on tanesi yüz bin olan binlerin binlerle çarpımı; bir tanesi yüz bin, on tanesi bir milyon olan binlerin binlerle çarpımı; bunlar da iki grup etmiş olur. Bir tanesi bir milyon, on tanesi on milyon olan binlerin binlerle çarpımı; bu ise bir grup eder. Tüm bunların toplamı da on grup eder. Bunların biçimi şöyledir:

Birlerin birlerle; birlerin onlarla; birlerin yüzlerle; birlerin binlerle; onların onlarla; onların yüzlerle; onların binlerle; yüzlerin yüzlerle; yüzlerin binlerle; binlerin binlerle çarpımı.

Bölüm: Çarpma, Kök, Küplüler ve Cebirciler İle Geometricilerin (Muhendisûn) Kullandıkları Kavramlar Ve Bunların Anlamları

Deriz ki; herhangi iki sayıdan, yani hangi iki sayı olursa olsun, birinin diğeriyle çarpımından ortaya çıkan toplama kare (*murabba'*) sayı denir. Eğer iki eşit sayı söz konusu olursa

bunların çarpımından çıkan toplama "köklü kare" (*murabba' meczûr*) sayı adı verilir veya her iki sayı da bu sayının kökü (*cizr*) olarak isimlendirilir. Örneğin, iki kere ikinin dört, üç kere üçün dokuz, dört kere dördün de on altı etmesi gibi. Buradaki dört, dokuz, on altı ve benzeri sayıların hepsine "köklü kare" adı verilir. İki, üç ve dört ise kök olarak isimlendirilir. Çünkü iki, dördün kökü; üç, dokuzun kökü ve dört de on altının köküdür. Bu kural üzere diğer kareler (*murabbât*), köklüler (*meczûrât*) ve kökleri (*cuzûr*) hesap edilir:

2	3	4	5	6	7	8	9
Dal	Tı	Ya-vav	Kef-he	Lam-vav	Mim-tı	Dal-sin	Fe-elif

Her farklı iki sayıdan, yani her hangi iki sayıdan, biri diğeriyle çarpılırsa bundan çıkan toplama "köksüz kare" (*muraba' gayr-i meczûr*) [sayı] adı verilir. Birbirinden farklı olan o iki sayıya ise bu toplamın parçaları denir ve buna karenin kenarları adı verilir ki, bu ifade geometricilerin ifadelerinden biridir. Örneğin iki kere üç veya üç kere dört ya da dört kere beş vb. bu örneklerdeki sayıların bazısının bazısıyla çarpımı olan sayılara "köksüz kareler" adı verilir.

Bölüm: Kare Sayılar

Köklü olsun ya da olmasın, her kare sayı, başka bir sayıyla yani herhangi bir sayıyla çarpıldığında bundan çıkan toplama, üçboyutlu (*mücessem*) sayı denir. Köklü bir kare sayı, köküyle çarpılırsa bundan çıkan toplama, "küplü üçboyutlu" (*mücessem muka'ab*) sayı adı verilir. Örneğin dört; bu sayı "köklü kare" bir sayıdır, kökü olan iki sayısıyla çarpıldığında bundan sekiz ortaya çıkar. Aynı şekilde dokuz da "köklü kare" bir sayıdır, kökü olan üç ile çarpıldığında yirmi yedi eder. Yine aynı şekilde on altı da köklü bir sayıdır, kökü olan dört sayısıyla çarpıldığında bundan altmış dört ortaya çıkar. Sekiz, yirmi yedi ve altmış dört ve benzeri sayılara "küplü üçboyutlu" sayılar adı verilir. Küp, boyu, eni ve derinliği eşit olan bir cisimdir; kenarları birbirine eşit, açıları dik, altı kare yüzeyi vardır; on iki paralel kenarı, sekiz üçboyutlu açısı (*zevayâ mücesseme*) ve yirmi dört düz açısı (*zevayâ musattaha*) açısı vardır.

Şayet "köklü kare" bir sayı, kökünden küçük bir sayıyla çarpılırsa bu çarpma sonucunun toplamına "lebini üçboyutlu sayı" (*adedun mucessemetun lebiniyyun*) adı verilir. "Lebini cisim",[6] boyu ve eni eşit, tavanı (*semk*) bu ikisinden az olandır; kenarları paralel, açıları dik olan altı dörtgen yüzeyi vardır; fakat kenarları birbirine eşit, açıları dik olan karşılıklı iki kare yüzeyi vardır; dört tane dikdörtgen yüzeyi bulunur; her ikisi birbirine paralel olan on iki kenarı, sekiz üçboyutlu açısı ve yirmi dört düz açısı vardır. Eğer "köklü kare" bir sayı, kökünden fazla bir sayıyla çarpılırsa bundan çıkan toplama, "bîrî üçboyutlu sayı" (*adedun mucessemetun bîrîyetun*) adı verilir. Örneğin dört sayısı; bu sayı köklü bir sayıdır, kökünden büyük olan üçle çarpıldığında on iki eder. Aynı şekilde dokuz sayısı kökünden fazla olan dört ile çarpıldığında bundan otuz altı çıkar. On iki, otuz altı ve benzeri sayılara "bîrî cisim sayı" denir. "Bîrî cisim"in,[7] tavanı, boy ve eninden fazladır; altı dörtgen yüzeyi vardır ki bunlardan iki

6. Bu ifade, bir tür kare prizma için kullanılır. (ç.n.)
7. Bu da lebini cisim gibi bir tür kare prizma anlamındadır. (ç.n.)

tanesi, kenarları birbirine eşit, açıları dik olan karşılıklı iki karedir; dört tanesi ise kenarları birbirine paralel, açıları dik olan dikdörtgenlerdir; her ikişer tanesi birbirine paralel ve eşit olan on iki kenarı vardır; sekiz üçboyutlu açısı, yirmi dört düz açısı vardır. Her "köklü olmayan kare" sayı, küçük kenarıyla çarpıldığında bundan çıkan toplama "lebini üçboyutlu" adı verilir, uzun kenarıyla çarpılırsa bundan çıkan toplama "bîrî üçboyutlu" adı verilir. Bu ikisinden daha az veya daha çok olan sayıyla çarpılırsa bundan çıkan toplama da "levhî üçboyutlu" adı verilir. Örneğin, on iki sayısı "köklü olmayan kare" bir sayıdır; bir kenarı üç, diğeri ise dörttür; eğer on iki, üç ile çarpılırsa bundan otuz altı çıkar ki bu, "lebini üçboyutlu"dir. Eğer [on iki] dört ile çarpılırsa bundan kırk sekiz çıkar ki bu da "bîrî üçboyutlu"dur. Eğer [on iki] üçten küçük veya dörtten büyük bir sayıyla çarpılırsa buna "levhi üçboyutlu" denir. "Levhi üçboyutlu",[8] boyu eninden, eni de tavanından fazla olandır; altı yüzeyi vardır ve bunlardan her ikişer tanesi birbirine paralel ve eşittir; on iki kenarı vardır ve bunların her ikişer tanesi birbirine paraleldir; sekiz üçboyutlu açısı, yirmi dört düz açısı vardır.

Bölüm: Köklü Sayıların Özellikleri

Deriz ki: Her köklü sayıya iki kökü ve "bir" ilave edilirse bundan çıkan toplam köklü olur. Her köklü sayıdan, iki kökünden biri çıkarılırsa geriye kalan köklü olur.[9] Peş peşe gelen köklü her iki sayıdan birinin kökü diğerinin köküyle çarpılır ve buna da bir bölü dört ilave edilirse, bunun toplamı köklü olur. Örneğin, dördün kökü olan ikinin, dokuzun kökü olan üçle çarpımı altı eder; buna bir bölü dört ilave edilince de altı artı bir bölü dört eder, bunun kökü iki artı bir bölü ikidir. İki artı bir bölü iki kendisiyle çarpıldığında altı artı bir bölü dört eder; dolayısıyla bunun kökü iki artı bir bölü ikidir. Peş peşe gelen köklü her iki sayıdan birinin kökü diğerinin köküyle çarpıldığında, bu ikisinin arasında ara bir sayı ortaya çıkar ve her üçü de tek bir oranda buluşurlar. Örneğin; dört ve dokuz köklü iki sayıdır, bunların kökleri iki ve üçtür; iki kere üç altı eder. Dolayısıyla dördün altıya oranı altının dokuza oranı gibidir. İşte bu kurala göre diğerlerini hesapla.

Bölüm: Öklid'in *Elemanlar Kitabı*'nın [*Kitabu'l-Usûl*] İkinci Makalesindeki Meseleler

Her iki sayıdan biri kaç kısma ayrılırsa ayrılsın, o iki sayıdan birinin diğeriyle çarpımı, parçalara ayrılmayan sayının, parça parça olmuş sayının parçalarının hepsiyle çarpımına eşittir. Örneğin, "on" ve on beş. On beş sayısı yedi, üç ve beş olmak üzere üç kısma ayrılır. Bu durumda deriz ki:

a. "On"un on beşle çarpımı, "on"un yedi, üç ve beşle çarpımına eşittir.
b. Her bir sayı kaç parçaya ayrılırsa ayrılsın, o sayının kendisiyle çarpımı, tüm parçalarıyla çarpımına eşittir. Örneğin, "on", yedi ve üç olmak üzere iki kısma ayrılsın. Deriz ki; "on"un kendisiyle çarpımı, yedi ve üçle ayrı ayrı çarpımının toplamına eşittir.
c. İki parçaya ayrılmış her bir sayı için deriz ki; bu sayının bir parçasıyla çarpımı bu parçanın kendisiyle ve diğer kısımla çarpımına eşittir. Örneğin "on", üç ve yedi olmak üzere iki parçaya ayrılır. Deriz ki, "on"un yediyle çarpımı, yedinin kendisiyle ve üçün yediyle çarpımına eşittir.

8. Yapılan tanım, levhî cismin dikdörtgenler prizması olduğunu göstermektedir. (ç.n.)
9. Bu kural dört için geçerli değildir. (ç.n.)

d. İki kısma ayrılan her sayı için derim ki; bu sayı kendisiyle çarpılırsa, [bu çarpım], her parçasının kendisiyle ve her parçasından birinin diğeriyle iki defa çarpımına eşittir. Örneğin; "on", yedi ve üç olmak üzere iki kısma ayrılır. Derim ki; "on"un kendisiyle çarpımı, yedinin kendisiyle, üçün kendisiyle ve yedinin üç ile iki defa çarpımına eşittir.
e. Önce yarıya bölünen sonra da farklı şekilde bölünen her sayının, farklı iki parçasından birinin diğeriyle çarpımı ile [farklı parçalarının yarıya olan] farklarının (*tefâvut*) kendisiyle çarpımı, o sayının yarısının kendisiyle çarpımına eşittir. Örneğin, "on", yarıya bölünür sonra da üç ve yedi olmak üzere farklı iki kısma ayrılır. Bunun üzerine deriz ki; yedinin üçle çarpımı ile farklarının [burada üç ve yedinin, "on"un yarısı olan beşe farkı ikidir] kendisiyle çarpımının toplamı, beşin kendisiyle çarpımına eşittir.
f. Önce yarıya bölünen, sonra yarıya bölünen bu sayıya herhangi bir sayı ilave edilen her sayı için deriz ki; o sayının ilave edilen sayıyla beraber ilave edilen sayıyla çarpımı ile o sayının yarısının kendisiyle çarpımının toplamı, o sayının yarısının, kendisine ilave edilen sayıyla birlikte kendisiyle çarpımına eşittir. Örneğin "on", iki yarıya bölünür, sonra da "on"a iki ilave edilirse, deriz ki, on ikinin ikiyle çarpımı ile beşin kendisiyle çarpımının toplamı, ikinin ve beşin toplamının kendisiyle çarpılmasına eşittir.
g. İki parçaya bölünen her sayı için derim ki; bu sayının kendisiyle çarpımıyla iki parçasından birinin kendisiyle çarpımının toplamı, o sayının bu yarıyla iki defa çarpımıyla diğer yarının kendisiyle çarpımının toplamına eşittir. Örneğin, "on", yedi ve üç olmak üzere iki kısma ayrılırsa derim ki; "on"un kendisiyle çarpımıyla yedinin kendisiyle çarpımının toplamı, "on"un yediyle iki defa çarpımıyla üçün kendisiyle çarpımın toplamına eşittir.
h. Önce iki parçaya ayrılan, sonra iki parçaya ayrılan sayıya bu iki parçadan biri ilave edilen her sayı için deriz ki; böyle bir toplamın kendisiyle çarpımından çıkan sayı, bu sayının ilaveden önceki durumunun bu ilaveyle dört defa çarpımıyla diğer kısmının kendisiyle çarpımının toplamına eşittir. Örneğin, "on", yedi ve üç olmak üzere iki kısma ayrılır, sonra "on"a üç ilave edilirse deriz ki; on üç sayısının kendisiyle çarpımı, "on"un üçle dört defa çarpımıyla yedinin kendisiyle bir defa çarpımının toplamına eşittir.
j. Herhangi bir sayı önce yarıya bölünüp sonra da farklı iki parçaya ayrılırsa, farklı iki parçadan her birinin kendisiyle çarpımının toplamı, o sayının yarısının kendisiyle çarpımıyla iki sayı arasındaki farkın (*tefâvut*) kendisiyle çarpımının toplamını ikiye katlar. Örneğin, "on", yarıya bölünüp sonra da üç ve yedi olmak üzere iki farklı parçaya ayrılırsa derim ki; yedinin kendisiyle çarpımından çıkan sayıyla üçün kendisiyle çarpımının toplamı, beşin kendisiyle çarpımıyla iki kısım arasındaki fark (*tefâvut*) olan ikinin kendisiyle çarpımının toplamını ikiye katlar.
k. Herhangi bir sayı önce yarıya bölünür, sonra yine bu sayıya her hangi bir sayı ilave edilirse, o sayının ilave edilen sayıyla beraber kendisiyle çarpımından çıkan sayıyla ilave edilen sayının kendisiyle çarpının toplamı, o sayının yarısının ilave edilen sayıyla beraber kendisiyle çarpımından çıkan sayıyla o sayının yarısının kendisiyle çarpımının [toplamlarının] iki katı eder. Örneğin "on", iki yarıya bölünür, sonra "on"a iki ilave edilirse derim ki; on ikinin kendisiyle çarpımı ve ikinin kendisiyle çarpımının toplamı, yedinin kendisiyle çarpımı ile beşin kendisiyle çarpımının toplamının iki katı eder.

Bölüm: Sayı ve Nefs[10] İlmi

Ey sâdık ve merhametli kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bilesin ki, filozoflar, sayı ilmini incelemeyi diğer matematik ilimlerini incelemenin önüne almışlardır. Çünkü sayı ilmi her nefste potansiyel olarak (*bilkuvve*) yer etmektedir. İnsan da sadece potansiyel olarak sahip olduğu düşünme gücüyle, o güce başka bir ilimden örnekler edinmeden düşünmeye ihtiyaç duyar. İnsan düşünmek için başka ilimlerden örnekler edinmeye ihtiyaç duymaz, aksine kendisinden her bilinene dair örnekler alınır. Bizim bu risâlede belli başlı örneklerle işaret ettiklerimize gelince, bunlar düşünce güçleri zayıf olan yeni başlamış öğrenciler içindir; fakat onlardan anlayışı güçlü ve zeki olanlar ise buna muhtaç değillerdir.

Ey sâdık ve merhametli kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bilesin ki, bu risâleden güttüğümüz amaçlardan biri, risâlenin başında açıkladıklarımızdır. Diğer amacımız ise "nefs ilmi"ne dikkat çekmek ve onun cevherinin bilgisine yönlendirmektir. Şöyle ki; düşünen (*zehîn*) akıl sahibi kişi, sayı ilmini incelediğinde ve gruplarının sayısını, çeşitlerinin kısımlarını ve bu çeşitlerin niteliklerini tefekkür ettiğinde, bunların hepsinin araz olduğunu, varlıklarının ve varlıklarını sürdürmelerinin nefs sayesinde olduğunu bilir. Öyleyse nefs cevherdir; çünkü arazın varlığını sürdürmesi, ancak kendisinde bulunan cevher sayesinde olur.

İlimlerin Amaçları

Ey sâdık ve merhametli kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bilesin ki, hakîm filozofların matematik ilmini incelemedeki ve öğrencilerini onunla eğitmelerindeki amacı, bu ilimden yola çıkarak doğa bilimlerine gitmek ve ulaşmaktır. Doğa bilimlerini incelemelerindeki amaçları ise bu bilimlerden yola çıkarak ilâhîyat ilimlerine yükselmek ve ilerlemektir. Bu[11] ilerleme, filozofların en yüce amaçları ve hakikat bilgisiyle ilâhîyat ilimlerine ulaşılabilecek son noktadır. İlâhîyat ilimlerinde inceleme yapmadaki ilk derece, nefs cevherinin bilgisi, kaynağının yani bedene ilişmeden önce nereden geldiğinin araştırılması, geri dönüşünün yani ölüm olarak isimlendirilen bedenden ayrılışından sonra nereye gideceğinin, ruhlar âleminde iyi olanların sevabının nasıl olacağının keyfiyetinin, ahiret diyarında kötülerin cezasının nasıl olacağının keyfiyetinin ve yine diğer durumların soruşturulmasıdır. İnsan Rabbinin bilgisine kendini adamışsa, O'nun bilgisine ancak nefsinin bilgisinden sonra yol bulabilir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Kendini (nefs) bilmeyenden başka İbrahim'in dininden kim yüz çevirir!*"[12] Burada "*sefihe nefsehu*", nefsini bilmemek (*cehile nefsehu*) demektir. Yine denilmiştir ki; "Kendini (*nefs*) bilen Rabbini bilir." Yine denilmiştir ki; "Sizden nefsini en iyi bilen, Rabbini en iyi bilendir. Nefs ilmini, onun cevherinin ve güzelleştirilmesinin bilgisini talep etmek her akıllıya vaciptir." Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını ilham edene ant olsun ki, nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir. Onu kötülüklere gömüp*[13]

---

10. El-'adâd ve Nefs İlmi. Klasik metinlerde "nefs" kavramı ruh, can, psikoloji, bir şeyin tâ kendisi gibi anlamlara gelmektedir. Bu bölümde kavramı özgün haliyle bırakmayı daha uygun bulduk.(ç.n.)
11. *ellezi:* terakki[ilerleme]nin sıfatıdır İlerlemenin yukarı doğru anlamını taşıyan sıfatıdır. Yukarıdan çekilerek değil, kendi kendine yukarıya doğru yükselme, yücelme anlamını kazandırır. (y.h.n.)
12. Bakara, 2/130.
13. Dessâhâ: Kötülükle gizlemek demektir. Aslı "desseseha"dır, ikinci "sin" okunuşu kolay olsun diye "elif"le yer değiştirmiştir.

kirleten kimse de ziyana uğramıştır"[14]. Yine Yüce Allah Yusuf (as) kıssasında azizin hanımından naklederek şöyle söylemektedir: "*Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder*"[15]. Yüce Allah şöyle demektedir: "*Kim de Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsini arzularında alıkoyarsa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır*"[16], "*Herkesin nefsi için mücadele ederek geleceği (...) günü düşün*"[17], "*Ey huzur içersinde olan nefis, sen O'ndan razı, O senden razı olarak Rabbine dön!*"[18], "*Allah insanların ruhlarını (nefislerini) öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında alır.*"[19] Kur'an'daki çok sayıda ayet, nefsin varlığına ve hallerinin tasarrufuna dair deliller, işte bunlar, nefis konusunu ve onun varlığını inkâr eden materyalistlere (*cirmiyyun*)[20] kanıt teşkil etmektedir.

Kur'an, İncil ve Tevrat'ın indirilmesinden önce nefs ilmi hakkında konuşan bu filozoflara gelince, bunlar nefs ilmi hakkında kalplerinin sezgileriyle araştırma yapıp nefsin cevherinin bilgisini akıllarının sonuçlarıyla ortaya koyarken, bu durum onları bu risâlenin başında sözü geçen felsefi kitapların tasnifine yöneltti; fakat onlar bu nefs konusundaki sözü uzatıp, nefsi, yazarının amaçlarını bilmeyerek, içinde manası olmayan bir dilden başka bir dile çevirdiklerinde, söz konusu kitaplarda, nefs kelimesinin manasının anlaşılması inceleyenlere kapalı kalmış ve bu kitapların yazarlarının maksatları araştırmacılara ağır gelmiştir. Biz nefsin öz anlamını ve yazarının olabildiğince amacını ele aldık ve onu, ilki bu olan elli iki risâlede mümkün olduğunca özet bir şekilde belirttik, sonra sayıların dizilişinde olduğu gibi bu risâleyi uyum içerisinde [diğer] kardeşleri [risâleler] takip edecek. Yüce Allah dilerse [bunu] göreceksin.Risâle bitmiştir.

Gerçek övgü âlemlerin Rabbi Allah'adır. Dua ve selâm Allah'ın elçisi Muhammed'e, onun pak ve temiz ailesine olsun.

---

14. Şems, 91/7, 8, 9, 10.
15. Yusuf, 12/53.
16. Naziat, 79/40, 41.
17. Nahl, 16/111.
18. Fecr, 89/27, 28.
19. Zümer, 39/42.
20. Cirmiyyun: Cirm [hacim] kelimesine nispet edilmiştir. Cirm, cisim olup semavi cisimlerden biri yani yıldızdır. Burada "cirmiyyun" ile kast edilen maddiyyun [materyalistler]dur.

Matematik Kısmının İkinci risâlesi: Hendesede Geometri Ve Mahiyeti[1]

1. Çeviri: Yrd. Doç. Dr. Ömer Bozkurt. Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

Hamd Allah'a, selam O'nun seçilmiş kullarının üzerine olsun. "*Allah mı daha hayırlıdır, yoksa O'na ortak koştukları varlıklar mı?*"[2]

Ey iyiliksever ve merhametli kardeşim! Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bilesin ki, aritmetikteki *Sayılar Risâlesi*'ni (*Risâletü'l-aded*) bitirdik, kabiliyet ve çaba ölçüsünce sayıların özelliklerini açıkladık. Şimdi o risâleden, geometri ilmine (*ilmu'l-hendese*) giriş konusundaki matematik risâlelerinden ikincisi olan bu risâleye geçtik. Deriz ki;

Bilesin ki, eskilerin kendisiyle çocuklarını eğitip öğrencilerini yetiştirdikleri ilimler dört sınıftır: Bunların *birincisi* matematik ilimleri, *ikincisi* mantık ilimleri, *üçüncüsü* doğa ilimleri ve *dördüncüsü* ilâhîyat ilimleridir. Matematik dört çeşittir: *Birincisi* aritmetiktir. Bu ilim, sayılar, sayıların sınıfları, özellikleri, çeşitleri ve bu çeşitlerin de özelliklerinin bilgisidir. Bu ilmin temeli (kaynağı/*mebde*) ikiden önce olan "bir"den gelir. *İkincisi* "geometria"dır ki bu da geometri (*hendese*) ilmidir. Geometri, mikdârlar (*mekâdîr*), boyutlar, onların çeşitleri ve bu çeşitlerin özelliklerinin bilgisidir. Bu ilmin kaynağı çizginin (*hatt*) sınırı yani bitişi olan noktadan gelir. *Üçüncüsü* astronomi, yani gök cisimlerinin (*nucûm*) ilmidir. Bu ilim gezegenlerin yapısı, burçların yerleri, yıldızların sayısı, doğası ve bu âlemde yaratılmış eşyalar üzerinde güneşin hareketlerinden kaynaklanan etkilerinin bilgisidir. *Dördüncüsü* müziktir; müzik, çeşitli şeyler ve zıt güçteki cevherler arasındaki oran ve birleşimlerin bilgisidir. Bu ilmin kaynağı eşitlik oranından gelir: mesela, üçün altıya oranı, ikinin dörde oranı gibidir.

Mantık'a[3] gelince, bu ilim, kişilerin zihinlerinde şekillenmiş olarak bulunan şeylerin kavramlarının (*ma'nâ*) bilgisidir. Kaynağı cevherden gelir. Doğa bilimleri ise, cisimlerin cevherleri ve arazlardan onlara ilişenlerin bilgisidir. Bu ilmin kaynağı hareket ve sükûndan gelir. İlâhîyat ise maddeden (*heyûlâ*) ayrık olan soyut formların bilgisidir. Bu ilmin kaynağı, cisimsiz olan melekler, nefsler, şeytanlar, cinler ve ruhlar gibi, nefsin cevherinin bilgisinden gelir. Onlara [İlâhîyatçılar] göre cisimler üç boyutludur.[4] Bu ilmin kaynağı nefsin cevherinden gelir. Bu ilimlerin her türünü giriş ve mukaddime mahiyetindeki bir risâlede işle-

2. Neml, 27/59. Bundan sonraki risâlelerde de aynı sûre ve ayete gönderme vardır.
3. Metinde "Mantıkiyyât" geçmektedir ki, mantığa ait bilgiler demektedir. Biz kısaca mantık ifadesini kullanmayı tercih ettik.
4. Metinde geçen "Zevatu eb'âd (boyutlu)" ifadesinin aslı, "zuu eb'âd"dır.

dik. Bunların ilki, bundan önce gelen *Sayılar Risâlesi*'ydi (*Risâletü'l-aded*). Orada sayıların özellikleri, kaç çeşit oldukları ve ikiden önce olan "bir"den nasıl meydana geldikleriyle ilgili birtakım bilgileri açıkladık. Bu risâlede ise üç niceliğin aslını, kaç çeşit olduklarını, bu çeşitlerin özelliklerini, çizginin başında bulunan noktadan nasıl meydana geldiklerini -ki nokta geometri sanatında sayılar ilmindeki "bir"e denk düşer- içeren geometrinin aslını açıklamak ve anlatmak istiyoruz.

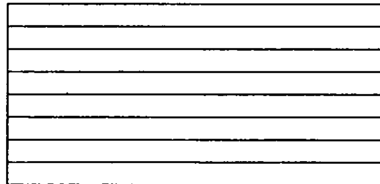
Ey iyilik sever ve merhametli kardeşim, Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bilesin ki, geometri soyut (*aklî*) ve somut (*hissî*) olmak üzer iki çeşit olarak belirtilir. Somut olanı, niceliklerin ve birbirlerine eklendiğinde niceliklerle ilgili kavramların bilgisidir; bu, gözle görülür ve dokunmayla algılanır. Soyut olanı ise bunun tersidir; bilinir ve anlaşılır. Gözle görülenler, çizgi, yüzey (*sath*) ve boyutlu cisim ve bununla ilgili olan şeylerdir; örneğin ağırdaki ağırlık ancak akılla bilinir ve ağırlık da ağırdan başkası değildir. Nicelikler de üç çeşittir: Bunlar çizgiler, yüzeyler ve cisimlerdir; bu geometri, bütün sanatlara dâhil olur. Şöyle ki; her sanatkâr, uygulamadan önce sanatında bir hesaplama yaptığında, bu, soyut geometrinin bir çeşidi olur. Soyut geometri, boyutların ve birbirlerine ilave edildiğinde boyutlarla ilgili kavramların bilgisidir. Bu [boyutlar], nefiste düşünmeyle tasavvur edilir ve üç çeşittir: Boy, en ve derinlik. Bu soyut boyutlar, şu somut niceliklerin sıfatı(niteliği)dırlar: Çizgi bir niceliktir, onun bir sıfatı vardır o da sadece boydur. Yüzey de ikinci bir niceliktir, onun iki sıfatı vardır bunlar boy ve endir. Cisim ise üçüncü bir niceliktir, onun üç sıfatı vardır bunlar da boy, en ve derinliktir.

Bilesin ki, cisimlerden soyutlanmış olan bu boyutları incelemek, araştırmacı bilginlerin (*muhakkik*) sanatlarındandır. Biz önce somut geometrinin niteliklerinden başlayacağız, çünkü bu, öğreneceklerin anlaması için daha kolaydır. Dolayısıyla deriz ki;

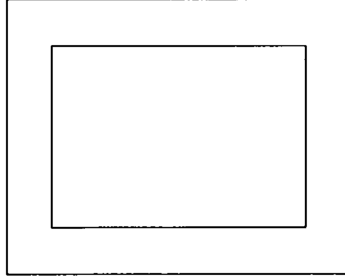
Niceliklerden biri olan somut çizginin aslı, daha önce sayıların özellikleriyle ilgili risâlede "bir"in sayıların aslı olduğunu açıkladığımızdakine benzer şekilde, noktadır: Somut nokta bir sıraya konulduğunda, (aşağıdaki) örnekteki gibi görme duyusuna çizgi şeklinde görünür:

....

Biz bu noktanın, parçası (*cüz*) olmayan bir şey olduğunu söylemiyoruz; ancak soyut (*aklî*) noktanın parçası yoktur. Bundan önce söylediğimiz üzere, noktanın çizginin aslı olması, "bir"in ikinin aslı olması ve ikinin çift sayıların aslı olması gibi, çizginin de yüzeyin aslı olduğunu söyleriz. Şöyle ki; çizgiler yan yana bulunduklarında, şekilde olduğu üzere, göz duyusuna yüzey olarak görünür:

Bundan önce söylediğimiz üzere, çizginin yüzeyin aslı olması, noktanın çizginin aslı olması, "bir"in ikinin aslı olması, iki ve "bir"in ilk tek sayıların asılları olması gibi, yüzeyin de cismin aslı olduğunu söyleriz. Şöyle ki; yüzeyler birbirlerinin üzerine konulduğunda, şekilde olduğu üzere, görme duyusuna cisim olarak görünür:

Bölüm: Çizginin Çeşitleri

Deriz ki; çizgiler üç çeşittir; bunların *birincisi* düzdür (*müstakîm*) ve şekilde görüldüğü üzere, cetvelle çizilmiş gibidir: Örnek:

İkincisi kavisli (mukavves) ve pergelle çizilmiş gibidir. Örnek:

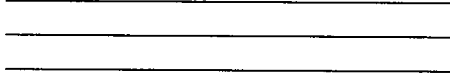
Üçüncüsü eğri (*münhanî*) çizgidir ki, [yukarıdaki] iki çizginin birleşimidir. Örnek:

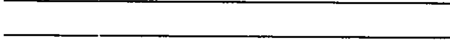
İşte bunlar üç çeşit çizgidir.

Bölüm: Düz Çizgilere Verilen Bazı Takma Adlar (*Elkâb*)

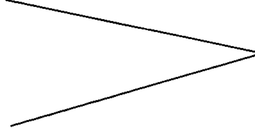
Deriz ki; düz çizgiler birbirlerine ilave edildiklerinde, ya birbirlerine eşit olurlar ya paralel olurlar ya buluşurlar ya temas ederler ya da birbirlerini keserler. Eşit olanların uzunlukları birdir: Örnek:

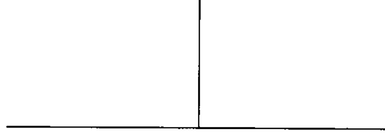
Paralel olanlar eğer bir zemin üzerinde bulunur ve her iki yönde de sürekli bir şekilde uzatılırlarsa birbirleriyle hiç karşılaşmazlar. Örnek:

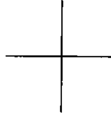
Buluşan çizgiler, herhangi bir yönde birbirleriyle buluşurlar ve bir açı içerirler. Örnek:

Temas eden çizgilerde, biri diğerine temas eder ve iki veya bir açı ortaya çıkar. Örnek:

Birbirini kesen çizgilerde, biri diğerini keser ve birbirlerini kesmelerinden dört açı oraya çıkar. Örnek:

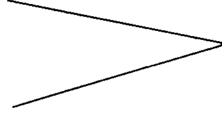
İşte bunlar düz çizgilere verilen bazı takma adlardır.

Bölüm: Düz Çizgilerin İsimleri

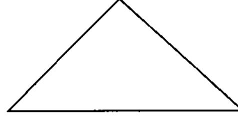
Düz bir çizgi, diğer çizginin üzerine herhangi bir tarafa eğim göstermeden dik bir şekilde dayandırıldığında, bu durumda dayanan çizgiye dikey (*'amûd*), dayandırılan çizgiye ise taban/yatay (*kâide*) denir. Örnek:

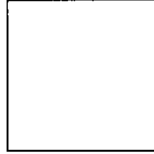
İki çizgi bir açıda bir araya gelirse, her birine o açı için kenar (*sâk*) denir. Örnek:

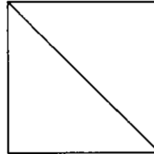
Düz bir çizgi, bir çizgiye dayanır, bu çizgi ve dayanan çizginin iki taraftan birine eğimleri olursa iki açı meydana gelir ki, bunlardan biri [diğerine göre] daha büyüktür ve ona geniş açı, diğeri ise daha küçüktür; ona da dar açı adı verilir. Herhangi bir düz çizgi bir açıyı karşılarsa, bu çizgiye, karşıladığı o açının kirişi (*vitr*) denir. Örnek:

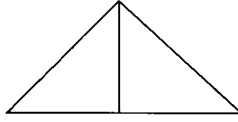
Çizgiler herhangi bir yüzeyde bir araya gelirse, onlara o yüzeyin kenarları (*dil'/edlâ'*) denir. Örnek:

Bir açıdan çıkıp diğer açıda son bulan her çizgiye dörtgenin köşegeni (*kutr*) denir. Örnek:

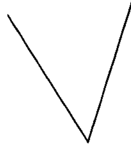
Üçgenin bir açısından çıkıp o açıya karşılık gelen kenarda son bulan ve o açıya karşılık gelen çizgiye dik açıyla dayanan her çizgiye, o çizgi için taşın düştüğü yer [yükseklik] (*meskitu'l-hacer*) veya dikey de denir. Düşeyin üzerine geldiği çizgiye de taban denir. Örnek:

İşte bunlar düz çizgilerin isimleridir.

Bölüm: Açıların Çeşitleri

Deriz ki; açılar iki çeşittir: İkiboyutlu (*musattah*) ve üçboyutlu (*mücessem*). Düz açı, kendisini farklı yönlerdeki iki çizginin çevrelediği açıdır. Örnek:

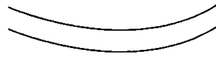
Üçboyutlu açı ise, kendisini üç çizginin bir açıda çevrelediği açıdır. [Burada oluşan üç düz açının] her iki açısı aynı yönde değildir.

Bölüm: Düz Açıların Çeşitleri

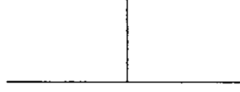
Bu açılar, çizgiler bakımından üç çeşide ayrılır: Ya iki düz çizgiden meydana gelir. Örnek:

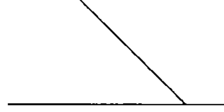
Ya da iki kavisli çizgiden meydana gelir. Örnek:

Veyahut da biri kavisli diğeri düz olur. Düz çizgilerin çevrelediği açılar keyfiyet bakımından üç çeşide ayrılır: Dik, geniş ve dar. Dik açı şudur: Düz bir çizgi diğer düz çizginin üzerine dikey bir şekilde dayandığında, iki yanında eşit iki açı ortaya çıkar; bunların her birine dik açı denir. Örnek:

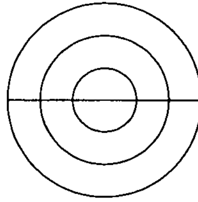
Eğer söz konusu çizgi, düz bir çizgiye dik olmayacak şekilde dayanırsa, iki yanında birbirinden farklı iki açı ortaya çıkar. Bunlardan biri dik açıdan büyük olup buna geniş açı; diğeri ise dik açıdan küçük olup buna dar açı denir. İkisinin toplamı iki dik açıya eşittir. Çünkü dar açı, geniş açının dik açıdan fazlalığı miktarınca, dik açıdan eksiktir. Örnek:[5]

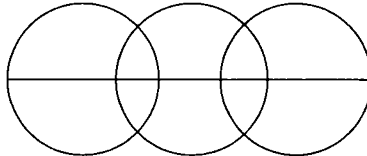
İşte bunlar açıların çeşitlerinin sayısıdır.

Bölüm: Kavisli Çizgilerin Çeşitleri

Deriz ki; kavisli çizgiler dört çeşittir: Bunlardan biri dairenin çevresi, diğeri yarım daire, öbürü yarım daireden fazla olan ve ötekisi ise yarım daireden az olandır. Dairenin merkezi, dairenin ortasındaki noktadır. Dairenin çapı (*kutr*), daireyi iki yarıya bölen düz çizgidir. Kiriş, kavisli çizginin her iki ucunu birbirine bağlayan düz çizgidir. Ok/dikme (*sehm*), kiriş ile yayı, bunların her birini, iki yarıya ayıran düz çizgidir; eğer bu [ok], yayın yarısına eklenirse bu durumda ona *ceybu'l-ma'kus* denir. Kirişin yarısı yayın yarısına eklenirse bu durumda ise ona *ceybu'l-müstevî* denir. Paralel kavisli çizgilerin merkezleri birdir. Örnek:

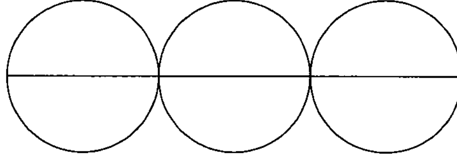

Birbirlerini kesen kavisli çizgilerin merkezleri farklıdır. Örnek:

5. Şekil, yapılan tanıma göre yeniden çizilmiştir. Orijinal metinde sadece V şekli bulunmaktadır. [Ç.N.]

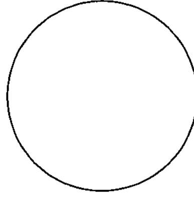
Birbirine teğet olan kavisli çizgiler, birbirini kesmeden içten ya da dıştan birbirlerine temas edenlerdir. Örnek:

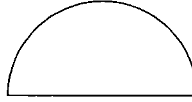
Eğri çizgilere gelince, kullanılmadıkları için onları anlatmayacağız. Bunların hepsini iyi bil.

Bölüm: Yüzeyler Konusu

Deriz ki; yüzey, kendisini çizgi veya çizgilerin çevrelediği şekildir. Daire, kendisini bir çizginin çevrelediği şekildir. Örnek:

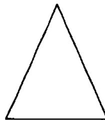
Ve içinde bir nokta vardır ki, bundan çıkan ve iki yönde biten bütün düz çizgilerin biri diğerine eşittir. Yarım daire, kendisini biri kavisli diğeri düz olan iki çizginin çevrelediği şekildir. Örnek:

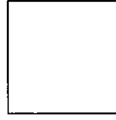
Daire parçası, bundan önce örneğini açıkladığımız ve belirttiğimiz üzere, düz bir çizgi ve ister dairenin yarısından büyük olsun ister küçük olsun kendisini dairenin çevresinden bir yayın çevrelediği şekildir.

Bölüm: Çizgileri Düz Olan Şekiller ve Çeşitleri

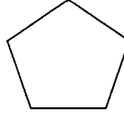
Deriz ki; kendisini düz çizgilerin çevrelediği şekillerin birincisi üçgen şeklidir. Onu üç çizgi çevreler ve kendisinin üç açısı vardır. Örnek:

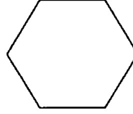
Sonra dörtgendir; onu dört düz çizgi ve dört dik açı çevreler. Örnek:

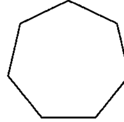
Sonra beşgendir; onu beş çizgi çevreler ve beş de açısı vardır. Örnek:

Sonra altıgendir; onu altı çizgi çevreler ve altı açısı vardır. Örnek:

Bundan sonraki de yedigendir. Örnek:

İşte bu kurala uygun olarak, sayıların artması gibi, şekiller de artar.

Bölüm: Görme Duyusu İçin Noktalar

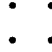
Daha önce açıkladığımız üzere, noktalar sıraya konulduğunda bundan çizgilerin uzunlukları görme duyusuna görünür hale gelirler.

En kısa çizgi iki noktadan meydan gelir. Örnek: ••
Sonra üç noktadan meydan gelir. Örnek: •••
Sonra dört noktadan meydan gelir. Örnek: ••••
Sonra beş noktadan meydan gelir. Örnek: •••••

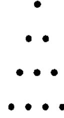
Sayıların doğal düzen üzere artması gibi, bunlar da bir bir artarlar. En küçük üçgen şekli üç parçadan meydan gelir. Örnek:

Sonra dört noktadan meydana gelir. Örnek:

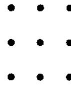
Sonra on noktadan meydana gelir. Örnek:

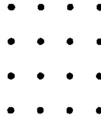
Bu kurala göre, tüm sayıların doğal düzen üzere artması gibi, bunlar da artarlar. Dörtgen şekilleri söz konusu olunca, ilki dört noktada kendisini gösterir. Örnek:

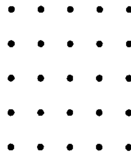
Bundan sonraki, dokuz noktadan meydana gelir. Örnek:

Bundan sonraki on altı noktadan meydana gelir. Örnek:

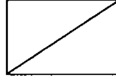
Bundan sonraki ise yirmi beş noktadan meydana gelir. Örnek:

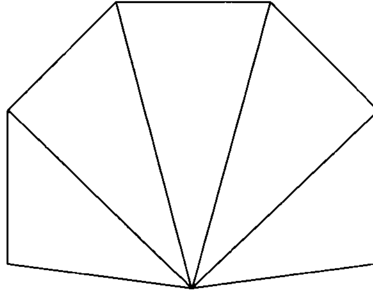
Bu kurala göre, tüm sayıların tek sayıların doğası düzeni üzere artması gibi, dörtgenler de sürekli artar ve bunların hepsi [sayılar ve dörtgenler] köklü (meczur) olurlar.

Bölüm: Üçgenin Tüm Şekillerin Aslı Olmasının Açıklanması

Deriz ki; daha önce açıkladığımız üzere, "bir"in tüm sayıların aslı olması, noktanın çizgilerin aslı, çizginin yüzeylerin aslı, yüzeyin de cisimlerin aslı olması gibi, üçgen şekli çizgileri düz olan tüm şekillerin aslıdır. Şöyle ki, üçgen şekli, benzeri olan başka bir şekle eklenirse, ikisinin toplamından dörtgen şekli ortaya çıkar: Örnek:

Bu iki üçgene başka bir üçgen eklenirse, bundan beşgen şekli ortaya çıkar; buna da başka bir üçgen eklenirse altıgen şekli ortaya çıkar; şayet buna da başka bir üçgen şekli eklenirse bundan da yedigen şekli ortaya çıkar.

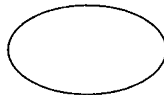

Bu kurala göre, birbirlerine eklendiklerinde, üçgen şeklinden, çizgileri düz, açıları çok şekiller ortaya çıkar ve daha önce açıkladığımız üzere birbirlerine eklendiklerinde de, sayıların birlerden sonsuza kadar sürekli biçimde artması gibi, sonsuza kadar sürekli biçimde artarlar.

Sayıların "bir"den meydana gelmesi gibi, üçgen şeklinden çizgileri düz şekillerin, yüzeyden cisimlerin, çizgilerden yüzeylerin ve noktadan da çizgilerin meydana geldiği açıklanmış oldu. Nokta, geometri sanatında, sayı sanatındaki "bir" gibidir. Nasıl ki "bir"in parçaları yoksa aynı şekilde soyut noktanın da parçaları yoktur.

Bölüm: Yüzeylerin Şekilleri

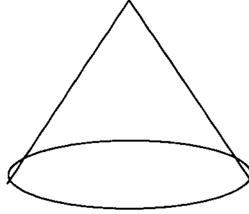
Yüzeyler keyfiyet açısından üç çeşide ayrılır: Düz, içbükey/çukur (*muka'ar*), dışbükey/bombeli (*mukabbab*). Düz olan, levhaların yüzeyi gibidir. İçbükey, kapların oyuğu gibidir. Dışbükey ise kubbelerin üstü gibidir. Şekillerden yumurtamsı (*baydî*) olarak isimlendirileni şöyledir:

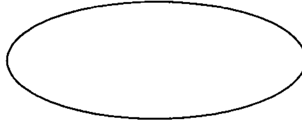
Hilal olanı şöyledir:

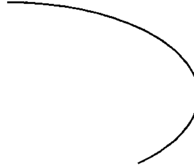
Kozalağımsı koni (*el-mahrutu's-sanavberî*) olanı şöyledir:[6]

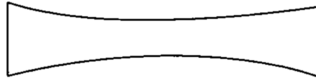
Elips[7] olanı şöyledir:

Parabol (*niym-i hâncî*) olanı şöyledir:

Davul şeklinde (*tablî*) olanı şöyledir:

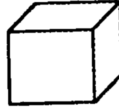
Zeytin biçiminde olanı ise şöyledir:

6. "Kozalağımsı koni" orijinal metinde bir daireyle gösterilmiştir. Bu nedenle şekli yeniden düzenledik. (ç.n.)
7. İhlileci [elips]: "İhlilec"e [halile, karahalile] nispetledir. Birçok cinsi olan bir meyvedir. Yüzey ölçümüyle ilgili araştırma yapanlar, bunun şekline yani uzayan daireliğine atıfta bulunurlar.

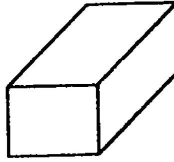

Bölüm: Cisimler/Prizmalar (*el-Ecsâm*) Konusu

Deriz ki, Yüzeyler cisimlerin sınırlarıdır, yüzeylerin sınırları çizgilerdir, çizgilerin sınırları noktadır. Böylece her çizgi bir noktadan başlayıp diğerinde bitmeli; her yüzey, çizgi veya çizgilerde bitmeli; her cisim de yüzey veya yüzeylerde bitmelidir. Cisimlerden bazısını bir yüzey çevreler ki bu da küredir; bazısını iki yüzey çevreler ki bu yarım küredir, yani bu yüzeylerden biri dışbükey diğeri ise yuvarlaktır. Cisimlerden bazısını üç yüzey çevreler ki bu, çeyrek küredir; bazısını üçgen olan dört yüzey çevreler ki buna yangın üçgeni (*eş-şeklu'n-nârî*)[8] denir; bazısını beş yüzey çevreler; bazısını dörtgenin altı yüzeyi çevreler. Cisimlerden bazısı küp (*muka'ab*), bazısı "lebinî", bazısı "bi'rî" bazısı da "levhî"dir. Küp cismin boyu eni kadardır, eni de tavanı (*semk*) kadardır, kenarları birbirine eşit dörtgen olan altı yüzeyi vardır; açıları diktir, sekiz cisimsel açı, yirmi dört düz açı ve eşit on iki kenara sahip olup bu kenarlardan her dördü birbirine paraleldir. Şekil:[9]

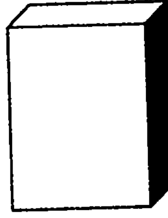

"Bi'rî" cismin[10] boyu eni kadardır, tavanı eninden büyüktür, dörtgen olan altı yüzeyi vardır: Bu yüzeylerden iki tanesi karşılıklıdır, kenarları eşittir, açıları diktir; dört tanesi basık ve uzundur, kenarları eşittir, dik açılıdır. Bu cismin on iki kenarı vardır: Bunlardan dört tanesi uzun, eşit ve paraleldir; sekiz tanesi kısa, eşit ve paraleldir; sekiz cisimsel açı ile yirmi dört düz açısı vardır:

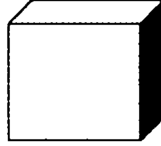

"Levhî" cismin[11] ise boyu eninden büyüktür, eni tavanından büyüktür; dörtgen olan altı yüzeyi vardır. Bunlardan iki tanesi uzun, karşılıklı ve geniştir, iki kenarı birbirine eşittir, iki dik açılıdır. Diğer iki yüzey ise kısa ve dardır, iki kenarı birbirine eşittir, iki dik açılıdır. Bu cismin on iki kenarı vardır. Bunlardan dördü uzun, dördü kısa ve dördü de bunlardan daha kısadır. Sekiz cisimsel açı ile yirmi dört düz açısı vardır: Örnek:

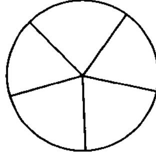
8. Bu şekle tetrahedron da denir. (ç.n.)
9. Bu ve devamındaki üç şekil, yapılan tanımlara göre yeniden düzenlenmiştir. (ç.n.)
10. Bi'rî cisim, bir tür kare prizmadır. (ç.n.)
11. Levhî cisim, bir tür dikdörtgenler prizmasıdır.(ç.n.)

"Lebinî" cismin[12] boyu eni kadardır, tavanı bu ikisinden azdır, dörtgen olan altı yüzeyi vardır: Bunlardan iki tanesi karşılıklı geniş, iki kenarı birbirine eşit, iki dik açılıdır. Dört tanesi ise uzun ve dardır, kenarları birbirine eşittir, açıları diktir. Bu şeklin on iki kenarı vardır: Dört tanesi kısa, eşit ve paraleldir, sekiz tanesi uzun ve eşit olup bunlardan her dördü birbirine paraleldir. Sekiz cisimsel açı ile yirmi dört düz açısı vardır. Örnek:

Küresel cismi çevreleyen bir tek yüzey olup bunun içinde bir nokta vardır; bu noktadan, kürenin yüzeyine doğru çıkan tüm düz çizgiler birbirine eşittir. Bu noktaya dairenin merkezi denir. Küre döndüğünde, yüzeyinde karşılıklı sabit iki nokta oluşur, bunlara dairenin kutupları denir. Örnek:

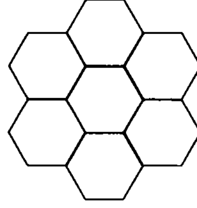
Bu iki kutup bir düz çizgiyle birleştirilir ve bu çizgi kürenin merkezinden geçerse ona kürenin ekseni (*mihver*) denir. Çizgi bir noktayı diğerine bağladığında o, eksen olur.

Öyleyse somut geometrinin aslının bir kısmını giriş ve mukaddime mahiyetinde anlattık ve birçok sanatkârın bu ilme ihtiyaç duyduğunu söyledik. Şimdi de bunu açıklayalım: Bu ilim eylemden önce olan bir hesaplamadır, çünkü her sanatkâr, cisimleri birbirlerine ekler ve onları birleştirir; bu nedenle onun öncelikle eylemini hangi yerde gerçekleştireceğine dair mekânı, eylemini hangi vakitte gerçekleştireceğine ve başlatacağına dair zamanı, o eyleme güç yetirip yetiremeyeceğine,[95] hangi araç gereçlerle onu gerçekleştireceğine, onarıp birleştirmek için parçalarını nasıl birleştireceğine dair imkânı hesaplamalıdır. İşte bu, cisimleri birbirilerine birleştiren sanatların çoğuna dâhil olan geometridir.

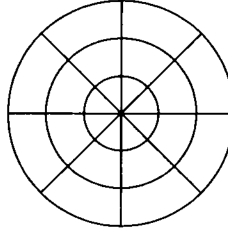
Bilesin ki, hayvanların çoğu öğretimsiz olarak fıtratında bulunan doğal bir sanat icra ederler. Arının yuvasını yapması gibi. Şöyle ki, o,[13] evini kalkanlar gibi, birbirlerinin üstüne

12. Lebinî cisim, bir tür kare prizmadır.(ç.n.)
13. Yani arı.

sıralanmış daireler şeklinde inşa eder. Bütün yuva girişlerini altışar kenarlı ve açılı yaparlar. Bunda mükemmel bir hikmet vardır. Zira bu şeklin özelliği, dörtgen ve beşgenden daha geniş olmasıdır. Arılar bu delikleri, aralarında boşluk olmaması ve dolayısıyla havanın girip de balı bozup çürütmemesi için açarlar. Örnek:

Aynı şekilde örümcek de rüzgârın bozması ve yükünün yırtılması endişesiyle ağını, ev ve duvarların köşelerinde örer. Ağını dokuması ise şöyle olur: Çözgüyü (*sedâ*)[14] düz doğrultuda, argaç (*luhme*) ipini ise dairesel biçimde uzatır ki bunda iş kolaylığı vardır. Bunun örneği:

Bazı insanlar bir sanatı, daha önce onu hiç görmeden, kendi yetenek ve zekâsıyla elde ederlerken sanatkârların çoğu onu öğretmenlerden eğitim (*tevkif*)[15] ve öğretimle edinirler.

Bölüm: [Yüzey] Ölçümü

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bilesin ki, geometri ilmi bütün sanatlara, özellikle de [yüzey] ölçümü (*mesaha*) sanatına dâhil olur. Bu sanat, yöneticiler, kâtipler, liderler, arazî ve akar sahiplerinin, haraç toplama, kanal açma, mesafe işleri ve benzeri işleri için ihtiyaç duydukları bir sanattır.

Sonra bilesin ki, Irak'ta arazîlerin ölçüldüğü ölçekler beş tanedir. Bunlar: *Eşl*, *bâb*, *arşın* (*zira'*), *avuç* (*kabza*) ve *parmak* (*isba'*)tır. Bilesin ki, bir parmağın en kabası, birinin sırtının diğerinin karnına gelecek şekilde sıkı şekilde sıralanmış altı arpa tanesi kadardır. Bir avuç, dört parmaktır. Bir arşın, sekiz avuçtur, bu da otuz iki parmak eder. Bâb'ın uzunluğu altı arşındır, bu da kırk sekiz avuç veya yüz doksan iki parmak eder. *Eşl* bir iptir ve uzunluğu on bâb'tır, bu da altmış arşın veya dört yüz seksen avuç veyahut da bin dokuz yüz yirmi parmaktır. Bilesin ki, bu ölçüleri birbirleriyle çarpıldığında bundan çıkana *teksîr* adı verilir. Şayet bunlar toplanırsa, ondan "cerib"ler (*ceribât*), "kafiz"ler (*kafizât*) ve "aşîr"ler (aşîrât) oluşur.

---

14. Kumaşta çözgü: Argacın (luhme) tersine, ipi boyuna uzatılan şey. [Çözgü, dokumada bezin boyunu meydana getiren ipliktir. Argaç ise dokumada çözgü üzerine enine atılan iptir. (ç.n.)

15. Tevkifen: Açıklayarak ve öğreterek.

Bunların hesabı şöyledir: Bir avucun kendisiyle çarpımı on altı parmak eder. Bir arşının kendisiyle çarpımı altmış dört mükesser avuç veya bin yirmi dört mükesser parmak eder, bu da cerib'in aşîr'inin onda birinin dörtte birinin dokuzda biridir. Bir bâb'ın kendisiyle çarpımı otuz altı mükesser arşın eder. Bunun karşılığı, 36, bu da 2304 mükesser avuç veya 36864 mükesser parmak veyahut da cerib'in aşîr'inin onda biridir.

Eşl'in kendisiyle çarpımı ise bir cerib eder, bu da on kafize, bu da yüz aşir'dir. Bunun karşılığı şöyledir: 3200 mükesser arşın, bu da 230400 mükesser avuç, bu da 3686400 mükesser parmak. Kafize ise on aşir'dir, bu da on mükesser babtır; bu da on dokuz arşının -önemsiz miktarda bir şey hariç- kendisiyle çarpımıdır ve bu da üç yüz altmış arşın demektir. Aşir ise bir bab'ın kendisiyle çarpımından ortaya çıkar, bu da 36 mükesser arşın, bu da 2304 mükesser avuçtur, bu da 36864 mükesser parmaktır. Eşllerin eşllerle çarpımında, biri bir cerib, "on"u on cerib'tir. *Eşl*'lerin bâb'larla çarpımında, biri bir kafiz, "on"u da bir cerib'tir. Eşllerin arşınlarla çarpımında, biri bir aşîr ile aşîrin iki üçte biri iken altısı da bir kafiz eder. Eşlin avuçlarla çarpımında, biri aşîr'in yedide biri ile aşir'in yedide birinin dörtte biri iken beşte birinin her üçü bir aşîr, her 36'sı da bir kafiz'dir. Eşlin parmaklarla çarpımında, onun her biri aşîr'in yedide birinin dörtte biri ile aşîr'in yedide birinin dörtte birinin dörtte biriyken, onun her "on"u ise aşîr'in iki dörtte biri ile aşîr'in sekizde birinin yedide biridir. Babların bablarla çarpımında, biri bir aşir, "on"u ise bir kafiz'dir. Babların arşınlarla çarpımında, biri aşîr'in yedide biridir, altısı ise bir aşîr'dir. Babların avuçlarla çarpımında, onun her biri aşîr'in dokuzda birinin dörtte birinin üç tane dörtte biridir. Babların parmaklarla çarpımında, onun her seksen beş tanesi, aşîr'in üçte biri ile aşîr'in yedide birinin dörtte biri ve aşîr'in yaklaşık dokuzda biridir; onun her dörtte biri de aşîr'in üç tane dörtte bir ile dokuzda biridir; yine onun her yüz yirmi sekizi, aşîr'in üçte birinin iki tane üçte biridir. Arşınların arşınlarla çarpımında, biri aşîr'in dokuzda birinin dörtte biri iken her dördü ise aşir'in dokuzda biridir, her yüzü ise iki aşir ile aşîr'in iki tane üçte biri ve aşîr'in dokuzda biri eder.

İşte bu boy ve enin ölçümünün açıklamasıdır. Derinliğin ölçümü ise boyla genişliğin çarpımıdır, bundan bir araya geleni derinlik ile çarparsan, çıkan toplam cismin (mücessem) teksiridir. Bu işe kanal ve kuyu kazma, kazılarda, mesafe işlerinde, setlerde, ev, bina ve benzeri yapıların temellerinde ihtiyaç duyulur.

Sonra ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bilesin ki, her ilmî sanatta, ehli olmayıp o konuda eksik olması ve hata yapması dolayısıyla o sanatla ilgilenen kişide, şüpheler uyanabilir. Buna örnek olarak şu anlatılmaktadır: Adamın biri başka bir adamdan boyu yüz arşın eni yüz arşın olan bir parça arazîyi bin dirheme satın almış ve sonra ona demiştir ki, bunun yerine benden her birinin boyu elli arşın eni de elli arşın olan iki parça arazî al. Bunun onun hakkı olduğunu düşünmüş ve geometri bilmeyen bir kadıdan [hâkim] hüküm vermesini istemişler, kadı da bunun hakkı olduğuna karar vermiş ve hata etmiştir. Sonra bu sanatın ehli olan bir hâkimden hüküm vermesini istemişler, bu durumda hâkim bunun hakkının yarısı olduğuna karar vermiştir. Aynı şekilde yine zikredilmektedir ki; adamın biri, bir adamı kendisi için boyu dört, eni dört ve derinliği dört arşın olan bir havuz kazması için sekiz dirhem ücret karşılığında tutmuştur. Tuttuğu adam da ikişer arşın boy, en ve derinlikte kazmış ve ücretinin yarısı olan dört dirhemi adamdan istemiştir. Bunun üzerinde aralarında tartışmışlar ve geometri bilmeyen olmayan bir müftüden hüküm vermesini istemişler ve bu müftü bunun onun hakkı olduğunu söylemiştir. Sonra bu sanatın erbâbı

olandan hüküm vermesini istemişler bunun üzerine bu hâkim bir dirhemi onun için kararlaştırmıştır. Ehli olmayan ama hesapla ilgilenen bir adama denilmiştir ki: On binin yüz bine oranı kaçtır? Adam, iki defa üçte biridir demiştir. Ama bu sanatın erbâbı ise bunun, onda birinin onda birinin onda biri olduğunu söylemiştir. Bu örnekler ehli olmayıp bir sanatla ilgilenen her kişide, şüphenin uyandığını göstermektedir. Bundan dolayı şöyle denmektedir: Her sanatta ehlinden yardım isteyin.

Bölüm: İnsanların Yardıma İhtiyaç Duymaları Hakkında

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bilesin ki, tek bir insan yalnız başına ancak sıkıntılar içerisinde yaşayabilir. Çünkü insan, türlü türlü sanatların ustaca yapılmasından doğan güzel bir yaşama gereksinim duyar. Tek bir insanın tüm bu sanatları elde etmesi mümkün değildir. Çünkü ömür kısa ve sanatlar çoktur. Bundan dolayı, tüm şehir ve köylerde çok sayıda insan birbirine yardım etmek için bir araya gelmiştir. Zaten ilâhî hikmet ve rabbânî inâyet, insanlardan bir grubun sanatları, bir grubun ticareti, bir grubun imar işlerini, bir grubunun siyaset işlerini, bir grubun ilim ve öğretimini hakkıyla yapmasını bir grubun da toplumun hizmetine koşmasını ve ihtiyaçları için çaba sarf etmesini gerekli görmüştür. Zira bu durumun örneği, bir evdeki bir babadan gelen kardeşlik gibidir; onlar geçimleri hususunda yardımlaşırlar, her biri bu geçimin bir yönüyle ilgilenirler. Ağırlık, tartı, para ve ücret gibi üzerinde birleştikleri şeylere gelince, bu, tüm insanların işlerindeki gayretlerine ve sanatlardaki etkinliklerine göre bir ücret hak etmesi amacıyla, işleri, sanatları ve yardımlaşmalarında çaba göstermeye bir zorlama olması için bir hikmet ve siyasettir.

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bilesin ki, ona selam olsun Âdembabamızdan gelen hatayla içine düştüğümüz bu dünyanın sıkıntı ve âfetlerinden tek başına kurtulamayacağını kesin olarak anlamalısın. Çünkü oluş ve bozuluş (*kevn ve fesâd*) âlemi olan bu dünyadan, cehennem azabından, şeytanlara komşu olmaktan ve iblisin askerlerinin hepsinden kaçınıp kurtulmak ve gezegenler (felek) âlemine, göklerin genişliğine, yüceler yücelerinin meskenine (*meskenu'l-illiyyîn*), mukarreb rahman meleklerinin komşuluğuna yükselmek için kardeşlerinin yardımına muhtaçsın. O kardeşlerin senin için nasihatçi ve arkadaştırlar, faziletlidirler, dinin emirleri konusunda derin irfan sahibidirler, ahret yollarını, oralara nasıl ulaşılacağını ve babamız Âdem (as)'ın hatasıyla hepimizin içine düştüğü sıkıntıdan kurtulmayı sana öğretmek için işlerin aslını bilenlerdir. Söylediğimiz şeyin hakikatini anlamak için *Kelile ve Dimne* kitabında zikredilen "Güvercin Gerdanlığı" hikâyesini ve güvercinin tuzaktan nasıl kurtulduğunu düşün.

Bilesin ki, filozoflar (*hukemâ*) dünya işleriyle ilgili bir örnek getirdiklerinde, onların bundan gayesi, ahiret işleriydi ve her yer ve zamandaki insanların akıllarının taşıyabileceği kadar örnekler (emsâl) getirerek ahrete işaret etmekti.

Bölüm: Soyut Geometri (*El-Hendesetu'l-Akliyye*) Hakkında

O halde, giriş ve önsöz mahiyetinde olmak üzere somut geometrinin bir kısmını anlattık. Şimdi de soyut geometrinin bir bölümünü anlatmak istiyoruz. Çünkü bu, ilâhîyat ilimlerinde derinleşmiş, felsefî egzersizleri (*riyâzât*) benimsemiş olan filozofların gayelerinden biridir. Şöyle ki; sayı ilminden sonra geometriyi sunmalarındaki gayeleri, öğrencileri, duyu-

lurlardan akledilirlere doğru yetiştirmek, kendi öğrencileri ve çocuklarını somut konulardan soyut konulara doğru geliştirmektir.

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bilesin ki, somut geometriyi inceleme, tüm pratik (amelî) sanatlarda ustalığa ulaştırır; soyut geometriyi inceleme ise bilimsel sanatlarda ustalığa götürür. Çünkü bu ilim, ilimlerin kökü ve hikmetin esası olan nefsin cevherinin bilgisine ulaştıran kapılardan biri, bilimsel ve pratik tüm sanatların aslıdır; ki bu da nefsin cevherinin bilgisidir. Söylediklerimizin hepsini öğren.

Bölüm: Boyutların [Zihinde] Varsayılması

Soyut çizgi, ancak iki yüzey arasında soyut olarak görülür. Bu, güneş ve gölge arasında bulunan ortak sınır (*faslu'l-müşterek*) gibidir. Eğer güneş ve gölge olmamış olsaydı sanılan (*vehmî*) iki noktayla [ortaya çıkan] çizgiyi görmezdin. Eğer iki noktadan birinin harekete başladığı yere dönünceye kadar hareket ettiğini, diğerinin de durduğunu varsayarsan zihninde yüzey ortaya çıkar. Soyut yüzey de ancak iki cisim arasında soyutluğuyla görülür. Bu, su ve yağ arasındaki ortak sınır [gibi]dir. Aynı şekilde soyut noktayı da ancak, çizginin varsayımla ikiye bölündüğü yerde -yani kendisine işaret için olan yer ki o, burada bitmektedir- soyutluğuyla görürsün.

Ey kardeşim şunu bilesin ki, bu [soyut] noktanın hareketini bir yol üzerinde varsaydığımızda, zihninde düzgün varsayımsal bir çizgi ortaya çıkar. Şayet bu çizginin hareketini, noktanın hareket ettiği yönden farklı olarak varsayarsan, zihninde varsayımsal bir yüzey ortaya çıkar. Eğer bu yüzeyin de hareketini nokta ve çizginin hareket ettiği yönden farklı olarak varsayarsan, varsayımında altı dik açılı dörtgen yüzeyi olan varsayımsal bir cisim, ki o da küptür, ortaya çıkar. Yüzeyin hareketinin mesafesi, çizginin hareketinin mesafesinden daha az olursa, bundan "lebinî cisim" ortaya çıkar; eğer daha çok ise bundan "bi'rî cisim" ortaya çıkar; yok eğer eşit ise küp bir cisim ortaya çıkar.

Ey kardeşim bilesin ki, tasarlanarak var kabul edilmiş her düzgün çizginin iki sonunun olması gerekir; bu ikisi o çizginin uçlarıdır ve bunlara varsayımsal iki nokta adı verilir. Eğer iki noktadan birinin harekete başladığı yere dönünceye kadar hareket ettiğini, diğerinin de durduğunu varsayarsan, bundan, zihninde varsayımsal yuvarlak bir yüzey ortaya çıkar ve sabit nokta dairenin merkezi, hareketiyle zihninde oluşan hareketli nokta ise dairenin çevresi olur.

Sonra bilesin ki, noktanın hareketinden ortaya çıkan ilk yüzey dairenin üçte biri, sonra dairenin dörtte biri, sonra dairenin yarısı sonra da dairedir. Dairenin çevresinin yarısı olan kavisli çizginin her iki ucunun durduğunu, çizginin kendisinin harekete başladığı yere dönünceye kadar hareket ettiğini varsayarsan, zihninde onun [bu] hareketinden dolayı küresel bir cisim ortaya çıkar. Bu anlattıklarımızdan sana açık olmuştur ki; soyut geometri doğal cisimlerden sıyrılmış olan boy, en ve derinlik olmak üzere üç boyut üzerinde inceleme yapmaktır. Şöyle ki; daha önce anlatılan somut geometri konusunda araştırma yapanlar, bunda yeterince egzersiz yapıp bundaki araştırmalarla zihinleri iyice güçlendiğinde, ilk madde (*heyûlâ*) gibi formlu [forma bürünmüş/*musavver*] boyutlar için -ki boyutlar ilk maddede form gibidir- çizgi, yüzey ve cisim olan bu üç boyutu ve formlarını kendilerinden çıkardılar ve bunlara "[yüzey] ölçüm nicelikleri" adını verdiler ve somut nicelikleri incelemekten sakındılar. Sonra bunlarla ilgili sözler sarf ettiler; grupları, çeşitleri ve özelliklerinden ve bir-

birlerine eklendiklerinde kendilerine ilişkin kavramlardan (*meânî*) haber verdiler ve dediler ki: *Çizgi*, tek boyutlu bir niceliktir (*miktar*). *Yüzey*, iki boyutlu niceliktir. *Cisim*, üç boyutlu niceliktir. *Düz çizgi*, iki noktayı birleştiren en kısa çizgidir. *Nokta*, çizginin başıdır. *Kavisli çizgi*, üç noktanın bir yol üzerinde farz edilemediği çizgidir. *Açılar*, aynı istikamette olmayan iki çizgi arasındaki şeydir. *Şekil*, kendisini bir çizgi veya çizgilerin çevrelediği şeydir. *Daire*, kendisine çevre adı verilen bir çizginin kendisini çevrelediği ve içerisinde, her düz çizginin kendisinden çıkıp çevreye ulaşınca eşit olduğu bir noktanın bulunduğu şeydir. *Üçgen*, kendisini üç çizginin ve üç açının çevrelediği şekildir. *Dörtgen*, kendisini dikey dört açısı olan dört çizginin çevrelediği şekildir. Doğal cisimlere işaret etmeden, diğer geometri şekilleri hakkında söyledikleri şeyler de işte bu kural ve örneklere göredir.

Bölüm: Soyut Geometride Boyutların Hakikati

Şunu bilesin ki, geometricilerin ve ilimler üzerine inceleme yapanların çoğu, boy, en ve derinlik olan bu üç boyutun kendi başlarına bir varlıkları olduğunu zannederler, fakat bu varlığın, ancak cismin cevherinde veya nefsin cevherinde bulunduğunu ve müfekkire (düşünme) gücü (*el-kuvvetü'l-müfekkire*) onları hisle algılanan şeylerden ayırdığında, nefsin cevherinin bu varlıklar için ilk madde (*heyûlâ*), bu varlıkların ise nefsin cevherinde suret olduğunu bilmezler. Keşke onlar matematik bilimlerinde inceleme yapmadaki en yüce amacın, duyulurların formlarını duyu gücü yoluyla edinip düşünme gücüyle de onları kendinde tasavvur ederek öğrencilerin zihinlerini eğitmek (onları memnun etmek) olduğunu bilselerdi: Zira duyulurlar, kendileriyle ilgili olan duyuların müşahedesinden gizlenince, duyu gücünün mütehayyile (*hayal*) gücüne, mütehayyile gücünün müfekkire gücüne, müfekkire gücünün hafıza gücüne sunduğu o resimler, nefsin cevherinde formlu olarak kalırlar; bu durumda nefskendisine baktığında, malumatı idrak etmede duyu gücünü kullanmaya ihtiyaç duymaz, tüm malumatın suretini kendi cevherinde bulur, bu durumda bedene ihtiyaç duymaz, onunla birlikte olmaktan kaçar, gaflet uykusundan kalkar, cehalet uykusundan uyanır, gücüyle ayağa kalkar ve zatıyla bağımsız olur, cisimlerden ayrılır, madde denizinden çıkar, tabiatın esaretinden kurtulur, cismânî[16] arzulara boyun eğmekten azat olur, bedensel hazlara özlem duymanın eleminden kurtulur ve ruhlar âlemini müşahede eder ve oraya yükselir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*O'na sadece güzel sözler yükselir. O sözleri yücelten ise imana uygun eylemlerdir*"[17]. -Bununla temiz nefisler anlatılmak istenmiştir- ve [onlar] en güzel mükâfatla karşılık bulacaklardır. İşte bu, filozofların çocuklarının ve büyüklerin öğrencilerinin kendisiyle yetiştirildikleri matematik ilimlerinde inceleme yapmanın en yüce maksadıdır. Kıymetli kardeşlerimizin yolu bu şekildedir. Allah seni de bizi de doğru yola ulaştırsın, şüphesiz O kullarına çok merhametlidir.

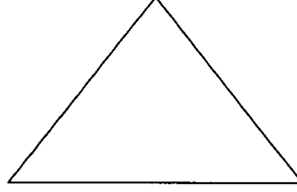
Bölüm: Geometrik Şekillerin Özellikleri

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bilesin ki, hem geometrik şekillerin özellikleri ve hem de onların bir araya gelmiş olanlarının özellikleri vardır. *Aritmetik Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-arismatîkî*) sayıların özelliklerinin bir kısmını açıklamıştık. Bu

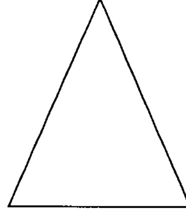
16. *el-Cirmaniyettu*: Cismânîyyetu demektir ve "cirman"a nisbetledir, bu da taş benzeri bir cisim demektir.
17. Fâtır, 35/10.

bölümde ise geometrik şekillerin özelliklerinin bir kısmını anlatmak istiyoruz ki, bu iki ilim üzerinde incelemede bulunanların bunlardaki amacı açıklansın ve aynı şekilde bu iki ilimdeki şeylerin özelliklerini ve bundaki metodun nasıl olduğunu öğrenmek isteyenler için yol gösterici olsun. İlk olarak üçgenleri anlatmakla başlıyoruz. Çünkü bu, *Geometri Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-cumetriyâ*) de belirttiğimiz üzere, geometrik şekillerin ilkidir. Deriz ki:

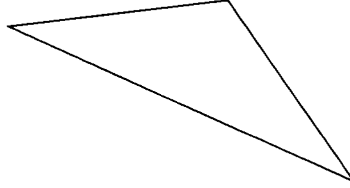
Üçgen şekli, üç kenarı ve üç açısı olan şeydir. Altı çeşittir: Birincisi kenarları birbirine eşit, açıları dar olan üçgendir. Örnek:

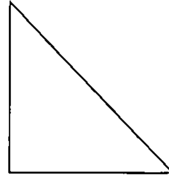
İkincisi, açıları dar, iki kenarı birbirine eşit olan üçgendir. Örnek:

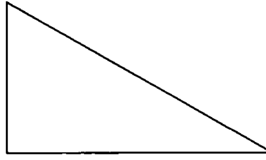
Üçüncüsü, açıları dar, kenarları birbirinden farklı olan üçgendir. Örnek:

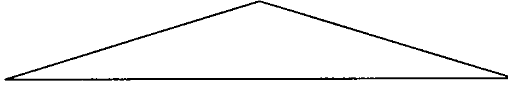
Dördüncüsü, iki kenarı birbirine eşit, bir açısı dik olan üçgendir. Örnek:

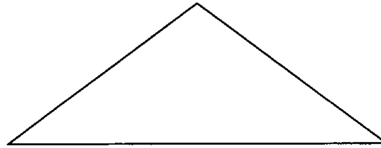
Beşincisi, bir açısı dik, kenarları birbirinden farklı olan üçgendir. Örnek:

Altıncısı, bir açısı geniş, iki kenarı birbirine eşit olan üçgendir. Örnek:

Yedincisi, bir açısı geniş, kenarları birbirinden farklı olan üçgendir. Örnek:

Bölüm: Bu Özelliklerin Açıklanması

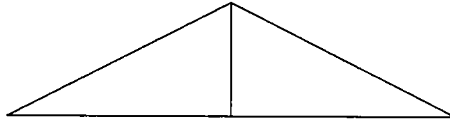
Ey kardeşim! Bilesin ki, bu üçgenlerden her birinin diğerinde olmayan özellikleri vardır. Bu, *Öklid Kitabı*'ndaki ilk makalede kanıtlarıyla birlikte açıklanmıştır. Fakat orada bu yedi grup üçgenin hepsini kapsayan özelliklerini anlatmıştık. Şöyle ki; tüm üçgen şekillerinin yani herhangi bir üçgenin özelliği, iki dar açısının olması gerektiği, fakat üçüncü açısının dar, dik veya geniş olabilmesidir.

Üçgenlerin bir özelliği de her üçgendeki üç açının toplamının iki dik açıya eşit olmasıdır. Yine üçgenlerin bir özelliği, her üçgenin en uzun kenarının, en büyük açısının kirişi olmasıdır. Üçgenlerin bir diğer özelliği, her üçgenin iki kenarın toplamının üçüncü kenardan daha uzun olmasıdır. Üçgenlerin bir özelliği de şudur: Şayet üçgenin kenarlarından biri, bulunduğu istikamet üzere devam ettirilirse, üçgenin dışında bir açı ortaya çıkartır ve bu açı, karşıladığı tüm açılardan daha büyük olur ve kendisine karşılık düşen iki iç açıya eşit olur. Yine üçgenlerin bir özelliği de her üçgenden yatay kenara indirilen dikeyin (*meskitu'l-hacer*) o üçgenin [yüzey] ölçümü olmasıdır.

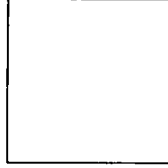
Dik açılı üçgenin özelliği şudur: Dik açının kirişinin karesi, iki kenarından oluşan iki kareye eşittir.

Dar açılı üçgenin bir özelliği şudur: Kirişin karesi, geriye kalan iki kenarın karesinden, dikeyin düşme yeri ile açı arasında, dikeyin üzerine geldiği kenarın [taban] iki defa karesi kadar daha azdır.

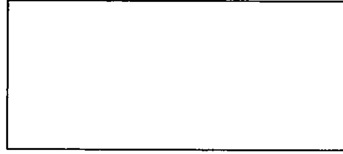
Geniş açılı üçgenin bir özelliği şudur: Kirişin karesi, iki kenarın karesinden, iki kenardan birinin -bu kenar diğerinden çıkıp dikeyin düşme yerine kadar olması durumunda- iki defa karesi kadar daha çoktur. Örnek:

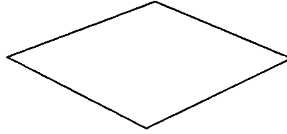
Dörtgen şeklinin ise dört kenarı ve dört açısı vardır. Dörtgen beş çeşittir: Bunların birincisi kenarları birbirine eşit, açıları dik olan dörtgendir. Örnek:

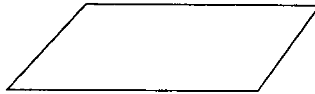
İkincisi dik açılı, karşılıklı her iki kenarı birbirine eşit olan dikdörtgendir. Örnek:

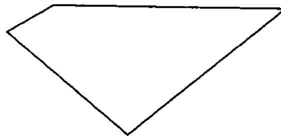
Üçüncüsü eşkenar dörtgen (*muayyin*) olup kenarları birbirine eşit, açıları farklı olan dörtgendir. Örnek:

Dördüncüsü eşkenar dörtgene benzer olup [paralel kenar] karşılıklı her iki kenarı birbirine eşit olan dörtgendir. Örnek:

Beşincisi ise kenar ve açıları farklı olan dörtgendir [*yamuk*]. Örnek:

Ey kardeşim! Bilesin ki, bu şekillerin her birinin, açıklaması uzun sürecek özellikleri vardır. Fakat bunların hepsini kapsayacak özellikleri sana anlatacağım. Bunlar şunlardır: Her dörtgen, yani herhangi bir dörtgen, dört açısının toplamı dört dik açıya eşittir. Her dörtgen iki üçgene bölünme imkânına sahiptir. Eğer ona başka bir üçgen eklenirse ondan üçboyutlu (*mücessem*) şekil oluşur. Beşgen şekli ise kendisini beş kenarın çevrelediği şekildir ve onun beş açısı vardır. Bu şekil kenarları eşit, açıları çok olan şekillerin ilkidir. Her beşgeni bir daire çevreleyebileceği gibi, beşgen de bir daireyi çevreleyebilir. Kendisini çevreleyen tek bir nicelik olması durumunda, üçgenden meydana gelen çok açılı her şekil, daha az açısı olandan [yüzey] ölçümü olarak daha çoktur ve daha geniştir. O üçgenlerin bir dikeyi, tabanlarının yarısıyla çarpılırsa, bu, çok açılı şeklin [yüzey] ölçümü olur.

Kenarları birbirine eşit altıgen şeklin özelliği, kenarlarının her birinin, altıgeni çevreleyen dairenin yarıçapına eşit olmasıdır. Özetle kendisi için bir özelliğin veya birden çok özelliğin bulunduğu şekillerin anlatılmasını söz uzar korkusuyla yapmıyoruz. Dairesel şeklin özelliklerine gelince; Öklid kitabında bunun için özel bir bölüm (*makâle*) ayırmıştır. Yalnız, biz ondan az bir bölüm aktarıyor ve diyoruz ki: Dairesel şekil, kendisini bir çizginin çevrelediği yüzeydir. Onun merkezi ortasındadır, tüm çapları birbirine eşittir, şayet kendisini bir yüzey çevreliyorsa, açıları çok olan tüm şekillerden geniştir. O, dairenin özelliklerini paylaşır, onun herhangi bir cisme olan oranı dairenin herhangi bir yüzeye olan oranı gibidir. Bu şeklin özellikleri Öklid Kitabı'nın son bölümünde (*makâle*) kanıt ve izahlarıyla açıklanmıştır.

Özetle ey kardeşim! eğer sen açıklamalardan Öklid'in amacını düşünür ve diğer geometri kitaplarında bulunanları da bilirsen, bunların tümünün, niceliklerin (*mekâdîr*) özelliklerini ve hakikatlerinin bilgisini -bunlar da çizgiler, yüzeyler, cisimler ve bunlarla ilgili olan boyutlar, açılar ve birbirleriyle olan münasebetleridir- araştırmak olduğunu anlarsın. Zira biz bu risâlede şekillerin özelliklerinin bir kısmını, bundan önce de *Aritmetik Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-arismatîkî*) sayıların özelliklerinin bir bölümünü açıklamıştık. Şimdi her ikisinin özelliklerinden bir bölüm anlatmak istiyoruz. Şöyle ki; bazı sayılar ile bazı geometrik şekiller bir araya getirildiğinde, bundan, her ikisinden de açıkça anlaşılamayacak olan başka özellikler ortaya çıkar. Örneğin; eğer "bir"den dokuza kadar sayı, dokuz kutucuğa aşağıdaki şekilde yazılırsa, bu sayıların dokuz kutucuktaki özelliği, nasıl sayılırsa sayılsın toplamın on beş etmesidir. Örnek:

2	7	6
9	5	1
4	3	8

Aynı şekilde, eğer "bir"den on altıya kadar sayı, on altı kutucuğa aşağıdaki şekilde yazılırsa, bu sayıların özelliği, nasıl sayılırsa sayılsın toplamın otuz dört olmasıdır. Örnek:

4	14	15	1
9	7	6	12
5	11	10	8
16	2	3	13

Benzer şekilde, eğer "bir"den yirmi beşe kadar sayı, yirmi beş kutucuğa aşağıdaki şekilde yazılırsa, bu sayıların özelliği, nasıl sayılırsa sayılsın toplamın altmış beş olmasıdır.

21	3	4	12	25
15	17	6	19	8
10	24	13	2	16
18	7	20	9	11
1	14	22	23	5

Yine, eğer "bir"den otuz altıya kadar sayı, otuz altı kutucuğa aşağıdaki şekilde yazılırsa, bu sayıların özelliği, nasıl sayılırsa sayılsın toplamın yüz on bir olmasıdır. Örnek:

11	22	32	5	23	18
25	16	7	30	13	20
27	6	35	32	4	3
10	31	1	2	33	34
14	19	8	29	26	15
24	17	28	9	12	21

Aynı şekilde, eğer "bir"den kırk dokuza kadar sayı, kırk dokuz kutucuğa aşağıdaki şekilde yazılırsa, bu sayıların özelliği, nasıl sayılırsa sayılsın toplamın yüz yetmiş beş olmasıdır.

47	11	8	9	6	45	49
4	37	20	17	16	35	46
2	18	26	21	28	32	48
43	19	27	25	23	31	7
38	36	22	29	24	14	12
40	15	30	33	34	13	10
1	39	42	41	44	5	3

Benzer şekilde, eğer "bir"den altmış dörde kadar sayı, altmış dört kutucuğa aşağıdaki şekilde yazılırsa, bu sayıların özelliği, nasıl sayılırsa sayılsın toplamın iki yüz altmış olmasıdır.

52	61	4	13	20	29	36	45
14	3	62	51	46	35	30	19
53	60	5	12	21	28	37	44
11	6	59	54	43	38	27	22
55	58	7	10	23	26	39	42
9	8	57	56	41	40	25	24
50	63	2	15	18	31	34	47
16	1	64	49	48	33	32	17

Yine aynı şekilde, eğer "bir"den seksen bire kadar sayı, seksen bir kutucuğa aşağıdaki şekilde yazılırsa, bu sayıların özelliği, nasıl sayılırsa sayılsın toplamın üç yüz altmış dokuz olmasıdır.

78	65	64	27	1	18	19	17	80
25	5	47	49	68	39	40	74	22
46	45	6	50	15	44	73	33	57
34	43	48	7	16	72	37	52	60
69	56	71	72	31	41	14	12	3
29	42	31	11	66	79	34	51	26
32	30	9	36	67	24	77	35	59
54	8	23	57	13	28	53	75	58
2	61	62	63	81	55	20	21	4

Bunların faydasına ve bunlardan elde edilecek yararlara gelince, *Tılsımlar ve Sihirler risâlesi'nde*[18] (*Risâletü'l-tıllesmât ve'l-azâim*) bunların bir kısmını anlatmıştık. Bununla birlikte, söylediklerimizin doğruluğuna kanıt olması için, bu bölümde söz konusu fayda ve yararlardan bir örnek aktaracağız. Deriz ki; dokuz kutucuklu bu şeklin bir özelliği ve faydası da, su değmemiş iki çanak üzerine yazılıp, doğum sancısı çeken kadının üstüne asıldığında doğumu kolaylaştırmasıdır. Şayet (yapılan bu işlem) ayın, dokuzuncuda olması ve dokuzuncunun rabbiyle/sahibiyle ya da dokuzuncudakinin evinin rabbiyle veya dokuzlardan buna benzeyen şeylerle yan yana gelmesi bir arada gerçekleşirse doğum kolaylaşır.

Ha	Cim	Dal
Elif	He	Tı
Vav	Ze	Be

İşte tılsım yapanlar [bu harf ve rakamları] yerlerine koyma konusunda bu yoldan gitmişlerdir. Şöyle ki; sayılar, şekiller, formlar, mekân, zaman, ilaçlar, yemekler, renkler, kokular, sesler, kelimeler, fiiller, harfler ve hareketler [gibi] matematik ve doğa varlıklarından her şeyin, başkasında olmayan kendisine ait özellikleri olduğu gibi, tek tek her biri için olmadığı halde bir araya geldiklerinde toplamına ait özellikleri de vardır. Bunları birliktelik oranı üzere bir araya getirdiğin zaman özellik ve etkileri gün yüzüne çıkar. Her akıl sahibi hekim filozofun bildiği, panzehirlerin, merhemlerin, şerbetlerin (şurupların) ve müzik nağmelerinin beden ve nefsin her ikisi üzerindeki etkileri, söylediklerimizin doğruluğuna delildir. Nitekim *Musiki Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-mûsikî*) bununla ilgili hususların bir bölümünü açıkladık.

18. Sihirler (Azaîm): Büyüler (*rukâ*) veya iyileşme isteğiyle hastalığı olana okunan Kur'an ayetleri demektir.

Bölüm: Bu İlmin Kazandırdıkları

Bilesin ki, somut geometri üzerine inceleme yapmak, sanatlarda ustalaşmaya yardımcı olur. Soyut geometri üzerine inceleme yapmak, sayı ve şekillerin özelliklerinin bilgisi, göksel varlıkların (*el-eşhâsu'l-felekiyye*) ve müzik seslerinin dinleyicilerin nefsleri üzerinde nasıl etkili olduğunu anlamaya yardımcı olur. Duyuların, edilginleri üzerinde nasıl etkili olduğunu incelemek, ayrık nefislerin (*en-nufûsu'l-mufârika*)[19], oluş ve bozuluş âlemindeki tekvücut olmuş nefislerde nasıl etkili olduğunu anlamaya yardımcı olur. Soyut geometri ilminde, araştırmacılar için Allah'ın yardım ve yol göstermesiyle *nefs*'in bilgisine götüren bir yol vardır.

Geometri Risâlesi (*Risâletü'l-cumetriyâ*) bitmiştir, bunu dört kısımdan ilk kısmın üçüncü [risâlesi] olan *Astroloji İlmine Giriş Risâlesi* takip etmektedir.

19. Ayrık nefis (*en-nufûsu'l-mufârika*), tek vücud olmuş (*en-nüfûsu'l-mütecesside*) nefislerin zıddıdır.

Matematik Kısmının Üçüncü risâlesi: Astronomi-Astroloji Astronomi Yani Astroloji ve Kürelerin (Gök Cisimlerinin) Oluşumu Hakkındadır[1]

1. Çeviri: Elmin Aliyev.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

Hamd Allah'a, selam onun seçilmiş kullarının üzerine olsun. *"Allah mı daha hayırlıdır, yoksa O'na ortak koştukları varlıklar mı?"*

Ey iyiliksever ve şefkatli kardeşim! Allah seni ve bizleri kendi katından bir ruhla desteklesin! Bilesin ki, *Geometriye Giriş Risâlesi* (*Risâletü'l-medhal ila ilmi'l-hendese*)'ni artık tamamladık. Somut ve soyut (hissî ve aklî) geometriyi açıklayarak, geometri ile uğraşanların bilmesi gereken çizgiler, şekiller ve açılarla ilgili konuları eksiksiz biçimde ele aldık. Bu risâlede ise, Astroloji/gökbilimin [*İlmü'n-nücûm*] bazı yönlerini anlatmak istiyor ve diyoruz ki:

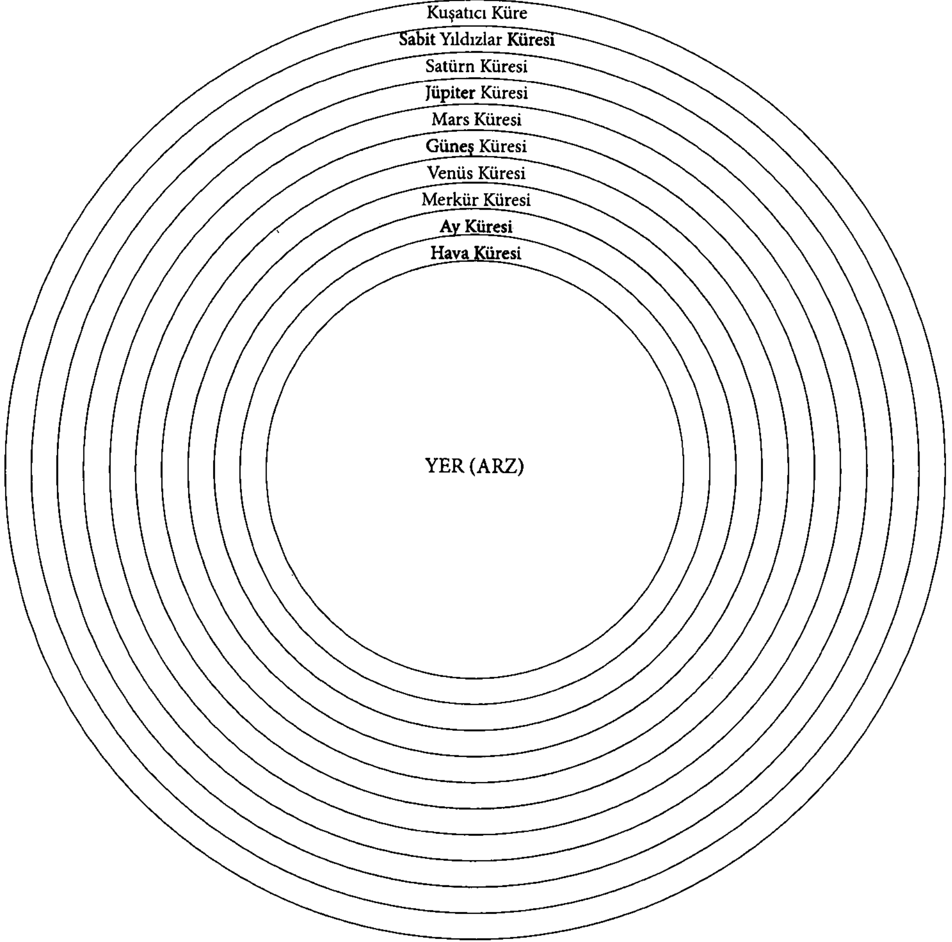
Gökbilim üç kısma ayrılır: a. Onlardan bir kısmı kürelerin (*felek*) oluşumunun, yıldızların niceliğinin ve burçların kısımlarının; bunların büyüklük, genişlik ve hareketlerinin ve bu ilim çerçevesinde ele alınan diğer şeylerin bilgisini verir. Bu kısım, astronomi (*ilmu'l-hey'et*) olarak adlandırılır. b. Bir kısmı astronomik tabloların (*zîc*)[2] çözümlenmesinin, takvimlerin hazırlanmasının, tarihlerin çıkarsanmasının ve benzeri şeylerin bilgisini verir. c. Bir kısmı da kürelerin devirlerinden, burçların doğuşundan ve yıldızların hareketlerinden yola çıkarak, Ay altı âlemde oluşmadan önce kâinat hakkında akıl yürütmenin niteliğini öğretir. Bu tür, astroloji (*ilmü'l-ahkâm*) olarak isimlendirilir. İşte bu risâlede, söz konusu türlerden her birinin bazı yönlerini [geometriye] giriştekine benzer şekilde anlatmak istiyor ve böylece onun öğrenim yolunun öğrenciler için kolaylaşacağını ve yeni başlayanlar için daha anlaşılır kılınacağını umuyor ve diyoruz ki:

Gökbiliminin esası üç şeyi bilmektir. Bunlar yıldızlar, felekler ve burçlardır. Yıldızlar; küresel, yuvarlak ve parlak cisimlerdir. 1029 adet büyük yıldızdan gözlemle kavranabilen yedisine "gezegen" (*seyyâre*) ismi verilmektedir. Bunlar; Satürn (*Zühal*), Jüpiter (*Müşterî*), Mars (*Merrîh*), Güneş, Venüs (*Zühre*), Merkür (*Utârid*) ve Ay'dır. Geriye kalanlara ise "sabit yıldızlar" denir. Yedi gezegenden her birinin kendisine ait bir küresi vardır. Küreler şeffaf, içi boş, küresel cisimlerdir. Dokuz küre vardır ve bunlardan bazıları tıpkı soğanın halkaları gibi diğerlerinin boşluğunda bulunur. Bunlardan bize en yakın olanı, yumurtanın kabuğunun beyazını kuşattığı gibi, bütün yönlerden hava [küresini] çevrelenen Ay küresidir. Yer (*arz*) de

2. Zeyc/zîc: El-zîcân kastedilmektedir. Gezegenlerin hareket durumunun ve takvimlerinin belirtildiği tablolara atıf yapılmaktadır. (y.h.n.)

yumurtanın sarısı gibi, hava [küresinin] boşluğunda yer alır. Ay küresinin üstünde Merkür küresi, Merkür küresinin üstünde Venüs küresi, Venüs küresinin üstünde Güneş küresi, Güneş küresinin üstünde Mars küresi, Mars küresinin üstünde Jüpiter küresi, Jüpiter küresinin üstünde Satürn küresi, Satürn küresinin üstünde sabit yıldızlar küresi, sabit yıldızlar küresinin üstünde de kuşatıcı (*muhît*) küre bulunmaktadır. Bu resmin örneği verilmiştir.

Bunun anlamı şudur: Kuşatıcı küre tıpkı bir tekerlek gibi, yerin üst tarafında Doğudan Batıya, alt tarafındaysa Batıdan Doğuya doğru gece-gündüz aynı şekilde sürekli bir devir halindedir. Diğer küreler ve gezegenler de onunla beraber dönüyorlar. Nitekim izzet ve celal sahibi olan Allah şöyle buyurur: *"Her biri bir yörüngede yüzmektedirler."*[3]

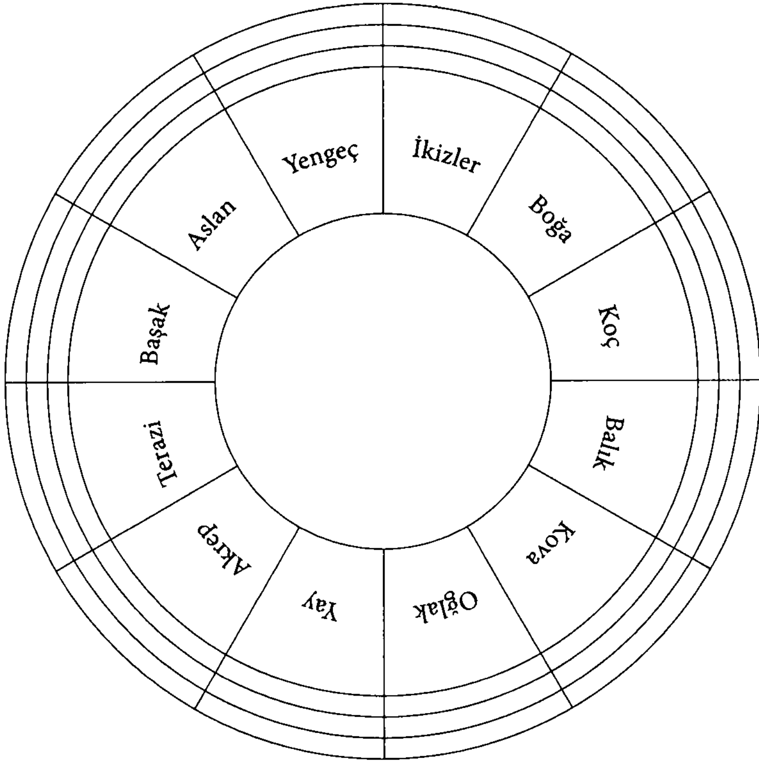

Söz konusu kuşatıcı küre, karpuz dilimleri tarzında 12 kuşağa ayrılmıştır ve bu kısımlardan her biri "burç" olarak isimlendirilmektedir. Onların isimleri şöyledir: Koç (*Hamel*),

3. Yâsîn, 36/40.

Boğa (*Sevr*), İkizler (*Cevzâ*), Yengeç (*Seretân*), Aslan (*Esed*), Başak (*Sünbüle*), Terazi (*Mizân*), Akrep, Yay (*Kavs*), Oğlak (*Cedî*), Kova (*Delv*), Balık (*Hût*). Her biri 30 derece olmak üzere, burçların tamamı 360 derecedir. Derecelerden her biri 60 parçadan oluşur. Her bir parça "dakika" olarak isimlendirilir ve bunların toplamı 21600 dakikadır. Dakikalardan her biri "saniye" ismi verilen 60 parçaya, yine saniyelerden her biri de "salise" denilen 60 parçaya [ayrılır]. Bu bölme işlemi dörtlere (*Ravâbi'*), beşlere (*havâmis*) ve bunlara eklenebildiği kadar kısımlara varıncaya kadar sürdürülebilir. Bu resmin örneği, bir sonraki sayfada verilmiştir.

Burçlar birkaç yönden farklılık arz eden vasıflarla nitelendirilirler. Biz onların nitelendirilmesinden önce, anlatılması gereken şeyleri zikretmeye ihtiyaç duyuyoruz: a. Zaman dört kısma ayrılır: İlkbahar, yaz, sonbahar (güz) ve kış. b. Yönler dört kısımdır: Doğu, Batı, Güney ve Kuzey. c. Unsurlar dört kısımdır: Ateş, hava, su, toprak. d. Tabiat dört kısımdır: Sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk. e. Karışımlar dört kısımdır: Sarı safra, kara safra, balgam, kan. f. Rüzgârlar dört kısımdır: Doğu rüzgârı (*sebâ*), Batı rüzgârı (*debûr*), Kuzey rüzgârı (*cirbiyâ*) ve Güney rüzgârı (*tiymâ'*).

Bölüm: Burçların Niteliklerinin Anlatımı

Diyoruz ki, onlardan altısı Kuzeysel, altısı Güneyseldir; altısı düzgün ve altısı çarpık doğuyor; altısı eril, altısı dişildir; altısı gündüzsel, altısı geceseldir; altısı Yer'in alt tarafında, al-

tısı Yer'in üst tarafında bulunur; altısı gündüz, altısı gece doğuyor; altısı yükselen, altısı alçalandır; altısı sağda, altısı soldadır; altısı Güneş'in bölgesinde ve altısı da Ay'ın bölgesindedir.

Ayrıntılara gelince, altı Kuzey burcu; Koç, Boğa, İkizler, Yengeç, Aslan ve Başak'tır. Güneş bunlardan her hangi birinde bulunursa gece kısa, gündüz ise uzun olur. Altı güney burcu; Terazi, Akrep, Yay, Oğlak, Kova ve Balık'tır. Güneş bunlardan her hangi birinde bulunursa gece uzun, gündüz ise daha kısa olur. Düzgün doğan burçlar; Yengeç, Aslan, Başak, Terazi, Akrep ve Yay'dır. Bunlardan her biri iki saatten daha fazla doğar. Güneş, bunlardan her hangi birinde bulunursa Kuzeyden Güneye, apojeden (*evc*) perijeye (*hadîd*) doğru alçalır ve geceler uzamaya başlar. Çarpık doğan burçlar; Oğlak, Kova, Balık, Koç, Boğa ve İkizler'dir. Bunlardan her biri iki saatten daha az doğar. Güneş, bunlardan her hangi birinde bulunursa Güneyden Kuzeye, perijeden apojeye doğru yükselir ve günler uzamaya başlar. Altı eril gündüzsel burç; Koç, İkizler, Aslan, Terazi, Yay ve Kova'dır. Altı dişil gecesel burç ise; Boğa, Yengeç, Başak, Akrep, Oğlak ve Balık'tır. Gündüz doğan altı burç, Güneş'in bulunduğu burçtan başlayarak yedinci burca kadar olanlardır. Gece doğan altı burç ise, yedinci burçtan başlayarak Güneş'in bulunduğu burca kadar olanlardır. Güneş'in bölgesindeki altı burç; Aslan burcundan Oğlak burcuna kadarki burçlardır. Ay'ın bölgesindekiler ise, Kova burcundan Yengeç burcuna kadar olanlardır.

Burçlar başka bir yönden dört kısma ayrılırlar: (1) Kuzeyde yükselen ve gündüzü geceden uzun kılan üç ilkbahar burcu Koç, Boğa ve İkizler'dir. (2) Kuzeyde alçalan ve geceyi gündüzden uzun kılan üç yaz burcu Yengeç, Aslan ve Başak'tır. (3) Güney'de alçalan ve geceyi gündüzden uzun kılan üç güz burcu Terazi, Akrep ve Yay'dır. (4) Güney'den yükselen ve gündüzü geceden uzun kılan üç kış burcu; Oğlak, Kova ve Balık'tır.

Yine burçlar başka bir yönden dört kısma ayrılırlar: (1) Bunlardan aynı tabiata sahip olup sıcak, kuru ve Doğusal ateş üçgeni oluşturan üç burç Koç, Aslan ve Yay'dır. (2) Aynı tabiata sahip olup soğuk, kuru ve Güneysel toprak üçgeni oluşturan üç burç Boğa, Başak ve Oğlak'tır. (3) Aynı tabiata sahip olup sıcak, nem ve Batısal hava üçgeni oluşturan üç burç İkizler, Terazi ve Kova'dır. (4) Yine aynı tabiata sahip olup soğuk, nem ve Kuzeysel su üçgeni oluşturan üç burç da Yengeç, Akrep ve Balık'tır.

Diğer bir yönden bu burçlar, üç üçlüğe ayrılırlar: (1) Onlardan dördü, zamanı döndüren (dönenceli) Koç, Yengeç, Terazi ve Oğlak burcudur. (b) Dördü, sabit zamanlı Boğa, Aslan, Akrep ve Kova burcudur. (c) Dördü de çift bedenli İkizler, Başak, Yay ve Balık burcudur.

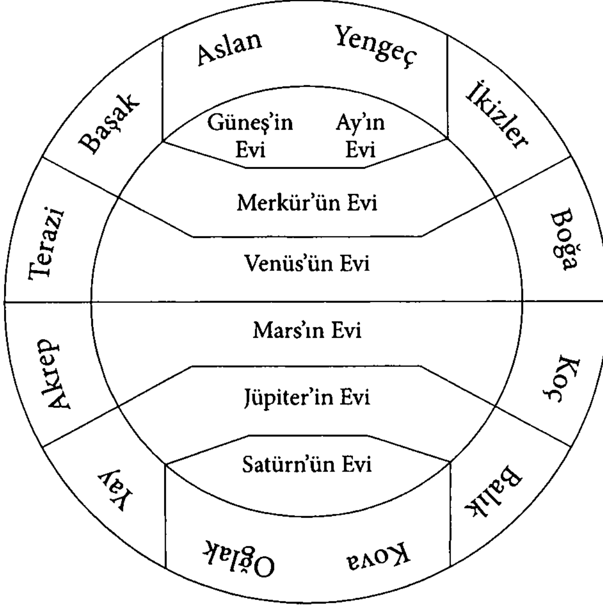
Bu şekle ilişkin yukarıdaki nitelendirmeyle şu açıklanmış oldu: Burçlar on ikiden fazla ya da eksik olsalardı, söz konusu taksim anlattığımız şekilde sürdürülemezdi. Öyleyse onların sayısı, bir hikmet gereği olarak on ikidir. Zira şanı yüce olan Yaratıcı ancak en muhkem ve en iyi fiillerin sahibidir. Örneğin şekillerin en mükemmeli küre şekli olduğu için, bu şekli almışlardır. Şöyle ki o, şekillerin en genişi, bozulmadan en uzak olanı ve en hızlı hareket edenidir; merkezi ortasında bulunur, çapları eşittir, tek bir yüzeyle çevrelenir ve kendisine ancak bir noktada temas edilebilir. Onun dışındaki her hangi bir şekilde bu özellikler bulunmaz. Yine hareketlerin en mükemmeli olduğu için Tanrı ona dairesel hareket vermiştir.

Söz konusu on iki burç, adı geçen yedi gezegen arasında birkaç yönden taksim edilirler. [Gezegenlerin] onlarda, çeşitli yönlerden kısımları ve özel konumları (*hutût*) vardır. Bunlar ev (*beyt*) ve vebâl, apoje ve perije, şeref ve hübût, çıkış ve iniş düğümü anlamına gelen düğüm noktaları, üçgenlerin hâkimliği, vecihlerin hâkimliği, haddlerin hâkimiyeti, ekinoksların

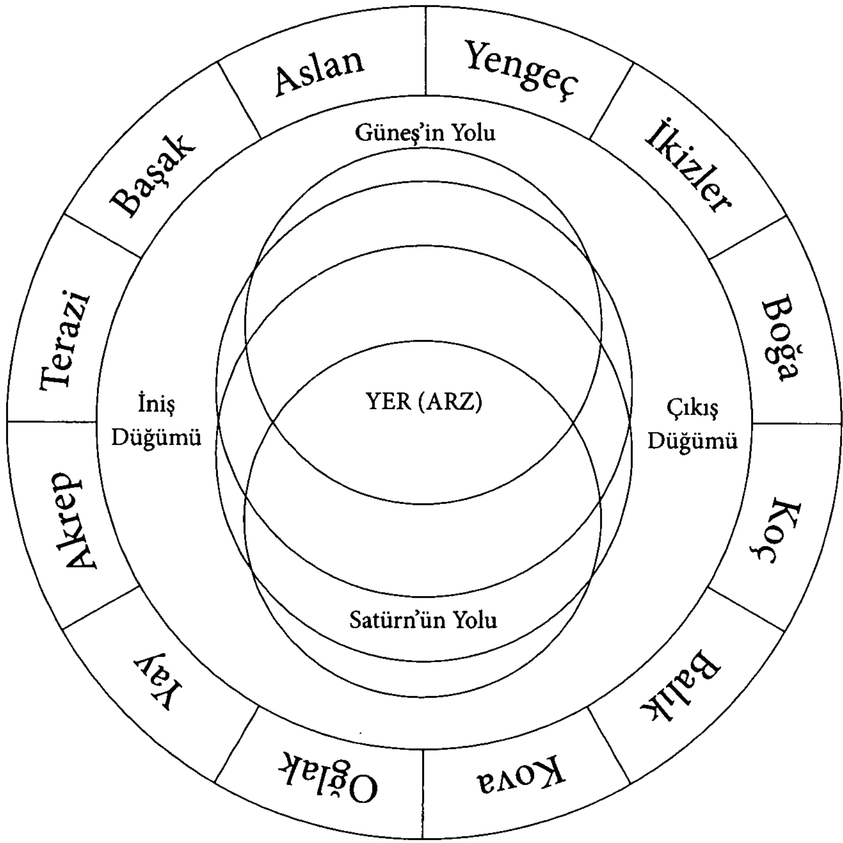
(nevbahar) hâkimliği, on ikilerin hâkimliği, sehim konumlarının hâkimliği ve diğerleridir. Gerçekten de gezegenler birer ruh, burçlar ise onlara ait beden gibidirler.

Bölüm: Evlerin ve Vebâllerin Anlatımı

Biz şunu deriz: Bil ki, Aslan, Güneş'in evi; Yengeç, Ay'ın evi; İkizler ve Başak, Merkür'ün evi; Boğa ve Terazi, Venüs'ün evleri; Koç ve Akrep, Mars'ın evleri; Yay ve Balık, Jüpiter'in evleri; Oğlak ve Kova, Satürn'ün evleridir. Bu beş gezegenden her biri için Güneş'in ve Ay'ın bölgesinden bir ev vardır. Her bir gezegenin *vebâli* de kendisine ait evin karşısında yer alır. Evlerde bu gezegenlerden bir kısmı için bazı özel konumlar bulunmaktadır: Şeref-hübût, apoje-perije, ve düğüm noktaları gibi. Bunun örneği şöyledir:

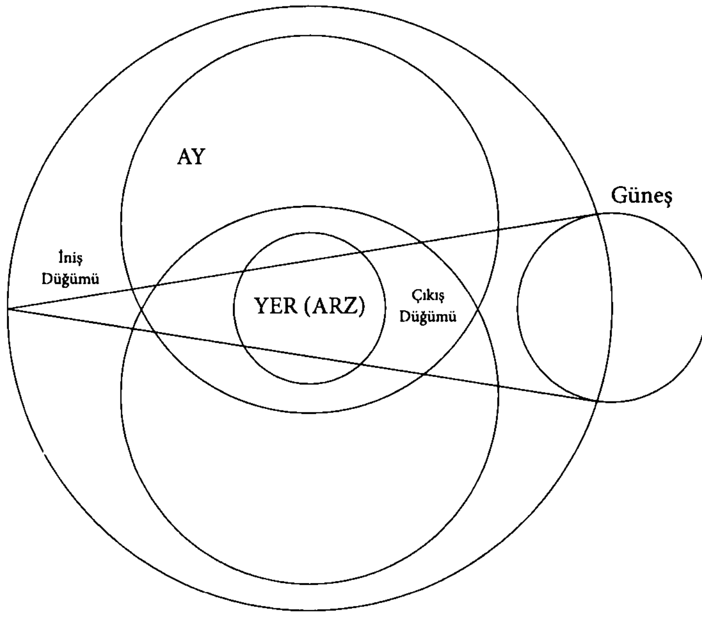

Bunun açıklaması şöyledir: Şeref, gezegenlerin burçlar kuşağındaki en etkili konumudur ve hübût bunun karşıtıdır. Apoje ise gezegenlerin burçlar kuşağındaki en yüksek konumudur ve perije bunun karşıtıdır. Güneş'in şerefi, Mars'ın evi olan Koç burcunda, apojesi de Merkür'ün evi olan İkizler burcundadır. Satürn'ün şerefi Venüs'ün evi olan Terazi burcunda, apojesi Jüpiter'in evi olan Yay burcunda, düğüm noktası ise Ay'ın evi olan Yengeç burcundadır. Düğüm noktasının anlamı, burçlar kuşağından geçişi sırasında Güneş'in yolu ile gezegenlerin izlediği yolun iki noktada kesişmesidir. Bunlardan biri çıkış düğümü (*ra'su'l-cevzeher*), diğeri de iniş düğümü (*zenebü'l-cevzeher*) olarak adlandırılır. Şöyle ki burçları dolaştığı zaman Satürn, önce Güneş'in yolunun sağındaki altı burcu içeren bir güzergâhı izler, ardından diğer tarafa geçip Güneş'in yolunun solunda kalan altı burçta seyreder. Dolayısıyla Güneş'in yolunda iki konumda kesişme olur ki bunlardan biri çıkış düğümü, diğeri de iniş düğümü şeklinde isimlendirilir. Bunun örneği şöyledir:

Beş gezegenden her birinin, tıpkı Satürn'ün olduğu gibi, astronomik tablolarda anlatılan düğüm noktaları vardır. Takvimlerde anlatılana gelince bu Ay'ın [kesişme noktalarıdır]. Bunlar (iniş-çıkış) iki düğüm şeklinde isimlendirilirler. Anlatımlarının takvimlere hasredilmesi ise onların burçlar ve dereceler arasında gezinmeleri nedeniyledir. Bu iki düğüm için de gezegenlerin seyri gibi bir seyir ve yine gezegenlerin delâleti gibi bir delâlet söz konusudur.

Güneş ve Ay, aynı burç ve derecede bulunmak üzere, her hangi bir zaman diliminde ve bu iki noktadan her hangi birinde bir araya gelirlerse Güneş tutulması gerçekleşir. Bu sadece ay sonunda olur. Tıpkı bir bulut parçasının gözümüzle Güneş'in arasından geçtiğinde onun ışığını görmemizi engellediği gibi, Ay da Güneş'in burç ve derecedeki konumunun önüne geçip, Güneş ışınlarının gözümüze ulaşmasını engeller ve biz onu tutulmuş olarak görürüz. Güneş bu iki noktadan birinde bulunur ve Ay da diğerine ulaşır ise Ay tutulması gerçekleşir. Ay tutulması ancak ayın ortasında olur. Çünkü ayın ortasında, Ay Güneş'in yer aldığı burcun tam karşısındaki burçta bulunur. Böylece Yer onların arasında kalarak Güneş ışınlarının Ay'ı aydınlatmasını engeller ve Ay tutulmuş olarak görünür. Zira Ay'ın kendinden bir ışığı yoktur ve o ışığını Güneş'ten alır. Bunun örneği şöyledir:

Jüpiter'in şerefi Yengeç, apojesi Başak, çıkış düğümü İkizler burcundadır. Mars'ın şerefi Oğlak, apojesi Aslan, çıkış düğümü Koç burcundadır. Venüs'ün şerefi Balık, apojesi İkizler, çıkış düğümü Boğa burcundadır. Merkür'ün şerefi Başak, apojesi Terazi, çıkış düğümü Koç burcundadır. Ay'ın şerefi Boğa burcundadır, apojesi ise burçlar arasında yer değiştirmektedir. Onun bu konumu astronomik tablolar ve takvimlerle bilinir. Ayrıca Ay Güneş ile aynı doğrultuda (kavuşma konumunda) veya onun karşısında (mukâbil) ise apojede bulunmaktadır. Her bir gezegenin şerefinin karşısında, benzer yedinci burçta yer alan hübûtu bulunur. Perije de buna benzer şekilde apojenin karşısındadır. Yine çıkış düğümünün karşısında benzer yedinci burçtaki iniş düğümü konumu bulunmaktadır.

Bölüm: ÜçgenlerinErbâbları, Vecihler ve Haddler Üzerine

Bil ki, gezegenlerden bazıları için diğerlerinin evlerinde bir ortaklık söz konusudur ve buna "üçgenlerin erbâblığı" denilmektedir. Yine bunlar için [söz konusu evlerde] "vecih" ismi verilen kısımlar ve "hadd" ismi verilen özel konumlar (*hutût*) bulunmaktadır. Bunun açıklaması şudur: Doğaları aynı olan üçer burçtan her biri, daha önce de açıklandığı üzere "üçgenler" şeklinde isimlendirilir. Bunları "üçgenlerin erbâbları" ismi verilen üçlü gezegenler yönetir ki yeni doğan kimsenin yaşam süresinin üç [evresi] onlardan çıkartılır.

Ateş üçgeninin erbâbları, gündüzün önce Güneş ve sonrasında Jüpiter, gece ise önce Jüpiter ve sonrasında Güneş'tir. Bunların gece ve gündüz refakatçisi Satürn'dür. Toprak üçgeninin erbâbları, gündüzün önce Venüs ve ardından Ay, gece ise önce Ay ve ardından Venüs'tür. Bunların gece ve gündüz refakatçisi Mars'tır. Hava üçgeninin erbâbları, gündüzün önce Satürn ve ardından Merkür, gece ise önce Merkür ve ardından Satürn'dür. Bunların gece ve gündüz refakatçisi Jüpiter'dir. Su üçgeninin erbâbları, gündüzün önce Venüs ve sonrasında

Mars, gece ise önce Mars ve sonrasında Venüs'tür. Bunların gece ve gündüz refakatçisi de Ay'dır.

Bölüm: Vecihlerin Erbâbları Üzerine

Bil ki burçlardan her biri üç kısma ayrılır ve 10 derecelik her bir kısım "vecih" olarak adlandırılır. Bu da "vecih erbâbı" denilen ve kendisiyle yeni doğan bir kimsenin sureti ile şeylerin dış görünümleri hakkında akıl yürütülen bir gezegene bağlı olur. Bunun açıklaması şudur: Koç burcunun birinci 10 derecelik kısmı Mars'ın vecihi, ikinci 10 derecelik kısmı Güneş'in vecihi ve sonuncu 10 derecelik kısmı Venüs'ün vecihidir. Boğa burcunun birinci 10 derecelik kısmı Merkür'ün vecihi, ikinci 10 derecelik kısmı Ay'ın vecihi ve sonuncu 10 derecelik kısmı Satürn'ün vecihidir. İkizler burcunun birinci 10 derecelik kısmı Jüpiter'in vecihi, ikinci 10 derecelik kısmı Mars'ın vecihi ve sonuncu 10 derecelik kısmı Güneş'in vecihidir. Bu kıyas üzerine, sonuncu Balık burcuna kadar her bir 10 derecelik kısım, kürelerinin açıkladığımız sırasına göre gezegenlerden birinin vecihi olur.

Haddlerin ve onların erbâblarının anlatımına gelince, söz konusu burçlardan her biri farklı derecelerdeki beş kısma ayrılır. Bunlardan en küçük parça 2 derece, en büyüğü ise 12 derece olur. Parçalardan her biri "hadd" şeklinde isimlendirilir. Haddler beş gezegenden, kendisine "haddin erbâbı" denen birine bağlı olur ve onunla yeni doğan kimsenin ahlâkına işaret edilir. Güneş ve Ay bu konuda her hangi bir [etki] payına sahip değildir. Haddlerin hesaplanması için üzerine iki harfin yazıldığı bir daire çizeriz. Birinci harf haddin erbâbının isminden alınır, ikinci harf ise haddin derecesinin niceliğini gösterir. Aynı şekilde vecihlerin hesaplanmasında da iki harf söz konusu olur: Birinci harf vecih erbâbının ismini, ikincisi ise vecihin derecesinin niceliğini ifade eder. Onların (erbâbların) isimleri şunlardır: Keyvan[4] (*kef*), Müşteri (*mim*), Behrâm[5] (*ba*), Şems (*şin*), Kamer (*kaf*), Zühre (*ze*), Utârid (*ayın*).

İmdi, dairelerden en geniş olanı, ikişer harflerle haddlerin hesaplanması, ortadaki daire ise vecihlerin hesaplanması içindir.

Bölüm: Gezegenlerin Anlatımı

Deriz ki: [Gezegenlerden] ikisi "iki aydınlatıcı" (*neyyireyn*) olup, bunlar Güneş ve Ay'dır. İkisi "iki uğurlu" (*sa'deyn*) olup, bunlar Jüpiter ve Venüs'tür. İkisi "iki uğursuz" (*nahsân*) olup, bunlar Satürn ve Mars'tır. Biri ise "uyumlu"dur (*mümtezic*) ki bu da Merkür'dür. İki düğüme gelince bunlar iniş ve çıkış düğümleridir.

[Gezegenlerin] doğalarının anlatımı: Güneş; eril, sıcak, ateşsel, gündüzsel ve uğurludur. Satürn; soğuk, kuru, eril, gündüzsel ve uğursuzdur. Jüpiter; sıcak, nemli, eril, gündüzsel ve uğurludur. Mars; sıcak, kuru, dişil, gecesel ve uğursuzdur. Venüs; soğuk, nemli, dişil, gecesel ve uğurludur. Merkür; latif, uyumlu ve uğurludur. Ay; soğuk, nemli, dişil, gecesel, uğurlu ve siyahtır. Çıkış düğümünün [doğası] Jüpiter, iniş düğümününki ise Satürn gibidir.

[Gezegenlerin] ışıklarının anlatımı: Güneş'in ışığı 15 derece önünde ve bu kadar da arkasındadır. Satürn ve Jüpiter'den her birinin ışığı 9 derece önünde ve bu kadar da arkasındadır. Mars'ın ışığı 8 derece önünde ve bu kadar da arkasındadır. Venüs ve Merkür'den her birinin

4. Keyvan: Satürn (*Zühal*) gezegeninin bir diğer ismidir.
5. Behram: Mars (*Merîh*) gezegeninin bir diğer ismidir.

ışığı 7 derece önünde ve bu kadar da arkasındadır. Ay'ın ışığı 12 derece önünde ve bu kadar da arkasındadır.

[Gezegenlere] ait günlerin ve gecelerin anlatımı: Bil ki gece, gündüz ve onların saatleri gezegenler arasında taksim edilmiştir. Pazar gününün ve Perşembe gecesinin ilk saati Güneş'e; Pazartesi gününün ve Cuma gecesinin ilk saati Ay'a; Salı gününün ve Cumartesi gecesinin ilk saati Mars'a; Çarşamba gününün ve Pazar gecesinin ilk saati Merkür'e; Perşembe gününün ve Pazartesi gecesinin ilk saati Jüpiter'e; Cuma gününün ve Salı gecesinin ilk saati Venüs'e; Cumartesi gününün ve Çarşamba gecesinin ilk saati Satürn'e aittir. Gündüz ve gecelerin geriye kalan saatlerine gelince bunlar da kürelerinin sırasına göre gezegenler arasında taksim edilmiştir. Örneğin, Pazar gününün ikinci saati, küresi Güneş küresinin altında bulunan Venüs'e; üçüncü saati, küresi Venüs küresinin altında bulunan Merkür'e; dördüncü saati, küresi Merkür küresinin altında bulunan Ay'a; beşinci saati Satürn'e; altıncı saati Jüpiter'e; yedinci saati Mars'a; sekizinci saati Güneş'e; dokuzuncu saati Venüs'e; onuncu saati Merkür'e; on birinci saati Ay'a; on ikinci saati Satürn'e tahsis edilmiştir. Gündüz ve gecelerin diğer saatleri de, ilk saatin erbâbından başlayıp [gezegen] kürelerinin açıkladığımız sırasına göre bu hesaplamaya tabi tutulur.

Bölüm: Gezegenlere Ait Sayıların Anlatımı

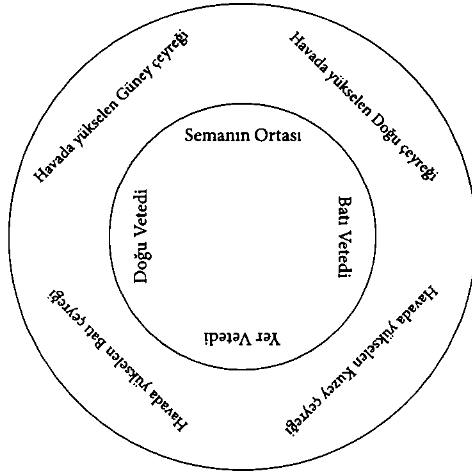
Gezegenlerden her biri yıl, ay, gün ve saatler bakımından belli bir sayıya delâlet eder. Bununla da yeni doğmuş kimsenin ne kadar yaşayacağı, oluş ve bozuluş âlemindeki evrenin varlığının daha ne kadar süreceği hakkında akıl yürütülür.

	Satürn	Jüpiter	Mars	Güneş	Venüs	Merkür	Ay
En büyük	165	429	264	141	1151	486	525
Büyük	51	ayın-ta	sin-vav	kaf-ta	kaf-be	ayın-vav	mim-ha
Orta	43	mim-he	be-mim	be-ta	mim-be	mim-ha	lam-ta
Küçük	Ha	ya-be	ya-he	ya-be	ha	kef	kef-he
Addâdât (sayılar)	kef	ya-be	lam	ya	ha	sad-ha	kef
Çıkış düğümü	Ha	İniş düğümü	be	Toplamı	ayın-ha		

Bölüm: Kürenin Devri ve Onun Çeyreklere Ayrılması

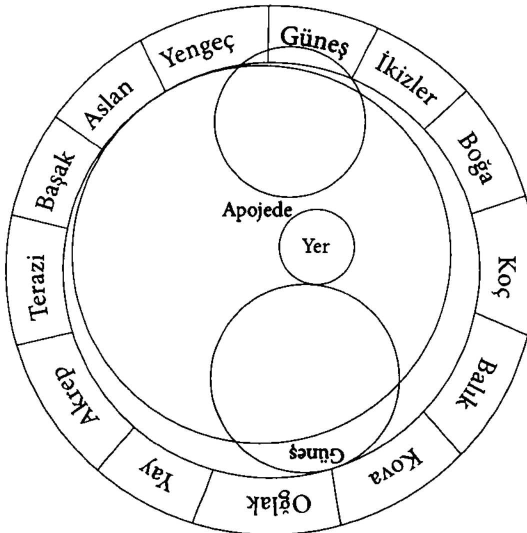
Sürekli devir halinde olan kuşatıcı küre, Yer'in üst tarafında Doğudan Batıya, alt tarafında ise Batıdan Doğuya doğru tıpkı bir tekerlek gibi döner. Her zaman kürenin 180 derecelik altı burcu içeren yarıçapı Yer'in üst tarafında olur ve sağ [yarıçap] şeklinde isimlendirilir. 180 derecelik altı burcu içeren diğer yarıçapı da Yer'in alt tarafında bulunur ve sol [yarıçap] olarak adlandırılır. Doğu ufkunda doğan bir dereceye karşılık, Batı ufkundaki yedinci burçta o kadar batış olur. Her zaman altı burç gündüz, altı burç ise gece doğar ve her zaman Doğu ufkunda bir derece, Batı ufkunda da bunun mukabili olan başka bir derece bulunur. Yine bir derece, semanın ortasında yer alır ki bunu "onuncu veted" şeklinde isimlendirirler. Bunun Yer'in alt tarafında kalan mukabili ise "dördüncü veted" olarak adlandırılır. Böylelikle küre her zaman, her biri 90 derece olmak üzere dört çeyreğe ayrılır. Doğu ufkundan sema vetedine kadarki 90 derecelik kısma "havada yükselen Doğu çeyreği"; sema vetedinden Batı

vetedine kadarki 90 derecelik kısma "alçalan Güney çeyreği"; Batı vetedinden Yer vetedine kadarki 90 derecelik kısma "karanlıkta alçalan Batı çeyreği"; Yer vetedinden Doğu vetedine kadarki 90 derecelik kısma ise "yükselen Kuzey vetedi" denir. Bunun örneği şudur:

Bölüm: Güneş'in Burçlar Kuşağındaki Devri ve Çeyrek Yılların Değişmesi

Güneş on iki burçta 365 günde bir devir yapar. Çeyrek devirde [uğradığı] her burçta 30 küsur gün, her derecede bir gün ve bir gece küsur bulunur. Gündüz Yer'in üst tarafında, gece ise alt tarafında olur. Yazın havadaki (Yer'in üst tarafındaki) Kuzey burçlarında bulunup zenite (*semtü'r-re's*) yaklaşır. Kışın ise Güney burçlarında bulunarak havada alçalır ve zenit noktasından uzaklaşır. Apojedeyken kürede yükselerek Yer'den uzaklaşır, perijede ise kürede alçalarak Yer'e yaklaşır. Aşağıdaki dairede bunun örneği tasvir edilmiştir:

Bölüm: Güneş'in Çeyrek Kürelere Uğraması ve Zamanların Değişmesi

Güneş, Koç burcunun birinci dakikasına vardığında gece ile gündüz eşit ve zaman orantılı olur. Kış biter ve ilkbahar gelir, havalar güzelleşir ve nesim rüzgârı [ilkbaharı müjdeleyen hafif rüzgar] eser. Karlar erir, nehirler akar, ırmaklar taşar ve pınarlar kaynar. Otlar yeşerir, filizler boy atar, yeşillikler çoğalır, çiçekler parıldar, ağaçlar yaprak ve çiçek açar, yeryüzü yeşile bürünür. Hayvanlar yavrular ve bol süt verir, canlılar ortaya çıkar ve yeryüzüne dağılır. Toprak süslerini meydana çıkararak onlarla bezenir. İnsanlar mutlu ve sevinçli olur. Sanki dünya, kendisini izleyenler için süslenip ortaya çıkan genç bir cariyeye dönüşür.

Bölüm: Yazın Gelişinin Anlatımı

Güneş, İkizler burcunun sonuna ve Yengeç burcunun başlangıcına ulaştığında günün uzunluğu gecenin ise kısalığı son haddine varır ve günler kısalmaya başlar. İlkbahar biter ve yaz gelir. Isı ve havanın sıcaklığı artar, Semum rüzgârı eser. Sular azalır, otlar kurur, tohumlar kök salar ve mahsul verir, meyveler olgunlaşır, hayvanlar şişmanlar ve vücutlardaki güç artar. Toprak mümbitleşir, ekin yerleri çoğalır, hayvanlar bol süt verir ve insanlar hoşnut olur. Sanki dünya, zenginlik ve bolluk bahşedilen, güzel ve çılgın bir geline dönüşür.

Bölüm: Sonbaharın Gelişinin Anlatımı

Güneş, Başak burcunun sonuna ve Terazi burcunun başlangıcına ulaştığında gece ile gündüz yeniden eşit olur ve geceler günlere nispetle uzamaya başlar. Yaz biter ve sonbahar gelir, havalar soğur, Kuzey rüzgârı eser ve zaman değişir. Nehirler kurur, pınarlar tutulur ve ağaçların yaprakları sararır. Meyveler toplanır, harmanlar dövülür ve tohum muhafaza edilir. Otlar kaybolup gider, toprağı toz kaplar. Hayvanlar zayıflar, küçük sürüngenler ölür, haşereler saklanır, sıcak ülkeler arayan kuşlar ve vahşi hayvanlar göç eder. İnsanlar kış için azık tedarik etmeye başlarlar. Sanki dünya, gençlik çağını geride bırakmış orta yaşlarında bir kadına dönüşür.

Bölüm: Kışın Gelişinin Anlatımı

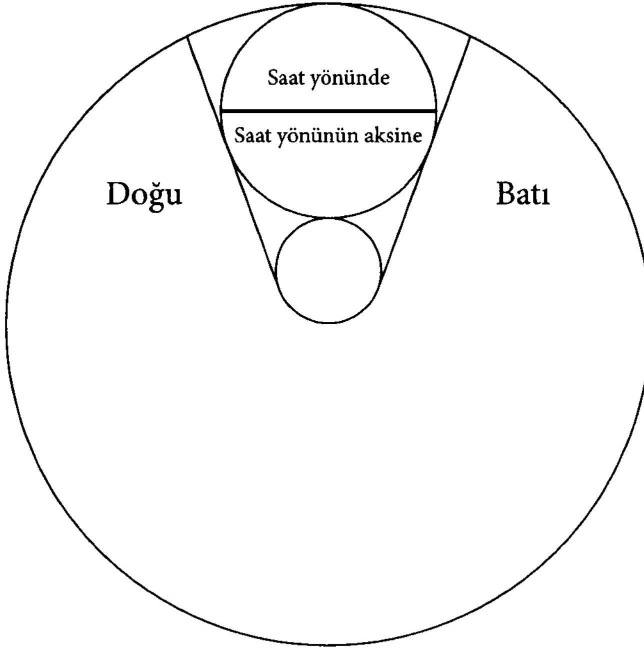
Güneş, Yay burcunun sonuna ve Oğlak burcunun başlangıcına geldiğinde günlerin uzunluğu sona erer ve geceler uzamaya başlar. Sonbahar biter ve kış gelir: Soğuklar şiddetlenir, hava sertleşir, ağaçların yaprakları dökülür, bitkilerin pek çoğu ölür, sürüngen hayvanlar toprağın derinliklerine saklanır, vücutlardaki güç zayıflar, yeryüzü süslerinden yoksun kalır, bulutlar artar ve yağmur çoğalır, hava tutkunlaşır, yeryüzü kaşlarını çatar. Zaman iyice ihtiyarlar ve insanlar tasarruftan yoksun bırakılır. Sanki dünya, elden ayaktan düşmüş ve kendisine ölümün yaklaştığı yaşlı bir kadına dönüşür.

Güneş, Balık burcunun sonuna ve Koç burcunun başlangıcına geldiğinde ise zaman ilk yıllarındaki durumuna (çocukluk çağma) geri döner. Onun bunu tekrarlaması izzet ve ilim sahibi bir takdiridir.

Bölüm: Satürn'ün Burçlar Kuşağındaki Devri ve Güneş'e Nispetle Halleri

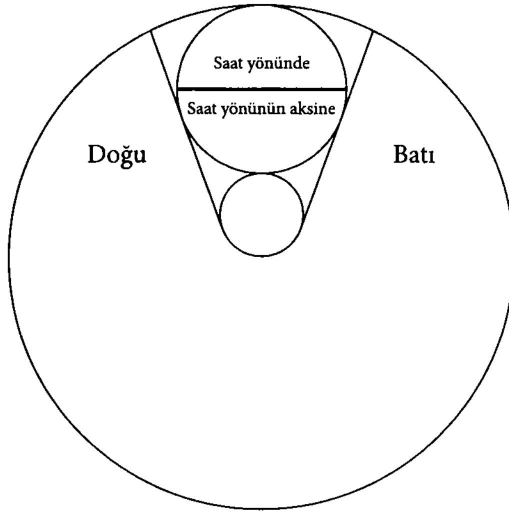
Satürn on iki burçta, yaklaşık her 30 senede bir devir yapar. Bu zaman her burçta 2.5 sene, her derecede 1 ay, her dakikada ise 12 saat ikamet eder. Senede bir defa, Güneş Satürn'e

nazaran yedinci burçta olduğunda onunla karşı konumda bulunur ve biri sağda, diğeri solda olmak üzere iki kez kare açı oluşturur. Yine senede bir defa, Güneş ve Satürn aynı burçta ve aynı derecede yer aldıklarında aralarında kavuşum (*mukârenet*) gerçekleşir. Ardından Güneş onu terk eder ve 20 gün sonra Satürn, Güneş'in doğuşundan önce sabahın erken vakitlerinde Doğuda görünür. Satürn, Güneş'in ayrılmasından tekrar bir kavuşuma kadar 381 gün dolaşır. Bunun 123 gününü Doğu yönünde saat istikametinin tersine (*müstakîm*), 134 gününü saat istikametinde (*râci'*) ve 124 gününü Batı yönünde saat istikametinin tersine hareket eder. Güneş ve Satürn bunu her sene tekrarlar. Bunun örneği aşağıda verilmiştir:

Bölüm: Jüpiter'in Burçlar Kuşağındaki Devri ve Güneş'e Nispetle Halleri

Jüpiter on iki burçta, yaklaşık her 12 senede bir devir yapar. Bu zaman her burçta bir sene, her 2.5 derecede bir ay ve her 5 dakikada bir gün bir gece ikamet eder. Güneş her defa Jüpiter'e nazaran yedinci gezegende bulunduğunda onunla karşı konumda bulunur ve biri sağda, diğeri solda olmak üzere iki kez kare açı oluşturur. Yine senede bir defa, Güneş ile Jüpiter aynı burçta ve aynı derecede yer aldıklarında aralarında kavuşum gerçekleşir. Ardından Güneş onu terk eder ve 20 gün sonra Jüpiter, Güneş'in doğuşundan önce sabahın erken vakitlerinde Doğuda görünür. Jüpiter Güneş'in ayrılmasından tekrar bir kavuşuma kadar 399 gün dolaşır. Bunun 144 gününü Doğu yönünde saat istikametinin tersine, 111 gününü saat istikametinde ve 144 gününü Batı yönünde saat istikametinin tersine hareket eder. Onlar bunu her sene tekrarlar. Aşağıdaki daire anlatılanlar için örnek tasvirdir:

Bölüm: Mars'ın Burçlar Kuşağındaki Devri ve Güneş'e Nispetle Halleri

Mars burçlar kuşağında yaklaşık olarak 23 ayda bir devir yapar: Her burçta aşağı yukarı 45 gün, her derecede bir veya birkaç gün, geri (yani saat istikametinde) hareket ettiği burçta ise altı ay ikamet eder ki bu sürenin artması ve azalması mümkündür. Bu süre zarfında Güneş onunla sadece bir defa, yedinci burçtan dönüşü sırasında karşı konumda bulunur ve biri sağda, diğeri solda olmak üzere iki kez kare açı oluşturur. Yine bu süre zarfında bir defa, onunla aynı burçta ve aynı derecede yer alarak kavuşum gerçekleştirir. Ardından Güneş onu terk eder ve Mars Güneş ışınları altında 2 ay seyir yapar. Sonrasında Güneş'in doğuşundan önce sabahın erken vakitlerinde 2 ay Doğuda görünen Mars, Güneş'in ondan ayrılmasından tekrar bir kavuşuma kadar 858 gün dolaşır. Bunun 325 gününü Doğu yönünde saat istikametinin tersine, 88 gününü saat istikametinde ve 455 gününü Batı yönünde saat istikametinin tersine hareket eder. Onun bu hareketini tekrarlaması izzet ve ilim sahibi bir takdiridir.

Bölüm: Venüs'ün Burçlar Kuşağındaki Devrinin Anlatımı

Venüs'ün burçlar kuşağındaki devri tıpkı Güneş'in devri gibidir. Şu farkla ki bazen hızlı hareket ederek Güneş'i geride bırakır ve onun önüne geçer. Bazen de yavaşlayıp geri hareket eder ve Güneş'in arkasında kalır. Hem saat istikametinde hem de saat istikametinin tersine hareketi sırasında Güneş ile bir kez karşı konumda bulunur. Saat istikametindeki hareketi sırasında kavuşum gerçekleşir ise Venüs bundan 5 gün sonra, Güneş'in doğuşundan önce sabahın erken vakitlerinde Doğudan doğar. Böylece gecenin sonlarında doğarak 8 ay görünür ve kendisine "Doğusal" [maşrikî] ismi verilir. Ardından seyrini hızlandırır ve Güneş'e yetişerek onun ışınları altında, görünmeden 3 ay dolaşır. Sonra gecenin başlarında [aşiyân] batarak "Batısal" [mağribî] ismini alır. Venüs'ün saat istikametinde hareketi sırasında gerçekleşen kavuşumdan ikinci bir kavuşuma kadarki süre ise 478 gündür. Bunun 45 gününü saat istikametinde geriye kalanını da saat istikametinin tersine hareket eder. Güneş'in önünde ve arkasındayken ondan en fazla 48 derece uzaklaşan Venüs bu hareketini sürekli tekrarlar.

Bölüm: Merkür'ün Burçlar Kuşağındaki Devri ve Güneş'e Nispetle Halleri

Merkür'ün Güneş'e nispetle halleri Venüs'ün hallerine benzer. Şu farkla ki Merkür, saat istikametinin tersine hareketi sırasında Güneş'in ayrılmasından tekrar bir kavuşuma kadar 124 gün dolaşır. Bunun 22 gününü saat istikametinde, geri kalanını ise saat istikametinin tersine hareket eder. Yine Merkür, Güneş'in önünde ve arkasındayken ondan en fazla 27 derece uzaklaşır. Senede 3 defa saat istikametinde, 6 defa ihtirâk halinde, 3 defa parlak ve 3 defa da karanlık konumda seyir yapar ve bunu sürekli tekrarlar.

Bölüm: Ay'ın Burçlar Kuşağındaki Devri ve Güneş'e Nispetle Halleri

Ay, bir Arabî yıl zarfında burçlar kuşağında, ayda bir defa olmak üzere on iki defa döner. Bu zaman her burçta 2 artı 1/3 gün, her konakta bir gün ve bir gece, her derecede de yaklaşık olarak 2 saat ikamet eder. Ayda bir defa Güneşle karşı konuma gelir ve biri sağda, diğeri solda olmak üzere iki defa kare açı oluşturur. Yine Güneş ile ayda bir defa kavuşum konumunda olur ve 2 gün görünmez. Ardından Güneş'in batışından sonra Batıda ortaya çıkar: Önce hilal şeklini alır, sonrasında ise kemalini tamamlayıncaya kadar her gece 1/7'in yarısı oranında ışığı artar. Böylece her ayın on dördüncü Bedr gecesi dolunay olur. Daha sonra ışığı azalmaya başlar; ayın sonunda kayboluncaya kadar her gece 1/7'in yarısı oranında ışığı azalır.

Yüce Allah'ın *"Ay'ın dolaşımı için de konak yerleri belirledik. Nihayet o, eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur."*[6] kelâmında da işaret ettiği gibi, Ay'ın burçlar kuşağında 28 konağı vardır. Her üç burçta yedi konak, her burçta ise 2 artı 1/3 menzil bulunmaktadır. Bunların isimleri şöyledir:

a. İlkbahar konakları: es-Seretân, el-Butayn, es-Süreyyâ, ed-Deberân, el-Hak'a, el-Hen'a, ez-Zirâ'.
b. Yaz konakları: en-Nesra, et-Tarf, el-Cebhe, ez-Zübra, es-Sarfe, el-Avvâ, es-Simâk.
c. Sonbahar konakları: el-Ğafr, ez-Zübâniyân, el-İklîl, el-Kalb, eş-Şevle, en-Neâim, el-Belde.
d. Kış konakları: Sa'du'z-zâbih, Sa'dü'l-bula', Sa'dü's-suûd, Sa'dü'l-ehbiye, el-Fer'u'l-mukaddem, el-Fer'u'l-muahher, Batnu'l-hût.

Koç burcu: Mars'ın evi, Güneş'in şerefi, Satürn'ün hübûtu ve Venüs'ün vebâlidir. Doğusal, eril, dönenceli, safra tabiatlı, ilkbahara ait ateş burcudur. Güneş onun birinci derecesine ulaştığında gece ile gündüz eşit olur ve üç ay, doksan gün boyunca günler uzamaya, geceler ise kısalmaya başlar. Üç vecihi, beş haddi vardır.

Boğa burcu: Venüs'ün evi, Ay'ın şerefi ve Mars'ın vebâlidir. Gecesel, Güneysel, sabit, ilkbahara ait, sevda tabiatlı toprak burcudur. Üç vecihi ve beş haddi vardır.

İkizler burcu: Merkür'ün evi, çıkış düğümünün şerefi, iniş düğümünün hübûtu ve Jüpiter'in vebâlidir. Eril, gündüzsel, Batısal, ilkbahara ait, kan tabiatlı, çift bedenli hava burcudur. Onun sonunda günlerin uzunluğu ve gecenin kısalığı nihai noktaya varır. Üç vecihi ve beş haddi vardır.

Yengeç burcu: Ay'ın evi, Jüpiter'in şerefi, Mars'ın hübûtu ve Satürn'ün vebâlidir. Dişil, gecesel, Kuzeysel, dönenceli, yaza ait, balgam tabiatlı su burcudur. Onun başlangıcında, doksan gün boyunca geceler uzamaya ve günler kısalmaya başlar. Üç vecihi ve beş haddi vardır.

6. Yâsîn, 36/39.

Aslan burcu: Güneş'in evidir. Kendisinde ne şeref ne de hübût bulunur. Satürn'ün vebâlidir. Eril, gündüzsel, Doğusal, sabit, yaza ait, safra tabiatlı ateş burcudur. Üç vecihi ve beş haddi vardır.

Başak burcu: Merkür'ün evi ve şerefi, Venüs'ün hübûtu, Jüpiter'in ise vebâlidir. Gecesel, dişil, Güneysel, yaza ait, çift bedenli, sevda tabiatlı toprak burcudur. Onun sonunda gece ve gündüz yeniden eşit olur. Üç vecihi ve beş haddi vardır.

Terazi burcu: Venüs'ün evi, Satürn'ün şerefi, Güneş'in hübûtu ve Mars'ın vebâlidir. Eril, gündüzsel, Batısal, dönenceli, sonbahara ait, kan tabiatlı hava burcudur. Onun başlangıcında üç ay, doksan gün boyunca geceler uzamaya başlar. Üç vecihi ve beş haddi vardır.

Akrep burcu: Mars'ın evi, Ay'ın hübûtu, Venüs'ün ise vebâlidir. Gecesel, dişil, sonbahara ait, Kuzeysel, balgam tabiatlı su burcudur. Üç vecihi ve beş haddi vardır.

Yay burcu: Jüpiter'in evi, iniş düğümünün şerefi, çıkış düğümünün hübûtu ve Merkür'ün vebâlidir. Eril, gündüzsel, çift bedenli, sonbahara ait, safra tabiatlı ateş burcudur. Onun sonunda gecenin uzunluğu ve gündüzün kısalığı nihai noktaya ulaşır. Üç vecihi ve beş haddi vardır.

Oğlak burcu: Satürn'ün evi, Mars'ın şerefi, Jüpiter'in hübûtu ve Ay'ın vebâlidir. Gecesel, dönenceli, sevda tabiatlı, kışa ait, Güneysel toprak burcudur. Onun başlangıcında üç ay boyunca günler uzamaya ve geceler kısalmaya başlar. Üç vecihi ve beş haddi vardır.

Kova burcu: Satürn'ün evidir. Kendisinde ne şeref ne de hübût bulunur. Bununla birlikte Güneş'in vebâlidir. Eril, gündüzsel,[7] Batısal, sabit, kışa ait, kan tabiatlı hava burcudur. Üç vecihi ve beş haddi vardır.

Balık burcu: Jüpiter'in evi, Venüs'ün şerefi, Merkür'ün hübûtu ve vebâlidir. Dişil, gecesel, Kuzeysel ve balgam tabiatlı su burcudur. Onun sonlarında gündüz ve gece eşit olur, ardından Güneş Koç burcuna uğrar ve zaman ilk yıldaki gibi yeniden başlar. Bu izzet ve ilim sahibinintakdiridir.

Bölüm: Gezegenlerin Kavuşumu Hakkında

Yukarıda da anlattığımız gibi gezegenler, söz konusu on iki burçta farklı hareketlerle seyir yaparlar. Bazen onlardan ikisi, üçü, dördü, beşi, altısı ya da tamamı aynı burçta bir araya gelebilirler. İki gezegen aynı burç ve derecede bir araya geldiğinde kendilerine "iki kavuşan" denir. Çoğu zaman ise burçlar kuşağında farklı konumlarda bulunurlar. Onların burç ve derecelerdeki konumları, ayrılık ve birlikteliklerinin niteliği takvimlerden ve astronomik tablolardan öğrenilir.

Bölüm: On İki Evin Anlatımı

Bir kimsenin doğduğu ya da bir olayın gerçekleştiği an, Doğu ufkunda bir doğuş derecesinin bulunması gerekir. Söz konusu dereceden başlayarak tamamlanan, ister aynı burçta isterse de iki farklı burçta bulunan 30 derecelik kısma "tâli'-hayat evi" ismi verilir. 30 dereceden 60 dereceye tamamlanan kısma "ikinci-mallar evi", 90 dereceye tamamlanan kısma "üçüncü-kardeşler evi", 120 dereceye tamamlanan kısma "dördüncü-babalar evi", 150 dere-

7. Arapça metinde "*nâriyyun*" (ateş özelliği taşıyan) olarak verilen bu kelimenin "*nehâriyyun*" (gündüzsel) şeklinde okunması kanaatimizce daha doğrudur. (ç.n.)

ceye tamamlanan kısma "beşinci-evlatlar evi", 180 dereceye tamamlanan kısma "altıncı- hastalıklar evi", 210 dereceye tamamlanan kısma "yedinci-eşler evi", 240 dereceye tamamlanan kısma "sekizinci-ölüm evi", 270 dereceye tamamlanan kısma "dokuzuncu-seyahatler evi", 300 dereceye tamamlanan kısma "onuncu-Yengeç evi", 330 dereceye tamamlanan kısma "on birinci-dilek evi", 360 dereceye tamamlanan kısma ise "on ikinci-sayılar evi" ismi verilir. Bu evlerden her biri pek çok şeye delâlet ediyorsa da astroloji kitaplarında ayrıntılı bir biçimde anlatıldıkları için bunların anlatımına yer vermedik.

Bölüm: Nefsin Kendini Soyutlaması ve Felekler Âlemine Olan İştiyakı Hakkında

Ey iyiliksever ve şefkatli kardeşim! Allah seni ve bizleri kendi katından bir ruhla desteklesin! Bilesin ki, akleden ve anlayış sahibi bir kimse gökbilimi incelediğinde; söz konusu kürelerin genişliğini ve devir hızlarını, gezegenlerin büyüklüğünü ve hayret uyandıran hareketlerini, burçların kısımlarını ve yukarıda tavsif ettiğimiz ilginç niteliklerini tefekkür ettiğinde, onun nefsi Ay üstü âleme (küreler âlemine) yükselerek orada bulunanları bizzat görmeyi arzular. Fakat ağır ve kesif olan bedenle oraya yükselmek mümkün değildir. Buna karşılık, nefis bedenden kurtulur ve kötü fiillerinden, bozuk düşüncelerinden, cehaletinin yoğunluğundan ya da düşük ahlâkından kaynaklanan bir şey kendisine engel olmaz ise göz açıp kapayıncaya kadar, hatta daha az bir zaman içerisinde oraya ulaşır. Zira onun var oluşu emeline ve sevdiğine yöneliktir. Tıpkı aşığın nefsinin maşukuna yönelik olması gibi. Şayet onun aşkı bu bedenle birlikte var olmak; maşuku duyulur, alevlenmiş, cirmanî lezzetler; arzuları da cismanî süsler ise burayı bırakıp Ay üstü âleme yükselmeyi arzulamaz. Dolaysıyla göklerin kapıları kendisi için açılmaz ve o meleklerle birlikte cennete giremez. Tam tersi Ay küresinin altında -bazen oluştan bozuluşa bazen de bozuluştan oluşa olmak üzere- zıt dönüşümlü bu cisimlerin derinliğinde dolaşıp durur. *"Derilerinin her yanışında, cezayı tatmaları için, derilerini başka derilerle değiştireceğiz"*[8] [ayetinin de işaret ettiği bu kimseler] gökler ve yeryüzü var olduğu sürece *"uzun yıllar orada kalırlar"*[9]; orada ne ruhlar âleminin serinliğinden bir şey tadabilir ne de Kur'an'da bahsi geçen cennet şarabının tadını alabilirler: *"Cehennemlikler de cennetliklere, 'Ne olur, sudan ve Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bizim üzerimize akıtın' diye çağrışırlar. Onlar, 'Şüphesiz, Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır' derler."*[10] Zira onlar kendi nefislerine zulüm yapmış, varlığın hakikatini örtmüşlerdir. Allah'ın elçisinin (Allah onu ve ailesini hayırlarla kuşatsın) de *"Cennet gökte, cehennem ise yerdedir."* dediği rivayet edilir.

Kadim hikmette; bedeninin [isteklerini] terk eden, duyularından yüz çeviren ve iç huzursuzluğunu teskin eden bir kimsenin Ay üstü âleme yükseleceği ve orada en iyi şekilde ödüllendirileceği anlatılır. Örneğin, Batlamyus'un gökbilimine âşık olduğu ve geometri ilmini basamak olarak kullanıp Ay üstü âleme yükseldiği, böylece küreler ve onların büyüklükleri ile gezegenler ve onların genişliklerini ölçerek *el-Mecistî* isimli eserinde yazıya geçirdiği söylenir. Tabii ki bu yükseliş bedenle değil, nefisle/ruhla gerçekleşmiştir.

Hermes Trismegistus (*el-müselles bi'l-hikme*) yani İdris peygamber hakkında da Satürn küresine yükseldiği ve onunla birlikte 30 sene dönerek Ay üstü âlemin bütün hallerini mü-

---

8. Nisâ, 4/56.
9. Nebe', 78/23.
10. A'râf, 7/50.

şahede ettiği, ardından ise yeryüzüne inerek gökbilime dair haberleri insanlara ulaştırdığı anlatılmaktadır.

Aristoteles, *Esuluciya* isimli kitabında benzer şeye işaret eder: "Sanki nefsimle baş başa kalarak bedenimi terk ettim ve bedenden yoksun soyut bir cevhere dönüştüm. Zatıma/özüme dâhil olmuş ve bütün şeylerle ilişkimi kesmiş gibiyim. Zatımdaki iyilik ve güzelliği görüyor ve buna artık şaşırmıyorum. Şerefli ve faziletli olan en yüce âlemin bir parçası olduğumu artık biliyorum..."

Pisagor altın vasiyetinde şöyle der: "Ey Diyocanus, sana söylediklerimi yapar ve bu bedeninden ayrılırsan havadaki bir arıya dönüşürsün. O zaman insana özgü vasıfları taşımayan ölümsüz bir yolcu olursun."

Mesih, ona selam olsun, havarilerine vasiyetinde şunları söyler: "Bu bedenden (*heykel*) ayrılınca Tanrımın arşının sağında havada bekler ve gittiğiniz her yerde sizinle birlikte olurum. Yarın gökler saltanatında bana kavuşuncaya kadar yolumdan ayrılmayınız."

Resûl (Allah onu hayırlarla kuşatsın) de uzunca bir hutbesinde ashabına şöyle der: "Yarın Sırat'ta sizin için bekleyecek ve siz de cennete gireceksiniz. Kıyamet günü bana mevkice en yakın olanınız, bıraktığım şekilde dünyadan ayrılanınızdır. Benden sonra sakın değişmeyin! Benden sonra sakın değişmeyin!"

Bütün bu hikâye ve haberler, bedenden ayrıldıktan sonra nefsin varlığının devam edeceğine dair birer delildirler. Akleden bir insanın nefsi budünya hakkında iyice düşünür, ihtiras ve günah kirlerinden arınır ve buradaki (Ay altı âlemdeki) var oluşu sırasında dünyalık zevklerden uzaklaşırsa, bedenden ayrıldığı zaman semaya yükselmesine ve cennete girip orada meleklerle birlikte var olmasına hiçbir şey engel olamaz. Bu nefisler için Arapçada şöyle denir:[11]

Şiir:
Sadece bir gezegendi, aramızdaydı
Bize veda etti; bulutlar konaklarına boşaldı,
Kendisine uygun en ulvi meskeni gördü
Başarıya ulaştı, özellikleri arasında yıldız göründü.

Farsça bir beyitte şöyle denir:
Ölümün sana uğramamasını istersen,
Ve ölümden kurtulmayı dilersen,
Yerin altına saklan ve gözlerden uzak ol,
İşte o zaman feleklere merdivensiz yükselirsin.

Yine şöyle denir:
Ne mutlu Güneş'e, Venüs'e ve Ay'a,
Bozuluş onlar için asla söz konusu değil.
Her biri kendi yolunda seyreder
Ve bu yoldan asla çıkmaz.

11. Buradaki manzumelere risâlelerin 1995 Beyrut baskısında yer verilmemiştir. Tercüme için esas aldığımız baskıda ise Farsça beyitlerden ister Rûdekî Semerkandî'ye ait ilk ikisinde, isterse de diğerlerinde anlamı değiştirecek boyutta tahkik yanlışları bulunmaktadır. Bu nedenle söz konusu şiirlerin çevirisi risâlelerin 1305 Bombay nüshası esas alınarak yapılmıştır. (ç.n.)

Gerçekten de gezegenler birer hükümdardırlar,
Güneş ise sultanların sultanı.
Ne uyurlar ne de kendilerine vakit ayırırlar.
Ne ordu toplar ne de savaş yaparlar.
Karşı konumda bulunan dostlardır onlar,
Birbirlerinin yüzlerine bakarlar.

Nefsi, daha önce anlatıldığı gibi bu mertebeye ulaşmış bir kimse bu konuma erişir. Oysaki söz konusu göklerde bir cennet vardır, fakat kötülüklerle çevrelenmiştir. İzzet ve celal sahibi Allah da şöyle buyurur: *"Artık onlar tahtları üzerinde, karşı karşıya oturan kardeşler gibi olacaklar."*[12]

Zamanımızdaki pek çok kimsenin gökbilimini inceleyerek ahiret ile ilgili kuşkuya kapılması, dinin hükümleri konusunda tereddüde düşmesi, peygamberliğin sırları hususundaki bilgisizliği ve yeniden dirilip hesap vermeyi inkâr etmesi dolayısıyla yukarıdaki anlamları bu risâlede anlattık. Böylece konunun onlar için daha anlaşılır kılınması ve apaçık bir şekilde izah edilmesi için, dinin emirlerinin doğruluğunu kendi sanatlarından yola çıkarak ispat etmiş ve itirazımızı kendi ilimleri üzerinden yöneltmiş olduk.

Bölüm: Kürelerin, Burçların ve Gezegenlerin Özel Sayılarla Sınırlandırılmasımn Nedeni Hakkında

Ey hürmetkâr ve şefkatli kardeşim! Allah seni ve bizleri kendi katından bir ruhla desteklesin! Bil ki, kürelerin 9 tabakadan oluşmasının; burçların sayısının 12, gezegenlerin 7, Ay'ın konaklarının ise 28 olmasının ve sayılarının bunlarla sınırlı kalmasının nedeni büyük bir hikmet içermektedir. İnsan aklı bunu en ince noktasına kadar bilemez. Yine de, sayıların özelliklerini inceleyerek kendilerini eğiten öğrencilerin zihinlerinde (*nefis*), Pisagorcu filozofların mevcudât ile sayıların özelliği ve tabiatı arasında bir mutabakatın var olduğu şeklindeki görüşlerine ilişkin bir uyarı olmak üzere, söz konusu hikmetin bazı yönlerini zikredeceğiz. Şöyle ki bu filozoflar sayıların tabiatını incelediklerinde bunlardan her birinin diğerlerinde bulunmayan bir özelliğe sahip olduğunu fark ettiler. Sonra mevcudâtın halleri üzerine derin düşüncelere daldılar ve onlardan her bir türün ne az ne de çok, özel/belirli bir sayıyla sınırlandığını gördüler. Sonra varlığın tabiatı ile sayının özelliğini araştırdılar ve aralarında mutabakat olduğunu [gördüler]. Böylece onlar için Tanrısal hikmetin mükemmelliği ortaya çıkmış oldu. Bundan dolayı da şöyle dediler: Mevcudât, sayıların özelliği ve tabiatı uyarıncadır. Sayının tabiatını, türlerini ve de bu türlerin özelliklerini bilen bir kimse için hikmetin mükemmelliği ve mevcudâtın belirli sayılar üzerine var olduğu ortaya çıkacaktır. Gezegenlerin 7 adet olması ilk kâmil sayıya, kürelerin 9 adet olması ilk kesirli (*meczûr*) sayıya, burçların 12 adet olması ilk fazla (*zâid*) sayıya, Ay konaklarının 28 adet olması da tam sayıya mutabıktır. Nitekim 7 sayısı 3 ile 4'ün toplamından, 12 sayısı 3 ile 4'ün çarpımından, 28 sayısı ise 7 ile 4'ün çarpımından ortaya çıkar. Hikmetin gereği olarak [*mevcudât: Var olan şeyler, mahlûklar, mükevvenât*] bu sayılarla sınırlıdır; 7, 12 ve 9 sayısının toplamının 28 yapması da çoğalan (*fâzıl*) mevcudâtın çoğalan sayılara mutabık olması içindir.

---

12. Hicr, 15/47.

İkisi aydınlatan, ikisi uğurlu, ikisi uğursuz ve biri uyumlu olan yedi gezegenin dördü dönenceli, dördü sabit ve dördü çift bedenli olan 12 burcun ve aralarındaki iki düğüm noktasının hikmetine gelince bu sayılamayacak kadar çoktur. Yine de bunlardan bir kısmını diğerlerine delil olmak üzere anlatacağız. Şöyle ki şanı yüce olan Yaratıcı, bir hikmet gereği olarak mevcudâtın bir kısmını zâhirî ve açık, bir kısmını ise duyuların algılayamadığı biçimde batınî ve gizli kılmıştır. Örneğin, cisimlerin cevher, araz ve halleri zâhirî ve açık mevcudâttan, nefislerin cevherleri de batınî ve gizli mevcudâttandır. Aynı şekilde dünyadaki şeyler, duyular için zâhirî ve açık olan mevcudâttan, ahiretteki şeyler ise pek çok akıl için batınî ve gizli kalan mevcudâttandır. Sonra bunlardan zâhirî ve açık olanları batınî ve gizli olanlar için birer delil yapmıştır. İki aydınlatıcı olan Güneş ve Ay bunlardandır: Ay, dünyadaki şeylere ve dünya ehlinin artma, azalma, değişme ve yok olma gibi hallerine delâlet eder. Bir diğeri olan Güneş ise ahiretteki şeylere ve ahiret ehlinin bütünlük, kemal, nur ve aydınlanma (*işrâk*) gibi hallerine delâlet eder.

Bunlardan Jüpiter ve Venüs iki uğurludur: Venüs, dünya ehlinin mutluluğu için bir delildir. Şöyle ki etkisi altında doğan kimseler için yeme içme, evlenme ve evlat edinme gibi dünya nimetlerine delâlet eder; bu hallere sahip bir kimse dünyada mutlu olur. Jüpiter'e gelince o ahiret ehlinin mutluluğu için bir delildir. Etkisi altında doğan bir kimsenin ahlâkının iyiliğine, dininin doğruluğuna hakikate olan inancı ve takvasındaki samimiyetine delâlet eder. Dünyada bu hallere sahip olan bir kimse de ahirette mutlu olur.

Yine bunlardan Satürn ve Mars iki uğursuzdur: Satürn, dünya ehlinin uğursuzluğu için bir delildir. Şöyle ki etkisi altında doğan kimseler için meşakkate, ıstıraba, fakirliye, hastalığa ve işlerdeki zorluklara delâlet eder. Bu hallere sahip bir kimse de dünyada mutsuz olur. Mars'a gelince o ahiret ehlinin mutsuzluğu için bir delildir. Etkisi altında doğan kimseler için günahkârlık, ahlâksızlık, hırsızlık, cinayet ve yeryüzünde bozgunluk çıkarma gibi kötülüklere delâlet eder. Dünyada bu hallere sahip olan bir kimse de ahirette mutsuz olur. Jüpiter ve Venüs'ün etkisi altında doğan kimse için bu iki gezegenin uğuru dünya ve ahiret hayatındaki mutluluğa delâlet eder. Satürn ve Mars'ın etkisi altında doğan kimse için de bu iki gezegenin uğursuzluğu dünya ve ahiret hayatındaki mutsuzluğa delâlet eder. Merkür'ün uğur ve uğursuzluğu mezcetmesine gelince bu dünya ve ahiretteki şeylere ve onların arasındaki karşılıklı ilişkiye bir delildir.

Dönenceli burçlar ve onların halleri, dünya ehlinin hallerindeki değişkenliğe; sabit burçlar ahiret ehlinin hallerindeki sebata; çift bedenli burçlar da dünya ve ahiret olayları arasındaki karşılıklı ilişkiye delâlet eder.

Şöyle denir: Dünyanın tâlii dönenceli burç olan Yengeç'tir ki vetedleri de kendisine benzemektedir. Biri çıkış düğümü, diğeri ise iniş düğümü olarak adlandırılan iki düğüme gelince, ne bir gezegen ne de cisimdirler. Tam tersi bunlar, daha önce de açıkladığımız üzere görünmeyen şeylerdir. Gezegenlerin hareketlerine benzer şekilde burçlarda hareket ederler ve uğursuz gezegenlerin Ay altı âleme yönelik delâletlerine benzer delâletleri vardır. Zatları gizli olsa da fiilleri görünür. Bunların zatlarının gizliliği, fiillerinin ise görünür olması şuna delâlet eder: Âlemde, görünür fiillere ve gizli zatlara sahip olan ve "ruhanîler" ismi verilen nefisler mevcuttur. Bunlar da melek cinsleri, cin tayfaları ve şeytan gruplarıdır. Melek cinsleri, âlemin korunması ve kâinatın düzeninden sorumlu olan salih amel sahibi nefislerdir. Bir

zamanlar vücut sahibi olmuş, fakat arınıp derin tefekküre dalarak bedenlerinden ayrılmış ve zatları bakımından özgürleşmişlerdir. Böylece başarıya ulaşarak kurtulmuş, kürelerin boşluklarında ve göklerin enginliklerinde dolaşmaya başlamışlardır. Gökler ve yer var olduğu sürece hoşnutluk, sevinç, mutluluk ve neşe içerisinde olacaklardır.

Hilekâr cinlere ve asi şeytanlara gelince onlar bozgunculuk çıkaran kötü nefislerdir. Bir zamanlar vücut sahibi olmuş, fakat derin düşüncelere dalmadan ve arınmadan bedenlerinden ayrılmışlardır. Böylece hakikatler karşısında kör, doğruları duyma bakımından sağır, latif anlamlarla ilgili düşünceleri anlatma bakımından dilsiz kalmışlardır. Onlar madde denizinin karanlığında yüzmektedirler. Üç kısımdan oluşan karanlık cisimlerin dibine dalmış, berzah[13] çukuruna düşmüşlerdir. Derileri yanıp döküldükçe onların derilerini yenileceğiz; gökler ile yer var olduğu sürece bu tekrarlanacak ve orada çağlar boyu kalacaklardır; ruhlar âleminin rüzgârından onlar için bir serinlik olmayacak ve bilgi içeceğinin lezzetinden tadamayacaklar [daha önce de açıklandığı gibi anlamları içeren ayetler onlara işaret etmektedir.] İşte yeniden diriltilecekleri güne kadar onların hali böyle olacaktır.

İniş ve çıkış düğümünün görünen etkileri, iki aydınlatıcının (Güneş ve Ay'ın) tutulmasıdır. Şöyle ki bunlar, [Güneş ve Ay] tutulmasının en kesin sebeplerindendir. İki aydınlatıcının tutulması, onların birer Tanrı olduğunu sanan kimselerin kalplerindeki zan ve kuşkunun ortadan kaldırılmasına yönelik hikmetin gereğidir. Zira Tanrı olmuş olsalardı tutulmazlardı. Aksine bu, en büyük sınavın şeytan üzerinden peygamberlere (Allah onların tamamını hayırlarla kuşatsın) uygulandığına delil olsun diye, iki yüce aydınlatıcı ferdin iki gizli şeyle sınanmasıdır. Zira peygamberler Âdemoğullarının Güneş ve Aylarıdır. İblis'in, insanoğlunun babası olan Âdem ile kıssasının ve onun cennetten çıkartılmasının; Nuh ile birlikte gemide yolculuk etmesi kıssasının; ateşe atıldığı gün mancınığın yapılmasına dair Rahman'ın dostu İbrahim ile kıssasının ve Musa, onlara selam olsun ile kıssasının anlamı burada yatmaktadır. Nitekim duyduğu kelâmın sanki âlemlerin Yaratıcısından olmadığı şeklinde kendisine vesvese verdiğinde Musa aleyhisselam, *"Rabbim, bana kendini göster, sana bakayım."* demiş Tanrı ise *"Beni asla göremezsin"* cevabını vermişti. Yine İblis ile Mesih, Zekeriya, Yahya (Onlara selam olsun) ve diğer peygamberler arasında gerçekleşen ve uzun açıklamalarıyla bilinen kıssalar bunu göstermek içindir.

Zamanımızda gökbilimini inceleyen pek çok kimsenin ahiret ile ilgili kuşkuya kapılması, dinin hükümleri konusunda tereddüde düşmesi, peygamberliğin sırları hususundaki bilgisizliği ve yeniden dirilip hesap vermeyi inkâr etmesi dolayısıyla yukarıdaki anlamları bu risâlede anlattık. Böylece inkâr ettikleri şeyin doğruluğunu, daha iyi anlamaları ve apaçık bir şekilde idrak etmeleri için kendi bilimlerinden yola çıkarak ispat etmiş olduk. Çeşitli ilim dallarında yazmış olduğumuz diğer bütün risâlelerde de böyle yaptık.

Bölüm: Astroloji Hükümlerinin İlmi Hakkında

Astronomi ilminin bazı yönlerini giriş kısmının yarısında ve önceki bölümlerde anlattık. Şimdi de, akıl yürütme yoluyla öğrenilen astroloji ilminin bazı yönlerini anlatmak istiyoruz.

Ey kardeşim! Allah seni ve bizleri kendi katından bir ruhla desteklesin! Bil ki âlimler, astrolojinin doğrulanması ve hakikati konusunda fikir ayrılığı içerisindedirler. a. Onlardan

13. Berzah: Dünya ve ahret arasındaki yer. (y.h.n.)

bazıları küresel fertlerin, bu âlemde var olan şeylere onlar var olmadan önce işaret ettiklerini düşünür ve buna inanırlar. b. Bazıları onların işaretleriyle beraber fiil ve etkilerinin de bulunduğu düşüncesine ve inancına sahiptirler. c. Bazıları ise onların fiil, etki ve işaretlerinin asla bulunmadığını düşünerek buna inanırlar. Tam tersi, iddialarına göre onların hükmü cansızların ve ölü cisimlerin hükmü gibidir.

İmdi, onların işaretlerinin olduğunu söyleyenler astrolojiyle uğraşan kimselerdir. Onların delâletlerini büyük bir itina ile öğrenirler; hareket ve etkilerini gözlemleyip inceler, hallerini mukayese eder ve onlarla ilgili yoğun araştırmalar yaparlar. Nitekim birbirini izleyen ümmetler ve asırlar boyunca insanlar onların günler, aylar ve yıllar zarfındaki işlerini yönetmeye (*tasrif*) [çalışmışlardır]. Bu konuda her hangi bir şeyin idrakine varan kimseler de, eserlerinde uzun bir şekilde anlattıkları gibi, bunu kitaplarda ispat etmişlerdir.

[Küresel fertlerin delâletlerini] inkâr edenlere gelince bunlar cedel ehlinden bir gruptur. Onlar bu ilimle ilgili incelemeyi bırakmış, Ay üstü âleme [ahvâl-i felek] ait hal, fert, hareket ve devirlere yönelik ölçümlerden yüz çevirmiş, onlara dair araştırma yapmayı ve fiillerinin yönetilmesi (*tasrif*) üzerine düşünmeyi ihmal etmişlerdir. Böylece cehalete düşüp bu ilmi inkâra kalkışmış, [astroloji ile] uğraşanlara karşı çıkarak nefret ve düşmanlıklarını ilan etmişlerdir.

[Küresel fertlerin], Ay küresinin altındaki oluşlara yönelik delâletin yanı sıra fiil ve etkiye de sahip olduklarını zikredenler, bu bilgiye astrolojiyle uğraşanların yöntemlerinin dışındaki başka bir yöntemle, onların araştırmalarından daha yoğun bir araştırmayla ve onlardan daha fazla ölçüm yapmakla ulaşmışlardır. Bu, ruhanî felsefe ve nefsanî ilimler yöntemidir; ilâhî bir destek ve tanrısal bir takdirdir. Felsefeyi sevenlere ve ona ilgi duyanlara yol gösterici olması, onlara felsefeyi işaret edip ona karşı ilgilerini uyandırmak için bu ilmin bazı yönlerini açıklamak istiyoruz.

Ey kardeşim! Allah seni ve bizleri kendi katından bir ruhla desteklesin! Bil ki, küredeki gezegenler Tanrı'nın melekleri ve göklerin hükümdarlarıdır. Yüce Tanrı onları, âleminin imarı, halk ettiklerinin idaresi ve yarattıklarının yönetilmesi için yaratmıştır. Onlar Tanrı'nın, kürelerindeki halifeleridir. Bu, Yer'deki hükümdarların Tanrı'nın yeryüzündeki halifeleri olmalarına benzer. Nitekim onları, ülkelerini imar etmeleri ve kullarını yönetmeleri için, yine hükümlerini kullarına tatbik etmek; gelebilecekleri en iyi durum, varabilecekleri en mükemmel amaç ve ister dünyada isterse de ahirette ulaşacakları en faziletli son bakımından düzenlerini muhafaza etmek suretiyle peygamberlerinin şeriatlarını korumaları için kendi ülkelerinde birer halife ve hükümdarlar olarak bırakmış, kullarına vali tayin etmiştir.

Söz konusu gezegenlerin Ay altı âlemdeki hükümleri bu örnek ve kıyas üzerine cereyan eder. Gezegenler, latif fiillere ve gizli etkilere sahiptirler. Fakat bunların bilgisi ve niteliği pek çok insana önemsiz gelir. Tıpkı hükümdarların kendi halklarını nasıl yönetip idare ettiklerinin çocuklar ve cahiller için önemsiz olması gibi. Gerçekten de bunun bilgisine akıl baliğ olan ve varlık/şeyler üzerinde derin düşüncelere dalan insanlar ulaşır. Aynı şekilde gezegenlerin Ay altı âlemdeki etki ve fiillerinin niteliğini de ancak bilge ve filozoflardan gelen ilimlere nüfuz eden, rabbanî bilgilere ulaşan, ilahî ilimleri inceleyen, Tanrı'nın desteği ve ilhamı ile gökler tarafından desteklenen kimseler bilir.

Bölüm: Ulvî Âlemin Fertlerine Ait Kuvvelerin Oluş ve Bozuluş Âlemi Olan Suflî Âlemin Fertlerine Ulaşmasının Niteliği

Allah seni ve bizleri kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, filozoflara göre "âlem" sözünün anlamı mevcut cisimlerin ve onlara ilişen sıfatların tamamına işaret eder. Dolaysıyla o, tek bir şehir ya da tek bir canlı gibi tek bir âlemdir. Fakat bütün cisimler sadece iki kısma ayrılır ise bunlardan biri küreler âlemi, diğeri de ateş, hava, su ve topraktan ibaret olup oluş ve bozuluş âlemi adı verilen dört unsur âlemi olur. Deriz ki,

Küreler âleminin sınırı kuşatıcı küreye ait yüzeyin en yüksek noktasından başlayarak esîr, yani Ay küresine ait yüzeyin en alçak noktasına kadar devam eder. Sonra hava küresi gelir. Unsurlar âleminin sınırı ise Ay küresine ait yüzeyin en alçak noktasından başlayıp Yer'e kadar devam eder. Bunlardan birincisi ulvî âlem, ikincisi de suflî âlem olarak adlandırılır. Zira ulvî âlem kuşatıcı, suflî âlem ise merkez konumundadır. Kuşatıcı kürenin üstündekine gelince bu, şanı yüce olan Tanrı'nın izniyle güçleri, kuşatıcı küreden Yer'in merkezine kadar her iki âlemde bulunan cisimlerin tamamına nüfuz eden küllî nefsin mertebesidir.

Kardeşim bil ki, küllî nefisten âleme doğru yayılan ilk güç faziletli ve aydınlatan fertlere, yani sabit yıldızlara nüfuz eder. Daha sonra gezegenlere, bunun ardından da onların altında kalan ve dört unsurdan oluşan fertlere, yani maden, bitki ve hayvanlara yayılır.

Bil ki, küllî nefsin güçlerinin tümel ve tikel cisimlerin tamamına yayılması, Güneş'in ve gezegenlerin ışığının havada yayılmasına ve ışınlarının Yer'in merkezine doğru yönelmesine benzer.

Kardeşim bil ki, bazen gezegenler kendi kürelerinin en yüksek noktasına, apojelerine yükselip sabit yıldızlar olarak adlandırılan söz konusu faziletli fertlere yakın olur, onlardan ışık, feyz ve güç alırlar. Bazen de perijeye inerek oluş ve bozuluş âlemine yaklaşır, aldıkları feyz ve güçleri suflî âlemin fertlerine ulaştırırlar. Bu güçlerin onlarda yayılması, *Hisseden ve Hissedilen Risâlesi* (*Risâletü'l-hâss ve'l-mahsûs*) niteliğini açıkladığımız üzere, hayvanî nefis gücünün önce beyine yayılmasına, sonrasında ise sinirlerin yardımıyla bedenin diğer organlarına ulaşmasına benzemektedir. Nitekim bahsi geçen feyizler ve güçler, ışıklarıyla beraber Ay altı âleme ulaştığında öncelikle ateş, hava, su ve topraktan ibaret olan dört unsura nüfuz eder. Sonra bu; maden, bitki ve hayvanlardan ibaret olan kâinatın oluşmasına neden olur. Onların farklı cins ve türlerde olması kürelerin şekillerinin, mekânların ve zamanların farklılığından dolayıdır. Sayılarına, fertlerinin türlerine, niteliklerinin farklılığına gelince bunu ancak onları istediği gibi halk eden, varlığa getiren, yaratan ve şekillendiren şanı yüce Tanrı bilir.

Bölüm: Kâinattaki Mutluluk ve Uğursuzlukların Niteliği

Bil ki kuşatıcı küre, tıpkı bir tekerlek gibi Doğudan Batıya ve Batıdan Doğuya doğru sürekli devir halindedir. Gezegenler de aynı şekilde, astronomik tablolarda ve takvimlerde açıklandığı gibi burçların sırasına göre hareket ederek sürekli dönmektedirler. Kâinat da gece gündüz, yaz kış durmaksızın sürekli bir oluş ve bozuluş içerisindedir. Fakat herhangi bir zaman diliminde gezegenler; apojelerinde, şereflerinde, evlerinde ya da haddlerinde veya birbirine nazaran en üstün oranda -1/2, 1/3, 1/4 ve 1/8'den ibaret olan bu orana musiki oranı denir- bulunduklarında söz konusu güçler küllî nefisten yayılarak bu gezegenlerin aracılığy-

la Ay küresinin altındaki suflî âleme ulaşır. Böylece Ay altı âlemdeki varlıklar (kâinat) en uygun mizaç, en doğru tabiat ve en iyi bir nizam üzere olurlar; meydana çıkar, gelişir, gelişimlerini tamamlar ve kemale erirler; amaçlarının doruğuna ve yönelmiş oldukları nihai noktaya ulaşırlar. İşte bu haller, vasıflar ve doğurdukları şeyler uğur/mutluluk olarak adlandırılır.

Kürenin şekli ve gezegenlerin konumları bunun aksi yönde olursa Ay altı âlemdeki varlıkların durumu da aksi yönde gelişir, amaçlarına ve nihai noktaya ulaşmaları konusunda yetersiz kalırlar. Bu ise kürenin uğursuzlukları ve kötülüklerin sebebi olarak adlandırılır. Fakat *Doktrinler ve Mezhepler Risâlesi*'nin (*Risâletü'l-ârâ ve'l-mezâhib*) "Kötülüklerin İllet ve Sebepleri" bölümünde de açıkladığımız üzere bu, doğrudan bir kasıtla değil, arızi sebepler dolayısıyladır. Tanrı'nın izniyle bunları söz konusu risâleden öğrenirsin.

Bölüm: Gezegenlerin Ay Küresinin Altındaki Oluş ve Bozuluşlara Yönelik Etkilerindeki Farklılığın Nedeni

Ey kardeşim! Allah seni ve bizleri kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, gezegenlerin havayı aydınlatması ve ışıklarının Yer'in merkezine yönelmesi tek bir adet/tarz üzeredir. Fakat onu kabul edenlerin kabulü tek bir tarzda değil, cevherlerinin farklılığı nedeniyle farklı tarzlarda olur.

Bunun örneği şudur: *Meteoroloji Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-âsâru'l-ulviyye*) de açıkladığımız üzere Güneş ufukta doğduğunda kendi ışığıyla havayı aydınlatır ve ışınlarının yansımasıyla yeryüzü ısınır. Böylece çamur kurur, kar erir, mum yumuşar, meyve olgunlaşır, et kokuşur; çamaşırcıların çamaşırları beyazlar yüzleri ise kararır. Işınlar, aynanın yüzeyi gibi pürüzsüz yüzeylerde yansıma yapar; cam, billur ve saf su gibi şeffaf cisimlerin içine nüfuz eder. Pek çok hayvanın görme yetileri güçlenir, baykuşun, yarasanın, hamamböceğinin ve benzeri bazı hayvanlarınki ise zayıflar. Bu şeylerde Güneş'in bahsedilen farklı etkiler doğurması onların cevherlerinin, bileşimlerinin, mizaçlarının ve ışığı kabul etme şekillerinin farklılığından kaynaklanır. Yoksa tek bir aydınlanma vardır. Onların, diğer gezegenlerin doğum tarihlerine ve yıldönümlerine yönelik etkilerini farklı şekillerde kabul etmelerinin nedeni de aynen bu örnekteki gibidir.

Başka bir örnek: Her hangi bir zaman diliminde Ay üstü âlemde gezegenlerin uğurlu hallerinden kaynaklanan övgüye layık bir şekil oluştuğunu, bazı canlıların ve insanların bu zaman içerisinde doğduğunu; fakat bunlardan bir kısmının hükümdar ve yöneticilerin, bir kısmının tüccarların ve mal mülk sahibi kimselerin, bir kısmının da fakir, yoksul ve dilenci çocuğu olduğunu düşünelim. Onlardan her biri, Ay üstü âlemin uğurlu etkisini aynı tarzda değil, tam tersi içinde bulunduğu konuma göre kabul edecektir. Şöyle ki, bu uğurdan dolayı dilenci çocuğunun hali iyileştiğinde bir tüccar ve dehakin, yani mal mülk sahibi ve orta halli bir kimsenin çocuğunun mertebesine ulaşır. Tüccar çocuğunun hali iyileştiğinde hükümdar çocuğunun mertebesine erişir. Hükümdar çocuğu Ay üstü âlemin uğurunu kabul ettiğinde hükümdarlık ve saltanat tahtına oturur. Uğursuzluğa düştüklerinde ise bunlara ulaşamazlar. Yukarıda bahsi geçenlerden her biri kendisinin bir derece altında bulunan mertebeye alçalır.

Bir diğer örnek de şudur: Bazı doğumlar aynı doğuş anında ve aynı zamanda, fakat farklı ülkelerde gerçekleşir. Kürenin şekli bu kimselerin, bazıları Arap, bazıları Nabat[14], bazıları

14. Nebatiler: Arap yarımadasının kuzeyinde devlet kurmuş Sâmî ırkından bir halktır.

da Ermeni ülkesinde olmak üzere hitabet sahibi birer şair olacaklarına delâlet eder. Buna rağmen onların kabulleri de farklı olur. Zira ülkesinin özelliği dolayısıyla Arabın kabulü çok hızlı, Nabatininki daha yavaş ve Ermenininki daha da yavaş olur. Bu örnek ve kıyastan da görüldüğü üzere gezegenlerin Ay altı âlemdeki varlıklar üzerindeki etkileri farklılık gösterir. Bunun nedenleri astroloji kitaplarında uzun açıklamalarla anlatılmıştır. Bunları o kitaplardan öğren.

Kardeşim! Allah seni ve bizleri kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, söz konusu gezegenlerin, kendilerine özgü kürelerinde farklı halleri vardır. Bunlar; hızlı seyir, yavaş hareket, duraksama, saat istikametinin aksine ve saat istikametinde dönme, apojedeki yükseklik, perijedeki alçaklık, meyilde olma, enlemde hareket etme, düğüm noktasına ulaşma ve benzeri niteliklerdir. Aynı şekilde burçlar kuşağında evler, vebâller, şeref ve hübût, üçgenler, haddler ve ekinokslar (*nevbahar*) gibi kısımlara ve konumlara da sahiptirler. Yine onlar için, bir kısmı ile diğerleri arasında münâzara durumu, kavuşma (*ittisâl*), yakınlaşma (*mukârene*), terketmeler (*insirâf*), çabalama (*ihtirâf*), Doğuya yönelmişlik, Batıya yönelmişlik, vetedlerde ve onları takip eden yerlerde bulunma veya oralardan kaybolma türünden vasıflar söz konusudur. Bunlar astroloji kitaplarında uzun açıklamalarla anlatılır. Biz de söz konusu niteliklerin bazı yönlerini bu risâlenin önceki sayfalarında zikrettik.

Kardeşim! Bil ki, gezegenler, burçların eşit kısımlarında farklı hareketlerle seyir yaparlar. Bazen onlardan ikisinin, üçünün, dördünün, beşinin, altısının ya da tamamının aynı burçta bir araya gelmeleri (*içtimâ*) mümkündür. Fakat bu az rastlanan bir olaydır ve çoğu zaman burçlara ve onların derecelerine dağılmış halde bulunurlar. Burçlardaki, derecelerdeki ve dakikalardaki konumları ise istediğin vakit ve zamana göre takvimlerden ve astronomik tablolardan öğrenilir.

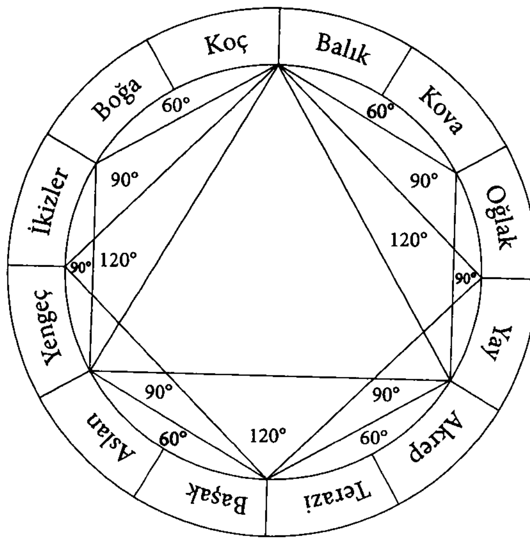
Kardeşim! Bil ki, Güneş, gezegenler arasındaki hükümdar gibidir, diğerleri ise onun yardımcılarını ve askerlerini temsil eder: Ay, vezir ve veliaht, Merkür kâtip, Mars ordu kumandanı, Jüpiter kadı, Satürn haznedar, Venüs ise hizmetçiler konumundadır. Küreler onun için bölgeleri; burçlar ülkeleri, ekin yerlerini ve sınırlar; vecihler şehirleri; dereceler köyleri; dakikalar şehirlerdeki mahalleleri ve pazaryerlerini; dakikaları oluşturan saniyeler de mahallelerdeki konakları ve pazarlardaki dükkânları temsil eder. Burçlar kuşağındaki gezegenler bedenlerde bulunan ruhlara benzer. Yine bir gezegen evindeyken, kendi ülkesinde ve aşiretinde bulunan bir adama; şerefindeyken, güç ve kudret sahibi olan bir adama; üçgenindeyken kendi konağında, dükkânında veya arazîsinde bulunan bir adama; vecihindeyken, giyinip kuşanmış birisine; haddindeyken kendi ahlâk ve karakterini gösteren bir adama; apojedeyken, en yüksek mertebeye ulaşmış bir adama; bölgesindeyken (*hayyiz*), kendisine uygun bir durumda, arkadaşlarının ve dostlarının arasında bulunan bir adama; vebâlindeyken, tereddütte kalmış bir adama; bölgesinin dışındayken, kötü durumdaki bir adama; nasibini almadığı bir burçtayken, başka bir ülkede yabancılık çeken bir adama; hübûtundayken, hakir ve aşağılık bir adama; perijesindeyken, kendi konumunu kaybetmiş bir adama; Güneş'in ışınları altındayken, hapsedilmiş bir kahramana; ihtirâk halindeyken, hasta bir kimseye; duraksama halindeyken, kafası karışmış birisine; geri dönüş hareketindeyken, muhalif konumdaki bir asiye; hızla döndüğünde doğru alıcılık kabiliyetine sahip bir kimseye; yavaş döndüğünde gücü tükenmiş zayıf bir kimseye; Doğuya yönelikken genç bir adama; Batıya yönelikken yaşlı bir kimseye; nâzır konumundayken, ihtiyacını gidermeye yönelen şanslı bir

kimseye; insirâf halindeyken de amacına ulaşmış bir kimseye benzer. Aynı şekilde, kavuşma (*iktirân*) konumundaki iki gezegen, kavuşmuş iki insan; veteddeki gezegen, kendisiyle ilgili bir şey için hazırlanmış bir adam; meyildeki gezegen, uygun zamanı bekleyen bir suçlu; batış konumundaki gezegen ise geçip giden ya da mazide kalan bir kimse gibidir. Doğuş (*tâli'*) burcundaki gezegen, yeni doğan bir kimseye veya varlık kazanan bir şeye; ikinci burçtayken, ileride gerçekleşecek şeye; üçüncü burçtayken, kardeşleriyle görüşmeye giden bir kimseye; dördüncüdeyken, ebeveynlerinin evinde bulunan bir adama veya madeninde bulunan bir şeye; beşincideyken, ticarete yatkın olan ya da beklentileriyle mutlu olan birisine; altıncıdayken, yenilgiye uğramış ve bunalmış ve bitkin bir firariye; yedincideyken kavgacı, mücadeleci ve savaşçı bir kişiye; sekizincideyken korkak ve ürkek bir kimseye; dokuzuncudayken vatanından uzakta bulunan bir misafire ve yetkisinden vazgeçmiş bir kişiye; onuncudayken kendi işini ve yetkisini sergileyen bir kimseye; on birincideyken, arkadaş olunabilecek sevgi dolu bir kimseye; on ikincideyken de konumdan hoşlanmayan ve bulunduğu yeri sevmeyen bir tutukluya benzer.

Burçlar kuşağının her hangi bir derecesinde görünmeyen iki gezegene iki kavuşmuş (*mukterin*) denir. Bir gezegen diğerinin yanından geçip gittiğinde onun için *insirâf* (terketme), diğerini izlediğinde ise *ittisâl* (birleşme) söz konusu olur. İttisâlin de mukârenet ya da nazar şeklinde olması mümkündür. Bu (nazar), gezegenler arasında 60 derecelik, yani kürenin altıda biri kadar (*tesdîs*); 90 derecelik, yani kürenin dörtte biri kadar (*terbî'*); 120 derecelik, yani kürenin üçte biri kadar (*teslîs*) veya 180 derecelik, yani yarım küre (*nısf*) kadar bir açının oluşması demektir. Gezegenler, tesdîs konumundayken her hangi bir sebep nedeniyle ağır davranan iki kişiye; teslîs konumundayken, tabiat ve huy bakımından birbiriyle uyumlu olan iki kişiye; terbî' konumundayken, ortaklaşa yaptıkları işi her biri kendine mal eden iki kişiye; karşılıklı konumdayken de birbiriyle çatışan iki kişiye veya iki ortağa benzerler. Bunun örnek tasviri bir sonraki sayfadadır.

Gezegenlerden bir kısmı ile diğerleri arasındaki münâzaranın, kürenin derecelerindeki yedi konumda gerçekleştiği, onların münâzarasının anlamı ve ışınlarının yönleri böylece açıklanmış oldu.

Bil ki, tıpkı bir lambanın dairenin bütün kısımlarını aydınlatması gibi, gezegenler de kendi ışınlarını kürenin bütün derecelerine gönderir, onları aydınlatarak nur ve ışıkla doldurur. Fakat astronomi bilginleri, gezegenlerin fiillerinin ortaya çıkması ve bir kısmının diğerleri ile ilişkisi açısından belirlenmiş söz konusu derecelerden hareketle bu âlem üzerindeki etkilerinin açıklanması için yedi konumdan bahsetmişlerdir. Zira gezegenlerin fiilleri ve bu âlem üzerindeki etkileri, Yer ile olan ilişkileri (onların cirimlerinin Yer'in cirmine nispetleri ve Yer'in merkezi bakımından uzaklıklarını kastediyorum) ve hareketlerinin birbirine nazaran orantısı dolayısıyladır. Bu orantıyla ilgili bazı bilgiler *Musiki Risâles*'nde (*Risâletü'l-mûsikî*) artık açıklanmıştır.

Bölüm: Astrolojiyle Uğraşan Kimsenin Kâinatla İlgili Haberlerinin Gaybın Bilgisi Olduğunu İddia Etmediği Hakkında

Bil ki, pek çok insan astrolojinin, gaybm bilgisi anlamında bir iddia olduğunu zanneder. Hâlbuki mesele onların zannettiği gibi değil. Zira gaybın bilgisi, olanları akıl yürütmeye, neden ve sebeplere başvurmaksızın bilmek demektir. Bunu ise ister müneccim, ister kâhin, ister peygamber, isterse de bir melek olsun yaratılanlardan her hangi biri bilemez, ancak izzet ve celal sahibi Allah bilir.

Kardeşim! Bil ki, insanın bilgisi üç türlüdür: Onlardan bir kısmı olup bitmiş ve geçmişte kalmış şeylerle ilgilidir. Bir kısmı şimdiki zamanda gerçekleşmekte olan ve bir kısmı da gelecekte ortaya çıkacak olan şeyler konusundadır. İnsan bu üç bilgiye üç yolla ulaşır: Bunlardan *birincisi* geçmişte olanlar hakkında duyum ve haber almadır. *İkincisi* mevcut durumda gerçekleşen şeylere yönelik bir duyumsama, *üçüncüsü* de gelecekte olacaklarla ilgili akıl yürütmedir. Söz konusu yollardan en fazla incelik ve titizlik talep edeni üçüncü yoldur. Bu yol birkaç türe ayrılır: Bir kısmı yıldızlara; bir kısmı *zecr*[15], fal ve kehânetlere; bir kısmı tefekkür etme, düşünme ve kıyaslamaya; bir kısmı rüyaların yorumlanmasına; bir kısmı da kalbe gelen bir düşünce (*havâtır*), vahiy ve ilhama dayanır. En yüce ve en şerefli bir konuma sahip olan bu sonuncu kısım sonradan kazanılmış (*kesbî*) değildir. Tam tersi şanı yüce olan Tanrı'nın, seçkin kılmak istediği kullarına yönelik bir vergisidir. Gökbilime gelince bu, bir ilmin öğrenilmesine ve talep edilmesine yönelik çaba ve gayret sonucunda insan tarafından kazanılan ve üstlenilen bir şeydir. Aynı şekilde *zecr* ve fala başvurduğunda, çakıl taşlarıyla fal bakarken, kehanette bulunduğunda, kıyafe (fizyolojik özelliklerden hareketle fal bakma), irâfe (su falı), rüya yorumlama ve benzeri bütün faaliyetlerinde insan; incelemeye, tefekküre dalmaya, düşünmeye ve kıyas yapmaya muhtaçtır. Bu, insanlardan bazılarının diğerlerine

15. Kuşların uçuş tarzı ve yönlerinden yorum yapma. (y.h.n.)

nispetle daha üstün olduğu bir sanattır ve onlardan her biri bu sanatın bir yönüyle uzmanlaşmışlardır.

Kardeşim! Bil ki, astrolojiyle uğraşanların (*müneccim*) kendisiyle ilgili akıl yürüttükleri oluşlar (kâinat) yedi türe ayrılır: (1) Onlardan bir kısmı, takriben her bin yılda bir defa oluşan büyük kavuşumlardan (*kırân*) hareketle kendileriyle ilgili akıl yürütülen milletler ve devletlerdir. (2) Bir kısmı, memleketlerin bir hükümdardan diğer bir hükümdara, bir milletten diğer bir millete, bir ülkeden diğer bir ülkeye, bir sülaleden diğer bir sülaleye geçmesiyle ilgilidir. Bunların gerçekleşmesine dair akıl yürütmeler her 140 yılda bir oluşan kavuşumlardan hareketle yapılır. (3) Bir kısmı, hükümdarlık tahtının fertler arasında el değiştirmesi ve bu nedenle ortaya çıkan savaşlar ve ihtilaflarla ilgilidir. Bu konudaki akıl yürütmeler, her 20 yılda bir oluşan kavuşumlardan hareketle yapılır. (4) Bir kısmı, ucuzluk ve pahalılık, verimsizlik ve bolluk, terslik ve musibet, bulaşıcı hastalıklar ve salgınlarla gelen ölümler, kıtlık, hastalık, olumsuzluk ve onlardan korunma gibi her sene gerçekleşen oluşlarla ilgilidir. Bunların gerçekleşeceğine ilişkin akıl yürütmeler, âlemin takvimlerde kaydedilen yıldönümlerinden hareketle yapılır. (5) Bir kısmı, aybeay ve günbegün gerçekleşen günlük olaylardır. Bunlarla ilgili akıl yürütmeler takvimlerde kaydedilen vakitlerden, gezegenlerin kavuşum (*ictimâ*) ve karşı konumlarından (*iskbâl*) hareketle yapılır. (6) Bir kısmı, kürenin şeklinin ve gezegenlerin konumlarının yeni doğan kimseler ve onların yıldönümleri için zorunlu kıldığı asli unsurlar bakımından her bir insanın doğum tarihinin onun yıldönümlerine yönelik hükümleriyle ilgilidir. (7) Bir kısmı da söylenti ve hırsızlık gibi gizli olaylara dair akıl yürütüp niyet ve sorunlara ilişkin çıkarsamalarda bulunmaktır. Bu konudaki akıl yürütme, sorunun ve onunla ilgili talebin doğduğu vakitten hareketle yapılır.

Kardeşim! Bil ki, henüz gerçekleşmemiş oluşların önceden bilinmesi her insan için uygun değildir. Zira bu, yaşamı zehir eder, açgözlülüğe götürür, insanın içini korku, üzüntü ve henüz gerçekleşmemiş bir felaket duygusu ile kaplar. Filozofların bu ilmi incelemeleri ve söz konusu sırları araştırmaları, nefislerini terbiye etmek ve bu ilmi daha yüce ve şerefli olana yükselmek için kullanmak istemelerinden dolayıdır. Bunun anlamı şudur: Akleden, anlayan ve kalp gözü açık olan bir insan bu ilmi incelediğinde, söz konusu sırrı, onun sebep ve nedenlerini araştırdığında ve bunları dünya sevgisinden bağımsız bir kalp ile tarttığında, onun nefsi, gaflet ve cehalet uykusundan uyanıp kalkar, yeniden canlanarak günah helakinden hayata döndürülür, basiret gözü açılır ve böylece olayların nasıl yönetildiğini bilir ve mevcudâtın hakikatini öğrenir. Ahiret hayatını kesin (*yakîn*) bir gözle görür, yeniden dirilme olayından emin olmakla birlikte onu anlar ve dört gözle bekler. Dünyadaki oluşu süresince dünyalık işlerden el etek çeker ve bu nedenle de dünyadaki felaketler kendisi için bir önem taşımaz. Kürenin hükümlerinin gerekli kıldığı korku ve felaketleri öğrendiğinde dahi tasa, kaygı ve üzüntüye kapılmaz. Tıpkı Allah'ın elçisinin (Allah onu hayırlarla kuşatsın) şu buyruğunda zikredildiği gibi: "*Dünyadan el etek çeken bir kimse için felaketlerin önemi yoktur.*"[16] Bunu doğrulayan şey ise yüce Allah'ın şu sözüdür: "*Elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diye [böyle yaptık].*"[17]

Kardeşim! Bil ki, astronomiyi öğrenmenin pek çok faydaları vardır. Birincisi, insan gelecekte ya da günler sonra gerçekleşecek olan şeylerden haberdar olursa bunların bir kısmını

16. Hadis olarak nakledilen bu ifade Hz. Ali'nin sözüdür.
17. Hadîd, 57/23.

kendisinden uzaklaştırabilir. Yani oluşları engelleyip önleyemese de bunlardan uzak durması veya diğer insanların yaptıkları gibi olacaklara karşı önceden hazırlanması mümkündür. Nitekim onlar, Allah'ın leh ve aleyhlerinde yazdıkları dışında başlarına bir şey gelmeyeceğini bilmekle birlikte kışın soğuğunu, yazın sıcağını, pahalılık yıllarını, kargaşa ortamlarını ve tehlikeli durumları bertaraf etmek için odun toplamak, çardak yapmak, mal depolamak, kargaşa ortamından kaçıp uzaklaşmak ve tehlike altında yolculuğa çıkmamak suretiyle önceden hazırlık yaparlar. Astronomi bilgisinin diğer bir özelliği ise şudur: İnsanlar henüz gerçekleşmemiş olaylar hakkında haberdar olurlar ise Allah'a dua edip yalvarır, tövbe edip bağışlanmalarını ister, namaz kılar, oruç tutar, kurban keserler. Böylelikle de korktukları şeyi uzaklaştırmayı ve endişelendikleri şeyi bertaraf ederek ortadan kaldırmayı sadece Allah'tan yardım isteyerek yapabilirler.

Kardeşim! Bil ki, ilâhî kanunların (*nâmûs*) sırrını incelediğin, şeriatların önerileri ve dinin hükümleri üzerinde derinden düşündüğün takdirde sana anlattıklarımın kanun koyucular için en yüce amaçlar olduğunu anlarsın ve bunlar senin için apaçık bir hal alır. Nitekim Musa (Ona selam olsun), İsrailoğullarına vasiyette bulunarak şöyle der: "Allah'ın bana indirmiş olduğu Tevrat'ın şeriatını koruyun ve onun emirlerine göre davranın. Böylece yüce Allah dualarınızı işitir; fiyatlarınızı düşürür, ülkenize bolluk bahşeder, malvarlığınızı ve evladınızı çoğaltır, düşmanlarınızın kötülüğünden sizi korur. Güncel olaylar ve devrin felaketleri karşısında korkuya kapıldığınızda hep birlikte ve samimiyetle Allah'a dua edin, ondan bağışlanmanızı dileyerek namaz kılın ve oruç tutun, gizli ve açık şekilde sadaka verin. Korku içerisinde ve tevbe ederek istekte bulunun. Ta ki O, korktuğunuz şeyi uzaklaştırsın ve endişelendiğiniz şeyi def etsin, dünyadaki sıkıntı ve felaketleri ve zamanınızın olaylarım sizden bertaraf etsin." Mesih'in (Ona selam olsun) havarilerine vasiyeti de aynı bu şekilde idi. Muhammed'in (Allah onu hayırlarla kuşatsın) kendi ümmetine vasiyetini tekrar etmeye ise ihtiyaç duymuyoruz.

Bil ki, fakihler, hadis taraftarları, verâ' ve takva ehli gökbilimi incelemeyi pek önemsememişlerdir. Önemsememelerinin nedeni ise gökbilimin, felsefe ilminin bir parçası olmasıdır. Böylece gençlerin ve çocukların; dini ilimleri henüz öğrenmemiş, şeriatın hükümlerini ve kendisine farz kılınan şeyleri yeterince bilmeyen, uygulamayan ve bilgisiz kalıp terk eden bir kimsenin felsefe ilmine dair incelemede bulunması hoş karşılanmamıştır. Şeriatın hükümlerini öğrenmiş, dinî hükümlerin bilgisine vakıf olmuş, ilahî kanunundan emin olan bir kimseye gelince; onun felsefî ilimlerle uğraşması kendisini zarara uğratmaz. Tam tersi onun dini ilimler konusundaki eminliğini kuvvetlendirir, yeniden dirilme olayına ilişkin tefekkürünü genişletir, ahiretteki ödüllendirmeye ve ağır cezaya dair bilgisini kesinleştirir, öteki dünyaya karşı özlem ve rağbetini arttırır ve kendisini yüce Tanrı'ya daha da yakınlaştırır. Allah seni, bizleri ve bütün kardeşlerimizi doğru yolu bulmada başarılı kılsın ve yine sana, bizlere ve bütün kardeşlerimize doğru yolu göstersin.

İhvân-ı Safâ risâlelerinden Astronomi ile ilgili olan üçüncü risâle tamamlandı.

Gerçek övgü sadece Allah'adır. Allah'ın elçisi Muhammed'e ve onun temiz ve pak ailesine salât ü selâm olsun.

Matematik Kısmının Dördüncü risâlesi: Coğrafya[1]

1. Çeviri: Yrd. Doç. Dr. Ali Avcu. Cumhuriyet Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

İhvân-ı Safâ risâlelerinin dördüncüsü Coğrafya, yani yeryüzünün şekli ve iklimleri konusundadır. *Allah onların değerlerini korusun*!

Allah'a ait hiçbir sır yoktur ki mahlûkatının lisanında ortaya çıkmasın. Allah için, mahlûkatın O'nun hakkında bilgisiz olmasından daha kalın bir perde yoktur. Çünkü "O"nun ne olduğunu kendisinden başka hiç kimse bilemez. Ulaşılacak son nokta Rabbinedir. (Her şey) O'ndan başladı ve ona dönecek. "*Sonra ona döndürüleceksiniz.*"[2], "*Allah'ı yanında buldu ve ona hesabını Bârî (yoktan var eden) tastamam verdi.*"[3] Bütün insanların çokluğundan (*kesret*) önce O tekti. Bütün çokluktan sonra da tek olacaktır. Bütün çokluk "Bir"den başlamıştır ve ona dönecektir. Bütün mevcudât Bârî'den başlamıştır ve ona dönecektir. Ey Âdemoğlu! Ben ölümsüz Allah'ım. Şayet bana itaat eder ve tavsiyemi kabul edersen seni ölmeyen bir canlı yaparım. Ey Âdemoğlu! Ben Allah'ım. Bir şeye "ol" dediğimde oluverir. Bana itaat et ki seni bir şeye "ol" dediğinde olduruverecek birisi yapayım.

Allah onları ve bizi katından bir ruhla (mutlulukla/huzurla) desteklesin! Bizim kardeşlerimizin mezhebi bütün mevcudâtı gözlemlemek; onların ilkelerini, varlık sebeplerini ve sistemlerinin derecelerini araştırmak; övgüsü büyük olan Bârî'lerinin izni ile, bir nedene bağlı olan şeylerin (*ma'lûlât*) nedenleri (*illet*) ile bağlantısının nasıl olduğunu ortaya çıkarmak olduğu için, yeryüzünün halini, şeklinin nasıl olduğunu ve âlemin merkezinde durmasının sebebini anlatma ihtiyacı hissettik. Çünkü âlemin halini ve atmosferde durmasının keyfiyetini bilmek şerefli ilimlerdendir. Zira cisimlerimiz onun üzerinde durmaktadır. Cesetlerimizin oluşması, gelişmesi ve devamlılığını sağlayan maddesi ondandır. Nefislerden ayrıldığında döneceği yer de orasıdır. Aynı zamanda bu âlemi araştırmak, nefislerimizin arzularının, en üst dereceyi elde edenlerin makamı olan gezegenler âlemine çıkmasına sebep olur ve düşüncelerimiz ruhanilerin mekânında daha çok dolaşır. Gezegenler âlemi hakkında çokça düşünmemiz nefislerimizin gaflet ve cehalet uykusundan uyanmasına sebep olur ve nefislerimizi oluş ve bozuluş (*kevn ve fesâd*) âleminden ebediyet ve devamlılık âlemine geçmeye çağırır. Nefislerimizi cesetler âleminden ve şeytanlarla komşuluktan ruhlar âlemine ve Allah'a yakın

2. Bakara, 2/28.
3. Nûr, 24/39.

olan meleklerle (*Melâiketü'l-mukarrebîn*) komşuluğa yolculuk etmeye özendirir. Bu risâlede yeryüzünün şeklinin nasıl olduğundan, meskun bulunan çeyreğin özelliklerinden; yeryüzündeki yedi iklimden; denizlerden, dağlardan, çöllerden, nehirlerden ve şehirlerden bir kısmını anlattık. Bunu, astronomi ve gökyüzünün oluşumu, burçlarla kehânet ve gezegenlerin dönmesi ilimlerini araştırmaya başlayanlara bir yol olması, öğrenenlerin zihinlerinde bunların şekillerinin canlanması ve mütefekkirlerin yerlerin ve göklerin hükümranlığı hakkında düşünmelerinin kolaylaşması için yaptık. Ki, yerlerin ve göklerin hükümranlığı hakkında tefekkür edenler şöyle derler: "*Rabbimiz! Bunu boşuna yaratmadın. Sen eksikliklerden uzaksın. Bizi ateş azabından koru.*"[4] Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Yeryüzünde iyi bilenler için âyetler vardır.*"[5], "*Böylece kesin olarak inanması için İbrahim'e göklerdeki ve yerdeki hükümranlığı gösteriyorduk.*"[6]

Bölüm: İklimlerin Özellikleri ve İçindeki Dağlar, Denizler, Çöller, Nehirler ve Şehirlerle Denizlerdeki Yarımadalar ve Şehirler Dâhil Yeryüzünün Meskûn Çeyrek Küresi Hakkında

Bunları açıklamadan önce yeryüzünün özelliğini, altı yönünü ve atmosferde durmasının keyfiyetini ifade etme ihtiyacı hissediyoruz. Yönler doğu, batı, güney, kuzey yukarı ve aşağıdır. Doğu güneşin doğduğu yöndür. Batı güneşin battığı yöndür. Güney Süheyl yıldızının yörüngesinden taraftır. Kuzey, oğlak burcunun ve kutup yıldızının yörüngesinden taraftır. Yukarı gökyüzüne yakın olan taraftır. Aşağı yeryüzünün merkezine yakın olan taraftır. Yeryüzü tıpkı bir top gibi yuvarlaktır. O, Allah'ın onun dağlarını, denizlerini, çöllerini, binalarını ve harabelerini bir arada tutması sayesinde atmosferde durmaktadır. Atmosfer onu doğu, batı, güney, kuzey bütün yönlerden, kâh bu yönden, kâh şu yönden kuşatmıştır. Yeryüzünün gökyüzüne bütün yönlerden uzaklığı aynı mesafededir. Yerin yüzeyindeki en büyük daire (ekvator çizgisi) 25455 mil (40965,85 kilometre), 6855 fersahtır.[7] Bu dairenin çapı yeryüzünün çapıdır ki yaklaşık 6551 mil (10544,42 kilometre), 2167 fersahtır. Onun merkezi, çapının yarısına denk gelen derinlikte olduğu varsayılan bir noktadır. Bu noktanın yerin yüzeyinin zâhirinden ve denizin yüzeyinden uzaklığı bütün yönlerden aynı mesafededir. Çünkü yeryüzü, üzerindeki bütün denizlerle birlikte tek bir dairedir. Geometri ve astronomi ilimleri hakkında nazarî bir çalışması olmayan insanların çoğunun zannettiği gibi, bütün yönlerden yerin yüzeyinin zâhirindeki bir şey yeryüzünün en aşağısı değildir. Çünkü onlar kendi konumumuza göre yerin karşı yöndeki yüzeyinin, yerin en aşağısı olduğunu vehmediyor ve zannediyorlar. Bu yönü çevreleyen atmosferin de yeryüzünden daha aşağıda olduğunu zannediyorlar. Aynı şekilde ayı atmosferle çevreleyen feleğin/dış katmanın yarısının atmosferden daha aşağıda olduğunu zannediyorlar. Bu şekilde gökyüzünün diğer katmanlarının her birinin diğerinden daha aşağıda olduğu anlayışı, her daim en yüksek makamın (*illiyyîn*) daha üstünde bulunan çevreleyen dış tabakanın yarısının aşağıdakilerin en aşağısı (*esfel-i sâfilîn*) olmasını zorunlu kılar. Oysa durum onların vehmettikleri gibi değildir. Çünkü bu, müşahede ve kesin delil olmaksızın insanın zannına dayanarak gençliğinden itibaren dü-

4. Âl-i İmrân, 3/191.
5. Zâriyât, 51/20.
6. En'âm, 6/75.
7. Fersah, 12000 adıma veya 4 saatlik yola denk geldiği kabul edilen eski ölçü birimidir. Yaklaşık olarak 5685 metreye eşittir. Bir Arap fersahı 5.76 km'dir ve bir Fars fersahı ise 6.23 km'dir.

şündüğü bir görüştür. İnsan astronomi ve geometri ilimleriyle ilgilendiğinde onun için durumun daha önce vehmettiğinin aksine olduğu açığa çıkar. Çünkü yerin en aşağısı, gerçekte çapının yarısına denk gelen yerin derinliğindeki hayalî bir noktadır ve o "âlemin merkezi" olarak adlandırılır. Bu, yeryüzünün hangi yönünden olursa olsun yerin âlemin merkezine yaklaştıran bâtınî bir derinliğidir. Çünkü yeryüzünün merkezi aşağıların en aşağısındadır. Onun zâhirî yüzeyi ise atmosferle çevrilidir. Bütün yönlerden denizlerin yüzeyi ve çevreleyen atmosfer yukarıdadır.

Ayın dış katmanı (*felek*) atmosferin dış katmanının üzerindedir. Merkür'ün (*utarid*) dış katmanı ayın dış katmanının üzerindedir. Diğer katmanlar da bu kıyasa tabidir. Bütün yukarıların yukarısında ve en üst makamın en üstünde olan dokuzuncu katmana ulaşana dek birisi diğerinin üzerindedir. Onun karşısında, yeryüzünün aşağıların en aşağısında bulunan merkezi yer alır.

Ey kardeşim! Bil ki, insan yerin yüzeyinde doğusunda, batısında, güneyinde, kuzeyinde, ister bu yönde, ister şu yönde hangi mekânda durursa dursun, duruşu nasıl olursa olsun; onun ayağı ebedî olarak yerin üzerinde, başı yukarıya göğe doğru, ayakları aşağıya yerin merkezine doğru olur. Gökyüzünden onun yarısı görünür. Diğer yarısını yerin çıkıntısı gizler. İnsan bu yerden başka bir noktaya gittiğinde gökyüzünden onun gizli kalan kısmı başka bir açıdan açığa çıkar. Bu miktar, her on dokuz fersahta bir derecedir. Her fersah üç mil; her mil dört bin zirâ'[8], her zirâ' altı el tutuşu (*kabza*), her el tutuşu dört parmak, her parmak altı arpa boyudur (*şaîrât*).

Yeryüzünün Atmosferin Ortasında Durmasının ve Bunun Sebebinin Açıklaması

Yeryüzünün atmosferin ortasında durmasının sebebi hakkında dört görüş vardır. Birinci görüşe göre yeryüzünün ortada durmasının sebebi, merkezin bütün yönlerden onu orantılı bir şekilde çekmesidir. Çekim kuvveti bütün yönlerden orantılı olduğundan dolayı yeryüzünün ortada durması zorunlu olmuştur. Diğer bir görüşe göre itme kuvveti de aynı çekme kuvveti gibidir. İtme kuvveti bütün yönlerden orantılı olduğundan dolayı yeryüzünün ortada durması zorunlu olmuştur. Diğer bir görüşe göre yeryüzünün ortada durmasının sebebi merkezin, yeryüzünün bütün parçalarını tüm yönlerden ortaya doğru çekmesidir. O yeryüzünün merkezi olduğu için aynı zamanda dünyanın dış katmanının da merkezidir. Ağırlıkların mıknatısı yani yerin merkezi ve parçalarının hepsi ağırlaşınca bir merkeze yöneldiler, bir parça öne geçti ve merkezi ele geçirdi. Kalan parçalardan her biri bunun etrafında yani noktaların etrafında merkezi isteyerek toplandı. Bu yüzden yeryüzü bütün parçalarıyla birlikte tek bir daire oldu. Suyun parçaları yerin parçalarından daha hafif olduğundan su yerin üzerinde yer aldı. Havanın parçaları suyun parçalarından daha hafif olduğundan hava suyun üzerinde yer aldı. Ateşin parçaları havanın parçalarından daha hafif olduğundan ateş ayın dış katmanına yaklaşacak bir yükseklikte oldu. Yeryüzünün atmosferin ortasında bulunmasıyla ilgili dördüncü görüşe göre bu durum yeryüzüne layık olan konumun özelliğidir. Çünkü aziz ve celil olan Allah (*Bârî*) küllî cisimlerden, yani ateş, hava, su ve topraktan, her bir cisim için özel bir yer tahsis etmiştir. Bu yerler onlar için en uygun konumlardır. Ay, Merkür (*Utarid*), Venüs (*Zühre*), Güneş, Mars (*Merih*), Jüpiter (*Müşteri*) ve Satürn (*Zühal*)

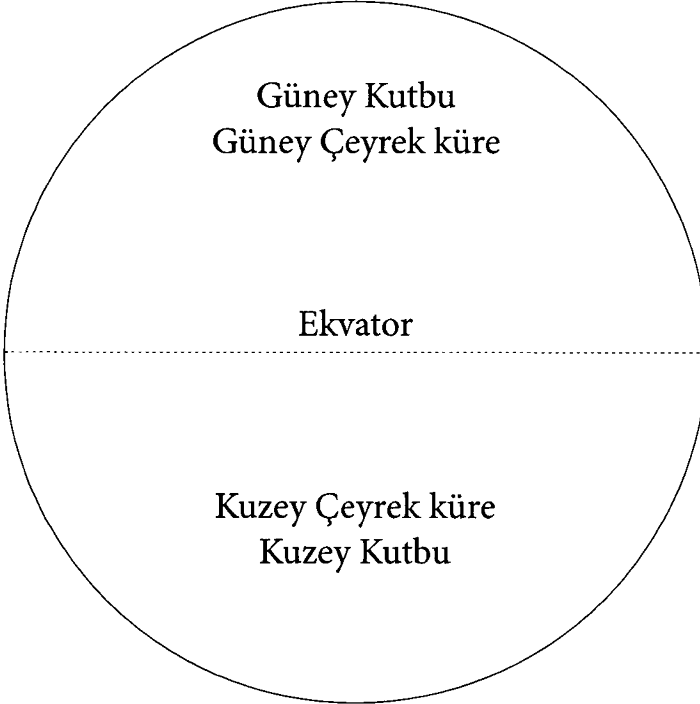
---

8. Zirâ', kolun dirseğinden orta parmağın ucuna kadar olan uzunluk ölçüsü birimidir.

gezegenlerinin konumları bu şekildedir. Bârî, onlardan her birine kendi yörüngelerinde (felek) özel bir yer tahsis etti. Onlar bu yerde hareketsizdir. Ancak yörünge kendisiyle birlikte onları da döndürür. Bu görüş, yaklaşımlar içerisinde hakikate en yakın olanıdır. Çünkü bu neden, yedi gezegen ile durağan ve seyyar yıldızların [kevâkib-i sâbite: durağan yıldız; kevâkibü's-seyyâre: Güneş, Ay ve beş gezegen], dört elementin -ateş, hava, su ve toprağı kastediyorum- oluşumunda etkili olmuştur. Zira ulu ve yüce Allah, varlıkların her birine diğer yerlerin dışında kendisine mahsus bir yer veya diğer konumlardan daha layık olduğu bilinen bir konum tahsis etmiştir.

Yeryüzünün Niteliği ve Yeryüzünde Bulunan Çeyrek Kürelerin Tasnifi

Yeryüzünün yarısı, çepeçevre saran büyük denizlerle kaplıdır. Diğer yarısı ise açıktadır. Bunun örneği, yarısı suya batmış, diğer yarısı suyun üzerinde bulunan yumurta gibidir. Yeryüzünün açıkta olan yarımküresinin yarısı ekvator çizgisinin güney tarafında olduğu için harap durumdadır. İskânın olduğu çeyrek küre olan diğer yarı ise ekvator çizgisinin kuzeyine düşer. Ekvator çizgisi, Koç (*Hamel*) Burcu'nun başının yörüngesi altında başlangıcı doğudan batıya doğru olan hayalî bir çizgidir. Gece ve gündüz bu hat üzerinde ebedî olarak eşittir. Orada ufkun iki kutbunun olması gereklidir. Birisi güneyde Süheyl yıldızının yörüngesinden taraftadır. Diğeri ise kuzeyde oğlak burcundan taraftadır. Bunun örneği şöyledir:

Yeryüzündeki Meskûn Çeyrek Kürenin Niteliği

Yeryüzünün meskun olan kuzey çeyrek küresinde yedi büyük deniz vardır. Bu denizlerden her birinde çeşitli yarımadalar vardır. Bu yarımadaların her birinin büyüklüğü yirmi fersahtan yüz ve bin fersaha kadar çıkar. Akdeniz (*Rum denizi*) bunlardandır ve orada yaklaşık elli yarımada vardır. Sicilya denizi bunlardandır ve burada yaklaşık otuz yarımada vardır. *Cürcan denizi* onlardandır ve orada beş yarımada vardır. Kulzüm Denizi [*Kızıl Deniz*] onlardandır ve burada yaklaşık on beş yarımada vardır. Fars denizi onlardandır ve burada yedi yarımada vardır. Sind[9] ve Hind denizleri onlardandır ve buralarda yaklaşık bin yarımada vardır. Çin denizi bunlardandır ve burada yaklaşık iki yüz yarımada vardır. Aynı zamanda bu çeyrek kürede on beş küçük deniz vardır. Her birinin büyüklüğü yirmi fersahtan yüz ve bin fersaha kadar çıkar. Bunların bazıları tuzlu, bazıları tatlıdır. Atlas Okyanusu (*Garb denizi*) ile Ye'cüc ve Me'cüc Denizi, Zenc Denizi, Zânic Denizi, Hint Denizi ve Büyük Okyanus bu meskûn çeyrek kürenin dışındadır. Bu denizlerin her biri Büyük Okyanusun bir kolu ve halicidir. Bunların hepsi tuzludur. Yine bu çeyrek küredeki sıradağların sayısı iki yüzdür. Onların uzunluğu yirmi fersahtan, yüz fersaha ve bin fersaha kadar çıkar ve renkleri farklıdır. Bazılarının uzunluğu doğudan batıya ya da güneyden kuzeye kadar gider. Bazıları doğu ve güney arasında, bazıları da doğu ve kuzey arasında uzanır. Onlardan bazıları kalabalık yerler, şehirler ve köyler arasındadır. Bazıları da çöller ve ıssız yerlerdedir. Bazıları ise yarımadalar ve denizlerdedir. Yine bu çeyrek kürede iki yüz kırk tane nehir vardır. Bunlardan her bir nehrin uzunluğu yirmi fersahtan, yüz ve bin fersaha kadar uzanır. Onlardan bazılarının akışı doğudan batıya doğrudur. Bazılarının akışı da batıdan doğuya doğrudur. Bazıları kuzeyden güneye, bazıları da güneyden kuzeye akar. Bazıları ise bu yönler arasında uzanır. Bu nehirlerin hepsinin akışı dağlarda başlar; denizlerde, bataklıklarda ve göllerde biter. Uğradığı yerlerdeki şehirleri, köyleri ve yerleşim alanlarını sular. Fazla gelen suyu ise denizlere dökülür ve deniz suyuyla karışır. Sonra buharlaşır ve havaya yükselir. Ondan bulut topluluğu oluşur ve rüzgârlar bunu dağ başlarına ve çöllere götürür. Buralarda yağmura dönüşür ve yerleşim alanlarım sular, derelere ve nehirlere akar. Buradan da tekrar denizlere döner. Bu, yaz kış gerçekleşen bir olaydır. Bu, yüce ve bilgi sahibi olanın takdiridir.

Bu çeyrek kürede, on yedi bin büyük şehri kapsayan yedi iklim vardır. Bu şehirlere yaklaşık bin melik [kral] sahiptir. Bunların hepsi yeryüzünün yüzeyinin bir çeyrek küresindedir. Kalan üç çeyrek kürenin durumu bunun dışındadır.

Yedi İklimin Niteliği

Yeryüzünün meskûn olan dörtte birlik kısmında bulunduğu düşünülen iklimler yedi kısımdır. Bunlardan her bir iklim, uzunluğu doğudan batıya, genişliği güneyden kuzeye uzatılmış serili bir halı gibidir. Bunların uzunlukları ve genişlikleri farklıdır. En uzunları ve en genişleri birinci iklimdir. Çünkü onun doğudan batıya uzunluğu yaklaşık üç bin fersahtır. Güneyden kuzeye genişliği yaklaşık yüz elli fersahtır. Uzunluk ve genişlik olarak bu iklimlerin en kısası yedinci iklimdir. Çünkü onun doğudan batıya uzaklığı yaklaşık bin beş yüz fersahtır. Güneyden kuzeye genişliği ise yaklaşık yetmiş fersahtır. Diğer iklimler ise uzunluk ve genişlikte bu ikisinin arasındadır. Bunun örneği şu şekildir:

---

9. Bugün, Güneydoğu Pakistan'da, büyük bölümüyle Aşağı İndus Vadisi'nde kalan eyalet; tarihî bölge.

Allah doğrusunu en iyi bilendir, dönüş ve sığınma onadır.

Bölüm

Ey iyiliksever ve şefkatli kardeş! Allah seni ve bizi katından bir rula (mutlulukla) desteklesin! Bil ki, bu yedi iklim tabii bir taksim değildir. Muhtemelen bunlar toprakların, ülkelerin ve yolların sınırlarını belirlemek için yeryüzünün meskûn olan dörtte birini ele geçiren önceki kralların belirledikleri hayalî çizgilerdir. Nebatili Efrîzûn, Himyerli Tubba' ve İsrâilli Süleyman b. Davud (selam o ikisine olsun), Yunanlı İskender, Farslı Ezdeşir b. Bâbek bu krallardandır. Bu yöneticiler, yapılan taksimatla toprakları, yolları ve ülkeleri belirlediler. Yeryüzünün kalan dörtte üçü ise yüksek dağları, sarp yolları, dalgalı denizleri, sıcaklığın, soğukluğun ve karanlığın aşırı değişken olduğu havaları, kralların buralara gitmelerini engelledi. Oğlak burcunun yörüngesinde olan kuzey yönünün durum gibi. Orada gerçekten aşırı bir soğuk vardır. Çünkü orada tamamı gece olan altı ay kış olur. Hava aşırı bir şekilde kararır. Sular soğuğun şiddetinden donar; hayvanlar ve bitkiler telef olur. Bu yerin zıddı olan güney yönü aynı şekilde Süheyl yıldızının yörüngesindedir. Tamamı gündüzden ibaret altı ay yaz olur. Hava şiddetlenir; zehir gibi (çok şiddetli) sıcak olur, hayvanlar ve bitkiler sıcaklığın şiddetinden yanar. Orada ikamet etmek ve oraya gitmek mümkün değildir. Batı yönüne gitmeyi ise dalgalarının çarpışması ve karanlığının şiddetinden dolayı Büyük Okyanus engellemektedir. Doğu yönüne gitmeyi ise yüksek dağlar engellemektedir. Yeryüzünün bu çeyreğinde meskun olan insanların, bu doğa olayları nedeniyle burada mahsur olduklarını zannediyorlardı. Bu sonuçtan hareketle tahmin edebiliriz ki, onların dört parçanın üçü hakkında bilgileri yoktu. İçindeki dağlar ve denizlerin tamamıyla yeryüzü, gökyüzünün (felek) genişliğine oranla daire içerisindeki bir nokta gibidir. Çünkü gökyüzünde bin yirmi dokuz yıldız vardır. Bunlardan en küçük yıldız dünyanın on sekiz katıdır. En büyüğü ise yüz yedi katıdır. Çok uzak oluşu ve gökyüzünün genişliğinden dolayı onları sanki semanın yüzeyine dağılmış bir inci gibi görürsün. İnsan görünen bu büyüklük fikri karşısında, hikmet sahibi olan yaratıcının, bu görkemli ululuğuna, gaflet ve cehalet uykusundan uyanır. Ve öğrenir ki, bu şeyleri yaratan büyük kuvvetin emriyle yaratılmıştır her şey. Sözü yüce olsun, der ki: "*Gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri ancak ve belirli bir süre için yarattık.*"[10]

10. Ahkâf, 46/3.

Ey kardeşim! Bil ki, kim dünyaya gelir ve orada yeme, içme ve evlilikle meşgul olarak; mal ve eşya biriktirme konusunda şehvetli ve hırslı olmaya azmederek; binalar, mimari yapılar ve emlak edinerek; ebedî olarak yürütmeyi dilediği bir yöneticilik isteyerek; ilim talep etmeyi terk ederek; eşyanın hakikatlerini kavramaktan gafil olarak; nefis muhasebesini ihmal ederek; ahiret yurduna intikal etmeye hazırlık yapma konusunda ihmalkâr davranarak uzun bir süre yaşarsa, ömür geçip ecel yaklaştığında ve nefsin cesetten ayrılması anlamına gelen ölüm sarhoşluğu geldiğinde, buradan (yaşadığı bu âlemden), dünyanın şeklini (mahiyetini) anlamayan bir cahil olarak ayrılır, dünyanın ufkundaki ayetleri düşünmez, ondaki varlıkların hallerine ibretle bakmaz, şahit olduğu özel durumları düşünmezse bu kişinin durumu, hikmetli, adaletli, merhametli, şehrini hikmetiyle inşa etmiş büyük bir yöneticinin [melik] şehrine giden kavmin durumu gibidir. Yönetici bu şehirde, tasvir etmenin yetersiz kaldığı, ancak görerek anlaşılabilecek bir sanat şaheserini yapmıştır. Oraya gelenler için büyük bir sofra ve oradan ayrılanlar için bir azık hazırlamıştır. Sonra cömertliğiyle bağışta bulunmak için kölelerini huzuruna çağırmıştır. Onlara şehre bakmaları, içindekileri görmeleri, yaptığı sanat eserlerinin eşsizliğini düşünmeleri ve tasvirlerinin gariplikerini tecrübe etmeleri için kendi yollarından bu şehre gelmelerini emretmiştir. Bu emri, hoşnut olsunlar, bunları görmek ve anlamakla hayırlı ve faziletli birer filozof (hakîm) olsunlar ki huzuruna varıp cömertliğini hak etsinler diye vermiştir. Bir kavim oraya geceleyin vardı ve gece boyunca yeme, içme, oyun ve eğlenceyle meşgul oldular. Sonra bu şehirden hangi kapıdan girdiklerini ve hangi kapıdan çıktıklarını bilmeksizin seher vakti ayrıldılar. Orada yöneticinin hikmetinden ve sanatının inceliklerinden herhangi bir eser görmediler. Geçirdikleri gece boyunca yeme ve içmeden yararlanmaları dışında herhangi bir şeyden yeterli derecede faydalanmadılar.Bu şehre böyle cahilce giderek, duraksadıkları bir şaşkınlığın zorlamasıyla, ahiret yurdunun gerçekliğini inkâr ederek oradan göç eden dünya ehlinin hükmü, övgüsü çok olan Allah'ın dediği gibidir: "*Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır.*"[11] Allah onları yermek için şöyle dedi: "*Onlar sağır, dilsiz ve kördürler. Bundan dolayı anlamazlar.*"[12] Ey iyiliksever ve şefkatli kardeş!Rahim ve kavrayıcı olanın gücü, seni, onlardan olmaktan korusun. Övünç kaynağının övdüğü kimselerden ol: "*İşte ahiret yurdu! Biz onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve fesat çıkarmayanlara has kılarız. Ödül sakınanlar içindir.*"[13] Dünyanın arzını isteyenlere şöyle denildi: "*Keşke Kârûn'a verilen (servet) gibi bizim de (servetimiz) olsaydı. Şüphesiz o büyük bir servet sahibidir.*"[14] Âhretin hakikati hakkında kendilerine ilim *verilmiş olanlarsa "yazıklar olsun size! Allah'ın ödülü, inanan ve iyi iş yapanlar için daha iyidir" dediler. Ama ona da ancak sabredenler kavuşabilir*"[15], "*Bu güzel davranışa ancak sabredenler kavuşturulur. Buna ancak (gerçeğe) büyük payı olanlar kavuşturulur.*"[16] Ey iyiliksever ve şefkatli kardeş! Allah seni doğruluğa eriştirsin! Seni ve beldelerde oturan tüm kardeşlerimizi doğru yola girdirsin! Yeryüzünü ve yeryüzünün meskûn olan dörtte birini anlatmayı bitirdiğimiz için yedi iklimi anlatmak, uzunluk ve genişlik yönünden sınırlarını açıklamak, her iklimdeki büyük şehirleri, dağları ve uzun nehirleri belirtmek istiyoruz.

11. İsrâ, 17/72.
12. Bakara, 2/171.
13. Kasas, 28/83.
14. Kasas, 28 /79.
15. Kasas, 28 / 80.
16. Fussilat, 41/35.

Ey iyiliksever ve şefkatli kardeş! Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, iklimlerin sınırları gündüz saatleriyle ve gündüz saatlerindeki fazlalığın farklılığıyla belirlenir. Bunun anlamı, güneş Koç (*Hamel*) Burcu'nun başında olduğu zaman gece ve gündüzün uzunluğu ve saatleri yedi iklimin tamamında eşit olur. Güneş Koç, Boğa ve İkizler Burçlarının derecelerinde ilerlediğinde her iklimin gündüz saatleri değişir. Güneş Yengeç Burcu'nun başlangıcı olan İkizler Burcu'nun sonuna geldiğinde ise birinci iklimin ortasında gündüz uzunluğu on üç saat olur. İkinci iklimin ortasında on üç buçuk saat olur. Üçüncü iklimin ortasında on dört saat olur. Dördüncü iklimin ortasında on dört buçuk saat olur. Beşinci iklimin ortasında yaklaşık on beş saat olur. Altıncı iklimin ortasında on beş buçuk saat olur. Yedinci iklimin ortasında yaklaşık on altı saat olur. Yüzeyi atmış altı dereceden doksan dereceye kadar çıkan yerlerde tamamen gündüz olur. Bunun nasıl olduğunun açıklaması uzundur ve *el-Mecistî*'de[17] anlatılmıştır.

Bil ki, bütün belde ve şehirlerin boylamının anlamı, en batısına olan uzaklığıdır. Enleminin anlamı ise ekvatordan uzaklığıdır. Ekvator ise gece ve gündüzün ebedî olarak eşit olduğu yerdir. Bu çizgi üzerinde olan şehirlerin hiçbirinin enlemi yoktur. Aynı şekilde en batıdaki bütün şehirlerin de boylamı yoktur. En batıdan en doğuya yüz seksen derece vardır. Her bir derecenin mesafesi on dokuz fersahtır. Boylamı doksan derece olan her şehir doğu ve batının ortasında yer alır. Boylamı doksandan daha fazla olanlar doğuya daha yakındır. Daha az olanlar ise batıya daha yakındır. İki şehirden boylamı ve enlemi daha büyük olan doğuya ve kuzeye diğerinden daha yakındır. Yeryüzündeki iki şehir arasındaki enlem farkı her derece için yaklaşık on dokuz fersahtır. İkisi arasındaki boylam farkı ise farklılık arz eder. Ekvator çizgisinde olan şehirlerin boylam derecesi on dokuz fersah olur. Birinci iklimde olanların her bir derecesi on yedi, ikinci iklimde on beş, üçüncüde on üç, dördüncüde on, beşincide yedi, altıncıda beş, yedincide üç fersahtır.

Büyük Şehirlerin İsimleri

Yedi iklim içerisinde yer almayan şehirler, enlemi ekvatora yakın olan on ikinci dereceden daha az, başlangıcı doğuya yakın olan bütün şehirlerdir.

Şehirlerin İsimleri	**Boylamı**	**Enlemi**
Hindistan'daki Beşmir	kaf- kef- be	Bâ-elif
Hindistan'daki Kevk Yarımadası	kaf-be	Tı
Sind'deki Tîb Şehri	Ayn-be	he
Yemen'deki Hadramevt	Ayn-bâ-elif	3
Habeşistan'dahi Raâh	Sin	Ye-be
Habeşistan'daki Kuku	Ayn	Yâ-elif

Birinci İklim

Birinci iklim, Satürn (Zühal) gezegenine aittir. Onun doğudan batıya uzunluğu 9555 mil, 3185 fersahtır. Güneyden kuzeye genişliği 445 mil, 146 fersahtır. Bu iklimin birinci sınırı

17. Batlamyus'un Megale Syntaxis (Büyük Derleme) adlı eseri "Almagest (el-Mecistî)" olarak Arapçalaştırılmış ve Arapçaya çevrilmiştir.

ekvatordan başlar. Kuzey Kutbu'nun yüksekliği de on üçüncü dereceden bir bölü dört (1/4) eksik olur. Burasının en uzun gündüzü on iki saat kırk beş dakikadır. Bu iklimin ortasında, kutbun ufuğa yüksekliği on altı artı iki bölü üç (16+2/3) derece olur. Burasının en uzun gündüzü on üç saattir. Bu iklimin ikinci sınırı kutbun yirmi buçuk derece olduğu yerdir. Burasının en uzun gündüzü on üç saat, on beş dakikadır. Bu iklimde yaklaşık yirmi tane sıradağ vardır. Uzunlukları yirmi fersahtan yüz ve bin fersaha kadar uzanan dağlar bunlar arasındadır. Aynı zamanda bu iklimde otuz tane uzun nehir vardır. Uzunlukları yirmi fersahtan yüz ve bin fersaha kadar uzanan nehirler bunlar arasındadır. Bu iklimde yaklaşık elli şehirden oluşan bilinen büyük şehirler vardır. Bu iklimin doğudaki başlangıcı Yâkût Yarımadası'nın kuzeyine düşer ve güneydeki Çin beldelerine uzanır. Sonra Serendib beldesinin kuzeyine geçer. Buradan da Hind beldelerinin ortasına ilerler. Sonra Sind beldelerinin ortasına ilerler. Sonra Umman beldelerinin güneyinden Fars Denizi'ni keser. Sonra Şihr beldelerinin ortasına, oradan da Yemen beldelerinin ortasına ilerler. Sonra orada Kızıl Deniz'ini keser ve Habeşistan beldelerinin ortalarına ilerler. Burada Mısır'daki Nil Nehri'ni keser. Sonra Nûbe beldelerine, Berberîler'in beldelerine ve çöllerdeki beldelere ilerler. Sonra Murtâne beldelerinin güneyine geçer ve Atlas Okyanusunda (Mağrib Denizi) sona erer. Bu beldelerin halkının çoğu siyahtır.

Büyük Şehirlerin İsimleri

Bu iklimdeki büyük şehirlerden her bir şehrin enlemi on üç ile yirmi derece arasındadır. Bunların ilki doğudadır.

Şehirlerin İsimleri	**Boylamı**	**Enlemi**
Çin'in en uzak şehri	Sin-dal	Tı-Zı
Çin Yarımadasındaki Şehir	Kaf-Lam	Ye-be
Çin'deki İskaryâr (?)	Fe-kef-he	Be-vav
Hind'deki Masyûfâ (?)	Fe-ye	Be-vav
Hind'deki Hârûn	Kaf-dal-lam	Be-tı
Sind'deki Sakalî (?)	Mim-he	Ye-ha
Batı beldelerinden Amman	Sin-dal	Ye-ha
Sind'den Meyd	Sin-dal	Vav-dal
Deniz kenarındaki diğer şehir Mila	Be-ha	Ha-he
Yemen'deki Aden	Lam	Be-zel
Nûbe beldelerinden Düngüle	Ye-be	Kef
Kûs (?) ve buraya ait olan Vâile (?)	Lam-be	Kef
Habeşistan	Kef	Ye-tı
Mekke ve Medine	Kef-vav	Ye-Tı

İkinci İklim

Jüpiter gezegenine aittir. Bu iklimin doğudan batıya uzunluğu 7655 mil, güneyden kuzeye genişliği 600 mildir. Birinci sınırı Satürn (*Zühal*) ikliminden başlar ve kutbun yüksekliği

de yirmi buçuk derece olur. Burasının en uzun gündüzünün uzunluğu on üç saat, on beş dakikadır. İklimin ortasında, kutbun yüksekliği yirmi dört derece ve altı dakika olur. Burasının en uzun gündüzü on üç buçuk saattir. İkinci sınırında, kutbun ufka yüksekliği yirmi yedi buçuk dereceye yükselir. En uzun gündüzü on üç saat kırk beş dakikadır. Bu iklimde yaklaşık on yedi mil uzunluğunda sıradağ vardır. Aynı şekilde uzun nehirler vardır. Yaklaşık elli tane bilinen büyük şehir vardır. Bu iklimin başlangıcı doğudandır; sonra Çin beldelerinin ortasına doğru ilerler. Sonra Serendib beldelerinin kuzeyine ilerler. Sonra kuzeyden Hind beldelerinde ilerler. Sonra Kandehar beldelerine ilerler. Oradan da Kâbil'in ortasına, Sind beldelerinin kuzeyine Mekran beldelerinin güneyine ilerler. Sonra Fâris Denizini keser ve Umman beldelerine ilerler. Sonra Arap beldelerinin merkezine ilerler. Sonra Kızıl Deniz'i keserek Habeşistan beldelerinin kuzeyine ve Mısır toprağındaki beldelerin güneyine ilerler. Burada Mısır'daki Nil Nehrini keser. Sonra Zekka ve İfrîkiye beldelerinin merkezine ilerler. Sonra Berberîler'in beldelerinin kuzeyine ve Kayravan'ın beldelerinin güneyine ilerler. Sonra Mertâne beldelerinin ortasına ilerler ve Atlas Okyanusu'nda sona erer. Bu beldelerin halklarının çoğunun renkleri esmerle siyah arasındadır.

Bu iklimdeki büyük şehirlerin ilki Çin beldelerinin en sonundaki doğudan başlar. Bütün şehirlerin enlemi "Kef"ten "Kef, ra, kef"e kadardır. Bu şehirlerin ilki doğuya yakındır:

Şehirlerin İsimleri	**Boylamı**	**Enlemi**
Çin'deki Tı	Fe-mim-dal	Kef
Çin'deki Tufûlâ (?)	Lam-mim-ha	Mim-he
Çin'deki Tavâniye (?)	Fe-mim	Kef-dal
Hindistan'daki köyler	Fe-dal	Elif-kef-dal
Dağın yamacındaki şehir	Fe-bâ-elif	Kef-dal
Sind'deki Ğamra	Be-ha	Kef-be
Deniz üzerindeki topraklar	Mim-zel	Kef-ayn-lam
Dümeyl Minh	Kef-be	Kef-dal-kef
Takip Eden Diyar	Ayn-ra-mim-he	Kef-dal-mim
Hicaz'daki Yemâme	Ayn-elif-mim-he	Kef-elif-dal
Yemen'deki Tâif	Ye-cim	Kef-be
Tihame'deki Mekke	Mim-ra	Kef-elif
Resûl'ün Şehri Medîne	Sin-He	Kef-he
Mısır toprağındaki İhmîm	Be-he-lam	Kef-vav-be
Batıdaki Afrika	Lam-he	He
Sevânî Beldeleri	Kef	Ke-elif

Üçüncü iklim

Mars (*Merih*) gezegenine aittir. Doğudan batıya uzunluğu 8255 mildir. Güneyden kuzeye genişliği 355 mildir. Sınırı yirmi yedi buçuk dereceden otuz üç derece otuz dakikaya kadardır. Ortası, kutbun ufka yüksekliğinin otuz buçuk artı bir bölü beş derece olduğu yerdir. En uzun gündüzü yaklaşık on dört sattır. Bu iklimde otuz üç tane sıradağ, yirmi iki tane

uzun nehir vardır. Yüz yirmi sekiz tane bilinen büyük şehir vardır. Bu iklimin başlangıcı doğudandır. Çin beldelerinin kuzeyine ve Ye'cûc beldelerinin güneyine ilerler. Sonra Hind beldelerinin kuzeyine ve Türk beldelerinin güneyine ilerler. Sonra Kâbil'in merkezine, oradan da Kandehar ve Mekran beldelerine ilerler. Sonra Sicistan beldelerinin güneyine, sonra da Kirman beldelerinin merkezine ilerler. Sonra deniz tarafından Fâris beldelerine ilerler. Sonra Irak'ın güneyine ilerler. Sonra Diyarbakır beldelerinin güneyine ve Arap beldelerinin kuzeyine ilerler. Sonra Şam'ın merkezine ilerler. Sonra Mısır beldelerine, oradan da İskenderiye beldelerine ilerler. Sonra Mirmarik beldelerinin merkezine ilerler. Sonra Kadisiye beldelerinin merkezine ve Kayravan beldelerinin merkezine ilerler. Sonra Tance beldelerinden ilerleyerek Mağrib Denizi'nde (Atlas Okyanusu) sona erer. Bu beldelerin halklarının çoğu esmerdir.

Üçüncü İklimdeki Şehirlerin İsimleri

Buradaki bütün şehirlerin genişliği (Kef, ra, kef ile Ha, ra, mim) arasındadır. Başlangıcı doğudadır.

Şehirlerin İsimleri	Boylamı	Enlemi
Çin'deki Aranda (?)	Mim-ha	Kef-cim
Hindistan'daki Kandehar	Fe-kef	Lam-be
Hindistan beldelerinden Kâbil	Sad-dal-ye-he	Tı-lam
Sicistan'dan Ruveyh	Sad-be	Lam
Bermekrân	Lam-ha	Lam-vav
Kirman'dan Sirhân	Ayn-cim	Lam-elif
Fâris'ten Şiraz	Ayn-he	Lam-elif
Huzistan'dan Ehvaz	Ayn-dal	Lam-be
Irak'tan Basra	Sin- Tı	Lam-Hı
Irak'tan Kûfe	Sin-he	Lam-he
Şam'dan Dımaşk	Lam-vav	Lam-be
Filistin'den Beytü'l-Makdis	Lam-zel-mim	Kef-tı
Mısır'dan Fustat	Sin	Lam-elif
El-İskenderiye Batlamyûs	Lam-elif-nun-he	Lam-elif-mim-he
Mağrib'den Kayravan	Kef	Lam-he
Mağrib'den Tance	Sad-he	Lam-ha

Dördüncü iklim

Güneşe aittir. Doğudan batıya uzunluğu 7855 mildir. Güneyden kuzeye genişliği 355 mildir. Sınırı otuz üç derece otuz dakikadan otuz dokuz dereceye kadardır. Merkezi, kutbun ufka yüksekliğinin otuz altı derece elli dakika olduğu yerdir. Bu iklimin en uzun gündüzü on dört buçuk saattir. Bu iklimde yirmi beş tane sıradağ vardır. Yirmi iki tane uzun nehir vardır. Yaklaşık iki yüz on iki tane büyük meşhur şehir vardır. Bu iklimin başlangıcı doğudandır ve Çin beldelerinin kuzeyine ve Ye'cûc ve Me'cûc'un beldelerinin güneyine ilerler. Sonra güneyden Türklere

ilerler ve Hind ve Toharistan beldelerinin güneyinden devam eder. Sonra Belh Bâsyân beldelerinin kuzeyine ilerler. Sonra Mekran beldelerinin kuzeyine ilerler. Sonra Sicistan beldelerinin merkezine, sonra Kirman beldelerine, sonra Fâris beldelerine, sonra Huzistan beldelerine ilerler. Sonra Irak beldelerinin merkezine ilerler. Sonra Diyar-ı Rebîa ve Diyarbakır'ın merkezine ilerler. Sonra Suğr beldelerinin güneyine ve Şam beldelerinin kuzeyine ilerler. Sonra Akdenizin ortasına ve Kıbrıs adasına ilerler. Mısır ve İskenderiye beldelerinin kuzeyinden denizde devam eder. Sonra Sicilya yarımadasına, Mermarikî(?) beldelerinin kuzeyine, Kadisiye beldelerine, Kayravan beldelerine ve Tance beldelerine ilerler. Atlas Okyanusu'nda sona erer. Bu beldelerin halklarının çoğunluğunun renkleri esmerle beyaz arasındadır. Bu iklim enbiyaların ve bilge kişilerin (*hukemâ*) iklimidir. Çünkü o, iklimlerin ortasıdır. Üç tanesi onun güneyindedir, üç tanesi de kuzeyindedir. Yine o, en büyük aydınlatıcı olan güneşin payına düşmüştür. Bu iklimin halkı tabiat ve ahlâk olarak insanların en âdilidir. Bunun ardından onun iki yanında bulunan –üçüncü ve beşinci iklimleri kast ediyorum- iklimler gelir. Kalan iklimlerin halkları ise en üstün tabiata sahip olma konusunda eksiktirler. Çünkü onların şekilleri çirkin, ahlâkları vahşidir. Zenciler, Habeşliler, birinci ve ikinci iklimde bulunan ümmetlerin çoğu gibi. Altıncı ve yedinci iklimdeki ümmetler de aynı durumdadır. Ye'cûc ve Me'cûc, Bulgarlar, Sicilyalılar ve benzerleri gibi. Buradaki şehirlerin enlemi Lam, hâ'dan Lam, tı'ya kadardır.

Şehirlerin İsimleri	**Boylamı**	**Enlemi**
Çin beldelerinden Kaşgar	Kef-tı	kaf-fe
Türk beldelerinden Neft (?)	Lam-tı	Sad
Mâverâünnehir'den Semerkand	Lam-vav-ra	Sad-dal-kef
Horasan'dan Belh	Nun-vav-ra	Mim-he
Horasan'dan Herat	Lam-ha	kaf-dal
Horasan'dan Merv	Lam-vav	Vav-ha
Horasan'dan Nisabur	Lam-ha-ra	Lam-vav
Cebel'den Cürcan	Lam-zel-mim-he	Ayn-dal-kef
Taberistan'dan Âmul	Lam-ye	Ayn-dal
Fâris'ten Rey	Lam-dal-mim-he	Ayn-he
Deylem ve Cîlân	Ayn-lam-ha	Ayn-dal-mim
Fâris'ten Isfahan	Lam-dal-kef	Ayn-ha-lam-vav
Mâhân beldelerinden Hemedan	Mim-ra-mim-ye	Sin-tı
Irak'tan Bağdat	Lam-he-kef	Mim-elif-lam-he
Diyârı Rebîa'dan Musul	Lam-ha	Sin-vav
Şam'dan Halep	Lam-dal-nun-be	Lam-ha

Beşinci İklim

Venüs (*Zühre*)e aittir. Doğudan batıya uzunluğu 7455 mildir. Güneyden kuzeye genişliği 255 mildir. Sınırı otuz dokuzuncu dereceden kırk üç buçuğuncu dereceye kadardır. Ortası kutbun yüksekliğinin kırk bir artı bir bölü üç (41+1/3) derece olduğu yerdir. En uzun gündüzleri yaklaşık on beş saattir.

Bu iklimde otuz tane sıradağ vardır. Yaklaşık on beş tane de uzun nehir vardır. Yaklaşık iki yüz tane bilinen büyük şehir vardır. Onun başlangıcı doğudandır. Buradan Ye'cüc ve Me'cüc beldelerinin ortasına devam eder. Sonra Türk beldelerinin ortasına, Fergana beldelerine, İsbîcâb beldelerine ve Mâverâünnehir beldelerinin ortasına ilerler. Ceyhun'u keserek Horasan beldelerinin ortasına, Sicistan ve Kirman beldelerinin kuzeyine, Fâris beldelerinin kuzeyine, Rey ve Mehran beldelerinin ortasına, Irak beldelerinin kuzeyine ve Azerbaycan beldelerinin güneyine, Ermenistan beldelerinin ortasına, Suğr beldelerinin kuzeyine ilerler. Rum [Anadolu] beldelerinin ortasına ilerler ve orada Kostantiniyye (İstanbul) Halici'ni keser. Rum Denizi'nin kuzeyinden ve Rumeli beldelerinin ortasından devam eder, *Zühre Tapınağı*'nın güneyine, Endülüs beldelerinin ortasına ilerler ve Atlas Okyanusu'nda sona erer. Bu beldelerin halklarının çoğu beyazdır. Buradaki şehirlerin enlemi "lam, tı"dan "mim, cim, kef"e kadardır.

Şehirlerin İsimleri	Boylamı	Enlemi
Ye'cüc ve Me'cüc Beldeleri	Mim-ayn-elif	Sin-ha
Türkler'den Hakan'ın Beldeleri	Fe-ra	Mim-te
Türk Beldelerinden Tıraz	Ye-vav-lam	Mim-kef-he
Sind'den İsbîcâb	Sad-ha	Mim
Mâverâünnehir'den Havârizm	Fe-ye-he	Mim-vav
Azerbaycan'dan Erdebil	Ayn-ha	Mim
Ermeniye'den Ahlat	Sin-ra	Lam-tı-lam-he
Ermeniye'den Malatya	Sin-elif	Lam-tı
Mekadonya	Lam-he	Kef-dal-tı-ra
Rum'dan Büyük Rûmiyye	Kef-ha	Mim-ha

Altıncı İklim

Merkür'e (*Utarid*) aittir. Doğudan batıya uzunluğu 7555 mildir. Güneyden kuzeye genişliği 255 mildir. Sınırı kırk üç buçuk dereceden kırk yedi artı bir bölü dört (47+1/4) dereceye kadardır. Ortası, kutbun yüksekliğinin kırk beş derece, elli dakika olduğu yerdir. En uzun gündüzleri on beş buçuk saattir.

Bu iklimde yaklaşık yirmi iki tane sıradağ vardır. Yaklaşık otuz iki tane de uzun nehir vardır. Yaklaşık doksan tane bilinen büyük şehir vardır. Bu iklimin başlangıcı doğudandır ve Ye'cüc ve Me'cüc beldelerinin kuzeyine ilerler. Sicistan beldelerinin güneyine, Suğr beldelerinin güneyine, Hakan'ın beldelerinin ortasına, Kimak beldelerinin güneyine, İsbîcâb beldelerinin kuzeyine, Soğd ve Mâverâünnehir beldelerinin kuzeyine, Havarizm beldelerinin ortasına, Cürcan, Taberistan, Deylem ve Keylan beldelerinin kuzeyine ilerler ve Taberistan Denizi'ni/Hazar Denizi'ni keser. Azerbaycan beldelerinin ortasına, Ermenistan ve Malatya beldelerinin ortasına, Sats Denizinin kuzeyine, Kostantiniyye (İstanbul)'nin kuzeyine, Mekadonya beldelerinin ortasına, kuzeye yakın olan İfrikiye'nin ortasına ilerler. Sicilya Denizi'nin güneyine, Zühre Tapınağı'nın kuzeyine ilerler ve Atlas Okyanusu'nda sona erer. Bu beldelerin halklarının çoğunluğunun rengi kumral ile beyaz arasındadır. Buradaki bütün

şehirlerin enlemleri "mim ha, mim dal"dan "Mim ze, be, he"ye kadardır. Başlangıcı doğuya yakındır. *Allah a'lâmdır [en iyisini bilir].*

Yedinci İklim

Ay'a aittir. Doğudan batıya uzunluğu 6655 mildir. Güneyden kuzeye genişliği 185 mildir. Sınırı kırk yedi buçuğuncu dereceden elli buçuğuncu dereceye kadardır. Ortası kutbun ufuğa yüksekliğinin kırk sekiz artı bir bölü üç (48+1/3) derece olduğu yerdir. En uzun gündüzün uzunluğu yaklaşık on altı saattir. Bu iklimde yaklaşık on adet sıradağ vardır. Yaklaşık kırk tane de uzun nehir vardır. Yaklaşık yirmi iki adet bilinen büyük şehir vardır. Bu iklimin başlangıcı doğudandır. Ye'cüc ve Me'cüc ile Sicistan ve Ğurğur beldelerinin güneyine, Kimak beldesine, Lân'ın güneyine, Cürcan denizinin ve Hanh beldelerinin kuzeyine, Bâbü'l-Ebvâb dağına, Sats denizinin ortasına, Cürcan beldelerinin güneyine, Makedonya beldelerinin kuzeyine, Sicilya Denizi'nin güneyine, Rey Yarımadası'nın güneyine ilerler ve Mağrib Denizi'nde/Atlas Okyanusu'nda sona erer. Bu beldelerin halklarının çoğunluğunun rengi kumrala çalar. Buradaki bütün şehirlerin enlemleri "mim ze, be he"den "mim tı"ya kadardır.

Şehirlerin İsimleri	Boylamı	Enlemi
Ye'cüc Beldeleri	Lam-he-kef	Mim-ayn-be
Türkistan'dan Kimak Beldeleri	Mim-elif-kef-he	Ay-elif-lam-elif
Türkistan Yarımadalarının Beldeleri	Lam-tı-mim	Ayn-ha
Cürcan Denizi'ndeki Yarımada	Mim-te	Mim-be
Azerbaycan'dan Merâğa	Mim-vav-lam-he	Kef-vav-kef-he
Bâbu'l-Ebvâb Dağı	Mim-Lam-elif	Mim-tı-dal
Beyhar Beldeleri	Mim-be	Kef-vav-kef-he
Rum'dan Hekta Beldeleri	Mim-elif	Sin

Bölüm: İklimlerin Özellikleri

Ey Kardeşim! Bil ki, bu yedi iklimden her bir iklimde fazlası ve eksiğiyle binlerce şehir vardır. Her şehirde de dilleri, tabiatları, edepleri, mezhepleri, meslekleri, sanatları ve gelenekleri farklı insan toplulukları vardır. Onlar birbirine benzemezler. Bu iklimlerin hayvanları ve madenlerinin durumu da böyledir. Bunların şekli, tadı, rengi ve kokusu farklıdır. Bunun sebebi beldelerin havalarının, bölgelerin birbiriyle irtibatının, suların tatlılığı ve tuzluluğunun farklı olmasıdır. Bütün bu farklılıklar, burçlardan, burçların bu beldelerin ufuklarına denk düşen derecelerinden, gezegenlerin bu yerlerin üzerinden geçişlerinden ve bu gök cisimlerinin ışıklarının uzunluklarının ufuklardan bu yerlere kadar uzanmasından kaynaklanmaktadır. Bu konunun açıklaması uzundur. Bir zamanlar eskilerden bir melikin yeryüzünün meskûn olan dörtte birindeki ikamet edilen şehirlerin sayılmasını emrettiği söylenir. Bu sayımda köyler hariç on yedi bin şehir bulunmuştur.

Bil ki yeryüzündeki şehirlerin sayısı belki artmış ya da azalmıştır. Bu, gezegenlerin aynı burçta bir arada bulunmasıyla ilgili yasanın ve binlerce yıldızın dönmesinin bir gereğidir. Çünkü yükselme kuvvetine, zamanın ölçülü oluşuna, elementlerin tabiatlarının eşitliğine,

nebilerin gelişine, vahyin tevatürüne, âlimlerin çokluğuna, meliklerin adaletine, insanların hallerinin iyiliğine ve gökyüzünün bereketini yağmurla indirmesine delâlet eden gezegenlerin aynı burçta bir arada bulunması ile yeryüzü ve bitkiler artar, canlıların doğumu çoğalır, beldeler mamur hale gelir ve şehir inşa etme faaliyeti çoğalır. Zorlukların kuvvetlenmesine, zamanın fesada uğramasına, karakterin itidâlden çıkmasına, vahyin kesilmesine, âlimlerin azalmasına, hayırlı kimselerin ölmesine, meliklerin zulmetmesine, insanların ahlâklarının bozulmasına, kötü davranışlarına ve görüşlerinin ihtilaf etmesine delâlet eden gezegenlerin aynı burçta bir arada bulunmasıyla ise, gökyüzünden yağmur ile bereketlerin inmesi engellenir, yeryüzü zenginleşmez, bitkiler kurur, canlılar helak olur ve beldelerdeki şehirler harap olur.

Ey kardeşim! Bil ki bu dünyanın işleri, devletler ve yöneticileri sayesinde, halk arasında asırlardır bir ümmetten diğerine, bir beldeden diğerine dönerek yürür.

Bölüm

Bil ki her devletin bir başlangıç vakti, yükseleceği bir hedefi ve ulaşacağı bir sınırı vardır. En ileri hedeflerine ve en uç noktalarına ulaştıklarında çöküş ve eksiklikleri hızlanır. Halklarında uğursuzluk ve birbirine yardım etmeme durumu ortaya çıkar. Güç, kuvvet, ortaya çıkış ve yayılma başkalarına geçer. Birinci devlet zayıflayana ve ikinci devlet onun yerine geçene kadar birisi her gün güçlenmeye ve artmaya, diğeri ise zayıflamaya ve eksilmeye devam eder. Bunun örneği, zamanın yasalarının sürüp gitmesidir. Çünkü zamanın tamamı iki kısımdır. Bir yarısı aydınlık olan gündüzdür. Diğer yarısı ise karanlık gecedir. Aynı şekilde bir yarısı sıcak yazdır. Diğer yarısı ise soğuk kıştır. Bu ikisi gelmelerinde ve gitmelerinde birbirlerini takip ederler. Birinin her gelişinde diğeri gider. Bazen biri artar, diğeri azalır. İkisinden birisi eksildiğinde diğeri aynı ölçüde artar. İkisi artma ve eksilmenin sonuna ulaştığında artmanın zirveye ulaştığında eksilme başlar; eksilmenin zirveye ulaştığında artma başlar. Bunlar miktarları aynı seviyeye ulaşana dek bu şekilde devam ederler. Sonra artma ve eksilmedeki hedeflerinin son noktasına ulaşana dek birbirlerinin durumlarını alırlar. İkisinden fazlalığı zirveye ulaşanın kuvveti ortaya çıkar ve âlemde fiilleri çoğalır. Zıddının kuvveti ise hafifler ve fiilleri azalır. Hayır ehlinin devleti ile şer ehlinin devleti konusunda zamanın hükmü böyledir. Bazen yeryüzünde devlet, kuvvet ve fiillerin zuhuru hayır ehlinde olur. Bazen da yeryüzünde devlet, kuvvet ve fiillerin zuhuru şer ehlinde olur. Allah'ın hatırlattığı ve dediği gibi: "İşte (iyi veya kötü) günleri insanlar arasında döndürür dururuz."[18] "Onları ancak bilginler düşünüp anlarlar."[19]

Bölüm

Ey iyiliksever ve şefkatli kardeş! Allah seni ve bizi katından bir ruhla desteklesin! Günümüzde şer ehlinin devletinin zirveye ulaşmış olduğunu, kuvvetlerinin ortaya çıktığını ve yeryüzündeki fiillerinin çoğaldığını görmekteyiz. Yükselmede zirveye çıktıktan sonra çöküş ve eksilme vardır. Bil ki, devlet ve mülk her müddet, zaman, devir ve asırda bir ümmetten diğerine, bir ev halkından/Ehl-i Beyt'ten diğer ev halkına, bir beldeden diğer beldeye geçer.

18. Âli İmran, 3/140.
19. Ankebut, 29/43.

Ey kardeşim! Bil ki, hayır ehlinin devleti, bir görüşte birleşen, bir mezhepte ve bir dinde ittifak eden hikmet sahibi âlimlerden ve fazilet sahibi hayırlı kimselerden oluşan bir topluluk içerisinde ortaya çıkar. Onlar birbirleriyle münakaşa etmemek ve birbirlerine yardım etmeye önem vermek üzere aralarında ahit ve sözleşme yaparlar. Böylece dinin yardımını ve ahreti istemek için yöneldikleri bütün işlerinde tek bir adam ve bütün idarî faaliyetlerinde tek bir nefis gibi olurlar. Ödül olarak Allah'ın rızasından başkasını istemez ve buna şükrederler. Ey hikmeti bol ve iyiliksever kardeşim! Allah onları ve bizi katından bir ruhla desteklesin! Senin kendisiyle sohbet etmek isteyeceğin, hedeflerine yöneleceğin, ahlâkını huy edineceğin, yöntemlerini kavramak için ilimlerini araştıracağın, onlarla birlikte olacağın, zaferleriyle kurtuluşa ereceğin, kötülüğün dokunmayacağı ve üzüntü içerisinde de olmayacak olan samimi kardeşlerin, hayırlı ve fazilet sahibi arkadaşların var mı? Ey kardeşim! Allah seni ve bütün kardeşlerimizi fazileti ile doğruya eriştirsin. Allah bize yeter ve o ne güzel bir vekil, ne güzel bir Rab ve ne güzel bir yardımcıdır.

Gerçek övgü âlemlerin Rabbi Allah'adır. Dua ve selâm Allah'ın elçisi Muhammed'e, onun pak ve temiz ailesine olsun.

Matematik Kısmının Beşinci risâlesi: Musiki[1]

1. Çeviri: Doç. Dr. A. Hakkı Turabi. Marmara Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

İlim çeşitlerinden rûhânî-ilmî sanatları ve sanat türlerinden cismânî-ilmî sanatlar konularını anlattık. İki risâlemizde bu konuların her birinin mâhiyetini, sayılarını ve bunlardan beklenen gayelerin neler olduğunu açıkladık. Rûhânî ve cismânî olan şeylerden oluşmuş bir sanat olan *Mûsikî* adıyla isimlendirdiğimiz bu risâlede, oranların bilgisine dâir *te'lîf* (teorik mûsikî ilmi)[2] sanatını anlatmak istiyoruz. Bu risâledeki amacımız şarkı okumayı ve saz çalmayı öğretmek değildir. -Bunları zikretmek zorunda kalsak da- asıl amacımız, oranların bilgisi ve te'lîfin (müzikal kompozisyon) içeriğidir ki bu ikisini bilmek, tüm sanatlarda profesyonelliği gerektirir.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Şunu bil ki, iki elle yapılan her bir sanat ve orada ortaya konulan *heyûlâ* (madde/cevher), doğal cisimlerdir. Bundan üretilen şeyler ise, Mûsikî sanatı hariç, cismânî şekillerdir. Zira *heyûlâ* Musiki sanatının içinde vaz'edilmiştir. Musikinin tamamı rûhânî cevherlerdir; o da dinleyicilerin nefisleridir, aynı zamanda etkileri de tamamıyla rûhânîdir. Nefisler üzerinde ki etkisi oldukça çoktur; aynen sanatkârların sanatlarında ortaya koyduğu heyûlâlardaki tesirleri gibi. Bu melodi ve seslerin bir kısmı, nefisleri zor işlere ve yorucu sanatlara doğru harekete geçirir. Aynı zamanda uğrunda mal stoklarının ve kişilerinin hayatların (umutlarının) seferber edildiği bedenlere zor gelen işler konusunda onlara dinçlik verir ve azimlerini takviye eder. İşte bunlar savaşlarda ve kavgalarda cenk ederken kullanılan cesaret verici melodilerdir. Bilhassa cesur olanı öven ve harbin niteliğini anlatan ölçülü şiirlerle söylendiğinde durum böyledir.

Şairin şu beyti gibi:

Şayet Mazinoğullarından olsaydım
Zühl b. Şeyban (kabilesinden) piçler devemi mübah saymazlardı.

Aynı şekilde el-Yebûs bint Münkaz'ın şiirindeki gibi:

Ömrüme yemin olsun ki Münkızoğullarının yurdunda olsaydım
Sad kapı komşum iken zulme uğramazdı
Ancak ben gurbet elindeyim
Kurt ne zaman orada saldırsa koyunlarıma saldırır
Ey Sad mağrur olma çek git
Çünkü sen komşulara karşı ölü gibi (duyarsız) olan bir kavmin içindesin.

---

2. Bu ifade müzikal kompozisyon olarak da anlaşılabilir. (ç.n.)

Bu beyit ve devamındaki beyitler, Araplar'dan iki kabile arasında peşpeşe ve senelerce devam eden savaşlara ve kavgalara kışkırtmak için birer sebep olmuştur. Bu ölçülü şiirler arasında aynı zamanda bastırılmış kin duygularını harekete geçiren, sakin kişilikleri tahrik eden, öfke ateşini tutuşturanları da vardır.

Bu şiir onlardandır:

Hüseyin'in ve Zeyd'in yere yıkılışını (ölümlerini),
Mihras'ın yanındaki maktulu hatırlayın.

Bu ve devam eden beyitler, toplumlar arasındaki kin duygularını körüklemiş, kişileri tahrik etmiş, öfke ateşini tutuşturmuş ve amca çocukları, akrabalar ve aşiretleri savaşa kışkırtmıştır. Hatta dedelerinin ve babalarının günah ve kusurlarından dolayı onları öldürmüş; asla kimseye acımamışlardır. Aynı şekilde öfkenin şiddetini dindiren, kin duygularını yok eden, barışı sağlayan, ülfet ve muhabbeti kazandıran müzikler de vardır. Konuyla ilgili şöyle bir hikâye anlatılır: "Bir içki meclisinde birbirine öfkeli iki adam bir araya gelmiş. Aralarında eski bir garez ve gizli bir kin varmış. İçki aralarında döndükçe kin ortaya çıkmış ve öfke ateşi parlamış, her ikisi de diğerini öldürmeye azmetmiş. Sanatında oldukça usta olan müzisyen, durumu fark etmiş ve icra ettiği müziği değiştirmiş. Yumuşak ve sakinleştirici bir şarkı çalmaya başlamış. Bu şekilde devam ederken o ikisi arasındaki öfke dinmiş, ayağa kalkarak birbirlerine sarılmışlar ve barışmışlar." Aynı bunun gibi kişileri bir halden diğer hale sokan, ahlâklarını tam ters yönde değiştiren müzikler de vardır. Konuyla ilgili şöyle bir hikâye anlatılır: "Sanat ehli olan bir topluluk başkanlık konumunda birinin davetinde bir araya gelmişler. Sanattaki ustalıkları çerçevesinde mecliste derece derece oturmuşlar. O sırada meclise üstü başı hiç de iyi olmayan biri gelmiş ve ev sahibi onu hepsinin en önüne geçirmiş. Bunun üzerine sanatçıların yüzleri buruşmuş ve bu gelenin yüceliğini açıklamasını istemişler. Ev sahibi onları teskin etmiş ve misafirin sanatını dinlemelerini istemiş. Misafir beraberindeki ahşabı çıkarmış, tertip etmiş, üzerine teller germiş ve başlamış çalmaya. Orada bulunanların hepsi içine düştükleri sevinç, mutluluk ve lezzetten dolayı başlamışlar gülüşmeye. Misafir elindeki şeyi çevirmiş ve bu şekilde çalmaya başlamış. Bunun üzerine oradakilerin tamamı kalplerin hüznü ve melodinin zarafetinden dolayı ağlamaya başlamışlar. Sonra tekrar aleti çevirip çalmaya başlayınca orada bulunanlar uyuyakalmışlar. O da kalkıp, çıkıp-gitmiş; bir daha da kendisinden haber alınamamış."

Aynen sanatkârların sanatlarında ortaya koydukları heyûlâların tesirlerinin farklılığı gibi, mûsikî sanatının da dinleyenlerin kişilikleri üzerinde çeşitli tesirleri vardır. Dolayısıyla Âdemoğullarının bütün ümmetleri ve pek çok hayvan müziği kullanmışlardır. Müziğin insanlar üzerindeki tesirine en büyük delil, insanların onu bazen düğün, düğün yemeği ve davetlerde sevinç ve mutluluk amacıyla; bazen gam keder, âfet ve matemlerinde; bazen mabedlerde ve bayramlarda; bazen evlerde ve caddelerde; hazarda ve seferde; rahatken ve yorgunken; çarşı-pazarlarda ve sultanların meclislerinde kullanmalarıdır. Müziği erkekler, kadınlar, çocuklar, yaşlılar, âlimler, cahiller, sanatkârlar velhasıl tüm insanlar kullanmışlardır.

Bölüm: Hakîmlere Göre Müzik Sanatının Aslı

Kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, sanatların tamamı filozofların (*hakîm*) -hikmetli- bilgisiyle ortaya çıkmıştır. İnsanlar bunu onlardan öğrenmişler ve birbirlerine öğretmişlerdir. Böylelikle filozoflardan herkese, âlimlerden öğ-

rencilere, öğretmenlerden talebeye miras olarak kalmıştır. Müzik sanatı filozofların bilgisiyle ortaya koydukları ve insanların onlardan öğrendiği bir sanat olup; bu sanatı diğer sanatlarda olduğu gibi çeşitli amaçları çerçevesinde iş-güçlerinde kullanmışlardır. İlahî yasalara vâkıf kimselerin müziği tapınak ve mabedlerde kullanmalarına gelince; onlar müziği, namazlardaki kıraat esnasında, kurbanların yanında, dua okumalarında, yalvarma ve yakarmalarda; Nebi Davud'un (as) yaptığı gibi mizmarları seslendirirken; hristiyanların kiliselerinde, müslümanlar ise mescidlerinde, hoş nağmeler ve melodik okumalarda kullanmaktadır. Bütün bunların amacı, kalplerin incelmesi (*rikkat*), nefislerin itaatini ve huzurunu sağlamak, Allah'ın emirler ve yasaklarına boyun eğme, günahlardan dolayı tevbe etmek ve Allah'a dönmektir. İşte bunlar, müziği, ortaya konulan şekillerdeki kurallarına uygun olarak kullanmakla olur.

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bil ki, filozofları yasaları ortaya koymaya ve onların metodlarmı kullanmaya sevkeden sebeplerden biri, astrolojik prensiplerin gereklerinden olan mutluluklar ve belalar (sıkıntılar) konusunda kendilerine görünen şeylerdir. Söz konusu prensiplerin gereklerinden bazıları şöyledir: Gezegenlerin birbirine yakınlaşmasının başlangıcında ve senelerin değişmesi anında, pahalılık, ucuzluk, kuraklık, bolluk, kıtlık, taun, veba, zalimlerin ve kötülerin tasallutu ve zamanda ve günlük olaylarda buna benzer diğer değişiklikler meydana gelir. İşte bu durum onlara göre malum olduğunda eğer (gördükleri durum) kötü (şer) ise kendilerini kurtaracak, hayırlı ise daha başarılı olacakları çareleri ararlar. Onlar şu ilâhî yasalara başvurmaktan daha kurtarıcı çare bulamadılar: Oruç, namaz, kurban, Allah Teala'ya yalvararak dua etmek, itaatle, huşu ile ağlamak ve yalnızca O'ndan sıkıntılarını gidermesini, astrolojik hükümlerin gerektirdiği sıkıntı ve belaları defetmesini istemek. Onlar, niyet, samimiyet, ince bir kalp, ağlama, yakarma ve tövbe ve inâbet ile Allah'a yalvardıklarında, korkularını savacağından, imtihan oldukları şeyleri ortadan kaldıracağından, tövbelerini kabul edeceğinden, onları affedeceğinden, dualarını kabul edeceğinden ve istediklerini bahşedeceğinden hiç şüphe etmiyorlardı. Onlar bu dua, tesbihat ve okuma esnasında *el-Muhzin* (hüzünlendirici) denilen müzikal melodiler kullanırlardı. Bu müzik, işitildiğinde kalpleri inceltir, gözleri yaşartır, kişiye geçmiş günahlarından dolayı pişmanlık hissi verir, gönülleri samimileştirir ve kalpleri onarır. İşte bu, filozofların müzik sanatını ortaya koymalarının, namazlarda, dualarda, kurbanlarda ve mabedlerde kullanmalarının sebeplerinden biridir.

Onlar aynı zamanda *el-Müşecci'* (cesaretlendirici) denilen başka bir makam ortaya koydular. Kişiye atılganlık ve sesaret veren bu makamı kavga ve savaşlarda askerlerin komutanları kullanırdı. Diğer yandan hastanelerde seher vakitleri kullanılan bir makam icat ettiler; bu makam hastaların hastalıklarını ve acılarını hafifletirdi, rahatsızlığın şiddetini kırar, hasta ve düşkünlerin bir çoğuna şifa olurdu. Aynı zamanda matemlerde, kederli ve hüzünlü hallerde, musibetlerde kullanılan ve kişileri taziye eden, musibetlerin acısını dindiren, özlem gideren ve hüznü hafifleten başka bir makam daha icat ettiler. Diğer yandan hamallar, inşaatçılar, denizciler, kayıkçılar gibi zor işlerde ve zenaatlarda çalışanlar için de nefislerini dinlendirecek, bedenlerindeki ağırlığı hafifletecek ayrı bir makam icat ettiler.

Ayrıca düğünlerde, ziyafetlerde sevinç, lezzet ve mutluluk veren ve günümüzde de bilinen başka makamlar ortaya koydular. Bu sanat aynı zamanda hayvanlar için de kullanılabilir. Mesela deve güdenler develeri sefer esnasında ve gece karanlığında sevk ve idare etmek,

hareket halindeyken onları dinç tutmak ve yüklerinin ağırlığını hafifletmek amacıyla müziği kullanmışlardır. Mesela koyun, inek ve at güdenler hayvanları suya götürmek ve su içirmek için ıslık çalmışlardır. Hayvanların özleyip çiftleşme heyecanı duyduğu durumlar ve bol süt sağılması için müzik makamlarını kullanmışlardır. Ceylan, keklik, kedi ve diğer kuş türlerini avlayanlar, gece karanlığında bu hayvanları tuzağa çekerek elleriyle yakalarken makamlar kullanmışlardır. Anneler çocuklarının ağlamalarını susturmak ve uyutabilmek için makamlar kullanmışlardır. Anlattıklarımızdan ortaya çıkmaktadır ki milletlerin her biri müzik sanatını kullanmış ve işitme duyusu olan her canlı müzikten tat almıştır. Diğer sanatların cisimsel maddelerde tesirleri çok olduğu gibi, Müzik sanatının da ruhani nefislerde tesiri çoktur. O zaman şimdi diyoruz ki, Mûsikî ğınadır (nağme), musikişinas muğannidir, müzik aleti çalgıdır, ğına ise ahenkli (uyumlu) melodilerdir. Lahn ardı ardına gelen nağmelerdir. Nağmeler, ölçülü seslerdir. Ses, cisimlerin havada birbirleriyle çarpışması sonucu oluşan vuruşlardır. Nitekim biz bunu *Hisseden ve Hissedilen Risâlesi* (*Risâletü'l-hâss ve'l-mahsûs*) isimli risâlemizde açıkladık, bu risâlede ise gerekli olanı açıklamaya ihtiyaç duyuyoruz.

Bölüm: İşitme Duyusunun Sesleri Duyma Niteliği

İşitme duyusunun sesleri nasıl duyduğu konusuna gelince, ey kardeşim! Bil ki sesler iki çeşittir: Hayvanî sesler, hayvanî olmayan sesler. Hayvani olmayan sesler de iki türlüdür: Doğal olanlar, yapay olanlar. Doğal sesler taş, demir, ahşap, şimşek, rüzgar ve ruhu olmayan diğer cansız cisimlerin sesleridir. Yapay sesler ise davul, boru, borazan, teller vb. sesleridir. Hayvani seslere gelince bunlar iki çeşittir: Mantıklı sesler ve mantıksız sesler. Mantıksız sesler, konuşamayan hayvanların sesleridir. Mantıklı sesler ise insanların sesleridir. İnsan sesleri ise anlamlı ve anlamsız diye ikiye ayrılmaktadır. Anlamsız sesler gülme, ağlama ve haykırma sesleridir ve bu seslerde hece yoktur. Anlamlı sesler ise heceleri olan kelimeler ve sözlerdir. Bu seslerin tamamı, atomların (*hacim*) havada çarpışmasından oluşan vuruşlardır. Bu, havanın letafetinin şiddeti, cevherinin hafifliği ve cisimlerin iç içe olduğu parçalarının hareket sürati dolayısıyladır. Bir cisim diğerine çarptığında, aralarındaki hava çekiliverir. Birbirlerini iterler ve tüm yönlere dalga halinde yayılırlar. Bu hareketinden dairesel bir şekil ortaya çıkar. Camcının şişirdiği cam balonu gibi genişler. Her genişlemesinde hareketi ve dalgası zayıflar, nihayet azalır ve yok olur. Havanın bu dalgalanması, orada bulunan insanlar ve kulağı olan hayvanların beyninin arka kısmında bulunan işitme kanallarına girer ve orada dalgalanmaya devam eder. İşte bu işitme gücü, bu hareket ve değişimden dolayı hissedilir.

Bil ki, bütün seslerin aksine sesin nitelikli bir nağmesi ve ruhani bir şekli vardır. Cevheri yüce ve unsuru latif olan hava, her bir sesi şekli ve sıfatıyla taşımaktadır. Birbirleriyle karışmasın, şekli bozulmasın ve beynin önünde yer alan hayal gücüne varabilsin diye, hava, onları işitme gücü esnasında gidebileceği en uzak yere ulaşana kadar korur. "*Ve size kulaklar, gözler ve kalpler verenin takdiridir; ne kadar da az şükrediyorsunuz!*"[3] Seslerin mahiyetini, havanın taşıma durumunu ve işitme gücününün nasıl anlaşılacağını anlatmayı bitirdiğimize göre şimdi de cisimlerin birbirleriyle çarpışmasından sesin türlerinin nasıl ortaya çıktığını anlatalım. Diyoruz ki, yumuşak ve nazik bir şekilde çarpışan iki cismin hiçbirinden herhangi bir ses duyulmaz. Çünkü havanın aralarından yavaş yavaş çekilmesiyle herhangi bir

3. Tümü olmasa da, Mülk, 67/23 ve Secde, 32/9. ayetlerin bir kısmı böyledir.

ses ortaya çıkmaz. Ses ancak cisimlerin şiddetle ve hızla çarpışması esnasında ortaya çıkar. Çünkü bu durumda hava aniden fırlayıverir. Hareketinden dolayı süratle altı yöne dalgalanır ve sesi oluşturur ve bu ses bir önceki bölümde anlattığımız üzere, işitilir. Büyük cisimler çarpıştığında, daha çok hava dalgalandığı için sesleri de yüksek olur. Cevherleri aynı, ölçüleri aynı, şekilleri aynı olan her iki cisim çarpıştığında sesleri de eşit olur. İkisinden birinin içi boş olması halinde, sesi de yüksek olur. Çünkü içerden ve dışarıdan çok hava çarpışır. Pürüzsüz cisimlerin sesleri de ortak yüzeyler ve hava arası pürüzsüz olduğu için pürüzsüz olur. Sert cisimlerin sesleri de ortak yüzeyler ve hava arası sert olduğu için sert olur. Kap-kacak, maşrapa ve testiler gibi katı ve içi boş olan cisimlere vurulduğunda uzun süreli tınlar; çünkü içlerindeki hava, susana kadar devamlı ve defalarca yankılanır. Eğer bunlardan daha geniş -cisimler- olursa; hava içerde ve dışarıda daha çok çarpışacağı için daha büyük ses çıkar. Uzun borazanların sesi de büyük olur; zira hava uzun mesafeden geçerken daha çok çarpışır ve dalgalanır. Akciğerleri büyük, boğazları uzun, burun delikleri ve avurt içleri geniş olan hayvanların sesleri de gür olur; çünkü daha çok hava çekerler ve bunu daha şiddetli salarlar.

Buraya kadar anlattıklarımızdan, sesin büyüklüğünün ses veren cisimlerin büyüklüğü, çarpma şiddeti ve havanın buradan etrafa dalgalanmasına bağlı olduğu anlaşılmış oldu. O halde diyoruz ki:

Seslerin en büyüğü gök gürültüsüdür. Bunun ortaya çıkış sebebini *Meteoroloji Risâlesi*'nde *(el-Âsâru'l-'ulviyye)* anlatmıştık. Fakat burada da gerekli olanı anlatmak zorundayız. Onun oluş sebebi şöyledir: Denizlerden ve karalardan yükselen iki buhar, havada yükselip karışınca, nemli olan buhar duman olan kuru buharı kapsar, şiddetli soğuğun (zemherir) bünyesinde de yaş ve kuru olan buharlar vardır. Nemli buharın içinde kuru buhar sıkışır ve tutuşur; çıkmak ister. Nemli olanı söküp atar ve onu yakar. Ateşin hararetini ihtiva eden nemli şeylerin patlayıverdiği gibi, bu kuru dumanın sıcaklığından dolayı nemli buhar patlayıverir. Bundan dolayı havada bir vuruş sesi oluşur ve tüm yönlere dağılır. Bu kuru dumanın çıkışından dolayı bulutların içerisinde şimşek denilen bir ışık çakar. Bu, yanan bir lambadan söndürüldüğünde çıkan dumanın oluşu gibidir. Sonra söner. Bu nemli buhardan bulutların boşluğunda bir şey erir gider ve bir kokuya dönüşür; bulutların ve sislerin içinde döner durur, çıkmak ister, gaz (yellenme) durumu ve şişkinlik olduğunda nasılki insan karın boşluğundan bir guruldama ve ekolu sesler duyarsa aynen öyle sesler işitilir. Belki de bulutlar aniden bir defada yarılıverir ve bu koku çıkar. Ondan "yıldırım" denilen şiddetli ses ortaya çıkar. Bu, gök gürlemesinin oluş şekli ve sebebidir. Rüzgar sesleri ve bunların oluş sebeplerine gelince gelirsek: Rüzgarlar, havanın doğu, batı, kuzey, güney, üst ve alt taraflarda dalgalanmasından başka bir şey değildir. Hareketi ve sürüklenmesi esnasında dağlara, duvarlara, ağaçlara ve bitkilere çarptığında onlarla iç içe geçer ve bundan eko, tını gibi çeşitli ses türleri ortaya çıkar. Bütün bunlar, çarpılan cisimlerin büyüklüğü, küçüklüğü, şekilleri ve boşluklarıyla ilgilidir ve açıklamalar bu şekilde uzar gider.

Akışı, dalgalanması ve cisimlerle çarpışması durumunda suların seslerine geçelim. Hava, cevherinin letafeti ve unsurunun akışı sebebiyle tamamen iç içe geçmiştir. Bu sesler ve türleri, rüzgarlar konusunda anlattığımız sebepler çerçevesinde oluşur. Akciğeri olan hayvanların sesleri, ses türlerinin farklılığı ve nağmelerinin çeşitleri, boynunun uzunluğu ve kısalığı, boğazlarının genişliği ve hançerelerinin yapısı, havayı güçlü soluması, nefeslerini burun deliklerinden ve ağızlarından kuvvetli vermesine göredir; bu konu uzar gider. Büyük eşek arı-

ları, çekirgeler, cırcır böcekleri vb. akciğerleri olmayan hayvanların sesleri şöyle çıkar: Hava, hızlı ve hafif olan iki kanatlarıyla hareket eder ve bundan ud tellerinin hareketinden -oluşan ses gibi- çeşitli sesler ortaya çıkar. Çeşitleri, türlerinin -ses- farklılıkları, kanatlarının inceliği, kalınlığı, uzunluğu, kısalığı ve hareketlerinin hızına göredir. Balık, yengeç, kaplumbağa vb. dilsiz hayvanlara gelelim. Bunlar dilsizdir, akciğerleri ve kanatları da yoktur. Bu seslerin farklılığı, kuruluklari ve katılıklarının şiddetine, büyüklük, küçüklük, darlık, genişliklerine, içlerinin boş olması, kubbeli olması, delikli olması gibi şekillerinin cinslerine göredir. Yeri geldiğinde bunu açıklayacağız.

Davullar, borazanlar, büyük davullar, defler, zurnalar, üflemeli çalgılar, udlar vb. ses elde etmek için yapılmış aletlerin sesleri de imalatta kullanılan malzemenin cevheri, şekilleri, büyüklük, küçüklük, uzunluk, kısalık, iç boşluğunun genişliği, deliklerinin darlığı, tellerinin inceliği ve kalınlığı, ayrıca icracısının çalmasına göredir.

Biz bu sanatı bir yönüyle açıklamak zorundayız; çünkü bu risâledeki amaçlarımızdan biri uyumlu melodiler ve ölçülü nağmeler demek olan mûsikînin mahiyetini açıklamaktır. İşte bu ğınadır. Anlattıklarımızdan ortaya çıkmıştır ki, ğına (şarkı/türkü), uyumlu melodilerdir. Melodi ise ölçülü seslerdir. Ölçülü sesler ancak aralarında peşpeşe sükûnlar (*duruşlar*) olan kesintisiz hareketlerden oluşmaktadır. Öncelikle hareket ve sükûnun ne demek olduğunu anlatalım: Hareket ikinci bir zaman içerisinde bir mekandan diğer mekana gerçekleşen geçiştir. Sükûn ise bunun tam tersidir; yani ikinci zaman içinde birinci mekandaki duruştur (*vukûf*). Hareket iki çeşittir: Süratli ve yavaş. Süratli hareket mesafeye kısa zamanda ulaşan harekettir. Yavaş ise aynı zaman içerisinde mesafeye daha uzun zamanda ulaşan harekettir. Arasında sükûn zamanı olmayan iki hareket, hareket sayılmaz. Sükûn, hareket edenin içerisinde herhangi başka bir hareket yapamayacağı bir zamanla ilk yerde yaptığı duruştur. İhtiyacımız olan bilgiyi verdiğimize göre şöyle devam edelim: Sesler nitelik olarak sekiz çeşittir. Her iki türün tamlama türünden birer karşılığı vardır; büyük-küçük, süratli-yavaş, tiz-pest, parlak-sönük olarak. Birbirini tamamlayan büyük-küçük seslere örnek olarak; davul seslerini verebiliriz. Mesela, tören davulları *el-mehânîs*[4] davullarına ilave edildiğinde -ses- güçlü (büyük) olur. Bununla birlikte küçük davullar katıldığında -ses- zayıf (küçük) olur. Mesela, kös sesleri, gökgürültüsü ve yıldırımlara katıldığında -ses- zayıf (küçük) kalır. Büyük davul olan kösler borazanlar eşliğinde Horasan geçitlerinde vurulduğunda sesi fersah fersah ötelerden duyulur. Seslerin büyüklüğü ve küçüklüğü birbirlerine ilave edilmeye göre değişmektedir. Seslerin süratli ve yavaş olması ise, vuruşlar arasındaki sükûn zamanlarının birbirine göre kısa olmasındandır. Mesela çamaşırcıların tokaç sesleri ve demircilerin vuruş sesleri, pirinççilerin ve kireççilerin dövme seslerine göre daha süratlidir; bu sesler ilkine göre daha yavaş, kayıkçıların kürek seslerine göre daha süratlidir. Bu çerçevede seslerin yavaş veya süratli olması da birbirine göre değişmektedir. Tizlik ve pestliğe (kalınlık) gelince bu ise mesela -uddaki- *zîr* (4. en tiz tel) teli *mesnâya* (3. Tel) göre, *mesnâ mislese* (2. Tel) göre, *misles* teli ise bam (1. Tel) teline göre daha tizdir. Tam aksine bam mislese, misles mesnâya, mesnâ zir teline göre daha pest (kalın) olur. Aynı şekilde her bir telin boş (açık) hali, perde bağına göre daha kalındır. Yani seslerin kalınlığı veya tizliği de birbirine göre değişmektedir. Seslerin sönük veya parlak olması konusunu daha önce anlatmıştık. Sesler sayı (*kemmiyyet*)

---

4. *Mehânîs*, kadınlara özenen erkekler için kullanılan bir sıfattır. Metnin akışından bunların oluşturduğu bir grup ve eğlenirken çaldıkları davul anlaşılmaktadır.

olarak muttasıl (*bileşik*) ve munfasıl (*ayrık*) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Muttasıl, vuruş hareketleri arasında hissedilir bir zamanın olduğu seslerdir; tel vuruşları ve zahme (kudüm çalınan sopalar) ikaları (ritm kalıpları) gibi. Üflemeli sazlar, neyler, debdebler, su dolapları ve tekerlekli dolap vb. sesler muttasıl seslerdir. Muttasıl sesler ikiye ayrılır: Tiz ve pest. Üflemeli sazlar ve neylerin iç boşluk ve delikleri daha geniş olanlarının sesleri daha pest olurken, daha dar olanların sesleri daha tiz olmaktadır. Diğer açıdan delikleri ile üfleme yeri daha yakın olanlarının sesi daha tiz, uzak olanlarının sesi daha pest olur.

Bölüm: Seslerin Uyumu ve Uyumsuzluğu

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendisinden bir ruhla desteklesin! Bil ki, kalınlık, uzunluk, gerginlik bakımından eşit olan tellere tek bir vuruş yapıldığında eşit (aynı) olurlar. Tellerin uzunluğu eşit olup kalınlık farklı olduğunda kalın sesler daha kalın, tiz sesler daha tiz olur. Uzunluk ve kalınlıkta eşit; gerginlikte farklılık olursa, gergin sesler tiz olur, gevşek sesler kalın olur. Uzunluk, kalınlık ve gerginlikte eşit olur da vuruş farklı olursa bu en şiddetli vuruş ve en yüksek ses olur.

Bil ki, tiz ve pest sesler birbirinin zıddıdır. Bununla birlikte uyumlu bir oran üzere bir araya getirilir (*te'lîf*), imtizâc eder ve birlik sağlarlarsa ölçülü bir melodi olur ve kulaklara hoş gelir, ruhlar ferahlar ve nefisler mutlu olur. Şayet belirli bir oran üzere olmazsa uyumsuz olur ve farklılık arz eder. Birlik sağlanamaz, kulaklar bundan haz alamaz; bilakis nefisler bundan nefret eder ve tiksinir. Ruhlar bunu kabul etmez. Tiz sesler ise sıcaktır ve kalın sıvı cevherli mizacı ısıtır ve sakinleştirir. Kalın sesler ise soğuktur ve kuru-sıcak sıvı cevherli mizacı nemlendirir. Kalın ve tiz arası mutedil sesler ise, mutedil olan sıvı cevherli mizacı -itidâl üzere olsun diye- kendi hali üzere muhafaza eder. Uyumsuz olan şiddetli sesler, aniden ve bir defada kulaklara ulaşırsa, mizac bozulur ve itidâlden uzaklaşır; hatta ani ölüme sebep olabilir. Bu meyanda Yunanlar'ın kullandığı el yapımı bir alet vardı ve onlar savaşlarda düşmanları korkutmak amacıyla bunu kullanırlardı. Bu aleti üfleyenler, bu ses esnasında kulaklarını tıkarlardı. Mutedil, uyumlu ve güzel sesler ise, vücuttaki sıvı cevherleri güçlendirir, tabiatları ferahlatır, ruhlar bundan lezzet alır ve nefisler bununla mutlu olurlar.

Bölüm: Mizacların Seslerden Etkilenmesi

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bil ki, bedenlerin mizaçları çeşitli olduğu gibi hayvan tabiatlarının da birçok çeşidi vardır. Her mizacın, her tabiatın uyumlu olduğu ve sayısını ancak Allah'ın bildiği birçok melodi ve makam vardır. Anlattığımız ve tanımladığımız şeylerin doğruluğuna ve gerçekliğine delil şudur: Şöyle bir düşünürsen, birçok milletin lezzet aldığı ve hoşlandığı melodilerden, başka milletlerin hoşlanmadığını ve hiçbir tat almadığını görürsün. Buna Deylemliler, Türkler, Araplar, Ermeniler, Zenciler, İranlılar, Rumlar vb. dilleri, tabiatları, ahlâk ve adetleri farklı milletleri örnek olarak verebiliriz. Aynı şekilde tek bir milletin içindeki kavimler arasında birinin hoşlandığı melodilerden diğerlerinin hoşlanmadığına, bu melodilerden haz almadıklarına şahit olursun. Hatta bir insanın dahi bazı zamanlar hoşlandığı melodiden farklı bir zamanda hoşlanmadığını ve mutsuz olduğunu görürsün. Yine aynı şekilde bu durumun onların yiyecekleri, içecekleri, kokuları, giyecekleri ve sair tat, ziynet ve estetikle ilgili konularda da aynı şekilde farklı olduğunu tespit edersin. İşte bütün bunların

sebebi sıvı cevherlerin, tabiatların, bedenlerin, zaman ve mekanların değişik ve farklı olmasıdır. Biz bunun bir kısmını *Ahlâk Risâlemiz*'de (*Risâletü'l-ahlâk*) anlatmıştık.

Bölüm: Makamların Esasları Ve Kuralları

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bil ki, her bir milletin biri diğerine benzemeyen müzik makamları, sesleri ve melodileri vardır. Bunların sayıları, ancak bu milletleri yaratan ve onları farklı renkler, diller ve ahlâklar üzere şekillendiren Allah-u Tealanın bilebileceği kadar çoktur. Fakat biz burada sadece müziğin teorisini ve vesair şeyleri oluşturan makamların esaslarını anlatmak istiyoruz. Müzik, makamlardan, makam ise melodilerden, melodiler ise vuruşlar ve îkâlardan oluşmaktadır. Ki -îkâların- asılları, hareke ve sükûndur. Nitekim şiirler mısralardan, mısralar *tefile*'lerden, tefileler sebeb, vetid ve fâsılalardan oluşmaktadır ki bütün bunların asılları harekeli ve sâkin harflerdir. Biz bunları *Kitâbü'l-arûz*'da anlattık. Aynı şekilde sözler kelimelerden, kelimeler isim, fiil ve edatlardan oluşmaktadır; tamamı ise harekeli ve sâkin harflerden meydana gelmektedir. Ki biz bunu *Kitâbü'l-mantık*'da anlattık. Bu ilmi incelemek isteyen birisinin öncelikle *nahv*[5] ve *arûz* ilimlerini bilmesi gerekir hatta olmazsa olmazdır. *Mantık Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-mantık*) ilk başlayanlar ve öğrenciler için gereken şeyleri anlattık. Müzik kuralları, şiirin ölçüsü ve kanunları demek olan arûz esaslarına çok benzediği için şimdi arûzun esaslarını anlatacağız:

Arûz, şiirin ölçüsüdür. Bununla *müstevâ* (uyum, düzen) ve *münzahif* (zihaf edilmiş; zihaf, hafif ve sakilin ikincisine katılan değişikliktir) bilinir. Arap şiirlerinde bunlar şu sekiz vezinden (*tef'ile*) ibarettir: *Fe'ûlün, mefâ'îlü, mütefâ'ilün, müstef'ilün, fâ'lâtün, fâ'ilün, mef'ûlâtün, müfâ'aletün*. Bunlar üç prensipten üremektedir: Sebeb, vetid ve fâsıla. Sebeb, iki harften oluşur: Biri harekeli, diğeri sâkin veya harekeli; "hel, lem" vb. gibi. Vetid, üç harften ibarettir: İkisi harekeli, biri sâkin; "ne'am, belâ, ecel" vb. gibi. Fâsıla ise dört harften müteşekkildir: Üçü harekeli, biri sâkin; "ğalebet, fe'alet" vb. gibi. Bu üç tanenin aslı sâkin bir harf ve harekeli bir harftir. İşte bunlar arûzun kuralları ve prensipleridir.

Mûsikî ve makamların kuralları ise üç tanedir: Sebeb, veted ve fâsıla. Sebeb, kendisini bir sükûn -zamanının- takibettiği hareketli bir vuruştur. Örnek: "tün tün tün tün" ve daima tekrar eder. Veted ise, kendisini bir sükûn -zamanının- takibettiği hareketli iki vuruştur. Örnek: "tünün tünün tinün tinün" ve daima tekrar eder. Fâsıla ise, kendisini bir sükûn -zamanının- takibettiği üç hareketli vuruştur. Örnek: "tennün tennün tennün tennün". Bu üç kural, melodilerin bir araya getirildiği her türlü konuda ve tüm makam dillerinin terkip edildiği konularda kanun ve esastır. Mûsikî, bütün dillerde bunlarla oluşturulur. Bu üç esastan ikili bileşimler üretildiğinde, dokuz tane ikili melodi elde ederiz: Bir vuruş ve iki vuruş, "tün tünün" gibi ve daima tekrar eder. İki vuruş ve bir vuruş, "tünün tün" gibi ve daima tekrar eder. Bir vuruş ve üç vuruş, "tün tününün" gibi ve daima tekrar eder. İki vuruş ve iki vuruş, "tünün tünün" gibi ve daima tekrar eder. Üç vuruş ve üç vuruş, "tünnün tünün" gibi ve daima tekrar eder. Üç vuruş ve iki vuruş, "teninün tinün" gibi ve daima tekrar eder. Üç vuruş ve bir vuruş, "teninün tün" gibi ve daima tekrar eder. Bir vuruş ve bir vuruş ölçüsünde sükûn, işte bu esastır ve amûd (sütun, direk/dikey çizgi) olarak isimlendirilir, "tün tün tün tün" gibi ve daima tekrar eder. Bütün bunlar ikişerli melodilerdir.

---

5. Arapça cümle yapılarını anlatan gramer konusu, sentaks. (ç.n.)

Üçlüler ise on tanedir: Bir vuruş ve iki vuruş, üç vuruş, iki vuruş ve bir vuruş ve üç vuruş, bir vuruş ve üç vuruş ve iki vuruş, üç vuruş ve bir vuruş ve iki vuruş, iki vuruş ve üç vuruş ve bir vuruş, üç vuruş ve iki vuruş ve bir vuruş, bir vuruş ve üç vuruş ve bir vuruş, iki vuruş ve üç vuruş ve iki vuruş, üç vuruş ve bir vuruş ve üç vuruş, üç vuruş ve iki vuruş ve üç vuruş. Bütün bunlar vuruşlardan terkib edilen ika türleridir: Üç tanesi tek (*müfred*), dokuz tanesi ikili, on tanesi de üçlü olmak üzere toplam yirmi iki tanedir.

Bunlardan Arab mûsikîsinde sekiz tür kullanılır: *es-sakîlü'l-evvel, el-hafîfü'l-evvel, es-sakîlü's-sânî, elhafîfü's-sânî, er-remel, hafîfü'r-remel, hezec, hafîfü'l-hezec.* Bu sekiz cins (tür, aralık, kalıp, çeşni) esastır ve diğer melodi türleri bunlardan türer ve bunlara nisbet edilir. Aynı şekilde aruz devirlerinde de sekiz tefile vardır ve diğerleri bunlara nisbet edilir. Anlattıklarımızdan ortaya çıkan netice şudur: Tüm matematik (*riyazi*) sanatlar sekiz esasa dayalıdır ve diğerleri de bunlardan oluşturulur. Bu dört tanenin aslı birdir. Nitekim biz *Aritmetik Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-arismatîkî*) sayıların ikiden önce bir'den terkib edildiğini anlatmıştık. Aynı şekilde *Geometri Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-hendese*) noktanın aynen sayılar sanatındaki bire benzer olarak asıl olduğunu anlattığımız gibi. *Astronomi Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-usturnûmyâ*) de güneşin ve hallerinin gezegenler arasında bir gibi olduğunu anlatmıştık. *Sayısal Oranlar Risâlesi*'nde (*Risâletü'n-nisebi'l-adediyye*) de eşitlik oranının, oranlar arasında bir gibi olduğunu anlatmıştık. Bu risâlede hareketin bir, sebebin iki, vetedin üç, fâsılanın dört olduğunu ifade ettik; diğer makam ve müzikler bunlardan terkib edilir. Nitekim bir, iki, üç, dört gibi sayılar birler, onlar, yüzler ve binlerden terkib edilir. *Mantık Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-mantık*) cevherin bir olduğunu anlattık; diğer dokuz söz birlerin dokuzu gibidir: dört tanesi kalanların önüne geçmiştir, bunlar cevher, kemiyet, keyfiyet ve izâfettir; diğerleri bunlardan türemektedir. *Madde Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-heyûlâ*) cismin cevher, uzunluk, derinlik ve genişlik demek olduğunu anlattık; diğerleri mutlak cisimden mürekkeptir. *İlkeler Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-mebâdi*) Allah'ın tüm mevcudâtı bir'den takdir ettiğini anlattık. Akıl, ikilidir; nefs, üçlüdür, heyûlâ, dörtlüdür. Diğer tabiatlar (ahlâk), küllî nefsin yaratıcı suretinden ve heyûlâdan mürekkeptir. Küllî nefis ise küllî akıldan, akıl ise Bârî'nin emriyle yaratılmıştır; onu Allah yaratmış ve tüm eşyayı potansiyel (*bi'l-kuvve*) ve pratik (*bi'l-fiil*) olarak onun içinde şekillendirmiştir. Bizim bu risâledeki amacımız, tüm sanatçılara sanatlarındaki Bârînin birliğini daha açık delillerle daha iyi anlayabilmelerini sağlamaktır. Böylelikle tüm mevcudâtın Allah'ın izni, yardımı, hikmeti ve sanatındaki inceliğiyle oluşumunu anlattık. Âlemlerin Rabbi olan Allah, en güzel yaratıcı, en merhametli ve en cömertidir.

Şimdi konumuza dönelim: Tel ve zahmenin her iki vuruşunun arasında uzun veya kısa bir sükûn zamanı olması gerekir. Bu vuruşların devamı durumunda sükun zamanları da devam eder. Sükun zamanının kendi cinsinden olduğu konusunda ittifak eden sanatçılara göre, sükun zamanları bu hareketlerin zamanıyla eşittir, daha kısa veya daha uzun değildir. Sükun zamanları hareket zamanlarına eşit olduğuna göre, bu zamanların arasına başka bir zaman diliminin girmesi mümkün değildir. Bu durumda ilk melodiler, "birinci direk" (*el-amûdü'l-evvel*) diye isimlendirilir ki bu da daha küçüğü olmayan "*el-hafîf*"tir. Çünkü o, kendinden önceki ve sonraki vuruşun arasında -bir başka zamanın giremeyeceği- zamanda oluşmaktadır ve tamamı bileşik bir sestir. Sükun zamanlarının uzunluğu arada başka bir zaman girecek kadar olduğunda, bunlar "ikinci direk" (*el-amûdü's-sânî*) ve "ikinci hafif" (*el-hafîfü's-sânî*) olarak isimlendirilir. Bu sükun zamanları, bundan araya iki hareket girecek ka-

dar daha uzun olduğunda bu melodiler "birinci sakil" (*es-sakîlü'l-evvel*) olarak isimlendirilir. Bu sükun zamanları, bundan araya üç hareketten daha uzun bir zaman girecek kadar uzun olduğunda bu melodiler "ikinci sakil" (*es-sakîlü's-sânî*) olarak isimlendirilir. Anlattıklarımız ve açıkladıklarımız, kıyas ve kanun çerçevesinde elde edilen şeylerdir. Zamanımızın hanende ve sazendelerinin uyguladığı hafif ve sakiller ise farklıdır ve bunu daha sonra anlatacağız.

Ey kardeşim! Bil ki, vuruşlar ve ikalar arasındaki sükun zamanları bu miktardan daha uzun olduğu zaman prensip, kanun ve kıyasın dışına çıkmış olur. Yani işitme zevkinin gücüyle ayırt edilememiş ve netlik kazanamamış olur. Bundaki sebep şudur: Havadaki sesler, uzun süre kulaklarda tınlamaz, gittikçe azalır ve kaybolur; bunu daha önce anlatmıştık. Aynı şekilde seslerin tınlaması (tınısı), havada devamlı kalıcı değildir, ancak kulaklarda hayali şekliyle kalır. Bir müddet sonra azalır ve yok olur. Dolayısıyla, daha önceden anlattığımız üzere, vuruşlar ve ikalar arasındaki sükun zamanları arttığında ikinci ses gelmeden birinci ses ve tınısı kulaklarda azalır. Düşünme gücü, ikisi arasındaki süreyi ölçemez, bunları ayırt edip aralarındaki uyumu bilemez. Çünkü kulaklardaki güzel tad, iki melodi arasındaki zamanların niceliğini, sükun ve hareket zamanları arasındaki uyum ve ölçüleri bilmektir. Diğer hissedilenler ve sesi hisseden ve bilen kuvvelerin hükmü de bu örnek çerçevesinde cereyan eder. Aynı şekilde göz (görme gücü) de, mekânları birbirine yakın olmadıkça görülen şeyler arasındaki uzaklıkları bilemez. Zaman uzaklığı gibi mekanlar da uzaklaştıkça, arşın, eşil, bab, kol ve parmaklar gibi geometrik aletlerle ölçüm yapamadıktan sonra göz, mesafeyi ölçemez. Biz bunu *Geometri Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-hendese*) anlatmıştık. Aynı şekilde işitme gücü (kulak), hareket zamanları arasındaki sürenin, sükun zamanları süresince uzaklaşması durumunda *tarcehârât*[6], *şeyâhîn*[7] ve *usturlâb*[8] vb. gibi rasat aletleri olmaksızın bunu ölçemez. Yakınlaştığında ise kulak bunu daha iyi işitir ve zevk bunu daha iyi idrak eder. Aruzda da durum aynıdır. Vuruşlar (hareketler) arasındaki sükun zamanlarının sebebine dair anlattıklarımızdan ortaya çıkan sonuç şudur: Hareket zamanları arasındaki sükunlar zikredilen ölçüden fazla olduğu zaman (musikiyle ilgili) prensip ve kanunun dışına çıkılmış olur. Diğer bir sebep de şudur: Bir melodi (nağme) kulağa ulaştığında onun oradaki sesi, ancak kendi cinsinden olan melodilerin üç vuruş zamanı ölçüsünden sonra azalmaya başlar. Her iki vuruş arasında her birinin sükun zamanı vardır. Tamamı sadece sekiz zamandır. Şu şekilde: "ah ah ah ah"; "a" sâkin alâmeti, "h" ise hareke alâmetidir. Hareke ve sükun zamanları ve bunlar arasındaki uyum ve uzaklığı bitirdiğimize göre şimdi de sesli âletlerin durumundan, nasıl yapıldıklarından ve tamirlerinden (*ıslâh*) ve bunların tam ve mükemmel olanlarından biraz bahsetmek istiyoruz.

Bölüm: Sazlar ve Bunların Düzene Konulması (Islâh)

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendinden bir ruhla desteklesin! Bil ki, filozoflar (hikmet sahibi bilginler/*hakîm, erbâb*), müzikal melodilerin ve mûsikî makamların icrası için şekilleri sanat eseri olan birçok müzik enstrümanı ve aleti yapmışlardır. Davullar, defler, neyler, sanclar, mizmarlar, zurnalar, düdükler, silbâb, şevâşil, udlar, tanburlar, çeng, rebab, mi'zefler, orglar, armonikalar vb. Fakat filozofların (*hakîm*) icat ettiği bu sazların en mükemmeli ve

6. Bardak ve fincana benzeyen bir âlettir.
7. Ölçünün sütunu.
8. Yunanca olan bu kelime, güneş ve yıldızların ölçümünde kullanılan bir aleti ifade eder.

en güzeli ud diye isimlendirilen sazdır. Şimdi bu sazın yapımı, düzene konulması, kullanımı, tellerinin melodileri arasındaki oranın niceliği (sayısı), uzunluğu, genişliği, kalınlığı, inceliği, vuruşları konusunu, matematiksel sanatların âdabını araştıranlara ve felsefi ilimleri öğrenenlere bir uyarı olsun diye mukaddime kâbilinden biraz anlatmaya ihtiyaç duyuyoruz. Tamamı Sâni-i olan Allah'a işaret eden bu sanatların hikmet ve inceliklerini felsefe öğrenenlere ve matematiksel sanatları araştıranlara açıklıyoruz. Bârî, sanatkârları yarattı ve onlara ilk sanatları, hikmetleri, bilgileri ve ilimleri ilham etti. Allah hâkimlerin en erbâbı ve her şeyi en güzel surette yaratandır.

Fakat önce bu sanatın ustalarının ne dediğinden başlayalım. Denilmiştir ki, bütün sanatlarda ehlinden yardım isteyiniz. Biz de deriz ki, bu sanatın ustaları şöyle dediler: Ud diye isimlendirilen bu âletin yapılması için uzunluğu, genişliği ve derinliği uygun oranda bir ahşap edinilmesi gerekir. Uzunluğunun genişliğine göre 1+1/2 oranında, derinliğinin yüzeyinin yarısı ölçüsünde, udun boynunun uzunluğunun çeyreği oranında, yapraklarının (sırt) hafif ağaçtan donanmış ve incecik, kapağının vurulduğunda tınlayan hafif sertlikte bir ağaçtan ve ince olması gerekir. Kalınlığı birbirine göre değişen ama en iyi oran üzere dört tane olması gerekir. Bam teli *misles*ten bir kat kalın ve 1+1/3 oranında, *misles* teli *mesna*dan bir kat kalın ve 1+1/3 oranında, *mesna teli* zir telinden bir kat kalın ve 1+1/3 oranında olması gerekir. Bam teli 64 ipek tel, misles 48 ipek tel, mesna teli 36 ipek tel, zir 17 ipek telden sarılması gerekir. Sonra bu teller sazın yüzeyine gerilir ve köprüye bağlanır. Başları ise burguluktaki burgulara bağlanır. Bu durumda boyları eşit olmaktadır. İncelik ve kalınlıklarının "sed, mah, lev, kez" üzere farklı olması gerekmektedir. Bir telin uzunluğu eşit dört parçaya bölünür ve klavye tarafındaki üçüncü çeyreğe serçe parmak perde bağı bağlanır. Sonra telin başından itibaren uzunluğu eşit bir şekilde dokuza bölünür ve udun klavye tarafındaki dokuzuncusuna işaret parmağı perde bağı bağlanır. Telin işaret parmağı baskısından köprüye kadar olan uzunluğu dokuz eşit parçaya bölünür ve yüzük parmağı perde bağı dokuzuncuya bağlanır. Bu işaret parmağı baskısından sonra gelen serçe parmak baskısının hemen üstüdür. Sonra serçe parmak baskısında köprüye kadar olan uzunluk sekiz eşit parçaya bölünür ve buna orta parmak perdesi bağlanır. Bunun ve yüzük parmağı baskısının arasında bir nokta kadar yer vardır. Ki bu serçe parmak ve köprü mesafesinin 1/8'i oranındadır. Bu durumda orta parmak sesinin serçe parmak sesine oranı onun bir katı kadardır. Geriye telin üst kısmı kalır. Buna göre orta parmak perdesinin bağlandığı yer, işaret ve yüzük parmağı arasında kalmaktadır. Udun ayarlanması (*ıslâh*), tellerinin oranı ve perde bağlarının yerleri işte budur.

Seslerin ayarlanması ve bunlar arasındaki oranların nasıl ayarlanacağına gelince: Önce zir teli uzatılır, kesintiye uğramayacak ve kopmayacak şekilde bağlanır ve gerdirilir. Sonra mesna teli zir telinin yukarısına uzatılır, bağlanır ve gerdirilir. Sonra serçe parmak zir telinin boş vurulduğu sese ulaşana kadar bağlanır. İki eşit ses duyulduğunda eşitlenmiş -yani akort edilmiş- olurlar. Aksi halde, eşit oluncaya (aynı sesi verinceye) kadar mesna teli gerilir veya gevşetilir. Sonra misles uzatılır, gerdirilir ve serçe parmak ile bağlanır, iki eşit ses duyulana kadar mesna teli boş vurulur. Aksi halde sesler eşitleninceye ve iki sesin nağmesi tek bir nağme imiş gibi duyuluncaya kadar gerdirme ve gevşetme işlemi artırılır (ikisinin sesi bir olana kadar akort edilir). Sonra misles teli uzatılır, gerilir, serçe parmakla bağlanır, iki sesin nağmesi tek bir nağme imiş gibi duyuluncaya kadar mesna teli boş vurulur. Sonra bam teli uzatılır, gerdirilir ve serçe parmağıyla bağlanır ve misles teli boş vurulur. İki sesin nağmesi tek bir nağme

imiş gibi duyuluncaya kadar (ikisinin sesi bir olana kadar) eşitlenir -yani akort edilir-. Teller bu şekil üzere akort edildiğinde; her bir telin boş vurulduğu halinin kalınlık ve incelikte serçe parmak baskılarına oranla -birbirlerinin- 1+1/3 oranında olduğu görülür. Ayrıca her bir telin boş halinin altındaki telin serçe parmak baskısıyla elde edilen sesle eşit olduğu görülür. Aynı zamanda her bir telin işaret parmağı baskısıyla elde edilen sesinin bir altındaki telin boş haliyle eşit olduğu görülür. Ayrıca her bir telin boş halinin altındaki telin işaret parmağı baskısı olan üçüncünün katı olduğu tespit edilir. Aynı zamanda her bir telin işaret parmağı baskısının yüzük parmağı baskısıyla 1+1/8 oranında olduğu görülür. Aynı şekilde her bir telin orta parmak baskısının serçe parmak baskısıyla 1+1/8 oranında olduğu görülür. Özetle tüm tellere ve perde bağlarına ait nağmelerinin birbirleriyle (düzgün) oranları vardır. Ancak bu oranların bir kısmı üstün (çok uygun) iken bazıları böyle değildir. Üstün oranlar içerisinde iki sesin eşit olanı, kalın sesin tiz sesin aynısı olanı, 1+1/3 veya 1+1/4 veya 1+1/8 oranında olanı vardır. Bu teller bu oranlar üzere akortlanır ve peşpeşe uyumlu hareketler başladığında, ortaya birbirleriyle uyumlu -ahenkli- sesler çıkmaya başlar; ince sesler hafif, kalın sesler sakîl olur. Daha önce anlatılan kompozisyonlar çalınmaya başladığında, yani kalın sesler için sakiller, ince sesler için hafifler kullanıldığında bu aynı bedenlerle ruhların bütünleşmesi gibi olur. Aralarında birlik olur, uyum sağlarlar ve böylelikle makam ve müzik olarak duyulurlar. Bu konumda bu tellerin vuruşları kalemler gibidir; ince sesle harfler gibidir; makamlar da kelimeler gibidir; mûsikî ise sözler -cümleler- gibidir; -sesleri- taşıyan hava kırtasiye (*kağıtlar*) gibidir; bu sesler ve makamların içerdiği manalar ise bedenlerdeki ruhlar gibidir. Bu sesler ve makamların içerdiği manalar kulaklara ulaştığında tabiatlar bunlardan tat alır, ruhlar bunlarla ferahlar, nefisler bunlarla mutlu olur. Zira bunların arasındaki hareke ve sükunlar, bu esnada zamanlar için birer ölçüt, onlar için birer ölçek, felekî şahısların hareketleri için de bir anlatım olur. Nitekim yıldız ve gezegenlerin hareketleri, bileşik ve ahenklidir; aynı zamanda asırlar için birer ölçü ve ölçüttür. Zaman, bunlarla eşit ve mutedil bir şekilde ölçüldüğünde, bunların sesleri gezegen ve yıldızların hareketlerinden -ortaya çıkan- seslere benzerler ve uyumlu olurlar. Bu esnada kevn ve fesâd âlemindeki cüz'î nefisler, gezegenler âleminin sevincini ve orada bulunanların lezzetlerini tadarlar. Şu ortadadırki bunlar- duygular-, en güzel haller, en nefis tadlar ve daimi bir sevinçtir. Zira bu sesler tertemizdir, bu makamlar daha hoştur, bu cisimler daha güzel terkib edilmiştir, daha uyumludur, cevheri daha saftır. Hareketlerinin düzeni daha güzeldir. Uyum kompozisyonları daha iyidir. Kevn ve fesâd âlemindeki cüz'i nefis, felekler âleminin hallerinin bilgisine sahip olduğunda, anlattıklarımızın hakikatine vakıf olduğunda, buralara yücelmeye ve geçmiş zamanlarda geçmiş milletlerden kurtulmuş nefislerden kendi türlerinin çocuklarına katılmaya özlem duyar. Şayet birisi, "gezegen, beşinci tabiattır; cisimlerinin nağmeleri ve sesleri olması doğru değildir" derse, bilsin ki, gezegenin beşinci tabiat olması, tüm sıfatlarda cisimlerine muhalif olmasını gerektirmez. Zira onlardan ateş gibi aydınlatıcı olanlar vardır, onlar yıldızdır; billur gibi şeffaftır, onlar gezegendir; ayna yüzeyi gibi pürüzsüzdür, o ayın hacmindedir; hava gibi aydınlık ve karanlık olur, o ayın gezegeni ve utaridin gezegenidir. Yeryüzü karanlığının konisi utaride kadar ulaşır. Tamamı, tabii cisimlerin ve onlara eşlik eden feleki cisimlerin sıfatlarıdır. Bütün bunlardan ortaya çıkan netice şudur: Felek, beşinci tabiat olmakla birlikte, tüm sıfatlarda tabii cisimlere muhalif değil bilakis bazılarında muhaliftir. Ne sıcak ne soğuk ne nemlidir, bilakis kuru, yakuttan daha sert, havadan daha saf, billurdan daha şeffaf, ayna yüzeyinden daha pürüzsüz, birbiriyle teması vardır; birbirine çarpar ve sürtünür;

demir ve örs gibi zannedersin. Nağmeleri, kompozal ve uyumludur. Melodileri vezinlidir. Bunun örneğini ud tellerinin nağmelerinde ve ilişkilerinde açıkladık.

Bölüm: Gezegenlerin Hareketlerinin Ud Nağmeleri Gibi Nağmeleri

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi katından bir ruhla desteklesin! Şunu bil ki, şayet felekî şahsiyetlerin hareketlerinin sesleri ve nağmeleri olmasaydı, feleklerde yaşayanlar için mevcut işitme gücünün de bir faydası olmazdı. Onların işitme duyusu olmasa onlar, sağır, dilsiz ve kör olurlardı. Bu, cansız ve varlıkları eksik olanların (*cemâdât*) durumudur. Felsefi mantık metoduyla bürhanını sağlam bir şekilde ortaya koymuş ve delil de göstermiştir ki, semâvât ehli ve felek sâkinleri, Allah'ın melekleri ve hâlis kullarıdır. Onlar işitirler, görürler, akledererler, bilirler, okurlar ve gece-gündüz hiç durmaksızın tesbîh ederler. Onların tesbîhâtı, Dâvûd'un mabedde okuduğu Zebur'dan daha tatlı melodiler ve yüce meclislerde -çalınan- kaliteli udların tellerinden çıkan nağmelerden daha lezzetli nağmelerdir. Birisi, "Bu durumda onların koklama, tat alma ve dokunma duyuları da olması gerekir." derse, bilsin ki, koklama, tat alma ve dokunma duyuları yiyen ve içen canlılara bahşedilmiştir ki, bu duyular sayesinde faydalıyı zararlıdan ayırabilsinler ve helak edici aşırı soğuk ve sıcaktan bedenlerini koruyabilsinler. Semâvât ehli ve felek sâkinleri ise bu şeylerden el çekmişlerdir. Onların yemeye ve içmeye ihtiyaçları yoktur, bilakis onların gıdaları tesbîhtir, içecekleri ise tehlîldir,[9] onların meyveleri düşünce, tefekkür, ilim, şuur, marifet, hissiyat, lezzet, mutluluk, sevinç ve rahattır. Açıkladıklarımızdan ortaya çıkmıştır ki; felek ve yıldız hareketlerinin güzel nağmeleri ve ehline huzur veren hoş melodileri vardır. Bu nağmeler ve melodiler oradaki basît nefislere ruhlar âleminin sevincini hatırlatır. Bu ruhlar âlemi, feleklerin de üstünde olan ve cevher yönünden felekler âleminin cevherlerinden daha yüce cevherlere sahip olan bir âlemdir. İşte bu âlem, nefisler âlemidir ve Yüce Allah'ın Kur'an'da bildirdiği üzere, tüm nimetleri cennet katmanlarında huzur ve güzel koku olan hayat evidir. Söylediklerimizin doğruluğuna delil ve anlattıklarımızın gerçekliğine bürhan şudur: Bir müzisyenin nağmeleri, oluş ve bozuluş âlemindeki cüz'i nefislere felekler âleminin sevincini hatırlatır. Aynı şekilde felek ve yıldız hareketlerinden sadır olan nağmeler de oradaki nefislere ruhlar âleminin sevincini hatırlatır. Bilge kişiler nezdinde kararlaştırılmış önermelerden ulaşılan netice de bu şekildedir. Nitekim bu konudaki bir mukaddime şöyledir: İkincil varlıkların halleri, birincil varlıkların hallerinin taklidinden ibarettir. (Zira birincil varlıklar, ikincil varlıkların illetini teşkil ederler.) Diğer bir önerme de şu şekildedir: Feleki şahsiyetler, kevn ve fesad âlemindeki şahıslar için ilk illetlerdir, hareketleri de bu hareketler için birer sebeptir. Kevn ve fesad âlemindekilerin hareketleri aslında feleki şahsiyetlerin taklidinden ibarettir. Bunun neticesi olarak nağmeleri de onların nağmelerinin taklididir. Bunu örnekleyelim: Mesela, çocuklar oyun oynarlarken anne ve babalarını taklit ederler. Öğrenciler ve çıraklar fiil ve sanatlarında hocalarının ve ustalarının fiil ve davranışlarını taklit ederler. Pek çok akıl sahibi bilir ki, feleki şahıslar ve bunların düzenli hareketleri, ay altı canlılarından daha önce var olmuşlardır (kategorik açıdan daha öncelikli varlıklardır); dolayısıyla feleki olanların hareketleri, diğerlerinin hareketleri için sebeptir (illet). Nefisler âlemi, kategorik açıdan cisimler âleminden önce yaratılmıştır; biz daha önce *Madde ve Akli İlkeler Risâleleri*'nde (*Risâletü'l-heyûlâ ve'l-mebâdiu'l-akliyye*) bunu anlatmıştık.

9. *Lâ ilâhe illâllâh* diyerek zikir yapmak. (ç.n.)

Kevn âleminde düzenli hareketlerin ve -bu hareketlerden neşet eden- uyumlu seslerin varlığı göstermektedir ki, felekler âleminde bu kesintisiz-düzenli hareketlerin nağmeleri vardır. Bunlar, birbirleriyle son derece uyumlu, nefisleri ferahlatan ve daha üst seviyelere yükselmeye teşvik eden nağmelerdir. Nitekim çocukların tabiatında anne-babalarının, öğrencilerin de hocalarının, halkın sultanların, akıl sahiplerinin ise meleklerin hallerine iştiyakları (özlem) ve onlara benzeme istekleri vardır. Zaten daha önce felsefe konusunda "İlâh'a benzemeye çalışmanın" insan kapasitesi dâhilinde olduğu anlatılmıştı. Denilir ki Hakîm Pisagor, kendi cevherinin safiyeti ve kalbinin zekasıyla -kalp gözünün açıklığıyla- yıldız ve gezegen hareketlerinin nağmelerini işitti. Fıtratının kalitesiyle de (üstün yaratılışı) müzik teorisini ve makamların seslerini icat etti. O, bu ilim konusunda ilk söz söyleyen ve bilge kişiler arasında bu sırdan bahseden ilk kimsedir. Ondan sonra bu konuda Nikhomakhos, Batlamyus ve Öklid konuşmuştur. Nitekim aynı amaçla hikmet sahipleri, müzikal makamları ve melodileri tapınaklarda, mabedlerde ve kurban merasimlerinde kullanmışlardır. Özellikle aynı amaçla, katı kalpleri yumuşatacak şekilde hüzünlü melodileri kullanmışlardır; böylelikle gaflet içinde olan nefislere ve umarsız ruhlara aslında ait oldukları ruhani âlemin sevincini, nurani âlemin mekânını ve asıl varoluş yurtlarını hatırlatmışlardır. Onlar bu tellerden çıkan vuruşlarla birlikte bu manayı te'lîf eden ölçülü beyitle ve kelimeler kullanarak burada ruhlar âleminin nimetleri, orada bulunanların sevinçleri ve lezzetlerini anlatmak istemişlerdir. Nitekim sefere çıkan Müslüman gaziler bu meyanda indirilen Kuran ayetlerini kalpleri hassaslaştırması -inceltmesi-, nefislerini ruhlar âlemine ve cennet nimetlerine teşvik etme amacıyla boru eşliğinde okumuşlardır. Sözü yüce olan şöyle buyurmaktadır: "*Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarım ve mallarım, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve ölürler. Allah, bunu Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da kesin olarak va'detmiştir. Kimdir sözünü Allah'tan daha iyi yerine getiren? O hâlde, yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte asıl bu büyük başarıdır.*"[10] Buna benzer diğer ayetlerde de durum aynıdır. Nitekim Müslüman gaziler savaş esnasında ve düşmana hamle ederken nefislerini buna teşvik etmesi, atılganlık cesareti vermesi için Arapça ve Farsça olarak cennet nimetleri ve huri kızlarını anlatan şiirler okumuşlardır.

Şu şiirde olduğu gibi:
İffetim benim için direndi belam (musibetim) da direndi
Övgüyü değeri büyük bir pahaya alırım
Kendimi belaya atarım
Bana saldıran yiğidin kafasını uçururum
Ne zaman coşup taşsam kendime derim ki,
'Yerinde (sağlam) dur ki övülesin veya rahat edesin
Salih (iffetli) kadınları korumak
Ve dokunulmamış ırzları himaye etmek için.'
Farsça şu şiirde ki gibi:...
Gönlüme ve cânıma gel ki, kendimi kap-kacakla oyalıyorum
Orada kederim ve gamım vardır ve hiç dinarım yoktur
Cânımın sırrını din ve diyânet olmaksızın satıyorum
Ve bu ömrü ibre-i ğuzvün ucunda geçiriyorum.

10. Tevbe, 9/111.

İlâhî hikmet sahiplerinin tapınak ve mabedlerde katı kalpleri yumuşatmak, gaflet içre olan nefisleri gaflet uykusundan uyandırmak, umarsız ruhları cehalet batağından çıkarmak, ruhani âlemlere ve nurani mekânlara teşvik etmek, bu ruhları kevn ve fesad âleminden çıkarmak, heyûlâ denizine batmaktan ve tabiata esir olmaktan kurtarmak -amacıyla- kullandıkları şiirler ise şu manaları içermektedir: "Ey karanlık cisimler denizine dalan nefisler! Ey üç uzaklık günahlar karanlığına batan, dönüşü hatırlama konusunda umarsız ve dosdoğru yoldan sapan ruhlar! Allah size "ben rabbiniz değil miyim?" diye sorduğu zamanki ve sizin de "Biz gafillerdeniz!" dediğiniz kıyamet günündeki sözleşme vaktini hatırlayın! Veya şöyle dediniz: "Daha önceden cisimlere -tapan- atalarımız ortak koştu. Biz ise gurur evinde ve kabirlerin zorluğunda onlardan sonra gelen günahkârlarız. Ruhani âleminizi, hayvani evinizi ve nurani mekanınızı hatırlayın! Ruhani olan kardeş, anne ve babalarınızı özleyin! Ki onlar *ala-yı illiyyûn [yüce cennet]* makamındadırlar. Ki onlar günahların kirlerinden tertemizdirler. Yine onlar, tabii cisimlerle donanmışlıktan münezzehtirler. Yokluk yurdundan kalıcı olan yurda doğru mecbur bırakılmışlar, sevilmeyenler, hazırlıksız olanlar, pişman ve hüsrana uğrayanlar olarak gitmekte acele edin."

Bilge kişiler bu ve buna benzer manalar içeren özellikleri tapınak ve mabedlerde müzik makamlarıyla bestelemişlerdir. O halde hikmet sahiplerinin mûsikîyi kullanmaları, melodilerin terkibi ve makamların kaidelerini ortaya koymadaki amaçları netlik kazanmıştır. Müziğin bazı peygamberlerin (selam üzerlerine olsun) şeriatlarında haram kılınmasının sebebi, insanların müziği hikmet sahiplerinin kullandığı yolda değil bilakis oyun-eğlence yolunda kullanmaları, dünya lezzetleri-arzularına rağbet etmede ve gururlanma konularında kullanmalarıdır. Şu beyitler bu konuyu ifade etmektedir: ...

Nimet ve lezzetlerden nasibiniz kadarını alın,

-Ne kadar uzun yaşarsa yaşasın- Herkesin er ya da geç ipi çekilecektir...

Bir başka beyitte de:

Bize, öldükten sonra cennete ya da cehenneme

Gittiğini haber veren hiç kimse gelmedi

Bil ki insanların çoğu bu beyitleri dinlediklerinde lezzet, sevinç ve ferahlığın şahid oldukları bu hislerin dışında olduğunu; Peygamberlerin (selam üzerlerine olsun) bildirdiği cennet nimetleri ve cennet ehlinin lezzetlerinin batıl olduğunu; hikmet sahiplerinin bahsettiği ruhlar âleminin sevinci, yüceliği ve üstünlüğünün hakikati olmayan yalan ve yanlışlıklar olduğunu zan ve vehmederler; böylece hayret ve şüphe içine düşerler. Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Şunu bil ki, sen peygamberlerin cennet nimetleri ve ehlinin lezzetlerine inanmadın, hikmet sahiplerinin ruhlar âlemiyle ilgili sana bildirdiği şeyleri onaylamadın ve sen bozuk düşünceler (zan) ve yalancı vehimlerin sana hayal ettirdiği şeylere rıza gösterdin ve böylelikle şaşkın, şüpheci, sapık ve saptırıcı kalakaldın.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, peygamberlerin ilâhî sırları ve şeriatları, hikmet sahiplerinin siyasetleri ortaya koymalarındaki amaçları sadece dünya işlerini yoluna koyma değil, hem dünya hem din işlerini yoluna koymaktır. Nihai amaçları ise nefisleri dünya mihnetlerinden ve dünya ehlinin şikayetlerinden kurtarmak ve onları ahret ve ahret ehlinin saadetine ulaştırmaktır.

Konumuza dönecek olursak: Sesler ve makamlar işitme vasıtasıyla nefislerin fikirlerine ulaştığında, havadaki varlığından çıkar, anlaşılıp ezberlendiğinde levhalarda yazılı olan şey-

lerden uzaklaşır, böylelikle bu makam ve seslerde mevcut olan mana şekillenir. Nitekim cüz'î nefislerin durumu da aynı şekilde mahiyeti tamamlanıp, kemale erdiğinde, bu cisimlerle birlikte en uzak anlamlarına ulaştığında, ya arazî veya doğal bir ölümle ya da Allah yolunda kurban olarak cisimler yıkıldığında, aynen incinin sedeften, ceninin rahimden, tohumun çiçekten, meyvenin kabuktan çıkması gibi bu nefisler cisimlerden çıkar ve bir başka iş yeniden başlar. Nitekim inci kazanılıp sedef atıldığında inciyle başlayan diğer iş gibi. Meyveler ve tohumlar olgunlaştığında da durum aynıdır. Hasat ve kabukları atma işi hariçtir. Zira özü alınır ve diğer iş başlar. Cisimlerden ayrıldıktan sonra nefislerin durumu da aynıdır. Nitekim Yüce Allah'ın şu sözü gibi: "*Söyleyin; akıttığınız meniden insanı yaratan siz misiniz, yoksa biz mi yaratmaktayız? Ölümü aranızda biz tayin ettik; sizi ortadan kaldırıp benzerlerinizi yerinize getirmeyi, sizi bilmediğiniz şekilde var etmeyi dilesek kimse önümüze geçemez.*"[11] Hayvanlar boğazlandıktan sonra da yeni bir iş başlar. Ey kardeşim! Mabedlerde kesilen kurbanlar konusunda sırların vaz'edicilerini yargılama; zira onların amacı sadece et yemek değil, kendilerini kevn ve fesad âleminin cehenneminin çukurlarından kurtarmak, noksanlık halinden ayın tahtındaki en mükemmel ve güzel suret olan insani surette tamam ve kemal haline geçebilmektir. Bu suret, kevn ve fesad âleminin cehennemindeki son kapıdır. Biz bunu *Ölümün Hikmeti Risâlesi*'nde (*Risâletü Hikmeti'l-mevt*) açıklamıştık. Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Şimdi dikkatle bak, şunu bil ve düşün ki, cismin sedef, nefsin ise dolgun bir incidir. Bunun kıymeti, büyük kutsayıcı ve yaratıcının nezdinde oldukça büyüktür. Cehennemde bir başka kapıya vardın; gayret ettin ve zâhiri azab olan bu kapıdan çıktın ve bâtinî rahmet olan kapıya melekler suretinde secde ederek ulaştın. İşte kurtuluşa erdin ve kazandın demektir.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, melekler suretinde demek, cesetten ayrılırken nefisini öldürdüm demektir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*De ki; Size vekil kılınan ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.*"[12] Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, ölüm meleği, ruhların karşılaması ve nefislerin vedasıdır; cesedlere veda ise çocukların karşılamasıdır.

Ey kardeşim! Bil ki, her bir müminin ruhlar âleminde ana-babası vardır; nitekim cesedler âleminde cesedlerinin de ana-babası vardır. Allah'ın resûlü, ona selam olsun, Allah'ın rıza gösterdiği Ali'ye demiştir ki : "Sen ve ben bu ümmetin ana-babasıyız." Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "*Allah uğrunda gerektiği gibi cihad edin! Sizi O seçti, üzerinize dinde hiçbir zorluk da yüklemedi. Haydi babanız İbrahim'in milletine! Bundan önce ve bunda (Kur'an'da) size müslüman adını o Allah verdi ki peygamber size şahid olsun, siz de bütün insanlara şahidler olasınız. Şu halde namazı kılın, zekatı verin ve Allah'a sıkı tutunun ki, sahibiniz O'dur. O ne güzel bir sahip, ne güzel bir yardımcıdır.*"[13] Bu babalık, cismânî değil ruhanidir. Şimdi konumuza dönelim: Hikmet sahibi mûsikîşinaslar, Allah Teala'nın hikmetine uyarak, ürettikleri sayısız tabii işlere uygun olsun diye udu, ne fazla ne eksik, dört tel üzere bina etmişlerdir. Zir teli (4. Tel, en tiz) ateşe eştir ve nağmesi onun ısısı ve hiddetine münasiptir. Mesna teli (3. Tel) havaya eştir ve nağmesi havanın nemine ve yumuşaklığına münasiptir. Misles teli (2.

---

11. Vakıa, 56/58-61.
12. Secde, 32/11.
13. Hac, 22/78.

Tel) suya eştir ve nağmesi suyun nemi (yaşlık) ve soğukluğuna münasiptir. Bam teli (1. Tel, en kalın) ise toprağa eştir ve nağmesi yerin ağırlığı ve kalınlığına münasiptir. Bu özellikler, birbirlerine göre ve nağmelerinin tesiri de dinleyenlerin tabiatları ve mizaçlarına göre değişebilmektedir. Zir teli nağmesi, safra hıltım kuvvetlendirir, onun gücü ve etkisini artırır; balgam hıltına aksi tesir eder ve onu inceltir. Mesna teli nağmesi, kan hıltım güçlendirir, onun etki ve gücünü artırır; sevda hıltına aksi tesir eder, onu inceltir ve yumuşatır. Misles teli nağmesi, balgam hıltım güçlendirir, onun güç ve kuvvetini artırır; safra hıltına aksi tesir eder ve onun hiddetini azaltır. Bam teli nağmesi, sevda hıltını güçlendirir, onun kuvvet ve etkisini artırır; kan hıltına ise aksi tesir eder, kanın dolaşımını yavaşlatır. Bu nağmeler birbirine eş olan makamlar içerisinde te'lîf edilip hastalık ve illetlere zıt olan gece-gündüz vakitlerinde kullanıldığında hastalıklar kırılır ve hafifler, hastanın acıları azalır. Çünkü eş tabiatlı şeyler çoğalıp bir araya geldiğinde güçleri ve tesirleri artar ve zıtlıklara galip gelirler insanlar çok iyi bilir ki harplerde ve düşmanlıklarda da durum böyledir.

Anlattıklarımızdan hikmet sahibi mûsikîşinasların hastalık ve illetlerin tabiatlarının aksi vakitlerde mezarlıklarda mûsikî yapmalarının nedenini ortaya çıkarmıştır. Onlar işi dört tel üzere özetlemişlerdir. Her bir telin kalınlığını bir altındakinin 1+1/3 oranı üzere yapmalarının sebebi de yine tabii yapımlarında Allah Teala'nın yarattığı hikmet çerçevesindedir. Tabiatçı bilge kişiler (*hukemâ*), su, hava, ateş ve toprak gibi unsurların dairelerinin çaplarının -keyfiyet açısından- yani incelik ve kalınlık açısından bir altındakiyle 1+1/3 oranında olduğunu anlatmışlardır. Derler ki esir yani -ay olmaksızın- ateş küresinin çapı, zemherir küresinin çapının 1+1/3 katıdır; zemherir küresinin çapı, nesim küresinin çapının 1+1/3 katıdır; su küresinin çapı, toprak küresinin çapının 1+1/3 katıdır. Bu oranın manası şudur: Ateş cevheri incelikte hava cevherinin 1+1/3 oranındadır; hava cevheri incelikte su cevherinin 1+1/3 oranındadır; su cevheri incelikte toprak cevherinin 1+1/3 oranındadır. Onların bütün tellerin altında olan zir teline bağlanma sebebi, zir telinin ateş unsuruna, nağmesinin de ateşin sıcaklığı ve hiddetine eş olmasıdır. Bütün tellerin üstünde olan bam teline bağlanmalarının sebebi ise, onun toprak unsuruna eş olmasıdır. Mesna zirden sonra gelir, misles bamdan sonra gelir. Bunların aynı zamanda iki sebebi vardır: Birincisi zir telinin ince, hafif olması ve yücelikleri harekete geçirmesidir. İkincisi ise bam telinin kalın, ağır olması ve aşağılıkları harekete geçirmesidir. Bu durum ikisinin birleşmesi ve kaynaşmasına imkan vermektedir. Mesna ve mislesin durumu da aynıdır. Diğer sebep ise şudur: Zir telinin mesnaya, mesna telinin mislese, misles telinin bam teline kalınlık oranı, toprağın çapının nesim küresinin çapına, nesimin zemherire, zemheririn esir küresinin çapına olan oranı gibidir. Onların bu tertip üzere bağlanmalarının sebebi budur. 1/7, 1/6, 1/5 olmaksızın tel seslerindeki 1/8 oranını kullanmaları ve sadece bunu öne sürmelerinin nedeni, bunu sekizden türemesidir. Sekiz kübün ilk sayısıdır. Aynı zamanda altı sayısı bir tamın ilk sayısı olduğunda, altı yüzey şekli de en güzeli olur, işte bu küptür ve her tarafı eşittir. Biz bunu *Geometri Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-hendese*) açıkladık. İşte bu şeklin uzunluğu, genişliği ve derinliği eşittir. Hepsi birbirine eşit olan 6 tane kare yüzeyi vardır. Hepsi birbirine eşit olan sekiz açısı (köşesi) vardır. 12 tane eşit açılı kenarı vardır. 24 tane de eşit kaim açısı vardır ki bu üçün sekizle çarpımı sonucu elde edilir. Dedik ki yapılan her şeyde ne kadar çok eşitlik olursa o şey, o kadar değerli olur. Daire şeklinden sonra en çok eşitlik olan şekil küptür. Denilir ki bundan dolayı Öklides'in kitabının son makalesinde yeryüzünün en çok küp şekline, 12 tane kaidesi olan yıldız şeklinin ise beşgene

benzediği yazılıdır. *Astronomi Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-usturnûmyâ*) şekil olarak küre (daire), sayı olarak da 12'nin daha üstün olduğunu anlatmıştık. Matematikçi hikmet sahiplerinin açıkladıkları şu bilgiler de sekizin üstünlüğüne dairdir: Gezegenlerin daire çaplarıyla, toprak ve havanın çapı arasında müzikal bir oran vardır. Toprağın yarıçapı sekizdir, hava küresinin yarıçapı da dokuzdur. Ay küresinin çapı 12'dir, Utarid gezegeninin çapı 13'tür. Zühre yıldızının çapı 16, güneşinki 18'dir. Merihin 21.5, müşteri gezegeninin 24'tür. Zühal yıldızının 27+4x1/7'dir. Sabit yıldızların çapı ise 32'dir. Ayın toprağa çap oranı, 1+1/3, havaya çap oranı 1+1/4'tür. Zührenin toprağa çapı 1 katı oranında, ayın çapına oranı ise 1+1/3 oranındadır. Güneşin çapının oranı havanın çapının oranına katı; toprağın çapına oranı 2 katı ve 1/4; ayın çapına oranı 1+1/2dir. Müşteri gezegeninin çapının ayın çapma oranı 1 katı, toprağın çapma oranı 3 katı, zührenin çapma oranı 1+1/2'dir. Sabit yıldızların Müşteri gezegeninin çapma oranı 1+1/4, zührenin çapına oranı 1 katı, güneşin çapına oranı 1+3x1/4, ayın çapına oranı 2 katı+3x1/4, toprağın çapına oranı ise 4 katıdır. Utarid, Merih ve Zühal yıldızı bu oranın dışındadır, zira bunlara "afet" (felaket, bela) denilir. Erbâblar, aynı zamanda bu gezegenlerin büyüklükleri arasında sayısal, hendesî ve mûsikî açısından çeşitli oranlar olduğunu ifade etmişlerdir. Aynı şekilde bu oranların bunlarla yeryüzü arasında var olduğunu fakat daha üstün olduğunu ifade etmişlerdir. Konunun açıklaması bu şekilde uzayıp gitmektedir.

Anlattıklarımızdan şu anlaşılmıştır: Tüm gezegenleriyle, yıldızlarının şahıslarıyla, dört unsuruyla ve birbirlerinin boşluğunda terkip edilenler âlemin cisminin tamamı, az önce anlatılan oran üzere terkip edilmiş, te'lîf edilmiş, yaratılmış ve ortaya konulmuştur. Tüm âlemin cismi tek bir hayvan, tek bir insan, tek bir şehir gibi akar gider. Onu yöneten, tasvir eden, terkip eden, yaratan, icat eden bir olan Allah'tır ve O'nun ortağı yoktur; işte risâlemizdeki asıl amacımız bunu ortaya koymaktır. Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, sekizin üstünlüğüne dair düşündüğünde ve mevcudâtı ve bozuk yaratıkların unsurunu dikkatle incelediğinde, şu tabiatlar gibi birçok mevcudâtm sekizliler olarak tespit edersin: Sıcak-nemli, kuru-soğuk, soğuk-nemli, kuru-sıcak sekiz tanedir. Bunlar doğal mevcudâtın aslıdır. Aynı zamanda sekizin üstünlüğü konusunda yıldızların uzayda kendilerine mahsus sekiz görünüşü olduğunu bulursun: Merkez, alın, 2 üçlü, 2 dörtlü, 2 altılı. Bu sekiz aynı zamanda -ay olmaksızın bozuk oluşların sebeplerinden biridir. Düşünüp araştırdığında Arap alfabesindeki yirmi sekiz harfin, ayın yirmi sekiz menziline eş olduğunu tespit edersin. Heceleri de yirmi sekiz harftir (و د ن م ي ف ل ا). Aynı zamanda Arap şiirinde aruzun parçaları olan tefileler de sekiz tanedir. Onların mûsikîsinin makam cinsleri de sekiz tanedir. Nitekim biz bunu diğer bir konuda açıklayacağız. Denilir ki cennetin sekiz kapısı vardır, arşı taşıyan şeyler de sekiz tanedir, cehennemin ise yedi kapısı vardır. Biz bunun hakikatini *Diriliş ve Kıyamet Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-b'asi ve'l-kıyâme*) açıkladık. Ey kardeşim! Bu kıyasla tüm mevcudâtı düşünüp, varlıkların hallerini incelediğinde; birçok şeyin ikili, üçlü, dörtlü, beşli, altılı, yedili, sekizli, dokuzlu ve onlu olduğunu görürsün. Bu böylece devam eder. Biz seni sekizli konusunda gaflet uykusundan ve cehalet batağından kurtulman için uyarıyoruz. Bilesin ki yedici'ler, yedilileri anarken ve açıklarken sadece cüz'î (kısmen) olarak baktılar ve küllî (bütün) bakamadılar ve yanıldılar. İkilik konusunda Düalistler, üçleme konusunda Hristiyanlar, dörtleme konusunda tabiatçılar, beşleme konusunda Hazmiyye, altılama konusunda Hindliler, dokuz konusunda Keyyaliler de aynı konumdadır. Bunların yolu bizim yolumuz değildir. Allah onları da bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin

ki, memleketlerinde bu - Ey kardeşlerimizin-, bakışları küllî, araştırmaları genel, ilimleri kuşatıcı ve bilgileri kapsayıcıdır.

Şimdi asıl konumuza dönelim: Anlattıklarımızdan ud konusu ve tellerinin sayısı, bunların incelik ve kalınlık oranı, perdelerinin sayısı, bunların gerdirilmesi ve akortu, tellerinin açık ve bağlı (baskı yeri) olarak sesleri ve bunlar arasındaki uyum anlaşılmıştır. En sağlam yapım, en güçlü bileşim ve en güzel te'lîf (müzikal kompozisyon, beste); cüzlerinin te'lîfi ve bileşimlerin şekli en üstün oran üzere olandır. Bundan dolayı melodiler pek çok dinleyicinin hoşuna gider, onun özelliklerini beğenir ve pek çok akıl sahipleri bunu kullanır ve sultanların ve başkanların meclislerinde icra edilir.

Bir Sanat Olarak Söz (Kelâm)

Muhkem ve sağlam sanatlardan biri de söz ve kelimelerdir. En sağlam söz, en açık ve en beliğ olandır. Belâgatın en güçlüsü de en fasih olandır. En güzel fesâhat, kafiye olarak vezinli olandır. Şiirlerdeki en hoş vezin ise münzahif (zihaflanmış) olmayandır. Şiirde münzahif olmaması, harflerinin sâkin ve zamanların hareke ve süre açısından harflerle uyumlu olması demektir. Sekiz tef'ileden ibaret olan "tavîl, medîd ve basît" -bahirleri-nde olduğu gibi. Bunlar: feûlin, mefâîlün, feûlün, mefâîlün, feûlün, mefâîlün, feûlün, mefâîlün. Bu sekiz tanesi 12 sebeb ve sekiz vetedden mürekkeptir. Tamamı 48 harftir. Bunlardan 20 tanesi sakin, 28 tanesi harekelidir. Bunda mısra, 24 harftir; bunlardan 10'u sakin, 14'ü harekelidir. Yarım mısra yani çeyrek beyit, 12 harftir; 5'i sakin, 7'si harekelidir. Sakin harflerin harekelilerin ¼'üne oram, sakin harflerin harekelilerin ½ ve tamına oranı gibidir. Böylelikle sen tan ve mükemmel olanı elde edersin. Bunların her biri 6 tef'ileden ibarettir: Müfâaletün, Müfâaletün, Müfâaletün, Müfâaletün, Müfâaletün, Müfâaletün. Beyitin 1/3'ü olan sakin haflerin harekelilerine oranı, yarısının sakinlerinin harekelilerine olan oranı ve tüm sakinlerinin tüm harekelilerine oranı gibidir. Bu misal üzere şiirin bütün beyitleri zihaftan kurtulduğunda munassaf (ikili), murabba' (dörtlü) ve müseddes (altılı) olur. aralarındaki zamanların durumu da aynı şekildedir: Feûlün, mefâîlün "H H E H E H H E H E H E". H'ler harekeli, E'ler ise sakinlerin işaretleridir.

Bu örnek üzere anlaşılmıştır ki mükemmel oran üzere parçaların bir araya getirilmesi ve yapının esası açısından en sağlam ürünler ve en sağlam terkipler bu şekilde elde edilir. Buna sanatların en yücelerinden olan yazma sanatını da örnek verebiliriz. Vezirler, edebiyatçılar ve kâtipler sultanların huzurunda -her zaman- yazma sanatının türlerinin çokluğu ve farklı dallarıyla övünürler. Gerçekten her milletin bir yazım sanatı vardır ve biri diğerine benzemez. Arapça, Farsça, Süryanice, Kıptice, İbranice, Yunanca, Hindce vb. sayılamayacak kadar çok olan bunların sayısını Allah bilir. Allah onları farklı dil, renk, tabiat, sanat, ilim ve bilgilerle yaratmıştır. Bunların hepsi O'nun ilminin genişliği, dileğinin geçerliği, hikmetinin gücü dolayısıyladır.

Biz bu bölümde harflerin aslı, düzeninin niteliği, ölçülerinin sayısı ve bunlar arasında makbul bir şekilde te'lîfinin oranları hakkında konuşmak istiyoruz:

Ortaya konulan her dilde ve mevcut her millette; yazılan, çizilen her kalemde, her naks ve resimde yazılı harflerin tamamının aslı, dairenin çapı olan dosdoğru bir çizgi, dairenin çevresi olan yay şeklidir. Diğer tüm harfler bu ikisinden terkib edilmiştir. Nitekim biz bunu hendesenin girişi sayılan *Geometri Risâlemiz*'de (*Risâletü'l-hendese*) anlatmıştık. Biz tüm harflerin aslının dairenin çapı olan çizgi ve çevresi olan yay şeklinden mürekkeb olduğuna

dair söylediğimiz hakiki şeyin sıhhatine dair delil olması için konuyu Arapça yazımdaki harfler üzerinden örneklendirelim:

ا ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك ل م ن ه و لا ي

Şimdi bak, incele ve düşün Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bu harflerin bazılarını dosdoğru bir çizgi olduğunu görürsün: ا ب ت ث gibi. Bazılarının da yay gibi olduğunu görürsün: د ذ ر ز gibi. Bazılarının da bu iki şekilden türeme olduğunu görürsün, diğer harfler gibi. Hind gibi diğer milletlerin de harflerinin böyle yazıldığı bu örnek ve kıyas üzeredir: ١ ٢ ٣ ٤ ٥ ٦ ٧ ٨ ٩ (1 2 3 4 5 6 7 8 9). Süryanice, İbranice, Yunanca ve Rumca da aynı şekildedir. Bu harflerin şekilleri ve çizimlerinde anlattığımız şeylerin dışında bir şey yoktur. Anlattıklarımızdan tüm yazımlar ve harflerin aslının dairenin çapı olan çizgi ve çevresi olan yay şekli olduğu ortaya çıktığına göre şimdi harflerin aralarındaki ölçüleri mükemmel oran üzere olan en güzel çizgileri, en doğru yazımları ve te'lîfleri açıklamak istiyoruz. Öncelikle yazma sanatının ustaları olanların sözlerini aktaralım ki konu daha güçlensin, delillerle sağlamlaşsın, konu daha anlaşılır, kural ve kaidelere daha uygun olsun. Usta bir mühendis yazar şöyle der: Düzgün çizmek ve doğru yazmak isteyen bir kimsenin harfleri üzerine bina edeceği bir esasa, çizgilerini üzerinde çekeceği bir kurala ihtiyacı vardır. Buna Arapça'dan örnek verelim: Ölçüsü ne olursa olsun bir "Elif" çizmek isteyen bir kimsenin harfin kalınlığını uzunluğuna uygun çizmesi –ki 1/8 oranıdır-, en altını en üstünden daha ince yapması gerekmektedir. Sonra elifi dairenin çapı yapması, sonra diğer harfleri de elifin uzunluğuna ve dairenin çevresine uygun hale getirmesi gerekmektedir. Be, te ve se'nin her birinin uzunluğunu elif'in uzunluğuna eşit çizmesi gerekir. Başlarının 1/8 oranının üzerinde olması gerekmektedir. Mesela: ا ب ت ث . Sonra cim, ha, hı harflerinden her birinin uzunluğu elifin yarısının üzerinde olması gerekir. Kavisleri ise, çapı elif'e eşit olan dairenin çevresinin yarısı kadar olması gerekmektedir. Mesela: ج ح خ . Sonra dal, zel harflerinin her birinin yay açıldığında elife aynen eşit olması gerekmektedir. Mesela: د ذ . Ra ve za harflerinin her birini elif'in çapı olduğu dairenin çevresinin 1/4'ü oranında yapması gerekmektedir. Sin ve şın harflerinin de başlarını elif'in 1/8'inin üstünde yapması gerekir. Mesela: س ش . Sad ve dat harflerinin her birinin uzunluğu elif'in uzunluğunun bir mislinin önünde olması gerekir; üstünleri elif'in 1+1/8'i olur. Teknesi ise –aşağıya doğru- dairenin yarısı kadardır. Mesela: ض ص . Ta ve zı harflerinin uzunlukları elif'in uzunluğundadır; fethaları elif'in 1+1/8'idir; yukarı doğru olan başları elif uzunluğunda olur. Mesela: ط ظ . Ayn ve ğayn harflerinin kavisleri ise, dairenin ¼'ü oranındadır ve çevresinin yarısından başlar. Mesela: ع غ . Fa harfi elif uzunluğundadır ve fethası elif'in 1/8'i kadardır. Fa, kaf, vav, he ve mim harflerinin halkaları elif'in 1+1/3'ü oranına eşittir. Mesela: ف ق و م ه . Kaf harfi aşağı doğru ½ oranındadır. Bu dairenin çevresi kadardır. Mesela: ق . kef harfi elif uzunluğunda olur. fethası elif'in 1+1/8 oranındadır. Kesresi ise elif'in ¼ oranındadır. Mesela: ك . Lam harfi elif gibidir; yayılması elifin yarısı kadardır. Mesela: ل . mim ve vav'ın esnemesi ra ve zay harfleri gibidir. Mesela: و م . nun harfinin kavisi, çapı elife eşit olan dairenin yarısı kadardır. Mesela: ن . ya harfi dal gibidir, esnemesi ise elifin yarısı kadardır. Veya kavisi dairenin çevresinin yarısı kadardır. Mesela: ي . Biz harflerin oranları, uzunluk ve genişlik açısından ölçülerinden bahsettik. Bunlar mühendisliğin ve mükemmel oranların kurallarının gerektiği şeylerdir. İnsanların ve kâtiplerin bilmesini gerekenler, bizim anlattığımız oran ve ölçülerdir. Anlattıklarımızdan başka gelenek ve görenek çerçevesinde insanların ihtiyaçları, istekleri ve hoşlandıkları şeyler farklılık arzedebilir.

Burada anlattıklarımızdan mükemmel oranların mahiyeti, harflerin ölçüleri ve uzunluklarının durumu aşikar olduğuna göre artık resimlerinin nasıllığı ve şekillerinin hatlarından, mühendislik metoduyla birbirleri arasında gerekli kanun ve kıyaslamalardan bahsedebiliriz.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, daha önce anlattığımız üzere yazılı şeylerdeki harflerin suretlerinin birçok sanat ve türü vardır. Bunlar bilge kâtiplerin ortaya koyduğu şeyler, onlara ait seçimler ve metodlardır. Bunun sebebinin anlatımı ve açıklaması çok uzun sürer. Fakat yine de biz bunu felsefî kıyaslar ve mühendislik kuralları açısından üç kelimede toplu bir şekilde özetleyeceğiz. Mühendis ve usta bir yazar şöyle tavsiye etti: Hangi milletten ve hangi dilde olursa olsun, hangi kalemle yazılırsa yazılsın harflerin suretlerinin yay gibi eğilmeye, eğip-bükmeye -Arapçadaki elif gibi olanların dışındakiler- ihtiyacı vardır. Harflerin kalınlığının olduğu şekliyle biçimlendirilmeye ihtiyacı vardır. Aynı şekilde terkip esnasında tüm köşeleri ince ve olduğu şekliyle dairesel yapmak gerekir. Sanat ehlinin harflerin ölçüleri ve bağlantıları konusunda tek tek söyledikleri bunlardır. Açıklaması uzun sürecek sebeplerden dolayı te'lîf ve terkip esnasında değişebilir ve farklılık gösterebilir. Fakat bir muharririn hat öğretimi esnasında, konuyla ilgili başarıyı öğretmesi gerekmektedir.

Anlattıklarımızdan ortaya çıkan şudur ki; en sağlam yapımlar, en güçlü terkipler ve en güzel kompozisyonlar kendi yapısının terkibi ve tüm cüzlerinin kompozisyonu en yüce oran üzere olanlardır. Yüce oranlar; daha önce anlattığımız üzere 1 tam oran (kendisi, misli, benzeri), 1+½, 1+1/3, 1+1/4, 1+1/8 oranlarıdır. İnsan ve şeklinin yapısı buna örnektir. Yaratıcı, onun boyunu cüssesinin enine, enini boğazına, dirseklerini bacaklarının uzunluğuna, pazularını baldırlarının uzunluğuna, omuzlarını sırtının boyuna, kafa büyüklüğünü beden şekline, yüzünün yuvarlağını göğsünün genişliğine, gözlerini ağzının şekline, burnunun uzunluğunu alnının genişliğine, kulaklarının ölçüsünü yanaklarının ölçüsüne, el parmaklarının uzunluğunu ayak parmaklarının uzunluğuna, bağırsaklarının uzunluğunu toplardamarlarının uzunluğuna, mide boşluğunu ciğer boşluğunun büyüklüğüne, gırtlağını ciğerlerine, organlarının kalınlığı ve uzunluğunu kemiklerinin büyüklüğüne, kaburgalarının uzunluğu ve kavisini göğüs kafesine, damarlarının uzunluğu ve genişliğini bedeninin diğer bölgelerine münasip yaratmıştır. Bu misal üzere düşünüp incelediğinde, insan bedeninin her bir organıyla diğeri arasında bir oran olduğunu ve vücut organları arasında herhangi bir oran olduğunu tespit edersin. Bunun derin bilgisini yalnızca Allah bilir. O, insanı dilediği gibi ve istediği şekilde yaratmıştır. Şöyle buyurmaktadır: "*O ki, seni yarattı, seni tesviye etti, seni tam dengeli yaptı! Hangi sûrette olmanı diledi ise öylece terkibini - bileşimini oluşturdu!*"[14]

Organların, Musiki Prensipleriyle Uyumu

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, meni, arız olan âfetlerden, hıltların (sıvı cevher) bozulması, mizacın değişmesi, yıldız şekillerinin sıkıntılarından ay be ay prensipler ve rahme sağlıklı bir şekilde düştüğünde bedenin bünyesi tamamlanmış ve cesedin sureti kemale ermiş olur. Bunu daha önceki risâlemizde açıklamıştık. Böylece çocuk rahimden sağlam bir bünye ve tam bir şekille çıkar. Boyu kendi karışıyla sekiz karış olur. Dizleri ile ayakları arası iki karıştır. Dizleri ile baldırları arası da iki karıştır. Bal-

14. İnfitar, 82/7-8.

dırlarından göğsünün üstü iki karıştır. Göğsü ile başının tepesi arası da iki karıştır. Ellerini bir kuşun kanatları gibi sağa ve sola doğru açtığında her iki ucun arası da sekiz karıştır: Bunun yarısı, tam köprücük kemiğidir. Çeyreği ise, tam dirsekleridir. Ellerini başının üzerine uzatıp, pergelin başı -gibi- göbeğine konursa, el parmaklarının başlarına kadar açılırsa, sonra ayak parmaklarının başlarına dönülürse ikisi arasındaki uzaklık, boy uzunluğunun bir çeyrek fazlası olan on karışa eşit olur. Çenesinin başlangıcından alnın hemen üstünde saç çıkım yerine kadar yüzünün uzunluğu 1+1/8 karıştır. İki kulağının arası 1+1/4 karıştır. Burnunun uzunluğu ¼ karıştır. İki şakak arasının boyu bir karışının 4/8'idir. Alnının uzunluğu, yüzünün uzunluğunun 1/3'üdür. Ağzının iki kenar arası uzunluğu, burnunun uzunluğuna eşittir. Bilek kemiğinden orta parmağın ucuna kadar avuç içinin uzunluğu, bir karıştır. Başparmağı ve serçe parmağının uzunluğu eşittir. Yüzük parmağının başı, serçe parmağın uzunluğundan 1/8 karış uzundur. Orta parmak da yüzük parmağından 1/8 oranında daha uzundur. İşaret parmağı da aynı şekildedir. Göğüs genişliği 1.5 karıştır. İki memesinin arası bir karıştır. Göbeği ile kasığının arası da bir karıştır. Kalbiyle köprücük kemiği arası da bir karıştır. İki omuz arası iki karıştır. Bu örnek ve kıyas üzere bağırsaklarının, iç boşluğunun uzantıları, bedenin damarları, kemiklerini sıkı tutat sinirlerin, mafsallarının tellerinin uzunlukları boy, genişlik, derinlik açılarından birbirleriyle uyumludur ki görünen uzuvların ölçülerinin denkliklerini daha önce anlatmıştık. Bu örnek ve kıyas üzere, diğer hayvanların bedenlerinin yapısı, kendi türünden olanlarla eştir. Ya sayı ya hal ya da toplu olarak denktir. Başlangıçta arız olan âfetlerden, hıltların (sıvı cevher) bozulması, mizacın değişmesi, yıldız şekillerinin sıkıntılarından kurtulduğunda hiçbir şey geri kalmaz. Usta sanatkârlar resim, heykel ve şekil türünden yaptıkları şeylerin tanzim, kompozisyon ve terkip konusunda birbirlerine benzemelerinden dolayı bu örnek ve kıyas üzere iş yaparlar. Tüm bunların hepsi şanı yüce olanın sanatına yükselmek kudretiyle ve O'nun hikmetine benzemeye çalışarak gerçekleşmektedir. Felsefede denir ki, "*İlah'a benzemek, beşeri güç çerçevesindedir.*"

Yıldızların Nağmelerinin Hakikati

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, en sağlam yapımlar, en güçlü terkipler ve en güzel kompozisyonlar kendi yapısının terkibi ve tüm cüzlerinin kompozisyonu en yüce oran üzere olduğuna dair konularda delil ortaya koyan anlattığımız bu makalelere itibarla akıllı, düşünen ve araştıran herkese bir delil ve kıyas olması gerekmektedir. Ayrıca yıldızlar, gezegenler ve bunların uydularının oranları, ölçüleri, rükünleri ve doğumları birbirleri arasında yüce bir oran üzere belirlenmiştir. Ayrıca bu yıldız ve gezegenlerin hareketleri ve uzaklıkları yüce oran üzere mütenasiptir. Bu uyumlu hareketler için yine hoş, ölçülü (vezinli), ahenkli melodiler vardır. Udların tellerinin hareketleri ve -bu hareketlerden çıkan- nağmeler konusunda daha önce açıklama yapmıştık. Akıl sahibi biri düşündüğünde ona yapılan bu açıklamayı araştırdığında ve öğrendiğinde, bütün bunları bir Yaratan'ın (*Sâni*) yaptığını, bir ustanın en güzel şekilde terkip ettiğini ve hoş bir şekilde kompoze ettiğini idrak eder. Böylelikle pek çok şüphecinin kalbinde yer eden vehmolunmuş şüpheler kayar-gider, şüpheler ortadan kalkar ve hakikat gün yüzüne çıkar. Bu şahısların hareketlerinde ve bu hareketlerin nağmelerinde o halk için bir lezzet ve sevinç olduğunu anlar. Aynen bu âlemde yaşayanların ud tellerinden çıkan nağmelerde buldukları lezzet ve mutluluk gibi. İşte bu durumda onun nefsi oraya doğru yükselmeyi arzu eder, onu dinlemeyi ve

onu araştırmayı ister. Nitekim III. Hermes'in nefsi bunu görüp saflaştığında hikmetle yükseldi. Ki o, Nebi olan İdris'tir ki ona selam olsun. Teali ona şu sözüyle işaret etti: *"Onu yüce bir mekana yükselttik."* Erbâb Pisagor'un nefsi -bunu- işittiğinde cismânî kirlerden arındı, daimi fikirler, aritmetik, geometri ve mûsikî gibi riyazat ile mutlu oldu. Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Nefsini tasfiye (arındırma) konusunda heyûlâ denizinden, tabiatın esaretinden, cismânî şehvetlere tapınmadan kurtulma konularında gayret et. Erbâbların yaptıklarını ve kitaplarında ortaya koyduklarını yap! Senin nefsinin cevheri, onlarınki ile aynı cevherdir. Nebilerin kitaplarında anlattığımız şeyi gerçekleştir. Nefsini kötü ahlâktan, bozuk fikirlerden, bir yığın cehaletten ve kötü fiillerden arındır. Zira bu hasletler, ölümden sonra oraya -kastedilen yere- yükselmeye engel olan şeylerdir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Onlara semanın kapıları açılmaz. Onlar deve iğne deliğinden geçene kadar cennete de giremezler."*[15]

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Senin nefsinin cevheri daha önce anlattığımız üzere meninin düştüğü gün yıldızlardan indi ve gideceği yer de ayrılık demek olan ölümden sonra gökyüzüdür. Senin bedenin topraktan gelmiştir ve ölümden sonra toprak olacaktır.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Cisimleşmiş nefisler için ayrılık demek olan ölüme kadar bu dünya hayatı, meninin düştüğü günden doğum gününe kadar rahimde ceninin oluşum süresine benzer (kadardır).

Ey kardeşim! Ölüm denen şey, nefsin (ruh) bedenden ayrılmasından başka bir şey değildir. Nitekim doğum da, ceninin rahimden ayrılmasından başka bir şey değildir. Ona selam olsun, Mesih der ki, "iki doğum yaşamayan gökyüzüne yükselmez." Cillu ve semevat şöyle buyurmaktadır: *"Onlar orada ilk ölümden başka bir ölüm tatmazlar."*[16] Bu, daha önce anlatılan şart üzere bir defalığına ruhun bedeni terk etmesidir. Şu ayetle Allah'ın işaret ettikleri, mutlu olanlardır: *"Bizi doğru yola ileten Rabbimiz'e hamdolsun dediler. O bize hidayet vermeseydi biz doğru yolu bulamazdık dediler. Rabbimiz'in resûlleri hakikatle gelmiştir."*[17] Ahiret mutluluğunu kazanamayanlar dünyaya dönmeyi ve ikinci defa bedenlerine kavuşmayı temenni ederler ve ikinci defa ölümü tadarlar. Allah Teâlâ onların hikâyesini şöyle anlatmaktadır: *"Rabbimiz derler, iki kere öldürdün bizi ve iki kere dirilttin, artık suçlarımızı da söyledik, buradan çıkmamıza bir yol yok mu?"*[18] Ey kardeşim! Allah seni, bizi ve bütün kardeşlerimizi bu grubun halinden muhafaza etsin! Rabbim kullarına karşı lâtiftir (hoştur).

Biz, Arap mûsikîsinin kurallarına dair konumuza dönelim artık:

Arap dili ve makamları için sekiz kural vardır. Bunlar cinstirler. Diğerleri bunlardan türemekte ve bunlara nispet edilmektedir. Nitekim diğer aruz dairelerinin ve türlerinin terkip edildiği, kendilerine nispet edildiği ve üzerlerine kıyaslandığı -daha önce aruz konusunda anlatmıştık- sekiz tef'ilesi olduğu gibi.

Arap mûsikîsinin kanunları olan bu sekiz türdür: Es-sakîlü'l-evvel, hafîfü's-sakîl, es-sakîlü's-sânî, hafîfü's-sakîlü's-sânî, er-remel, hafîfü'r-remel, hafîfü'l-hafîf ve el-hezec. Bu sekiz tanesi cinstir ve diğerleri bunlara nispet edilmektedir. es-sakîlü'l-evvel, dokuz nakredir

15. Araf, 7/40. "Deve" veya "halat". Çünkü "cemel" kelimesi, Arapça'da hem deve hem de halat anlamında kullanılır. (y.h.n.)
16. Duhan, 44/56.
17. Araf, 7/43.
18. Mümin, 40/11.

(vuruş); bir tanesi tek sakîl ve sâkindir, sonra beş tane nakre gelir, baştaki biri matvîdir, şu söz gibi: mef'ûlün mef mefâ 'îlün, mef tün tün tün tün tün tün tün tün. Sonra îkâ başa döner ve müzisyen susana kadar aynı şekilde tekrar eder. Es-sakîlü's-sânî ise onbir nakredir; üç nakre peşpeşedir, bir tane sâkin, bir tane sakîl, sonra baştaki matvî olmak üzere altı nakredir, şu söz gibi: mef 'ûlün mef 'û mefâ 'îlün mef 'û tün tün tün tün tün tün tün tün tün, sonra ika başa döner ve daima aynen tekrar eder. Hafîfü's-sakîlü'l-evvel ise yedi nakredir; iki nakresi peşpeşedir, ikisinin arasında başka nakre zamanı olmaz, sonra sakîl bir nakre, sonra dört nakre, ki baştaki matvidir, şu söz gibi: mefâ 'ilü mefâ 'îlün tünün tün tünün tün; sonra ika başa döner ve muğanni [söyleyen] susana kadar tekrar eder. Zamanın -mûsikî- ehli bunu "mâhûrî" olarak isimlendirmektedir. "Fâhte" (Şam'da yaşayan bir güvercin) ötüşüne benzemektedir: kükû kû kükükû kû. Hafîfü's-sakîlü's-sânî ise aralarına herhangi bir nakre zamanı olmaksızın üç tane peşpeşe nakredir. Bununla birlikte her üç nakre ve üç nakre arasında bir nakre zamanı olur: fe 'ilün fe 'ilün, daima tününün tününün şeklinde söyleyen susana kadar tekrar eder. Remel ise mâhûrînin tam aksidir. Yedi nakredir ama ilk nakresi sakîl ve tektir, sonra aralarında başka nakre zamanı olmaksızın peşpeşe iki nakre, sonra dört nakre, bunlardan her ikisi peşpeşedir, aralarında başka nakre zamanı olmaz: fâ 'ilün mefâ 'ilün, aynı kıbâç çığırışı[19] gibi, tün tünün tünün, kî kikî kikî kikî. Hafîfü'r-remel ise harekeli peşpeşe üç nakredir: mütefâ 'iletün tününün tününün. Hafîfü'l-hafîf ise aralarında başka bir nakre zamanı bulunmayan peşpeşe iki nakredir, bununla birlikte her ikişer nakre arasında bir nakre zamanı vardır: mefâ'ilün mefâ 'ilün tünün tünün tünün tünün. Hezec ise sakinleştirilmiş bir nakre ve bundan daha hafîf bir nekreden ibarettir; aralarında bir nakre zamanı bulunur, her iki nakre arasında iki nakre zamanı bulunmaktadır: fâ'ilü fâ'ilü.

Bahsettiğimiz bu sekiz cins, Arap ğınâsı ve makamlarının kanunu ve esasıdır. İran, Rum, Yunan gibi Arap dışındaki ğına ve makamlar için farklı kanun ve esaslar vardır. Fakat cinslerin çoğuyla ve türlerinin sanatlarıyla birlikte tamamı, bu fâsıldan önce anlattığımız kanun ve esastan çıkmaz. Düşündüğünde ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin![Dediklerimizin doğru olduğunu tespit edersin; anlattıklarımızın gerçek olduğunu anlarsın.

Dört Sayısı (Dörtlüler)

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, Yüce Allah hikmetinin gereği olarak kevn ve fesad âlemindeki bütün tabii şeyleri, sanatını göstermek ve hikmetini güçlendirmek için bunların sebep ve gerekli illetlerinin pek çoğunu dörtlüler halinde, bazısını bazısına zıt veya eş yaratmıştır. Kimse O'nun bu hikmetini yani her şeyi istediği gibi donattığını, güzelleştirdiğini, yeniden yarattığını, devamlı yarattığını bilmez. Biz burada hikmetin ne olduğunu, illetler hakkında bilgi sahibi olmak isteyenlere kolaylık olması için, gafil kimselere bir uyarı olması için birbirine zıt veya eş olan dörtlü gruplardan bahsetmek istiyoruz. Apaçık görünen dörtlü gruplardan biri senenin mevsimleri olan zamanlardır: İlkbahar, yaz, sonbahar ve kış. İlkbahar, Koç burcundan İkizler burcuna kadar olan burçlara; güneş çeyreklerinden doğudan yükselip semaya doğru yayılması çeyreğine; bir aydaki ilk yedi güne; kamerin ilkdördününe; dört unsurdan havaya; tabiatlardan

19. Seksek oynayanın her hareketinde çıkardığı ses. (ç.n.)

sıcak-nemliye; yönlerden güneye; rüzgarlardan teymî (güney) rüzgarına; gün içindeki ilk altı saate; mizacın hıltlarından kana; ömür çeyreklerinden çocukluk dönemine; doğal güçlerden zulm gücüne; aktif güçlerden hayal gücüne; görünen eylemlerden sevinç, mutluluk ve eğlenceye; ahlâklardan iyilik, cömertlik ve adalete; benzer hislerden -udun- mesnâ (3.) teli ve bundan çıkan seslere; melodilerden terennüme eştir; söz ve şiirlerden övmeye; yiyeceklerden tatlılara; renklerden sarı şebboy renklerine; kokulardan menekşe ve mercanköşk kokularına; yumuşak ve sıcak kokulara eştir. Velhasıl tüm yiyecek, koku ve renk mutedil olmalıdır.

Yaz mevsimi ise güneş çeyreklerinden semadan batıya doğru kayma çeyreğine; burçlardan yengeç burcundan başak burcuna kadar olan çeyreğe; ayın ikinci yedi gününe; kamerin hilal şekli olan çeyreğine; dört unsurdan ateşe; tabiatlardan sıcak-kuruya; yönlerden doğuya; rüzgarlardan sabaya; gün içindeki öğle sonuna doğru olan altı saate; sıvı cevherlerden safraya; ömür çeyreklerinden gençliğe; tabii güçlerden cazibe (çekici) gücüne; aktif güçlerden düşünme gücüne; içsel güçlerden cesaret ve cömertliğe; görünen eylemlerden çabukluk, kuvvet ve sabra eştir; ona güç veren hisler ise zir teli ve bu telden çıkan seslerdir; söz ve şiir türünde cesaret ve feraseti öven şeylere; acılı yemeklere; sarı ve kırmızı renklere; misk ve yasemin benzeri kokulara eştir. Velhasıl tüm yiyecek, koku ve renk mutedil olmalıdır.

Sonbahar ise güneşin batı çizgisinden yeryüzüne indiği çeyreğe; teraziden yaya kadar olan burçlara; ayın günlerinden yarıdan sonra gelen üçüncü yedi güne; kamerin hilalden sonraki çeyrek haline; toprak unsuruna; soğuk-kuru mizaca; batı yönüne; debûr (batı) rüzgârına; gün içinde geceden önceki altı saate; sevda hıltına; ömrün orta yaşlılık çeyreğine; tabii güçlerden kavrayıcı (çekip-çeviren) güce; aktif güçlerden ezberleme gücüne; huylardan iffete; görünen eylemlerden ağırbaşlılık ve istikrara; -udun- ikinci teli olan misles teli ve bundan çıkan seslere; makamlardan sakîl ve bunun benzerlerine; sözlerden övgüye; akıl, ağırbaşlılık ve anlayışa; ekşili yiyeceklere; siyah, gri ve benzer renklere; gül ve dal kokusu gibi soğuk-kuru kokulara eştir.

Kış ise güneşin yeryüzünden doğu ufkuna doğru yükseldiği çeyreğine; oğlaktan balık burcuna kadar olan burçlara; ayların son çeyreği olan dört aya; kamerin son haline; unsurlardan suya; soğuk-nemli tabiata; yönlerden kuzeye; rüzgârlardan kuzey rüzgârına [cerbiyye]; gün içinde gecenin son çeyreğine; balgam sıvı cevherine; doğal güçlerden sürükleyici (itici) güce; aktif güçlerden hatırlama gücüne; hilm (yumuşaklık) ve umarsızlık huyuna; görünen fiillerden davranışta kolaylık ve iyi muameleye; -udun- bam teli ve bundan çıkan seslere; makamlardan hezec ve remele; söz ve şiirden iyilik, cömertlik, adalet ve güzel ahlâkı övenlere; yemeklerden yağlı ve tatlılara; renklerden yeşile, kokulardan nergis ve nilüfere eştir. Velhasıl tüm yiyecek, koku ve renk soğuk-nemli olmalıdır.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bu örnek ve kıyas üzere tabii varlıkların hallerini incelediğinde ve hissedilir oluşların türlerini göz önüne aldığında, tamamının bu dörtlü kısımlarda yer aldığını, bazısının bazısına zıt veya eş olduğunu görürsün. Allah Teala şöyle buyurmaktadır: "*Her şeyden de çift çift yarattık ki, düşünüp öğüt alasınız.*"[20] Bir başka ayetinde ise şöyle buyurmaktadır: "*Yerin yetiştirdiklerinden, insanların kendilerinden ve henüz mahiyetini bilmedikleri şeylerden bütün çiftleri yaratan Allah'ı tesbih ve takdis ederim.*"[21]

20. Zariyat, 51/49.
21. Yasin, 36/36.

Ey kardeşim! Bil ki, bu eş olan şeyler, güzel bir oran içinde bir araya getirildiğinde güçleri ikiye katlanır, tüm fiilleri ortaya çıkar ve -bunlar- zıtlıkları galip gelir (yener) ve aykırı gelen şeyleri yok eder. İşte bu bilgilerle hakim (bilge) kimseler hastalıkları iyi eden tiryak, merhem, şurup gibi tıpçılar arasında bilinen, kitaplarında anlatılmış ilaçlar yaparlar. Tılsımcılar da (büyü) eşyanın özellikleri, tabiatları, eşleri, bileşimleri ve te'lîf oranları bilgilerinden sonra aynı şeyi yaparlar. Bu örnek üzere doğumun kolaylığı konusunda -uygulanan- dokuzlar da aynı şekildedir. Dokuz sayıları koç burcunun dokuzuncu ayında, saat dokuzda yazıldığında, dokuzda bahtın Rabbi veya bant konusunda dokuzun Rabbi -yazıldığında-, veya kamer dokuzda ve buna bağlı olarak yıldızlar dokuzda vb. eş olan şeyler bir araya getirildiğinde.

Makam Derecelerinde İntikal (Seyir)

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, Yüce Allah, bütün varlık türlerine idrak etme hissi ve kendi gücünü kendi yollarıyla bilecekleri güçler bahşetmiştir. Aynı zamanda her başarılı algının ve çok bilgili gücün fıtratına da idrak ettiği duygulardan lezzet alma, kaybettiğinde onu arzu etme, devamlı yaptığında da usanma, kendi cinsinden diğerlerini de rahat ettirme hissi vermiştir. İnsanlar arasında giyecekleri, yiyecekleri, kokladıkları, gördükleri, işittikleri şeyler konusu bu minval üzeredir. Usta, mahir bir müzisyen dinleyicilerin sıkıldıklarını gördüğünde kendisine aksi gelse de uygun düşse de başka makama geçer.

Ey kardeşim! Bil ki, bir makamdan diğerine geçmenin iki yolu vardır: Ya -müziği- keser ve susar, perdeleri düzeltir, telleri gerer veya gevşetir ve bundan sonra başka bir makama başlar; ya da yaptığı işi -makamı- bir tarafa bırakır ve buna benzeyen -en azından- yakın olan bir makama geçer. Sakîlden hafîfe geçebilir veya hafîften sakîle veya yakın olan bir şeye geçebilir. Hafifü'r-remelden mahuriye geçmek isteğinde sakilürremelin son iki nakresinde durur, sonra bir nakreyle devam eder, sonra hafif bir nakre zamanı durur ve mahuriye başlar. Aynı zamanda ferahlık veren şiirlere, remel ve hezecler gibi benzer (eş) melodiler giydirmek de müzisyenin ustalığını göstermektedir. Yücelik, iyilik ve cömertlik gibi övgüleri bunlara eş olabilecek sakilü'l-evvel ve sakilü's-sâni gibi melodilere giydirmek de aynı şekildedir. Cesaret, atılganlık ve dinçlik manalarındaki övgüleri, mahuri, hafif ve bunlara eş olabilecek melodilere giydirmek de aynıdır.

Aynı şekilde makamları, kendileriyle eş zamanlarda ve benzer hallerde uygulamak; davet, düğün yemeği ve içkili meclislerde ahlâkı, iyiliği, yüceliği ve cömertliği güçlendiren sakil-i evvel ve benzer makamları tatbik etmek; sonra da şen-hezec ve remel gibi şakrak melodiler icra etmek; raks ve halay çekerken mahuri ve benzer makamları uygulamak; sarhoşluk, geçimsizlik, kavga ve düşmanlık gibi meclisin sonunda çıkabilecek şeylerden korkulursa yumuşak, uyutucu ve hüzünlü melodiler icra etmek de müzisyenin ustalığındandır.

Filozofların Musikiye Dair Güzel Sözleri

Filozoflar ve bilge kimseler sultanın davetinde bir araya gelmişler ve sultan da konuştukları şeylerin yazılmasını emretmiş. Orada hazır bulunan müzisyen müzik icrasına başlayınca bilgelerden biri şöyle demiş: "Mûsikînin, mantığın açıklama konusunda acze düştüğü bir üstünlüğü vardır ve -mantık- bunu kelimelerle ortaya çıkaramaz. Kişi bunu vezinli bir melodi

olarak ortaya koyar. Kişinin tabiatı bunu işittiğinde bundan hoşlanır, mutlu olur ve sevinir. Sizler de kişinin konuşma ve yakarışına kulak veriniz! Tabiatınızı ve düşüncenizi onun güzelliklerine terk edin ki sapmayasınız." Bir başkası da şöyle dedi: "Müzik dinlerken -müziğin- sizi hayvani nefsin arzularına sevk etmesinden sakınınız! Zira sizi doğru yoldan saptırır ve sizi yüce nefsin yakarışından alıkoyar." Diğer biri müzisyene şöyle dedi: "Kişiyi hilm, iyilik, cesaret, adalet ve cömertlik gibi yüce güçlerine doğru sevket; insanı kendi haline bırak, hayvani arzuları canlandırma!" Bir diğeri dedi ki: "Eğer müzisyen sanatında ustaysa kişiyi faziletlere sevk eder, rezilliklere değil." Diğer biri şöyle dedi: "Bir filozof, kaynelerin (şarkıcı cariyeler) müziğini işitti. Öğrencisine dedi ki, 'beni bu müzisyenin yanına götür, belki yüce bir şekille bize faydalı olur.' Yaklaştıklarında vezinli (ölçülü, ahenkli) bir müzikten ziyade hoş olmayan, vezinsiz bir müzik işitti ve öğrencisine, 'kehanetçiler baykuş sesinin insan ölümüne işaret ettiğini iddia ederler; dedikleri doğruysa bu müzisyenin sesi, baykuşun ölümüne işaret etmektedir' dedi." Bir başkası şöyle dedi: "Müzik her ne kadar diri olmasa da, kalplerin derinliklerinden ve nefislerin sırlarından haber veren güçlü bir hatiptir. Fakat onun dili yabancı dil olup, tercümana ihtiyacı vardır. Zira sözleri basit olmakla birlikte harfleri yoktur." Ve bu filozofun sözlerini tasdik eder mahiyette Farsça beyitler okundu:

Gece vakti hafif bir iniltiyle ağlamayı
Diğerlerinden daha hoş duyuyorum
Hafifçe ağlayış ve bu dönüş ile açılma
Felekleri bir araya getirir güzelce
Bedeni zaman zaman karanlığa boğmanın
Bedeli hepsinin içinde bir aslan yatmasıdır
Ki o gözyaşı ve ateşli ağlamak
Günün ortasından geceye kadar devam eder
Bu dil evresi o evre değildir ki
Aşıkların haberini tefsir eder
Ki o divaneleri uyandırır
Ve uyanıkların üzerine zincir bağlar.

Bir diğeri şöyle dedi: "Müzisyenin sözleri ve melodileri harfleri olmayan basit sözler olsa da nefisle buna şiddetle meyleder ve aralarındaki benzerlikten dolayı onu hemencecik kabul eder. Bu durum, nefislerin de karmaşık olmayan basit ve ruhani cevherler olması dolayısıyladır. Müzisyenin melodileri de böyledir. Eşya, benzerlerine daha çok meyleder." Diğeri şöyle dedi: "Müzisyen, müziğin tercümanı ve onun yorumcusudur. Manaların ibareleri iyi olursa, nefislerin sırlarını daha iyi anlatır, kalplerin derinliklerinden daha iyi haber verir. Aksi halde kısa kesmesi en güzelidir." Bir diğeri şöyle dedi: "Müzisyenin -ortaya koyduğu- manaları, bilinmeyen şeylerin sırları hakkındaki ifadelerinin güzelliğini ancak tabii arzularından temizlenmiş ve hayvani isteklerinden uzaklaşmış yüce nefisler anlar." Diğeri şöyle dedi: "Allah Teala, cüz'î nefisleri hayvani bedenlere bağladığında, cismi arzuları onun yaratılışına ilave etmiş; çocukluk zamanlarında ona günahkar lezzetleri tatma imkanı vermiştir. Sonra bunu yaşlılıkta ondan almış ve ona -bu dönemde- ruhani âlemdeki nimetler, sevinç ve tatlara işaret eden ve orada bunları arzulayan bir zühd vermiştir. Müzisyenin melodilerini dinlediğinizde, onun nefisler âlemine dair yaptığı işaretleri düşünün!" Diğeri şöyle dedi: "Konuşan nefisler cismânî arzularından saflaşıp, tabii lezzetlerden el çektiğinde ve heyûlânî pasıardan

arındığında, hüzünlü melodilerle terennüm etmeye başlar ve o yüce ruhani âlemini hatırlamaya başlar, bu yönde özlem duyar. Tabiat bu melodiyi işittiğinde, buna cevap verebilmek için; onun renklerinin parlaklığını ve şekillerinin süsünden dolayı ona yönelir. Tabiatın tuzağından sakının, onun ağına düşmeyin!" Bir diğeri şöyle dedi: "Görme ve işitme, Allah Teala'nın bahşettiği beş duyunun en yücelerinden olmakla birlikte; bana göre görme işitmeye göre daha önemlidir; zira görme gündüzler gibi, işitme ise geceler gibidir." Diğeri şöyle dedi: "Bilakis işitme, görmeden daha yücedir. Çünkü görme, duyumlamadığı şeyin arkasından onu kavrayana kadar gider, yani bir köle gibi ona hizmet eder. İşitme ise, duyumladığı şeylerin kendisine doğru taşındığı bir durumdadır, yani krallar gibi kendisine hizmet ettirir." Biri şöyle dedi: "Görme, duyulmadığı şeyleri ancak dosdoğru bir hat üzere görür, işitmede ise dairesel bir duyulmama söz konusudur." Bir diğeri şöyle dedi: "Görmenin duyumladığı şeyler daha çok cismânîdir; işitmenin duyumladığı şeyler ise tamamen ruhanidir." Diğeri şöyle dedi: "Kişi işitme yoluyla kendisinden zaman ve mekân olarak gaip olan şeylerin haberini alabilir. Görme yoluyla ise ancak o an huzurunda olan şeyi bilir." Diğeri dedi: "İşitme, görmeden daha seçicidir. Zira kaliteli bir zevkle vezinli sözü, uyumlu sesleri, doğru ve yanlış arasındaki farkı, ikadan çıkışı (ritmik bozukluğu), makamın istikametini ayırt eder. Görme ise idrak ettiği pek çok şeyde hataya düşer. Belki de o küçüğü büyük, büyüğü küçük, yakını uzak, uzağı yakın, hareketliyi durgun, durgunu hareketli, doğruyu eğri, eğriyi doğru görmektedir."

Başka biri şöyle dedi: "Nefsin cevheri, uyumlu sayılara yakın ve eş olduğunda; müzisyenin şarkısının nağmeleri vezinli olduğunda; nakrelerinin harekelileri ve aralarındaki sakinleri uyumlu olduğunda tabiatlar bundan lezzet alır, ruhlar bununla mutlu olur, nefisler buna sevinir. Bunun sebebi, aralarındaki benzerlik, uyum ve yakınlaşmadır. Bu durum yüz güzelliği ve doğal zinetler için de geçerlidir. Çünkü tabii varlıkların güzellikleri, onların yaratılışlarındaki ahenk ve cüzlerinin kompozisyonundaki güzellikten kaynaklanmaktadır.

Bir başkası şöyle dedi: "Yüzlere bakanların gözleri güzellikleri teşhis eder. Çünkü nefsin âleminden bir eser vardır, ayrıca bu âlemde görülenlerin geneli güzel değildir. Ona ayıp ve kötü şeyler denk geldiğinde ya kompozisyonun aslındadır ya da sonrasında. Bunun açıklaması şudur: Dünyaya yeni gelen küçükler, Yaratıcı'nın onu daha yeni yaratmasından dolayı bünye olarak daha narin, şekil ve suret olarak da daha zarif olurlar. Başlangıçta, henüz herhangi bir âfet, bela ve musibete uğramadan önce yeni yapıldığında elbisenin güzelliği ve göz alıcılığında da durum aynı şekildedir."

Başka biri dedi: "Cüz'î nefislerin gözleri, aralarındaki uyumdan dolayı güzellikleri özlemle teşhis eder. Çünkü bu âlemin güzellikleri küllî-feleki nefsin eserlerindendir."Biri şöyle dedi: "Müzisyenin telinin vuruşlarının vezni, aralarındaki ahenk ve seslerinin lezzeti, cüz'î nefislere yıldız ve gezegenlerin hareketlerinin ahenkli ve tatlı bir kompozisyon olduğunu bildirir."

Bir başkası da şöyle dedi: "Cüz'î nefislerde güzel duyumların resimleri tasavvur olunduğunda bu, küllî nefis için eş ve benzer olur, aynı zamanda bu yönde özlemi ve kavuşma isteği olur. Bedensel şeklini terk ettiğinde, gökyüzü melekutuna yükselir vemele-i a'lâ'ya katılır. Böylece sonsuzluğa erer, yok oluştan (fena) kurtulur, saf yaşamın tadını bulur." Onlardan biri sordu: "Mele-i A'lâ nedir?" Cevap verdi: "Gökler ehli ve yıldızlarda oturanlardır." Diğeri sordu: "Onlar işitir ve görür mü?" Diğeri cevap verdi: "Yıldızlar âleminde ve göklerin saha-

sında bu muntazam hareketleri gören, bu yüce şahıslara bakan ve bu ölçülü-leziz nağmeleri işitenler olmasaydı hikmet, batıl -boş- bir şey olurdu. Bilge kimseler arasında ittifakla önceden kabul edilen şey "tabiatın faydası olmayan, boş bir şey yapmadığı"dır."

Bir diğeri dedi ki, "Eğer fezada ve göklerde yaratılmışlar ve -orada- oturanlar olmasaydı, orası terk edilmiş bir çöl olurdu. Allah'ın hikmetinde fezayı yüce cevherleriyle birlikte ve orada oturanlar olmaksızın bomboş bir şekilde bu yıldızlara terk etmesi, nasıl mümkün olur? O, karanlık, acı, tuzlu denizlerin diplerini bile boş bırakmamış ve hatta bu derinliklerde bile büyük-küçük balık türleri yaratmıştır. Bu incecik havayı bile kendi başına bırakmamış ve orada sularda yaşayan balıkların tesbihi gibi burada da kendisini tesbih eden (yücelten) kuşlar yaratmıştır. Hatta kupkuru çölleri, bataklıkları ve sapasağlam dağları bile boş bırakmamış ve oralarda yırtıcı ve vahşi hayvanlar yaratmıştır. Toprağın karanlıklarını ve bitki örtüsünü, tohumu ve meyveyi de terk etmemiş, hatta oralarda haşerat ve böcekler yaratmıştır."

Bir başkası şöyle dedi: "Bu âlemdeki tüm canlı türleri, göklerde ve yıldızlar âlemindeki yaratılmışların ve şekillerin nümuneleri ve silüetleridir. Nitekim çatılar ve duvarlardaki suretler ve nakışlar, bu etli hayvanların resimlerine benzerdirler. Etli yaratılmışların cevherleri saf olan bu yaratıklara oranı, bu süslü-nakışlı resimlerin kanlı-canlı olan bu hayvanlara oranı gibidir."

Bir diğeri şöyle dedi: "Burada eğer yaratılmışlar olsaydı ve onların işitme ve görme -duyuları-, akılları, anlayışları, konuşmaları, seçicilikleri olmasaydı; onlar sağır, dilsiz ve kör olurlardı." Bir diğeri şöyle dedi: "Onların işitme ve görme duyusu varsa ve orada işitilen sesler ve lezzet alınan nağmeler yoksa, o halde onların işitmesi ve görmesi faydasızdır ve boştur. Eğer onların işitme ve görme duyuları yoksa ve onlar görüyor ve işitiyorsa, o halde onlar orada en yüce ve en faziletlidirler. Zira bu cevherler en saf, en nurlu, en şeffaf, en bütün ve en mükemmel cevherlerdir." Biri dedi ki, "İşte burada ortaya konulan müzik nağmeleri, oradakilere benzer ve eştir. Nitekim burada kullanılan pusula, rebab [kemançe], büyük kazanlar [el-bünkan] ve boğazlı şeyler gibi rasatla ilgili aletler, oradakilere benzer ve eştir."

Diğer biri dedi ki, "Burada hissedilen bu şeyler oradakilerden daha yüce ve daha faziletli değilse, nefislerin onlara ulaşması da sözkonusu değildir. Filozofların ruhlar âlemine dönüş konusundaki istekleri, nebilerin arzuları ve cennet nimetlerine özendirmeleri batıldır, yalandır ve iftiradır, Allah korusun! Vehimli biri veya zânn [şüpheci] biri ya da tartışmacı biri derse, "cennet bu feleklerin (gezegenler) arkasındadır veya göklerin alanının dışındadır" derse, ona denilir ki, "öncelikle melekût âlemine tırmanmadan ve yıldızlar genişliğine girmeden oraya ulaşmayı nasıl tama ediyorsun?" Denilir ki, "cennet rüzgârı sihirlerle estiğinde ağaçları sallanır ve dalları kımıldar, yaprakları hışırdar, meyveleri sararır, çiçekleri parıldar, kokuları yayılır. Dünya ehli işte bunu bir kerecik bizzat görseler, asla bir daha dünyadaki hayatlarından tat almazlar. Bu örnekle amel ederler, buna imrenirler, bununla mutlu olurlar, bu onların topladıkları şeylerden daha hayırlıdır. Filozoflar cenneti "ruhlar âlemi" olarak isimlendirirler."

Nağmelerin Türlü Tesirleri

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, müzisyenin nağmelerin nefisler üzerindeki tesirleri farklı türlerdedir. Nefislerin bundan -aldıkları- lezzet ve sevinç de farklı ve çeşitlidir. Bütün bunlar, bilgilerdeki dereceler ve onların

güzelliklerde aşık oldukları şeylere göredir. Her nefis aşık olduğu şeye benzer evsafta bir şey veya sevdiğiyle uyumlu nağmeler işittiğinde, aşık olduğu şeyin şekillerini tasavvur ettiği ve sevdiği şeylere inandığı derecede, ferahlar, sevinir ve lezzet alır. Onun metodunu ve amacını bilmediklerinde sonrakileri inkar ettiler. Buna örnek olarak şöyle bir hikâye anlatılır: "Vecd sahibi mutasavvıflardan bir adam, "*Ey emîn ve tatmin olmuş nefs (ruh)! Sen O'ndan, O da senden razı olduğun halde dön Rabbına.*"[22] ayetlerini okuyan birini duymuş ve bunu okuyucudan defalarca daha istemiş. Şöyle demeye başlamış: *Sana daha kaç defa "geri dön" dersem diyeyim sen dönmezsin.* -Bunun üzerine- sevgi gösterisinde bulundu, feryat etti ve aniden şuurunu kaybetti ve ruhunu teslim etti." Bir başkası da şu ayeti işitti: "*(Yusuf'un adamları) dediler ki: Peki, siz yalancıysanız bunun cezası nedir? 'Cezası, kimin yükünde bulunursa, ceza olarak ona el konulur; biz zalimleri böyle cezalandırırız' dediler.*"[23] Tekrarını istedi, feryat etti, şuurunu kaybetti ve ruhunu teslim etti. Vecd ehli şöyle dedi: "Cezası, kimin yükünde bulunursa, ceza olarak ona el konulur" ayetini, "sevilen şey, sevenin cezasıdır" şeklinde yorumladı. Çünkü sevilen şey, onun yükündedir. Yani sevgilinin sureti, sevenin nefsinde musavverdir. Şeklinin resimleri de kalbine nakşedilmiştir. İşte bu, onun cezasıdır. Ey kardeşim görmez misin ki, zâhirde ayet yaygın manasıyla -kullanılmakla beraber- kendi metodu ve maksadı çerçevesinde nasıl yorumlanıyor. Bir başkası da şöyle diyerek şarkı okuyan birini işitti:

Resûl dedi: Yarın ziyaret edersin.
Ben de dedim: Sen söylediğin şeyin farkında mısın?

Söz ve şarkı onu tahrik etti; sevgiyle coştu ve başladı şiirdeki bir harfi değiştirerek "Yarın ziyaret ederiz" şeklinde okumaya. Hatta sevinç, mutluluk ve hazdan bayıldı. Kendisine geldiğinde vecdinin sebebi soruldu ve şöyle cevap verdi: Resûl'ün sözünü hatırladım; "Cennet ehli, her Cuma günü bir kere Rab'lerini ziyaret ederler."

Haberde Cennet ehlinin orada en tatlı ve hoş seslerle yaratıcının konuşmasını duyacakları rivayet edilmektedir. Bu, şu ayette de geçmektedir: "*Orada onların selamlaması "selam" kelimesidir, dualarının sonu da, "âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun*"[24] Denilir ki Musa, ona selam olsun, Rabbi'nin münacatını işitmiş. Sevinç, mutluluk ve lezzetten dolayı kendinden geçmiş, hatta nefsine hakim olamamış ve başlamış çalıp-söylemeye. Hatta bu olaydan sonra Musa, bütün nağmeler, makamlar ve sesleri basit görmeye başladı. Ey kardeşim! Allah seni, bu latif işaretler ve gizli sırların anlamlarını anlamaya muvaffak kılsın. bu muvaffakiyet, nerede olursa olsun tüm kardeşlerimize, sana ve bize nail olsun. Muhakkak Allah, kullarına karşı merhametlidir. Mûsikîye dair olan beşinci risâle tamamlandı.

Gerçek övgü âlemlerin Rabbi Allah'adır. Dua ve selâm Allah'ın elçisi Muhammed'e, onun pak ve temiz ailesine olsun.

---

22. Fecr, 89/27-28.
23. Yusuf, 12/74-75.
24. Yunus, 10/10.

Matematik Kısmının Altıncı risâlesi:
Ahlâkın Islahı ve Nefsin Terbiyesinde Sayısal ve Geometrik Oran[1]

1. Çeviri: Yrd. Doç. Dr. Ali Avcu. Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

Hamd Allah'a, selam O'nun seçilmiş kullarının üzerine olsun. "*Allah mı daha hayırlıdır, yoksa O'na ortak koştukları varlıklar mı?*" Ey kardeş! Allah seni ve bizi katından bir ruhla desteklesin! Bil ki, biz, bahsi geçen risâleyi bitirdik. Bu risâlede ise sayıların birbirine oranını (*nispet*) zikretmek istiyoruz ve diyoruz ki;

Bil ki, oran iki miktardan birinin diğerine göre ölçüsüdür. Her iki sayıdan birisi diğerine oranlandığında (*izâfe*) bu iki sayı ya eşit ya da farklı olmak durumundadır. Şayet eşit olurlarsa bu iki sayıdan birinin diğerine oranına "eşitlik oram" denir. Eğer farklı olurlarsa iki sayıdan birinin daha büyük, diğerinin daha küçük olması gerekir. Şayet küçük olan büyüğe isnat edilirse buna "*daha küçük farklılık*" denir ve daha önce bahsettiğimiz dokuz lafızdan birisiyle veya bu lafızlardan türetilen terkiplerle (bileşen) açıklanır. Bu lafızlar yarım, üçte bir, dörtte bir, beşte bir, altıda bir, yedide bir, sekizde bir, dokuzda bir ve onda birdir. Bunlara altıda birin yarısı, beşte birin üçte biri ve buna uygun yapılarda söylenenlerin benzerleri ilave edilir. Bu oran hesap uzmanlarınca bilinmektedir. "Altı"nın altmışa ve diğer sayılara oranı gibi. Şayet büyük sayı küçüğe oranlanırsa buna "*daha büyük farklılık*" denir. Bu oranın benzerleriyle ilgili araştırma yapmak ve söz söylemek divan muhasiplerinin değil, felsefecilerin işidir.

Bu oranın beş çeşide ayrıldığı ve beş lafızla açıklandığı bilinmektedir: Birincisi "*katın (dı'f) oranı*"; ikincisi "*artık benzerin (el-mislü'z-zâid) oranının parça (cüz) olması*"; üçüncüsü "*benzer ve artığın oranının parça olması*"; dördüncüsü "*kat ve artığın oranının parça olması*"; beşincisi "*kat ve artığın oranının parçalar olması*"dır. Büyük sayının küçük sayıya oranlanması mümkün değildir. Aksi halde bu beş oranın dışında olur.

Katın oranı, doğal dizide ikiden başlayan ve ulaştığı noktaya kadar ulaşan diğer sayıların, "bir"e oranla ulaştıkları oranın benzeridir. İki birin katıdır. Üç üç katı, dört dört katı, beş de beş katıdır. Diğer sayılar da ulaştığı noktaya ulaşana dek bu kıyasa tabidir. Bire oranlandığında ona "*katlı oran (nispetün zû'l-ed'âf*") denir. Bunun tablosu şu şekildedir:

1	2	3	4	5	6	7	8	9

Artık benzerin (*el-mislü'z-zâid*) oranının parça olması ise, doğal dizide düzenlenmiş ikiden başlayan diğer sayıların her birinin dengine (*nazîr*) oranının benzeridir. Üçün ikiye,

dördün üçe, beşin dörde, altının beşe oranı gibi. Diğer sayılar da ulaştığı noktaya ulaşana dek bu kıyasa tabidir. Kendisinden öncesine "bir" ilave edildiğinde bulunan sayı, kendisinin benzeri ve bir parçası olduğu bu orandan uzaklaşmaz. Bunun tablosu şu şekildedir:

3	4	5	6	7	8	9
2	3	4	5	6	7	8

Benzer ve artığın oranının cüzler (parçalar) olması, doğal dizide düzenlenmiş üçten başlayan diğer sayılara çift değil de tek dizide düzenlenmiş beşten başlayan diğer sayıların oranlandığındaki/nispet edildiğindeki oranın benzeridir. Beşin üçe, yedinin dörde, dokuzun beşe, on birin altıya, on üçün yediye oranı gibi. Diğer sayılar da ulaştığı noktaya ulaşana dek bu kıyasa tabidir. Bunun tablosu şu şekildedir:

5	7	9	11	13	15
3	4	5	6	7	8

Kat ve artığın oranının parça olması ise, doğal dizide düzenlenmiş ikiden başlayan diğer sayılara çift değil de tek dizide beşten başlayan diğer sayıların oranlandığındaki benzeridir. Beşin ikiye, yedinin üçe, dokuzun dörde, on birin beşe oranı gibi. Diğer sayılar da ulaştığı noktaya ulaşana dek bu kıyasa tabidir. Bunun tablosu şu şekildedir:

5	7	9	11
2	3	4	5

Kat ve artığın oranının parçalar olması, doğal dizide üçten başlayan diğer sayılara sekizden başlayan diğer sayıların üç artırarak oranlandığındaki oranın benzeridir. Sekizin üçe, on birin dörde, on dördün beşe, on yedinin altıya oranı gibi. Diğer sayılar da bu örnekte olduğu gibi üçer üçer atlayarak ulaştığı noktaya ulaşana dek bu kıyasa tabidir. Bunun tablosu şu şekildedir:

8	11	14	17
3	4	5	6

Her farklı iki sayıdan büyük olan küçük olana oranlandığında bunların bahsettiğimiz beş orandan uzak olmadığı açığa çıkmıştır. Bunlar "*katın oranı*", "*benzer ve cüz*[2] *(parça)ün oranı*", "*benzer ve parçaların oranı*", "*kat ve parçanın oranı*", "*kat ve parçaların oranı*"dır. Açıkladığımız bu sistemde küçük olan sayı büyük olana oranlandığında ise bu beş sözcüğe diğer bir sözcük daha ilave edilir. Bu "*alt (taht)* lafzıdır. Denilir ki, "Bir" diğer sayılara oranlandığında o, "*katlıların altında (tahte zi'l-ed'âf)*'dır. İki üçe oranlandığında da "*Benzer ve artığının cüz olarak altında*"dır denilir. Üç dörde, dört beşe oranlandığında da böyledir. Bu kıyas, birinci babda büyük sayının küçüğe oranında her bir sayının oranının dengiyle olduğu konusunda

2. *Cüz* kelimesi bir sayıyı bölebilen sayı için kullanılmaktadır. (ç.n.)

söylediğimiz şeylerin aksinedir. Mesela, üç beşe, dört yediye, beş dokuza izâfe edildiğinde buna, "*Benzer ve artığın parça (cüz) olarak altında*" denilir. İkinin beşe, üçün yediye, dördün dokuza oranında ise "*kat ve artığın parça (cüz) olarak altındadır*" denir. Üçün sekize, dördün on bire, beşin on dörde, altının on yediye oranında ise "*kat ve artığın parça (cüz) olarak altındadır*" denir. Küçüğün büyüğe oranının, "*katlıların altında*" olduğu, "*benzer ve artığın parça (cüz) olarak altında*" olduğu, "*benzer ve artığın parçalar (cüzler) olarak altında*" olduğu, "*katlının ve artığın parça olarak altında*" olduğu, "*katlının ve artığın parçalar olarak altında*" olduğu beş anlamdan uzak olmadığı açığa çıkmıştır.

Bölüm: Oranlar

Bil ki oran üç çeşittir: Ya nicelik (*kemmiyet*) yönünden, ya nitelik (*keyfiyet*) yönünden, ya da ikisi birliktedir. Nicelik yönünden olana "*sayısal oran*" denir. Nitelik yönünden olana "*geometrik (hendesî) oran*" denir. İkisi birlikte olana ise "*birleşik ve müziksel (musikiye) oran*" denir. "*Sayısal oran*" eşitlik açısından birbirinden ayrı olan iki sayı arasındaki farktır. Bunun örneği bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz ve ondur. Bu sayılardan her iki sayının arasındaki fark birer birerdir. İki, dört, altı, sekiz, on, on iki, on dört, on altı, on sekiz ve devam eden sayılar da böyledir. Bu sayılardan her iki sayının arasındaki fark ikişer ikişerdir. Bir, üç, beş, yedi, dokuz, on bir ve devam eden sayılar da böyledir. Bunlardan her iki sayı arasındaki fark ikişer ikişerdir. Bu kıyas üzerine diğer sayısal oranlar inşa edilir. İki sayı arasındaki farkın eşit olmasına itibar edilir. Hangi sayı olursa olsun iki sayıdan her birinin yarısı alındığında, bunların toplamının iki sayının ortasındaki sayıyı vermesi bu oranın özelliğidir. Bunun örneği: Üç ve dört arasındaki fark birdir. Üçün yarısı alındığında bu sayı bir buçuktur. Dördün yarısı ise ikidir. Bu ikisinin toplamı üç buçuk eder. Üç buçuk üçten yarım büyüktür; dörtten de yarım küçüktür. Diğer sayısal oranlar bu kıyas üzerine kurulur.

Geometrik oran ise, farklı iki sayıdan birinin diğer sayıya göre ölçüsüdür. Bunun örneği dört, altı, dokuzdur. Bunlar geometrik bir oran içerisindedir. Çünkü dördün altıya oranı altının dokuza oranı gibidir. Çünkü dört altının üçte ikisi; altı da dokuzun üçte ikisidir. Tersi de bunun gibidir. Dokuzun altıya oranı altının dörde oranı gibidir. Çünkü dokuz altının ve yarısının benzeridir. Altı da dördün ve yarısının benzeridir. Sekiz, on iki, on sekiz ve yirmi yedi de bunun gibidir. Bunların hepsi geometrik oran içerisindedir. Çünkü sekiz on ikinin üçte ikisidir. On iki on sekizin üçte ikisidir. On sekiz yirmi yedinin üçte ikisidir. Tersi de bunun gibidir. Yirmi yedi on sekizin ve yarısının benzeridir. On sekiz de on iki ve yarısının benzeridir. On iki sekiz ve yarısının benzeridir. Diğer geometrik oranlar bu örnek üzerine inşa edilir.

Bu oran *bitişik (muttasıl)* ve *ayrı (munfasıl)* olmak üzere iki kısma ayrılır. *Bitişik oran* burada sunduğumuzun benzeridir. Üç sayı söz konusu olduğunda, birinci sayının üçüncüyle çarpımının, ikincinin kendisiyle çarpımının aynısı olması bu oranın özelliğidir. Bunun örneği şudur: Dördün dokuzla çarpımının altının altıyla çarpımının aynısı olmasıdır. Şayet dört sayı olursa, birincinin dördüncüyle çarpımı ikincinin üçüncüyle çarpımının aynısıdır. Bunun örneği sekiz, on iki, on sekiz ve yirmi yedidir. *Ayrı oran*, dört, altı, sekiz ve on ikinin benzeridir. Dördün altıya oranı sekizin on ikiye oranı gibidir. Çünkü sekiz on ikinin üçte ikisidir. Altı ise sekizin üçte ikisi değildir. Ancak dört altının üçte ikisidir. Bu oran ve benzerlerine *ayrı oran* denir. Birincinin dördüncüyle çarpımının ikincinin üçüncüyle çarpımının aynısı olması bu oranın özelliğidir. Orta terimin (*hadd*) oranda ortak olması bitişik oranın

özelliğidir. Ayrı oranda ise orta terim oranda ortak değildir. Bitişik oran geometrik ve sayısal değerlerden oluşmuştur. Bunun örneği bir, iki, üç, dört, beş ve altıdır. Altı en büyük terim olarak adlandırılır. Üç en küçük terimdir. Dört ise orta terimdir. Bir ve iki, hadler arasındaki fazlalıktır. Çünkü altı ve dört arasındaki fazlalık ikidir. Dört ve üç arasındaki fazlalık da birdir. Altı, dört ve üç arasındaki fazlalık olan ikinin, dört ile üç arasındaki fazlalık olan bire oranı, altı olan büyük terimin üç olan küçük terime oranı gibidir. Bunun tersi de böyledir. Küçük terim olan üçün büyük terim olan altıya oranı birin dört ile altı arasındaki fark olan ikiye oranı gibidir. Diğer yönden birin ikiye oranı ikinin dörde, üçün altıya oranı gibidir. Bunun tersine altının üçe oranı dördün ikiye, ikinin bire oranı gibidir. Diğer yönden altının dörde oranı üçün ikiye oranı gibidir. Bunun tersine ikinin üçe oranı dördün altıya oranı gibidir. Bu nispet, sayısal ve geometrik açıdan birleştirilmiş ve bu ikisinden oluşturulmuştur. *Musiki Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-mûsikî*) açıkladığımız gibi, bu orandan nağme ve makamların oluşturulması söz konusudur.

Bölüm: Bitişik Oranları Çıkarma

Hangi sayı olursa olsun, her sayı kendisinden büyük başka bir sayıya oranlandığında bu sayının o sayıda bir oranı vardır ve bu oranın içinde o sayıdan daha küçük başka bir sayı bulunabilir. Bunun örneği "yüz"e oranlandığında "on"dur. O, 1/10 oranındadır. Bu oranın içinde on sayısının altında "bir" vardır. Çünkü "bir", "on"un onda biridir. "On"un, yüzün onda biri olduğu gibi. Bunun gibi "on"un doksana oranı, 1+1/9'un "on" sayısına oranı gibidir. Yine "on"un seksene oranı, 1+1/4'ün "on"a oranı gibidir. Yine "on"un yetmişe oranı, 1+3x1/7'nin on sayısına oranı gibidir. Yine "on"un altmışa oranı, 1+2x1/3'ün "on"a oranı gibidir. Yine "on"un elliye oranı, "iki"nin "on"a oranı gibidir. "On"un "kırk"a oranı, iki buçuğun "on"a oranı gibidir. "On"un "otuz"a oranı, 3+1/3'ün "on"a oranı gibidir. "On"un yirmiye oranı, beşin "on"a oranı gibidir. Diğer bitişik oranlar bu kıyastaki gibi kurulur.

Bu oranı çıkarma konusunda kural (*kıyas*), bu sayının kendisiyle çarpılması; elde edilen sayının büyük sayıya bölünmesidir Çıkan sayı, bu orandaki küçük sayıdır. Toplam sayı küçük sayıya bölündüğü takdirde ise bu orandaki büyük sayı ortaya çıkar. Bunun örneği sana şöyle denildiğindedir: Bana on sayısına oranı "on"un on bire oranı gibi olan sayıyı bul! Bunun yolu, senin on sayısını kendisiyle çarpman, çıkan sayıyı on bire bölmendir. Dokuz ve on birin bir parçası/cüzü ortaya çıkar. Dokuz ve on birin bir parçasının "on"a oranı, onun on bire oranı gibi olur. Şayet bu sayı dokuza bölünürse 11+1/9 çıkar. "On"un dokuza oranı on bir artı bir bölü dokuzun ona oranı gibidir. Sayılardan ikisi belli olup da üçüncüsü belirsiz olduğu takdirde, bilinmeyeni iki bilinenden hareketle bilmenin mümkün olması bu oranın özelliğidir. Bunun yolu iki bilinenden birini kendisiyle çarpman; elde edilen toplamı diğerine bölmendir. Çıkan sayı istenen bilinmeyen sayıdır. Bunun örneği sana şöyle dendiğindedir: Bana, ikiye oranı dördün altıya oranı gibi olan sayıyı bul? Ya da dördün o sayıya oranı, altının dörde oranı gibi olan sayıyı bul demesidir. Her iki durumda da kıyas birdir. Dördün kendisi ile çarpılmasıdır ki on altı olur. Bu sayıyı altıya bölersin. 2+2/3 olur. Dersin ki: 2+2/3'ün dörde oranı dördün altıya oranı gibidir. Bunun tersine dördün 2+2/3'e oranı altının dörde oranı gibidir. Şayet altı verilirse ona dörde yaptığın gibi işlem yap. Her ikisinin yolu birdir. Çünkü altı kendisi ile çarpıldığında, çıkan sayı da dörde bölündüğünde dokuz olur. Deriz ki: Dokuzun altıya oranı altının dörde oranı gibidir. Bunun tersi, altının dokuza

oranı dördün altıya oranı gibidir. Bunun benzerlerini bu örnek üzerine kıyas et. Bu oranda geometrik bilinmeyenler bilinenler vasıtasıyla açığa çıkarılır. Şayet değeri veya fiyatı varsa alışverişteki bilinmeyenler de böyledir. Bunun örneği şöyle dendiğindedir: Onun dörde oranı kaçadır? Dördü altıya çarp; çıkan sayıyı "on"a böl. Çıkan sayı istenendir.

Bil ki, bilinmeyen bazen değer, bazen fiyat da olsa kıyasta değeri değerle, fiyatı da fiyatla çarpma. Değeri fiyatla, fiyatı değerle çarp.

Bölüm: Orantı

Bil ki orantı, sayıların ölçülerinin birbirleriyle ittifak etmesidir. İki sayı arasında orantı olmaz. Orantı en az üç sayıdan olur. Orantılı sayıların en azı da, üç tane sayı olduğu zaman orantılı üç sayıyla olur. Birincinin ikincisine ölçüsü, ikincisinin üçüncüsüne ölçüsü gibidir. Orantılı her üç sayı için tersi de bunun gibidir. Birincinin üçüncüyle çarpılması ikincinin kendisi ile çarpılması gibidir. Bunun örneği şudur: 4, 6, 9'un hepsi orantılı üç sayıdır. Bu orantının iki kenarı bilindiğinde ve ortası bilinmediğinde -iki kenarla birinci ve üçüncüyü kastediyorum- ve iki kenardan birisi diğeri ile çarpılıp çıkan sayının karekökü alındığında çıkan sayı bilinmeyen orta sayı olur. Şayet iki kenardan bir tanesi ve orta sayı bilinirse orta sayı aynı şekilde çarpılır; çıkan sayı bilinen kenar sayısına bölünür. Bölme sonucunda çıkan sayı, bilinmeyen kenar sayısıdır. Orantılı sayılar dört tane olduğunda bunların oranı iki çeşittir: Birincisi "*sıralı oran*", ikincisi "*sırasız oran*"dır. Oranına göre sıralı orantılı sayılar dört tane olduğunda birincinin ikinciye ölçüsü ikincinin üçüncüye ölçüsü gibidir. İkincinin üçüncüye ölçüsü ise üçüncünün dördüncüye ölçüsü gibidir. Bunun örneği "be, dal, ha ve ye-vav"dır. Bunlar sırasız orantılı sayı olduklarında birincinin ikinciye ölçüsü üçüncünün dördüncüye ölçüsü gibidir. İkincinin üçüncüye ölçüsü ise üçüncünün dördüncüye ölçüsü gibi olmaz. Bu şeklin örneği "ha, vav, cim ve ye-vav"dır. İster sıralı, ister sırasız olsun her orantılı dört sayıdan birincinin dördüncüyle çarpımı ikincinin üçüncüyle çarpımının benzeridir. Ortadaki iki sayıdan birisi diğeriyle çarpıldığında ve çıkan sayı bilinen kenar sayıya bölündüğünde çıkan sayı bilinmeyen kenar sayıdır. Şayet iki orta sayıdan birisi bilinmeyen diğeri bilinen olursa, iki kenar sayıdan birisini diğeriyle çarpıp, çıkan sayıyı bilinen orta sayıya böldüğünde çıkan sayı oranına göre sıralı, orantılı bilinmeyen orta sayıdır. Dört sayı olup bunlardan ikisi bilindiğinde, kalanlar ise bilinmediğinde bilinenlerden hareketle bilinmeyenleri çıkarmak mümkündür. Şayet birinci ve ikinci biliniyorsa ikinciyi kendisiyle çarpar, çıkan sayıyı birinciye bölersin. Çıkan sayı üçüncüdür. Şayet birinci ve üçüncü biliniyorsa, birinciyi üçüncüyle çarpar, çıkan sayının karekökünü alırsın. Çıkan sayı ikincisidir. Sonra üçüncüyü kendisiyle çarpar, çıkan sayıyı ikinciye bölersin. Çıkan sayı dördüncüsüdür. Diğer sayılardaki uygulama da bu şekildedir. Sırasız orantılı dört sayı olduğunda ve bunlardan iki sayı bilindiğinde bilinenlerden hareketle bilinmeyenleri çıkarmak mümkün değildir. Ancak birinci ve ikinci bilindiğinde ve ikinci birinciden daha büyük olduğunda ikinci birinciye bölünür. Çıkan sayı birincinin katlarından birisi ve oranıdır. Aynı şekilde dördüncüde de üçüncünün katları vardır. Birinci ikinciden büyük olduğunda birinci ikinciye bölünür. Bölme neticesinde aynı şekilde üçüncüde dördüncünün katları vardır.

"*Oran değiştirme*", karşılık ve zıddı olarak ikincinin oranını dördüncüye verdiğin gibi birincinin oranını da üçüncüye vermendir. "*Oran düzenleme*" ise, üçüncünün oranını üçüncü ve dördüncünün ikisine birden verdiğin gibi birincinin oranını birinci ve ikincinin ikisine de

vermendir. Bunun aksi ve yer değiştirmesi de böyledir. "*Oran artırma*" ise, birincinin ikinciye olan fazlasının ikinciye oranı gibi, üçüncünün dördüncüye olan fazlasının dördüncüye oranıdır. "*Oran azaltma*" ise, ikinci sayıdan birinci çıktıktan sonra ikinciden kalan sayının birinciye oranını yapmandır. Dördün kendisinden üç çıktıktan sonra üçe oranı gibi. Bunun aksi ve oranın değiştirilmesi de böyledir.

Bölüm: Sayısal, Geometrik ve Müziksel Oran İlminin Üstünlüğü

Ey sadık ve merhametli kardeş! Allah seni ve bizi katından bir ruhla desteklesin! Şunu bil, nebiler ki onlara selam olsun ve filozoflar, ortağı ve benzeri olmayan Yüce ve Ulu Yaratıcının bütün varlıklara oranla özü itibariyle bir olduğunda ve onun dışındaki bütün mevcudâtın çift kutuplu, birleşmiş (*müellef*) ve toplanmış (*mürekkep*) olduğunda ittifak etmişlerdir. Çünkü Allah, cismânî âlemi var etmek istediğinde öncelikle iki aslı var etti. Bunlar Heyûlâ ve Sûrettir. Sonra bu ikisinden mutlak cismi yarattı. Bazı cisimlere -yani elementlere- sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve ıslaklıktan oluşan dört karakter (*et-Tabâi'u'l-Erba'a*) verdi. Elementler (*erkân*) ateş, hava, su ve topraktır. Sonra bu elementlerden yeryüzündeki hayvan, bitki ve madenlerin tamamını yarattı.

Bil ki, bu elementlerin kuvvetleri farklı, karakterleri zıt, şekilleri başka başka, yerleri değişik, birbirlerine uzak ve karşıttırlar. Ancak bir birleştiricinin bunları birleştirmesiyle bir arada bulunurlar. Birleştirme, oranlı olmadığında karışmaz ve birleşmezler. Bunun örneği nağmeli musiki sesleridir. Çünkü cırcır böceğinin nağmesi, ince ve hafiftir. Baykuşun nağmesi ise kalın ve ağırdır. İnce kalının zıddıdır. Hafif de ağırın zıddıdır. Bu iki özellik birbirinden farklı ve birbirinin karşıtıdır. Ancak bir toplayıcı ve o ikisini birleştiren bir bitiştirici ile bir araya gelirler ve karışırlar. Birleştirme oranına uygun olmadığı zaman birbirlerine karışmaz, birleşmez ve kulağa hoş gelmezler. Oranına uygun birleştirildiklerinde ise birleşirler ve tek bir nağme gibi olurlar. Kulak o ikisini birbirinden ayırt edemez, tabiat onlardan lezzet alır ve nefisler onların sesinden sevinç duyar. Bunun gibi vezinli söz oranına uygun olduğunda, vezin de oranlı olduğundan dolayı kulakta vezinli olmayan nesirden daha fazla haz bırakır.

Tavil vezniyle yazılmış bir aruz bunun örneklerindendir. Bu aruz kırk sekiz harftir. Yirmi sekiz harf harekeli, yirmi harf sakindir. Onun sakinlerinin harekelilerine oranı 5/7'nin oranı gibidir. Beytin yarısının oranı da bunun gibidir. O, on dört harekeli ve on sakin harften ibarettir. Yine dörtte birinin oranı harekeli yedi harf ve harekesiz beş harftir. Yine o, on iki adet iki harfli kelimeden meydana getirilmiştir. İki harfli kelimelerin on ikisi harekeli, on ikisi sakindir. Sekiz, üç harfli kısım vardır. Bunlardan sekiz harf sakin, on altı harf harekelidir.

Kitabe harfleri de bunun örneklerindendir. Bunların şekilleri farklı ve suretleri açıktır. Onların ölçüleri ve birbirlerine olan konumları orantılı olursa hat güzel olur. Şayet bu konum orantısız olursa hat kötü olur. Başka bir risâlede harflerin birbirlerine oranının nasıl olması gerektiğini açıklamıştık.

Ressamların boyaları da böyledir. Bunların renkleri farklı farklı, şiarları zıttır. Siyah, beyaz, kırmızı, yeşil, sarı ve buna uygun diğer renkler gibi. Bu boyaları birbirine orantılı bir şekilde karıştırdığın zaman bu resimler berrak ve güzel bir şekilde parlar. Karışım orantısız olduğunda karanlık, bulanık ve çirkin olur. Başka bir risâlede, bu boyaların iyi olmaları için birbirlerine olan konumlarının nasıl orantılı olması gerektiğini açıklamıştık.

Yine bedenlerin uzuvları ve eklemleri de bunun örneklerindendir. Bunların şekilleri farklı, ölçüleri ayrıdır. Birbirlerine olan ölçüleri orantılı olduğunda ve birbirlerine ölçülü

yerleştirildiğinde beden doğru, gerçek ve makbul olur. Belirttiğimizin dışında olduğunda ise nefse çirkin, ızdıraplı ve gayri makbul gelir. Bedenlerin takdirinin ve birbirine yerleştirilmesinin nasıl olması gerektiğini bahsi geçen risâlede bir miktar anlatmıştık.

Yine tıp ilaçları ve tedavileri de bunun örneklerindendir. Bunların karakterleri zıt, lezzetleri, kokuları ve renkleri farklıdır. Orantılı bir şekilde karıştırıldıklarında pek çok fayda içeren ilaçlara dönüşürler. Panzehirler, merhemler ve buna benzer şeyler gibi. Ölçüleri ve miktarları orantısız bir şekilde birleştirildiği zaman ise zararlı ve öldürücü bir zehir olurlar.

Yine pişirilecek yemek için gerekli olan şeyler de bunun örneklerindendir. Bunların tadı, rengi, kokusu ve ölçüsü farklıdır. Pişirme anında bunların ölçüleri orantılı bir şekilde ayarlandığında yemeğin kokusu güzel; tadı lezzetli ve yapımı iyi olur. Orantısız olduğunda ise bunun tersi olur. Bu yüzden tıp ve sanat kitaplarında, bu ilaçların orantılı olarak karıştırıldığı ve bu oranla düzenlendiği zaman doğru olacağı; bunun aksi olduğunda ise bozulacağı ve doğru olmayacağı söylendi. Bütün madenlerin cevherlerinin karışımlarının civa ve kükürtten olması bu kıyasa tabidir. Çünkü civa ve kükürt karışıp miktarları orantılı olduğu ve madenin sıcaklığı onları düzenli ve ölçülü bir şekilde pişirdiği zaman, bunun neticesinde uzun zaman sonucunda som altın meydana gelir. Bu ikisinin parçaları bu oranda olmadığı ve madenin sıcaklığı onları pişirme konusunda yetersiz kaldığında beyaz gümüş olur. Kükürdün parçalarının sıcaklığı fazla gelip civanın nemini kuruttuğunda ve ona kuruluk hâkim olduğunda kırmızı bakır olur. Civa ve kükürt saf değil de katı olduklarında bu ikisinden demir meydana gelir. Civa fazla, kükürt az olduğunda ve sıcaklık kısa sürüp onlara soğuk hâkim olduğunda kurşun meydana gelir. Madenlerin cevherleri civa ve kükürdün ölçüleri ve orantılı bir şekilde karışımlarına, ziyade ve noksanlığın yayılmasına, sıcaklığın o ikisini pişirme derecesine, o ikisinden fazlalık ve azlığın çıkmasına göre farklılık arz eder.

Bu kurala göre hayvanların ve bitkilerin şekilleri, renkleri, yiyecekleri ve kokuları dört elementin -ki bunlar ateş, hava, su ve topraktır- parçalarının karışımına, parçalarının ölçülerinin oranına ve birbirlerine olan kuvvetlerine göre farklılık arz eder. İnsanoğlundan doğmuş olanların (*mevlûdîn*) cisimlerinin kendisinden düzenlendiği karışımların niceliği yani kan, balgam ve kara ve sarı iki safra, onların oluşumlarının aslı konusunda en üstün oranda olduğunda ve onlara bir hastalık arız olmadığında onların cisimleri doğru karakterli, bedenlerinin bünyesi kuvvetli ve renkleri saf olur. Aynı şekilde her ne zaman onların organlarının takdiri ve birbirine karıştırılması en iyi oranda olursa onların şekilleri güzel, görünüşleri makbul ve ahlâkları övgüye layık olur. Ne zaman da bunun aksi olursa onların cesetleri ızdıraplı, şekilleri berbat ve ahlâkları kötü olur. Bunun örneği doğuştan mizaç olarak sıcak kanlı olan kişilerdir. Onların cesetleri narin, renkleri esmerdir; hareketleri ve kızgınlıkları seridir, kibirli kişilere karşı fazla cesurdurlar, harcama konusunda cömerttirler. Doğuştan soğukkanlı olanlar ise yavaş hareketli, iri cüsseli ['abbul, dahâm], beyaz renkli ve fazla kızmayan, çok korkak ve cimri kişilerdir. Bu konu, tıp ve feraset kitaplarında uzun uzadıya açıklanmıştır. Biz, musiki ile bilinen oran ilminin üstünlüğüne delil olması için varlıkların bütün cinslerinden örnek vermek istedik. Bu ilme bütün sanat dalları muhtaçtır. Bu ilme, akılların ve seslerin ısındırılması anlamına gelen musiki ismi verildi. Çünkü ondaki örnek apaçıktır. Zira hikmet sahiplerinden marifet ehli olan eskiler, akılların ve seslerin usullerini sayısal ve geometrik oranları kullanarak ortaya çıkardılar. Oranların çıkarılması konusundaki fâsılda açıkladığımız gibi, o ikisinin arasını birleştirdiklerinde sanatsal oran ortaya çıktı.

Astronomlar ve felsefeciler yıldızlar topluluğunun, katmanları, cisimlerinin büyüklüğü ve hareketlerinin hızlılığı için dört elemente olan ihtiyaçlarının müziksel bir oran olduğunu söylediler. Bu hareketlerin müthiş nağmeleri vardır. Gezegenler arasında bu oran yoktur. Yine birbirine bakan gökyüzü evlerinin kutsal bir oranı vardır. Birbirine bakmayan evlerin ise bu oranı yoktur. Gezegenlerin evlerinin ve birbirine bakan katmanlarının bir oranı vardır. Yıldız topluluklarının evlerinin ve birbirine bakan katmanlarının şerefli bir oranı vardır. Yıldız topluluğunun kendi arasında olmadığı gibi, katmanlarla yıldız topluluğu arasında da bu oran yoktur. Oran ilminin yüceliğinden ve anlamlarının inceliğinden dolayı *Öklid Kitabı*nda, oran ilmi konusunda "Örnekler/*Misâlât*" ve "Deliller/*Berâhîn*" adlı iki münferit makale vardır. Özetle her ne kadar parçalarını birleştiren ve uzuvlarını kaynaştıran karışım en üstün oranda olduğu için bu onları güçlendirse ve sağlamlaştırsa da, karakterleri zıt şeylerden oluşan her yapılmış (*masnû'*) şeyin kuvvetleri ayrı ve şekilleri farklıdır.

Faydalardan uzaklaşma ve fayda elde etmede ortaya çıkan durum da oranın ilginçliklerindendir. El terazisinde -kantar - ortaya çıkan şey bundandır. Çünkü el terazisinin sütununun iki başından birisi uzundur ve asma kancasından uzaktır. Diğeri ise kısadır ve ondan daha yakındır. Uzun başına az bir ağırlık asıldığında, kısa başına da daha çok ağırlık asıldığında, az ağırlığın çok ağırlığa oranı asma kancasından kısa başın uzaklığının uzun başın uzaklığına oranı gibi olduğunda eşit ve ölçüde olurlar. Şahısların kendisiyle gölgesi arasında ortaya çıkan orantılılık da bunun örneklerindendir. Çünkü her şahsın endamı düzgün ve boyu diktir. Onun bir gölgesi vardır. Bu şahsın gölgesinin uzunluğunun tüm vakitlerde ayakta durmasının uzunluğuna oranı, bu vakit içerisinde yükselmenin başlangıcının yükselmenin tamamlanmasının başlangıcına oranına eşittir. Bunu ancak mühendisler ve astronomiyle uğraşanlar bilir. Aynı şekilde bu oran, ağırın hafif olanla çekilmesinde ve hareket ettirilen ağırlığın ağırlığı olmaksızın uzun zaman içerisinde hareket ettirilmesinde bulunur. Aynı şekilde sudaki ağırlığı ile kütlesinin yapısı arasındaki orantıdan dolayı suyun üzerine çıkan cisimlerde ortaya çıkan durum bundandır. Çünkü suyun üzerine çıkan her cismin kütle olarak sudaki yeri, ölçüsünün miktarına eşittir. Şayet bu cismin kütlesi, sudaki ölçüsünden geniş olmazsa bu cisim suyun üzerine çıkmaz, batar. Şayet bu kütle sudaki ölçüsüyle eşit olursa bu cisim suda batmaz; ondan suyun üzerinde bir parça da kalmaz. Bilakis onun yüzeyi suyun yüzeyiyle aynı seviyede olur. Suyun yüzeyinde kalan her iki cisimden birinin kütlesinin genişliğinin diğerine oranının, ikisinden birinin diğerinin ağırlığının oranına eşit olması gibidir. Bahsettiğimiz bu şeyleri hareket sanatını kavrayan veya ağırlık merkezlerini, yörüngeleri, göksel cisimleri ve boyutları bilen kişiler bilir.

Oranları bilmek suretiyle bilinmeyenlerden bir kısmının bilgisine sahip olmak oran ilminin faydalarındandır. Değer verilen şeylerle onlara verilmiş fiyatlar arasında ortaya çıkan orantı da bu faydalardandır. Çünkü her şey ölçü, tartı, miktar ve sayı bakımından ölçüsünce takdir edilir. Sonra onun için fiyat belirlenir. Bu takdir edilen şeyle ona verilmiş fiyatı arasında iki oran vardır. Birisi "*eşit*", diğeri ise "*zıd*"dır. Bunun örneği şöyle dendiğindedir: "Onu altıyadır."[3] Burada "On" takdir edilen şeydir. "Altı" ise ona verilen fiyattır. Bu ikisi arasında iki oran vardır. Birincisi *eşit*, ikincisi *zıd*dır. Çünkü altı "on"un yarısı artı bir bölü onudur.[4] Bunun aksi "on"dur. O, 6+2/3'ün benzeridir. Her sual sahibi bir şeyin fiyatını sorduğunda

3. Yani on tanesi altı liradır gibi. (ç.n.)
4. 10=5+1/10. (ç.n.)

onun dört ölçüyle konuşması gerekir. Bunların üçü bilinen, biri bilinmeyendir. Bunlardan her iki ölçü arasında iki oran vardır: Eşit ve zıddı. Bunun örneği şöyle dendiğindedir: On altıyadır, dörde kaçdır? "On" sözü bilinen bir ölçüdür. Altı ve dört de böyledir. "Kaç" sözüne gelince bu bilinmeyen bir ölçüdür. Deriz ki, on ile altı arasında açıkladığımız gibi iki oran vardır. Aynı şekilde dört ile bilinmeyen bir ölçü olan "kaç" arasında da iki oran vardır. Aynı şekilde on ile bilinmeyen arasında da iki oran vardır. Altıyla bilinmeyen arasında da iki oran vardır. Bunun anlamı, bilinmeyen ölçü altı artı bir bölü üçtür. Deriz ki, "Kaç" "on"un iki bölü üçüdür. Dördün altının iki bölü üçü olduğu gibi. On "kaç"ın ve yarısının benzeridir. Altının dördün ve yarısının benzeri olduğu gibi. Aynı şekilde "kaç" dördün ve iki bölü üçünün benzeridir. Onun altının ve iki bölü üçünün benzeri olduğu gibi. Bunun tersi dört "kaç"ın ve "on"un yarısıdır. Altının onun ve onda birin yarısı olduğu gibi.

Bu örnek kıyas edildiğinde bütün fiyatlandırılmış şeylerle onların fiyatları arasında iki oran bulunur: Eşit ve zıddı. Bilinmeyen bilinenle bulunur. İki bilinenden birisi diğeriyle çarpılır, çıkan sayı üçüncüye bölünürse çıkan sayı elde edilmek istenen bilinmeyendir. Bunun örneği şöyle dendiğindedir: On altıyadır, kaç dördedir? Dördü onla çarp; çıkan sayıyı altıya böl. Çıkan sayı elde edilmek istenen bilinmeyendir. Bu sayı, 6+2/3tür.

Bu örnek sayesinde sayının oranı ilminin muhteşem bir ilim olduğu açığa çıkmıştır. Hikmet sahipleri, hikmetlerinin derlemelerinden ortaya koydukları şeylerin hepsini bu asıl üzerine kurmuş ve sağlamlaştırmışlar; bu ilmin diğer ilimlere üstün olduğuna hükmetmişlerdir. Çünkü diğer ilimlerin hepsi bunun üzerine bina edilmeye muhtaçtır. Şayet bu olmasaydı iş ve meslek sağlıklı olmaz, varlıklardan herhangi birisi en üstün halde bulunmazdı. Ey kardeş! Bunu bil, bunu derin bir tefekkürle düşün. O, doğru yola götüren bir ilimdir. Allah seni faydalandırsın. Bizi, seni ve bütün kardeşlerimizi ihsanı ve rahmetiyle doğruya iletsin.

Matematik Kısmının Yedinci risâlesi: Bilimsel Sanatlar Ve Amaçları Üzerine[1]

1. Çeviri: Doç. Dr. Enver Uysal. Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

Hamd Allah'a, selam O'nun seçilmiş kullarının üzerine olsun. *"Allah mı daha hayırlıdır, yoksa O'na ortak koştukları varlıklar mı?"*

Ey kardeş! Allah seni ve bizi katından bir ruhla (mutlulukla) desteklesin! Bil ki, sayısal oranlar konusunu tamamladık. Onların mahiyetini, kaç çeşit olduğunu, türlerini anlattık. Bunların kuvveden fiile nasıl açığa çıkarılacağını belirttik. Orada konunun tamamen doğal cisimler olduğunu, onlardan sanat eseri olarak üretilen şeylerin de hepsinin "cisimsel cevherler" olduğunu ve bunların hepsinin amacının, dünya hayatında geçim için gerekli olan "dünyanın mamur hale getirilmesi" olduğunu açıkladık.

Bu risâlede ise bilimsel sanatları zikretmek istiyoruz ki, burada konu, öğrencilerin nefislerinden ibaret olan ruhanî cevherlerdir. Onların öğrencilerdeki etkilerinin de -*Mantık Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-mantık*) anlattığımız gibi- tamamının ruhanî olduğunu, keza bilimlerin mahiyetini, çeşitlerini ve türlerini açıklayacağız. Ayrıca nefiste potansiyel olarak (kuvve halinde) bulunan bilgilerin, bilfiil hale nasıl çıktığını anlatacağız. Ki bu bilgilerin fiile çıkması, eğitim-öğretimde amaçlanan en son hedeftir. O hedef ise, nefislerin cevherlerinin iyileştirilmesi, ahlâkının olgunlaştırılması ve bu nefislerin, canlıların yurdu olan ahiret yurdunda sürekli kalabilmesi için tamamlanıp yetkinleştirilmesidir. Onlar keşke bunu bilselerdi. Dünyada ebedi kalmayı arzulayanlar, ahiretten gaflette olanlardır.

- Bölüm: İnsanın Düalistik Yapısı

Ey kardeş! Allah seni ve bizi katından bir ruhla desteklesin! Bil ki, insan, cisimsel bir beden ile ruhanî bir nefsin bir araya gelmesinden ibarettir. Oysa beden ve nefis; nitelikleri bakımından birbirinden tamamen farklı, durumları birbirine zıt, arızî birtakım fiilleri ve geçici bazı nitelikleri ortak olan iki cevherdir. (Durum böyle olunca) insan, cisimsel bedeni itibariyle dünyada sürekli kalmayı, ebedî olarak burada yaşamayı arzular. Ruhanî nefsi itibariyle ise ahiret yurduna talip olur, oraya ulaşmayı temenni eder. İnsan birçok yönüyle ve pek çok durumuyla böyle düalistik bir yapıya; hayat ve ölüm, uyku ve uyanıklık, bilgi ve cehalet, hatırlama ve gaflet, akıllılık ve ahmaklık, hastalık ve sağlık, hayâsızlık ve iffet, cimrilik ve cömertlik, korkaklık ve cesaret, elem ve lezzet gibi birbirine zıt niteliklere sahiptir. O, ken-

disinde, yani cisimsel bir beden ile ruhanî bir nefsin bütünleşmesinden ibaret olan insanda ortaya çıkan; sadakat ile düşmanlık, fakirlik ile zenginlik, gençlik ile yaşlılık, korku ile ümit, doğruluk ile yalancılık, hak ile batıl, doğru ile yanlış, hayır ile şer, çirkinlik ve güzellik... gibi birbirine zıt ve birbirinden tamamen farklı söz, fiil ve huylar arasında gidip gelmektedir.

Ey kardeş! Bilesin ki, saydığımız bu özellikler, ne salt bedene, ne de salt nefse nispet edilebilir. Aksine bu özelliklerin hepsine ve (bedenî ve ruhî) bu iki yönün toplamına sahip olan "*insan*"a nispet edilir. Bu insan; canlı, düşünen (*nâtık*) ve ölümlüdür. Onun canlı oluşu ve düşünmesi, nefsi itibariyle; ölümlü oluşu ise bedeni itibariyle; keza uyuması bedeni; uyanıklığı ise nefsi itibariyle sahip olduğu özelliklerdir. Aynı kıyasla, insanın birbirine zıt ve birbirinden tamamen farklı diğer durumlarının ve özelliklerinin de bir kısmının bedenî, bir kısmının ise nefsanî yönüyle ilgili olduğu (kolaylıkla anlaşılır.) Örneğin insanın aklı, ilmi, yumuşak başlılığı, düşünmesi, cömertliği, yiğitliği, iffeti, adaleti, hikmeti, sadakati, doğruluğu, iyiliği vb. övülmüş özelliklerinin hepsi, nefsi ve cevherinin temizliği yönüyle; bunların karşıtları ise bedeninin karışımıyla ve bu karışımların mizacıyla ilgili özelliklerdir.

Bölüm: Bedene ve Nefse Özgü Nitelikler

Ey kardeş! Bilesin ki salt anlamda bedene özgü olan nitelikler (şöyle ifade edilebilir): Şüphesiz beden; tat, renk ve kokuları, ağırlık ve hafifliği, sükûnu, yumuşaklığı ve sertliği, katılığı ve gevşekliği algılayan doğal cisimsel bir cevherdir. O; kan, balgam, kara safra ve sarı safradan ibaret olan dört karışım (*ahlât-ı erbaa*)dan oluşmuştur. Dört karışım; toprak, su, hava ve ateşten ibaret dört unsur (*erkân-ı erbaa*)dan oluşan gıdalardan meydana gelmektedir. Dört unsur ise sıcaklık ve soğukluk ile yaşlık ve kuruluktan ibaret olan dört nitelik/tabiat (*tabâi'ı erbaa*) sahibidir. Beden bozulup, özü ve nitelikleri itibariyle değişen ve (fakat) öldükten sonra tekrar dört unsura dönüşen bir yapıdadır. Ölüm ise ruhun bedenden ayrılması ve bedeni kullanmayı bırakması demektir.

Salt anlamda nefse özgü olan nitelikler ise (şöyle ifade edilebilir): Nefs özü gereği canlı, bilkuvve bilen, tabiatı gereği etkin (*faal*), birtakım bilgileri kabul eden, cisimler üzerinde etkin ve onları kullanan, bitkisel ve canlı cisimleri belirli bir zamana kadar yetkinleştiren, sonra da terk edip onlardan ayrılarak kendi unsuruna, kaynağına ve başlangıç noktasına (*mebde'*) -nasılsa öylece- ya kazanç ve özençle ya da pişmanlık, üzüntü ve hüsranla dönen, nuranî, göksel ve ruhanî bir cevherdir. Nitekim aziz ve celil olan Allah şu ifadelerinde bunu zikretmiştir: "*İlkin sizi yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz. O bir grubu doğru yola iletti, bir gruba da sapkınlık müstahak oldu.*"[2]

"*Tıpkı ilk yaratmaya başladığımız gibi onu tekrar o hale getiririz. (Bu,) üzerimize aldığımız bir vaat oldu. Biz (vadettiğimizi) yaparız.*"[3]

"*Sizi sadece boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?*"[4]

Ey kardeş! Eğer gaflet ve cehalet uykusundan uyanmışsan, bunlar sana bir paylama, tehdit, kınama, hatırlatıcı ve uyarıcı olarak yeter.

Ey iyiliksever ve şefkatli kardeş! Âlemlerin Rabbinin şu ayetinde yerdiği kimselerden olmaktan seni sakındırırım: "*Onların kalpleri vardır, ama onunla anlamazlar; gözleri vardır*

2. A'raf, 7/29-30.
3. Enbiyâ, 21/104.
4. Mü'minûn, 23/115.

ama onlarla görmezler; kulakları vardır ama onlarla duymazlar; işte onlar hayvanlar gibi ve daha da şaşkındırlar. İşte aymazlar böyledir."[5]

O'nun bu kimseleri, dünya hayatını düşünmemelerinden dolayı nasıl zemmettiğini görmüyor musun? O, onları ahireti ve kendisine dönüşü (*meâd*) düşünmemelerinden ve şöyle buyururken kendisine dönüş yoluna ve ahiretin anlamlarına dair ifade edilenleri anlamamalarından dolayı zemmetmiştir: "*Şimdiki hayatın görünen bir yönünü (dış yönünü) bilirler. Oysa onlar, öteki dünyaya bütünüyle aldırmazlık içindedirler.*"[6]

Aziz ve celil olan Allah yine şöyle buyurmuştur: "*Fakat ahirete inanmayanlar var ya, onların kalpleri inkârcı, kendileri de böbürlenen kimselerdir.*"[7]

Bölüm: İnsanın Kazancının ve Amellerinin Düalistik Yapısı

İnsanın işlerinin ve hallerinin çoğunun düalistik ve birbirine zıt bir yapıda olduğu ve -yukarıda açıklandığı gibi- insanın, birbirine zıt iki cevherden; cisimsel bir beden ile ruhanî bir nefisten meydana geldiği açıklığa kavuşunca, insanın kazancının da iki türlü olduğu anlaşılır:

Mal ve dünya metaı gibi cismanî kazançlar,

İlim ve din gibi ruhanî kazançlar.

İlim nefse ait, mal ise bedene ait bir kazançtır. İnsan dünya hayatında yeme-içme türünden lezzetleri elde etmeyi, mal sayesinde gerçekleştirir. İnsanın ahiret yolunu bulması ise ilim ve bir de din sayesinde olur. Yine nefis, -tıpkı yeme-içme sayesinde bedenin gelişip büyümesi ve semirmesi gibi- ilim sayesinde aydınlanır, aydınlatır ve sağlıklı olur. Durum böyle olunca, meclisler de iki türlüdür:

Oluş ve bozuluşa tâbi, fâni ve değişken bedenin iyiliği için düzenlenmiş, bitkiler ve hayvan etleriyle cisimsel lezzetleri hedefleyen yeme-içme, oyun ve eğlence meclisleri.

Cevherleri hiçbir zaman yok olmayan ve ahiret yurdundaki sevinçleri hiçbir zaman kesintiye uğramayan nefislerin lezzetini hedefleyen ilim, hikmet ve ruhanî sema meclisleri.

Nitekim şanı yüce Allah şu ifadesiyle bunu (bu ikinci lezzeti) belirtmiştir: "*Orada canlarının istediği, gözlerinin hoşlandığı her şey vardır. Ve kendilerine: 'Siz orada ebedî kalacaksınız' denilir.*"[8]

Meclisler böyle iki çeşit olunca, bir istek ve arzu peşinde koşan insanlar da iki çeşittir: Bedeninin iyiliğini düşünerek, ona yönelik bir menfaati elde etmek ya da zararı defetmek için dünyanın geçici ihtiyaçları peşinde koşup, onları arzulayanlar, nefsinin iyiliğini düşünerek, onun cehalet karanlığından kurtulması için ilmî bir mesele peşinde koşan ya da ahiret yolunu arzulayıp, ona ulaşma çabasıyla, cehennem ateşinden kaçarak, oluş ve bozuluş âleminden kurtulup göklerin enginliğine ve felekler âlemine yükselerek, cennetlerin farklı derecelerinde dolaşıp, Kur'an'da zikredilen kokuları teneffüs ederek kurtuluşa erme amacıyla dinin inceliklerine muttali olmayı arzulayanlar.

---

5. A'raf, 7/179.
6. Rûm, 30/7.
7. Nahl, 16/22.
8. Zuhruf, 43/71.

Bölüm: Bilgi ve Bilinen, Öğrenme ve Öğretme ile (Varlığın Hakikatlerini Anlamaya Yönelik) Soru Çeşitleri Üzerine

İlim yolcusunun ve varlıkların hakikatlerini araştıran kimselerin, önce bilginin ve bilinenin ne olduğunu, (varlığın hakikatlerini anlamaya yönelik) kaç çeşit soru sorulabileceğini ve her sorunun cevabının ne olduğunu bilmeleri gerekir. Hatta onlar, ne sorduklarını bilmeleri gerektiği gibi, kendilerine soru sorulduğunda verdikleri cevabı da bilmeleri gerekir. Çünkü soru soran, fakat ne sorduğunu bilmeyen kimse, kendisine cevap verildiğinde, verilen cevabı da anlamaz.

Ey kardeş! Bil ki, ilim (*bilgi*); bilinebilir (*malûm*) olan şeyin, bilenin zihnindeki formu (sureti)dir. Bilginin karşıtı, cehalet (bilgisizlik)tir. Cehalet ise, bu formun zihinde bulunmayışıdır. Yine bil ki âlimlerin nefisleri bilfiil bilen; öğrencilerin nefisleri ise *bilkuvve* (potansiyel olarak) bilendir. (Bu durumda,) öğrenme ve öğretme; kuvve, yani imkân halinde bulunan bir şeyi fiile, yani varlık alanına çıkarmaktan başka bir şey değildir. Bu fiile çıkarma işlemi âlime (bilen kimseye) nispet edildiğinde "öğretme"; öğrenciye nispet edildiğinde ise "öğrenme" olarak adlandırılır.

Bil ki felsefî sorular, -müstakil dokuz alan gibi- dokuz çeşittir:

Birincisi: "O ...mudur? (*Hel hüve?*)"

İkincisi: "O nedir? (*Mâ hüve?*)"

Üçüncüsü: "O kaç tanedir? (*Kem hüve?*)"

Dördüncüsü: "O nasıldır? (*Keyfe hüve?*)"

Beşincisi: "O hangisidir? (*Eyyü Şey' hüve?*)"

Altıncısı: "O neredendir? (*Eyne hüve?*)"

Yedincisi: "O, ne zaman? (*Metâ hüve?*)"

Sekizincisi: "Niçin o? (*Lime hüve?*)"

Dokuzuncusu: "O kimdir? (*Men hüve?*)"

Bunların açıklaması şöyledir: "O ...mudur? (*Hel hüve?*)" sorusu, bir şeyin varlığını ya da yokluğunu araştırır. Cevabı "evet" ya da "hayır"dır. "Varlık (*vücûd*) ve yokluk (âdem)in anlamını *Akıl ve Akledilen Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-akl ve'l-ma'kûl)* açıklamıştık.

"O Nedir? (*Mâ hüve?*)" sorusu, bir şeyin hakikatini araştırır. Bir şeyin hakikati ise, ya "*Had*" ya da "*Resm*" türünden tanımla bilinir. Varlıklar iki çeşittir: Bileşik (*mürekkeb*) ve basit. Örneğin cisim bileşik; madde ve suret ise basit varlıklardır. *Madde Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-heyûlâ*) "basit" ve "bileşik" kavramlarının anlamlarını açıkladık. Bileşik varlıkların hakikati, ancak nelerden meydana geldikleri bilindiği zaman bilinebilir. Örneğin çamurun hakikatinin ne olduğu sorulursa, "toprak ve su karışımı" olduğu; serkencebinin hakikatinin ne olduğu sorulursa, "bal ve sirke karışımı" olduğu ifade edilir. Aynı kıyasla, bileşik olan herhangi bir şey sorulduğunda, onun meydana geldiği ve nitelendiği şeylerin belirtilmesi gerekir. Filozoflar böyle nitelemeyi "had (*tanım*)", olarak adlandırmışlardır. Bundan dolayı onlar, cismin tanımında onun "uzun, geniş ve derin olan şey" olduğunu söylemişlerdir. Burada "şey" kelimesi maddeye; "uzun, geniş ve derin" ifadesi ise surete işaret etmektedir. Çünkü cismin hakikati, tanımında belirtilenden başka bir şey değildir. Aynı şekilde, filozofların "insan" tanımında da insanın; "canlı, düşünen (*nâtık*) ve ölümlü" olduğu ifade edilir. Burada da onlar "canlı" ve "düşünen" kelimeleri ile nefsi; "ölümlü" kelimesiyle ise bedeni kastetmişlerdir.

Çünkü insan, bu iki yönünün, yani cismanî bir bedenle ruhanî bir nefsin toplamından ibarettir. İşte bileşik varlıkların hakikatleri, bu akıl yürütme (*kıyâs*) ile bilinir.

Bileşik olmayan, aksine şanı yüce olan Yaratıcısının dilediği gibi yarattığı varlıkların hakikati ise, ancak kendilerine özgü nitelikler bilindiği zaman bilinir. Örneğin "maddenin (*heyûlâ*) hakikatinin ne olduğu" sorulursa, "kesinlikle hiçbir niteliği bulunmayan, suret kabul eden, basit bir cevher" olduğu; "suret"in ne olduğu sorulursa, "bir şeyi 'o şey' yapan şey" olduğu ifade edilir. İşte böyle bir nitelemeyi ise filozoflar "resm" olarak adlandırmışlardır.

Had ile resm arasındaki fark ise (şudur): Açıkladığımız gibi *had*, tanımlanan şeyin meydana geldiği bileşenlerden; *resm* ise, tanımlanana özgü niteliklerden alınmıştır. Başka bir fark da şudur: *Had*, tanımlanan şeyin cevherini haber verir ve onu başkasından ayırır. *Resm* ise tanımlananı sadece başkasından ayırt eder.

Ey iyiliksever ve şefkatli kardeş! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile güçlendirsin! Sana herhangi bir şeyin hakikati sorulduğu zaman, cevaplandırmak için acele etmeden, sorulan şeyin basit mi, yoksa bileşik mi olduğuna bakıp ona göre cevaplandırman gerekir.

"O kaç tanedir? (*Kem hüve?*)" sorusu ise bir şeyin miktarını araştırır. Miktarı olan şeyler iki çeşittir: Bitişik (*muttasıl*) ve ayrı (*munfasıl*). Bitişik olanlar beş çeşittir: Çizgi, alan, cisim, mekân ve zaman. Ayrı olanlar ise iki çeşittir: Sayı ve hareket. Bunların hepsi "Kem Hüve?" sorusu kapsamında ifade edilir. Sayının mahiyetini *Aritmetik Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-arismatîkî*) hareket, zaman, mekân ve cismin mahiyetini *Madde Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-heyûlâ*) çizgi ve alanın mahiyetini ise *Geometri Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-hendese*) açıkladık.

"O nasıldır? (*Keyfe hüve?*)" sorusu, bir şeyin niteliğini araştırır. Niteliklerin çok çeşitleri vardır. Onları, her biri cinslerin cinsi olan *On Kategori Risâlesi*'nin (*Risâletü Şerhi'l-makûlâti'l-aşr*) açıklandığı risâlede açıkladık.

"O hangisidir? (*Eyyü şey' hüve?*)" sorusu, "hepsi (*cümle*)"nden birini ya da "bütün (*küll*)"den bir kısmını araştırır. Örneğin "yıldız doğdu" dendiğinde; "hangi yıldız?" diye sorulur. Çünkü yıldızlar çoktur. Ama "güneş doğdu." dendiğinde, "hangi güneş?" diye sorulmaz. Çünkü onun cinsinden çokluk yoktur (güneş tektir). Ay da böyledir.

"O nerededir? (*Eyne hüve?*)" sorusu ise bir şeyin mekânını ya da derecesini araştırır. Mekân ile derece (*rütbe*) arasındaki fark (şudur): Mekân bütün cisimler için değil, bazı cisimler için bir niteliktir. Örneğin "Zeyd nerede?" diye sorulduğunda, "evde", "camide", "çarşıda" ya da başka bir yerde olduğu söylenir. "Mahal" ise araz (*ilinek*)in bir niteliğidir. Araz iki çeşittir: Cisimsel ve ruhanî araz.

Cisimsel arazlar, cisimlere nüfûz (*hulûl*) eder. Örneğin, "siyahlık nerede?" diye sorulursa, "siyah cisme nüfûz etmiş (onun içine işlemiş)tir" denir. Tadı, rengi ve kokusu olan cisimlere nüfûz eden bütün renk, tat ve kokular da böyledir. Cisimsel arazların hepsinin durumu aynıdır.

Ruhanî arazlar, ruhanî cevherlere nüfûz ederler. Örneğin, "ilim nerede?" diye sorulduğunda, "bilenin zihnine (nefsine) nüfûz etmiştir" denir. Cömertlik, cesaret, adalet vb. nitelikler de nefse nüfûz eder. Bunların karşıtlarının durumu da aynıdır.

İlim ehlinden, nefsin durumuna ilişkin fazla bilgisi olmayan, onun cevherini (özünü) bilmeyen pek çok kimse, cisme nüfûz eden arazların her birinin kendine özgü bir mahalde bulunduğunu zanneder. Örneğin, onlar ilmin kalpte, şehvet (arzu)in karaciğerde, aklın beyinde, cesaretin safrada, korkaklığın dalakta, diğer arazların da aynı kıyasla (bir organda)

bulunduğunu söylerler. *Bedenin Oluşumu Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-terkîbi'l-cesed*) organların nefsin aletleri olduğunu, fiillerin ve ahlâk (huylar)ın, bedende bu aletler sayesinde ve o aletlerden ortaya çıktığını açıklamıştık.

Derece (*rütbe*) ise ruhanî cevherlerin niteliklerinden biridir. Örneğin, "nefis nerededir? (nefsin yeri neresidir?)" diye sorulduğunda; "Aklın aşağısında, Tabiatın üzerindedir." şeklinde cevap verilir.[9] Aynı şekilde "sayılardan beşin yeri neresidir?" diye sorulursa; "dörtten sonra, altıdan önce" denir. *Aklî İlkeler Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-mebadii'l-akliyye*) açıkladığımız gibi, bir mekân ya da mahal ile nitelenemeyen, fakat bir derece ile nitelenebilen ruhanî cevherlerin durumunun (hepsinin) böyle olduğunu, aynı akıl yürütme ile (anlayabilirsin).

"Ne zaman? (*Metâ hüve?*)" sorusu ise, bir şeyin oluş zamanını araştıran bir sorudur. Zamanlar üçtür: Geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman. Dün, yarın ve bugün bunlara örnek olarak zikredilebilir. Yılların, ayların ve saatlerin hükmü de böyledir (onların da geçmişi, geleceği ve 'şimdi'si vardır). Zamanın mahiyetini ve ulemanın onun mahiyetine ilişkin görüşlerinin farklılığını *Madde Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-heyûlâ*) açıklamıştık.

"Niçin? (*Lime hüve?*)" sorusu ise, nedenli olan bir şeyin nedenini araştırır. Ey kardeş! Bilesin ki, sınâî (insanın ürünü) olan her nedenlinin dört nedeni vardır:

Maddî Neden (*Illetün Heyûlâniyye*)

Formel Neden (*Illetün Sûriyye*)

Fâil Neden (*Illetün Fâiliyye*)

Tamamlayıcı (*Gâye*) Neden (*Illetün Tamâmiyye*)

Örneğin, ahşap sandalye, kapı ve divanın maddî nedeni; ağaç, formel nedeni; sahip oldukları şekil ve dikdörtgen oluşları, fail nedeni; marangoz, tamamlayıcı nedeni ise, sandalyenin üzerine oturulması, divanın üzerinde uyunması, kapının evin üzerine kilitlenmesidir. Aynı kıyasla, her nedenli için bu dört nedenin bulunması gerekir. Sana bir şeyin nedeni sorulduğunda, öncelikle bu nedenlerden hangisinin sorulduğunu anlamalısın ki, cevabın ona göre olsun.

"O kimdir? (*Men hüve?*)" sorusu ise bir şeyin tanınması üzerinde durur. Nahiv uleması bu sorunun sadece akıl sahiplerine; başka bir grup ise bilgi ve temyiz (ayırt etme) yeteneğine sahip herkese yöneltilebileceğini söylemişlerdir. "*Men*" sorusunun cevabı ise, şu üç şıkka dair sorunun bilinmesidir: Hangi şehre nispet edildiği (nereli olduğu), aslının ne olduğu ve mesleğinin ne olduğu. Örneğin "Zeyd kimdir?" diye sorulduğunda, şehrine nispeten "Basralı", aslına nispeten "Hâşimî", mesleğine nispeten de "marangoz" olduğu belirtilir.

Bunlar, öğrenme meraklılarını felsefî mantık üzerine düşünmeye yaklaştırmak ve felsefî mantığa giriş olan İsagoci üzerine yoğunlaşmadan önce, varlıkların hakikatleri üzerine araştırma yaparken ve çeşitli ilmî konularda (sorulabilecek felsefî) sorulara ve onlara verilebilecek cevaplara dair giriş ve önsöz kâbilinden özet bilgilerdir.

---

9. Bu cevap, sudûr öğretisinde Akl, Nefs ve Tabiatın varlık hiyerarşisindeki yerini (derecesini) ifade etmektedir. İhvân-ı Safâ'ya göre Tanrı'nın yoktan yarattığı ilk şey Akıldır (Küllî Faal Akıl). Akıldan Nefs (Küllî Nefs) sudûr etmiştir, ondan da Tabiat. Tabiat, Küllî Nefsin nesneler dünyasındaki varlıklara nüfuz etmiş olan güleridir. İhvân'a göre Küllî Nefsin bu âlemdeki varlıklara nüfuz etmiş olan güçlerinin felsefî dildeki adı; "Tabiat" ya da "Tabiî dinî terminolojideki adı ise "Melâik" ya da "Güçler" Cündullâhtır (Allah'ın Ordusu). Bkz. Resâil, II, 123, 132; III, 185, 365 vd.; Uysal, Enver, İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve âlem, Marmara Ün. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1988, s. 151 vd.(ç.n.)

Bölüm: Bilimlerin Çeşitleri Üzerine

Bilimlerin mahiyetini, soruların çeşitlerini ve onların her birine verilmesi gereken cevapları anlatmayı bitirdik. Şimdi, ilim yolcuları için amaçlarına ulaşmada bir delil olması ve arzuladıklarına yol bulabilmeleri bakımından bilimlerin çeşitlerini ve onların türlerini anlatmak istiyoruz. Çünkü nefislerin çeşitli bilimlere, edep ve ahlâk konularına ilgisi; bedenlerin, tadı, rengi ve kokusu farklı yemeklere karşı duyduğu arzu gibidir.

Ey kardeş! Bil ki, insanoğlunun meşgul olduğu bilimler üç çeşittir:

a) Riyazî (Pratik-Eğitsel) Bilimler

b) Dinî-İctihadî Bilimler

c) Felsefî-Hakikî Bilimler

Riyazî bilimler, çoğu geçim talebi ve dünya hayatının iyileştirilmesi için düzenlenmiş olan bilimlerdir. Bunlar dokuz çeşittir: 1. Okuma ve yazma, 2. Dil ve gramer bilimleri, 3. Muhasebe ve iş muameleleri, 4. Şiir ve aruz, 5. İyi ve kötü kehanet, 6. Sihir, muska, simya, hile vb. bilimler, 7. Çeşitli meslek ve sanatlar, 8. Ticaret ve ziraat, 9. Siyer ve tarih.

Dinî bilimler; nefislerin tedavisi için ve ahiret talebiyle vaz edilmiş olan dinî bilimler ise altı çeşittir: 1. Tenzil (Kur'an ve vahiy) ilmi, 2. Te'vil ilmi, 3. Rivayet ve ahbâr ilmi, 4. Fıkıh, sünen ve ahkâm ilmi, 5. Zikir, mev'iza, zühd ve tasavvuf, 6. Rüya tabiri ilmi.

Tenzil uleması; kurra ve hâfızlar, te'vil uleması; imamlar ve Peygamberlerin halifeleri, rivayet uleması; hadis âlimleri, ahkâm ve sünen uleması; fakihler, zikir ve mev'iza uleması; âbitler, zâhitler ve ruhban sınıfı, rüya tabiri uleması ise rüya tabircileridir.

Felsefî bilimler dört çeşittir: 1. Riyazî (matematik) bilimler, 2. Mantık bilimleri, 3. Doğa bilimleri (tabîiyyat), 4. İlâhiyat bilimleri. (Şimdi bunların konularını ifade edelim:)

1. Riyazî (matematik) bilimler de dört çeşittir:

a) *Aritmetik*: Sayının mahiyetinin, çeşitlerinin, çeşitlerinin özelliklerinin, sayıların ikiden önceki bir sayısından nasıl türediklerinin ve birbirine eklendiklerinde ifade ettikleri anlamların bilgisidir.

b) *Geometri*, yani hendese: Boyutlu ölçülerin mahiyetinin, çeşitlerinin, çeşitlerinin özelliklerinin ve birbirine eklendiklerinde ifade ettikleri anlamların, ölçülerin, çizginin başı olan noktadan nasıl başladığının bilgisidir. Geometri biliminde ölçüler, sayı bilimindeki "bir" sayısı gibidir (diğer şeylerin temeli "ölçüler"e dayanır).

c) *Astronomi*, yani yıldızlar: feleklerin, yıldızların ve burçların niceliğini, onların cisimlerinin ölçülerini ve boyutlarını, terkiplerinin ve hareketlerinin hızının, ayrıca dönüşlerinin niteliğini, tabiatlarının mahiyetini, feleklerin, yıldızların ve burçların bu âlemde olup bitenlere, oluşlarından önce nasıl delâlet ettiklerini bilmektir.

d) *Musiki*, yani uyum, harmoni (*telif*) ilmi: Oran ve ilişkilerin mahiyetini, cevherleri farklı, formları ve güçleri birbirine zıt, tabiatları birbirini itici olan şeylerin birbirinden uzaklaşmamaları, uyuşup birleşerek tek bir şey olmaları ve aynı ya da farklı etkiler oluşturmaları için nasıl bir araya getirilip uyumlu hale dönüştürülebileceğini bilmektir.

Bu bilimlerden her birine ilişkin giriş ve önsöze benzer bir risâle düzenledik.

2. Mantık bilimleri beş çeşittir:

a) *Analitika*: Şiir sanatını[10] bilmek,
b) *Retorika*: Hitabet sanatını bilmek,
c) *Topika*: Cedel sanatını bilmek,
d) *Politika*: Burhân sanatını[11] bilmek,
e) *Sofistika*: Tartışma ve cedelde mugâlata (kandırma) sanatını bilmektir.

İlk filozoflar da sonra gelenler de bu sanatlar ve bilimler hakkında konuşmuşlar, onlar hakkında birçok kitap yazmışlardır. Bu kitaplar bugün insanların ellerinde mevcuttur. Aristoteles üç kitap daha yazmış, onları *Kitâbu'l-Burhân*'a giriş yapmıştır: Bunların ilki *Kategoriler*, ikincisi *Peri Hermenias* (*Kitâbu'l-İbâre*), üçüncüsü ise *Birinci Analitikler*'dir. Fakat Aristo, çabasının çoğunu *Kitâbu'l-Burhân*'a vermiştir. Çünkü burhân, filozofların ölçüsüdür. İnsanların çoğunun tartılabilir ağırlıkları, ölçülebilir miktar ve uzunlukları belirleyip değer biçmede ihtilâfa düştüklerinde, onları tartı ve uzunluk birimleriyle ölçerek bildikleri gibi, filozoflar da doğru sözü yalandan, doğru görüşü yanlış görüşten, hak inancı batıldan, iyi davranışı kötü davranıştan burhân sayesinde ayırt ederler.

Yine aruz vezninde şiir yazan şairlerin, hakkında ihtilâfa düştüklerinde, kafiyelerin düzenini ve uyumunu şiirin ölçüsü olan aruz sanatı ile bilmeleri gibi, akıllar değer biçip kanaat oluşturmada ihtilâfa düştükleri zaman, irfan sahibi bilginler de varlıkların hakikatlerini burhân sanatı ile bilirler.

Porfiryos da felsefî mantık bilimine giriş mahiyetinde, *İsagoci* olarak adlandırdığı bir kitap yazmıştır. Fakat filozoflar mantık konusunda sözü fazla uzattıkları ve ona dair kitapları, mantıktan anlamayan ve anlamını bilmeyen kimselerin dillerine de aktardıkları için, o kitaplar üzerine araştırma yapanların, onların anlamlarına ilişkin anlayışları kilitlendi, öğrencilerin de onları alıp öğrenmeleri zorlaştı. Biz bu bilimlerden her birine dair bir risâle kaleme aldık ve ihtiyaç hissedilecek incelikleri orada belirttik, sözü fazla uzatmadık.

Burada, o konularda araştırma yapan kimselerin, araştırmaya koyulmadan önce her bilimin amacını bilmesi bakımından, (sadece) bu risâlelerin her birinde gözettiğimiz amacı zikretmek istiyoruz. Şöyle deriz:

İsagoci'nin içeriğinin amacı; filozofların, sözlerinde kullandıkları altı lafzın; şahıs, cins, nev' (*tür*), fâsıl (ayrım), hassa ve arazın anlamlarını, bunların her birinin mahiyetini, ortaklıklarının niteliğini, birini diğerinden ayrıştıran tanımlarının mahiyetini ve bunların zihinlerdeki anlamlara delâletlerinin niteliğini bilmektir.

Kategoriler'in amacı, her birine "cinslerin cinsi" denilen on lafzın -ki bu on lafızdan biri cevher, diğerleri ise arazdır- anlamlarını, bunlardan her birinin mahiyetini, kaç çeşit olduklarını, her birinin, onu diğerlerinden ayırt eden tanımını ve zihinlerdeki bütün anlamlara delâletlerinin niteliğini bilmektir.

Peri Hermenias'ın amacı, *Kategoriler*'deki on lafzı, onların terkibe dönüştüklerinde delâlet ettikleri anlamları, terkiple oluşturdukları kelime ve hükümleri, bu hükümlerin hangisinin doğru, hangisinin yanlış olduğunun bilmektir.

Birinci Analitikler'in içeriğinin amacı, bu lafızların bir defa daha terkip edilerek, onlardan öncüller yapılmasının niteliğini, kaç çeşit olduklarını, kendilerinden duyulur bir şey elde

10. İhvân-ı Safâ'nın burada Analitikler'i "şiir sanatı" olarak tanımlaması bir zühul eseridir. Birinci Analitikler Kıyas'tır, Şiir Sanatı ise Poetika'dır. (ç.n.)
11. Burada da "burhân" değil, "siyaset sanatı" olmalıdır. Burhân, İkinci Analitikler'dir.

edilecek şekilde nasıl kullanılabileceklerini, hükümlerin ilişkisini ve sonuçlarını bilmektir.

İkinci *Analitikler*'in içeriğinin amacı, gerçek kıyasın, yanlışı ve hatası olmayan burhânın nasıl kullanıldığını bilmektir.

3. Doğa Bilimleri (Ulûmu't-Tabîiyye) ise yedi çeşittir:

a) *Cisimsel İlkeler* Bilimi: Bu beş şeyi; madde, suret, zaman, mekân ve hareketi, ayrıca bunlar birbirine izâfe edildiğinde (birbiriyle ilişkilendirildiklerinde) ifade ettikleri anlamları bilmektir.

b) *Semâ ve Âlem* Bilimi: Feleklerin ve yıldızların cevherlerini, onların niceliğini, oluşumlarının niteliğini ve dönmelerinin nedenini, -ay altı âlemdeki dört unsurun kabul ettiği gibi- oluş ve bozuluşu kabul edip etmediklerini, yıldızların hareketlerinin nedenini ve hareketlerinin hızlı ya da yavaş oluşundaki farklılığın sebebini, feleklerin hareketinin nedenini, yeryüzünün merkezde, feleğin ortasında bulunmasının nedenini, âlemin dışında başka bir cismin bulunup bulunmadığını, âlemde -içinde hiçbir şey bulunmayan- boş bir yerin olup olmadığını vb. konuları bilmektir.

c) *Oluş ve Bozuluş* Bilimi: Toprak, su, hava ve ateşten ibaret olan dört unsurun cevherlerinin mahiyetini, yüce şahısların (gök cisimlerinin) etkisiyle onların birbirine nasıl dönüştüğünü, onlardan çeşitli oluşların (*havâdis*) ve oluşumların (*kâinât*); madenler, bitkiler ve hayvanların nasıl meydana geldiğini ve bunların bozuluş anında (tekrar unsurlarına) nasıl geri dönüştüğünü bilmektir.

d) *Meteoroloji* Bilimi: Yıldızların etkileri, hareketleri ve ışınlarının unsurlar üzerine yansıması ile havanın nasıl değiştiğini, unsurların, ama özellikle de -ışık ve karanlıktan, sıcak ve soğuktan, şimşek, yıldırım, gök gürültüsü, bulutlar, kuyruklu yıldız, gök kuşağı, fırtına ve kasırgalardan, halelerden ve gökyüzünde meydana gelen benzeri şeylerden dolayı çok değişken olan- havanın nasıl etkilendiğini bilmektir.

e) *Metalürji* Bilimi: Yeryüzünün derinliklerinde toplanmış olan buharlardan katılaşmış[12] madenî cevherleri, havada, dağların derinliklerinde, deniz diplerinde oluşmuş cevherler, ilaç özelliği olan maddeler, kükürt, civa, madenî ve doğal tuz, nişadır, altın, gümüş, bakır, demir, kurşun, antimon ve zırnık mineralleri, billur ve yakut, bâzihrat[13] vb. türden katı özleri, bunların özelliklerini, yararlarını ve zararlarını bilmektir.

f) *Botanik* (Bitki Bilimi): Yeryüzünde, dağ başlarında, suyun derinliklerinde ya da nehir kıyılarında ağaç, bitki, ot ve baklagiller türünden dikilen, ekilen ya da kendiliğinden biten her türlü bitkiyi, onların çeşitlerini ve bu çeşitlerin özelliklerini, yetiştiği bölgeleri, bunların damarlarının toprakta, gövdesinin ve dallarının havada nasıl uzandığını, toprağa nasıl yayıldığını, dallarının çeşitli yönlere ayrıldığını, dalların uzunluklarının ve inceliklerinin, kalınlıklarının, kıvrımlarının ve yönlerinin farklı olduğunu, yapraklarının dar ya da geniş, ince ya da kalın, şekillerinin nasıl olduğunu, çiçeklerinin renklerini, meyvelerinin, tanelerinin, tohumlarının, reçinelerinin, tatlarının, kokularının, özelliklerinin, yararlarının ve zararlarının neler olduğunu tek tek bilmektir.

g) *Zooloji* (Hayvan Bilimi): Beslenip büyüyen, hisseden, yeryüzünde yürüyerek hareket eden ya da havada uçan, suda yüzen, toprakta sürünerek giden ya da hayvanın karnında, bitkilerin, meyvelerin, tahıl tanelerinin vb. içindeki kurtçuklar gibi başka bir canlı-

12. El-asârât: Tozun sıkışarak toplanmasıyla katılaşmış olan. (r.n)
13. Bâzhir, Badzehir: Farsça kökenli bir kelime; güçlü bir panzehir özelliği atfedilen madenî bir taş.(ç.n.)

nın içerisinde hareket eden her cismi, onların çeşitlerini, çeşitlerinin türlerini, bu türlerin özelliklerini, onların rahimlerde, yumurtada ya da mikroplu ortamlarda nasıl oluştuğunu, bedenlerinin ve organlarının nasıl uyumlu oluşup geliştiğini, suretlerinin farklılığını, karşı cinslerin birbirine nasıl ülfet ettiğini, seslerinin, tabiatlarının, huylarının farklılığını, davranışlarının nasıl benzeştiğini, kızgınlık ve çiftleşme dönemlerini, barınaklarını nasıl yaptıklarını, yavrularının eğitimindeki şefkat ve merhametlerini, onların küçüklüğündeki sevgi paylaşımlarını, hepsinin yararlarını ve zararlarını, vatanlarını, dostlarını ve düşmanlarını, kabiliyetlerini vb. bilmektir.

İşte bütün bunları düşünüp, bu konularda araştırma yapmak, doğa bilimlerinin işidir. Aynı şekilde tıp bilimi, veterinerlik, sürüngenler, yırtıcılar, kuşlar, ekip-biçme ve endüstri bilimi, hepsi doğal bilimlere dâhildir.

4. Teoloji ve Metafizik Bilimleri (*el-Ulûmu'l-İlâhiyye*) ise beş çeşittir:

a) Birincisi şânı yüce, lütuf ve ihsanı genel olan Yaratanı ve O'nun birliğinin niteliğini, O'nun nasıl varlıkların nedeni, yaratılanların Yaratan'ı, cömertlik feyezan ettiren, varlık veren, fazilet ve hayırların kaynağı, düzenin koruyucusu, devamı sağlayan, her şeyin yöneticisi (*müdebbir*), görüneni ve görünmeyeni (*gayb*) bilen, yerde ve gökte zerre ağırlığınca bir şey kendisinden gizli kalmayan, başlangıç bakımından her şeyden önce, son bakımından ise her şeyden sonra, güç bakımından her şeyden üstün, bilgi bakımından her şeyin bâtını, işiten, bilen, bütün inceliklere muttali, her şeyden haberdar, kullarına karşı merhametli, şanı ve kudreti yüce olduğunu, kendisinden başka ilâh olmadığını, Allah'ın, zalimlerin söyledikleri şeylerden münezzeh, son derece yüce ve ulu olduğunu bilmektir.

b) İkincisi *Ruhanî Varlıklar* bilimidir. O da etkin, bilen, aklî, basit cevherleri bilmektir. O cevherler; Allah'ın melekleri, halis kulları, -fiilleri cisimler için ve cisimlerden dolayı olduğu için- etkilerine açık cisimleri kullanan, maddeden soyut suretlerdir. Ayrıca bu cevherlerin birbiriyle ilişkisini, birinin diğerine feyezanını bilmektir. Onlar cismanî felekleri kuşatan ruhanî cevherlerdir.

c) Üçüncüsü *Psikoloji* (*Nefsâniyyât*) bilimidir. O, kuşatıcı (*muhît*) felekten yeryüzünün merkezine kadar mevcut doğal ve göksel (*felekî*) cisimlere nüfûz eden ruhları ve nefisleri, onların felekleri idrak edişlerinin, yıldızları harekete geçirmelerinin, bitkilerin ve hayvanların büyüyüp gelişmesine vesile olmalarının, hayvanların bedenlerine girmelerinin ve öldükten sonra yeniden dirilmelerinin mahiyetini bilmektir.

d) Dördüncüsü *Siyaset* bilimidir. Bu da beş çeşittir: 1. Nebevî yönetim (*siyaset*), 2. Krallık yönetimi, 3. Genel yönetim, 4. Özel yönetim, 5. Kişisel yönetim.

1. *Nebevî yönetim*; (Allah'ın) razı olacağı kanunları fasih ifadelerle yapmayı, güzel gelenekler oluşturmayı; bozuk inançlar, değersiz görüşler, kötü alışkanlıklar ve zalimane davranışlarla hastalanmış olan gönülleri tedavi etmeyi; (gönüllerin hastalanmasına sebep olan bu olumsuzlukların) o inanç ve alışkanlıklardan nasıl intikal ettiğini; o (olumsuzluk)ları -yanlışlığını anlatmak ve çirkin şeyler olduğunu yaymak suretiyle- gönüllerden silmeyi; kalpleri o inançların ve alışkanlıkların sebep olduğu hastalıktan tedavi ederek, tekrar onlara dönmekten korumayı ve Allah'ın razı olduğu görüşler, güzel alışkanlıklar, temiz davranışlar ve övülmüş ahlâk ile -bunları başkalarına da övüp, O'na sığınma gününde çok sevap almaya teşvik etmek suretiyle- şifa bulmalarını sağlamayı; doğru yola yönelimlere engel olan, insanı kötü yolların engebeli arazîsine sokan ve engel olma işinde ısrar eden,

kurtuluş yollarına dönüp bol sevaba rağbet etmemesi için onu azarlayıp tehdit eden şerir nefisleri yönetmenin niteliğini; uykularının uzun sürmesi nedeniyle ve ahireti unuttukları için gaflete düşen ruhları, lehviyata dalan nefisleri uyarmanın ve onlara "bize ne bir Peygamber, ne de bir kitap geldi" dememeleri için misak gününde verdikleri sözü hatırlatmanın mahiyetini bilmektir. Bu siyaset Peygamberlere özgü olan siyasettir.

2. *Krallık yönetimi*; dinin ümmet üzerindeki hâkimiyetini korumayı, iyiliği tavsiye etmek, kötülükten sakındırmak, dinin sahibinin belirlediği hükümleri gerçekleştirmek ve hadleri uygulamak suretiyle ümmet içerisinde sünnetin ihyasını, zulümleri reddetmeyi, düşmanları engellemeyi, kötülerden uzak durmayı, iyilere yardım etmeyi bilmektir. Bu siyaset biçimi, Peygamberlerin halifelerine, hakka uygun hükmedip adalet dağıtan Hak İmamlara özgü olan siyasettir.

3. *Genel yönetim*, toplulukları yönetmektir. Emirlerin belde ve şehirleri yönetmesi, liderlerin köylüleri, ordu komutanlarının askerleri yönetmesi böyle bir yönetimdir. Bu yönetim biçimi, yönetilenlerin tabakalarını, durumlarını, soylarını, mesleklerini, mezheplerini, ahlâklarını, tabakalarındaki düzeni, onların işlerini takip etmeyi, ilişkilerinde dikkatli olmayı, aralarını bulmayı, âdil paylaşımı, dağılmışları toplayıp her birini uygun iş ve mesleklerde kullanıp istihdam etmeyi bilmeyi gerektirir.

4. *Özel yönetim* her insanın evini nasıl yöneteceğini ve nasıl geçindireceğini bilmesi, hizmetçilerini, uşaklarını, çocuklarını, kölelerini ve yakınlarını gözetmesi, komşularıyla iyi geçinmesi, (*din*) kardeşleriyle dost olması, onların haklarını ödemesi, ilişkilerinde dikkatli olması, dünya ve ahiret işlerinde onların iyiliğini gözetmesidir.

5. *Kişisel yönetim* her insanın kendini, huylarını ve alışkanlıklarını (ahlâkını) bilmesi, arzu, öfke ve hoşnutluk durumlarında sözlerine ve davranışlarına dikkat etmesi, bütün işlerini düşünerek yapmasıdır.

e) Beşincisi *Ahiret* (*Meâd*) bilimidir ki o da yeniden dirilmenin mahiyetini, ruhların bedenlerin zulmünden diriltilmesinin, nefislerin uzun uykudan uyanıp, ahiret/meâd günü haşredilerek sırat-ı müstakim üzerinde bulunmasının ve din günü hesap için toplanmalarının niteliğini, iyilerin ödüllendirilmelerinin, kötülerin cezalandırılmalarının nasıl olacağını bilmektir.

Burada adı geçen bu bilimlerin her faslına dair bir risâle yazdık ve orada bu anlamların bir yönünü zikrettik. Gafiller için bir uyarı, istekliler için bir irşat, ilim yolcuları için bir teşvik, öğrenciler için de bir metot olması için bu risâleleri *er-Risâletü'l-Câmia* ile tamamladık. Şimdi ey kardeş! Bununla mutlu ol. Bu risâleyi (bütün din) kardeşlerine ve arkadaşlarına takdim et. Onları ilme teşvik et, dünyaya fazla dalmamalarını sağla, onlara ahiret yolunu göster. Bu sayede Allah'a yakınlaşır, O'nun rızasını hak eder, ahiret mutluluğunu kazanır, Peygamber'in (as) "hayra vesile olan kimse, tıpkı onu yapan gibidir" sözünün delâlet ettiği gibi, yüce mertebeye ulaşırsın.

Ey kardeş! Bilesin ki, bu yol, peygamberlerin gittiği yoldur. Hayırlı ve erdemli âlimlerle bilge kişiler de bu yolda onları takip etmiştir. Sen de çok çalış. Allah Teâlâ'nın vadettiği gibi, belki onlarla beraber haşredilirsin: "*Kim Allah'a ve Resûl'e itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu Peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salih kişilerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaştır. Bu lütuf Allah'tandır.*"[14]

---

14. Nisâ, 4/69-70.

"Ama bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz. Hiç şüphe yok ki Allah iyi davrananlarla beraberdir."[15]

Ey kardeş! Allah seni de, bizi de doğruya muvaffak kılsın. Seni de, bizi de doğru yola hidayet etsin.

15. Ankebût, 29/69.

Matematik Kısmının Sekizinci risâlesi: Pratik Sanatlar ve Amaçları Üzerine[1]

1. Çeviri: Doç. Dr. Enver Uysal. Uludağ Üniversitesi İlâhîyât Fakültesi Öğretim Üyesi.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

Hamd Allah'a, selam O'nun seçilmiş kullarının üzerine olsun. "*Allah mı daha hayırlıdır, yoksa O'na ortak koştukları varlıklar mı?*"

Cisimsel cevherler konusunu tamamladık. Onların maddelerini, formlarını ve bileşimlerini, ayrıca bileşiğe eklenen arazları anlattık. *Doğa Bilimleri* (*Tabîiyyât*) risâlelerinde, onların, arazları aracılığıyla, duyularla nasıl algılandığını açıkladık. Şimdi aklî bilimlerde "ruhanî cevherler"i ele almak istiyoruz. Çünkü bütün var olanlar ya akledilir (*ma'kûl*) ya da duyulur (*mahsûs*); ya cevher ya araz ya da ikisinin bir araya gelmiş hali; ya form ya madde ya da ikisinin bileşimi; ya cismanî ya ruhanî ya da ikisinin bileşimidir. Cismanî cevherlerin hepsi edilgindir, duyular yoluyla algılanır. Ruhanî cevherler ise etkindir, duyular yoluyla değil, ancak akılla ve kendilerinden meydana gelen aklî fiiller ve cismanî cevherlerde bilimsel sanatlardan sonra ortaya çıkan pratik sanatlar aracılığıyla algılanır. (Durum böyle olunca, şimdi biz) maddî varlıklarda (ortaya çıkan) pratik sanatları, onların mahiyetlerini, niceliklerini ve niteliklerini, bu sanatların etkin ruhanî varlıkların varlığını kanıtlamada, cevherlerini, hareketlerinin çeşitlerini, güçlerinin harikalığını, bilgilerinin garipliğini, sanatlarının benzersizliğini, fiillerinin farklılığını bilmede daha açık bir delil olması için, kendilerine konu olan maddî nesnelerde nasıl ortaya çıkarıldığını anlatmaya ihtiyaç hissediyoruz.

Ey iyiliksever ve şefkatli kardeş! Allah seni ve bizi katından bir ruhla desteklesin! Bil ki, beşerî sanatlar iki çeşittir: Bilimsel ve pratik. Bilimsel sanatlar konusunu ele almıştık. Şimdi öncelikle bilgilerin neler olduğunu ifade edelim: Bilgiler, "bilinenlerin, bilenin zihnindeki formları"dır.

Ey kardeş! Bil ki bilgi, ancak öğretim (*talim*) ve öğrenim (*taallüm*)den sonra gerçekleşir. Öğretim; bilfiil bilen zihnin (*nefs*), bilkuvve bilen zihni uyarması, öğrenim ise; zihnin, bilinebilir olan şeyin formunu tasavvur etmesidir.

Ey kardeş! Bil ki, zihin, bilinebilir olan şeylerin formlarını üç yoldan elde eder: Birincisi duyular aracılığıyla, ikincisi burhân yoluyla, üçüncüsü de düşünme yoluyla. Bunların her birine dair bir risâle yazdık.

Şimdi pratik sanatları anlatmak istiyoruz. Deriz ki,

Bilimsel sanat, bilen sanatkârın, zihnindeki formu dışa vurup madde üzerinde ortaya çıkarmasıdır. Ortaya konan şey, hem madde hem de formun bileşiminden ibaret bir sanat eseridir. Bunun başlangıcı, şanı yüce olan Allah'ın emriyle Küllî Aklın desteğiyle Küllî Nefsin sanatkârın zihnindeki etkisine dayanır.

Bilesin ki sanat eserleri dört çeşittir: Beşerî, doğal, nefsanî ve ilahî.

Beşerî sanat eserleri, örneğin sanatçının şehir caddelerinde vb. yerlerde doğal cisimler üzerine yaptığı şekil, işleme ve boya türünden eserlerdir.

Doğal sanat eserleri, hayvanların dış görüntüleri, çeşitli bitkiler ve madenî cevherlerin renkleridir.

Nefsanî sanat eserlerine örnek olarak ay altı âlemde bulundan -toprak, su, hava ve ateşten ibaret- dört unsurun merkezî düzeni, feleklerin oluşumu ve bütün âlemin suretinin düzeni verilebilir.

İlâhî sanat eserleri ise yaratılanların Yaratıcısı olan şanı yüce Allah tarafından yoktan (*leys*) ve bir şeyden değil, yokluktan (*âdem*) var etme ile bir defada yaratılan, maddeden soyut suretlerdir. Ancak bu yaratma, herhangi bir zaman diliminde, herhangi bir mekânda, herhangi bir madde ve formdan, herhangi bir hareket ile gerçekleşmiş değildir. Çünkü zaten bunların hepsi Allah'ın yarattığı, O'nun sanatkârane bir biçimde var ettiği şeylerdir. Yaratanların en güzeli, hüküm verenlerin en doğru hükmedeni ve merhametlilerin en merhametlisi olan Allah'ın şanı ne yücedir.

Ey kardeş! Bilesin ki, sanatkâr olan her insan, sanatını tamamlayabilmek için, kendisi de içinde olmak üzere yedi şeye, yedi harekete ve yedi yöne ihtiyaç duyar. Bunlar madde, mekân, zaman, organ (*alet*), aletler (*edevât*) ve harekettir. Kendisi de yedincisidir.

Her doğal sanatçı dört şeye muhtaçtır: Madde, mekân, zaman ve hareket.

Her nefsanî sanatçı iki şeye ihtiyaç hisseder: Madde ve hareket.

Her aklî sanatçı sadece forma ihtiyaç duyar. O da sanatkârane bir biçimde yaratılanların gerçek Yaratıcısı olan Allah'ın herhangi bir şeyden değil, yoktan var ettiği eseri olan *ilk Akıl*dır.

Şanı yüce olan Yaratıcı ise bunların hiçbirine ihtiyaç hissetmez. Çünkü onların, yani madde, form, mekân, zaman, hareket, organ ve aletler, hepsi, Yaratanın sanatkârane bir biçimde yoktan yarattığı şeylerdir.

Bölüm: Madde, Form ve Alet Üzerîne

Ey kardeş! Bil ki, bir cisim bazen madde, bazen konu, bazen form, bazen sanat eseri, bazen organ, bazen de alet olarak adlandırılır. Ancak (hepsine) cisim adı verilir. Madde, kabul ettiği şekil, işleme, boya vb. surete göre, sanatçı için "konu" olarak adlandırılır. Çünkü sanatçı şekil ve nakış şeklindeki sanatını o maddeden ve o madde üzerinde ortaya koyar. Madde onları (o şekil ve nakışı) kabul ettiğinde sanat eseri olur. Sanatçı onu kendi eserinde ya da başka bir eserde kullandığında "alet" olarak adlandırılır. Örneğin bir demir parçası, kabul ettiği her suret için "madde"; sanatını kendisinde (demir üzerinde) ortaya koyan demirci için bir "konu"; sanatçı ondan bir bıçak, balta, testere, eğe vb. yaptığında "sanat eseri"; kasap ya da başka biri bu bıçağı kullandığında "alet"; olarak adlandırılır. Balta ve diğerleri de böyledir.

Ey kardeş! Bil ki, sanatkâr insanların sanatlarında ortaya koyduğu eserler iki çeşittir: Basit ve bileşik. Basit olanlar dört çeşittir; toprak, su, hava ve ateş. Bileşik olanlar ise üç çeşittir:

Madenî cisimler, bitkisel cisimler ve hayvanî cisimler. Bunlar hepsi doğal sanat eserleridir. Doğal sanat eserlerinin hepsi nefsanî sanat eserleri; nefsanî sanat eserlerinin de hepsi ilâhî sanat eserleridir.

Bil ki, sanatkâr olan her insanın sanatında kullandığı organı ya da organları, aleti ya da aletleri olması gerekir. Organ ile alet arasındaki fark şudur: Organ (alet); el, parmaklar, ayak, baş ve göz, kısacası bedenin organlarıdır. Alet (edat) ise sanatkârın kendisi dışında olan bir şeydir. Marangozun baltası, demircinin çekici, terzinin iğnesi, kâtibin kalemi, ayakkabıcının bıçağı, berberin usturası vd. sanatçıların sanatlarında kullandıkları aletlerdir. Bunlar olmadan onların sanatları tam olmaz.

Bil ki, her sanatçının sanatında (kullandığı) şekilleri ve görüntüleri farklı aletler vardır. Bu, onun fiillerinin farklı oluşundaki sebeplerden biridir. O, bu aletlerden her biri ile sanatında çeşitli hareket ve fiiller ortaya koyar. Örneğin, marangoz, balta ile işleyip şekil verir; hareketi yukarıdan aşağıya doğrudur. Testere ile keser; hareketi önden arkaya doğrudur. Burgu (ya da matkap) ile deler; hareketi sağa ve sola doğru bükümsel harekettir, delme hareketi daireseldir. Bu kıyasla, her sanatçının sanatında biri dairesel, altısı düz olmak üzere yedi hareket bulunur. Bu, ilâhî hikmetin gereğidir. Çünkü *Semâ ve Âlem Risâlesi*'nde (*Risâletü's-semâi ve'l-âlem*) açıkladığımız gibi, yüce gök cisimlerinin hareketleri de yedi çeşittir: İlk yönelimde dairesel, altısı ise yersel harekettir. Ay altı âlemdeki cisimlerin hareketleri de onlara benzer şekilde olur. Çünkü onlar (gök cisimleri) neden (*illet*), bunlar (ay altı âlemdeki cisimler) ise nedenlidirler (*ma'lûlât*). Nedenlilerin özelliği, nedenlerinin ve etkilerinin, kendilerinde bulunmasıdır. Bundan dolayı bilge kişiler (*hukemâ*), çocukların, oyunlarında annelerinin, babalarının ve hocalarının sanatlarını taklit ettiği gibi, "ikincil şeylerin birincileri taklit ettiğini" söylemişlerdir.

Ey kardeş! Bil ki, sanatkâr olan her insanın sanatında uzuvlarından (organlarından) birini ya da el, ayak, sırt, omuz ve diz gibi birkaç uzvunu kullanması gerekir. Kısacası nefsin, bedende bulunan her bir uzuvla ilgili -başka uzuvla yapamadığı- bir ya da birkaç fiili vardır. Çünkü bedenin uzuvları, nefsin organları (alet) ve aletleri (edevat)dir. *Bedenin Oluşumu* (*Terkîbu'l-Cesed*), *Hisseden ve Hissedilen* (*el-hâss ve'l-mahsûs*), *Akıl ve Ma'kûl* ve *İnsan Küçük Âlemdir (el-İnsânu âlemun sağîrun)* risâlelerinde bu konunun bir boyutunu açıklamıştık.

Bölüm: Sanatkârların Konusunun İki Çeşit Olduğu Hakkında

Her sanatta (meslekte) bir konu (*mevzû*) gerekir. Sanatçı, sanatını ondan ve onda gerçekleştirir. İnsanların sanatında konu iki çeşittir: Ruhanî ve cismanî. Ruhanî konu, *Mantık Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-mantık*) açıkladığımız gibi, bilimsel sanatlardaki konudur. Cismanî konu ise, pratik sanatlardaki konudur. O da iki çeşittir: Basit ve bileşik. Basit konu toprak, su, hava ve ateştir. Bileşik konu ise üç çeşittir; madenî, bitkisel ve hayvanî cisimler.

Öyle sanatlar (meslekler) vardır ki, onlarda konu sadece sudur. Denizcilerin, sakaların, su taşıyıcılarının, içki işiyle uğraşanların (şarabiyyun), yüzücülerin vb. meslekleri böyledir.

Öyle sanatlar da vardır ki, onlarda konu sadece topraktır. Kuyu, nehir, kanal ve kabir kazıcılarının, maden arayıcılarının ve toprağı aktaran, taşı söküp çıkaran herkesin sanatı böyledir.

Bazı sanatlar da vardır ki, onlarda konu sadece ateştir. (Savaşta) ateş atıcılarının, ateşçilerin, meşalecilerin sanatı böyledir.

Bazı sanatlar da vardır ki, onlarda konu sadece havadır. Nefesli çalgı çalanların, boru (şeklindeki müzik aletlerini) üfleyenlerin ve bütün (nefesli alet) üfleyicilerinin sanatı böyledir.

Yine bazı sanatların konusu, -çömlekçilerin, nazar boncuğu üretenlerin, tencerecilerin, kerpiççilerin ve toprağı sulandırarak iş yapan herkesin sanatında olduğu gibi- sadece su ve toprak; bazı sanatların, -demircilerin, dökümcülerin, kurşuncuların, camcıların, kuyumcuların vb. mesleğinde olduğu gibi- "madenî cisimlerden biri"; bazılarının, -marangozların, hurma yapraklarıyla örme sanatçılarının, hasır örücüleri ve satıcılarının, sepetçilerin vb. sanatında olduğu gibi- "ağaçların gövdeleri, dalları ve yaprakları"; bazılarının konusu, -keten işleyicileri ve satıcılarının, kenevir ve kâğıt üreticilerinin vb. mesleğinde olduğu gibi- sadece "bitkilerin dış kabuğu"; bazılarının ağaç ve kenevir yaprakları, bitki çiçekleri, dalları ve kabukları; bazılarının ise -un tüccarlarının, pirinç ve çekirdek satıcılarının, şıracıların, tohum satıcılarının, tahin üretici ve satıcılarının, ağaçların meyvesinden ve bitki tanelerinden yağ üreten herkesin sanatında olduğu gibi- "ağaçların meyvesi ve bitki taneleri"dir.

Avcıların, koyun ve sığır çobanlarının, diğer hayvan güdücülerinin, veterinerlerin, kuşçuların mesleğinde olduğu gibi, bazı sanatların konusu hayvan; bazılarının ise et, kemik, deri, kıl, yün ve ipek gibi hayvanî cisimlerden biridir. Kasapların, et ızgara işi yapanların, aşçıların, dericilerin, ayakkabıcıların, terlikçilerin, kemercilerin, tulum üreticilerinin vb. meslekleri böyledir.

Bazı sanatların konusu, -ağırlık ve uzunluk birimi ölçücülerinin ve tartıcılarının mesleğinde olduğu gibi- "cisimlerin miktarları"; bazılarının -döviz bozanların, mezatçıların, değer biçenlerin vb. mesleğinde olduğu gibi- "eşyanın değeri"; bazılarının -doktorlarda ve kuaförlerde olduğu gibi- "insan bedeni"; bazılarının konusu ise -bütün öğretmenlerin sanatında olduğu gibi- "insan nefisleri"dir. Bu sanat iki çeşittir: Bilimsel ve pratik. Bilimsel sanatlar, *Bilimlerin Çeşitleri ve Türleri Risâlesi*'nde (*Risâletü ecnâsi'l-ulûmi ve envâihâ*) anlattığımız şekildedir. Onu elli bir risâlede geniş olarak açıkladık. Pratik sanatlar ise yukarıda anlattığımız şekildedir.

Bölüm: Organlara ve Aletlere Olan İhtiyaç

Ey kardeş! Bil ki, sanatkârların bazıları, sanatında bedeninin bir ya da iki uzvunu, dışarıdan da bir alet ya da birçok aletleri kullanmaya ihtiyaç hisseder. Çiftçi, inşaat ustası, deri tabaklayıcısı ve dokumacı böyledir. Bunların her biri sanatında dış aletlere, ayrıca elini ve ayağını kullanmaya ihtiyaç duyar.

Mamafih, dış aletleri kullanmaya ihtiyaç duyulmayan, bedenin bir uzvunun yeterli olduğu sanatlar da vardır. Örneğin hatip, şair, kadı, okuyucu vb. böyle yapar. Hepsi sadece dilini kullanır. Tarla bekçilerinin, öncülerin ve mevki sahiplerinin işlerinde sadece "gözetlemek" yeterlidir.

Kimi sanatkârlar, sanatlarını icra ederken iki uzvunu; örneğin hikâye anlatan kişi ve [ölünün arkasından para karşılığı] feryat eden kadın, elini ve dilini kullanır. Kimileri de bütün bedenini kullanır. Dans eden kişi ve yüzücü böyle yapar. Bazıları -koşucu ve yüzey ölçümcüsü gibi- mesleğinde yürümeye; bazıları ise -elbise tamircileri ve hallaçlar gibi- sürekli oturmaya ihtiyaç duyar.

Bazı sanatkârlar sanatlarını icra ederken -def çalan ve nefesli müzik aleti üfleyen kişi gibi- tek bir alete; bazıları ise -terzi ve kâtip gibi- iki alete ihtiyaç duyar. Çünkü terziye sana-

tında iğne ve makas; kâtibe ise kalem ve divit yeterlidir. Kâtibin (kalemini açmak için) bıçak kullanması, kâtipliğin değil, marangozluk sanatının gereklerindendir.

Bazı sanatkârların ise sürekli ayakta durması gerekir. Hallaç, pirinç döven kişi ve ayaklarıyla dolap döndüren kimse böyledir.

Bölüm: Ateşin Sanatta Yararlı Bir Alet Olduğu Hakkında

Ey kardeş! Bil ki, sanatların çoğunda ateşin kullanılması gerekir. Sanatında ateşi kullanan her sanatkâr, onu şu üç sebepten birinden dolayı kullanıyordur:

1. Konusundan dolayı; demirciler, dökümcüler, camcılar, kireç söndürücüler ve amacı "suret ve şekilleri kabul etmesi için maddeyi yumuşatmak" olan herkes (ateşi alet olarak kullanmak durumundadır). Çünkü onların konuları sert taşlar olduğunda, bu taşlar, ancak ateşle yumuşatıldıktan sonra suret ve şekil kabul eder ve sanatçıya ancak yumuşadığı zaman zihnindeki sanatı ona işleme imkânı verir. Madde o sureti kabul ettikten sonra, sanat eseri olur.
2. Çömlekçiler, tencereciler, nazar boncuğu yapanlar ve tuğla üreticileri gibi, ateşi (sanatı gereği) kullanan sanatçılar da vardır. Onların bundaki amacı, sureti maddeye -çabuk çıkmaması için- iyice yerleştirip sabitlemektir. Çünkü maddenin özelliklerinden biri; sureti kendi üzerinden çıkarıp, bileşiği, niteliği ve niceliği olmayan, basit bir cevher olduğu ilk haline geri dönmesidir.
3. Bir kısım sanatkârlar da ateşi konusunda ve eserinde kullanırlar. Aşçılar, ızgara et işi yapanlar, fırıncılar vb. böyledir. Onların amacı, yararlanmayı tam olarak sağlamak için, yaptıkları işi tam yapmak ve güzel pişirmektir.

Bölüm: Sanatların Dereceleri

Ey kardeş! Bil ki, bu sanatlardan bir kısmı(nın icrasında) ilk amaç, zorunluluktan kaynaklanır. Bir kısmı bu zorunlu olanlara tâbidir ve ona hizmet eder. Bir kısmı da onları tamamlayıp mükemmelleştirir. Bir kısmı ise (sadece) bir güzellik ve süstür (salt hobi olarak yapılır).

İlk amaç olan (zorunluluktan kaynaklanan) sanatlar üç çeşittir: Çiftçilik, dokumacılık (tekstil) ve inşaatçılık. Diğerleri ise bunlardan sonra gelir, onlara hizmet eder ve onları tamamlar. Bu şu demektir: İnsanoğlu cildi ince, (hayvanları koruyan) tüy ve kıl, (inciyi koruyan) sedef gibi koruyuculardan yoksun olarak yaratıldığından, zorunluluk onu dokumacılık sanatıyla elbise edinmeye sevk etti. Fakat dokumacılık sanatı, ancak eğirme ve büküm sanatıyla, büküm sanatı ise hallaçlık sanatıyla tamamlanır. Dolayısıyla bu üç sanat ona tâbi ve onun hizmetindedir. Elbise edinme, dokumacılık ile tamamlandığına göre, terzilik, elbiseyi beyazlatma, elbise tamirciliği ve nakışçılık onun mükemmelleştiricisidir.

Aynı şekilde, insan beslenmeye muhtaç olarak yaratıldığına göre, azık ve gıda ancak bitki tanelerinden ve ağaç meyvelerinden olacağı için, zorunluluk onu, ekip-biçme (çiftçilik) ve fidan dikme sanatına sevk etti. Ekip-biçme ve fidan dikme sanatı, toprağın sürülmesine ve yerin kazılmasına ihtiyaç hisseder. Bu da kazma, boyunduruk vb. ile tamamlanır. Kazma ve boyunduruk ise ancak marangozluk ve demircilik sanatı ile yapılır. O halde zaruret, onları öğrenmeyi gerektirir. Demircilik sanatı da madenciliğe ve başka bazı sanatlara ihtiyaç duyar. Bu durumda bunların hepsi, ekip-biçme ve dikme sanatına tâbi ve onun hizmetindedir.

Buğday taneleri ve ağaç meyveleri, dövülüp öğütülmeye ihtiyaç hissettiğinden, zorunluluk, öğütme ve sıkıp suyunu çıkarma sanatını öğrenmeyi gerektirir. Öğütme işlemi, ancak ekmek ve besinle tamamlandığından, bu defa fırıncılık ve pişirme sanatını öğrenme zorunluluğu ortaya çıkar. Onlar da kendilerini tamamlayan ve kendilerine hizmet eden başka sanatlara ihtiyaç duyar.

Aynı şekilde insan, sıcak ve soğuktan, yırtıcılardan korunmaya ve yiyeceklerini korumaya ihtiyaç duyduğundan, bu zorunluluk onu ev yapma sanatını öğrenmeye götürür. Ev yapma sanatı ise, marangozluk ve demircilik sanatına ihtiyaç duyar. Onlar da kendilerine yardım edecek ve birbirini tamamlayacak başka sanatlara ihtiyaç hisseder.

Süs ve güzellik sanatı ise, ipek, güzel koku vb. sanatları gibidir. Bütün sanatlarda "mahir" olmak; salt dünya hayatında yararlanılması için, suretleri maddeye işleyip, onları tamamlamak ve yetkinleştirmek demektir.

Ey kardeş! Bil ki bütün insanlar, zengin ya da fakir, sanatkâr ya da tüccardır. Sanatkârlar, eserlerine suretleri, nakışları, boyaları ve şekilleri, bedenleri ve aletleriyle işlerler. Amaçları, dünya hayatında yaşam standardını yükseltmek için, sanatlarının karşılığını görmektir. Ticaretle meşgul olanlar, alıp vermek suretiyle, alış-veriş yaparlar. Amaçları, aldıklarının verdiklerinden daha çok olmasını sağlamaktır. Zenginler, bu doğal ve endüstriyel ürünlere sahip olanlardır. Onları toplayıp biriktirmedeki amaçları, fakirlik korkusudur. Fakirler ise, onlara ihtiyaç hissedenlerdir. Arzuları, zengin olmaktır.

Bil ki, insanların çoğunun fakir olmasında ve zenginlerin fakirlikten korkmasındaki maksat, onları çeşitli meslekleri (sanatları) edinmek için çaba göstermeye, o mesleklerde sebat etmeye ve ticaret yapmaya teşviktir. Bunların hepsinde amaç, ihtiyaçları karşılamak ve ihtiyaç sahiplerine yardımcı olmaktır. Bunda da amaç, onların bu imkânlardan belli bir süre yararlanmalarıdır. Bu yararlanmanın ise asıl amacı, nefsin hakiki bilgilerle, güzel ahlâk, doğru görüşler ve temiz amellerle yetkinleşmesidir. Nefsin yetkinleşmesinde ise amaç, onun semanın melekûtuna yükselmesini mümkün kılmaktır. Bu ise madde denizinden ve tabiatın esaretinden kurtulmak, oluş ve bozuluş âleminin cehenneminden çıkıp ruhlar âlemi alanına girmek ve orada ebedi olarak sevinçli, mutlu ve lezzet içinde kalmaktır.

Bölüm: Her Sanatın Düşünmeye ve Akla Gereksinim Duyması Üzerine

Ey kardeş! Bil ki, biz bu sanatları ve meslekleri zikrettik ve bu risâleyi *Akıl ve Akledilen Risâlesi*'yle (*Risâletü'l-akl ve'l-makûl*) ilişkilendirdik. Çünkü bu sanatlar, insanın aklı, fikri, düşünme ve temyiz gücü ile elde edip gerçekleştirdiği sanatlardır. Bunların ise hepsi aklî ve ruhanî güç (*yetenek*)lerdir.

Akıl sahibi olan herkes, insan eliyle ortaya çıkan bu sanatlar ve fiiller üzerine düşündüğünde, bu bedenle beraber, bu muhkem fiilleri ve mükemmel sanatları bu bedenden ortaya çıkaran başka bir cevherin de varlığını anlar. Çünkü beden, öldükten sonra bütünüyle tamdır; ondan hiçbir şey eksilmemiştir. Fakat bu yeteneklerin hepsi ondan gitmiştir. O halde, bedenle beraber, ondan farklı başka bir cevherin de olduğu anlaşılmaktadır. O erdemlerin hepsi ondan dolayı kaybolmaktadır. Çünkü bu bedeni hareket ettiren, onun altı yönde de bir yerden başka bir yere intikalini sağlayan odur.

O cevher, beden aracılığıyla, kendi dışındaki başka şeyleri de hareket ettirir. (Örneğin) onunla (bedenle) beraber, sırtında ve omzunda yük taşır.[286] Bu cevher ayrıldığında, be-

den, -içine konulduğu, içinde oturup kalkamadığı, hareket edemediği ve içinde bulunmaktan hiç hoşlanmadığı- tabutu taşıyacak dört kişiye ihtiyaç duyar. Sonra yıkanmaktan ve defnedilmekten de hoşlanmaz.

İlim ehlinden, nefis hakkında bilgisi olmayan, onun cevherini tanımayan birçok kimse, insan eliyle ortaya çıkan bu muhkem sanatların ve mükemmel fiillerin hepsinin failinin, kendisine katılan (hulûl eden) hayat, güç, ilim vb. arazlarla beraber, et, kan, yağ, kemik ve sinirden meydana gelen beden olduğunu iddia etmişlerdir. Onlar bu arazların cisme (bedene) hulûl etmediğini bilmemektedirler. Halbuki onlar, nefsin cevherine hulûl eden nefsanî arazlardır. İnsan, "ölü bir beden" ile "canlı bir nefs"in toplamından ibaret olduğuna göre, (nefse bağlı olan) bu arazlar onda hayatı süresince bulunur, ölüm anında ise kaybolur. Zaten hayat, "nefsin bedeni kullanması"ndan, ölüm ise, "onu kullanmaya son vermesi"nden başka bir şey değildir. Tıpkı *uyanıklığın* nefsin beş duyuyu kullanmasından, *uykunun* ise onları kullanmaya son vermesinden başka bir şey olmadığı gibi.

Bölüm: Sanatların Üstünlüğü Üzerine

Ey kardeş! Bil ki, sanatlar (meslekler) birkaç yönden birbirinden üstündür:

1. Onlara konu olan (üzerinde gerçekleştiği) madde açısından,
2. Ortaya çıkan eserler açısından,
3. Onları öğrenip gerçekleştirmeye sevk eden zorunlu ihtiyaç açısından,
4. Sağladığı genel yarar açısından,
5. Bizzat o sanatın kendisi açısından.

Zorunlu ihtiyaç açısından sanatın üstünlüğü üç çeşittir. Önceden belirttiğimiz gibi dokumacılık, çiftçilik ve inşaatçılık (buna örnek olarak verilebilir).

Sanatın, üzerinde gerçekleştiği madde açısından üstünlüğüne örnek, kuyumcuların ve güzel koku satanların sanatıdır.

Ortaya çıkan eserleri açısından (üstün olan sanat) ise, feleklerin suretleriyle temsil edilen küre ve halkalarla, usturlap gibi gözlem aletleri yapanların sanatıdır. Bir parça bakırın değeri beş dirhemdir. Ondan bir usturlap yapıldığında ise, yüz dirheme eşdeğerde olur. Bu "madde"nin değeri değil, onun üzerine yapılmış olan "suret"in değeridir.

Kuyumcuların ve para basanların sanatına konu olan maddelerden, altın ve gümüşten dirhem ve dinar basıldığında ya da bir kuyumculuk işlemi yapıldığında eserle konu arasında, usturlap sanatında olduğu kadar değer farkı yoktur.

Mesleklerin, sağladığı genel yarar açısından üstün olanı ise, hamam işletmecilerinin ve temizlik işçilerinin vb. mesleğidir. Çünkü küçük-büyük, şerefli-şerefsiz, uygar-garip, uzak-yakın, herkes hamamdan aynı düzeyde yararlanır. Ondan yararlanma bakımından birbirine üstünlükleri yoktur.

Meslek sahiplerinin çoğunda, giyim-kuşam, yeme-içme, mesken vb. konularda aralarında fark olduğu gibi, mesleklerden yararlanma konusunda da fark vardır. Zenginin durumu fakirin durumundan farklıdır. Ancak hamam işletmecisi, kuaför vb. böyle değildir. Temizlik işçileri ve çöpçülerin işlerini bırakmalarında, şehir sakinleri için genel büyük bir zarar söz konusudur. Attarların (güzel koku satıcılarının) mesleklerinin konusu (malzemesi), temizlik işçilerinin konusunun tam zıddıdır. Onlar dükkânlarını ve çarşılarını bir ay kapatmış olsalar, temizlik işçilerinin işlerini bir hafta bırakmakla şehir sakinlerine verecekleri zararı veremez-

ler. Çünkü (temizlik işçilerinin işlerini bir hafta bırakmaları durumunda) şehir çöp ve pislik dolar. Orada yaşayanlara hayat çekilmez olur.

Sanatın bizzat kendisinden kaynaklanan üstünlüğe örnek olarak illüzyonistlerin, ressamların ve müzisyenlerin sanatı verilebilir. Şüphesiz illüzyon, el çabukluğu ve o sanatı icra eden kişinin, yaptığı hareketin sebebini (maharetle) gizlemesinden başka bir şey değildir. Hatta işin gerçeğini bilmeyenler gülmesine rağmen, akıllı kimseler o sanatçının maharetine hayretle bakarlar.

Ressamların sanatı ise doğal, beşerî ya da nefsanî sanat varlıklarının suretlerini taklit etmekten başka bir şey değildir. Hatta onlar sanatlarında o maharete ulaşırlar ki, eserlerine bakanlar, görünüşlerinin mükemmelliğinden dolayı ve güzelliklerine hayran kalarak, onları gerçek zannederler. Bununla beraber, resim sanatçıları arasında ciddi bir fark da mevcuttur: Bir ressam, bir yerde saf boyalarla ve güzel, parlak renklerle süslenmiş bir resim yapar, ona bakanlar güzelliğine ve parlaklığına hayran kalırlar. Fakat yine de bu sanatta bir eksiklik mevcuttur. Onu mahir, alanında uzman başka bir sanatçı görür, inceler, fakat önemsiz bulur. Yoldan bir kömür parçası alır, o resimlerin yanına, sanki elleriyle oradaki izleyicileri gösteren bir siyah adam (zenci) resmi yapar. İşte bundan sonra, oradaki resimleri ve boya çalışmalarını seyredenlerin bakışları, bu sanatçının sanatına, resimdeki adamın duruşunun, hareketinin ve işaretinin güzelliğine hayran kalarak, o resme yönelir.

Musiki sanatının üstünlüğü ise iki yöndendir: Birincisi bu sanatın bizzat kendinden kaynaklanan, ikincisi ise gönül (nefis)lerdeki etkisi açısındandır. Ayrıca bu sanatı icra eden sanatçılar arasındaki farklılıktan kaynaklanan bir üstünlük de söz konusudur. Mesela kimi sanatçıların çok güzel icrası, bu sanata ekstra bir üstünlük kazandırır. Nitekim sanatçı vardır; şarkı söyler, dinleyenlerin bir kısmını coşturur. Sanatçı vardır, şarkı söyler, bütün dinleyenleri coşturur. Anlatılır ki; bir sanatçı topluluğu, büyük liderlerden birinin davetinde bir araya gelmişlerdi. O esnada yanlarına bitkin görünüşlü, üzerinde tam bir zâhid elbisesi bulunan bir adam geldi. Davet sahibi, oradakilerin hepsini ayağa kaldırdı. Ancak davetlilerin yüzünde (bu durumu) yadsıyan bir hal belirdi. Davet sahibi, zâhid görünüşlü o adamın üstünlüğünü açıklamak istedi ve ondan, oradakilere, sanatından bir parça dinletmesini istedi. O da birkaç tahta parçası çıkardı, onlara bir düzen verdi. Yanında getirdiği telleri de çıkarıp onun üzerine gererek bunlardan bir müzik aleti oluşturdu. Sonra da onu çaldı. Çaldığı müzikle, o mecliste bulunan herkesi, zevk ve sevinçten güldürdü. Sonra değiştirip başka bir şey çaldı. Bu defa, orada bulunan herkesi, üzüntü ve duygusallıktan dolayı ağlattı. Sonra yine değiştirip başka bir şey çaldı, bu defa da herkesi uyuttu. Sonra da kalkıp gitti ve kim olduğu bilinemedi.

Ey kardeş! Bil ki, her sanatta mahir olmak, "gerçek Sanatkâr'a benzemek" demektir ki O, şanı yüce olan Yaratıcıdır. "Allah Teâlâ, (işinin ehli) usta ve mahir sanatçıyı sever" denilmiştir. Resûl'ün de şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Allah, sanatını güzel ve sağlam yapan sanatkârı sever." Bundan dolayı felsefenin tanımında da onun "insanın gücü ölçüsünde Tanrı'ya benzemek" olduğu ifade edilmiştir. Burada "benzemek" ile "bilim, sanat ve (başkalarına) bol bol hayır aktarma konularında benzeme"yi kastediyoruz. Şanı yüce olan Yaratıcı, âlimlerin en âlimi, hikmet sahiplerinin en hakîmi, sanatkârların en sanatkâr olanı ve hayırlıların en hayırlısıdır. Kim bu konularda bir derece üstünlük sahibi olursa, onun Allah'a yakınlığı artmış demektir. Nitekim yüce Allah, halis kulları olan melekleri nitelerken şöyle buyurmuştur: "*Rablerine -hangisi daha yakın olacak diye- vesile ararlar; O'nun rahmetini umarlar.*"[2]

2. İsrâ, 17/57.

Ey kardeş! Bil ki, vesile, ancak ilim, amel ve ibadetle olur. Çünkü kullar, aziz ve celil olan Allah'ın buyurduğu gibi, kendi çabaları ve gayretlerinden başka bir şeye sahip olamayacaklardır: "*Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.*"[3]

Bölüm: İnsanın Sanat Yeteneği

Bil ki, çocukların sanatları öğrenmesi, tabiatlarına göre farklılık gösterir. Onların tabiatlarının farklılığı ise doğumlarıyla ilgilidir. Bunu *Yıldızların Doğumlar Üzerinde Etkileri Risâlesi*'nde (*Risâletü te'sirâti'n-nücûmi fi'l-mevâlîd*) açıklamıştık. Şimdi burada konunun bir yönünü zikretmek istiyoruz:

Bil ki, bazı insanlar bir ya da birkaç sanatı, kolay bir şekilde öğrenmeye tabiatları gereği yatkındırlar. Hatta pek çok insan, bir sanatı, o sanatın ehli olan kişilerin çalışmalarını gördüğünde, yeteneğinin mükemmelliği sayesinde, küçücük bir çabayla, sanki o sanata tam olarak vâkıf olmuş gibi öğrenir. Bazıları ise çok güçlü bir öğrenmeye, sürekli bir teşvik ve ilgiye ihtiyaç hisseder. Buna rağmen bazen, eğer o sanat, onun tabiatına ve doğumunun gerektirdiği şeye uygun değilse, başarılı olamaz. Bazı insanlar ise kesinlikle sanat öğrenemezler. Sanata karşı bütünüyle ilgisiz ve yeteneksiz olurlar. Bunun sebebi, sanatın, çocuğa; ancak onuncu burcu yükseleninden yöneten yıldızın delâletiyle gelmesidir. Bu şu demektir: Eğer bir kimseyi, üç yıldızdan biri etkisi altına almışsa, o kimsenin bir sanatı öğrenmesi gerekir. Bu üç yıldız Merih, Venüs (*Zühre*) ve Merkür (*Utarid*)'tir. Şüphesiz her sanat için (önce) bir hareket (teşebbüs ve başlangıç, sonra) şevk ve heves, (sonra da o alanda) maharet ve uzmanlık gerekir. Hareket Merih, şevk Zühre, uzmanlık ise Utarid kaynaklıdır.

Yıldızların dördünden biri, eğer delâlette tek ise, sanat vermez (sanata kaynaklık etmez). Fakat sanata benzeyen davranışlara delâlet eder. Bunlar; güneş, Satürn (*Zühal*), Jüpiter (*Müşteri*) ve aydır. Kimi doğumunda güneş onuncu derecede kuşatır (etkisi altına alır)sa, o, kral çocukları gibi gururundan dolayı sanat öğrenemez. Müşterinin etkisi altına aldığı kimse ise, peygamberler ki onlara selam olsun ve onlara uyanlar gibi züht ve verâsından, dünyevi konularda çok az ile yetinip, ahirete yöneldiğinden dolayı, sanatı hem öğrenemez, hem de icra edemez. Zühalin etkisi altına aldığı kimse de, tembelliğinden ve tabiatının hareketten yana ağırlığından dolayı sanatı öğrenemez ve icra edemez, dilenciler dibi, geçim temininde zillete ve miskinliğe razı olur. Ayın etkisi altında olan kimse de aşağılığından, tabiatının rehavetinden ve anlayışının kıt oluşundan dolayı, kadınlar ve onlara benzeyen erkekler gibi, sanat icra edemezler.

Bundan dolayı, kadim dönemde Yunanlılar, bir çocuğu sanatlardan herhangi birine teslim etmek istediklerinde, belli bir günü tercih ederler, onu Sanatlar Tapınağına ve yıldızların şekillerinin (bulunduğu bir yere) götürürler, onun sanatına delâlet eden yıldızın putuna bir kurban keserler ve bunu doğumundan (doğumunun hangi yıldıza, dolayısıyla hangi sanata uygun düştüğünü) öğrendikten sonra, çocuğu o sanata teslim ederlerdi. Eğer onu doğumundan bilemezlerse, o tapmakta tasvir edilmiş olan sanatları çocuğa gösterirlerdi. Çocuk onlardan birine meylederse, o sanatın çeşitli durumlarına onu muttali kıldıktan (çeşitli yönlerini ona anlattıktan) sonra, çocuğu o sanata teslim ederlerdi.

Bil ki ey kardeş! Babaların ve ataların sanatı (mesleği), özellikle de doğumunun delâlet ettiği sanat, çocuklara, yabancıların sanatından daha yararlıdır.[291] Babalarının sanatında

---

3. Necm, 53/39.

ya da doğumunun delâlet ettiği sanatta çocuklar, daha mahir ve daha seçkin olurlar. Bundan dolayı, Erdeşir b. Babekân'ın siyasetinde, her tabakadaki insanlara, kesinlikle babalarının ve atalarının sanatına sarılmaları, onu terk etmemeleri şart koşulmuştur. Hatta (bazıları) bunun, aziz ve celil olan Allah tarafından Zerdüşt'ün kitabında farz kılındığını iddia etmiştir.

Bil ki, bunların hepsi, ehil olmayan kimselerin rağbet etmemesi için, siyasî erki (*mülk*) korumaya yöneliktir. Çünkü bu erke talip olanlar çoğalınca, aralarındaki çekişme artar. Çekişme artınca, huzursuzluk da artar, işler karışır, düzen bozulur. Düzen bozulunca ise, (kaçınılmaz olarak) onu hüsran ve helak takip eder.

Bölüm: Siyasî Erkin Amacı

Bil ki, siyasî erkin (*mülk*) amacı, gereklerini yerine getirmeyi terk etmek suretiyle bozulmaması için, mensuplarının dine olan bağlılıklarını korumaktır. Nebevî ve felsefî kanunlara tâbi pek çok kimse, eğer otorite (*sultân*) korkusu yoksa, dinin hükümleri ve sınırları altına girmeyi, farzlarını yerine getirmeyi, sünnetine uymayı, haramlarından kaçınmayı, emirlerine ve yasaklarına uymayı terk eder.

Bilesin ki, dini korumaktan amaç, hem din, hem de dünya işlerinin iyi olmasını istemektir. Dinin gereklerini yerine getirme terk edildiği zaman, hem din hem de dünya işleri bozulur, hikmet batıl olur. Fakat ilahî yönetim ve Rabbanî inayet, onların bozulmasına izin vermez. Çünkü ilahî yönetim ve Rabbanî inayet, dinin ve dünyanın varlığını, bekasını, düzenini, tamlığını ve yetkinliğini gerekli kılan nedendir. Bir sanat eserinde bulunan her suret, önce sanatkârın zihninde ve bilgisinde bulunur.

Bölüm: Cismin Kendiliğinden Hareket Etmediği

Ey kardeş! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, sanatkârların konuları, eserleri, organları, aletleri ve bedenleri, hepsi cisimdir. Cisim ise, cisimsel olması bakımından hareketli değildir. Oysa fiil ve davranışlar, ancak hareketle gerçekleşir. Bu durumda, cisimleri hareket ettiren başka bir cevher vardır ki biz onu "nefis" olarak adlandırıyoruz. Nasıl ki cisimler cisimsel olmaları bakımından tek bir cevherdir, nefisler de, nefsanî olmaları bakımından tek bir cevherdir. Ancak nefisler, güçlerinin farklı olması bakımından farklılık arz eder. Güçlerinin farklılığı ise, onların fiillerinin, bilgilerinin ve ahlâkının farklılığı sebebiyledir. Nitekim cisimlerin farklılığı da, onların şekillerinin farklılığı sebebiyledir. Şekillerinin farklılığı ise, arazlarının farklılığına dayanır.

Bil ki, bu âlemin cismi, bütün felekleri, yıldızları, unsurları ve bu unsurlardan meydana gelen şeyleriyle tek bir cisim olduğu gibi, nefsi de tek bir nefistir. Fakat bu âlem nefsinin; küllî güçleri nedeniyle küllî fiilleri, cinsle ilgili güçleri nedeniyle cinssel fiilleri, türsel güçleri nedeniyle türsel fiilleri, bireysel (şahsî) güçleri nedeniyle de bireysel fiilleri olunca; işte fiilleriyle birlikte bu güçler; "*cinssel, türsel ve bireysel nefisler*" olarak adlandırılır. Ki nefsin bireysel fiilleri, onun doğudan batıya, batıdan doğuya, kuzeyden güneye, güneyden kuzeye, yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya doğru hareket ermesidir. Bu durumda nefisler, farklı güçleri nedeniyle çoğalmış (birden fazla olmuş) olur. Güçleri de, meftun oldukları fiilleri sebebiyle çoğalmış olur. Tıpkı şekillerinin farklılığı sebebiyle, âlemin cisminin çok; arazlarının farklılığı sebebiyle de, şekillerinin çok olması gibi.

Âlem nefsinin küllî fiilleri; felekleri ve yıldızları, ilk yönelimde doğudan batıya doğru dairesel hareketle harekete geçirmesi, onlara özgü merkezi ise hareketsiz sabitlemesidir.

Onun cinssel fiilleri, *Sema ve Âlem Madde Risâlesi*'nde (*Risâletü's-semâ ve'l-âlem*) açıkladığımız gibi, her feleğin ve her yıldızın kendine özgü altı arızî hareketi ve *Oluş ve Bozuluş Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-kevn ve'l-fesad*) açıkladığımız gibi, ay altı âlemde bulunan dört unsura özgü doğal hareketlerdir.

Âlem nefsinin türsel (*nev'î*) fiilleri, dört unsurdan meydana gelmiş -madenler, bitkiler ve hayvanlardan ibaret- olan şeylere özgü türsel fiillerdir.

Bireysel fiilleri ise tek tek hayvanlardan ortaya çıkan fiiller ve insan eliyle meydana gelen, yukarıda anlatılmış olan sanatlardır.

Ey kardeş! Bil ki, nefis, özü gereği canlı, ruhanî bir cevherdir. Cisimlerden herhangi biriyle birleştiğinde, -tıpkı ateşin özü gereği sıcak, cismanî bir cevher olup, herhangi bir cisimle teması olduğunda onu da ısıtması gibi- kendisi gibi onu da canlı hale getirir.

Bil ki, nefsin biri "bilen (*allâme*)", diğeri ise "yapan (*fa'âle*)" olmak üzere iki gücü vardır[4]:

Nefis "bilme gücü" ile bilinebilir olan şeylerin suret (resim)lerini maddelerinden soyutlayıp onları kendi özünde şekillendirir. Böylece onun cevherinin özü, bu resimler için "madde" hükmünde olur. Resimler ise nefiste "suret" gibidir.

"Yapma gücü" ile ise, zihnindeki suretleri açığa çıkarıp, onları cisimsel maddeye nakşeder. Bu durumda cisim, suretler için "konu (*mevzû*)" olmuş olur.

İlim öğrenen herkesin zihninde, bilinebilir olan şeyin sureti, (önce) bilkuvve haldedir. Onu öğrendiği zaman, o şey, onun zihninde bilfiil olur. Aynı şekilde herhangi bir sanatı öğrenen herkesin zihninde, sanat eserlerinin suretleri, (ilk etapta) bilkuvve durumdadır. Onları öğrendiği zaman bilfiil hale gelirler. Zaten öğrenme; "kuvveden fiile giden yol"dan; öğretme de; "o yolda delâlet (kılavuzluk) etmek"ten başka bir şey değildir. Üstatlar (hocalar ve öğretmenler), "kılavuzlar"dır; onların verdiği eğitim (öğretim) de, bir "yol gösterme (*delâlet*)"tir. Öğrenme "yol", öğrenilen ise, arzulanan (ve) delâlet edilen şeydir. Çocukların nefisleri "*bilkuvve bilen*", üstatların nefisleri ise "*bilfiil bilen*"dir. Bilkuvve bilen her nefis için, kendisini kuvveden fiile çıkaracak bir "bilfiil bilen" nefis gereklidir.

Ey kardeş! Bil ki, sanatkâr olan her insan için, sanatını ve ilmini öğreneceği bir üstat gereklidir. Bu üstat da (o sanat ve ilmi), kendinden önceki üstadından almıştır. Bu, ilmini beşerden almayan bir kaynağa kadar böylece devam eder. Bu noktada şu iki durumdan biri gerçekleşir: Ya "o, o bilgiyi kendi zihin gücü, düşünmesi ve içtihadıyla elde etmiştir" deriz ya da onu peygamberlerin dediği gibi, "beşerî olmayan bir kaynaktan" aldığını söyleriz.

Ey kardeş! Şunu kesin olarak bil ki, ilimlerden herhangi birini bütünüyle kuşatan -ne peygamberler, ne filozoflar, ne de onların dışındakilerden- hiç kimse yoktur. (Herkes) "ancak kürsüsü yeri ve gökleri kaplayan (Allah)ın dilediği miktarda" (bilgiye sahip olabilir). "*Onları (yeri ve gökleri) koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O yücedir, büyüktür.*"[5]

İlimleri ve sanatları kendi akıllarının gücü, fikirlerinin ve zekâlarının parlaklığıyla elde ettiklerini iddia edenler, eğer doğal sanat eserlerini görüp gözlemlemeseler, onlar üzerine düşünüp kıyas yapmasalardı, (durum ne olurdu, o ilimleri ve sanatları elde edebilirler miydi, düşünmeleri gerekir.) Şüphesiz bu, (o ilim ve sanatlara) yol bulmaları için, onlara "Tabiatın

---

4. Daha uygun bir ifadeyle, bunlara; nefsin "bilme" ve "yapma" güçleri diyebiliriz. (ç.n)
5. Bakara, 2/255.

öğretimi" gibi bir şeydir. Aynı şekilde eğer Tabiat, Küllî Nefs ile Küllî Nefs de şanı yüce Yaratıcı tarafından var edilenlerin ilki olan Küllî Akıl ile teyit edilmiş olmasaydı (durum ne olurdu)? Şanı yüce olan Yaratıcı her şeyi dilediği şekilde destekleyendir. O, sebeplerin var edicisi ve akıl sahiplerinin aklını güçlendirenir.

Beşerî sanatları, onların konularını, amaçlarını, üstünlüğünü ve yararlarını burada bitirdik. İnsan gücünün ulaştığı en hayırlı sanatın; ilâhî dinin koyduğu (hükümler) olduğunu açıkladık. *İlâhî Kanun Risâlesi*'nde (*Risâletü'n-nâmûsi'l-ilâhî*) onun niteliğini ve şartlarını belirttik. Ey kardeş! Onun sırlarını öğrenmeye çalış. Umulur ki nefsin, gaflet ve cehalet uykusundan uyanır, aklî bilimlerin ruhuyla dirilir, Rabbanî âlimlerin hayatı gibi bir hayat sürer, (sonunda) mukarreb meleklerin yakınındaki ruhanîler âleminin ebedî cennetine ulaşırsın. Eğer bunu başaramazsan, (hiç olmazsa) hükümlerini korumak ve sınırlarına riayet etmek suretiyle dinin hizmetinde ol. (Bu sayede) umulur ki, ehlinin şefaatiyle madde denizinden, tabiatın esaretinden ve üzüntülerin kaynağı olan oluş ve bozuluşla, cisimler âleminin cehenneminden kurtulursun.

Ey kardeş! Allah seni de, bizi de, hangi beldede olursa olsun, bütün kardeşlerimizi de doğruya muvaffak kılsın! Şüphesiz O, kerem sahibi ve cömerttir.

Gerçek övgü âlemlerin Rabbi Allah'adır. Dua ve selâm Allah'ın elçisi Muhammed'e, onun pak ve temiz ailesine olsun.

Matematik Kısmının Dokuzuncu risâlesi: Ahlâkın Anlamı, Farklı Oluşunun Nedenleri ve Ahlâkî Hastalıkların Çeşitleri, Peygamberlerin Ahlâkına Dair Bazı Nükteler Ve Filozofların Ahlâkının Özü Üzerine[1]

1. Çeviri: Prof. Dr. İsmail Çalışkan. Cumhuriyet Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi Öğretim Üyesi.
Çeviri: Doç. Dr. Enver Uysal. Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

Hamd Allah'a, selam O'nun seçilmiş kullarının üzerine olsun. "*Allah mı daha hayırlıdır, yoksa O'na ortak koştukları varlıklar mı?*"

Cisimsel cevherler konusunu tamamladık. Onların maddelerini, formlarını ve bileşimlerini anlattık.

Yine spermin ana rahmine düşmesinden doğum gününe kadar insanın geçirdiği aşamaları zikrettik. Yıldızların ruhani güçlerinin ceninin bünyesine nasıl eklendiğini, insan tabiatına işleyen muhtelif huyların aydan aya onun tabiatına dokuz ayda nasıl yerleştiğini açıkladık. Bu dokuz aylık süre, çocuğun ana rahmine düşmesinden doğum gününe ve (dolayısıyla) dünya hayatındaki yüz yirmi yıllık ömrün başlangıcına kadarki doğal yaşam sürecidir. Bu, *Spermin Ana Rahmine Düşmesi Risâlesi*'nde (*Risâletü maskatu'n-nutfe*) adı geçen doğal yaşam süresidir.

Şimdi bu risâlede doğumdan sonra alışkanlıklar ve alışkanlıklara neden olan şeyler aracılığıyla kazanılan ahlâka iyice yerleşmiş olan tabiatlara sonradan eklenen şeyleri anlatmak istiyoruz. Bu da ruhun bedenden ayrılması ve ikinci bir doğum yani başka (ikinci) bir yaratılış olan ölüm anına kadarki dünya hayatında çeşitli tasarruflar sonucu ahlâka yeni şeylerin eklenmesi ya da ondan bir şeylerin eksilmesiyle gerçekleşir. Nitekim şanı yüce olan Allah şöyle buyurmuştur: "*Andolsun, ilk yaratılışı bildiniz. Niçin hatırlamıyorsunuz?*"[2] Burada yüce Allah ahiretteki yaratılışı kastetmektedir. "*Ve sizi bilmediğiniz bir âlemde tekrar var edelim diye (ölümü takdir ettik)*"[3]; "*İşte Allah bundan sonra (aynı şekilde) ahiret hayatını da yaratacaktır. Gerçekten Allah her şeye kâdirdir.*"[4]

Bölüm: İnsanın Her Türlü Ahlâka Yetenekli Olduğu

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir huzur ve mutluluk ile desteklesin! Bil ki, şanı yüce Allah, ay feleğinin altındaki süfli âlemin, insanların varlığı ile bayındır ol-

2. Vâkıa, 56/62.
3. Vâkıa, 56/61.
4. Ankebût, 29/20.

ması, onların ürettiği harika eserlerle dolması, namusî (*melekî*), melekûtî, felsefî, genel ve özel siyasetlerle tertip ve düzenin korunması ve âlemin en mükemmel haliyle varlığını sürdürmesi ve en son amacına ulaşması için, yeryüzünde kendisine "halife" olacak bir insan tayin etmek istedi. Bu konu Hermes yani İdris Peygamber'in (as) sahifelerinin dördüncü kitabında zikredilmiştir. Biz de *er-Risâletü'l-Câmia*'da anlattık, farklı risâlelerde işaret ettik ve bu risâlede de açıklayacağız. Rabbimiz halifesine önce topraktan ilginç bir yapıya, zarif bir yaratılışa, çeşitli organlara ve birçok güce sahip bir şekil verdi. Sonra diğer canlılardan daha üstün ve onlar üzerinde etkili olması ve onlarda dilediği gibi tasarrufta bulunması için, onu başka canlılardan daha güzel bir biçimde şekillendirip düzenledi. Sonra ona kendisinden bir ruh üfledi. Ardından bu toprağımsı bedeni, hayvani nefislerin en şereflisi ve en üstünü olan ruhanî nefs ile birleştirdi. Bu sayede insan hareket eden, hisseden, idrak eden, bilen ve istediği şeyi yapan bir varlık oldu. Sonra onun nefsini felekteki diğer yıldızların ruhani güçleriyle destekledi ki, insanın diğer bütün ahlâkları kabulü, bütün bilimleri, âdâbı, eğitimleri, siyasetleri ve her türlü bilgiyi öğrenmesi, bu sayede mümkün olur. Keza insanın bedeni farklı şekil ve görünüşteki organlarla donatıp mükemmelleştirildi. Bu sayede insan bütün beşerî sanatları, insanî fiilleri ve melekî amelleri gerçekleştirir.

Canlıların her türlü ahlâk ve tabiat özelliklerinin birbirini kabule yatkın olması için, insanın bedenî yapısında dört ana karışımı[5] ve dokuz karışımın (*mizâc*) hepsi en dengeli bir biçimde toplanmıştır. Bunun amacı, insanın bütün davranışlara, güzel sanatlara, birbirinden güzel eylemlere ve doğru siyasetlere yatkın olması ve bunların hepsinin ona kolaylaştırılmasıdır. Çünkü *Beşerî Sanatlar Risâlesi*'nde (*Risâletü's-sınâii'l-beşeriyye*) açıkladığımız gibi, insanın bunları tek bir organ, tek bir alet, tek bir huy (*huluk*) ve bir karışım (*mizâc*) ile gerçekleştirmesi mümkün değildir. Bunlardan amaç, insanın saygınlık kazanması, Rabbine ve Yaratıcısına benzemesidir ki, insan yeryüzünde O'nun halifesi, âlemi imar eden ve oradakilere sahip çıkan, canlıları yöneten, bitkileri yetiştirip büyüten, madenleri çıkarıp işleten, -dinî emirlerin ve felsefî eğitimin sınırlarını belirlediği şekilde- siyasî tedbirlerle yönetmek ve Rabbanî siyaseti gerçekleştirmek için yeryüzündekiler üzerinde egemenlik kurandır. Bunların hepsi, böyle bir itina, tedbir ve yönetim sayesinde, insanın mukarreb meleklerden biri haline gelip, cennetteki nimetlerden sonsuza dek yararlanmasını sağlamaya yöneliktir. Nitekim yüce Allah İsrailoğullarına gönderdiği peygamberlerden birinin kitabında şöyle buyurmuştur: "Ey insanoğlu! Ben seni sonsuzluk için yarattım. Ben asla ölmeyecek olan diriyim. Sana emrettiklerime uy, yasakladıklarımdan kaçın ki, sana da ölümün olmadığı ebedî bir hayat lütfedeyim. Ey insanoğlu! Ben, bir şeye 'ol' deyip, onun da o emre uyarak olmasını sağlama gücüne sahibim. Sana emrettiklerime uy, yasakladıklarımdan kaçın ki, seni de bir şeye 'ol' deyince, dediğinin olmasını sağlama gücüne sahip kılayım."

İşte bu anlattıklarımızla, insanın fıtratında ve tabiatında farklı huylar (*ahlâk*) bulunmasından amacın ne olduğunu ve bununla ne kastedildiğini açıklamış olduk. Şimdi birtakım "nedenler" üzerinde durmak istiyoruz ki, insan ahlâkının ve karakterlerin farklı oluşu bu nedenlerden kaynaklanmakta ve onlara bağlıdır: Bu nedenler kaç tanedir? Nelerdir? (Ahlâkın farklı oluşunda) nasıl etkili olurlar? Ve önceden açıklandığı gibi, niçin o nedenler? (Şimdi bunlar üzerinde duracağız.)

5. Dört karışım (*ahlât-ı erbaa*); kan, balgam, kara safra ve sarı safradan ibarettir. (ç.n.)

Bölüm: Ahlâk Farklılığının Çeşitli Yönleri

Ey kardeşim! Bil ki, insanların ahlâkı ve tabiatları, dört yönden farklılık arz eder:

a) Bedenlerinin karışımı ve bu karışımların yapısı yönünden,

b) Ülkelerinin toprağı ve iklimin farklılığı yönünden,

c) Atalarının, öğretmenlerinin, hocalarının, kendilerini büyüten ve terbiye eden kimselerin inançları,

d) Ana rahmine düştükleri anda ve doğumları anında astrolojik hükümlerin (*ahkâmu'n-nücûm*) gerekleri açısından.

Bunlar esas, diğerleri ise tali sebeplerdir. Söylediklerimizin doğruluğunun ve anlattıklarımızın hakikatinin ortaya çıkması için, bu konuyu açıklama ihtiyacı duyuyoruz. Önce bedenin karışımları yönüyle ve mizacın dengesinin bozulup, artma ve eksilme yönünde değişmesi, buna bağlı olarak da birbirine zıt, farklı ahlâk ve karakterlerin oluşması itibariyle (ahlâkın farklılığının) nedenleri üzerinde duracağız.

Bölüm: Ahlâkın Vücudun Karışımları Yönünden Farklı Oluşu

Ey kardeşim! Bil ki, sıcak (*mahrût*) tabiatlı insanlar, özellikle de kalp yapısı böyle olanlar, genellikle cesur kalpli, gönülleri cömert, korkulu işlerde düşüncesiz hareket eden, kararlılığı ve dikkati az, aceleci davranan, çabuk öfkelenen, ama öfkesi de çabuk geçen, kin gütmeyen, akıllı ve keskin zekâlı, tasavvur yeteneği güçlü kimselerdir.

Soğuk (*mebrûd*) tabiatlı olanlar, genellikle aptal, kaba tabiatlı, itici bir karaktere sahip ve ahlâken olgunlaşmamış kimselerdir.

Nemli/sakin (*mertûb*,) tabiatlı olanlar da genellikle zeki olmayan, işinde sebat etmeyen, yumuşak huylu, müsamahakâr, güzel ahlâklı, doğal konularda oldukça tedbirsiz ve sorumsuz davranmakla beraber, çabuk ikna olan ve çabuk unutan kimselerdir.

Kuru/sert (*yâbis*) tabiatlı olanlar ise, genellikle işlerinde sabırlı, sabit fikirli, zor ikna olan kimselerdir. Bunlarda sabır, kin, cimrilik, tutuculuk ve koruma duyguları ağır basar.

Bölüm: İsrailoğullarının Kitaplarından Birinde Yer Aldığı Şekliyle Âdem'in Yaratılışı

İsrailloğullarına gönderilen peygamberlerin kitaplarından birinde Âdem'in, ona selam olsun, yaratılışı ve bedeninin oluşumunun niteliği hakkında yer alan bilgiye göre şanı yüce olan Allah Âdem'i yarattığında şöyle buyurmuştur:

"Ben Âdem'i yarattım ve onun bedenini dört şeyden oluşturdum. Sonra bu dört şeyi, kıyamete kadar onun çocukları ve neslinin bedenleri için kaynak teşkil edecek ve büyümeleri için esas olacak şekilde miras bıraktım. Onun bedenini yaş ve kuru, sıcak ve soğuktan oluşturdum. Yani onu topraktan ve sudan yarattım, sonra ona nefs ve ruh üfledim. Bedeninin kuruluğu, topraktan olması; yaşlığı, sudan olması; sıcaklığı nefsten, soğukluğu ise ruhtan meydana gelmesi itibariyledir. Sonra bedene dört şey daha ekledim. Bunlar bedenin işleyişinin esaslarıdır. Beden ancak bunlarla varlığını sürdürebilir ve bunlar ancak diğeri sayesinde işlev görür. Bunlar; kara safra, sarı safra, kan ve balgamdır. Sonra onları birbiriyle kaynaştırdım. Kara safrayı kuruluğun mekânı, sarı safrayı sıcaklığın, kanı yaşlığın, balgamı da soğukluğun mekânı yaptım.

Bedenin esası ve dayanağı yaptığım bu dört karışım, hangi bedende dengeli bir biçimde bulunur, her biri fazla ya da eksik değil, tam dörtte bir oranında bulunursa, o bedenin sağlığı

tam, yapısı dengeli (*mutedil*) olur. Eğer onlardan biri diğerlerinden fazla olur, onlara baskın gelir ve onları yönlendirirse, bedene o cihetten ve onun fazlalığı oranında hastalık girer. Eğer eksik olur, diğerlerine karşı gücü zayıflar ve diğerleri ona baskın gelirse, bu defa onun azlığı ve diğerleri karşısında gücünün zayıflığı oranında, bedene onlar cihetinden hastalık gelir.

Sonra ona tıbbı ve tedavinin niteliğini, bedenin dengeli ve durumunun düzgün olması için, bedende eksik olan bir şeyin nasıl arttırılacağını, fazla olan bir şeyin de nasıl azaltılacağını öğrettim. Hastalığı da tedaviyi de, hastalığın bedene fazlalık cihetinden mi, yoksa eksiklik cihetinden mi geldiğini bilen, ayrıca bu hastalığı tedavi edecek ilacı da bilen mahir doktor, (bedende) eksik olan şeyi arttırır, fazla olanı da azaltır; böylece bedenin durumu yaratılışa uygun istikametini bulur, her şey dengi olanlarla birlikte mutedil (*dengeli*) bir hal alır.

Sonra bedeni oluşturduğum bu karışımları, üzerine insanoğlunun ahlâkının inşa edileceği ve kendilerine göre tanımlanacağı birtakım tabiatlara ve ilkelere dönüştürdüm de topraktan azim ve kararlılığı, sudan yumuşak başlılığı, sıcaklıktan öfke ve hiddeti, soğukluktan da sabır ve tahammülü var ettim.

Eğer kuruluk insanı alıp aşırılığa sürüklerse, insanın azmi sertliğe ve kabalığa; nemlilik alıp yönlendirirse, yumuşaklığı yılgınlığa ve mihnete; sıcaklık yönlendirirse, öfke ve hiddeti tutarsızlık ve terbiyesizliğe; soğukluk yönlendirirse, sabır ve tahammülü oyalanma ve ahmaklığa dönüşür.

Eğer bunlar dengeli ve birbirine eşit düzeyde olursa, onun ahlâkı dengeli, işi de istikamet üzere olur; sabrında azimli, azminde yumuşak başlı, yumuşak başlılığında sakin ve huzurlu, hiddetinde de ihtiyatlı [teenni sahibi] olur. Huylarından hiçbiri diğerine üstünlük sağlamaz, (bedeninin) karışımlarından hiçbir tabiat onu ölçülü davranmaktan [itidâl] uzaklaştıramaz. (Böyle olduğu için) onlardan istediğini arttırır, istediğini azaltır, dilediği şekilde dengeyi sağlar.

Sonra ona kendi ruhumdan üfledim, bedenine nefs ve ruh ekledim. İnsanoğlu *nefs* ile işitir, görür, koklar, tat alır, dokunur, hisseder, yer, içer, uyur, oturur, güler, ağlar, sevinir ve üzülür. *Ruh* ile de akleder, anlar, bilir, öğrenir, hayâ eder, rüya görür, sakınır, öne çıkar, engeller, ikramda bulunur, durur ve saldırır. Hiddeti, korkusu, şehveti, oyun ve eğlencesi, gülmesi, şerefsizce davranışları, düzenbazlığı, hilekârlığı, kabalığı ve ahmaklığı nefsinden; yumuşak huyluluğu ve vakarı, iffet ve hayâsı, güzellik ve letafeti, anlayışı, cömertliği, mahareti, sadakati, dostluğu ve sabrı da ruhtan kaynaklanır. Akıl sahibi olan bir kimse, nefisten kaynaklanan huylardan birinin kendisinde galip gelmesinden korkarsa, ruhun huylarından onun zıddı olan bir huy ile ona karşılık verir ve o huya itina gösterir. Böylelikle onu dengeli hale getirip güçlendirir. Örneğin hiddete yumuşak başlılık ile, korkuya vakar, şehvete iffet, oyuna hayâ, eğlenceye güzellik ile, gülmeye keder, rezilliğe şeref, düzenbazlığa cesaret, yalana doğruluk, kabalığa nezaket, aceleciliğe sabır, çılgınlığa da tahammül ile karşılık verir. Çünkü *her (ahlâkî) hastalık zıddı ile tedavi edilir.* İnsanın kabalığı, cimriliği, sertliği, açgözlülüğü, ümitsizliği ve cesaretsizliği, direnme ve ısrarı topraktan; yumuşaklığı, kolaylığı, doğallığı, iyiliği, cömertliği, hoşgörüsü, gücü, yakınlığı, geleceğe güvenle bakması, ümit ve sevinci sudan kaynaklanır. Akıl sahibi biri, kendisinde toprağımsı huylardan birinin baskın geleceğinden korkarsa, suyumsu (*mâî*) huylarda onun zıddı olan bir huyla ona karşılık verir, onu dengeleyip güçlendirmek için ona itina gösterir. Örneğin kabalığa yumuşaklık ile, cimriliğe cömertlik, sertliğe nezaket, açgözlülüğe konukseverlik, ümitsizliğe umut, cesaretsizliğe kendine güven ile, direnmeye kabul, ısrara da adalet ile karşılık verir."

Ey kardeşim! Bilesin ki, (insanın sahip olduğu) huylardan her birinin benzer kardeş huyları ve tam tersi olan zıtları vardır. Bunlardan her birinin birbirinden farklı ve birbirine zıt fiilleri mevcuttur ki, bunlar netleşmesi ve bilinebilmesi için açıklanmaya ihtiyaç duyar. Çünkü bu konu, üstün bilimlerden ve latif bilgilerdendir. İnsanoğlunun güzel ahlâkı ve cennetin sakinleri olan meleklerin ahlâkı, bu bilim sayesinde bilinir ki, yüce Allah *"değerli yazıcılar*[6], *"değerli ve güvenilir kâtipler"*[7] ifadeleriyle bu meleklerin ahlâkından bahsetmektedir. Yine bu konu sayesinde -Yüce Allah'ın *"her ümmet (cehenneme) girdikçe yoldaşlarına lanet edecek."*[8] ve *"onlar rahat yüzü görmesin (derler). Onlar mutlaka ateşe gireceklerdir."*[9] ifadeleriyle dile getirdiği- ateşin sakinleri olan şeytanların ahlâkı da bilinir.

İşte bu anlattıklarımızla, insanların ahlâkının, bedenin karışımlarının yapısı itibariyle farklı oluşuna neden olan sebepler kısmen açıklığa kavuştu. Şimdi kısaca bölgelerin toprağının (coğrafî yapısının) ve iklim değişikliklerinin farklılığı nedeniyle ahlâkın farklılığına yol açan sebepler üzerinde durmak istiyoruz.

Bölüm: Bölgelerin Yapısının Ahlâk Üzerinde Etkisi

Ey kardeşim! Bil ki, bölgelerin, şehirlerin ve köylerin toprakları ve havaları -örneğin kuzeyde, güneyde, doğuda ya da batıda bulunmalarına, dağ başlarında, vadilerde ve alçak yerlerde, deniz sahillerinde, nehir kenarlarında, çöl ve çorak ya da ormanlık ve çukur bölgelerde, killi ve gübreli ya da taşlık, kayalık, çakıllı ve kumlu yerlerde ya da nehirlerin arasında ağaçlık, ziraata verimli, güllük-gülistanlık bahçelerden oluşan yumuşak topraklı ve düz arazîlerde bulunmalarına göre- birçok yönden farklılık ve değişiklik arz eder.

Aynı şekilde bölgelerin hava şartları da dört rüzgârın hareketine ve bunların yön değiştirmesine, burçların bu bölgeler üzerindeki doğuş yerlerine ve yıldızların ışıklarının ufuktan bölge üzerine düşme yerlerine göre farklılık gösterir.

İşte bütün bunlar insan bedenindeki karışımların yapısının farklılaşmasına sebep olur. Bedendeki karışımların yapısının farklı oluşu da o bölgede yaşayanların ahlâkının, tabiatlarının, renklerinin, dillerinin, adetlerinin, düşüncelerinin, inançlarının, davranışlarının, sanatlarının ve yönetim anlayışlarının farklı olmasına neden olur. Biri diğerine benzemediği gibi, her millet belirtilen bu konularda, başka milletlerde bulunmayan, kendine özgü niteliklere sahip olur.

Örneğin sıcak bölgelerde doğup büyüyen ve o ortamda yetişen kimselerin bedenlerinin karışımlarında, genellikle "soğukluk" hâkim olur. Oysa soğuk bölgelerde doğup büyüyen ve o ortamda yetişenlerin bedenlerinin karışımlarında "sıcaklık" hâkim olur. Çünkü sıcaklık ve soğukluk, birbirinin zıddıdır. Aynı yerde ve aynı durumda bir arada bulunmazlar. Fakat varlıklarını koruyabilmeleri için, biri görünüre çıktığında, diğeri gizlenip saklanır. Çünkü sıcaklık ve soğukluk olmaksızın, varlıklar ne var olabilir, ne de varlıklarını sürdürebilir.

Habeşliler, Zenciler, Nübeler, Sind ve Hintliler gibi güney bölgelerinde yaşayanların bedenlerinin yapısı, bu anlattıklarımızın kanıtıdır. Güneşin bu bölgeler üzerine senede iki defa yakınlaşması sebebiyle, bu bölgelerin atmosferi ısınır, hava oldukça sıcak olur, insanların be-

6. İnfitar, 82/11.
7. Abese, 80/16.
8. A'raf, 7/38.
9. Sâd, 38/59.

denlerinin dış yüzeyi güneşten yanar, derileri siyahlaşır, bu sebeple saçları kıvırcık olur. Ama bedenlerinin içi soğuk olur, bu nedenle de kemikleri ve dişleri beyaz, gözleri iri, burunları geniş, ağızları büyük olur.

Kuzey bölgelerinde yaşayanların durumu ise bunun tam tersidir. Nedeni; dünyanın güneş etrafında dönerken yörüngesinin bu bölgeye oldukça uzak olması, ne kışın ne de yazın oraya yaklaşmaması, bundan dolayı bu bölgelerde havanın çok soğuk olmasıdır. Durum böyle olunca, bu bölgede yaşayanların derileri beyaz, bedenleri nemli, kemikleri ve dişleri kızıl olur. Cesaret ve kahramanlık aralarında yaygın olur, saçları düz, gözleri küçük olur, sıcaklık bedenlerinin içinde saklı kalır.

İşte bu kıyasa dayanarak, doğal yapısı ve havası birbirine zıt olan bölgelerde yaşayan, birçok konuda ve genel durumları itibariyle tabiatları ve ahlâkları birbirinden farklı olan insanların özellikleri böyle ifade edilebilir.

Bu anlattıklarımızla, insanların ahlâkının, yaşadıkları bölgenin toprağına ve havasına göre farklılık arz ettiği, bir bakıma açıklığa kavuştu.

Şimdi kısmen astrolojik nedenlerden bahsetmek istiyoruz: Merih, Aslan kalbi vb. ateşimsi (*nâriyye*) yıldızların egemen olduğu dönemlerde ateşimsi burçlarda doğanların bedenlerinin karışımında (*mizâc*) sıcaklık ve safra gücünün; Venüs (*Zühre*) ve Akyıldız gibi suyumsu (*mâî*) yıldızların egemen olduğu dönemlerde suyumsu burçlarda doğanların bedenlerinin karışımında ise yaşlık ve balgamın oranı daha yüksek olur. Aynı şekilde, Satürn (*Zühal*) vb. sabit yıldızların egemen olduğu dönemlerde toprağımsı burçlarda doğan kişilerin bedenlerinin karışımında kuruluk ve kara safra; Müşteri (*Jüpiter*) vb. sabit yıldızların egemen olduğu dönemlerde havâî burçlardan birinde doğanların bedenlerinin karışımında ise kan oranı fazla olur ve onlarda denge (*itidâl*) hâkim olur. Konunun uzmanları ve tecrübe sahipleri, bu anlattıklarımızın gerçek, tasvir ettiklerimizin doğru olduğunu bilirler.

Burada anlattıklarımızla, insanın tabiatına yaratılışta yerleştirilmiş olan bir ahlâkın varlığını gerektiren nedenler açıklığa kavuşmuş oldu.

Şimdi insanın tabiatına yaratılışta yerleştirilmiş olan ahlâkın (*ahlâk-ı merkûze*) ne olduğunu ve bu doğrultuda günlük yaşamda kazanılan ahlâkın (*ahlâk-ı müktesebe*) ne olduğunu, ayrıca bundaki amacı ve bu iki ahlâk, yani "yerleşik ahlâk" ile "kazanılmış ahlâk" arasındaki farkı açıklamak istiyoruz.

Bölüm: Ahlâkın Mahiyeti

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir huzur ve mutluluk ile desteklesin! Bil ki, yaratılışta insanın tabiatına işlenmiş olan ahlâk (*ahlâk-ı merkûze*); bedenin organlarından her birinde (bir şeye) "*hazır ve yatkın olma*" halidir. Bu yatkınlık sayesinde, nefse herhangi bir davranış ya da ameli, herhangi bir sanatı ortaya koymak, ilimlerden herhangi birini, bir edep ve ahlâkı ya da bir siyaseti (uzun uzun) düşünüp taşınmadan öğrenmek kolaylaşır.

Örneğin insan, tabiatı itibariyle cesarete yatkın olduğunda, korkulacak şeylerin üzerine düşünüp taşınmadan gitmek, ona oldukça kolay gelir. Cömertliğe yatkın olduğunda, "vermek"; iffete yatkın olduğunda, uzun uzun düşünmeden "haram ve dinen sakıncalı olan şeylerden kaçınmak" onun için kolay olur.

Aynı şekilde, yaratılış itibariyle tabiatı "itidâle yatkın" olan kimseye, düşmanlık durumlarında kendine hâkim olmak, muamelelerinde âdil ve insaflı olmak kolay gelir.

İnsanın tabiatına yaratılıştan yerleşmiş olan diğer huylar (*ahlâk*) ve seciyeler de, bu örneklerle ve bu kıyasla (kolaylıkla anlaşılır.) Bunlar nefsin, fiillerini, bilgilerini, sanatlarını ve yönetim becerilerini düşünüp taşınmadan, kolaylıkla ortaya koyabilmesi için insanın tabiatına yerleştirilmiştir.

Tabiatı, yukarıda anlatılanların zıddı olan şeylere yatkın olan kimse, bu özellikleri kullanırken ve fiillerini ortaya koyarken bir düşünüp taşınmaya, derin ve zorlu bir çabaya (*ictihâd*) ihtiyaç duyar. İnsan bu davranışlara ancak bir emir ve yasak, vaat ve tehdit, övgü ve yergi, teşvik ve uyarıdan sonra sevk olur. İşte insan tabiatında -onun zıddı olarak- bulunan her şeyin hükmü bu örnekte ifade ettiğimiz gibidir; (zıt eğilimlere) sahip olan kimse bir emir ve yasağa, düşünmeye, çaba ve teşvike ihtiyaç duyar. İşte dinin emir ve yasaklarının çoğu, bu sebeple gelmiştir (tabiatına iyi huylar iyice yerleşmemiş olan kimseler, iyilikleri ancak bir emir ve vaat ile gerçekleştirir, kötülüklerden de ancak bir yasak ve tehdit sayesinde uzak dururlar). Dinin bazı vaatlerde bulunması, birtakım şeylerden sakındırması, bazı şeyleri teşvik etmesi ve bazı uyarılarda bulunması, bundan dolayıdır.

İnsan bir birey olarak, tabiatı itibariyle bütün huylara (*ahlâk*) yatkın ise, onun bütün davranışları ve bütün sanatları ortaya koyması, bir güçlük oluşturmaz. Fakat tabiatı itibariyle bütün huyları kabule, bütün sanatları ve amelleri ortaya koymaya yatkın olan insan, cüz'î (tikel; birey olarak) insan değil, küllî (*tümel*) mutlak insandır.

Bil ki, (tek tek) insanların hepsi, bu "*mutlak insan*"ın bireyselleşmiş (*eşhâs*: şahıs olarak -somut şekilde- ortaya çıkmış) halidir. İnsanoğlunun atası Hz. Âdem'in yaratıldığı günden büyük kıyamete kadar yeryüzünde "Allah'ın halifesi" olduğunu ifade ettiğimiz insan, işte bu "mutlak insan"dır. O, *Öldükten Sonra Dirilme Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-ba's*) açıkladığımız gibi, yüce Allah'ın; "*Sizin yaratılmanız ve diriltilmeniz, ancak tek bir nefsin yaratılması ve diriltilmesi gibidir.*"[10] ifadelerinde buyurduğu üzere, tek tek her insanda bulunan insanî-küllî nefstir.

Ey kardeşim! Allah seni kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, yeryüzünde "Allah'ın halifesi" olduğunu söylediğimiz bu mutlak insan, tabiatı itibariyle beşeri ahlâk (huylar)ın, insanî ilimlerin ve hikmetli sanatların hepsini kabule yatkın olarak yaratılmıştır. Bu insan, her zaman mevcuttur ve insan bireylerinden her biri ile beraberdir. Bu bireyden o mutlak insanın fiilleri, ilimleri, ahlâkı ve sanatları ortaya çıkar. Fakat bireylerden bir kısmı, bu ilimlerden ve sanatlardan, huylardan (*ahlâk*) ve davranışlardan birini kabule daha fazla yatkındır. Bunları ortaya koymak da onlara, o oranda (kolay) olur.

Bölüm: Ahlâk Eğitiminde Model

Bil ki, günlük alışkanlıklar, sürekli yapılmak suretiyle, kendilerine benzeyen (bir) ahlâk (oluşturup, onu) güçlendirir. Örneğin bilimsel konulara kafa yorup araştırma yapmak, ders verip konuları karşılıklı müzakere etmek, bilimlerde uzmanlığı, derinlik ve yetkinliği arttırır. Aynı şekilde, çeşitli sanatların pratik uygulamasını yapmak, o sanatlarda uzmanlığı pekiştirir, hocalık yeteneğini güçlendirir.

Bütün ahlâk (*huylar*) ve seciyeler böyledir. Örneğin çocukların çoğu, eğer çocukluğu cesur, kahraman ve silahşörler arasında geçmiş, onlarla beraber büyümüşse, doğal olarak

10. Lokman, 31/28.

onların ahlâkına sahip olur ve onlara benzer. Aynı şekilde, çocukluğu kadınlar, eşcinseller ve özürlüler arasında geçmiş ve onlarla beraber büyümüş olan çocukların çoğu, yine doğal olarak onların ahlâkına sahip olacak ve bütün huyları itibariyle olmasa bile, bazı huylarında onlara benzeyecektir.

Çocukların, küçüklüğünden beri anne ve babalarının ya da kardeşlerinin, sürekli beraber oldukları akranları, arkadaşları, öğretmenleri ve hocalarının ahlâkının etkisiyle "tabiatları" haline gelen ahlâk ve seciyelerinin hükmü, yukarıda anlatılanlara kıyasla anlaşılabilir.

Bölüm

Ey kardeş! Bil ki, bazı insanların inancı ahlâkı doğrultusunda, bazılarının ise ahlâkı inancı doğrultusunda olur.

Örneğin Merih tabiatlı (Mars gezegeninin etkisinde) olanların nefsi, içinde taassup, çekişme ve husumet fazla olan inanç ve görüşlere; Müşteri tabiatlı (Jüpiter gezegeninin etkisinde) olanların nefsi ise, züht, verâ ve nezaketi önemseyen inanç ve görüşlere meyilli olur. Dolayısıyla insanların inançları ve kanaatleri, bu örneklerde ahlâklarına tâbidir.

Ahlâkı inancına tâbi olan kimse ise, bir görüşe inanıp, bir mezhebe girdiğinde, ahlâkı ve seciyesi de inancına ve girdiği mezhebe uygun olur. Çünkü o, bütün yapıp-etmelerinde ilgi ve gayretinin çoğunu, mezhebinin başarısına ve inancını gerçekleştirmeye harcar. Bu da onda bir "ahlâk ve seciye", vazgeçip terk etmesi çok zor "âdet" halini alır.

Övgü ve yergi, ödül verme ve cezalandırma, vaat ve tehdit, teşvik ve uyarı türünden karşılıklar, ahlâkın işte bu çeşidi için söz konusudur. Çünkü bu ahlâk, sahibi tarafından kazanılmış ve onun bir fiilidir. Şu rivayet buna güzel bir örnektir:

İki kişi bir yolculukta arkadaşlık ettiler. Biri Kirmanlı bir Mecusi, diğeri ise İsfahanlı bir Yahudi idi. Mecusi bir katıra binmişti ve beraberinde bir yolcunun yolda ihtiyaç hissedeceği azık, giyim vb. her şey vardı. Gayet rahat bir yolculuk yapıyordu. Yahudi ise yaya idi, yanında azık ve yiyecek bir şey yoktu. Konuşurlarken bir ara Mecusi Yahudi'ye sordu: "Senin inancın ve mezhebin nedir ey Hûşak?" Yahudi şu cevabı verdi: "İnancıma göre, gökte bir Tanrı vardır. O, İsrailoğullarının Tanrısıdır ve ben ona ibadet eder, ondan ister, dilediğimi ondan dilerim. Bol rızık, uzun ömür, beden sağlığı, âfetlerden korunma ve düşmanlara karşı yardım hep ondandır. Ben ondan hem kendim için, hem de dinimi ve inancımı paylaşan herkes için hayır dilerim. Dinime ve inancıma karşı olanları düşünmem. Aksine dinime ve inancıma karşı çıkanların kanının ve malının helâl olduğuna, onun yardımının, öğüdünün ve desteğinin, rahmetinin ve şefkatinin ona haram olduğuna inanırım".

Sonra Mecusi'ye dedi ki: "Sen sordun, ben de sana dinim ve inancım hakkında bilgi verdim. Şimdi de ey Muga! Sen bana dinini ve inancını anlat".

Mecusi de şöyle dedi: "Benim inancım ve görüşüm o ki, ben iyiliği hem kendim, hem de bütün insanlar için dilerim. İster benim dinimden olsun ve benimle aynı inancı paylaşsın, isterse dinime ve inancıma karşı çıksın, hiç kimsenin kötülüğünü istemem."

Yahudi dedi ki: "Senden olmayan kimse sana zulmetse ve saldırsa bile mi?"

O da; "Evet. Çünkü ben, gökyüzünde her şeyden haberdar, bütün mükemmelliklere sahip, âdil, hikmet sahibi, her şeyi bilen, yaratıklarla ilgili hiçbir şey kendisine gizli kalmayan bir Tanrı'nın var olduğunu biliyorum. O, iyilik yapanlara iyiliklerinin, kötülük işleyenlere de kötülüklerinin karşılığını verir" deyince, Yahudi Mecusi'ye;

"Senin dinine uyduğunu ve inancını gerçekleştirdiğini görmüyorum" dedi.

Mecusi "Bu nasıl olur?" diye sorunca, dedi ki; "Çünkü ben senin hemcinsinim. Benim yorgun ve aç yürüdüğümü görüyorsun. Sen ise binektesin, karnın tok ve keyfin yerinde."

Mecusi, "Doğru söylüyorsun. Peki, ne istiyorsun?" deyince, Yahudi dedi ki, "Bana da yiyecek ver ve dinlenmem için bir müddet katırına binmeme izin ver. Çünkü çok yoruldum."

Bunun üzerine Mecusi katırdan indi, arkadaşına sofrasını açtı. Yahudi karnını doyurdu. Sonra Mecusi onu katıra bindirdi, kendisi ise yaya, konuşarak bir müddet beraber yürüdüler. Yahudi binmenin keyfine varıp Mecusi'nin de iyice yorulduğunu anlayınca, atı sürüp, onu geride bıraktı. Mecusi arkasından koştu ise de, ona yetişemedi. Ona;

"Ey Hûşak! Beni bekle. Katırdan in, ben çok yoruldum" diye bağırdı. Yahudi;

"Ey Muga! Ben sana inancımı anlattım. Sen de bana anlattın. Değil mi? İşte şimdi inancını uygulayıp gerçekleştiriyorsun. Aynı şekilde ben de inancımı uygulayıp gerçekleştirmek istiyorum" diye cevap verdi ve atı sürüp gitti, Mecusi de peşinden koşarken şöyle sesleniyordu:

"Yazıklar olsun sana ey Hûşak! Bekle beni azıcık. Biraz da ben bineyim. Beni bu çöl ortasında bırakma. Yırtıcı hayvanlar yer. Açlıktan ve susuzluktan ölürüm. Ben sana nasıl acıdıysam, sen de bana acı." Onun çağrısı, Yahudi'ye kâr etmiyordu. Ona aldırmadı, yoluna devam edip gözden kayboldu.

Mecusi, arkadaşından ümidini kesip, ölümün artık kendisine yakın olduğunu hissedince, inancını bütünüyle ve o inancı çerçevesinde kendisine anlatılan; gökyüzünde her şeyden haberdar, mükemmel, her şeyi bilen, âdil, yaratıkların hiçbir şeyi kendisine gizli kalmayan bir Tanrı olduğunu düşündü. Başını semâya çevirdi ve dedi ki:

"Ey Tanrım! Biliyorsun ki, ben bir dine inandım, onu uygulayıp gerçekleştirdim. Seni, duyduğum, bildiğim ve şahit olduğum bütün güzelliklerle niteleyerek anlattım. Sana dair anlattıklarımın doğruluğunu Hûşak'a göster ki, bunların hakikat olduğunu o da bilsin."

Mecusi biraz yürümüştü ki, birden Yahudi'yi gördü. Katır onu üzerinden atmış ve boynu kırılmıştı. Biraz uzakta bir yerde sahibini bekliyordu. Mecusi katıra yetişince, ona bindi ve yoluna devam etti. Yahudi'yi kendi kendine çabalar ve ölüm korkusuna çare arar vaziyette bıraktı. Yahudi arkasından bağırdı:

"Ey Muga! Bana acı, beni de götür. Beni bu çölde bırakma. Yırtıcı hayvanlar beni yer. Açlıktan ve susuzluktan ölürüm. Dinini uygula, inancını gerçekleştir."

Mecusi dedi ki; "Ben onu bir defa yaptım. Fakat sen dediklerimi anlayamadın, anlattıklarımı kavrayamadın."

Yahudi; "Bu nasıl olur?" diye sorunca şu cevabı verdi:

"Ben sana inancımı anlattım, sen sözümü tasdik etmedin. Nihayet onu fiilî olarak gösterdim. Sen hâla ne demek istediğimi anlayamadın. Ben sana, bu semada her şeyden haberdar, bütün mükemmelliklere sahip, her şeyi bilen, âdil, hiçbir şey kendisine gizli kalmayan, iyilere iyiliklerinin karşılığını, kötülere de kötülüklerinin karşılığını mutlaka veren bir Tanrı olduğunu söylemiştim."

Yahudi dedi ki; "Şimdi dediklerini anladım, anlattıklarını da kavradım." Mecusi de; "Peki, söylediklerimden öğüt almana ne engel vardı? Ey Hûşak!" diye sorunca, Yahudi;

"İçinde büyüdüğüm inanç ve alışageldiğim dinî uygulamalar. (Bunlar), kendi dinimden ve inancımdan olan annem-babam, hocalarım ve öğretmenlerime uyarak uzun süre ve çokça yapa yapa bende 'alışkanlık' ve 'tabiat' haline geldi, benim karakterim ve 'değişmez tabiatım' oldu. Onu terk etmek ve ondan kurtulmak, artık benim için çok zor."

Mecusi, her ne kadar kırgın da olsa, ona acıdı, yanına bindirdi ve onu şehre götürerek, ailesine teslim etti. İnsanlara olayı ve aralarında geçen diyaloğu anlattı. Onlar da hayret içinde kaldılar. Orada bulunanlardan biri Mecusi'ye; "Sana o kadar sıkıntı yaşattıktan ve iyiliğine kötülükle karşılık verdikten sonra, yine de onu yanına nasıl bindirip yardım ettin?" diye sordu. O da;

"Benden özür diledi ve 'inancım şöyle şöyledir, uzun süre yapa yapa ve toplumdaki uygulamalar da öyle olduğu için, bu bende karakter ve değişmez tabiat haline geldi. Onu terk etmek ve ondan kurtulmak, artık benim için zordur' dedi. Ben de aynı şekilde bir görüşe inandım, bir dini benimseyip, onun yoluna girdim. Bu da benim alışkanlığım ve karakterim oldu. Onu terk etmek ve ondan kurtulmak artık zor olur" dedim.

Risâlenin başında da belirttiğimiz gibi, bu anlattıklarımızla insanların ahlâkının farklı oluşunu gerektiren ve bu farklılığa yol açan nedenlerin sadece dört olduğu ortaya çıkmış oldu. Şimdi (tekrar) ifade ediyoruz ki, ahlâk iki çeşittir:

a) (Yaratılışta) nefislerin tabiatına iyice "yerleşmiş olan ahlâk (ahlâk-ı merkûze)"

b) Geleneksel uygulamalarla ve sürekli yapa yapa insanda adet haline gelmiş olan "kazanılmış ahlâk (ahlâk-ı müktesebe)"

Başka bir açıdan ahlâk, yine iki çeşittir:

a) Temel ilkeler (*usûl*) ve kanunlar,

b) Sonradan konan (detay) ilkeler (*furû*) ve onların ekleri.

Birbirinden ayrılabilmeleri için, bunları açıklayıp detaylandırmaya ihtiyaç duyuyoruz. Bu bilim dalı (*ahlâk*), -özellikle nefis terbiyesi, onu olgunlaştırma ve ahlâkını düzeltmeye önem verenler için- gerçekten üstün ve çok yararlı bilimlerden biridir. Çünkü insanın ahlâkı, *Allah'a Davet Risâlesi*'nde (*Risâletü'd-da've ilâllâh*) açıkladığımız gibi, onu helâk olmaktan kurtaracak ve onu başkalarından üstün kılacak (en önemli) sebeplerden biridir.

Bölüm: Nefislerin Dereceleri

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, yüce Yaratıcı, nefisleri yoktan var edip kâinatta gizli ve saklı olanı (algı dünyası dışında olan âlemi) ortaya çıkarınca, onları tekil sayıların dereceleri gibi düzenleyip derecelendirdi. Nitekim yüce Allah meleklerden bahsederken şöyle buyurmuştur: "Hiçbirimiz yoktur ki, belli bir makamı olmasın; evet biz sıra sıra duranlarız; evet, elbette biz tesbih edenleriz." "[11].

Ey kardeşim! Bilesin ki, nefislerin sayısı çoktur. Onların sayısını, ancak şanı yüce olan Allah bilir. Nitekim O şöyle buyurmuştur: "*Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilmez*"[12].

Yine de biz, onların derecelerinden ve cinslerine özgü makamlarından kısmen de olsa bahsetme ihtiyacı hissediyoruz. Çünkü türleri ve bireysel varlıkları saymak mümkün değildir ve onları ancak O bilir.

Ey kardeşim! Bil ki, nefislerin dereceleri üç çeşittir:

a) İnsani nefisler

b) Onlardan üstün olan nefisler

c) Onlardan aşağı olan nefisler.

---

11. Saffât, 37/164-166.
12. Müddessir, 74/31.

İnsani nefislerden aşağı olan nefisler yedi derece, üstün olanlar da yedi derecedir. Böylece nefislerin hepsi on beş derecedir. Belirttiğimiz bu derecelerin, ulema nezdinde beş olduğu bilinmektedir ve akıllı olan herkesin onları bilmesi ve hissetmesi mümkündür. Bunların ikisi, insani dereceden yüksek olan melekî ve kutsî derecelerdir. Melekî derece, hikemî [hikmet ve felsefe bilgisi]; kutsî derece ise nübüvvet [nebilik] ve namusî (*Cibrîl, esrâr anlamına da gelen, Cebrail isimli meleğe atfen*] derecesidir.

İnsani derecenin altında olan ikisi, bitkisel ve hayvani nefis dereceleridir. Psikoloji (*ilmu'n-nefs*) üzerine araştırma yapan bilge kimseler, filozoflar ve çok sayıda tabip, bizim söylediklerimizin doğruluğunu ve anlattıklarımızın gerçekliğini bilir.

İnsani derecenin üstünde olan iki derece ise, hikmet derecesi ve ondan üstün olan namusî (*nefs*) derecesidir.

İnsani derece, yüce Allah'ın şu ayette belirttiği derecedir: "*Biz insanı en güzel biçimde yarattık.*"[13]

Bundan üstün olana da şu ayetteki ifadeler işaret eder: "*O, yiğitlik çağına erip olgunlaşınca, biz ona hikmet ve ilim verdik.*"[14] Burada "ona" derken, "insan" kastedilmiştir.

Yine yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Ölü iken diriltiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp, ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu?*"[15] Yani "biz insanın nefsini hidayet nuru ile dirilttik." Bu mertebe, müminlerin, ariflerin ve ilimde derinleşmiş ulemanın nefislerinin derecesidir.

Namusî nefsten üstün olarak ise ilâhî kanun koyucular olan nebevî nefislerin derecesi yer alır. Şanı yüce olan Allah şu ayette ona işaret etmiştir: "*Allah, sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltir.*"[16]. Bu dereceyi ise kudsî- melekî derece takip eder.

Verdiğimiz bu bilgilerle, insanın bilebileceği ve hissedebileceği beş derece açıklığa kavuşmuştur. Bitkisel nefs derecesinin altındaki ve kutsî nefsin üstündeki dereceleri, nefisleri ilâhî ilimlerle terbiye edilmiş kimselerin bile bilmesi çok zordur. Onların dışındakiler nasıl bilebilir ki?

Takdim etmek istediğimiz bilgileri anlatma işlemini burada bitirdik. Şimdi bu beş nefsin her birine özgü, kimi yeni, kimi teyit mahiyetindeki bilgileri anlatabiliriz:

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, şanı yüce olan Allah, cüz'î (tek tek) nefisleri cüz'î cisimlerle *İnsan Küçük Âlemdir Risâlesi*'nde (*Risâletü el-İnsânu âlemun sağîrun*) açıkladığımız nedenle birleştirince, farklı şekillerde onu destekleyip yardım etti. Bu destek ve yardım şekillerinin hepsi, O'nun cömertliği ve lütfu, onlara nimet ve fazilet lütfetmesi, ihsan ve ikramda bulunmasıdır. Bu nefislerden biri, herhangi bir dereceye ulaştığında, Allah ona, faziletinin ve cömertliğinin göstergesi olarak fazlasıyla yardım eder veya onu bir üst ve daha yüksek mertebeye yükseltir ve onu daha aziz, daha şerefli, daha yüce ve daha değerli yapar. Bunların hepsi, nefisleri en son gayelerine ve ulaşabilecekleri en son noktaya ulaştırmak içindir.

Burada anlattıklarımızla beş nefsin mertebeleri, onların cisimlerle birleşmelerindeki hikmet ve yarar açıklanmış oldu. Şimdi onların her birine özgü yardım ve destekleri belirtmek istiyoruz. Bunlar: Doğal güçler (insandaki doğal yetenekler), yerleşik ahlâk, cismânî beden-

13. Tîn, 95/4.
14. Kasas, 28/14.
15. En'âm, 6/122.
16. Mücâdele, 58/11.

ler, bedenî aletler, duyusal idrakler, fikrî vehimler, mekanî hareketler, iradi fiiller, seçime dayalı (*ihtiyarî*) ameller, hikmetli sanatlar, dinî hükümler ve melekûtî [meleklerin âlemiyle ilgili] siyasetler.

Şimdi önce insan tabiatına yerleştirilmiş olan arzuları ve onlara yardım eden doğal güçleri anlatarak başlıyoruz. Çünkü onlar, aşağıda açıklayacağımız gibi, bütün (nefsanî) güçlerde temel ve kanun hükmündedir. Ahlâk, (insanî) hasletler, fiil ve davranışlar, duyu ve bilinç bu arzularla birlikte ve onlardan dolayı vardır.

Bölüm

Ey kardeşim! Bil ki, ahlâk ve (*nefsanî*) güçlerin bir kısmı *bitkisel şehvanî nefse* (nefsin arzu gücüne), bir kısmı *hayvanî gadabî nefse* (öfke gücüne), bazıları *insanî düşünen* (*nâtıka*) *nefse* (nefsin düşünme gücüne), bazıları *hikemî düşünen* (*âkıle*) *nefse* ve bazıları da *ilahî* (*nâmûsî*) *melekî nefse* aittir.

Şehvanî nefse ait ve ona özgü olan hasletler (özellikler) ve güçlerin ilki, beslenme arzusudur. O; yiyeceklere, içeceklere ve şehevî şeylere karşı duyulan özlem ve arzu, onlara karşı gösterilen rağbet ve aşırı istek, onlar yüzünden meşakkat ve zillete düşme ihtimali, onlara ulaşınca duyulan ferahlık ve sevinç, onları elde edince hissedilen rahatlık ve lezzet, fazlasını gerçekleştirince doyuma ulaşma ve bıkkınlık, onlardan gelebilecek zarardan dolayı nefret ve buğzdur. (Şehvanî nefsin beslenme gücünde bütün bu özellikler mevcuttur.) Bu güce özgü güçler; câzibe (yiyecek ve içeceklerle şehevî şeylerin insanı cezbetmesi, insanın onlara karşı ilgi duyması) ve onlara kapılma, onlara katlanma (kapılmama), (onlara karşı bir) savunma (geliştirme), beslenme, büyüme ve tasavvur güçleridir. (Yine beslenme gücüne özgü) bilinç ve temyiz kâbilinden (teorik anlamda) altı yönü bilmek; fiil kâbilinden (pratik anlamda) ise kökleri (temel eğilimleri) cömertlik ve yumuşak toprak yönlerine doğru sevk etme, dalları ve filizleri (ikinci derecedeki eğilimleri ise) genişlik yönlerine yönlendirme, dar alanlardan ve sıkıntı veren cisimlerden yüz çevirme (güçleri) vardır.[17]

Bu özellik (*haslet*)lerin hepsi, bir düşünüp taşınma olmadan insanın tabiatına yerleşmiş olan hasletlerdir. Yine bunların hepsi, nefislerin arzuladıkları şeylere yönelip, faydalı şeyleri gerçekleştirme, zararlı şeylerden kaçınma uğrunda yüce Yaratıcının izniyle tabiatın nefislere bir yardımı ve desteğidir. Çünkü bu arzulanan şeyler, onların bedenlerine gıda, hayatlarını sürdürebilmek için birer madde ve varlıklarının devamı için birer sebeptir. Onların hepsinin varlıklarının devamı, bilgilerinin tamamlanması ve erdemlerinin kemale ermesi ile mümkündür. Bilgilerinin tamamlanması ve erdemlerinin kemale ermesi de ulaşabileceği en erdemli durumlara ve en üstün, en değerli sonuçlara yükselmesiyle olur.

İnsan tabiatında *hayvanî nefse* özgü yerleşik hasletler; -yukarıda (şehvanî-bitkisel nefse ait olarak) söylenenlere ilaveten- cinsel istek, intikam arzusu ve yönetim (*liderlîk*) arzusudur. Ayrıca farklı amaçları gerçekleştirmeye yönelik etten-kemikten bir beden ve farklı (bedenî) organlar; mekânî hareketler için esnek mafsallar; birtakım amaçları gerçekleştirmeye ve yarar sağlamaya yönelik altı yöne de intikal yeteneği; farklı simgeleri farklı sesler ve özel duyularla idrak; hedeflerini ve yararlı şeyleri vehmedip tahayyül etme; dostlarını ve düşmanlarını

17. İhvân-ı Safâ'nın burada ne kastettiği net olarak anlaşılmamaktadır. Bu, İhvân'ın zaman zaman sembolik dil kullanmasından kaynaklanmaktadır. Böyle yerlerde parantez içi ilavelerle konuyu anlaşılır hale getirmeye çalıştık. Yine de kapalı kalan noktalar, metnin yapısından kaynaklanmaktadır. (ç.n.)

bilmek için hatırlama ve hafıza yetenekleri; zararlı şeylerden korunma imkânı ve düşmandan nefret edip kaçma özellikleri de vardır.

Bunların hepsi insana yakınlığı olan hayvanların tabiatına yerleştirilmiştir. Onların fıtratlarına yerleştirilmiş olan cinsel arzu, neslin devamı içindir. Neslin devamı ise peş peşe gelen bireylerde suretin bekasını sağlamaya yöneliktir. Çünkü madde sürekli bir akış halindedir, bir an bile durmaz.

Onların tabiatlarına yerleştirilmiş olan intikam arzusunun nedeni ise kendilerine özgü bedenî yapılarını bozup zarar verecek şeyleri kendilerinden uzaklaştırmaktır.

Ey kardeşim! Bil ki, zararlı şeyleri uzaklaştırmak, *Hayvanlar Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-hayvânât*) açıkladığımız gibi, bazen üstünlük sağlamak ve yenmekle; bazen kaçmak ve uzaklaşmakla; bazen sığınma ve korunmayla, bazen de tuzak ve hileyle olur. Hayvanların tabiatlarına yerleştirilmiş olan yönetim (*riyâset*; liderlik) arzusu ise, o siyaseti güçlendirmek içindir. Çünkü siyaset, ancak riyasetle tamamlanır.

Ey kardeşim! Bilesin ki, siyasetten amaç, -ileride başka bir bölümde açıklayacağımız gibi- bütün var olanların iyiliği ve onların varlıklarını en iyi durumda ve en üstün amaçlar doğrultusunda devam ettirmelerini sağlamaktır.

*Düşünen nefs*e (*en-nefsü'n-nâtıka*) özgü nitelikler ise, yukarıda zikredilen hasletlere ilave olarak şunlardır: İlim ve marifetle bunlarda derinleşme ve yetkinleşme arzusu; teorik ve pratik sanatlara arzulu olma, bunlarda uzmanlaşma ve onlarla övünme; saygınlık kazanma, yükselme ve en son hedeflerini gerçekleştirme arzusu ve o hedefleri gerçekleştirmek için gerekli şevk, gayret ve hırsa sahip olmak; o uğurda sıkıntı ve meşakkatlere katlanmak; onları gerçekleştirdiğinde duyulan sevinç ve mutluluk; onlara sahip iken duyduğu lezzet ve huzur, ama kaybedince yaşadığı keder ve hüzün. (Bunların hepsi düşünen nefs, yani insanî nefsin özellikleridir.)

Bölüm: Nefislerin Eğilimlerinin Farklılığı

Ey kardeşim! Bil ki, bu özellikler insanın tabiatına yerleştirilmiştir. Fakat onların her birinin tercihleri, kendine kolay geldiği oranda ve sebeplerin güçlülüğü oranında değişiklik arz eder. Örneğin bazı insanlara sanat ve mesleklere giden yollar kolay gelir. Bazılarına ilim ve edebiyat; bazılarına iş ve tasarruf; bazılarına ticaret ve alış-veriş; bazılarına mülk ve saltanat; bazılarına tembellik ve zamanı boşa harcama; bazılarına da hikmet ve marifetlere giden yollar kolay gelir. Bunları sonraki bölümde açıklayacağız.

Diğer canlıların nefisleriyle kıyaslandığında, düşünen nefse (*nefs-i nâtıka; insanî nefs*) Allah'ın nimetlerinden en hoş gelen ve O'nun bir lütfu olarak kendisine tahsis edilen; insanın, sayesinde en üst hedeflere ulaşacağı ve o hedeflere ulaşmak için yardım gördüğü (en önemli) şey; hikmet ehlinin mahiyetini tam olarak bilmekten aciz kaldığı, müthiş bir sanat eseri, görünüşü muhkem, yapısı mükemmel olan bedendir. İnsan bedeninin yapısı bir sanat harikasıdır ki bu konu, *Organların Yararları* ve *İnsanı Diğer Canlılardan Ayıran Bedenî Yapısının Anatomisi* bölümlerinde kısmen anlatılmıştır.

Keza nefs-i nâtıkanın kendine özgü diğer hasletleri şunlardır: Dilinin fasih ve akıcı olması, dillerinin garipliği, sözlerinin çeşitliliği, başkalarına karşı kendini güzel ifade etmesi; iki elinin ilginç yapısı ve onlarla başkalarının yapamayacağı güzel sanatları ve sağlam işleri yapabilmesi; duyu organlarının ilginçlikleri ve onların *Hisseden ve Hissedilen Risâlesi*'nde

(*Risâletü'l-hâss ve'l-mahsûs*) açıkladığımız gibi duyulurları algılama yollarının gariplikleri.

İnsanî nefs-i nâtıkaya Allah'ın nimetlerinden ve ihsanından özel olarak verilen şeylerden birisi de garîzî akıl ve onun çok sayıda yardımcıları, askerleri ve -ileride açıklayacağımız gibi- başka üstün hasletleridir.

Hikemî nefse ait, övgüye lâyık hasletler ise; ilim ve marifetlere karşı duyulan arzu ile bu ilim ve marifetleri talep edip kavramak, onları elde etmek için insanın tabiatına yerleşmiş ve yaratılıştan birtakım güçlere (yetenekler)sahip olmasıdır. Bu güçler de şunlardır: Tertemiz bir zihin, iyi bir kavrama yeteneği, keskin zekâ, temiz bir kalp, gönül aydınlığı, hızlı hatırlama, tahayyül gücü, tasavvur, düşünme ve derin tefekkür yeteneği, dikkatli bir bakış, basiret, güçlü bir hafıza, rivayet ve haber bilgisi, kıyas yapma ve öncüllerden sonuçlar çıkarma, geleceğe yönelik tahminde bulunma ve iz sürme yeteneği, feraset sahibi olma, vahiy ve ilham alma, rüya görme, insanları, meydana gelebilecek olaylara karşı, astroloji bilgileri ışığında uyarma özelliği. Bunların hepsi, onun (hikemî nefsin) gayesine ulaşabilmesi için, ona yapılmış bir yardım ve destektir.

Melekî-kutsal nefse ait hasleter ise Rabbine yaklaşma ve O'nun katında yakınlık kazanma arzusu, O'ndan feyz alma ve aldığı feyzi kendi cinsinden olup da daha aşağı seviyede olanlara cömertçe aktarma yeteneğidir. Tıpkı yüce Allah'ın şu ayetlerde buyurduğu gibi: "*Rablerine -hangisi daha yakın olacak diye- vesile ararlar.*"[18]; "*Yerdekiler için mağfiret diliyorlar*"[19]; "*(Ey Rabbimiz!) Tevbe edenleri bağışla.*"[20]; "*Değerli yazıcılar.*"[21]

İşte her nefis türüne ait özelliklerin ve onlara özgü, onların tabiatlarına yerleştirilmiş arzu ve isteklerin hepsinin açıklaması böyledir. Hepsine ait *ortak arzu* ise en iyi durumda ve en mükemmel amaçlarda sürekli olma (*beka*) arzusu; yok olmaktan (*fena*), erdemlilik ve mükemmelliklerden uzak olmaktan ise nefret duygusudur.

Bölüm

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, bu anlattıklarımız üzerinde iyi düşünür, oluşların ilkelerini ve var olanların nedenlerini iyi araştırırsan, şu iki nitelik, yani ebedi olma arzusu ile yok olmaktan nefret duygusunun; aşağıda açıklayacağımız gibi, nefislerin tabiatına yerleşmiş olan bütün arzuların aslı ve temeli; bu arzuların da onların bütün ahlâk ve seciyelerinin aslı ve temeli olduğunu; bu ahlâkın ise onların bütün davranışları, sanatları, marifetleri ve tasarrufları için asıl ve temel teşkil ettiğini anlarsın.

Bu iki niteliğin (bekâ arzusu ile yok olmaktan nefret duygusunun) bütün varlıkların ve oluşa tâbî her şeyin tabiatında yerleşik olarak bulunması; yüce Yaratıcı'nın; var olanların nedeni, oluşa tâbî bütün varlıkların sebebi ve yaratıcısı (*mübdi'*, *muhteri'* ve *mûcid*), onların varlığını sürekli kılan (onlara beka veren), onları tamamlayıp yetkinleştiren, en son amaçlarına ve en üstün hallerine ulaştıran olmasından dolayıdır. Şanı yüce Allah, bekası sürekli olandır. Yokluk kısmen bile O'na ârız olmaz. İşte varlıkların tabiatındaki beka sevgisi ve arzusu ile yok olmaktan nefret ve onu sevmeme duygusu, bundan dolayı vardır. Çünkü nedenlinin tabiatında, nedenin niteliklerinin bir kısmı daima bulunur ve onlar her zaman ona (ne-

18. İsrâ, 17/57.
19. Şûrâ, 42/5.
20. Mü'min, 40/7.
21. İnfitar, 82/11.

dene) delâlet eder. Şanı yüce Yaratıcı, özü gereği varlığın nedeni olduğundan ve O'nun bekası kendi özünden kaynaklandığı için, eksiklik ve yokluk adına hiçbir şey O'na arız olmaz.

Diğer var olanların ve oluş halindeki bütün varlıklara gelince, onların var olabilmeleri için birtakım sebepler ve nedenler gereklidir. Bu nedenlerden biri eksildiğinde ya da yok olduğunda, o varlıkta "en üstün duruma ulaşma" ve "daha mükemmel varlık olma" yolunda kusur ve eksiklik ortaya çıkar. Örneğin bitkiler ve hayvanlar, bedenlerin ve varlığı devam ettirmenin maddesi olan gıdadan yoksun kaldıklarında, bozulup değişime uğrar ve yok olur.

Varlıkların nefislerinin durumu de aynıdır. Nefislerin (konakladığı) bedenler yok olduğunda, onların bilinçleri ve duyum yetenekleri de yok olur. Fiillerini ortaya koymaları ve etkilerini göstermeleri mümkün olmaz. Nefisler, ancak bu niteliği ile var olurlar, ama eksik halde. Bu şuna benzer: Onların bedenlerinin maddesi var olmaya devam eder, ama eksik olarak. (Çünkü beden artık nefisten, dolayısıyla bilinçten, etkiden vs. yoksundur.)

İlk aklî bilgiler *(evâilü'l-ukûl)*[22] ile bilinir ki, üstün niteliklere sahip olan bir varlık, eksik olandan daha üstün, daha hoş ve daha şereflidir. Filozoflar ve bilge kimseler de ifade etmişlerdir ki, istenen ve arzulanan her şey, hayırdan dolayı; hayır ise bizzat kendisi için istenmektedir. Salt hayır, mutluluktur. Mutluluk ise başka bir şeyden dolayı değil, sırf kendisi için istenir. *İman Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-imân*) mutluluğun, dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki çeşit olduğunu belirtip açıkladık. Dünyevi mutluluk; her varlığın, en üstün durumda ve en son amacında, mümkün olabildiğince uzun süre kalması; uhrevî mutluluk ise, her nefsin en üstün durumda ve en son amacında sonsuza dek kalmasıdır.

Ey kardeşim! Bil ki, cüz'î (tek tek) nefisler, cüz'î cisimlerden ibaret olan bedenleriyle erdemlerinin tamamlanması, kendilerinde potansiyel olarak ve imkân halinde bulunan fazilet ve hayırları fiile çıkarmak için ilişkilendirilmiştir. Zaten bu fiile çıkarma işlemi, ancak nefislerin bedenlerle ilişkilendirilmesi ve onlar üzerinde tasarrufta bulunup yönetmesi ile mümkündür. Tıpkı yüce Allah'ın, cömertliğini, ihsanını, faziletlerini ve nimetlerini ortaya çıkarmasının; ancak -varlığı hikmete mebnî ve Allah'ın gücünün göstergesi olan- bu muazzam yapıyı, yani bütün evreni kuşatan feleği (*felek-i muhît*) ve içindeki diğer felekleri (gök cisimlerini), yıldızları, unsurları ve oluş halindeki öteki varlıkları yaratması ve onları düzenli bir biçimde yönetmesiyle mümkün olması gibi.

O halde, bu anlattıklarımızla, yaratılışta varlıkların tabiatında yerleşik olarak bulunan arzulardan ve onlara uygun olarak oluşan ahlâk ve hasletlerden amacın ve yararın ne olduğu anlaşılmış oldu: Bu arzular, nefisleri; bedenler için yararlı olanı istemeye, zararlı ve çirkin olandan kaçınmaya yönlendirecek. Sahip olduğu ahlâk ve hasletler de bu konuda ona yardımcı olacak.

Şimdi bu ahlâk ve hasletlerin hangilerinin iyi hangilerinin kötü; hangilerinin övgüye hangilerinin yergiye layık olduğunu ve insanın onlarla ne zaman ödüllendirileceğini, ne zaman cezalandırılacağını açıklamak istiyoruz:

---

22. Bu ifade, İhvân'ın bilgi öğretisinde önemli yer tutan bir kavramdır. Bununla, duyuların algıladığı şeyler üzerine teker teker düşünüp bir kanaate vardıktan sonra da bu kanaati, algılanan o şeyin cinsine genelleştirerek oluşan bilgi kastedilir. Örneğin çocuğun, tek tek yürüyen hayvan algılarından hareketle "hayvanın yürüdüğüne" dair kanaate ulaşması, suyun akıcı, ateşin yakıcı olduğunu öğrenmesi gibi. Bkz. *Resâil*, I,439; Uysal, Enver, *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve Âlem*, Marmara Ün. İlâhiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul 1988, s. 60-61. (ç.n.)

Bölüm: Ahlâkın Bazısının Diğerine Bağlı Olması, İyi ya da Kötü Oluşu

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir huzur ve mutluluk ile desteklesin! Bil ki, insanın bedeni dört karışımdan,[23] bedenin yapısı (*mizâc*) da dört tabiattan[24] oluşmuş, şanı yüce olan Yaratıcı, hikmet gereği, onun işlerinin ve tasarruflarının çoğunu dörtlü, birbirine benzer ve birbiriyle uyumlu yaratmıştır. Bunu da ondan istenen şeye daha fazla yardımcı olması ve kılavuzluk etmesi için yapmıştır. Bu nedenle, insanın ahlâk ve fiillerinin bir kısmının -önceden açıkladığımız gibi- onun fıtratında yerleşik, "tabiî" olduğunu; bir kısmının insanın seçimine bağlı (*nefsanî ihtiyârî*), bir kısmının aklî ve düşünmeye dayalı, bir kısmının ise kanuni-siyasi (*namusî siyasî*) olduğunu görürsün.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, tabiat nefsin hizmetçisi ve öncülü; nefs aklın hizmetçisi ve öncülü; akıl ise dinin hizmetçisi ve öncülüdür.

Tabiat herhangi bir huyu (ahlâkı) temel yapıp fıtrata yerleştirince, nefs onu kendi iradesiyle gerçekleştirip ortaya çıkarır ve açıklar. Sonra akıl, onu düşünme ve tefekkür ile tamamlayıp olgunlaştırır. Sonra da din, getirdiği emir ve yasak ile onu düzenler ve güçlendirir. Fıtrata yerleştirilmiş olan bu arzuların ortaya çıkması, eğer gerektiği gibi, gerektiği zaman ve gerektiği için olursa, bu *hayır* olarak; böyle değil de tersi olursa *şer* olarak adlandırılır. İnsan bunu kendi tercihi ve iradesiyle, gerektiği şekilde, gerektiği kadar ve gerektiği için yaptığında, o kişi övülür. Bunun aksini yaparsa, kınanır. Onun tercihi ve iradesi, bahsettiğimiz üzere, bir düşünme ve tefekküre dayanırsa, onu yapan bilge, filozof ve erdemli bir insan olur. Aksi halde, sefih, cahil ve şerefsiz olur. İnsanın fiili, iradesi, tercihi, fikri ve düşüncesi, emredilen ve yasaklanan bir şey olduğunda (yaptıklarını emir ve yasaklara dikkat ederek yaptığında) ve gerekeni gerektiği gibi, gerektiği şekilde yaptığında, o kimse sevap işlemiş olur ve onunla ödüllendirilir. Bahsettiğimizin tersi olursa, o kimse yaptıklarından sorguya çekilip cezalandırılır.

Buraya kadar anlattıklarımızdan net olarak ortaya çıkmıştır ki, fıtrata yerleştirilmiş olan arzular, onlardan ortaya çıkan ahlâk, o ahlâk doğrultusunda meydana gelen fiiller ve bütün tasarruflar, nefislerin sürekli en üstün durumda kalması ve nefsin her türünün en son gayesine ulaşması içindir.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir huzur ve mutluluk ile desteklesin! Bil ki, şanı yüce Yaratıcı, hikmetinin gereği olarak, nefisleri, tekil sayıların dereceleri gibi dereceler halinde düzenlediğinde, aralarına koyduğu vasıtalarla ilkini sonuncusu ile, sonuncuyu da ilki ile bağlantılı yapmıştır. Bunu da, aşağı seviyedekinin, söz konusu vasıtaları kullanarak, yukarıdakinin seviyesine yükselebilmesi, en son gayesine ve sınırlarının kemaline ulaşabilmesi için yapmıştır. O, bitkisel nefisleri, hayvanî nefislerin altına yerleştirmiş ve onları hayvanî nefislerin hizmetçisi yapmış; hayvanî nefisleri, insanî nefislerin altına yerleştirip, onların hizmetçisi; düşünen (*nâtıka*) insanî nefsi, bilen (*âkile*) hikemî nefsin altına ve ona hizmetçi; âkileyi de nâmûsî nefsin altına yerleştirip, onun hizmetçisi yapmıştır. Bu nefislerden herhangi biri, üstündeki, yani reisi olan nefse boyun eğer, onun emrine itaat ederse, reisinin mertebesine yükselir ve etki bakımından onun gibi olur. Bunun gözleme dayalı örneği şöyle ifade edilebilir: Bir bilgi ya da sanat peşinde koşan öğrenci, hocasının emrine uyar,

23. Dört karışımın kan, balgam, sarı safra ve kara safradan ibaret olduğu önceden geçmişti. (ç.n.)
24. Dört tabiat; yaşlık, kuruluk, sıcaklık ve soğukluktur. (ç.n.)

onun dediklerine yerine getirir ve ona devam ederse, bir gün hocasının mertebesine ulaşır ve onun gibi olur. Akıllı ve düşünen herkes, anlattığımız bu şeyin doğru olduğunu bilir. İşte nefislerin bir üst mertebeye yükselmesi de böyle olur.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir huzur ve mutluluk ile desteklesin! Bil ki, insanî nefis mertebesine yükselmeye en layık olan hayvanî nefis; insana hizmet eden, ona ülfeti artmış, onun emrine boyun eğen, (itaat ve hizmetin o derecesi ki) ona itaat ve hizmetten yorgun düşmüş, özellikle de kurbanlarda kesilen nefislerdir.

İnsanî nefislerin hükmü de bu örnek ve kıyastaki gibidir: Meleklerin rütbesine yükselmeye en layık insanî nefis; -bu bölümden sonra açıklayacağımız gibi- dinin emir ve yasaklarına göre yaşayan, hükümlerine boyun eğen, rükünlerini yerine getirmekten yorgun düşmüş olan nefistir.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir huzur ve mutluluk ile desteklesin! Bil ki, dünya işlerindeki tasarruflarında insanlar, sayısını sadece Yüce Allah'ın bilebileceği sınıf ve kategorilere ayrılır. Nitekim O şöyle buyurmuştur: "*O, sizi türlü merhalelerden geçirerek yaratmıştır*"[25]. İnsanların hepsi şu yedi grupta toplanabilir:

1. Sanat, meslek ve iş sahipleri,
2. Ticaret, muamelat ve mal sahipleri,
3. Bina, emlâk ve inşaat sahipleri,
4. Krallar, sultanlar, askerler ve siyasetçiler,
5. Serbest çalışanlar, hizmetçiler, günlük yaşayanlar,
6. Kronik hastalar, boş gezenler, tembeller ve işsizler,
7. Din ve ilim ehli ile dine hizmet edenler.

Bu yedi grup da kendi içinde birçok sınıfa ayrılır. Her sınıfın, mesleklerinin kendilerine kazandırdığı, meşguliyetlerinin gerektirdiği, birbirine benzemeyen ve sayısını ancak Allah'ın bildiği, kendilerine özgü ahlâkı, tabiatı, seciyesi ve ihtiyaçları vardır. Fakat biz burada bu ahlâk, seciye, haslet, davranış, edep ve ilimlerden, dinin hükümlerine sımsıkı sarılan, onun rükünlerini yerine getiren ve bu sayede kurtuluşları umulan din ehlinin ihtiyaç hissettiği kadarını zikretmek istiyoruz. Nitekim şanı yüce olan Allah şöyle buyurmuştur: "*De ki; "İşte bu, benim yolumdur. İnsanları Allah'a çağırıyorum, ben ve bana uyanlar aydınlık bir yol üzerindeyiz.*"[26]; "*Allah, takva sahiplerini başarıları sebebiyle kurtuluşa erdirir.*"[27]; "*Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra, kim Peygamber'e karşı çıkar ve inananların yolundan başka bir yola girerse, onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız.*"[28]

Kur'an'da benzer anlamda çok sayıda ayet vardır.

Bölüm: Davranışları İtibariyle İnsanların Ahlâkî Dereceleri

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, insanların durumlarını gözlemleyip, işlerini incelediğinde, onların hepsinin, ilâhî kanunları yapanlar nezdinde, dinin binasını kurma, hükümlerini tamamlama, şartlarını olgunlaştırma ve erkânını koruma konusunda alet ve edevat hükmünde olduğunu görürsün. Yine onları, -kanun koyu-

25. Nuh, 71/14.
26. Yusuf, 12/108.
27. Zümer, 39/61.
28. Nisa, 4/115.

cuların düzenleyip uyulmasını emrettikleri gibi- dinin tertip ve düzenini koruma konusunda, Peygamberlerin halifeleri olan kralların hizmetçileri ve yardımcıları olarak görürsün. Bu konuda onlar, -tekil sayılardaki düzen gibi- çeşitli sınıflara ve derecelere ayrılırlar. (Örneğin) kanun koyucu, ilke olarak sayılar içerisinde "bir" sayısı gibidir. Kanun koyucunun arkadaşları ve yardımcıları ise "birler"; onların yolundan gidenler "onlar"; onlardan sonra gelenler "yüzler"; onlardan sonrakiler de "binler" gibidir. Onlardan sonra gelenler ise -kıyamete kadar- "on binler, yüz binler..." gibidir. Sonra bunların hepsi -şanı yüce olan Allah'ın şu ifadelerinde işaret ettiği gibi- adeta tek bir bütün oluştururlar: "*Ruh (Cebrail) ve melekler saf saf olup durduğu gün, Rahmân'ın izin verdiklerinden başkaları konuşmazlar.*"[29]; "*Hiçbirini bırakmaksızın onları mahşerde toplamış olacağız. Ve hepsi sıra sıra Rabbinin huzuruna çıkarılırlar.*"[30]

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, bakışını akledilir şeylere hasredip, dinin hükümlerini ve koyduğu sınırları iyi düşünür, din sahibi (Peygamber)in hallerini; onun emir ve yasaklarının, ona uyanlar ve yardım edenlerin nefisleri üzerindeki etkisini; onların onun emir ve yasaklarına bağlılıklarını ve ona itaat edişlerini dikkate alırsan, dinin ruhanî bir yurt olduğunu, ayrıca onun varlığının ve devamının sekiz erkânın korunmasına bağlı olduğunu açıkça bilip anlarsın. Yine Peygamber'e tâbi olanlarla onun yardımcılarından ibaret olan bu erkânın sekiz sınıf olduğunu ve her bir sınıfın sanki dinin rükünlerinden birini taşıyan sağlam bir grup olduğunu anlarsın.

Bu grupların ilki, dinin getirdiği şeyleri ve onun kitaplarını dikkatle okuyanlar (*kurrâ*), onları indirildiği şekliyle ezberleyenler (*hâfızlar*) ve öncekilerden öğrendiklerini kendilerinden sonraki nesillere -onların da daha sonrakilere ulaştırmaları için- öğretenlerdir. Onlar bunların hepsini, kendilerinden sonrakilerin cahil kalmaması, dinin ayırt edici özelliklerinin unutulup bozulmaması ve hükümlerinin silinip yok olmaması için yapar.

İkinci grup, dinle ilgili önemli olayları rivayet edip, hadisleri nakledenler, o dinde oluşan siyer ve ahlâkı koruyup kendilerinden sonrakilere -onların da daha sonrakilere- ulaştıranlardır. Onlar bunu, sonrakilerin cahil kalmamaları, dinin eserlerinin silinip unutulmaması ve dine dair rivayetlerin yok olup gitmemesi için yapar.

Üçüncü grup, dinî hükümleri bilen fakihler, hadis âlimleri ve dinin koyduğu sınırları koruyanlardır. Onlar da bunu, bu sınırların bilinmez ve amel edilmez hale gelmemesi, dinin rükünlerinin silinip unutulmaması ve dinin yok olup gitmemesi için yapar.

Dördüncü grup, vahyin zâhiri lafızlarını ve rivayet edilen sözleri tefsir edenler ve onun anlamlarının farklı yönlerini, anlayamayan ve bilgisi yetmeyen kimselere açıklayanlardır. Onlar da bunu, kendilerinden sonra gelen nesillerin dinin hükümlerinden cahil kalmaması ya da dinin eserlerinin silinip unutulmaması, hükümlerinin yok olup gitmemesi için yapar.

Beşinci grup, dinin savaş veren yardımcıları, din düşmanlarıyla savaşan gaziler, Peygamber'e tâbi olanların ve ona yardım edenlerin beldelerinin kritik noktalarını koruyanlardır. Onlar da onu, düşmanlarının galip gelip, dinlerini fesada uğratmamaları için yapar. Nitekim Bahtunasr, İliya (*Kudüs*)'da İsrailoğullarının mabedine, yani Beyt-i-Makdis'e, Roma da Müslümanların sınır boylarına böyle yapmıştı.

Altıncı grup, Peygamber'in ümmeti içerisindeki halifeleri, cemaat önderleri, iyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamak suretiyle dinin hukukunu koruyanlar, dinî yaşantıya aykırı

29. Nebe, 78/38.
30. Kehf, 18/47-48.

hayat sürenlere engel olanlar ve ülkenin sınırlarını koruyanlardır. Bunların amacı; yabancı birinin çıkıp, gizli ya da açık bir biçimde, umumi halkın ve cahillerin kalplerindeki dinî yargıları, çarpıtma ve yalanlarla ifsat etmelerini önlemektir. Mazdek el-Hurremî'nin Fars kralı Kubaz'ın ülkesinde yaptıkları buna örnektir.

Yedinci grup, mescitlerdeki zâhitler ve abidler, mabetlerdeki rahipler ve din hizmetini yürüten diğer kimseler, insanları dinin hükümlerini terk etmekten sakındıran, dünya işlerine fazla dalmayı kınayan, insanları dünyevî kuruntulara kapılmaktan sakındıran, şehevî arzularına dalmaktan koruyan, gafillere ahireti ve ahiret ahvalini hatırlatan ve onları ahiret nimetlerine teşvik eden ve bunları onlara ikrar ettiren vâizler ve minberlerdeki hatiplerdir. Bunların hepsinin amacı; ahiret hakkında cahil kalmamayı, ahireti unutmamayı, ahirete göç yolculuğuna hazırlanmayı, dünyadan azıkların en hayırlısı olan "takva azığı" ile azıklanmayı temin etmektir. Çünkü ilahî dinin gelişinin temel amacı ve felsefî eğitimlerin gayesi ve maksadı budur.

Sekizinci grup, vahiyle gelen bilgileri tevil eden âlimler, ilahî ilimlerde ve Rabbânî bilgilerde derinleşenler, dinin gizemli yönlerini bilen ariflerdir. Bunlar, hidayet rehberi imamlar ve hak ile hükmeden, adaleti uygulayan râşit halifelerdir.

Bölüm

Ey kardeşim! Bil ki, bu sekiz sınıftan her biri üzerine dikkatle düşünür; onların niteliklerini ve bugünkü durumlarını bu sekiz grubun iyi korunması ve ifade ettiğimiz şartlara riayet edip etmediklerini değerlendirir; sonra onların hepsine kalp gözü, basiret nuru ve tertemiz özünle nazar edip, onları hayalinde canlandırır, üzerine düşünürsen, dinin (kanun/şeriat) ruhanî bir yurt olduğunu, Peygamber'e tâbi olup, O'na yardım edenlerin o uğurda çalıştıklarını, O'nun istediği mabetleri ve dinî sembolleri inşa ettiklerini; dinin vaz edicisi olanın ise, emir ve yasaklarının etkili olduğu Arş'ı örtmeye denk bir dereceye geldiğini; onların (meleklerin) da Rablerine iman edip hamd ile tesbih ederek O'nun Arş'ını taşıdıklarını ve yeryüzünde kendilerinden sonra gelecek herkes için af dilediklerini görürsün. Çünkü onlar, kendilerinden sonrakiler için sema, daha sonrakiler ve selefleri için ise yeryüzü derecesindedir.

Ey kardeşim! Bil ki, bu sekiz gruptan her biri, dinin rükünlerinden birini koruma konusunda, bilinen bazı şartlara, övgüye layık birtakım hasletlere ve güzel ahlâka ihtiyaç duyar. Şimdi bunları açıklama ihtiyacı hissediyoruz:

Kurra ve hâfızların, güzel ahlâk, övülen haslet olarak ihtiyaç duyduğu şeyler şunlardır: Güçlü bir dil ve güzel konuşma, güzel ses, ifade güzelliği, çabuk ezberleme ve iyi anlama yeteneği, kıraat konusundaki eğitim ve performansın sürekliliği, ders aldığı hocasına karşı alçak gönüllülük ve saygı, onun hakkının ve saygıya layık olduğunun bilincinde olma, öğrencisine karşı şefkat ve merhametle davranma, öğrencisinin geç anlaması ve yavaş öğrenmesi durumunda aşırı kızmama, ona telkinleri sırasında daralmama, (öğrettiklerinin) karşılığını alma konusunda tamahkâr olmama ve öğrettiklerini onun başına kakmama.

Rivayet ehlinin ve hadisçilerin sahip olması gereken öncelikli ahlâk ve hasletler; iyi dinlemek, dinlediği sözün tamamını anlayıp zapt etmek, sözleri olduğu gibi korumak, onları yazmak suretiyle kaydetmek, onlara bir şey ilave etmekten ve eksiltmekten sakınıp kaçınmak, doğru sözlü olmak, mesleğini en güzel şekilde icra etmek ve yalandan kaçınmaktır. Sonra (sahip olması gereken özellikler) şunlardır: Naklettiği şeyleri olduğu gibi anlatmak, soran

herkese ya da öğretilmesi doğru olan kimselere onları yaymak, anlatılması uygun olmayan ve o bilgilere layık olmayan kimselerden de onları koruyup gizlemektir. Bunların hepsi İhvan'a (kardeşlere) bir öğüt, dine ve din sahibine bir yardım, ahirette ise Allah'ın rızasını ve onun bol sevabını talep etmektir.

Fukahânın [İslâm hukuku bilginleri], kadı ve müftülerin ihtiyaç duyduğu ahlâk ve hasletlerle mesleklerini icra ederken yerine getirmeleri gereken övgüye layık şartlar şöyledir: Öncelikle dini vaz' eden (Allah)ın, emir ve yasakları, farz, sünnet ve nafileleri, helâl ve haramları, cezaları ve hükümleri düzenlerken koyduğu düzeni bilmek; sonra da kıyası ve usulde adı geçmeyen, sonradan ortaya çıkmış meselelerde ve fetva konularında usulden furûun nasıl istidlal edileceğini bilmek, fetva verirken dikkatli olmak ve teenni ile hareket etmek, soru sorulduğunda bütün şartları araştırmak, şüpheliler konusunda sakıncalı olan şeylere olabildiğince az ruhsat vermek, müşkil problemlerde ısrarcı olmamak, şüpheli konularda ceza vermekten kaçınmak, meslektaşları ile az ihtilafa düşmek, akranlarını kıskanmamak, kardeşlerine bol nasihat etmek, cahillere şefkatli ve yumuşak davranmak, verdiği isabetli hükümlerle övünmemek, yanıldıkları konularda âlimleri fazla kınamamak, komşulara eziyet ihtimalini düşünmek, dünyalıklara meyli az olmak, namuslu olmak, tamahkâr olmamak, dinin hükümlerinin gereğini yapmak ve sözünün davranışlarına ters olmaması.

Vahyin lafızlarını tefsir edenlerin ihtiyaç duyduğu ahlâk, haslet ve şartlar ise; öncelikle dinin sahibinin vahiy (*tenzil*) ile amacını ve ortak anlamlı lafızlar kullanmadaki maksadını bilmek; sonra da söz ve ifadelerin farklı kullanımlarına dair geniş bilgi sahibi olmak ve dini vaz' edenin amacını teyit eden muhtemel anlamları bilmek; (dinî metinlerden) anlamlar çıkarma ve onları güzel ifade etme konusunda, (bu anlamları) öğrenenlerin anlayışına indirgeyerek ve dinleyenlerin akıl düzeylerine göre (anlatabilmek için) iyi ve derin bir araştırma yeteneğine sahip olmak; sözlerinin ve ifadelerinin, dini vaz' edenin indirdiği vahyin sözlerinin, kelâmının ve beyanının lafızlarını tefsir ederken işaret ettiği anlamlarla çelişmeyeceği şekilde bir kalp uyanıklığına sahip olmaktır.

Ey kardeşim! Bil ki, eğer müfessir, dini vaz' edenin, vahyinde, sözlerinde, ifadelerinde ve beyanında ortak anlamlı lafızları kullanmasındaki gayesini bilmezse, bu lafızlarla, dini vaz' edenin işaret ettiği anlamlardan başka anlamlar tahayyül edip, onun kastetmediği şeyleri vehmeder. Bunu açıklarken de dinleyenlere hayal ettiği şeyleri anlatır. Öğrenciler de onun öğrettiğini öğretirler. Sonuçta bu, dini vaz' edenin dininden ve O'nun yolundan başka bir din ve mezhep olur. Dolayısıyla onun dinî inancı, farkında olmadan, O'na muhalif olur. Böylece o, kendisinin yapıcı (ıslah edici) olduğunu düşünmesine rağmen, bilmeden dinin hükümlerini bozan biri (müfsid) olur.

Ey kardeşim! Böyle bir şeyden sakın. Çünkü din koyucuların dinlerinin ve dinî hükümlerinin bozulması, çoğunlukla bu yolla olur.

Dini vaz' edene yardım edenlerin, düşmanlarına karşı savaşanların, ona yardım edip tâbi olanların beldelerinin kritik noktalarını koruyanların ihtiyaç duyduğu ahlâk, haslet ve şartlar ise şunlardır: Dine sıkı bağlılık ve onun kutsallığını önemsemek; ona bir bozulma girmemesi için gayret etmek; dini vaz' edene ve onun dinine karşı, hükümlerini bozmayı amaçlayarak açıkça düşmanlık besleyenlere karşı öfke duymak ve onlardan korkmamak; düşmanla karşılaştığında cesur olmak, devriye gezerken çevik hareket etmek, düşmanın ihanetine karşı kalp uyanıklığı, gaflet zamanlarında uyanık olmak; düşmanın sayıca az olmasına aldanma-

mak; zafer için savaşsız çözüm aramak; savaş sırasında hile yapmak; akran ve denk olanlarla savaşa girişmek; düşmanla karşılaşınca sabretmek, aziz ve celil olan Allah'ı çok zikretmek ve ondan yardım dilemek; savaştan kaçmaya ve onun getireceği utanca tenezzül etmemek; yağmaya rağbet etmemek; zafer esnasında kutsal şeylerin perdesini yırtmaktan kaçınmak; Allah'a çok şükretmek; düşmanın hezimeti durumunda bozgunculuktan kaçınmak, esirlere şefkatle davranmak; ateşkes anında barışı kabul etmek, anlaşmaya bağlı kalmak, yardımcı ve destekçilerin çokluğunda gururu bırakmak.

Zâhitler, âbitler ve insanlara ahiret ahvâlini hatırlatan kimselerin ihtiyaç duyduğu ahlâk, haslet ve şartların ilki; az dünyalığa kanaat etmek, dünya malının ve lezzetlerinin azına razı olmaktır ki, bu, dinin temeli ve özüdür. (Diğer hasletler ise) nefsi dünyevi arzu ve lezzetlere dalmaktan korumak, makam-mevki, şan ve şöhret peşinde koşmayı bırakmak ve bunlara yönelik ihtiyaçlarda talepte hırslı olmamak; ilim peşinde koşmak; hemcinsleriyle beraber namaz ve oruç ibadetlerini yerine getirmek; dünyalık şeylere yönelenlerle fazla haşir-neşir olmamak; (bazen) uzlete çekil(erek iç dünyasında derinleş)mek, ölümü, dünya nimetlerinin geçiciliğini ve mal-mülkün yok olacağını çokça hatırlamak; geçmiş asırların eserlerini ve geçmiş milletlerin yıkılmış dönemini ve ibretlik muhteşem konaklarını düşünüp, onlardan ibret almak; hikmet ehlinin kitaplarını ve geçmiş kralların hayatlarına ilişkin rivayetleri incelemek; deneyimli filozofların dünyayı nitelemeleri, olayların doğurduğu sıkıntılar ve zamanın getirdiklerine ilişkin verdikleri örnekler üzerine düşünmek; ahiret ahvâline yakın derecesinde inanmak; nebiler, sıddıklar, salihler ve şehitlerden oluşan iyiler (ebrâr)le -ki "*bunlar ne güzel arkadaştır*"[31]- beraber, karar yurdu olan ahiretin nimetlerini şiddetle arzulamaktır.

Dini vaz' edenin halifelerinin ihtiyaç duyduğu ahlâk, haslet ve şartlara gelince; (burada sözü edilen) halifeler iki sınıftır: *Birincisi* saltanat ve dünya işlerini yürütme konusunda, ayrıca dinî hükümleri uygularken onların zâhirini korumadaki yönetim ve siyaset konusunda onun halifeleri. Bu konu üzerinde çok konuşmak ve uzun açıklamalar yapmak gerektiği için, biz ona özel bir risâle tahsis ettik.

İkincisi ise, dinin hükümlerinin sırları ile ilgilenen halifelerdir ki bunlar, hidayet rehberi imamlar ve râşit halifelerdir. Biz onların ahlâkını, hasletlerini, şartlarını, ilim ve marifetlerini, yollarını, yazdığımız elli bir risâlede açıkladık. Bu risâle de onlardan birisidir.

Ey iyiliksever ve merhametli kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin. O risâlenin gereğini yap, hakkını ver. Hangi beldede olurlarsa olsunlar, bütün kardeşlerimize bu risâlede ve diğer risâlelerde anlatılanları bildir. Çünkü hayra vesile olan kimse, tıpkı onu yapan gibidir.

Yukarıda anlattıklarımızla din sahibinin hasletlerini, ona tâbi olanların -dinin rükünlerini koruma konusunda- hükmünü ve onların dünyadaki tasarruflarını kısmen açıkladık. Şimdi de onların ahiretteki durumlarının mahiyetini ve oradaki tasarruflarının hükmünü kısmen anlatmak istiyoruz. Çünkü bu, ilâhî kanunların ve nebevi sünnetlerin vaz' edilmesinin en son amacıdır.

Ey kardeşim! Bil ki, bu âlemde bulunan bütün varlıkların bir zâhirî, bir de bâtınî yönü vardır. zâhiri yönü, onların dış kabuğu ve kemikler, bâtınî yönü ise öz ve cevherdir. Din bu âlemde insanın var olduğu andan itibaren var olan şeylerden biridir. Onun zâhirî, açık hükümleri ve (suçlular için) belirlediği cezalar (*hadler*) vardır. Onları din ehli ve dinî hükümleri bilen avam

---

31. Nisa, 4/69.

ile havas uleması bilir. Dinin hükümlerinin ve belirlediği cezaların birtakım sırları ve bâtınî yönleri de vardır ki, onları ancak havâs (seçkin âlimler) ve ilimde derinleşmiş olanlar bilir.

Ey kardeşim! Bil ki, dinî kurallar, hem dinin, hem de dünyanın iyiliği için konmuştur. Dünya ve ahiret; isimleri ve varlık yapıları birbirine zıt iki âlemdir ki, ikisinin anlamı, hakikati ve nitelikleri birbirinden farklı ve birbirine zıttır. Biri kabuk, diğeri ise öz gibidir. Kabuk gibi olan dünya; öz hükmündeki ise ahirettir. Her ikisinin de kendine ait ehli (dünya ehli - ahiret ehli) ve çocukları vardır. Onların ehlinin ve çocuklarının da birbirinden farklı ve birbirine zıt birtakım nitelikleri, ahlâkları, seciyeleri ve amelleri vardır. Şimdi, bu bilgiyi arzulayan ve öğrenmek isteyen herkesin öğrenip anlayabilmesi için, onları açıklamaya ve onlarla hakikatleri arasındaki farkı belirtmeye, dünya ehli ile ahiret ehlini ayırt etmeye ihtiyaç hissediyoruz. Çünkü bu, başka ilimlere göre, insanların öğrenegeldikleri ilim ve marifetlerin en şereflisi ve en üstünüdür.

Şimdi deriz ki; "*dünya*" ismi; *dünüvv* (yakın olmak) ve *kurb* (yaklaşmak, yakınlık) kelimelerinden, "*ahiret*" ise; *teehhür* (geriye bırakmak, ertelenmek)den türetilmiştir. Bunların hakikati şudur: *Dünya*; bedenin doğum gününden, -nefsin doğumu ve bedenden ayrılması demek olan- ölüm gününe kadar insanla ilgili cereyan eden olaylar zinciri; *ahiret* ise ölüm ile nefsin bedenden ayrıldığı günden, sonsuza ve ebediyete kadar insanla ilgili cereyan eden olaylar zinciridir.

Ey kardeşim! Bil ki, şanı yüce Allah dünya hayatını "*araz* (öz olmayan, ilinek, geçici)" ve belli bir süre (işe yarayan) "*metâ* (mal, mülk)" olarak isimlendirmiştir. Çünkü insanın dünyada bulunuşu, ona ahiret yolunda ârız olmuş ârızî (*geçici*) bir durumdur. Kasıt ve amaç, orada (dünyada) sürekli kalmak değildir.

Nitekim ana rahminde kalışın amacı da orada uzun süre ve sürekli kalmak değil, oranın, dünyaya giden bir yol ve geçiş yeri olmasıdır. (Dünya hayatı ile ana rahminde geçen süre arasında, ikisinin de "geçici" olmaları bakımından önemli bir benzerlik vardır.) Nefsin bedende bulunması da böyledir. Beden ahiret yurduna giden bir gemi, bir vasıta ve bir köprüdür. Yani *Spermin Ana Rahmine Düşmesi Risâlesi*'nde (*Risâletü maskati'n-nutfe*) açıkladığımız gibi, insanın bedenî yapısının tamamlanması ve suretinin kemale ermesi için, bedenin bir süre orada (rahimde) kalmadan dünyaya gelmesi mümkün değildir.

İşte dünyada bir müddet kalıp oyalanmanın ve orada bulunmanın hükmü de böyledir. Dünya da sonrasına giden bir yol ve köprüdür. Yani *İnsan Küçük Âlemdir (el-İnsânu âlemun sağîrun)* ve *Ölümün Hikmeti Risâlesi*'nde (*Risâletü Hikmeti'l-mevt*) açıkladığımız gibi, nefsin hallerini tamamlaması ve faziletlerinin kemale ermesi için, dünyaya uğrayıp bir müddet orada kalmadan ahirete geçiş mümkün değildir.

Yukarıda belirtip açıkladığımız anlamdan dolayı, bayram ve cuma hutbelerinde şöyle denir: "Ey insanlar! Bilin ki, siz ebediyet için yaratıldınız. Fakat bir yurttan başka bir yurda, döllerden rahimlere, rahimlerden dünyaya, dünyadan berzah âlemine, berzahtan ise ya cennete veya cehenneme nakledilirsiniz." Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Sizi sadece boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?*"[32]; "*Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, halbuki Allah (sizin için) ahireti istiyor.*"[33]; "*İşte ahiret yurdu! Biz onu yeryüzünde büyüklenmeyi ve bozgunculuğu arzulamayan kimselere veririz.*"[34]

32. Mü'minûn, 23/115.
33. Enfâl, 8/67.
34. Kasas, 28/83.

Dünyaya ilgisiz kalıp (*zühd*), ahirete yönelme hakkında Kur'an'da pek çok ayet vardır. Örneğin; "*Ahiret yurduna (oradaki hayata) gelince, işte asıl yaşama odur. Keşke bilmiş olsalardı!*"[35] Yani dünyaya düşkün olanlar, ona aşırı derece rağbet eder ve ısrarla onu isteyip, peşinden koşarlar. Fakat onlar ahiretten habersizdirler. Ahireti unutmuş ve onun hakkında bilgi sahibi değildirler. Ahiretteki nimetleri, lezzetleri, sevinç, huzur ve mutluluğu bilmemektedirler. Nitekim şanı yüce olan Allah, çok özet bir ifadeyle şöyle buyurur: "*Orada canlarının istediği, gözlerinin hoşlandığı her şey vardır. Ve kendilerine; Siz, orada ebedi kalacaksınız, denilir.*"[36]

Dünyaya düşkün olanlar, ahirete dair konularda cahil ve gafil olunca sürekli dünyevî şeylerle, dünya nimetleri, lezzetleri ve arzularıyla meşgul olur, dünyada ebedi olarak kalmak isterler. Çünkü dünyevi arzu ve lezzetler hissedilir ve görülebilir şeylerdir. Ahiret nimet ve lezzetleri ise duyuların idrakinden uzak şeylerdir. Bundan dolayı onlar, ahiret nimetlerini araştırmayı, onlara rağbet edip, onların peşinden koşmayı bırakırlar. Şanı yüce olan, şu ifadesiyle onlara işaret eder: "*Dünya hayatına razı olup onunla rahat bulanlar ve ayetlerimizden gafil olanlar yok mu? İşte onların, kazanmakta oldukları (günahlar) yüzünden varacakları yer, ateştir.*"[37]

Ey kardeşim! Bil ki, şanı yüce olan Allah, ahiret yurdunu "*el-hayevân* (canlı)" olarak isimlendirmiştir. Çünkü orası, ruhların âlemi ve nefislerin kaynağıdır. Dünya ise cisimler âlemidir. Cisimlerin cevherleri, tabiatları itibariyle ölüdür. Nefisler ve ruhlar, -tıpkı güneşin, doğmak suretiyle havaya ışık ve aydınlık kazandırması gibi- cisimlerde (bedenlerde) bulunup, onlarla beraber olmak suretiyle, onlara hayat kazandırır. Bunda nefislerin, bedenlerle beraber olmak suretiyle onlara hayat kazandırdığına delil vardır. Ölümden önce bedenlerde gözlemlenen duyu, hareket, bilinç, ses ve davranış türünden haller ve bunların ölüm anında yok oluşu, nefsin bedenden ayrılmasından başka bir şey değildir. Bunun da insaf sahibi her akıllı için, aklın hükümlerinin gereklerinden olduğu, aşikârdır.

Ey kardeşim! Bil ki, din koyuculara tâbi olan ve onlara yardım eden insanların çoğu, ahirete inanıp onu ikrar ederler. Fakat onun mahiyetini, hakikatini, niteliğini, yapısını ve ona kavuşma anının ne zaman olacağını bilmezler. Aynı şekilde, filozof geçinenlerin de çoğu, ruhlar âlemini ve nefislerin cevherlerini ikrar eder, fakat o âleme giden yolun nasıl olduğunu ve oraya nasıl ulaşılacağını bilmezler. Biz *Dinî-Aklî Risâleler*imizde, her iki gurubun bu anlamda ihtiyaç duyduğu bilgileri açıkladık.

Bu anlattıklarımızla, dünyanın ve ahiretin ne olduğu açıklığa kavuşmuş oldu. Şimdi diyoruz ki, insanlar dünyaya düşkün (*ebnâü'd-dünya*) ve dünya ehli olabildikleri gibi, ahirete düşkün (*ebnâü'l-âhire*) ve ahiret ehli de olurlar. Fakat onlar dünyada olduğu gibi ahirette de iki kısma ayrılırlar: Ahiret mutluluğunu kazananlar (*suadâ*) ve ahiret mutluluğunu kazanamayanlar (*eşkiyâ*). Dünyaya düşkün olanların mutlu ve mutsuzları bilinmektedir. Burada onları anlatmaya ihtiyaç duymuyoruz. Çünkü onlar burada zaten gözlemlenmektedir. Fakat burada anlatma ihtiyacı duyduğumuz şey, ahiret ehlinin mutlu olanlarının alâmetleri, ahlâkı ve amelleridir. Zira bu, gizli (bilinmeyen) bir konudur. Ancak anlatıp açıkladıktan sonra, delil ve alâmetlerle bilinebilir.

---

35. Ankebût, 29/64.
36. Zuhruf, 43/71.
37. Yunus, 10/7-8.

Ey kardeşim! Bil ki, insanlar dünya ve ahiret mutluluğu ve mutsuzluğu konusunda dört gruba ayrılırlar:

a) Hem dünyada, hem de ahirette mutlu olanlar,

b) Hem dünyada, hem de ahirette mutsuz olanlar,

c) Dünyada mutsuz, ahirette mutlu olanlar,

d) Dünyada mutlu, ahirette mutsuz olanlar.

Hem dünyada hem de ahirette mutlu olanlar, dünyada mal-mülk ve sağlık açısından nasibi bol ve imkânları yerinde olup bunlardan kendisine yetecek kadarıyla yetinen, aza razı olup onunla kanaat eden, fazlasını ise yüce Allah'ın buyurduğu gibi, kendilerine ahiret azığı olarak hazırlayanlardır: "*Önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah'ın katında bulacaksınız.*"[38]; "*Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır.*"[39] Kur'an'da bu meyanda birçok ayet vardır.

Dünyada mutlu ahirette mutsuz olanlar, dünyadaki nimetlerden bolca yararlanıp imkânları iyi olan ve dünyada iyi bir konuma gelmiş olanlardır. Bunlar dünya nimetlerden yararlanır, onun lezzetleriyle lezzetlenir, hatta bunlarla övünüp gururlanır. İlâhî kuralların koyduğu sınırlamaları göz önünde bulundurmaz, onlara boyun eğmez, belirlenmiş emirlere uymaz, sınırlarını ihlâl eder, ölçüyü aşıp taşkınlık yapar, azgınlık yapıp aşırı giderler. Oysa Allah aşırı gidenleri asla sevmez. Bunlar, şanı yüce olan Allah'ın şu ifadeleriyle işaret ettiği kimselerdir: "*Dünyadaki hayatınızda bütün güzel şeylerinizi harcadınız, onların zevkini sürdünüz. Bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan dolayı alçaltıcı bir azap göreceksiniz.*"[40]; "*Kim de dünya kârını istiyorsa, ona da dünyadan bir şeyler veririz. Fakat onun ahirette bir nasibi olmaz.*"[41] Kur'an'da bu nitelikte birçok ayet vardır.

Dünyada mutsuz ahirette mutlu olanlar, dünyada ömürleri uzun olup zamanla çeşitli musibetlere maruz kalmış, dünyalık şeyleri ısrarla talep etmiş, bedenleri dünya ehline hizmette yıpranmış, dünyevî kaygıları fazla, ama dünya nimet ve lezzetlerine sahip olma konusunda pek mesafe alamamış, fakat dinin emirlerine uymuş ve koyduğu sınırları çiğnememiş olan kimselerdir. Allah bunları Kur'an'ın birçok ayetinde zikretmiştir: "*Yalnız sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir.*"[42]

Dünyada da ahirette de mutsuz olanlar ise, dünyadan nasibi az olmuş, onun imkânlarından yararlanamamış, dünyalık şeyler uğrunda çok sıkıntılar yaşamış, yorgun bir beden ve kederli bir gönül ile ömrünün çoğunu bu sıkıntılar içerisinde geçirmiş, fakat bir hayır elde edememiş, buna ilaveten dinin emirlerini de yerine getirmemiş, hükümlerine boyun eğmemiş, koyduğu sınırları çiğnemiş, engellerine aldırmamış, dinin güçlenmesi ve esaslarının korunması için hiçbir çaba harcamamış olan kimselerdir. Bunlar hem dünyada, hem de ahirette hüsrana uğrayanlardır ve bu, en büyük hüsrandır.

---

38. Bakara, 2/110.
39. Kehf, 18/49.
40. Ahkaf, 46/20.
41. Şura, 42/20.
42. Zümer, 39/10.

Yaptığımız bu aklî taksimde, insanlardan hiçbirinin bu dört grubun dışında kalamayacağı açık olarak anlaşılmıştır. Şimdi aralarındaki farkın ortaya çıkması için, dünya ehlinin ahlâk ve tabiatları ile ahiret ehlinin ahlâk ve seciyelerini anlatmak istiyoruz.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, dünya ehlinin ahlâkı, onların herhangi bir kazanımı, seçimi, fikir ve düşüncesi, çaba ve gayreti olmaksızın fıtratlarına yerleştirilmiştir. Onlar, yüce Allah'ın, *"Hayvanların yediği gibi yerler. Oturacakları yer ateştir"*[43] buyurduğu gibi, dünyada bedenlerinin yararına olan şeyleri elde etme, zararına olan şeyleri de def etme uğrunda, hayvanlar gibi çabalayıp dururlar.

Ahiret ehlinin ahlâkı ise, ileride açıklayacağımız üzere, ister akıl, fikir ve düşüncenin gereği olarak, isterse dinin emirlerine ve terbiyesine uyarak olsun, onların kendi çabalarıyla kazandıkları ahlâktır. Bu durumda o, onların uzun çabaları ve tekrar tekrar yapmaları sayesinde, onlar için "*âdet* (alışkanlık)" halini alır ve sahip oldukları bu ahlâka göre sevap ve karşılık alırlar. Yüce Allah şu sözüyle bunu ifade etmiştir: *"Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve çalışması da ileride görülecektir. Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir."*[44]

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, ilâhîyyenin emir ve yasakları, hükümleri, belirlediği cezalar (*hadler*), teşvik ve uyarıları, vaat ve sakındırmaları, engelleme ve tehditleri üzerine düşünür, aklın ve fikrinle bunlara kafa yorarsan, dinin emirlerinin çoğunun insanların tabiatında bulunan şeylere ters olduğunu; yasaklarının ise insan tabiatına yerleştirilmiş arzulardan; rahatlık, bolluk ve lezzet isteği ile tabiatta yerleşik diğer şeylerden ibaret olduğunu açık olarak anlarsın. Örneğin din oruç tutmayı, aşırı açlık ve susuzluk anında bile yemeyi-içmeyi terk etmeyi; aşırı soğukta bile abdest almayı, namaz kılmayı ve sıcak yataktaki uykuyu terk etmeyi; az ve kendisinin şiddetli ihtiyacı olmasına rağmen, insanlara yardım etmeyi; arzusu fazla olmasına rağmen, iffetli olmayı; kızgınlık anında bile yumuşak davranmayı, korkulu anlarda cesur olmayı, (cezalandırmaya) gücü yetmesine rağmen, affetmeyi; hüküm verirken adaletli olmayı; zor zamanlarda sabretmeyi; kaderin getirdiklerine razı olmayı, musibetleri hoş karşılamayı; tembellik anında bile çalışmayı ve işe dört elle sarılmayı; korkulu anda bile doğru söylemeyi; ihtiyaç anında bile cömert davranmayı; söz verdiği kişiye, yanında olmasa bile vefalı olmayı; imkânları bol olmasına rağmen, dünyada zâhidçe bir hayat sürmeyi ve insan tabiatında mevcut benzer fiil, davranış, ahlâk ve seciyelerin tersini, tabiatta yerleşik olanın dışındaki şeyleri emreder.

Rivayete göre Allah'ın Elçisine (as); *"(Resûlüm!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir."*[45] ayetinin anlamı sorulduğunda şöyle buyurdu: "Allah bu ayette güzel ahlâkı (*mekârim-i ahlâk*) bir araya toplamıştır ki bunlar yedi tanedir: Sana zulmedeni affetmen, vermeyene vermen, seninle bağlarını kesenle ilişkini sürdürmen, sana kötülük yapana iyilikle karşılık vermen, seni aldatana nasihat etmen, gıybetini yapan kimseye Allah'tan af dilemen, seni kızdırana yumuşak muamele etmendir".

Ey kardeşim! Bil ki bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetlerde işaret ettiği "Allah dostları"nın güzel ahlâkının temel ilkeleridir: *"Rahmân'ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu*

43. Muhammed, 47/12.
44. Necm, 53/39-41.
45. Araf, 7/199.

ile yürürler ve kendini bilmez kimseler onlara laf attığında (incitmeksizin) 'Selâm!' derler (geçerler)."[46]

"*Kendi aralarında merhametlidirler. Onları, rükûya varırken, secde ederken görürsün.*"[47] Bu, şanı yüce olan Allah'ın, "*Arş'ı yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunanlar (melekler), Rablerini hamd ile tesbih ederler.*"[48] ayetinde işaret ettiği meleklerin ahlâkıdır.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir huzur ve mutluluk ile desteklesin. Şimdi bu seçkin insanların ahlâkına bir bak! Allah dostlarından, cennet ehlinden, sadık ve seçkin melekler gurubundan olmak istiyorsan, bu konuda bir düşün! Sen de onlara uy ve bunun sende bir alışkanlık, yerleşik tabiat ve karakter haline gelebilmesi için, kendi düşüncen ve çabanla, ciddi bir gayretle, tekrar tekrar yapıp, alışkanlık haline getirmek suretiyle onların ahlâkı ile ahlâklan. O derecede ki, onlardan ayrı olduğunda da bu ahlâk, nefsinde şekillenmiş olarak devam etsin. Şeytanların dostlarının ve İblis'in askerlerinin ahlâkını ise terk et. Kesin olarak bil ki, öldükten sonra ruh bedenden ayrılınca, dünyada sahip olduğu mal-mülk, dünyalık şeyler ve yakınları hepsi dünyada kalır. Ona sadece orada kazandığı ahlâk ve amelleri, bilgi ve marifetleri, inandığı ve içinde sakladığı görüşleri eşlik eder. Nitekim Resûlullah (as), "amelleriniz size iade edilir"; yüce Allah da, "*Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır.*"[49] buyurmuştur.

Ey kardeşim! Bil ki, dünya ehlinin ahlâk ve seciyesi, yaratılışta onlara "tabiat" olarak yerleştirilmiştir. Çünkü onlar, dünyaya cahil olarak ve o ahlâka yatkın olmaksızın gelmişler, sonra onlar için bu konudaki engeller ortadan kaldırılmış (ve böylece kendilerine özgü ahlâkları olmuştur). Ahiret ehlinin ahlâkı ise, sonradan kazanılmış ve onlarda adet haline gelmiştir. Çünkü ahirete gidişlerinden önce onların engelleri de ortadan kaldırılmış, (böylece ahiret ehli olmalarına engel olan ahlâkî sorunları giderilmiştir). Bu, ahiret hakkında bilgilendirilmeleri, kendilerine bazı şeylerin haber verilmesi, bazı şeylerin müjdelenmesi, bazı konularda uyarılmaları ve onların da (bunları dikkate alarak) ahiret için ciddi çaba sarf etmeleri, ahiret yolunun kendilerine açık olarak bildirilmesi suretiyle ve insanların ihtiyaç duyduğu açıklama, istitaat, kudret, yol gösterme, emir ve yasak, vaat ve tehdit, teşvik ve uyarı gibi dinî hükümlerde, cezalarda, aklın yargılarında ve onun gerektirdiği açık-seçik şeylerde gerçekleşmiş, (*ahlâkî*) pürüzler giderilmiştir. Bu, insanların peygamberlerden ve fıtrata yerleşmiş akıllardan sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmaması için yapılmıştır.

Burada anlattıklarımızla dünya ehlinin ahlâkının onların tabiatlarına yerleştirilmiş olmasının, ahiret ehlinin ahlâkının ise kazanılmış ve adet haline getirilmiş olmasının sebebi ve nedeni ortaya çıkmıştır. Şimdi kazanılmış ahlâkın hangisinin övülen, hangisinin kınanan ahlâk olduğunu; övülenin ise bir kısmının aklın gerekleri ve hükümleri doğrultusunda, bir kısmının da dinin hükümleri ve emirleri gereği meydana geldiğini; kınanan kısmın da aynı şekilde gerçekleştiğini açıklamak istiyoruz.

Ey kardeşim! Bil ki, akıllı ve keskin görüşlü herkes, insanların hallerini aklı ile düşünüp değerlendirir, onların derecelerini birbirinden ayırır ve kendi dünyalarındaki tasarruflarını dikkate alırsa; onların bir kısmının seçkin (*havâs*), bir kısmının umumi, bir kısmının yönetici ve bir kısmının da halk (düzeyinde) olduğunu; kralların ve onlara tâbi yardımcılarının ve

---

46. Furkan, 25/63.
47. Fetih, 48/29.
48. Mümin, 40/7.
49. Kehf, 18/49.

dostlarının ahlâk ve seciyelerinin, avam ve halkın ahlâkından farklı olduğunu; bundan dolayı avam ve halktan birinin, kralların meclisine ancak bir eğitim ve bilgilendirmeden sonra, (saraya girmeye yakışan) bir sükûnet, vakar ve heybet ile girmelerine müsaade edileceğini bilir. Bu onun için bir (örnek ve) delil olur ve bu sayede, herhangi bir kimsenin, göklerin melekûtuna, feleklerin enginliğine yükselip, melekler zümresine katılabilmesinin, ancak nefsini arındırıp olgunlaştırma, ahlâkını güzelleştirme, inancını düzeltme ve bilgilerini hakikate uygun yapma konusunda ciddi bir çabadan sonra mümkün ve uygun olduğunu anlar. Bu bağlamda, "felsefî yönetim"e dair kitaplarda da anlatıldığı gibi, çabaları sayesinde ve aklın gerekleri doğrultusunda, yukarıda belirtilen konularda bozuk yönlerini düzeltmeye çalışır, kınanan şeylerden de uzaklaşır.

Ey kardeşim! Bil ki, akıl sahibi herkesin, bu anlattığımız şeyleri, büyük bir yardım, ince bir araştırma ve güçlü bir düşünme olmaksızın gerçekleştirmesi mümkün olmayacağı için, yüce Allah bunu insana kolaylaştırmış; insanların hoşnut olacağı öğütlerle desteklenmiş ilâhi kanunları vaz' edicileri (peygamberleri) göndermiş, insanlara onların emir ve yasaklarına uymalarını emretmiştir. Peygamberler onlar için büyük mabetler, mescitler, kiliseler, namazgâh ve ibadethaneler yapmışlar, oralara temiz olarak, güzel elbiseler giyinerek, sükûnet, vakar, edep, takva, huşu içerisinde, tesbih ve istiğfar ile girmelerini; kendilerine mübah olan ve evlerinde, çarşı-pazarda, meclislerde ve yollarda yapmaları caiz olan şeyleri terk etmelerini emretmişlerdir. Bunların hepsi, hayatı boyunca, cennete girmek ve ruhu ile göklerin melekûtuna yükselmek isteyen kimsenin yaşam tarzının böyle olması gerektiğini anlayan her akıl sahibine bir delil olması ve bunun onda bir alışkanlık, karakter ve değişmez tabiat haline gelip, bu sayede ruhu ile oraya çıkmaya hak kazanması ve bunun ona kolaylaşması içindir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*O'na ancak güzel sözler yükselir (ulaşır). Onları da Allah'a amel-i salih ulaştırır.*"[50] Burada mü'minin ruhu kastedilmektedir. Akıl ve fikir sahibi olan herkes, her inanç ve mezhepte, cuma ve bayram namazlarında minberlerde dinlediği hutbeler üzerine düşündüğünde, bu anlattıklarımızın doğru ve gerçek olduğunu açık olarak anlar.

Ey kardeşim! Bil ki, bu ilâhî kanunları aktaranların, çeşitli konulara dair birçok emir ve tavsiyeleri vardır. Çünkü onların davetleri hem halkın ileri gelenlerini, hem de genel olarak bütün insanları kapsamaktadır. Onlara tâbi olanların ise durumları farklıdır. Onlar her bir tabaka için gerekli ve uygun olanı açıklamışlardır. Fakat onların hepsine genel olan husus; insanları bu aktardıklarını ikrar etmeye ve -tâbileri bilsin ya da bilmesin- gayba dair haber verdikleri hususları tasdik etmeye davet etmektir. İşte bu, yüce Allah'ın, "*Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın elçisiyim... Allah'a ve Resûlüne iman edin.*"[51] buyururken dile getirdiği imandır. Sonra Allah onlara bazı şeyleri emretmiş, bazı şeyleri de yasaklamıştır ki, bunlar din ehli ve fakihleri nezdinde bilinen şeylerdir. Fakat O'nun bu konuya dair son sözü şu olmuştur: "*Allah'a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının.*"[52] Rivayete göre Kur'an'ın son nazil olan ayeti budur.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir huzur ve mutluluk ile desteklesin! Bil ki, yüce Allah'ın, kullarına verdiği emirler, kralların emirlerine benzer. Kralların,

---

50. Fâtır, 35/10.
51. Araf, 7/158.
52. Bakara, 2/281.

halifelerin ve birçok liderin âdeti ve uygulamasıdır ki, çocuklarından ya da kölelerinden birinde asalet ve başarı (arzusu) tespit ettiğinde, onun eğitim-öğretimine ve terbiyesine özen gösterir. Onu oyun, eğlence ve arzularına dalmaktan korur. Edebi terketmeyi, kötü ahlâkı ve liderlerin, akıllı ve erdemli insanların ahlâkına yakışmayan her şeyi ona yasaklar. Bütün bunlar, eğitimini tamamlayıp, liderlik ve saltanatta efendisinin halifesi olabilmesi ve babasının yerine geçebilmesi için kendisinden arzu edilen şeyleri kabule hazır hale gelip onlarla donanması içindir.

İşte yüce Allah'ın, şu ayette buyurduğu gibi, rızasına uymayı emredip nefislerinin isteklerine tâbi olmayı yasaklarken, Peygamberlerini ve mümin veli kullarını terbiye etmesi de aynen böyledir: "Rabbinin *makamından korkan ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştıran için ise, şüphesiz cennet yegâne barınaktır.*"[53]

Keza kral çocuklarının ve kölelerinin çoğu, babasından ya da efendisinden yukarıda belirttiğimiz gibi bir durum sezerse, onun emir ve yasaklarına uymak, şehevi arzularını ve hevâsına uymayı terketmek suretiyle nefsini tutar. Bütün bunları, yüce bir durumu ve büyük bir makamı arzuladığı için yapar. İşte Allah'a kavuşmayı arzu eden Allah dostu müminlerin durumu da böyledir.

(Sahip olduğu imkânlara) sırt çevirip uzak duran, kendilerine vaat edileni arzulamayan, kötü ve mutsuz kral ve lider çocukları ile köleleri ise, kendilerine emredilenleri kabul etmeyip, söylenenleri dinlemeyip, yapılan teşvik ve uyarıları düşünmedikleri gibi, gece-gündüz şehvetlerini tatmin peşinde koşar, nefislerinin hevâsını yerine getirirler. Şüphesiz onlar, kardeşlerinin ulaştığı liderlik, emretme ve yasaklama yetkisi, otorite, izzet ve şereften mahrum kalırlar. Böyle kral çocukları, düşmana rehin düşmeden ya da kardeşlerince tutuklanmadan ıslah olmazlar.

Ey kardeşim! İnkârcıların, münafıkların ve fâsıkların ahiretteki durumu da işte böyledir. Onlar, Rablerinin emirlerini terkedip, nefislerinin arzularını yerine getirmenin ve hidayetten sapmanın cezası olarak, müminlerin ulaştığı şeref, yakınlık, mertebe ve derecelerden, lezzet ve mutluluktan, yüce Allah'ın şu ayette buyurduğu gibi, sevap ve mükâfattan da mahrum kalırlar: "*Hevâ ve hevesini tanrı edinen ve Allah'ın (kendi katındaki) bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü?*"[54]

Bu anlattıklarımızla, yüce Allah'ın, müminleri terbiye etmesinin, kralların, çocuklarım terbiye etmesine benzediği açıkça ortaya çıktığına göre, şimdi şunu ifade etmeliyiz:

Ey kardeşim! Bil ki, Allah'ın vaadi, inançsızları, münafıkları, fâsıkları uyarıp tehdit etmesi ve onlara azap etmesi, *Elem ve Lezzetler* risâlesinde açıkladığımız gibi, hikmet ehli, müşfik bir doktorun, hasta ve cahil olan çocuğunu uyarmasına benzer. Allah, müminlere vaat ettikleri gibi, kâfirlere ve münafıklara olan uyarılarını da Kur'an'da bin dolayında ayette zikretmiştir. Örneğin O; "*Allah, mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vaat etti.*"[55] buyurmuştur.

Şanı yüce olan Allah, müminlerin sevabını cennetler ve ahiret nimetleri şeklinde takdir etmiştir. Çünkü iman, birçok melekî fazileti ve aklî şartları bir arada bulunduran bir haslettir. Bu nedenle mü'minlerin, kendilerine özgü olarak bilinen ve inançsızlarla münafıklardan

---

53. Nâziât, 79/40-41.
54. Câsiye, 45/23.
55. Tevbe, 9/72.

ayrıldıkları birtakım alâmetleri vardır. Bu konunun bir boyutunu *İmân ve Mü'minlerin Hasletleri* adlı risâlemizde açıladık. Fakat şimdi biz bu risâlede -yüce Allah'ın, "*Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt müminlere fayda verir.*"[56] ayetiyle emrettiği gibi- gafillere bir hatırlatma ve öğüt olması için, bu konudan bir miktar daha bahsetme ihtiyacı hissediyoruz.

Bölüm

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir huzur ve mutluluk ile desteklesin! Bil ki, Allah'ın mümin, arif ve basiretli has kulları, Allah'a karşı görevlerini sadakatle ve yakîn ile yerine getirirler. Yapıp-ettiklerinde -sanki sürekli Allah'ı müşahede edip görüyorlarmış gibi- gece ve gündüz kendilerini sorguya çekerler. Onlar yaptıklarının sevabını anında görürler, bir an bile ertelenmez ki o, ahirete varmadan önce, dünya hayatındaki müjdedir. Onlar, kötülüklerinin karşılığını da fiillerinin hemen ardından görürler. Onlara çok azı gizli kalır. Şanı yüce olan Allah şu ayetlerle onlara işaret etmiştir: "*Takvâya erenler var ya, onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda (Allah'ın emir ve yasaklarını) hatırlayıp hemen gerçeği görürler.*"[57]; "*Şüphesiz kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin yoktur.*"[58]; "*Ancak onlardan ihlâslı kulların müstesna.*"[59]

Onları methedip öven daha birçok ayet vardır. Onlar, Allah'ı en iyi bilen ve ona karşı görevlerini en iyi yerine getiren kimselerdir.

Anlatırlar ki, onlardan birisi, bir yolculuğunda, dağ başındaki hücresinde uzlete çekilmiş bir rahibe uğradı. Karşısında durup ona, "Ey Rahip!" diye seslendi. Rahip hücresinden başını çıkarıp, "Kim o?" deyince aralarında şu diyalog geçti:

- Hemcinsinden bir âdemoğlu!
- Ne istiyorsun?
- Allah'a giden yol nasıldır?
- Nefsin isteklerinin (*hevâ*) tersidir.
- Azığın en hayırlısı hangisidir?
- Takvadır.
- Niçin insanlardan uzaklaşıp bu hücreye kapandın?
- Onların fitnelerinden dolayı kalbimden korktuğum ve onların kötü yaşam tarzı nedeniyle aklımı şaşkınlıktan korumak için. Ayrıca onların hilelerinin vereceği sıkıntıdan ve fiillerinin çirkinliğinden kendimi kurtarmak istedim. İlişkilerimi Rabbimle sınırladım ve onlardan kurtuldum.
- Bana, (uzaklaştığın) o insanlardan bahseder misin?
- Onlar en kötü bir kavim ve en şerir insanlardı. Onları bundan dolayı terk ettim.
- Ey Mesih'e tâbi olan topluluk! Rabbinizle ilişkileriniz nasıldır? Süslü sözleri bırak da bana doğruyu söyle. Râhib bir süre sessizce düşündü ve sonra dedi ki;
- Olabilecek ilişkinin en kötüsü.
- Nasıl yani?
- Rabbimiz bize bedenlerimizi yormayı, nefislerimize eziyet etmeyi, gündüzleri oruç tutup geceleri ibadet etmeyi, tabiatımıza yerleşmiş olan arzuları terk etmeyi, baskın hevâya

56. Zâriyât, 51/55.
57. A'raf, 7/201.
58. Hicr, 15/42.
59. Hicr, 15/40.

(nefsanî arzulara) karşı çıkmayı, saldırgan düşmanla mücadele etmeyi, yaşamın zorluklarına razı olmayı, belâ ve musibetlere sabretmeyi emretti. Bütün bunlarla birlikte, yolun uzunluğuna, şaşkınlık ve şüphelerin çokluğuna rağmen, öldükten sonra ahirette verilecek "ertelenmiş" bir mükâfat da vadetti. İşte Rabbimizle ilişkimizde bizim durumumuz budur. Peki! Biraz da kendinizden bahset, ey Ahmed'e tâbi olan topluluk! Sizin, Rabbinizle ilişkileriniz nasıldır?
- Olabilecek ilişkinin en hayırlısı ve en güzeli. Rahip; "Onu bana anlat!" deyince o da şöyle anlattı:
- O bize sayılamayacak kadar bol nimetler verdi, birçok lütuf ve ihsanda bulundu. Gece ve gündüz, O'nun geçmişte ve hal-i hazırda sahip olduğumuz, ayrıca gelecekte sahip olacağımız lütuf ve nimetlerine mazhar olduk.
- Aynı Tanrı olmasına rağmen, size nasıl böyle özel muamele yaptı?
- Nimet, ihsan ve iyilik, herkese geneldir, hepimize verilmiştir. Fakat güzel inanç, doğru görüş, hakkı ikrar, iman ve teslimiyet bize özel kılındı. Bize verilen itaat, iman, teslimiyet, nefis muhasebesi ve istikameti koruma konusundaki doğru duruş, geleceğe dair beklenmeyen olayları önceden sezme sayesinde ve an be an kalbe gelen düşünceler, vahiy ve ilham konusunda tetikte olmak suretiyle, hakikatlerin bilgisine muvaffak kılındık.
Bunun üzerine rahip dedi ki:
- Bunu biraz daha açıklar mısın?
-Evet. Yalnız söylediklerimi güzel dinle ve anla. Anladıklarını da iyi düşün. İnsan henüz adı bile anılan bir varlık değil iken, şanı yüce olan Allah onu topraktan yarattı ve onun soyunun devamını değersiz bir suyun özüne bağladı. Sonra onu emin bir yerde bir nutfe [sperm] haline getirdi. Sonra onu (insan olarak) dünyaya getirinceye kadar dokuz ay boyunca halden hale dönüştürdü de insanoğlu sağlam bir beden, tastamam bir suret, dimdik bir boy-pos ve sağlıklı duyulara sahip olarak mükemmel biçimde yarattı. Sonra tam iki yıl boyunca onu içenlere lezzet veren tertemiz bir süt ile rızıklandırdı. Olgunluk çağına ulaşıncaya kadar büyütüp yetiştirdi, çeşitli lütuf ve hikmetleriyle nimetlendirdi. Sonra ona hüküm (hükmetme yeteneği), ilim ve zeki bir kalp, hassas bir kulak, keskin bir bakış, iyi bir tat alma, güzel bir koklama ve yumuşak bir dokunma duyusu ile konuşan bir dil, sağlam bir akıl, iyi bir anlayış, saf bir zihin ile düşünme ve ayırt etme, dileme ve seçme yetenekleri, itaatkâr organlar, iki sanatkâr el ve yürüyen iki ayak verdi. Sonra ona güzel konuşmayı ve beyanı, kalemle yazı yazmayı, sanat ve meslekleri, ziraatı, alış-verişi, ticareti ve hayatın farklı yönlerini, yararlı olan şeyleri istemeyi, barınacak bina yapmayı, şeref ve saltanatı, hükmedip yönetmeyi öğretti. Yeryüzünde bulunan hayvan, bitki ve maden cinsinden her şeyi onun emrine verdi.
İnsan da bunlar üzerinde, efendilerin hükmettiği gibi hükmetmeye, kralların tasarrufta bulunduğu gibi tasarrufta bulunmaya ve belli bir süre için onlardan yararlanmaya başladı. Sonra Allah ona ikramını, lütuf ve ihsanını arttırıp, zikrettiğimiz nimetlerin daha üstün ve daha güzel olanlarını vermek istedi de onu, meleklerine, seçkin kullarına ve cennetliklere ikram ettiği nimetlerle donattı. Üstelik bu nimetler hiç eksilmez ve bozulmaz. Oysa dünya nimetleri sıkıntıyla, lezzetleri elemle, sevinci üzüntüyle, rahatı yorgunlukla, izzeti zilletle, sefası kederle, zenginliği fakirlikle, sağlığı da hastalıkla karışık vaziyettedir. Dünya ehli orada "nimetle donanmış" görünümünde olmasına rağmen, sıkıntı içinde; "gıpta edilen kişi" görünümünde, ama kederli; "güvenilir" görünümünde, ama aldanmış;

"şerefli" görünümünde, ama önemsiz ve değersiz; huzursuz ve ürkek; güvende olmayan korkak kimselerdir. Yine onlar nur ile karanlık, gece ile gündüz, yaz ile kış, sıcak ile soğuk, kuru ile yaş, uyku ile uyanıklık, açlık ile tokluk, susuzluk ile suya kanmışlık, dinginlik ile yorgunluk, gençlik ile yaşlılık, güç ile zayıflık, hayat ile ölüm gibi zıtlıklar arasında mütereddit yaşamaktadırlar.

Dünya ehli ve dünyaya düşkün olanlar, bu ve benzeri şeyler arasında kararsız kalmış, bunların içine adeta itilmişler ve onların arasında şaşkın bir durumdadırlar. Rabbin onları lezzetlerle karışık bu elemlerden kurtarıp, içinde hiçbir sıkıntı ve eziyet barındırmayan nimetlere, beraberinde bir elem getirmeyen lezzete, üzüntüsüz sevince, kedersiz mutluluğa, zilletsiz izzete, değersiz olmayan bir ikrama, yorgunluğu olmayan rahatlığa, keder bulaşmamış sefaya, korkusuz bir güvenliğe, fakirliği olmayan zenginliğe, hastalığı olmayan sağlığa, ölümsüz bir hayata, ihtiyarlığı olmayan gençliğe, bitimsiz bir sevgiye, karanlığı olmayan nura, uykunun bulunmadığı bir uyanıklığa, gaflet barındırmayan zikre, cehalet bulaşmayan ilme, düşmanlık, haset ve gıybet barındırmayan sadakate kavuşturdu ve sonsuza dek birbirine güvenen ve karşılıklı olarak birbirine huzur ve mutluluk veren kardeşlere dönüştürdü.

Şimdi insanın bu fâni bedenle ve ağır, değişken, uzun, geniş ve derin, karanlık, birbirine zıt unsurlardan ve dört karışımdan meydana gelen cismanî yapısıyla bunlara sahip olması mümkün olmadığından, -çünkü böyle birisi için, tertemiz nitelikler ve bâkî haller uygun değildir- şanı yüce olan Yaratıcı'nın hikmeti gereği, ilâhî inayet, onu başka bir yaratılışla yeniden diriltmeyi gerektirir. Nitekim şanı yüce olan Allah şöyle buyurmuştur: "*Andolsun, ilk yaratılışı bildiniz. Niçin hatırlamıyorsunuz?*" Yani ikinci yaratmayı düşünüp ibret almanız gerekmez mi? "*Sizi bilmediğiniz bir âlemde tekrar var edelim diye (ölümü takdir ettik).*" "*İşte Allah bundan sonra (aynı şekilde) ahiret hayatını da yaratacaktır.*"

Bundan dolayı Allah, kullarına lütfunun ifadesi olarak onları ahiretteki güzelliklere teşvik eden, orayı arzulamaları ve oraya varmadan önce hazırlık yapmaları, ayrıca alıştıkları dünyevî arzu ve lezzetlerden ayrılmalarını kolaylaştırmak, başlarına gelebilecek belâ ve musibetleri hafifletmek amacıyla, onlara ahiret yolunu gösteren peygamberler göndermiştir. Çünkü onlar, dünya hayatından sonra, onu örten ve öncesindeki dünya nimetlerini ve sıkıntılarını sona erdiren ahireti arzulamaktadırlar. Peygamberler onları, kendilerine vaat edilen şeyleri kaçırmamaları için, ahireti talepte tembel davranmamaları konusunda uyarmışlardır. Çünkü kendilerine vaat edilenleri kaçıranlar, dünyayı da ahireti de kaybetmiş, kesin bir sapıklığa düşmüş ve apaçık bir hüsrana uğramış demektir. İşte Rabbimizle olan ilişkimizde bizim görüşümüz ve inancımız budur, ey Rahip! Bu inançla dünyadaki hayatımız güzelleşir, dünyalık şeyleri fazla önemsememe ve nefsanî arzuları terketmek kolaylaşır. Ahirete ilgimiz ve arzumuz artar. İbadetin ağırlığı, hiç hissetmeyeceğimiz şekilde hafifler. Hatta bu durumu bir nimet, bağış, izzet ve şeref olarak görürüz. Çünkü O, bizi kendisini zikretmeye ehil kıldı. Kalplerimize hidayet, gönüllerimize ferahlık lütfetti. Bize tanıttığı sayısız nimetleri, çeşit çeşit lütuf ve ihsanları sayesinde bakışlarımızı nurlandırdı.

Bunları dinleyen rahip sonra şöyle dedi:

-İyi bir öğüt verici, sahip olduğumuz nimetleri bize en güzel biçimde hatırlatan, görebildiği doğruluğa en iyi şekilde kılavuzluk eden, işinin ehli dost bir doktor ve olabildiğince şefkatli, nasihat veren bir kardeş olarak, Allah sana hayırlar lütfetsin.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendisinden bir huzur ve mutluluk ile desteklesin! Bil ki, tabiî olaylar, tıpkı rahimin cenini; yumurtanın dış yüzeyinin sarısını kuşattığı gibi bizi kuşatmış, nefislerimizi işgal etmiştir. Bunlar, kendini tamamlama, yetkinleştirme ve belirli bir süre (dünya hayatı boyunca) âfetlerden korumaya yönelik olarak tabiattan kaynaklanan bir arzudur. Bünye tamamlanıp, suret kemale erdikten sonra, oradan çıkma zamanı geldiğinde, cenin organlarını hareket ettirir, ayaklarını oynatır, elleri ile vurur. Nihayet plasentayı yırtıp, kendisini orada tutan tendonları ve bağları koparır. Böylece rahimden çıkma imkânı bulur. Civcivin yumurtadan çıkması da böyledir. Bu, dünyadan ayrılıp, cisimler âleminden ruhlar âlemine geçmek isteyen her nefis için bir kıyas ve delil; ayrıca bize bu uğurda çalışıp çabalamamız gerektiğine ve tabiatımıza iyice yerleşmiş, bizim oluş ve bozuluş âleminden felekler âlemine, uçsuz bucaksız göklere, ruhların kaynağına ve nefislerin karargâhına geçişimize engel teşkil eden kötü huylardan bu sayede kurtulabileceğimize dair bir uyarıdır.

Durum böyle olunca, insanın, bu yüksek hakikati akledip bu önemli meseleyi anlamaya gücü yetmediğinden, yüce Allah, kullarına lütuf, ihsan ve ikramının ifadesi olarak, insanlara yardımcı olmak, onlara bu konuları öğretip birtakım uyarılarda bulunmak, onları (Allah yoluna) davet edip teşvik etmek, isteyerek ya da istemeyerek O'na ulaşmak için çalışmakla yükümlü tuttuğu peygamberler göndermiştir. İşte bu, şanı yüce olan Allah'ın, kullarına lütfettiği nimetlerin ve istisnasız hepsine bulunduğu ihsanın en büyüğüdür. Bu durumda, burada anlattıklarımızla, şanı yüce olan Allah'ın bazı nimetlerinin ve ihsanının, O'nun yaratıklarından sadece bir kısmına ait olmadığı, hepsini genellediği anlaşılmaktadır.

Şimdi O'nun bazı yaratıklara özgü olan nimet ve ihsanlarını zikredip, bunların nasıl olduğunu ve kimlerin bunlara hak kazanıp layık olduğunu açıklamak istiyoruz:

Ey kardeşim! Bil ki, Allah'ın birtakım nimetleri, ikram ve ihsanı, özel çaba ve gayretleri, ayrıca güzel davranışları sebebiyle, bazı seçkin kullarına özgüdür. Allah, başkalarını, ceza olarak bu nimetlerden mahrum eder. Çünkü onların çabaları, gayretleri ve davranışları, seçkin insanların çaba ve gayretlerinden tamamen farklıdır. Bu, Allah'ın, mahlûkatı arasındaki adalet ve insafının gereğidir. Çünkü O'nun, yaratıklarına karşı ihsanda bulunup nimetler bahşetmesi, O'nun cihetinden onlara karşı bir lütuftur. Bu lütuf hepsini kapsar. Ancak bu lütuftan pay almaları aynı düzeyde değil; çaba ve gayretleriyle hak edip, lâyık oldukları orandadır. Çünkü onlar, amel bakımından da aynı düzeyde değildirler.

Ey kardeşim! Bil ki, şanı yüce olan Allah, bu yüce ve değerli davadan habersiz, gafil toplumlara peygamberlerini gönderdiği zaman, onlara ancak güçlerinin yetebileceği söz, fiil ve niyetleri emretmiş, onları bunlardan sorumlu tutmuştur. Peygamberlerin onlara emredip yapmalarını istedikleri şey, kendilerine getirdikleri duyular üstü gaybî bilgilere iman edip bunu dil ile ikrar etmek, yüce Allah'ın şu ayette belirttiği gibi, bu bilgileri bilerek inkâr etmekten kaçınmaktır: "*De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben, sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın elçisiyim. O'ndan başka Tanrı yoktur, O diriltir ve öldürür. Öyleyse Allah'a ve ümmî Peygamber olan Resûlüne iman edin*"[60]. Kim bunu dil ile ikrar ederek, bu ikrarında sebat eder, geri dönmezse, ikrarının karşılığı olarak Cenâb-ı Hak, şu ayette vaat ettiği gibi, dünyada hemen onun kalbini yakînî bir imanla hidayete erdirir ve kendisine gayba dair veri-

60. A'raf, 7/158.

len haberleri tasdik için kalbine genişlik verir, onu sıkıntı ve yalanlama eleminden koruyup, nefsini şüphe, endişe ve şaşkınlık azabından kurtarır: "*Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini hidayete erdirir*"[61]. Yani inandığını dili ile ikrar ederse, Allah onun kalbini tasdike, yakînî imana ve ihlâsa yönlendirir. Şu ayetler de bu anlamdadır: "*Hidayete erenlere -yani ikrar edenlere- gelince, Allah onların hidayetlerini -yani yakîni imanlarını ve basîretlerini- arttırır ve sakınmalarını sağlar*"[62]. Yani onlardan şüphe ve tereddüdü giderir.

Ey kardeşim! Bil ki, diliyle ikrar ettiği halde, kalbiyle inkâr eden kimse, şüpheci, mütereddit ve şaşkın olur. Bu özelliklerin hepsi, kalplere elem veren, nefisler için azap olarak nitelenebilecek durumlardır. Şanı yüce olan Allah, peygamberlerin getirdiklerini ikrar eden kullarını bu elem ve azaptan kurtarmak istedi de, ikrar edenlere yapageldikleri şeyleri yapmalarını emretti, terk ettiklerini de yasakladı. Bunların hepsi onları sınamak içindir. Kim O'nun emirlerini kabul eder, onları yerine getirir ve o doğrultuda yaşarsa, onların mükâfatı ve amellerinin sevabı, daha ahirete varmadan bu dünyada, Allah'ın onların kalplerini yakînî iman nuru ile hidayete erdirmesi, gönüllerini şüphe, endişe, inkâr, şaşkınlık, dehşet ve nifak sıkıntısından temizleyip, bunların vereceği azaptan kurtarmasıdır.

Bu emri terk edip onunla amel etmediği gibi, bir de insanları aldatıp, hile yapan, dışı başka içi başka, göründüğü gibi olmayan, sözünde durmayan, bu kötü ve utanç verici şeyleri yapmaya devam eden kimsenin karşılığı ve cezası ise, yüce Allah'ın şu ayetlerde belirttiği gibi, dininde şüphe ve tereddüt içinde, şaşkın ve endişeli olarak, iki arada bir derede, kalbi azap, nefsi elem içinde terk edilmesidir: "*Nihayet, Allah'a verdikleri sözden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayı Allah, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalbine nifak (iki yüzlülük) soktu.*"[63]; "*Yine O'na iman etmedikleri ilk durumdaki gibi onların gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz. Ve onları şaşkın olarak azgınlıkları içerisinde bırakırız.*"[64]

Yüce Allah, şöyle buyurmuştur: "*Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider, konuşurlarsa sözlerini dinlersin. Onlar sanki duvara dayanmış kütükler gibidir. Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar. Düşman onlardır. Onlardan sakın. Allah onların canlarını alsın. Nasıl bu hale geliyorlar?*"[65].

Bu anlattıklarımızla, yüce Allah'ın müminlere, Rableri ile olan ilişkileri oranında, ahirete varmadan önce dünya hayatında katından bir mükâfat olarak nasıl lütuf ve ihsanda bulunup nimetlendirdiği; başka bir topluluğu ise, emirlerini terk edip uygulamamalarının karşılığı ve cezası olarak nimetlerinden nasıl mahrum bıraktığı bir ölçüde anlaşılmıştır.

Bölüm

Ey kardeşim! Allah seni desteklesin! Bil ki, yüce Allah kendisine kesin olarak inanan müminlere ve peygamberlerine bazı şeyleri yapmalarını farz kılmış, bazı şeyleri de -kaçınmaları için- yasaklamıştır. Bunların hepsi onları imtihan etmek içindir. Ayrıca Allah, bu farz kıldığı ve yasakladığı şeyleri, kullarının yükselmeleri, bir halden başka bir hale intikal ederek, en mükemmel hale ve en son gayeye ulaşmak için neden ve sebep kılmıştır.

Ey kardeşim! Bil ki, Allah kimini bir derece ve makama yükseltir de, o da oraya ulaştıktan sonra orada kalır, geri dönmez, sonra o makamın hakkını verir, şartlarını yerine getirirse,

---

61. Tegâbün, 64/11.
62. Muhammed, 47/17.
63. Tevbe, 9/77.
64. En'âm, 6/110.
65. Münâfikûn, 63/4.

bunun karşılığı ve mükâfatı olarak Allah onu bu makamdan daha yüksek bir makama, bulunduğu halden daha yüce ve şerefli bir hale yükseltir. Bu makamda bulunma nimetinin değerinden habersiz olup, o nimete şükretmeyen ve daha yüksek makama ulaşmak için çabalamayan ve bulunduğu makamda ilerlemeyi arzulamayan kimsenin göreceği karşılık ise, o makamdan ayrılmak, ameli hangi dereceye karşılık geliyorsa, orada kalmak ve daha fazlasından mahrum olmaktır. Böylece o, bunun ötesinde ve yukarısındaki derece ve makamlara ulaşamaz. Bu kayıp ve mahrumiyet, ona verilmiş cezadır. Daha önce ifade edildiği gibi, inancını ikrar eden, samimi ve sadık müminlerle, şüpheci ve hilekâr münafıklar bu duruma örnektir.

Yüce Allah muhlis, kesin inanan, sadık müminlerin özelliklerini ve onların amelleri ile ahlâklarını Kur'an'ın birçok suresinde zikretmiş; şüpheci ve riyakâr münafıkların özelliklerini de yine birçok ayette, özellikle de Enfal, Tevbe ve Ahzab sûrelerinde ifade etmiştir ki burada onları tekrara gerek yoktur. Onları sadece hatırlatmak yeterlidir. Bir rivayette ifade edildiğine göre, Ömer bin Hattab (r.a), halifeliği sırasında insanlara bu sureleri okumalarını, ezberleyip incelemelerini, sonra da bu surelerde anlatılanları kendilerine uygulamalarını, çevrelerini orada anlatılan ikiyüzlü, hilekâr ve şüpheci münafıkların sıfatlarından arındırmalarını emretmiştir.

O halde ey kardeşim! Eğer Allah'ın, rahmet ve merhameti ile senin derecelerini yükseltmesini istiyorsan, ömrün boyunca Rabbinle olan ilişkilerinde bu anlattıklarımızı kendine ölçü ve delil yapman gerekir ki O, seni hem bu dünyada, hem de ahirette mertebelerin en yücesine ve en şereflisine ulaştırsın. Nitekim yüce Allah şu ayette bunu vaat etmiştir: *"Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin."*[66]

Bölüm: İlim Yolunda Olmanın Fazileti

Ey kardeşim! Şanı yüce olan Allah seni de bizi de kendi katından bir huzur ve mutluluk ile desteklesin! Bil ki, yukarıda belirttiğimiz gibi, şanı yüce olan Allah, müminlere yapmaları gereken birçok şeyi farz kılmış, yapmamaları gereken şeyleri de yasaklamıştır. Fakat dinin farz ve hükümlerinden hiçbiri, bir kul için; -Allah'a iman ve ikrar, peygamberlerinin getirip haber verdiklerini tasdikten sonra-, ilim ve onun peşinden koşup, onu öğretmek kadar gerekli, faziletli, üstün, değerli ve yararlı değildir. Ayrıca ilim, kulu Rabbine yaklaştıran en önemli şeydir. İlmin, bahsettiğimiz bu fazileti ve üstünlüğü ile onun peşinde koşmanın ve ilim öğrenmenin değeri konusunda Peygamber'den (as) gelen şu rivayet yeterlidir:

"İlim öğreniniz. Çünkü ilim, Allah korkusunu gerektirir. İlim peşinde koşmak ibadet; ilim müzakeresi tesbih; ilmî araştırma yapmak cihad; bilmeyenlere ilim öğretmek sadaka; ilim ehline maddî katkı sağlamak, Allah'a yakınlık vesilesidir. Çünkü helâl ve haram, ilim sayesinde bilinir. İlim cennet yolunu aydınlatan projektör, yalnızlıkta en iyi dost, gurbette arkadaş, bollukta ve darlıkta kılavuz, düşmanlara karşı silahtır. Garipler nezdinde insanı başkalarıyla kaynaştıran, dostlar nezdinde süs olan bir şeydir. Allah ilim sayesinde bazı milletleri yükseltir ve onları hayırda kendilerine uyulan, izinden gidilen lider ve önder millet yapar. Böylece o milletin yaptıklarına güvenilir, kanaatlerine başvurulur. Melekler onlarla dost olmak ister, onlara kanat gerer. İbadetlerinde onların bağışlanmalarını isterler. Yeryüzünde

66. Mücâdele, 58/11.

kuru-yaş her şey, hatta denizlerdeki balıklar ve her türlü yaratık, karadaki yırtıcılar ve çeşitli hayvanlar, gökyüzü ve yıldızlar onlar için bağışlanma diler. Çünkü ilim, cehalete karşı kalbin hayat kaynağı, karanlığa karşı gözlerin önünü aydınlatan lamba, zayıflığa karşı bedenin gücü ve kuvvetidir. Köle olan bir insan, ilim sayesinde hürlerin ulaşabileceği makamlara, kralların meclislerine, dünya ve ahirette yüksek derecelere ulaşır".

İlmî konularda tefekkür, oruca; ilim müzakeresi namaza denk kabul edilmiştir. Allah'a itaat ve ibadet, ilim ile olur. İyilik, onunla bilinir. İnsan, ilim sayesinde verâ sahibi olur ve ilmi ile mükâfatlandırılır. Akrabalar arasındaki bağ, ilim sayesinde kurulur; helâl ve haram onunla bilinir.

Bil ki, ilim, amelin kılavuzudur. Amel ilme tâbidir. Allah ilmi mutlu insanlara lütfeder. Mutsuz ve kötü insanları ise, ondan mahrum eder.

Bölüm

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir huzur ve mutluluk ile desteklesin! Bil ki, ilim yolcusunun yedi şeye ihtiyacı vardır:

1. İlme arzulu olmak ve susmak,
2. Dinlemek,
3. Tefekkür,
4. Öğrendikleriyle amel etmek,
5. Doğru olmayı can-ı gönülden arzulamak,
6. İlmin Allah'ın bir nimeti olduğunu sıkça ifade etmek,
7. Yaptığı iyi şeylerden dolayı gururlanmayı terk etmektir.

İlim, sahibine on güzel özellik kazandırır: Eğer aşağı biriyse, ilim ona şeref kazandırır; adi biriyse izzet; fakir ise zenginlik; zayıf biriyse güç; sıradan biriyse asalet; (insanlara) uzak biriyse yakınlık; değeri düşük biriyse ilim ona değer kazandırır. Keza cimri ise cömertlik; kendini beğenmiş biriyse hayâ; aşağı tabakadan biriyse heybet; hasta ise ilim ona sağlık kazandırır.

Şanı yüce olan Allah şöyle buyurmuştur: "*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar*"[67];

"*Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar.*"[68]; "*Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir.*"[69]

Kur'an-ı Kerim'de âlimleri öven, onların faziletlerine dair ve onlardan sitayişle bahseden, bunlar gibi daha birçok ayet vardır.

Ey kardeşim! Bil ki, ilmin pek çok faziletleri olmasına rağmen, yine de âlimler için uzak durup sakınmaları gereken birtakım âfetler, kusurlar ve ahlâkî zâfiyetler söz konusudur:

Kibir, kendini beğenmişlik ve övünme bunlardandır. Resûlullah'ın şöyle dediği rivayet edilir: "İlmi arttığı halde, Allah'a karşı tevazûu, cahillere karşı şefkat ve merhameti, âlimlere karşı sevgisi artmayan kimsenin, ancak Allah'tan uzaklığı artar".

Alimler arasındaki ihtilaf ve çekişmelerin fazla olması, başkanlık arzusu, taassup, düşmanlık ve kin duygusunun mevcudiyeti de ilmin âfetlerindendir. Lokman Hekim oğluna

---

67. Zümer, 39/9.
68. Fâtır, 35/28.
69. Bakara, 2/269.

şöyle demiştir: "Yavrucuğum! âlimlerle birlikte otur, onların dizleri dibinden ayrılma. Çünkü Allah, bol yağmurla ölü toprağı dirilttiği gibi, ilmin nuru ile de ölü kalpleri diriltir. Yalnız âlimlerin tartışmalarından uzak dur. Aslında ilim semadan tertemiz bir şekilde iner, fakat insanlar onu öğrendiklerinde, nefsanî arzuları doğrultusunda yönlendirirler".

Alimlerin başına gelebilecek âfetlerinden biri de; müşkil meselelere dalmaları, şüpheli şeylere ruhsat vermeleri ve ilmin gerekleri ile amel etmemeleridir. Dünyaya fazla rağbet etmeleri ve dünyalık elde etmek için çok hırslı davranmaları da, âlimlerin maruz kalabileceği âfetlerdendir. Bir atasözünde şöyle denmiştir: "Dünya sevgisi her hatanın başıdır. Dünyalık şeylere aşırı düşkünlük, nefislerin hastalığı ve illetidir. Din âlimleri, gönül doktorları ve hekimleridir. Dünyaya rağbet eden ve dünyevî arzu ve isteklerinin peşinde koşan âlim, kendisi hasta olduğu ve iyileşme umudu olmadığı halde, başkasını tedavi etmeye çalışan doktora benzer. Bu doktor öyle bir tedavi ile hastayı nasıl iyileştirebilir ki?"

Yine denilmiştir ki: "(Ancak) dünyevî şeylere rağbet etmeyen (zahitçe davranan) bir âlim, Allah'ın dinini bilen ve ahiret yolunu gören bir âlim olur. Zaten öyle bir âlim, dünyaya rağbet eden bin âlimden daha hayırlıdır. Mesih, ona selam olsun, buyurmuştur ki, 'Ey âlimler ve fakihler! Ahiret yolu üzerinde oturuyorsunuz, ama oraya doğru gitmiyorsunuz ki cennete giresiniz. Başkasını da bırakmıyorsunuz ki oraya ulaşsın. Cahil kimse, âlimden daha mazur görülür, ama gerçekte ikisinin de hiçbir özrü yoktur."

Ey kardeşim! Bil ki, her ilim ve terbiye, sahibini ahiret düşüncesine yönlendirmediği gibi, oraya ulaşmasına yardım da etmez. Böyle bir ilim ve terbiye, sahibi için bir vebal ve kıyamet günü onun aleyhine bir delildir. Kralların, diktatörlerin, zorba yöneticilerin (firavunların) ve geçmiş asırların, üst düzey akılları, muhteşem terbiyeleri, siyasetleri, hikmetli işleri, ilginç ürünleri (sanatları) vardır. Onlarla oturup kalkan, onların yardımcılığını yapan ve onlara yakın olan vezirleri, kâtipleri, çalışanları, komutanları, âlimleri ve edipleri de aynen onlar gibidir. Fakat onlar bu güçlerini, akıllarını, zihinlerini ve çoğu düşüncelerini, iyiyi kötüden ayırma yeteneklerini ve fikirlerini, dünyevî arzular uğrunda, dünya lezzet ve nimetlerinden yararlanma ve o nimetlere karşı aşırı ilgi ve hırs göstererek onlara sonsuza dek sahip olma yolunda harcadıkları için helak olmuşlardır. Yine onlar dünyayı imar edebilmeleri için, çaba ve gayretlerinin çoğunu dünya işlerinin düzelmesine tahsis etmişler, ama ahireti ve öldükten sonra dirilme bilgisini düşünmeyi ihmal etmişler ve ahiret için hazırlık yapmamışlardır. Dünyayı hatırlamış, ama ahireti unutmuşlar, dünyada iken ahiret azığı hazırlamamışlar, onu başkalarına bırakmışlar, bundan dolayı da dünyadan istemeyerek ayrılmışlardır. Böylece dünyada sahip oldukları bütün nimetler onlar için vebal olmuştur. Çünkü o nimetler onları ahirete yönlendirmemiştir. Sonuçta hem dünyalarını, hem de ahiretlerini kaybetmişlerdir. Bu ise apaçık bir hüsrandır.

Yüce Allah, daha sonra yaşayanların, onların durumlarından ibret ve öğüt almaları, onlar gibi dünyaya kapılıp aldanmamaları için, böylelerini Kur'an'da çokça zemmedip kınamıştır. Nitekim şanı yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve şeytan, Allah'ın affına güvendirerek sizi kandırmasın*"[70]; "*Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlat sahibi olma isteğinden ibarettir.*"[71]; "*Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe...*

70. Lokman, 31/33; Fâtır, 35/5.
71. Hadid, 57/20.

karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Halbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır."[72]; *"Onlara şunu da misal göster: Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, bu su sayesinde yeryüzünün bitkisi (önce gelişip) birbirine karışmış; arkasından rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelmiştir. Allah, her şey üzerinde iktidar sahibidir. Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; ölümsüz olan iyi işler ise, Rabbinin nezdinde hem sevap bakımından daha hayırlı, hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır."*[73]

Kur'an'da dünyaya rağbet edenlerin kınanmasına, dünyadan, onun aldatıcılığından ve dünyevî aşırı isteklerden sakındırmaya dair daha birçok ayet vardır. Bütün bunlar, şanı yüce olan Allah'ın, insanların ahiret düşüncesini unutmamaları ve peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmaması, gerekli olan emirleri yerine getirerek; helâk olanın açık bir delille (gözüyle gördükten sonra) helâk olması, yaşayanın da açık bir delille yaşaması için, mümin kullarına birer nasihati, lütfu, şefkat, merhameti ve onlara verdiği değerin ifadesidir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İşte ahiret yurdu! Biz onu yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu arzulamayan kimselere veririz. (En güzel) âkıbet, takvâ sahiplerinindir."*[74]

Bölüm

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, mükteseb (sonradan kazanılmış) ahlâkın bir kısmı, ileride açıklayacağımız gibi, meleklere ait güzel ahlâk (*ahlâk-ı mahmûde*), bir kısmı ise şeytana ait kötü ahlâk (*ahlâk-ı mezmûme*)tır. Bunun incelikleri çoktur. Biz şimdi iki ahlâk arasındaki farkın ortaya çıkması ve değerli kardeşlerimizin bu iki ahlâkı da bilerek şeytanın ahlâkından sakınıp onu terk etmeleri; yüce meleklerin ahlâkını tercih edip bununla ahlâklanmaları, asıl böyle bir ahlâka sahip olmak uğruna gayret göstermeleri için konunun inceliklerini açıklama ihtiyacı hissediyoruz. Çünkü nefislerin ahlâkı, nefsin bedenden ayrılmasından sonra bile ondan ayrılmayan dört şeyden biridir. Keza nefisler ahirette, sahip oldukları ahlâka göre karşılık görür; eğer ahlâkı iyi ise, göreceği karşılık iyi, kötü ise, göreceği karşılık da kötü olur.

Yukarıda belirttiğimiz, nefsin bedenden ayrıldıktan sonra (kendilerinden ayrılmadığı ve) göreceği karşılıkta belirleyici olan dört şey şunlardır:

a) Alışkanlık haline gelmiş olan müktesep (sonradan kazanılmış) ahlâk,
b) Eğitim ile ilgili (*ta'lîmî*) bilimler,
c) İnsanda inanç haline gelmiş olan görüşler,
d) İrade ve tecrübe ile kazanılmış ameller.

Şeytanların ahlâkının en başta geleni; İblis'in kibri, Âdem'in hırsı ve Kâbil'in kıskançlığıdır.

Ey kardeşim! Bil ki, bu üç şeytani haslet, günahların anası ve tüm kötülüklerin kaynağıdır. Onlara benzeyen ve onların dalları mesâbesinde, tâli derecede başka kötü hasletler de vardır. Bu söylediklerimizin doğruluğunun anlaşılması ve anlattıklarımızın hakikatinin bilinebilmesi için, kısmen de olsa onları anlatma ihtiyacı hissediyoruz.

---

72. Âl-i İmran, 3/14.
73. Kehf, 18/45-46.
74. Kasas, 28/83.

Kibire benzeyen davranışlar şunlardır: Kişinin kendi kanaati ile gururlanması; gerçeği kabul etmeyi reddetmek; hakikati dile getirmeyi ve bir şeyi emreden ya da yasaklayan kişinin itaat edilmesi gereken emrine itaat etmeyi terketmek; gözetilmesi gereken hakkı ve riayet edilmesi gereken sınırı aşmak; yönetimdeki iktidar döneminde zulüm ve eziyet etmek; insan ilişkilerinde insafı terketmek; (yerine getirmesi gereken) görevleri önemsememek; gözetmesi gereken haklardan yüz çevirmek; hakkını savunurken çok sert bir tavır takınarak hayâsızca davranmak; konuşurken ve tartışırken yüz yüze çirkin kelimeler kullanıp edepsizce davranmak; sosyal yaşamda ahmakça ve düşüncesizce hareket etmek; ilişkilerinde kaba ve istikrarsız olmak, kandırma ve hile yoluna gitmek; hemcinslerini küçük ve hakir görmek, onlara küstahça davranmak; kendisine lütfedilen bazı niteliklerle böbürlenmek; kendisinden üstün olanların üstünlüğünü inkâr etmek; azgınlık, düşmanlık vb. yerilmiş özellikler ile kötü ahlâk, kötü fiiller ve çirkin davranışlar sergilemek.

Hırs (aşırı tamah)a benzeyen davranışlar şunlardır: Yapmacık arzu ve istek; bir şeye aşırı rağbet etmek; maymun iştahlı olmak; iş yaparken çok aceleci davranmak; bedenî yorgunluk; gönül daralması; para ve mal biriktirme konusunda yılgınlık; fakirlik endişesiyle fazlasıyla mal biriktirmek ve karaborsacılık yapmak; cimrilik; vermeye engel olmak; insanlara sıkıntı vermek kapsamına giren şu türden hareketler: uğursuzluk ve aşırılık; varlıkta darlık ve mahrumiyet yaşamak; sosyal ilişkilerden sıkılma; hesap işlerinde sürekli tartışmak (paraya aşırı düşkünlük); güvenilir kimse hakkında sû-i zan beslemek; doğru ve itimat edilir kimseleri itham etmek; emanete ihanet; haram peşinde koşmak; kadınların namusuna leke sürmek; yüz kızartıcı şeyler yapmak; birini zarara uğratma durumunda vicdanî rahatsızlık duymamak; sır saklamak için yalan söylemek; alış-verişe talebi artırmak için hile yapmak; ticarette insanları aldatmak; sanata teşvik etmemek; yönetimde mazeret ileri sürerken yalan yere yemin edip söz vermek; düşmanlıklara sebep olacak yalan söz söylemek; düşmanlık beslemek ve sınırları çiğnemek gibi kötü hasletler, kötü ahlâk, yanlış ifadeler, çirkin fiiller ve kötü davranışlar.

Kıskançlığa (*haset*) benzeyen davranışlar şunlardır: Kin ve nefret, şüphe ve fesat. Bunlar da şu kötü hasletlerin ortaya çıkmasına sebep olur: Düşmanlık, nefret, azgınlık, öfke ve kızgınlık, haddi aşmak ve saldırganlık, kalp katılığı ve merhamet yoksunluğu, kabalık ve sertlik, ayıplama, lanetleme ve fuhşiyat. Eğer kin, nefret ve fesat, açıktan ve alenî olursa bu, husumete, şerre ve savaşa; gizli olursa aldatmaya, hile ve sahtekârlığa, zulüm ve ihanete, iftira, gıybet ve dedikoduya, yalan ve iftiraya, yağcılık, münafıklık ve riyaya sebep olur. Bu durum da beraberliğin bozulmasına, toplumun ayrışmasına, akrabalık ilişkilerinin kesilmesine, kardeşlerden uzaklaşmaya, dostluğun bitmesine, ülke düzeninin bozulmasına, birliğin dağılmasına, hüzün, keder ve eleme, nefsin tasalanmasına, ruhların azap görmesine, hayatın çekilmez olmasına, işlerin kötüye gitmesine, dünyanın da, ahiretin de kaybedilmesine neden olur.

Selim akılların, olgun nefislerin ve temiz ruhların hoşlanmadığı bu kötü hasletlerden, bütün bu kötülüklerden, bu çirkin huy ve fiillerden, kötü ve adi davranışlardan Allah'a sığınırız.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, hakkı kabul etmeye yanaşmayan kibirli bir insan, itaatin düşmanıdır. Denilmiştir ki *itaat*, Allah Teâlâ'nın yüce isimlerinden biridir ki O, göklerin ve yeryüzünün varlığını bu ismi sayesinde adaletle devam ettirmektedir. Kibrin zıttı, hak karşısında tevazu göstermek ve onu kabul etmektir. Bir atasözünde denmiştir ki, "Kim Allah'a karşı tevazu gösterirse, Allah onu yüceltir. Kim kibirlenirse, onu da alçaltır".

İsrailoğullarının kitaplarının birinde şöyle denmiştir: "Şanı yüce olan Allah şöyle buyurmuştur: Kibir benim dış giysim (*ridâ*); azamet ise iç giysim (*izâr*)dir. Kim bu iki şeyde benimle çekişirse, onu cehennem ateşine yüz üstü atarım." Kur'an'da ise Yüce Allah şöyle buyurur: "*Kibirlenenlerin kalacağı yer cehennemde değil midir?*"[75]

Yine denilmiştir ki; "aşırı hırs, bazen (ulaşılmak istenen şeye ulaşamama, ondan) mahrum olma sebebi olur. Haset eden, Allah'ın nimetlerinin düşmanıdır. Ona sadece kıskandığı şey kalır. Şanı yüce olan Allah şöyle buyurur: "*Yoksa onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeyler için insanlara haset mi ediyorlar?*"[76]

Ey kardeşim! Bu kötü hasletlerden, bu kötü ahlâk ve kötü amellerden sakın. Çünkü onlar, yüce Allah'ın şu ayetlerde belirttiği gibi, birbirlerine kin ve düşmanlık besleyen ve birbirlerine bağırıp çağıran şeytanların ve İblis'in bütün askerlerinin ahlâkıdır: "*Her ümmet (ateşe) girdikçe, yoldaşlarına lanet edecekler*"[77]; "*Onlar rahat yüzü görmesin (derler)! Onlar mutlaka ateşe gireceklerdir*"[78].

Bunların kınanmasına ve yerilmelerine dair Kur'an'da birçok ayet vardır.

Bu anlattıklarımızla kibir, hırs ve hasedin, bütün kötülüklerin ve günahların kaynağı olan kötü ahlâkın ve yerilen tüm hasletlerin anası ve kaynağı olduğu ortaya çıkmış oldu.

Ey kardeşim! Sen onların hepsinden sakın. Eğer, "bu üç kötü hasletin kâinatta var olmasının ve insan tabiatına yaratılışta yerleştirilmesinin yararı ve hikmeti nedir?" diye sorulursa, şunu ifade ederiz ki, kibir, nefsin kibrinden kaynaklanır. Nefsin kibri, onun hedefinin büyüklüğündendir. Hedefinin büyüklüğü, baş olma arzusundan dolayı, nefsin tabiatına yerleştirilmiştir. Baş olma isteği ise yönetme arzusundan (siyaset) kaynaklanır. Yani siyasete dair kitaplarda uzun uzun anlatıldığı gibi, insanlar işlerinin idaresi için, kendilerini belli şartlara göre yönetecek bir lidere muhtaçtırlar. Nitekim biz de bu konunun bir yönünü *Peygamberliğin ve Saltanatın Yönetimi* (*Siyâsetu'n-Nübüvve ve'l-Mülk*) adlı risâlede anlatmıştık. Eğer liderin hedefi yüce, izzet-i nefis sahibi (*kebîru'n-nefs*) olmazsa, liderliğe lâyık olamaz. Nefis yüceliği (*kibru'n-nefs; nefsin kibri*) liderliğe yakışan, krallara ve toplum yönetimine uygun düşen bir şeydir. Ama yönetilenlere, yardımcılara, vatandaşlara, hizmetçilere ve kölelere nefis yüceliği yakışmaz ve uygun düşmez.

Özet olarak diyorum ki, nefis yüceliği (*kibru'n-nefs*) her zaman ve her şeyde övülecek bir şey değildir. Fakat gerektiği zaman, gerektiği gibi, gerektiği kadar ve gerektiği için kullanılırsa, o zaman övülen bir şey olur. Bunu gerçekleştiren kimse; kişilik sahibi, nefsi özgür, yüce himmet sahibi, iffetli, cömert, iyi ve dindar bir insan olur. Yine bunu gerçekleştiren; övgüye layık, yüce karakterli, saygın ve şerefli kimsedir.

Doğruyu kabullenme noktasında büyüklenmek, görevini yapmaktan vazgeçmek, liderin emrine isyan etmek, itaat etmesi gereken şey karşısında itaat ve iz'anı terketmek ise kınanan davranışlardır. İşte bunlar şer, günah ve kötülüğün ta kendisidir.

Sevgili kardeşim! Yine özet olarak ifade ediyorum ki, şunu kesin olarak bilip anlaman gerekir: Nasıl ki sen, kölenin senin emrine boyun eğmesini, aynı şekilde hizmetçinin, işçinin, emrinde çalışanların, hanımının ve çocuğunun sana itaat etmesini, sana karşı kibirlenmemelerini, senin emrinden çıkmamalarını, yasağını çiğnememelerini istiyor, buna seviniyor

---

75. Zümer, 39/60.
76. Nisa, 4/54.
77. A'raf, 7/38.
78. Sâd, 38/59.

ve bundan hoşlanıyorsan, aynı şekilde, senin de liderine ve birtakım şeyleri emredip yasaklama yetkisine sahip olan kişilere karşı itaatkâr olman gerekir ki, bu sayede adaletli, insaflı, gerçekçi, övgü ve ödüle lâyık, sevap kazanan, yaptığının karşılığını gören ve yaptığından zevk alan, huzurlu, mutlu, müreffeh ve şerefli biri olursun.

O halde, bu anlattıklarımızla, büyüklenmenin insan nefsinin tabiatında yerleşik olarak bulunmasının yararı ve hikmeti, kibirli insanın ne zaman kınanan ve cezayı hak eden, ne zaman da övgü ve ödüle lâyık olduğu anlaşılmış oldu.

İnsanda yaratılıştan mevcut; rağbet edilen bir şeyi arzulama konusundaki hırsın sebebi ise şudur: İnsanoğlu, bedenî varlığını ve benliğini belli bir süre devam ettirebilmesi, suretinin neslinde belli bir süre korunabilmesi için maddî birtakım şeylere muhtaç yaratıldığından, o tür şeylere rağbet etme, onlara hırsla ulaşma arzusu, (o türden maddî şeyleri) toplayıp biriktirme ve onları ihtiyaç anına kadar koruma duygusu onun yaratılışına ve tabiatına yerleştirilmiştir. Çünkü insanın istediği ve ihtiyaç hissettiği şey, her an, her yerde bulunmaz. Eğer insan ihtiyaç duyduğu şeye rağbet edip, kendisi için gerekli olanı istese, ihtiyaç kadarını biriktirip, onu ihtiyaç anına kadar muhafaza etse, sonra da gerekli miktarı gerektiği gibi kullansa, ihtiyaç olduğu kadar infak etse, o zaman o, övgüye lâyık, adaletli, insaflı, doğru, isabetli, mükâfat hak eden, yaptıklarından zevk alan, yaptığının karşılığını gören, müreffeh, huzurlu, mutlu ve şerefli biri olur.

Hırs ve rağbet (aşırı eğilim)in insan tabiatında yaratılıştan bulunmasının hikmeti ve yararını böylece açıkladık. Eğer insan ihtiyacı olmayan bir şeyi isterse kınanır ya da ihtiyacından fazlasını biriktirirse (boşuna) yorulmuş olur. Ya da biriktirir, ama infak etmez veya ihtiyacı olduğunda kullanmazsa, cimri ve mahrum olur. (Biriktirdiğini) gerekli olmayan yerlerde harcayıp kullanırsa müsrif davranmış, hata etmiş, haddi aşmış, cezayı hak etmiş ve muazzep olur.

Resûlullah'ın, ona selam olsun,şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kim dilenmekten utandığından, ailesini rahat yaşatmak ve komşularına lütufta bulunmak için dünyalık peşinde koşarsa, Allah, kıyamet günü onu, yüzü ayın on dördü gibi parlak olarak karşılar. Ve eğer kim, dünyayı, malının çokluğuyla övünmek, böbürlenmek ve gösteriş yapmak için isterse, Allah, fakirliğini onun önüne koyar da hangi vadide helak olup gittiğine aldırmaz."

İnsan tabiatına yaratılışta yerleştirilmiş, yaratıklarda mevcut hasedin varlığının sebebi, Allah'ın nimetlerine karşı ilgi ve meyildeki yarıştır. Yüce Yaratıcı'nın, bütün yaratılmışlara verdiği nimetler o kadar çoktur ki, sayısını kendisinden başkası bilemez. Onların hepsinin tek bir kişide toplanması da mümkün değildir. Bundan dolayı, nimetler, insanlar arasında, yüce Rabb'in dilediği gibi adaletli bir şekilde dağıtılmıştır. O, hikmetinin gereği bazılarına daha fazla vermiştir. Ama yaratıklardan hiçbiri Allah'ın nimetlerinden yoksun kalmadığı gibi, hiçbiri de onların tamamına sahip olmamıştır.

Kim kendisinde olmayan bir nimete başka birinin sahip olduğunu görürse, o kimse, kendisinde olup da, o şahısta olmayan başka bir nimete baksın ve onu bununla karşılaştırsın. Sonra da Allah'a şükretsin ve o nimetin kendisinde devam etmesini dilesin.

Kim de kendisinde olmayan bir nimetin, kardeşinde olduğunu görürse, o da Allah'ın lütfundan (o nimetin kendisinde de olmasını) dilesin. O nimetin kardeşinden gitmesini temenni etmesin. Çünkü o, hasedin ta kendisi olur. Bu yerilen bir şeydir ki, haset edenin nefsi bununla muazzep olur, kalbi elem görür. Ayrıca böyle biri, Allah'ın, yarattıklarına verdiği nimetlerin düşmanı olur.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendisinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki, aklınla dikkatle inceler, fikrinle etraflıca düşünür, dünya işlerine kafa yorar, insanların durumlarına ibretle bakarsan, insanlar arasında meydana gelen kötülüklerin çoğunun sebebinin, dünyaya aşırı düşkünlükten, dünyevî arzu ve lezzetlerini gerçekleştirmeye, ayrıca liderliği ele geçirmeye yönelik hırstan ve dünyada ebedi kalma arzusundan kaynaklandığını açıkça görürsün.

Yine iyice düşünüp değerlendirirsen, her hayrın temelinin ve her erdemin kaynağının; dünyaya karşı bilinçli ilgisizlik (*zühd*) ile dünyevî arzu, nimet ve lezzetlere karşı az ilgi göstermek; ama asıl ilgiyi ahirete göstermek, gece-gündüz ahireti fazlasıyla anmak ve ahiret yolculuğuna hazırlanmak olduğunu görürsün.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendisinden bir huzur ve mutluluk ile desteklesin! Bil ki, yaratılmışların hepsi Allah'ın kulu, isteyerek veya istemeyerek O'na itaat eden itaat ehlidir. Ancak onların bir kısmı havâs (seçkin), bir kısmı avamdır. Bu iki grup arasında da farklı derecelerde insanlar vardır.

Seçkinlerin en önde gelenleri, ilâhî hitabın "emir ve yasak, vaat ve tehdit, övgü ve yergi, teşvik ve uyarı" şeklinde kendilerine yöneldiği akıllı kimselerdir.

Sonra şanı yüce olan Allah, hikmeti gereği, müminlerin derecelerini, diğer akıllı kimselerin derecelerinden daha fazla yükseltir. Çünkü müminler, Allah'ın emir ve yasaklarını kabul edip ikrar eden, dinî hükümlerin belirlediği şeylere ve aklın gereklerine boyun eğip itaat eden, Allah'ın yasakladığı şeyleri de gizli ve açık olarak terk edenlerdir.

Sonra şanı yüce olan Allah, imanını ikrar eden ihlâslı müminlerin derecelerini yükseltip, onların içinden bir grup seçer ve onları diğerlerinden daha üstün kılar ki, onlar yüce Allah'ın şu ayette belirttiği gibi, dinin emir ve yasaklarını, hükümlerini, cezalarını ve diğer şartlarını gerektiği şekilde öğrenme uğrunda çok ciddi gayret içinde olan âlimler ve fakihlerdir: "*Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltir*"[79].

Sonra adı yüce olan Allah, âlimler içinden bir grubu daha da yüceltir. Onlar, dinin hükümlerinin gereklerini yerine getirme konusundaki ciddi gayretleriyle, şanı yüce olan Allah'ın şu ayetlerde belirttiği gibi bu derecelere hak kazanmış olan tevbekârlar, abitler, salihler, verâ, takvâ ve ihsan sahipleridir: "*Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse (o inkârcı gibi) midir? (Resûlüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*"[80]; "*Korkuyla ve umutla Rablerine yalvarmak üzere (ibadet ettikleri için), vücutları yataklardan uzak kalır...*"[81].Kur'an'da bunları anlatan, onları öven ve onlardan sitayişle bahseden birçok ayet vardır.

Sonra şanı yüce olan Allah, bunlardan da bir grubun derecelerini yükseltti. Bunlar, dünyayı önemsemeyen zâhitler, onun ayıplarını bilen ârifler, ahireti önemseyen ve onun gerçekliğine kesin inananlar, ahirete dair ilimde derinleşmiş olan kimselerdir ki, onlar Allah'ın samimi ve ihlâslı dostları (*evliyâullâh*), inanan kulları ve bütün yarattıkları içinden (özel olarak) seçtikleridir. Yüce Yaratıcı onları *ulû'l-elbâb*, *ulû'l-ebsâr* ve *ulû'n-nühâ* (akıl sahipleri) şeklinde adlandırmış, onları ebedî olan ahiret yurduna özel olarak seçmiştir. Yüce Allah şu

79. Mücâdele, 58/11.
80. Zümer, 39/9.
81. Secde, 32/16.

ayetlerde onlara işaret etmiştir: "*Doğrusu onlar, bizim katımızda seçkin, iyi kimselerdendir*"[82]; "*Şüphesiz kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin yoktur*"[83].

Kur'an'da onları anlatan, onları öven ve onlardan sitayişle bahseden daha birçok ayet vardır.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendisinden bir huzur ve mutluluk ile desteklesin! Bil ki, müminlerin güzel ahlâk, iyi davranış, faziletli amel ve güzel iş türünden pek çok erdemleri mevcuttur. Bunların hepsinin aynı şahısta toplanması mümkün değildir. Ancak birkaç şahısta bulunabilir ki, o da onların kiminde az, kiminde çok olabilir. Fakat müminler için ilim ve imandan daha büyük bir haslet; ayrıca üstün ahlâklı insanların ahlâkı diyebileceğimiz dünya karşısında bilinçli ilgisizlik (*zühd*) ve ahirete rağbetten daha şerefli, daha yüce ve daha erdemli bir ahlâk yoktur.

Dünya karşısında bilinçli ilgisizlik (*zühd*); dünya hayatının geçimlik nimetlerinin fazlasını ve onlara yönelik arzuları terk etmek, aza razı olup olması gereken asgarî miktar ile kanaat etmek demektir. Bu, öyle bir haslettir ki, güzel ahlâk, erdemli ameller ve güzel fiiller gibi birçok haslet de onun peşinden gelir.

Zühdün zıddı; dünyaya rağbet etmek ve ona yönelik arzuları gerçekleştirmeye düşkün olmaktır. Bu da öyle bir haslettir ki, kötü ahlâk, çirkin davranışlar ve kötü fiiller gibi birçok haslet onu takip eder. Bunları daha önce ifade etmiştik.

Zahitlerin hasletlerinden ve belirgin özelliklerinden biri, az yemek ve arzuları terk etmektir. Az yeme ve arzuları terk etmede, övgüye layık birçok özellik ve bu konuda bazı hoş latifeler vardır. Bunlardan birisi Peygamber'den (as) rivayet edilen şu hadistir: "Nefsinizi aç bırakın ki gökyüzü sakinleri sevinsin."

Az yiyen insan; bedenen daha sağlıklı, hafızası daha güçlü, anlayışı daha keskin, kalbi daha temiz, uykusu oldukça az, rüyası sâdık, nefsi hafif, görüşü daha keskin, düşüncesi daha nazik, işitmesi daha net, duyuları daha sağlıklı, görüşü daha isabetli, ilmi kabule daha yatkın, daha hızlı hareket edebilen, tabiatı daha sağlam, yiyeceğe ihtiyacı daha az, hayır-hasenatı bol, ahlâkı daha güzel, arkadaşlığına güvenilir, oldukça iyi kalpli bir kimse olur.

Eğer az yeme alışkanlığına "*kanaat*" da eşlik ederse, (bu alışkanlık) bir tefekkür tarlası, hikmetin menbaı, zekânın hayat kaynağı, kalbin lambası, bedenin tabibi, arzuların katili, vesveselerin yok edicisi, ilham kaynağı, nefsin şerrine karşı bir koruma ve şiddetli hesaba karşı bir güvence olur. Şükür de onun bir özelliği olur. Nimeti inkâr ise ondan uzak olur.

Bölüm: Tokluğun ve Çok Yemenin Zararları ve Zâhidlerin Hasletleri

Aişe (ra)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu ümmetin, Peygamberinin vefatından sonraki ilk imtihanı, tokluk ve aşırı yemektir." Bu, şu demektir: İnsanların karnı doyunca, bedenleri semirir, kalpleri kararır, nefisleri azar ve şehevî arzuları artar.

Şunlar tokluğun ve fazla yemenin zararlarındandır: Kalplerin bozulması, bedenlerin hastalanması, güzelliğin gitmesi, Rabbi unutma, kalplerin körleşmesi, ruhun zayıflaması, şeytanların silahlanması, dini (yaşamanı)n zorlaşması, kesin inancın (*yakîn*) kaybolması, ilmi unutma, akıl eksikliği, hikmete düşmanlık, cömertliğin kaybolması, cimriliğin artması, İblis'e manevra alanı oluşması, edebi terketmek, günahlara dalmak, fakirleri küçük görmek, nefsin (isteklerinin) ağırlaşması, arzu ve isteklerin artması, cehaletin fazlalaşması, gereksiz konuşmanın çoğalması.

---

82. Sâd, 38/47.
83. Hicr, 15/42.

Gereğinden fazla yemek, dünya sevgisini arttırır, korkuyu azaltır, gülmeyi çoğaltır, hayatı sevdirip, ölümü unutturur. İbadeti sona erdirir, ihlâsı azaltır, hayâyı giderir, kötü alışkanlıkları arttırır. Uykuyu çoğaltır, gafleti arttırır, dostlukların sona ermesine sebep olur, amelleri zorlaştırır, sâfiyeti bozar, kalplerdeki güzelliği giderir, şeytanı sevdirir, Rahman'a buğz ettirir, hesap günü üzüntü ve kederi arttırır, insanı ateşe yaklaştırır, cennetten ise uzaklaştırır. Çünkü çok yemek, pek çok günahın sebebidir, insanı kibre sevkeder, hasedi teşvik eder, şükrü azaltır, sabrı giderir. (Belirttiğimiz) bu elli haslet, tokluk ve çok yemekten kaynaklanır.

Denilir ki, mide yemeğin tenceresidir, onun ateşi karaciğerin hararetidir. Yemekler pişmediğinde çeşitli hastalıklara sebep olur. İnsanoğluna belini doğrultacak kadar yemek yeter. İnsanoğluna eğer nefsi galip gelirse, karnının üçte biri yemek, üçte biri içecek, üçte biri de nefes için ayrılmalıdır.

İffetli ve namuslu olmak, zâhidlerin haslet ve özelliklerindendir. Güzel ahlâk, övgüye layık başka bazı hasletler ve daha birçok erdem, iffet ve namusla ilgilidir. Bunlardan bazıları şunlardır: Kötülüklerden uzak durma (*keff*), verâ, kendini koruma, alçak gönüllülük, takva, güvenilirlik, mertlik, cömertlik, yumuşaklık, sükûnet, kendini kontrol, tedbirlilik, sağlık ve selamet, insanlardan övgüyle bahsetmek, onları tezkiye etmek, gıpta, sevinç, kalplerin sevgiyle dolu olması, suçsuzluk, insanlarla iyi geçinmek, onlara güvenip, saygı duymak ve değer vermek.

Şunlar da zâhidlerin haslet ve özelliklerindendir: Eli açıklık, ikram, cömertlik, insanlığın hayrına bolca harcamak, yardımseverlik, ihsan, *îsar* (başkasını kendine tercih etme), iyilikte bulunmak, sevgi ve şefkat, muhabbet, iyilik, örfe uygun davranmak, sadaka ve hediye vermek.

Aynı şekilde şunlar da zâhidlerin haslet ve özelliklerindendir: Nezaket, sabır ve tahammül, sebat ve kararlılık, ciddiyet, acele etmemek, nezaket, sıcakkanlılık, sükûnet, vakar, hayâ, affetmek ve bağışlamak, bilmezden gelmek, şefkat ve merhamet etmek, adalet, insaf, muhabbet, hoş karşılamak, davete icabet, tevazu ve tahammül. Ayrıca rıza, kanaat, (başa geleni) hoş karşılamak, azla yetinmek, tamahtan üzüntü duymak, zorluklar karşısında telaş yapmamak, kadere teslimiyet, zorluklara ve belâlara sabır, dert ve belâdan sonraki huzur ve rahatlama hali.

Şunlar da zâhidlerin hasletleridir: Allah'a tevekkül edip güvenmek, O'na itimat etmek, ibadet ve duada O'na ihlâsla bağlanmak, doğru sözlü olmak, kalben tasdik etmek, kardeşlere nasihat etmek, sözünde durmak, hayırlı işlerde, ihsan ve iyilikte azim ve kararlılık, hayırlı işlerde ümit ve korku arasında acele davranmak.

Onlar Rablerinin korkusundan titrerler. İşte onlar Allah dostları (*evliyâullâh*) ve Allah'ın müminler içinden seçtiği hâlis kullarıdır ki, şu ayette belirttiği gibi, onlar Allah'ı sever, Allah da onları sever: "*İman edenlerin Allah'a olan sevgileri ise çok daha fazladır*"[84]. Onlar Allah'tan iltifat umdukları için, O'na kavuşmayı dilerler. Yüce Allah şöyle buyurur: "*Kendisine kavuştukları gün, Allah'ın onlara iltifatı, 'selâm'dır*"[85].

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendisinden bir huzur ve mutluluk ile desteklesin. Sen böyle insanlarla dostluğa rağbet ediyor, onların yolunu takip ediyor, izlerinden gidiyor, onların ahlâkı ile ahlâklanıyor, onların hayat tarzında bir hayat sürüyor musun? Belki o zaman

---

84. Bakara, 2/165.
85. Ahzâb, 33/44.

onların kurtulduğu gibi kurtulursun: "*Onlara hiçbir fenalık dokunmaz. Onlar mahzun da olmazlar.*"[86]

Ey kardeşim! Bil ki, anlattığımız bu hasletlere giden yol, öncelikle işe dinin belirlediği yol ile başlaman, kutsal kitaplarda belirtildiği gibi, dinin sahibinin emirleri ile amel etmendir ki, bu emirleri din bilginlerinin çoğu bilir. Burada onları belirtmeye gerek duymuyoruz. Sana şunu tavsiye ediyoruz: Bedenle ilişkisi nedeniyle nefsini kuşatan kabuklardan sıyrıl. Nefsini saran "doğal şeyler" ve "cismânî nitelikler" elbisesini çıkar. Nefsini, bedenin karışımları, kötü ahlâk, koyu cehalet ve bozuk düşüncelerden oluşan pastan temizleyip parlat. Nefsini bütün bunlardan temizlemelisin ki, Allah'ın kelimelerinden biri olan ve O'nun bedene üfleyerek can bahşettiği nurânî, ruhânî şeffaf ve aydınlatıcı nefsin özü ve cevheri, tertemiz hale gelsin. Nitekim şanı yüce olan Allah şu ifadeleriyle onu övmüştür:

"*Güzel bir söz, kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir*"[87].; "*O'na ancak güzel sözler yükselir (ulaşır). Onları da Allah'a amel-i sâlih ulaştırır.*"[88] Burada Allah bununla müminin ruhunu kastetmektedir. Çünkü ruh bedenden ayrıldığında uçsuz-bucaksız göklere ve feleklerin enginliğine yükseltilir. Peygamber'den (as) rivayet edildiği gibi, orada dilediği gibi dolaşır; gidip-gelir. O, şöyle buyurmuştur: "Şehitlerin ruhları, gündüzleri cennette nehirlerin üzerinde, ağaçların tepelerinde ve meyve bahçelerinde uçan, geceleri ise Arş'ın altında asılı bulunan kandillere sığınan yeşil kuşların kursaklarındadır."

İşte öldükten sonra, sâlih müminlerin ruhlarının durumu böyledir. Kâfirlerin, fâsıkların, fâcirlerin ve münafıkların ruhları ise buralara yükseltilmez. Aksine semanın altında alıkonur ve diriltilecekleri güne kadar berzah cehenneminde uyuyakalır. Yüce Allah şu ayetlerle onlara işaret etmiştir: "*Onlara semanın kapıları açılmaz. Onlar deve iğne deliğinden geçene kadar cennete de giremezler. Suçluları işte böyle cezalandırırız. Onlar için cehennem ateşinden döşekler, üstlerine de örtüler vardır. İşte zalimleri böyle cezalandırırız.*"[89] Şerefli efendi ve meliklerin meclislerine kirli ve pasaklı insanların lâyık olmadıkları gibi, o ruhlar da bu şerefli mekâna ve yüce makama lâyık değildir.

Ey kardeşim! Eğer ruhunun bedenden ayrıldıktan sonra bu yüce makama yükselmesini istersen, o gün gelmeden çalış. Ruhunu kötü ahlâk kirlerinden ve bozuk görüşlerin paslarından temizle, onu cehaletin koyu karanlıklarından çıkar, kötü amellerden uzaklaştır. Ona takva elbisesi giydir, onu günah arzulara dalmaktan ve cismânî lezzetlere aldanmaktan koru.

Biz bozuk görüşleri bir risâlemizde açıkladık. Cehalet karanlıklarından kurtulmanın nasıl olabileceğini de *Bilimlerin Çeşitleri, Garip Hikmetler ve Ahlâkın Bilinmeyen Yönleri*'ne hasrettiğimiz elli bir risâlede anlattık. Ahlâkı olgunlaştırmanın bir kısmını bu risâlede, diğer kısmını da *İhvânu's-safâ ve'l-asdikâu'l-kirâm* (Safâ Kardeşler ve Şerefli Dostlar)'*ın Yaşam Tarzı* adlı risâlede tasvir ettik. Her iki risâleyi de oku ve orada anlattıklarımızı yap. Onları kardeşlerine ve arkadaşlarına da öğret. Çünkü ancak bununla kurtulur ve peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salihlerle birlikte Rabbin nezdinde ebedî yakınlık kazanırsın. Bunlar ne güzel dostlardır.

---

86. Zümer, 39/61.
87. İbrahim, 14/24.
88. Fâtır, 35/10.
89. A'râf, 7/40-41.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir huzur ve mutluluk ile desteklesin! Bil ki, Allah dostlarının (*evliyâullâh*) birçok alâmetleri ve nitelikleri vardır ki, onlar bu alâmet ve niteliklerle bilinir, başkalarından da bu nitelikleriyle ayrılırlar.

Aynı şekilde Allah düşmanlarının da birçok alâmet ve sıfatları vardır. Onlar da bunlarla bilinir ve başkalarından onlarla ayrılırlar. Şimdi bu konuyu kısmen de olsa anlatmalıyız ki, akıl sahibi, anlayışlı, temyiz gücüne sahip ve mantıklı herkes, hangi gruptan olduğunu öğrenmek istediğinde, konu ona gizli kalmasın.

Ey kardeşim! Bil ki, akıllı, anlayışlı ve mantık sahibi olan kimse, birbirine benzeyen şeyler arasındaki farkı bilir. Aynı cinsten olan şeyleri birbirinden ayırır. Onların kendine özgü sıfat ve alâmetlerle diğerlerine üstünlüğünün farkına varır. Şimdi diyoruz ki, Allah'ın salih dostlarına özgü alâmetlerin biri, Yüce Allah'ın şu ayette lanetli İblis'e söylediği özelliktir: "*Şüphesiz kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin yoktur*"[90]. İblis'in buna cevabı da şöyle anlatılır: Senin şerefine yemin olsun ki, "*ben de kesinlikle yeryüzünde kötülüğü, onlara güzel göstereceğim ve onların hepsini yanıltacağım. Onlardan seçkin (ihlaslı) kulların ayrı.*"[91]

Bunun gibi, Allah dostlarını, onların niteliklerini ve alâmetlerini anlatan çok sayıda ayet vardır: "*Rahmân'ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde alçakgönüllülükle yürürler ve kendini bilmez, bilgisiz kimseler onlara laf attığında, 'Selâm!' derler (geçerler).*"[92]

Kur'an'da Allah dostlarından, onların nitelikleri ve alâmetlerinden bahseden, onları methedip övgü ile anlatan birçok ayet vardır.

Şunlar da onların alâmet ve niteliklerindendir: Organlarını dinin helâl kılmadığı, sünnetin caiz görmediği ve ahlâkın hoş karşılamadığı her şeyden korumak; dili yalandan, gıybet ve iftiradan, yanlış şeylerden, dedikodudan ve çirkin sözlerden, saçma sapan ve karalama türünden boş laflardan, ister dost, ister düşman, ister muhalif, ister müttefik olsun insanlar arasındaki çekişmelerden korumak. Kalbi kin ve nefretten, kuşku ve hasetten, kibir, hırs, tamah, hilekârlık, nifak, riya vb. kötü hasletlerden ve dünyaya dalıp kendini ona kaptıranların kalplerinin dolu olduğu şeylerden arındırmak da onların alâmet ve niteliklerindendir ki bu, bütün hayırların ve güzel hasletlerin temel ilkesidir.

Onlara özgü diğer hasletler: Acı ve elem duyan bütün canlılara karşı şefkat ve merhamet beslemek, yumuşak kalpli olmak; bütün dostlara ve ilişki içinde olduğu kimselere (tatlı dille) öğüt vermek, şefkatli, yumuşak ve sıcakkanlı davranmak, kibar ve sevgi dolu olmak.

Meleklerin hakikatini ve onların ilham vermelerinin mahiyetini bilmek de Allah dostlarının ve O'nun ihlâslı kullarının alâmetlerinden ve onları başkalarından ayıran en özel niteliklerdendir. Biz bu ilmin bir boyutunu *İman, Mâhiyeti ve Mü'minlerin Özellikleri* adlı risâlede anlattık.

Şeytanların ve lânetli İblis'in ordusunun mahiyetini ve onların insanlara nasıl vesvese verip zararları dokunduğunu bilmek de şanı yüce Allah'ın şu ayette belirttiği gibi, evliyâullahın bilgilerinin enginliği ve inceliğindendir: "*Takvâya erenler var ya, onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda (Allah'ın emir ve yasaklarını) hatırlayıp hemen gerçeği görürler. (Şeytanların) dostlarına gelince, şeytanlar onları azgınlığa sürüklerler. Sonra da yakalarını bırakmazlar.*"[93]

---

90. Hicr, 15/42.
91. Hicr, 15/39-40.
92. Furkan, 25/63.
93. A'raf, 7/201-202.

Öldükten sonra dirilme ve kıyamet, haşir, neşir, hesap, mizan, sırat ve ondan geçişe dair bilgileri de, Allah dostlarının alâmet ve sıfatlarından, bilgilerinin derinliği ve sırlarının inceliğindendir.

Nebevi şeriat ehli ulemâ ve âbit fukahânın çoğu, iblisliğin anlamı ve İblis'in âlemlerin Rabbi'ne, "*Bana (insanların) tekrar dirilecekleri güne kadar mühlet ver*" şeklindeki sözünün hakikati karşısında şaşkındırlar. Ulemanın çoğu, "*onların hepsini mutlaka azdıracağım*" sözünü söyleyenin varlığından şüphe etmekte; filozof geçinenlerin çoğu da İblis ile Âdem (as) arasında geçen kıssayı, İblis'in ona olan düşmanlığını, şanı yüce olan Allah'ın elli civarındaki ayette belirttiği gibi, İblis'in âlemlerin Rabbi'ne hitabını ve O'nun karşısında şu ayettekine benzer sert bir şekilde karşılık vermesini inkâr etmektedirler: "*Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen, onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın! dedi*"[94]. Buna benzer hikâyeleri anlatan birçok ayet Tevrat, İncil ve peygamberlerin (as) sayfalarında mevcuttur. Biz onların anlamlarını *Öldükten Sonra Dirilme ve Kıyâmet* risâlesinde genişçe anlattık.

Fakat şimdi biz bu bölümde Allah dostlarının İblis'e olan düşmanlıklarının mahiyetini, ömürleri boyunca şeytanlara gece-gündüz, açıktan ya da kapalı olarak muhalefet edip, onlarla nasıl savaştıklarını, şeytanların hilelerinin onlara gizli kalmadığını, onların aldatma ve kuruntularının farkında olduklarını kısmen anlatmak istiyoruz.

Bölüm: Allah Dostlarından Birinin, Şeytanların Hilelerini Nasıl Bildiğine, Onlarla Nasıl Savaştığına ve İblisin Bütün Ordusuna Nasıl Muhalefet Ettiğine Dair Hikâyesi

Alim ve basîret sahibi biri, hemcinslerinden bir kardeşine, şeytanların durumu ve onlara düşmanlık üzerine aralarında geçen bir müzakerede şöyle sordu: "Şeytanları ve onların vesveselerini nasıl öğrendin?"

O şöyle dedi: Doğup büyüyüp, bir miktar terbiye aldığım, ilimden nasibimi alarak hayatı bir nebze anlamaya, neyin yararlı, neyin zararlı olduğunu kavramaya başladığımda, kendim için gerekli olan emir ve yasak, sünnet ve farz, ahkâm, ceza, vaat ve tehdit, övgü ya da yergi türünden bütün dinî hükümleri, bunlardan hangilerini yapıp, hangilerinden kaçınmam gerektiğini açık seçik anladım. Sonra gücüm ve gayretim ölçüsünde, başarabildiğim ve bana takdir edilip kolaylaştırıldığı kadarıyla görevimi yerine getirdim. Sonra Yüce Allah'ın şu ayetlerini düşündüm: "*Şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman sayın.*"[95]; "*Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır.*"[96] Kur'an'da bu anlamda daha birçok ayet vardır.

Yine Peygamber'in (as) şu sözünü düşündüm: "Küçük cihattan büyük cihada döndük." Burada '*büyük cihad*' ile 'nefisle mücadele' kastedilmiştir. Yüce Allah'ın şu ayetteki ifadesi de bunu tasdik eder: "*Cihad eden, ancak kendisi için cihad etmiş olur.*"[97]

Ayrıca Resûlullah'ın (as) şu sözlerini düşündüm:

"Her insanın, onu yoldan çıkarmaya çalışan iki şeytanı vardır."

"Allah, şeytana karşı bana yardım etti, kurtuldum."

---

94. A'râf, 7/17.
95. Fâtır, 35/6.
96. İsrâ, 17/53.
97. Ankebût, 29/6.

"Şeytan, insanoğlunun damarlarında dolaşır gibi, bedeninde dolaşır."

Şanı yüce olan Allah'ın şu ifadeleri de bu hadisleri tasdik eder:

"İnsanların kalplerine vesvese sokan, (insan Allah'ı andığında) pusuya çekilen cin ve insan şeytanının şerrinden insanların Rabbine, insanların Melikine (mutlak sahip ve hâkimine), insanların İlâhına sığınırım."[98]; *"O ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler."*[99]

Kur'an'da benzer anlamda birçok ayet ve yine bu anlamda rivayet edilmiş pek çok hadis vardır.

Yüce Allah'ın bu ifadelerini işitip, Peygamber (as)'den bu anlamda rivayet edilen hadisleri düşününce, aklımla görüp, kalbimle fikrettim ve zihnimle inceden inceye düşündüm. Görünüşte kendi cinsimden hiç kimsenin bu anlamda bana karşı çıkıp, benimle zıtlaşarak cedelleşmediğini gördüm. Bunun sebebi, onların bana değer verip beni muhatap kabul etmeleri gibi, benim de onları aynı şekilde muhatap almam ve onların bu konudaki yargıları ile kendi yargım arasında hiçbir fark görmemem idi. Bundan da bu durumun, bütün insanlığı ilgilendiren genel bir durum olduğunu anladım.

Sonra tekrar düşünüp, konuyu daha ayrıntılı araştırdığımda, şeytanların hakikatinin, lanetli İblis'in ordusunun çokluğunun ve onların insanoğluna sürekli muhalefet edip düşmanlık yaparak vesvese vermelerinin anlamının (ne olduğunu); bunların hepsinin onların tabiatına yerleştirilmiş ve onlarda yaratılıştan bulunan batınî şeyler ve gizli sırlar olduğunu anladım. (Onların tabiatına yaratılıştan yerleşmiş olan ahlâk;) küçüklüğünden itibaren insanla ilişkilerinde cehaletle perçinleşmiş, bilgi ve basiretten yoksun bozuk düşünce ve inançlardan, sonra da kötü ameller ve yapa yapa adet haline gelmiş çirkin fiillerden kaynaklanan, *şehvânî nefs* ile *gadabî nefs*in ifrat ve tefrit şeklinde itidâlden çıkmasıyla oluşmuş kötü ahlâktır, tabiatları da yergiye layık bir tabiattır.

Tekrar düşündüğümde, emir ve yasak, vaat ve tehdit, övgü ve yergi şeklindeki hitabın tamamının düşünen, iyiyle kötüyü birbirinden ayırt edebilen bir güce sahip, makûl ve mantıklı *nefs-i nâtıka*ya yönelik olduğunu gördüm. Bu nefsin ise; güzel ahlâk, gerçek bilgiler, doğru düşünceler ve temiz amellerle nitelenmesi dolayısıyla, *şehvânî nefs* ile *gadabî nefs*e nazaran, meleklerden bir melek olduğu sonucuna vardım. Bu iki nefsin, yani *şehvânî* ve *gadabî* nefslerin ise koyu cehalet, kötü ahlâk, yerleşik (kötü) tabiat ve düşünmeden meydana gelen çirkin fiillerle nitelenmesi sebebiyle, nefs-i nâtıkaya nazaran neredeyse iki şeytan olduğunu anladım.

Sonra düşünüp araştırdığımda, nefs-i nâtıkanın, sahip olduğu bütün temiz amellere ve güzel fiillere, doğru düşünceleri ve güzel inançları oranında sahip olduğunu gördüm. Şüphesiz o, bu düşünce ve inançlara ya kendi çaba ve düşüncesiyle kazandığı güzel ahlâkı ve süregelen âdil alışkanlıkları ya da tabiatında yerleşik ahlâkı sayesinde sahip olmuştur. Bu açıdan bakınca, bütün hayırların ve insanın bütün iyiliğinin kaynağının, onun kendi çabası ve düşünmesiyle kazandığı ve tabiatına iyice yerleşmiş olan "güzel ahlâk" olduğunu; bütün kötülüklerin ve insanda kötü olarak mevcut her şeyin kaynağının ise düşünceden yoksun olarak çocukluktan beri devam edegelen alışkanlıklarla kazanılmış ya da onun tabiatına iyice yerleşmiş olan "kötü ahlâk" olduğunu açık bir biçimde anladım.

---

98. Nâs, 114/4-5.
99. A'raf, 7/27.

Buraya kadar söylediklerim benim için netleşince ve anlattıklarımın hakikatini kavrayınca, Peygamber'in, ona selam olsun, "*Küçük cihattan büyük cihada döndük*" hadisi ile yüce Allah'ın, "*Şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman sayın*"[100], yani "ona karşı çıkın ve müşrik düşmanlarınızla savaştığınız gibi, onunla da savaşın" ifadesini düşündüm. Peygamber (as)'in bu sözü ile yüce Allah'ın bu ifadesinden, düşmanın iki türlü, düşmanlığın ve cihadın da iki çeşit olduğunu anladım:

a) Biri açık ve belli; Allah'ın dinine muhalefet eden inançsızlara karşı düşmanlık, onlarla savaşmak ve onlara karşı yapılan cihad;

b) Diğeri ise gizli ve kapalıdır; yaratılışta (Allah'a ve insana) karşı çıkan ve tabiatı itibariyle (insana) zıt bir yapıda olan şeytanlara karşı düşmanlıktır.

Açıktır ki, şeytanlara karşı olan savaş, düşmanlık ve muhalefet, gerçek (ve sürekli); inançsızlara karşı olan ise arâzdır (veya geçicidir). Çünkü inançsızların düşmanlığı, dünyevî sebeplerden kaynaklanır. Onların üstünlüğü ve zaferi, dünya mutsuzluğuna sebep olur; (müminler) izzet, saltanatı, dünyevi lezzet ve nimetlerden, hayatın güzelliklerinden yararlanmayı kaybederler, ama bir gün onlar geri gelir. Şeytanların düşmanlığı, galibiyeti ve zaferi ise ahiret mutsuzluğuna ve azabına sebep olur. Dolayısıyla müminler oranın izzet ve saltanatını, nimet ve lezzetlerini, sevinç ve mutluluğunu, rahatlığını, kokusunu ve (bütün bu nimetlerle) orada sürekli ikameti kaybeder.

İşte bu iki durum arasındaki farklılıktan dolayı, Peygamber (as) "küçük cihattan büyük cihada döndük" buyurmuş, şanı yüce olan Allah da Kur'an'da farklı surelerde birçok ayette şeytanların hilelerine kapılmaktan ve çalımlarına aldanmaktan sakındırmış, onlara karşı koymayı, düşmanlığı ve onlarla cihat etmeyi emretmiştir. Çünkü onlarla uğraşmak şerefli bir iştir. Fakat dünya ve ahiret mutluluğu ile mutsuzluğu arasındaki farkın büyüklüğü kadar da tehlikelidir.

Bu söylediklerim benim için netleşip, anlattıklarımın hakikatini kavrayınca, düşmanlarım, şeytanlarım ve muhaliflerim, ayrıca beni doğru yoldan saptırmak, Rabbimin ve İlâhımın beni çağırıp sarılmamı emrettiği, Peygamberimin (as) de açıklamalarıyla bana öğütlediği doğru yoldan beni çevirmek isteyenler bütün açıklığıyla ortaya çıkmış oldu.

Şunu net olarak anladım ki, eğer Rabbimin emrini, Peygamberimin öğüdünü kabul etmezsem, ne zaman düşmanlarıma muhalefette ve onlara düşmanlıkta çabayı terk eder yılgınlık gösterirsem, bana üstünlük sağlayıp zafer kazanırlar, beni esir alıp sahip olurlar, kötü fiillerine eşdeğer arzu ve istekleri uğrunda beni kullanırlar. Böylece bunlar benim âdetim, fıtratım ve ikinci tabiatım haline gelir. Üstün bir cevher olan *nefs-i nâtıka*m da onlar gibi bir şeytan olur. Sonuçta ben helâk olur, yüce Allah'ın şu ayetlerde buyurduğu gibi oluş ve bozuluş âlemin (*âlemu'l-kevni ve'l-fesâd*)de şeytanlarla beraber azap içinde kalırım: "*Derilerinin her yanışında, cezayı tatmaları için, derilerini başka derilerle değiştireceğiz.*"[101]; "*Orada çağlar boyu kalırlar, orada bir serinlik ya da (susuzluk gideren) bir içecek tatmazlar, ancak (dünyada yaptıklarına) uygun karşılık olarak kaynar su ve irin tadarlar.*"[102]

Sonra tekrar düşündüm ve şunu açık olarak anladım ki, Rabbimin emrini, Peygamberimin öğüdünü kabul ettiğim ve onlara uyduğum, Rabbimden yardım dilediğim, işi ciddiye

---

100. Fâtır, 35/6.
101. Nisa, 4/56.
102. Nebe', 78/23-26.

alıp gayret ettiğim, *şehvânî nefs*imin isteklerine karşı koyduğum, *gadabî nefs*ime düşman olduğum, *nefs-i nâtıka*ma karşı çıkan düşmanlarımla savaştığım takdirde, Rabbimin verdiği güç ile onlara üstün gelip, onları mağlup ederim. Allah'ın izni ile onlara malik olur, O'nun verdiği güç ve kuvvet ile onları köle edinir, onlara kral ve sultan olurum. Hepsi kulum-kölem ve hizmetçim olur, hepsini nefs-i nâtıkamın emri altına alırım. Böylece o (*nefs-i nâtıkam*), güzel fiiller, temiz ameller, güzel ahlâk, doğru düşünceler ve gerçekçi bilgiler ortaya koymak suretiyle meleklerden bir melek haline gelir. Diğer iki nefis, yani şehvânî ve gadabî nefsler, nefs-i nâtıkaya boyun eğip onun emri altına girerek ona kul olurlar. Onların bütün ahlâkı ve seciyeleri, adeta nefs-i nâtıkanın ordusu, yardımcıları, hizmetçi ve köleleri olur; dinî hükümlerde ve aklî gerekçelerde belirtildiği gibi, onlar doğru işleyen, âdil bir yönetimle yönetilirler. Bu durumda ben, Rabbimin bana şu ayette emrettiğini sözüm ve fiilimle yerine getirmiş olurum: "*Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Bana uyun. (Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır.*"[103]

Aynı şekilde yüce Allah, Peygamberine (as) de şöyle demiştir: "*(Resûlüm!) De ki: 'İşte bu benim yolumdur. İnsanları Allah'a çağırıyorum. Ben ve bana uyanlar aydınlık bir yol üzerindeyiz.*"[104]

Buraya kadar söylediklerim benim için netleşince ve anlattıklarımın hakikatini kavrayınca, kendi durumumu göz önüne aldım, işlerimin seyri ve mahiyeti üzerine düşündüm; sonra bedenî yapımın, güçleri birbirine zıt, birbirine uygun kaynaşmış olan karışımlardan oluştuğunu ve onların içine çeşitli arzular yerleştirildiğini anladım. Bu arzuların kibrit içinde gizlenmiş ateş gibi olduğunu düşündüm. Onların yakıtının ise hoşa giden dünya lezzet ve nimetleri olduğunu anladım.

Bu ateşin yanma anındaki alevinin, söndürülemez büyük bir yangın, önü alınamaz bir alev, birbirine çarpıp duran dev deniz dalgaları, önüne gelen her şeyi yıkan şiddetli fırtına ya da saldırıya geçen düşman askerleri gibi olduğunu hissettim. Aynı şekilde, yenilir-içilir şeylere duyulan arzunun hararetinin de, sanki nefsimde açlık ve susuzluk anında sönmeyen bir ateş alevi gibi olduğunu anladım.

Şehvânî nefsimin, yeme-içme anındaki oburluğundan dolayı, bir leşin üzerine çökmüş, onu parçalayan köpekler gibi; nefsimdeki hırs hararetinin ise tatma ateşinin heyecanı anında, sanki dünyanın tamamını yakacak bir ateş gibi olduğunu gördüm. İşte o anda nefsim, dünyanın bütün nimetlerini getirseniz, onlarla bile dolmayacak kadar (büyük ve aç gözlü) bir kap gibiydi.

Hayvanî nefsimdeki öfkenin harareti, hareket ateşinin heyecanı anında, kocaman kıvılcımlar atan yangına benziyordu. O, böbürlenme ve kibir ateşinin hararetinin arttığı anda ise Allah'ın yarattıklarının sanki en hayırlısı ve en üstünü gibiydi.

Baş olma ve her şeye sahip olma arzusunun ateşi arttığı esnada, sanki bütün insanlar onun kulu ve kölesi; şeref ve üstünlük ile onlara ulaşma arzusunun ateşi yükseldiği anda, hemen ödenmesi gereken bir borç gibiydi.

Nefsim, köle ve uşaklarının hizmetini isteme ateşinin harareti yükseldiğinde, kendisine itaati, "Allah'a itaat" gibi kesin bir farz olarak görüyordu.

Üzerinde bulunan, başkalarının hakkı olan borçları ödeme konusundaki gevşekliği ise sanki dağları başka bir yere nakledivor gibiydi ve sanki omuzlarında çok ağır yükler vardı.

103. En'âm, 6/153.
104. Yusuf, 12/108.

Nefsin, oyun ve eğlence esnasındaki davranışını ise deli, çılgın ve sarhoşça buldum.

Nefsim, methedilip övülmeyi de o kadar sever ki, o esnada sanki insanların en akıllısı, en erdemlisi ve en üstünü kendisidir.

Haset ateşinin heyecanı esnasında onun, adeta dünyanın harap olmasını, dünyada yaşayanların sahip oldukları bütün nimetlerin yok olmasını ve yoksulluğun onların hepsini kuşatmasını isteyen bir düşman gibi olduğunu gördüm.

Onun diğer kötü huylarının, kınanan hasletlerinin, kötü amellerinin, çirkin fiillerinin ve bozuk düşüncelerinin de bu örneklerdekine benzer şekilde olduğunu gördüm.

İşte o anda bunların hepsinin, önü alınamaz ateşler, söndürülemez yangınlar, birbiriyle barışmaz düşmanlar, sonu gelmeyen bir savaş, bitmeyen bir vuruşma, iyileşmez bir hastalık, çaresi olmayan bir hastalık, uzun bir cefa ve ölene kadar bitmeyen bir meşguliyet olduğunu anladım.

Bunun üzerine gerçek bir kararlılık ve iyi niyetle işi ciddiye aldım. Çevremi kararlılık kuşağı ile güçlendirdim. Gayret silahını aldım. Verâ [haramdan kaçınma] örtüsünü kuşandım. Hayâ, edeb elbisesini giydim. Ciddiyet gömleğini sırtıma geçirdim. Başıma zühd tacını koydum. Ayağımı takva üzerine sabitledim. Sırtımı tevekkülle Allah'a dayadım. O'ndan korkmayı ve O'ndan ümit etmeyi şiar edindim. Nefsimin güçlerini yasak ile bağladım. Öğretmenin işaretine dikkat ederek gözlerimi açtım. Rabbim hakkında hüsn-ü zan beslemeyi delil edindim. Sünnetin yolunu tuttum. Rabbime ulaşmak için sırat-ı müstakimi hedefledim. Boğulan birinin imdat çığlığı ile O'na seslendim. Zorda kalan birinin yakarışı ile O'na yalvardım. Acziyet ve güçsüzlüğümü itiraf ettim. Nefsimi güçsüz ve kudretsiz bir vaziyette O'nun önüne attım. Çünkü yüce ve azametli olan ancak Allah'tır. Bir yavrunun şefkatli ve merhametli babasına yalvarıp yakardığı gibi O'na yalvarıp yakardım.

Rabbim beni bu vaziyette görünce, çağrımı işitti. Duamı kabul etti. Zayıflığıma acıdı. İstediğimi verdi. Ordularıyla bana yardım etti, düşmanlarımın tuzaklarını bana gösterdi. O'nun melekleri ile beraber onlara karşı savaştım. Onlara karşı bana yardım etti ve beni muzaffer kıldı. Onların aldatmalarından beni muhafaza etti, (hileli) adımlarına karşı beni korudu da, onların tuzaklarının tehlikesinden kurtuldum, sağ-salim birçok ganimete ulaştım.

Küfredenleri, Allah, kinleri sebebiyle geri çevirdi de onlar hiçbir hayra ulaşamadılar. Allah savaşta müminlere yeter. Zira O güçlü ve azizdir. O'nun orduları hep galip gelir, şeytanın ordusu ise hüsrana uğrar.

Bunların hepsi, "*Şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınamak üzere Rabbimin bana (gösterdiği) lütfundandır. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki, Rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. O, çok kerem sahibidir.*"[105]

Bölüm: Başka Bir Hikâye

Allah dostlarından biri, kulun mükellefiyetinin ve imtihan edilişinin anlamı üzerine düşünüp de bunlara hikmet nazarıyla yönelmeyince, bir yakarışında Allah'a şöyle seslendi:

"Rabbim beni yarattın, fakat benimle istişare etmedin. Benim canımı aldın, ama bana danışmadın. Bana bazı şeyleri emredip bazı şeyleri yasakladın, ama bana (onları yapıp yapmama konusunda) seçme şansı vermedin. Bana, beni sıkıntıya sokacak birtakım arzu ve is-

105. Neml, 27/40.

teklerle, doğru yoldan saptıracak bir şeytanı musallat ettin. Nefsime birtakım arzular yerleştirdin. Gözlerimin önüne süslü bir dünya koydun. Beni birtakım tehditlerle korkutup (bazı şeyleri yapmama) engel oldun. Sonra da bana, "*Sen, buyrulduğu gibi dosdoğru ol*"[106] diye emrettin, "*nefsin hevâ ve hevesine uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır*"[107], şeytandan sakın ki seni doğru yoldan saptırmasın, dünya seni aldatmasın, nefsânî arzularından sakın ki seni yolundan döndürmesin, kuruntuların ve emellerin seni oyalamasın. Hemcinslerinle iyi geçin, dünya geçimini helâl yoldan ara. Ahireti ise unutup yüz çevirme, yoksa dünyam da ahiretini de kaybedersin. Bu ise en büyük hüsrandır" (diye buyurdun).

"Ey Rabbim! Birbirine zıt şeyler, cazip güçler ve birbiri ile çatışan durumlar yarattın. Şimdi nasıl davranacağımı ve ne yapacağımı bilmiyorum. İşlerim arasında şaşırdım kaldım. Çarem de tükendi. Beni sen anlarsın ey Rabbim! Benim elimden tut. Bana kurtuluş yolunu göster, yoksa ben helak olurum."

Bunun üzerine Yüce Allah o veliye vahyetti, kalbine ilka edip, ona ilham etti ve şöyle dedi: "Ey kulum! Bana yardım edeceğin bir şeyi sana emretmedim. Yaptığın takdirde bana zarar vereceğin bir şeyi de sana yasaklamadım. Aksine seni yoktan yaratan, sana en güzel sureti veren, rızık veren, seni var eden, koruyan, sana doğru yolu gösteren ve yardım eden bir Rabbin ve İlâhın olduğunu bilmen; ayrıca sana emrettiğim her şeyde benim yardımıma, başarı ve hidayet vermeme, kolaylaştırmama ve desteğime muhtaç olduğunu bilmen; yasakladığım şeylerin hepsinde ise benim himayeme, koruma ve gözetmeme ihtiyacının duyduğunu; dünya ve ahiretine ilişkin bütün yapıp etmelerinde ve bütün durumlarda, gece-gündüz daima benim desteğime muhtaç olduğunu bilmen; küçük-büyük, gizli-açık hiçbir durumunun bana gizli kalmadığını bilmen; bana muhtaç olduğunu ve bensiz yapamayacağını ve benim senin için kesinlikle gerekli olduğumu iyice anlaman, böylece benden yüz çevirip beni unutmaman, aksine beni her zaman anman; her durumda bana dua etmen, bütün ihtiyaçlarında benden istemen, bütün tasarruflarında benimle muhatap olman, bütün yalnızlıklarında derdini bana açman, beni tanık tutman ve beni gözetmen; bütün yaratıklarımı bırakıp bana yönelmen, onlara değil, bana bağlanman; nerede olursan ol, seninle olduğumu ve seni gördüğümü, ama senin beni göremediğini bilmen için sana birtakım şeyleri emrettim.

İşte bütün bunları bilir, sana söylediklerimin hakikatini, anlattıklarımın doğruluğunu iyice anlar da, her şeyi arkanda bırakır ve tek başına bana yönelirsen, işte o zaman bana yakınlaşıp ulaşır, katımdaki derecen yükselir, böylece benim dostlarımdan, tertemiz kullarımdan, meleklerimle beraber, benim katımda şerefli ve üstün kılınmış, sevinçli ve mutlu, sürekli ve ebedî olarak nimetler ve lezzetler içinde ve güvende olan cennet ehlimden olursun.

Ey kulum! Benim hakkımda kötü zan besleme, hakkımda doğru olmayan şeyler vehmetme. Sana geçmişte verdiğim nimetleri, önceden beri devam edegelen iyiliklerimi ve hal-i hazırda sahip olduğun güzel nimetlerimi hatırla. Çünkü adı-sanı anılan bir varlık değil iken, seni ben mükemmel biçimde yarattım. Sana hassas bir kulak, keskin bir göz, idrak eden duyular, temiz bir kalp, derin bir anlayış, saf bir zihin, incelikleri kavrayan bir düşünce, fasih bir dil, sarsılmaz bir akıl, mükemmel bir beden, sabit bir ruh, güzel bir suret, sağlam organlar, mükemmel aletler, itaatkâr uzuvlar verdim. Sonra sana konuşma ve söz söyleme yeteneği ilham ettim. Yararlı ve zararlı olan şeyleri, çeşitli durumlar, sanatlar ve davranışlar karşısında nasıl tutum alacağını öğrettim.

---

106. Hûd, 11/112.
107. Sâd, 38/26.

Gözünden perdeleri kaldırdım; benim melekûtumu seyretmen ve işimdeki incelikleri, gece ve gündüzün düzenli akışını, yörüngelerinde dönen gezegenleri ve akıp giden yıldızları görebilmen için gözlerini açtım. Sana zamanın, ayların ve yılların hesabını öğrettim; karada ve denizde bulunan madenleri, bitkileri, hayvanları senin hizmetine verdim, gerçek sahipleri gibi onlarda tasarrufta bulunur ve onlara hükmedersin. Buna rağmen senin; haddini aşan, sapkın, zalim, azgın, isyankâr, kural ve ölçü tanımaz olduğunu görünce, Allah'ın sana olan ihsanının ve nimetlerinin devam etmesi, azabının ve intikamının senden uzaklaşması için, sana (uyman gereken) yasaları, hükümleri, kıyas ve miktarı, adalet ve insafı, hakkı ve doğruyu, hayır ve örfü, adaletli yaşam biçimini öğrettim. Sana en hayırlı, en faziletli, en yüce ve değerli, en şerefli, en lezzetli ve en hoş olanı sundum. Bunlara rağmen sen hala benim hakkımda su-i zan besliyor ve haksız vehimlerde bulunuyorsun.

Ey kulum! Eğer yapmanı emrettiğim bir şey sana zor gelirse, Arş'ı taşıyan meleklerin taşımakta zorlandıklarında söyledikleri gibi, *Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm* de.

Başına bir belâ ve musibet gelirse, benim seçkin ve velâyet ehli kullarımın dediği gibi, *İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn* ("Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz")[108] de.

Bana karşı günah işleyerek ayakların kayarsa, temiz kulum Âdem ve eşinin söylediği gibi, "*Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik...*"[109] de.

Eğer karmaşık bir durumla karşılaşır, bir düşünce zihnini meşgul eder ve sen de çıkış yolu arar ve doğru bir görüşe ulaşmak istersen, dostum İbrahim'in dediği gibi de: "*Beni yaratan ve bana doğru yolu gösteren O'dur. Beni yediren, içiren O'dur. Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur... Ancak Allah'a kalb-i selîm (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur).*"[110]

Eğer başına bir musibet, bir keder ya da bir üzüntü gelirse, Yakub İsrail'in dediği gibi şöyle de: "*Ben gam ve kederimi sadece Allah'a arz ediyorum. Ve ben sizin bilemeyeceğiniz şeyleri Allah tarafından (vahiy ile) biliyorum.*"[111]; "*Oğullarım! Allah sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti. O halde sadece Müslümanlar olarak ölünüz.*"[112]

Eğer bir hata işlersen, sırdaşım Musa'nın dediği gibi de: "*Bu, şeytan işidir. O, gerçekten saptırıcı, apaçık bir düşmandır.*"[113]

Eğer bir günahtan uzak durmayı başarırsan, doğru sözlü Yusuf'un dediği gibi, "*(Bununla beraber) nefsimi temize çıkarmıyorum...*"[114] de.

Eğer bir bela ile imtihan edilirsen, halifem Davut'un yaptığı gibi yap: "*Rabbinden mağfiret dileyerek eğilip secdeye kapandı, tevbe edip Allah'a yöneldi*"[115].

Yarattıklarımdan isyan edenleri, kullarımdan hata edenleri görür ve benim onlar hakkındaki hükmümün ne olduğunu da bilmezsen, ruhum Mesih'in dediği gibi şöyle de: "*Eğer kendilerine azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarındır (dilediğini yaparsın). Eğer onları bağışlarsan, şüphesiz sen izzet ve hikmet sahibisin.*"[116]

Eğer bana tevbe eder, bağışlamamı dilersen, Peygamberim Muhammed'in, ona selam olsun, dediği gibi de: "*Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma. Ey Rab-*

108. Bakara, 2/156.
109. A'râf, 7/23.
110. Şuarâ, 26/78-89.
111. Yusuf, 12/86.
112. Bakara, 2/132.
113. Kasas, 28/15.
114. Yusuf, 12/53
115. Sâd, 38/24.
116. Mâide, 5/118.

bimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işler de yükleme. Bizi bağışla, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et."[117]

Olayların sonunun ne olacağından korkar ve senin için nasıl sonuçlanacağını bilmezsen, benim dostlarımın dediği gibi şöyle de: "*Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize tarafından rahmet bağışla. Lütfu en bol olan sensin.*"[118]

Bölüm: Tevbe, İstiğfar ve Duanın Fazileti

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendisinden bir huzur ve mutluluk ile desteklesin! Bil ki, şanı yüce olan Allah, Kur'an'da peygamberlerinin günahlarını ve hatalarını, onların itibarlarına leke gelmemesi, yaptıklarının çirkin görülmemesi ve haklarında olumsuz bir kanaat oluşmaması için anlatmamıştır. Fakat onların, sonra gelenler için tevbe, pişmanlık, günahtan vazgeçme, Allah'tan bağışlanma dileyip O'na dönme konusunda örnek olmalarını istemiştir. Nitekim O şöyle buyurmuştur: "*Ey mü'minler! Hep birden Allah'a tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz.*"[119]; "*Allah tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever.*"[120] Burada günah işlemeyenler kastedilmiştir.

Peygamberi Muhammed (as)'e de şöyle buyurmuştur: "*De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları bağışlar.*"[121] Kur'an'da bu anlamda birçok ayet vardır.

Resûlullah'ın (as) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Eğer insanoğlu günah işlediğinde tevbe edip af dilemeseydi, dolayısıyla da Allah onu bağışlamasaydı, Allah günah işledikten sonra tevbe edip af dileyen ve sonra da kendilerini bağışlayacağı insanlar yaratırdı."

Biz yukarıdaki hikâyeleri, Allah'ın, Peygamberine dair verdiği haberleri ve evliyâullahın hallerine dair anlattığı kıssaları, üzerinde düşünmen ve ibret alman için anlattık. Bu konuları bilmeyenlerin sözlerini işittiğinde, Allah'ın lütfundan ümitsizliğe kapılma, rahmetinden ümidini kesme. Haşeviyye[122] ve cedel ehlinden bir grup, hiçbir gerçeğe dayanmadan ve dinin hükümlerini bilmeden takvâda aşırı giderek müminleri, işledikleri günahlar sebebiyle kâfir ve fâsık sayıyor, herhangi bir bilgi ve beyana dayanmadan, sadece eksik akılları ile uydurup süsledikleri hükümlerle onların ebediyyen cehennemde kalacaklarına hükmediyor, bunu da kendi iddialarına göre yapıyorlar. Şüphesiz bunlar, Allah ile olan bağlarını koparmışlar, O'nun rahmetinden ve lütfundan ümitlerini kesmişlerdir.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendisinden bir huzur ve mutluluk ile desteklesin! Bil ki, her mümin grubun ve dindar topluluğun kendilerine özgü bir sanatı ya da onları başkalarından ayıran bir mesleği vardır. Allah dostlarının ve O'nun salih kullarının sanatı, Allah'ın bize anlattığı ve tek tek haber verdiği gibi, basiret, marifet, yakin ve hakikat üzere dünyayı önemsememek (*zühd*) ve ahirete yönelmek suretiyle Allah'a dua etmektir.

Bunlardan biri, Allah'ın, Firavun ailesinden imanını saklayan bir mü'min hakkında şu ifadelerle anlattığı hikâyedir: "*Siz bir adamı 'Rabbim Allah'tır' dediği için öldürecek misiniz?*

117. Bakara, 2/286.
118. Âl-i İmrân, 3/8.
119. Nûr, 24/31.
120. Bakara, 2/222.
121. Zümer, 39/53.
122. Allah'ın sureti hakkında fikirlerini beyan eden bir mezhep. Müşebbihe, Mücessime. (y.h.n.)

Halbuki o, size Rabbinizden apaçık delillerle gelmiştir... Nihayet Allah, onların kurdukları tuzakların kötülüklerinden bu zatı korudu, Firavun'un kavmini ise kötü azap kuşatıverdi."[123]

Şu ayet de bu konuyla ilgilidir: "'*Gir cennete!' denildi. 'Keşke, dedi, Rabbimin beni bağışladığını ve beni ikrama mazhar olanlardan kıldığını kavmim bilseydi!...*"[124]

Şu ayetler de cinlerden bir grup hakkındadır: "*... Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine uyun. Ona iman edin ki, Allah da sizin günahlarınızı kısmen bağışlasın ve sizi acı bir azaptan korusun.*"[125]

Kehf suresinde şu ayet ile anlatılan olay da konuya başka bir örnektir: "*... Hakikaten onlar Rablerine inanmış gençlerdi*"[126].

Başka bir örnek de dünyada iki kardeşten birinin hikâyesidir: "*Arkadaşı ona: 'Sen, dedi, seni topraktan, sonra nutfeden (spermden) yaratan, daha sonra seni bir adam biçimine sokan Allah'ı inkâr mı ediyorsun?... Yahut bağının suyu dibe çekilir de bir daha onu bulamazsın.*"[127]

Bir hikâye de mü'min bir kardeşin ahirette cennet ehline seslenişini dile getirir: "*İçlerinden biri: 'Benim bir arkadaşım vardı' der. Derdi ki: Sen de (dirilmeye) inananlardan mısın? Biz ölüp kemik, sonra da toprak haline geldiğimiz zaman (diriltilip) cezalanacak mıyız?*"[128]

Lokman'dan bahseden hikâye de bu türdendir: "*(Lokman öğütlerine devamla şöyle demişti:) Yavrucuğum! Yaptığın iş (iyilik veya kötülük), bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa ve bu, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, yine de Allah onu senin karşına getirir...*"[129]

Büyücülerin Firavun'a sözlerini nakleden hikâye de buna örnektir: "*Dediler ki: Seni, bize gelen açık açık mucizelere ve bizi yaratana tercih edemeyiz. Öyle ise yapacağını yap! Sen ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin...*"[130]

Ahiret gerçeğini kavramış olan âlimlerin, dünya hayatını arzulayan topluluğa söylediklerini anlatan ayetler de böyledir: "*Dünya hayatını arzulayanlar: 'Keşke Kârûn'a verilenin benzeri bizim de olsaydı; Doğrusu o çok şanslı!' dediler. Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise şöyle dediler: "Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlara göre Allah'ın mükâfatı daha üstündür.*"[131]

Tâlût'un ordusunda bulunanların sözleri de başka bir örnektir: "*Tâlût ve iman edenler beraberce ırmağı geçince: Bugün bizim Câlût'a ve askerlerine karşı koyacak hiç gücümüz yoktur" dediler. Allah'ın huzuruna varacaklarına inananlar: Nice az sayıda bir birlik, Allah'ın izniyle çok sayıdaki birliği yenmiştir. Allah, sabredenlerle beraberdir, dediler.*"[132]

Hz. Mesih'e tâbi olanların sözleri de şu ayette dile getirilir: "*İsa, onlardaki inkârcılığı sezince, 'Allah yolunda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?' dedi. Havariler: 'Biz, Allah yolunun yardımcılarıyız; Allah'a inandık, şahit ol ki bizler Müslümanlarız, cevabını verdiler.*'"[133] Mesih'e tâbi olanlar Kur'an'ı duyunca şöyle demişlerdir: "*... Niçin Allah'a ve bize gelen gerçeğe iman etmeyelim?*"[134].

---

123. Mü'min, 40/28-45.
124. Yâsîn, 36/26 vd.
125. Ahkaf, 46/31 vd.
126. Kehf, 18/13 vd.
127. Kehf, 18/37-41 vd.
128. Sâffât, 37/51-52 vd.
129. Lokman, 31/16 vd.
130. Tâhâ, 20/72 vd.
131. Kasas, 28/79-80.
132. Bakara, 2/249.
133. Âl-i İmran, 3/52.
134. Mâide, 5/84.

Hakikati gören, irfan sahibi müminlerin şu sözü de bu meyandadır: *"(Onlar şöyle yakarırlar:) Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize tarafından rahmet bağışla. Lütfu en bol olan sensin."*[135]

Kur'an'da müminlerin sıfatları, Allah dostlarının alâmetleri ve Allah'ın sâlih kullarının sözlerine dair daha birçok ayet vardır.

Hakikati görebilen Allah dostlarının ve O'nun salih kullarının aktardığımız bu sözleri, onların ahiretin ve ahiret ahvâlinin hakikatini (iç yüzünü) bildiklerine delâlet eder. Nübüvvetin sırlarını bilen ve felsefi eğitimi (*riyâzet*) tamamlamış olan bu âlimler, nebilerin varisleridir. Onların işi, insanları Allah'a ve gerçek hayat yurdu olan ahirete davet etmektir. Dünya ehli, ahiretin gerçek hayat yurdu olduğunu keşke bilmiş olsaydı.

Yine onların işi; dünyada zâhidçe bir hayat yaşamak ve birtakım darb-ı meseller, belâgatlı bir anlatım, güzel öğütler ve üstün hikmet ile, ayrıca hatırlatma, müjdeleme ve uyarı, hiçbir tereddüt ve şüpheye yer bırakmayan yakînî, derin bilgi ve anlayış ile insanları ahirete teşvik etmektir. Şanı yüce olan Allah onları övgü niyetinde şöyle buyurmuştur: *"(İnsanları) Allah'a çağıran, iyi iş yapan ve 'Ben Müslümanlardanım' diyenden daha güzel sözlü kim vardır?"*[136]

Gerek insanlarla beraber iken, gerekse yalnız başlarına olduklarında sadece Allah'ı anmaları, O'nun eserlerini tefekkür etmeleri, O'nun çeşitli ihsanlarını, lütuflarının büyüklüğünü ve nimetlerinin güzelliğini görmeleri, sadece Allah için öğrenip, O'nun yoluna hizmet etmeleri, yalnızca O'na yönelip O'ndan ümit etmeleri ve O'ndan istemeleri, O'ndan başkasından korkmamaları ve O'ndan korkularından dolayı şefkatli olmaları da Allah dostlarının alâmetlerinden ve O'nun salih kullarının niteliklerindendir. Bunların hepsi, onların görüşlerinin doğruluğunu, Rableri hakkındaki inançlarının gerçekliğini ve buna gerçekte sadece Yüce Allah'ın güç yetirebileceğini güçlü bir şekilde kavramalarını temin içindir. Bu gerçek inanç, doğru ve güzel görüş, onların Rableri hakkındaki bilgilerinin doğruluğunun ve O'nu yakînen bilmelerinin sonucudur. Çünkü onlar, bütün yapıp etmelerinde O'nu gerçek görme ile görürler, bütün hallerinde O'nu müşahede ederler, sadece O'ndan geleni işitirler, sadece O'nu görürler. Gerçekte O'nun dışında bir şey görmezler. Bundan dolayı yaratılanı bırakıp O'na yönelir; yaratılanla değil, Yaratanla; terbiye edilen ile değil, terbiye eden (*Rabb*) ile; sanat eseri ile değil, Sanatkarla; sebep ile değil müsebbib (sebep olan) ile ilgilenirler. Onlara göre zaman ve mekânlar eşittir. O'nun hakikatini gördüklerinde başka şeyler yok olur gider. O zaman şüpheyi terk edip yakine sarılırlar, dünyayı din karşılığında satarlar, çaba ve yorgunluktan sonra kazançları selamet (huzur ve mutluluk) olur, dünyada güven içinde yaşar ve oradan esenlik içinde ayrılırlar, ahirete kazançlı olarak ulaşırlar. Çünkü onlar dünyada iyi kimselerdi (*muhsinûn*). İyilere layık olan da budur.

Yüce Allah Kur'an'da birçok ayette böyle kimselerin niteliklerini zikredip övmüştür. Peygamber (as)'den de onların niteliklerine dair ve onlardan övgü ve sitayişle bahsettiğine ilişkin birçok hadis gelmiştir. Onlardan biri şöyledir:

"Bu ümmet içinde Allah'ın dostu İbrahim'in (as) dini üzere yaşayan kırk salih adam her zaman olacaktır."

"İbrahim'in (as) dininden, Rabbi katındaki değerinden bize bahseder misin?" diye sorulduğunda O dedi ki; "O, kalbi temiz, hanif bir Müslüman idi. Kavmi onu ateşe atmaya kalk-

135. Âl-i İmran, 3/8.
136. Fussilat, 41/33.

tığında, semada melekler ona olan merhametlerinden ağladılar. Bunun üzerine yüce Allah Cebrail'e ona yetişmesini ve eğer yardımını isterse, ona yardım etmesini emretti. Cebrail (as) ona ateşe atılacağı mancınıkta yetişti ve "Ey İbrahim! Herhangi bir ihtiyacın var mı?" diye sordu. Kalbi Rabbine şiddetle bağlı olduğu, O'na tevekkül ettiği, O'nun vaadine güvendiği, yakînen sadece O'na bağlandığı ve O'ndan başka her şeyden müstağni olduğu için İbrahim şöyle dedi: "Sana mı? Asla!" Bunun üzerine şanı yüce olan Allah, "*Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol*"[137] buyurdu.

Bu kırk adamdan dördünün, *abdâl* (Allah'ın salih kullarından) olduğu ifade edilmiştir. Bir kılıktan başka bir kılığa girdikleri (sürekli iyi yönde değiştikleri) ve daima (kalben ve ruhen) temizlendikleri için onlara bu ad verilmiştir.

Bu kırk kişi, dört yüz zâhid, ârif ve derin âlim içinden; dört yüz kişi de dört bin tevbekar ve ihlâslı mümin içinden seçilmiştir. Bu dört kişiden biri göçüp gidince, kırk kişi içinden biri onun yerine geçer. Kırk kişiden bir kişi göçüp giderse, dört yüz kişiden biri onun yerini alır. Dört yüz kişiden biri göçüp giderse, dört bin kişi içinden biri onun makamına yükselir, onun derecesine ulaşarak onun yerini alır. Dört bin kişiden biri göçüp giderse, tevbekar ve ihlâslı müminlerden biri onun yerine geçer, onun derecesine ve makamına ulaşır.

Mü'minlerin emiri Ali de (as) Kümeyl b. Ziyad'a söylediği şu sözüyle bu konuya işaret etmiştir: "Onlar sayıca az, ama Allah katında değerleri büyüktür. İlim onları anlamakta yaya kalmış; onlar ise yakîn hakikatinin ruhuna ulaşmışlardır..."

Yine (Hz. Ali) onlar hakkında şöyle demiştir: "Dünyaya; ruhları *mele-i alâ*ya bağlı olan bedenlerle beraber arkadaşlık edin."

Musa (as) da bir münacâtında onlara şöyle işaret etmiştir: "Yâ Rabbi! Ben Tevrat'ta temyiz güçleri, bilgileri ve iyilikleri sayesinde neredeyse peygamber olacak birtakım insanların sıfatlarını gördüm. Onlar kimdi? Ya Rabbi! Onları benim ümmetimden yapsan!" Şanı yüce olan Allah ona vahyetti ve şöyle dedi: "Onlar Ahmed'in ümmetidir."

Nitekim yüce Allah'ın şu ifadeleri de onlara işaret etmektedir: "*Sonra kullarımızdan seçtiğimiz kimseleri Kitap'a mirasçı kıldık. Ama onlardan kimi kendine hainlik eder, kimi orta davranır, kimi de Allah'ın izniyle, iyilik yarışını kazanır. İşte büyük lütuf budur.*"[138]

Ey kardeşim! Bil ki, yukarıda anlatılan bu insanlar, Allah'ın Peygamberlerinin varisleri ve onların yeryüzündeki halifeleridir. Onların Peygamberlerden miras aldıkları şey; ilim, iman, kulluk, ilham ve (Allah'tan gelecek benzeri bir) desteği kabul etmek, dünyada zâhidçe yaşama ve dünya arzusunu terk etmek, ahirete yönelmek ve onu arzulamaktır. Onlar bedensel arzularını terk etmek, tabiatlarına yerleşmiş olan hissî (duyusal) arzulardan yararlanma imkânı olmasına ve bu arzular, tabiatı itibariyle kendilerine çok çekici gelmesine rağmen, onlardan uzak kalmak suretiyle, gerek fiilleri, gerekse ahlâkları ve yaşayış biçimi itibariyle tıpkı meleklere benzerler. Onlar dünyayı, düşünme ve tefekkürden sonra (bilinçli olarak), özel gayretleri ve güçlü bir yardımla terk eder, sıkıntıyı bolluğa, yorgunluğu rahatlığa, nefsanî arzulara muhalefet etmeyi ve kulluğun zahmetini nefse yüklemeyi tercih ederler. Bunların hepsini Allah rızasını kazanmak, dinin belirlediği yolda O'nun peygamberlerine uymak için yaparlar. Şüphesiz onlar *bilkuvve melek*tirler, nefisleri bedenlerinden ayrıldığı zaman, *bilfiil melek* olurlar. İşte nefsin bedenle ilişkisinin amacı budur; nefs-i nâtıkanın (düşünen nefsin önceden) bilkuvve iken, daha sonra bilfiil meleklerden bir melek haline dönüşmesidir.

137. Enbiyâ, 21/69.
138. Fâtır, 35/32.

Ey kardeşim! Bil ki, eğer nefs-i nâtıka gücünde bilfiil melek olma (yeteneği) bulunmasaydı, Allah'tan ona fiillerinde, ahlâkında ve yaşantı biçiminde meleklere benzeme emri gelmez, şanı yüce olan Allah'ın şu ayette belirttiği gibi onlarla karşılaşma ve muhatap olma vaadi de olmazdı: "*Şüphesiz, Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara: Korkmayın, üzülmeyin, size vâdolunan cennetle sevinin! derler.*"[139] Burada, ruhlarının teslim alınması anında müminlerin durumu kastedilmiştir. Şu ayetler de bu duruma örnektir: "*(Onlar) meleklerin, 'Size selâm olsun. Yapmış olduğunuz (iyi) işlere karşılık cennete girin' diyerek tertemiz olarak canlarını aldıkları kimselerdir.*"[140]; "*Melekler her kapıdan onların yanına varır ve 'sabrettiğinize karşılık size selam olsun! Dünya yurdunun sonu (cennet) ne güzeldir!' (derler).*"[141]

Kur'an'da bu anlamda birçok ayet vardır. Ancak burada onları zikretmek uzun sürer.

Ey kardeşim! Bil ki, anlattığımız bu salih kimseler, şanı yüce olan Allah'ın *ulû'l-elbâb, ulû'n-nuhâ* ve *ulû'l-ebsâr* şeklinde adlandırdığı kimselerdir. Onlar Allah'ın dostları (*evliyâullah*) ve sevgili kullarıdır. Yüce Allah, İblis ile olan şu diyaloğunda onlara işaret etmiştir: "*Şüphesiz kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin yoktur.*"[142] Onlar kurtuluşa erenler ve başarıya ulaşanlardır. Peygamber (as) de Ebû Hureyre'ye olan vasiyetinde onlara işaret etmiştir:

"Ey Ebû Hureyre! Sana şu kimselerin yolunu salık veririm ki, insanlar korktuğu zaman onlar korkmaz, insanların cehennemden güvence diledikleri zaman bile onlar korkmazlar."

O da; "Kim onlar? Yâ Resûlallah! Onları bana say ve özelliklerini söyle ki onları tanıyayım" deyince, şöyle dedi:

"Onlar, ahir zamanda ümmetimden bir topluluktur ki, kıyamet günü peygamberlerin haşredildikleri gibi haşredilirler. İnsanlar onlara baktıkları zaman, durumlarından onları peygamber zannederler. Ben onları simâlarından tanır ve 'Ümmetim! Ümmetim!' derim. İnsanlar bilsin ki onlar peygamber değildirler. Onlar şimşek ve rüzgâr gibi geçerler, nurları herkesin gözlerini kaplar."

Dedim ki: "Yâ Resûlallah! Bana onların amellerinin benzerini emret. Belki ben de onlara katılırım."

Dedi ki: "Ey Ebû Hureyre! Onlar zor bir yol tutmuşlar, peygamberlerin derecesine öyle ulaşmışlardır. Allah onların karınlarını doyurduktan sonra, onlar açlığı; susuzluklarını giderdikten sonra susuzluğu; giydirdikten sonra oldukça basit ve sade giyimi tercih etmişlerdir. Bunları, Allah katında bulunan (çok daha değerli) şeyleri arzuladıkları için terk etmişlerdir. Onlar, hesabını vermekten korktukları için, helâl olanı bile terk etmişler, dünyaya kalpleri ile bağlanmadan, sadece bedenleri ile eşlik etmişlerdir. Onların, Rablerine olan itaatlerine peygamberler ve melekler bile hayret etmişlerdir. Ne mutlu onlara! Allah'ın beni onlarla buluşturmasını dilerim."

Sonra Resûlullah (as) onları görme arzusuyla ağladı ve şöyle dedi: "Allah yeryüzünde yaşayanlara azap etmek istediği zaman, onlara bakar. Eğer onlardan birisi varsa, onlara azap etmekten vazgeçer. Ey Ebû Hureyre! Onların yolunu tut. Kim onların yoluna karşı çıkarsa, zor bir hesaba düşer."

Resûlullah (as) şöyle buyurmuştur: "Kardeşlerime müjdeler olsun."

139. Fussilat, 41/30.
140. Nahl, 16/32.
141. Ra'd, 13/23-24.
142. Hicr, 15/42.

"Yâ Resûlallah! Senin kardeşlerin kimdir? Biz senin kardeşlerin değil miyiz?" diye sorulunca, buyurdu ki: "Siz benim arkadaşlarımsınız (ashab), onlar ise kardeşlerimdir."

"Allah'ın selamı sana olsun Yâ Resûlallah! O kardeşlerin kimlerdir?" diye sorulunca buyurdu ki: "Onlar ahir zamanda gelecek bir topluluktur. Beni görmedikleri halde, bana iman edecekler. Beni tasdik edip bana uyacaklar. İşte onlar kardeşlerimdir. Siz ise arkadaşlarımsınız. Onlara müjdeler olsun!"

Nitekim O, Üsâme b. Zeyd'e vasiyetinde de onlara işaret etmiştir: "Cennet yoluna sarıl. Aksi halde endişelenmelisin (halin haraptır)." Zeyd; "Ey Allah Resûlü! Bu yolu geçmenin en kolay yolu nedir?" diye sorunca, Peygamber şöyle buyurdu:

"Öğlen sıcağında susamak ve nefsi dünya lezzetlerinden kesmektir. Üsâme! Oruç tut. Oruç insanı Allah'a yaklaştırır. Allah'a oruçlunun ağız kokusundan ve Allah için yeme-içmeyi terketmekten daha sevimli bir şey yoktur. Keşke başarabilirsen de, ölüm anında karnın aç, ciğerlerin susuzluktan yanmış olsa (oruçlu olabilsen). Bunu gerçekleştirebilirsen, ahirette makamların en üstününe ulaşır, peygamberlerle beraber olursun. Peygamberler ve melekler de senin ruhunun kendileriyle beraber olmasına sevinirler, cennet ehli sana dua edip senin için esenlik diler.

Ey Üsâme! Aç insanların bedduasından sakın. Onlar rüzgârlı havalarda ve kavurucu sıcaklarda deri-kemik kalmış, ciltleri yanmış, gözleri kararacak derecede ciğerleri (susuzluktan) kavrulmuştur. Şanı yüce olan Allah onlara baktığı zaman, meleklerin ileri gelenleri onlarla övünürler. Allah onların bulunduğu yerden depremleri ve fitneleri uzaklaştırır."

Sonra Resûlullah onları görme arzusu ile ağladı. Ağlaması öyle arttı ki, adeta feryada dönüştü. İnsanlar onunla konuşmaya cesaret edemediler, bu olayın semadan kaynaklandığını (o anda vahiy geldiğini) zannettiler. Bir müddet sonra Resûlullah (sav) buyurdu ki; "Vay bu ümmetin haline! Onlardan hiçbiri, ümmetin içinde Allah'a itaat eden kimseye rastlamaz. Allah'a itaat ettikleri için onları nasıl öldürebilir ve nasıl yalanlayabilirler!"

Ömer bin Hattab, "Yâ Resûlallah! O gün insanlar İslâm dininde olacaklar mı?" diye sorunca, O; "Evet!" diye cevap verdi. Ömer tekrar; "Allah'a itaat edenleri niçin öldürecekler?' diye sorunca, Peygamber şöyle buyurdu:

"Ey Ömer! O insanlar (Allah'ın) yolunu terk eder, sağlam araçlarına (fera') binerler. İpek elbiseler, (ince ve) yumuşak giysiler giyerler. Güzel yiyecekler yer, soğuk içecekler içerler. (Lüks) koltuklarına yaslanarak otururlar. Onların hizmetçileri Fars ve Rum halkındandır. Onların erkekleri, bir kadının kocası için süslendiği gibi süslenir, kadınları ise Kisra b. Hürmüz ve diktatörlerin giyindiği gibi süslü giyinerek caka satarlar. Onlar (sürekli ne yiyip-içeceklerini düşünür,) bedenlerini semirtmeye çalışır, giydikleriyle övünüp böbürlenirler.

Bunlar, kaba yün elbiseler giymiş, belleri bükülmüş ve susuz bırakarak nefislerini (nefsanî arzularını) yok etmiş olan evliyâullahtan birini görüp onunla konuştuklarında, onu yalanlayıp horlarlar ve oradan uzaklaştırıp kovarlar. Sonra da şöyle derler: 'Bu, şeytanın arkadaşı olmuş ve sapıklığın zirvesindedir. Allah'ın kulları için yarattığı süslü ve güzel şeyleri, helâl yiyecekleri kendisine haram kılmıştır.'

Onlar Allah'ın kitabını yanlış yorumlamışlar, Allah dostlarını hor görmüş, insanları onlardan korkutarak uzaklaştırmışlardır.

Ey Üsâme! Kıyamet günü insanların Allah'a en yakın olanı, dünyada uzun süre üzüntü, açlık ve susuzluk çekendir. Onlar hayırlı (*ahyâr*) ve iyi insanlar (*ahyâr*)dır. Siz onları gördü-

ğünüzde tanımazsınız, ortadan kaybolduklarında ise fark edilmezler. Gök ehli (*melekler*) onları bilir, ama yeryüzü ehline gizli kalırlar. Bölge bölge insanlar onlara iştiyak duyar, melekler onların etrafını kuşatır (onlara dua ederler). İnsanlar dünya nimetlerinden bol bol yararlanırken, onlar açlık ve susuzluğu nimet görürler. İnsanlar yumuşak (ve gösterişli) elbiseler giyerken, onlar sert ve kaba giysiler giyer; herkes yumuşak yataklarda yatarken, onlar güvenli cepheleri ve sağlam araçları yatak edinmişlerdir. İnsanlar gülerken, onlar ağlarlar.

Ey Üsâme! Kıyamet günü en üstün şeref onların olmaz mı? Onları görmeyi çok arzu ederdim. Yeryüzü onların esenlik alanıdır (onları her yerde görürsün), Cabbar (olan Allah) onlardan razıdır. Allah'a yönelen kimse, onların yöneldiklerine yönelir. Onlara muhalefet eden kaybeder. Yeryüzü onları kaybettiğinde ağlar. Cabbar olan Allah, onlardan kimsenin bulunmadığı bir beldeye gücenir.

Ey Üsâme! Bir köyde onlardan birini görürsen, bilesin ki o, orası için bir güvencedir; içinde onlardan birinin bulunduğu bir topluluğa Allah azap etmez.

Ey Üsâme! Onları kendine dost edin ki, belki onlarla beraber sen de kurtulursun. Onların yolundan başka bir yola girmekten sakın. Yoksa ayağın kayar, ateşe düşersin.

Ey Üsâme! O insanlar, helâl yiyecek ve içecekleri bile terk etmiş, ahiret iyiliğini istemişler, köpeklerin leşe koşup üşüştükleri gibi dünyaya (ve dünyalık şeylere) saldırıp üşüşmemişlerdir. Onlar bellerini doğrultacak (hayatlarını devam ettirebilecekleri) kadar yer, eski püskü giyinirler. Onları dağınık ve üstü başı tozlu-topraklı görürsün. İnsanlar onları gördüklerinde hasta zannederler. Halbuki onlar hasta değildirler. Onları deli zannederler, halbuki onlar deli değildirler. Aslında onlar hakkında böyle düşünenlere bir şey olmuş; onlar deli olmuşlardır. İnsanlar onların akıllarının gittiğini zanneder, halbuki onların akılları yerindedir. Onlar kalp gözleriyle bakar ve baktıklarında ilahî hikmeti görürler. Onlar dünyada, dünya ehli ile beraber yürürken, akılları başlarında değildir (o anda bile ilâhî ve ulvî şeyler düşünürler).

Ey Üsâme! Bil ki, insanların akılları başlarından gittiği zaman bile, onlar akıllarını kullanırlar. Onlara müjdeler olsun! Onlar varılabilecek en güzel yere varırlar. En büyük şeref onların değil midir?"

Rivayet edilir ki, onlardan biri halvet halinde (köşesine çekilmiş bir vaziyette) iken şöyle dediği işitilmiştir:

"Ya Rabbi! Hayatıma yemin olsun ki, benden gafil olunmadığı (Rabbimin beni her an bildiği ve gördüğü) halde, ben (O'ndan) nasıl gafil olurum? Önümde (hesabı) ağır bir gün varken, hayattan nasıl zevk alırım? Günahımdan dolayı başıma ne geleceğini bilmezken, üzüntüm nasıl uzun olmasın? Ecelimin ne zaman geleceğini bilmezken, amelimi nasıl erteleyebilirim? Bir evim bile yok iken, dünyayı nasıl mesken edinebilirim? Varıp sığınacağım asıl yer, başka bir yer olmasına rağmen, dünyada nasıl mal biriktirebilirim? Oradan bana az bir şey yettiği halde, ne diye ona (dünyaya) aşırı ilgi göstereyim? Orada durumum aynı kalmadığı (sürekli değiştiği) halde, kendimi nasıl güvende hissederim? Başkalarına bıraktıklarımın bana bir yararı olmadığını bile bile, niçin ona aşırı tamah göstereyim? Benden önce onu (dünyayı) tercih edenleri, dünya kendinden uzaklaştırıp kovduğu halde, ben nasıl onu tercih edebilirim? Oradaki sürem hızla dolmadan, niçin amellerimi bir an önce yapmayayım? Zihnim işlemez hale gelmeden önce, niçin nefsimi özgürlüğüne kavuşturmak için çalışmayım? Benden ayrılacağını ve kopup gideceğini bile bile, niçin hâla ona hayranlık duyayım?"

"Şüphesiz bu (anlatılanlar, önceki kitaplarda; İbrahim ve Mûsâ'nın kitaplarında da vardır"[143]ayeti Allah'ın resûlüne (as) sorulduğunda, O şöyle cevap verdi: "Onlarda şöyle yazıyordu: Bir kimsenin cehennemden emin olmasına rağmen, nasıl gülebildiğine şaşarım. Bir gün kendisine hesap sorulacağından emin olmasına rağmen, nasıl kötülük işleyebilir? Hayret ederim. Kaderden emin olmasına rağmen, bedenini yormasına; dünyayı ve onun insanları nasıl değiştirdiğini görmesine rağmen, dünyaya nasıl o kadar bağlandığına şaşarım. Cennetin varlığına yakînen inanmasına rağmen, niçin iyilik yapmadığına hayret ederim. Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir."

Ebû Zer'den rivayet edilmiştir ki o, Resûlullah'tan, kendisine tavsiyede bulunmasını istediğinde Allah'ın elçisi şöyle buyurmuştur: "Sana takvâyı (sakınmayı) tavsiye ederim. Çünkü takvâ her işin başıdır."

Biraz daha tavsiyede bulunmasını isteyince, buyurdu ki; "Allah'ı zikretmeni öğütlerim. Çünkü o, her hayrın başıdır. Bir de Kur'an okumanı. Çünkü okuduğun Kur'an, senin gökte nurun, yeryüzünde zikrindir."

Biraz daha tavsiye isteyince; "Cihad et. Çünkü cihad, bu ümmetin dünyayı önemsemediğinin göstergesidir" buyurdu.

Biraz daha isteyince dedi ki; "Kendinden aşağıdakilere bak, yukarıdakilere değil."

"Biraz daha" deyince; "Allah'ı zikir dışında, konuşmayı azalt. Çünkü şeytana ancak öyle galip gelebilirsin" buyurdu.

Biraz daha tavsiye isteyince; "Yoksulları sev ve onlarla beraber yaşa" dedi.

Ben her defasında "Biraz daha' dedikçe, O, sırasıyla aşağıdaki tavsiyelerde bulundu:

"Dünyada garip (yabancı) gibi ol. Nefsini ölüler arasında say.

Acı da olsa, hakikati söyle.

Hiçbir kınayıcının kınaması, seni Allah yolundan alıkoymasın.

Dünyada belini doğrultacak kadar az yiyeceğe, avret mahallini öretecek kadar giysiye, dinleneceğin kadar gölgeye razı ol.

Öfkeni yen ve sana kötülük yapana sen iyilik yap.

Dünyayı sevmekten (ve ona bağlanmaktan) sakın. Çünkü dünya sevgisi, bütün hataların başıdır. Dünya, ona sahip olanı helâk eder. Ama dünyaya sahip olan, onu helâk edemez.

İnsanlara öğüt verdiğin gibi, nefsine de öğüt ver. Sende de bulunan şeylerden dolayı başkalarını ayıplama.

Ey Ebû Zer! Tedbir kadar değerli bir akıl yoktur (akıllı insan tedbirli olur). Kendine yetecek kadarıyla yetinmek gibi bir verâ, güzel ahlâk gibi bir değer yoktur."

Yine Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Cenneti arzulayan kimse, hayırlı işlerde yarışır. Cehennemden çekinen de şehevi arzularını zihninden çıkarır. Dünyaya ilgisiz kalan kişi, musibetleri önemsemez."

Denilir ki, dünyaya ilgisiz kalmak (*zühd*), her hayrın anahtarı, dünyaya aşırı ilgi göstermek ise her türlü kötülük ve günahın anahtarıdır.

Hikmetli bir sözde şöyle denilmiştir: "Dünya bir köprüdür, onun üzerinden ahirete geçip gidin. Onu imar etmeye çalışmayın. Çünkü siz ahiret için yaratıldınız, dünya için değil. Dünya amel (çalışıp çabalama) yurdu; ahiret ise yapılanların karşılığını görme yeridir. Orası varılıp ikamet edilecek son durak, nimetler yurdu ve sonsuzluk diyarıdır."

---

143. A'lâ, 87/18-19.

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendi katından bir huzur ve mutluluk ile desteklesin! Bil ki şânı yüce olan Allah, Hz. Musa b. İmran ile konuştu, ona oniki bin kelimeyle kendini ifade etti ve her sözünün sonunda şöyle dedi: "Ey Musa! Bana yaklaş ve değerimi bil. Ben Allahım. Ey Musa! Yarattıklarım arasında niçin seninle konuştum? İsrailoğulları arasından elçiliğime niçin seni seçtim? Biliyor musun?"

Musa dedi ki; "Bana lütufta bulundun ey Rabbim!" Cenâb-ı Hak; "Kullarımın sırlarına muttali oldum, bana karşı sevgide senin kalbinden daha saf hiçbir kalp görmedim" buyurdu.

Musa (as) dedi ki; "Ey Rabbim! Ben yok idim, beni niçin yarattın?" O da; "Senin hakkında hayır diledim." buyurdu. Musa; "ey Rabbim! Bana lütfettin" deyince, Allah buyurdu ki: "Seni cennetime koyacak, meleklerimle beraber 'ikram yurduna' girdireceğim. Orada lezzet ve nimetler içerisinde, mutlu olarak ebediyen kalacaksın."

Musa; "O halde yapmam gereken şeyler neler?' diye sordu. Yüce Allah şu cevabı verdi: "Dilin daima benim zikrimle meşgul olsun. Kalbin benim azametim karşısında titresin. Bedenin bana hizmetle meşgul olsun. Cennete adımını atıncaya kadar benim tuzağımdan emin olma."

Hz. Musa; "Ey Rabbim! Beni niçin Firavun ile imtihan ettin?" şeklinde sorunca, Allah şöyle cevap verdi: "Seni kendim için seçtim ki senin dilinle İsrailoğullarına hitap edeyim, kelâmımı onlara duyurayım, Tevrat'ın şeriatını ve dinin sünnetini onlara öğreteyim. Hem onlara, hem de gerek onlardan, gerekse başkalarından sana tâbi olan herkese ahiretin yolunu göstereyim.

Ey Musa! İsrailoğullarına bildir ki, ben gökleri ve yeri yarattığımda, oralarda yaşayacak sakinlerini de belirledim. Gök ehli, meleklerim ile bana isyan etmeyen ve kendilerine emredileni yapan halis kullarımdır.

Ey Musa! Benden İsrailoğullarına söyle ve onlara bildir ki, kim benim vasiyetimi kabul eder, bana verdiği sözü yerine getirir, bana isyan etmezse, onu meleklerimin rütbesine yükseltir, cennetime koyar, onları yapageldiklerinin en güzeli ile ödüllendiririm.

Ey Musa! İsrailoğullarına söyle ve benden onlara ilet ki, ben cinleri, insanları ve bütün canlıları yarattığımda, dünya hayatının gereklerini onlara ilham ettim ve yararlı olanı istemeleri, zararlı olandan kaçınmaları için orada nasıl tasarrufta bulunacaklarını öğrettim. Onlar bunları, kendilerine verdiğim göz, kulak, kalp, iyiyi kötüden ayırt etme yeteneği ve bilinç sayesinde yaparlar. Aynı şekilde peygamberlerime ve seçkin kullarıma ilham ettim, onlara *mebde* ve *meâdı* (başlangıç ve sonu), ahirette dirilmeyi öğrettim, ahiret yolunu ve oraya nasıl varılacağını açıkladım.

Ey Musa! Peygamberlerimle gönderdiğim vasiyetimi kabul etmelerini ve onu yerine getirmelerini İsrailoğullarına söyle. Onlara şunların garantisini ver: Hem dünya hem de ahiret işlerine dair ihtiyaç duydukları her şeyde ben onlara yeterim. Kim olursa olsun, insanoğlu bana verdiği sözü yerine getirirse, ben de onlara verdiğim sözü yerine getirir, karar yurdu olan ahirette onları peygamberlerim ve meleklerimle beraber haşrederim."

Musa; "Ey Rabbim! Bizi cennette yaratsaydın ve dünya sıkıntılarından, belâ ve musibetlerinden korusaydın, bizim için daha hayırlı olmaz mıydı?" deyince, Yüce Allah şöyle buyurdu:

"Ey Musa! Bu dediğini babanız Âdem'e yaptım. Fakat o, benim hakkımı ve nimetimin değerini bilmedi. Vasiyetimi korumadı. Bana verdiği sözü yerine getirmediği gibi, bir de isyan

etti. Ben de onu oradan çıkardım. Tevbe edip bana dönünce, ben de onu tekrar cennete geri döndüreceğimi vaat ettim ve vasiyetimi kabul edenler ile bana verdikleri sözü yerine getirenler dışında, onun zürriyetinden hiç kimsenin cennete giremeyeceğine dair kendi kendime karar verdim. Benim sözüm zalimleri kapsamaz. Kibirlenenler de cennetime giremez. Çünkü ben orayı, yeryüzünde büyüklük taslamak ve fesat çıkarmak istemeyenler için yarattım. Akıbet, takvâ sahiplerinindir.

Ey Musa! Kullarımı çağır ve onlara nimetlerimi hatırlat. Çünkü onlar benden, sadece geçmiş ve gelecekteki, bu dünyada ve ahiretteki hayırları hatırlarlar.

Ey Musa! Benim cennetimi kaçıranlara yazıklar olsun. Ondan yararlanmadıkları için onlara yazıklar olsun. Pişmanlık için de artık çok geç.

Ey Musa! Cenneti, gökleri yarattığım gün yarattım. Onu en güzel renklerle süsledim. Cennet ehlinin nimetlerini ve sevincini; mutluluk ve gönül rahatlığı olarak belirledim. Eğer dünya ehli onu uzaktan bir defa görse, artık dünya hayatından kesinlikle zevk almazlar.

Ey Musa! Orası benim dostlarım ve salih kullarım için hazırlanmıştır. Ona kavuşacakları gün esenlik dilekleri 'selâm'dır. Onlara müjdeler olsun. Varılacak ne güzel yerdir orası."

Musa dedi ki; "Ey Rabbim! Cenneti çok arzuladım. Görebilmem için onu bana gösterir misin?" deyince Allah Teâlâ; "Ey Musa! Onu gördükten sonra, dünya hayatı artık sana hiç zevk vermez. Sen dünyada belirli bir süre kalacaksın. Ruh bedenden ayrıldığında onu görür ve ona ulaşıp girersin. Yer ve gökler var olduğu sürece orada kalırsın. Acele etme ey Musa! Sana emrettiğim şekilde ameller işle. Sana müjdelediğimi İsrailoğullarına da müjdele. Onları da cennete çağır. Oraya rağbet etmelerini, dünyayı ise önemsememelerini söyle" buyurdu.

Bölüm

Ey kardeşim! Bil ki, dünyaya rağbet, ahiret talebi (ahireti istemek) ile bir arada bulunmaz. Ahireti önemsemeyen, dünyaya rağbet eder; ahirete rağbet eden ise dünyayı önemsemez (dünyada zâhidçe yaşar). Mesih (as), İsrailoğullarına yaptığı vaazlardan birinde şöyle demiştir: "Biliniz ki, ahiretiniz ile dünyanız (arasındaki ilişkinin) örneği, doğu ile batı (arasındaki ilişki) gibidir. Batıya yöneldiğiniz oranda doğudan uzaklaşırsınız. Doğuya yöneldiğiniz oranda da batıdan uzaklaşırsınız."

İsrailoğullarına gelen kitapların birinde şöyle denilmiştir: "Sizi ahirete yönelmeye teşvik ettik, fakat bunu yapmadınız. Dünyayı önemsememeye (dünyada zâhidçe yaşamaya) teşvik ettik, onu da yapmadınız. Sizi cehennem ile korkuttuk, fakat korkmadınız. Cennete teşvik ettik, arzu etmediniz. (Yaptıklarınızdan dolayı) sizi azarlayıp kınadık, (pişmanlık duyup) ağlamadınız. Gaflet uykusundakilere müjdele ki, Allah'ın uyumayan bir kılıcı vardır. O da cehennem ateşidir."

Yüce Allah şöyle buyurur: "Ey insanoğlu! İyiliğim sana sürekli inmekte, ama senden bana kötülük yükselmektedir. Seni ihtiyaç sahibi olmaktan kurtarmakla, sana olan sevgimi gösterdim. Sen ise (sürekli) günah işlemek suretiyle bana buğz ediyorsun (düşmanlık ediyorsun). Gün geçmiyor ki, değerli bir melek bana senin çirkin fiillerini getirmiş olmasın.

Ey insanoğlu! Benden korkmuyor musun? Seni her an gördüğümü bilmiyor musun?

Ey insanoğlu! Yalnız kaldığın zamanlarda ve haram arzuların kabardığında beni hatırla ve benden o arzuları kalbinden çekip almamı, seni günahtan korumamı, seni ondan nefret ettirmemi, bana itaat etmeyi sana kolaylaştırıp sevdirmemi ve onu sana güzel göstermemi iste.

Ey insanoğlu! Benden yardım isteyesin ve benim ipime sımsıkı sarılasın, kendini benden dolayı doygun hissedip benden yüz çevirmeyesin, sonunda ben de senden yüz çevirmeyim diye sana bazı şeyleri emrettim, bazı şeyleri de yasakladım. Benim sana ihtiyacım yok. Ama sen bana muhtaçsın. Seni dünyada yarattım ve onu (dünyayı) senin emrine verdim ki, benimle buluşmaya hazırlanasın. Bana gelişin için dünyadan azık hazırlayasın, benden yüz çevirmeyesin ve dünyaya çakılıp kalmayasın.

Ey insanoğlu! Bil ki, ahiret yurdu senin için dünyadan daha hayırlıdır. Benim senin için seçtiğimin tersini (dünyayı) seçme. Bana kavuşmayı kötü görme. Kim bana kavuşmak istemezse, ben de ona kavuşmak istemem. Kim bana kavuşmaktan hoşnut olursa, ben de ona kavuşmayı arzularım."

Bölüm: Çeşitli Öğütler

Ey kardeşim! Allah seni de bizi de kendisinden bir huzur ve mutluluk ile desteklesin. Gördüğün dünyevi olaylar üzerine bir düşün. Orada yaşayanlarda gün be gün, an be an gözlemlediğin olaylardan ibret al. Bu risâlede Allah'ın Peygamberlerine, evliyâullaha ve O'nun salih kullarına dair anlattığımız hikâyeler, onların güzel ahlâkı, âdil yaşam tarzı ve güzel davranışları üzerine bir düşün. Onlara uymaya ve onların gittiği yola girmeye çalış. Allah'tan yardım dile ve O'ndan başarı iste. Bir bak; eğer en yüksek derecelere layık isen, daha aşağısına razı olma. Onlara muhalefet etmekten ve onlara uymayı terk etmekten sakın. Çünkü onlar, hidayet imamları ve karanlığın lambaları, Allah yoluna hikmet ve güzel öğütle çağıran davetçi ve rehberlerdir. Onlar Allah'ın insanlara (gönderdiği) deliller ve seçkin kullarıdır. Onlara uyan kurtulur, onların yoluna muhalefet eden ise kaybeder. Onlar Allah'ın temiz kulları ve yarattıkları arasından seçtiği hayırlı insanlardır.

Ey kardeşim! Bil ki, aziz ve celil olan Allah ile yaratıklarından hiçbiri arasında herhangi bir yakınlık yoktur. Fakat kullarının O'nun katında en değerli olanı; takvaca en üstün olandır. O'nun en çok sevdiği kul; O'na en itaatkâr olan, O'nu en çok zikreden, işlerini en akıllıca yapan, en iyi çalışan, dünyadan ahirete gitmeye en hazırlıklı olan ve en fazla ahiret azığı biriktirendir.

Yine bil ki, dünyada yiyecek endişesi en az olan ve kalbi en rahat olan kimse, dünyada zühdü tercih edendir. O halde ey kardeşim! Elini çabuk tut ve ahiret yolu için dünyada azık hazırla. Şüphesiz en iyi azık, takvadır. Ömrün sona ermeden, ecelin gelmeden ve ölüm yaklaşmadan, hayırlı işlerde yarış, en iyi dereceler için rekabet et.

Ey kardeşim! Bil ki, insanın en hayırlı kurtuluş yolu akıldır. En üstün özelliği ise ilimdir. Her şeyin kendine ait bir özelliği vardır. Aklın özelliği; hakikatleri bilmesi, mükemmel bir (iyiyi kötüden) ayırma (*temyiz*) yeteneğine, âdil bir yaşam ile iyi bir seçim gücüne (*ihtiyâr*) sahip olmasıdır. Şimdi, eğer akıllı isen düşün ve işlerin en faziletlisini, ahlâkın en güzelini, amellerin en hayırlısını, derecelerin en üstününü, yararlı şeylerin en genel ve en devamlı olanını tercih et.

Ey kardeşim! Bil ki, ahiret dünyadan daha hayırlıdır. Ahiret ehli de dünya ehlinden daha üstün; onların ahlâkı dünya ehlinin ahlâkından daha güzel; yaşam tarzları onların yaşam tarzlarından daha doğru; dereceleri daha üstün; nimetleri sürekli, sevinçleri sonsuz, yaşayacakları lezzetler de daha saf ve temizdir.

Şimdi dikkatle düşün. Hangisini tercih edeceksin? (O tercihinin sonucu) nasıl olacak? Hangisini yapacaksın? Yoksa bir tercihin olmayacak mı?

Eğer akıllı isen, tercihini ahiretten yana kullan. Artık doğruyu eğriden ayırıyor; dalâleti-hidayeti biliyor; doğruyu yanlıştan ayırt ediyorsun. Hakkı-bâtılı öğrendin; hastalıktan kurtuldun. Uyaran kişi, artık bundan sonra mazeret kabul etmez.

"Allah, gerekli olan emri yerine getirmesi, helâk olanın açık bir delille (gözüyle gördükten sonra) helâk olması, yaşayanın da açık bir delille yaşaması için (böyle yaptı)."[144]

"Peygamberler (elçiler) gönderdik ki insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir kanıtı olmasın."[145]

"Peygambere (elçiye) düşen (görev), ancak tebliğ etmektir."[146]

Ey kardeşim! Şimdi bak bakalım; buraya kadar anlattığımız özelliklerden sonra konu senin için netleşmediyse, sana sunduklarımız seni gaflet ve cehalet uykusundan uyandırmadıysa, anlattıklarımız sana şifa olmadı, fayda vermediyse, bunun sebebi, senin ahiret hakkında cahil ve gafil, mağrur dünya ehlinin taşkınlığına kapılarak, o halinde ısrar etmen ve şöyle demendir: "Benim de onlara uymam, onların gururuna ortak olmam, onların yöneldikleri şeylerde benim de onlarla yarışmam gerekir."

(Anlattıklarımızın sende etkisi olmamasının başka bir sebebi;) onların kötü ahlâkının, koyu cehaletlerinin, bozuk fikirlerinin, kötü amellerinin, çirkin fiillerinin, zulme dayalı bir yaşam tarzının, kötü işlerinin, değişken durumlarının, farklı tasarruflarının, birbirilerine düşmanlık besleme, birbirlerini kıskanma ve birbirlerine karşı haddi aşma gibi çelişkili ilişkilerinin, bu değersiz dünyaya ait şeylerle gururlanıp övünmelerinin ve dünyevi şeylere aldanmalarının, süslü sözlerle birbirlerini aldatmalarının ve hileli sözlerle itibar kazanmalarının senin hoşuna gitmesidir. Halbuki onların kalplerini ihanet, aldatma, haset, kibir, kıskançlık, tamah, kin, düşmanlık, kınama ve hile gibi kötü duygular kaplamıştır. Bunlar, dinleri taassup, inançları münafıklık, amelleri riya, tercihleri dünyevî arzular olan bir topluluğa benzer. Yine onlar imkânsız olduğunu bildikleri halde, dünyada ebedi kalmayı temenni eder, yiyemeyecekleri şeyleri biriktirir, içinde oturamayacakları evler yapar, gerçekleştiremeyecekleri şeylerin peşinde koşar, haramdan kazanır, günah yolda harcarlar. İyiliğe engel olur, her türlü kötülüğü işlerler. Onlar ne yapacağını bilmeyen sarhoşlar gibidirler. Azgınlıkları içinde debelenip dururlar. Çağrıya kulak vermez, doğru yolu göremezler. Öğüt ve hatırlatma, emir ve yasak, vaat ve sakındırma, teşvik ve uyarı, kınama ve tehdit de onlara fayda vermez. Aksine onların, dipsiz kuyularında çırpındıklarını ve azgınlıkları içinde debelendiklerini görürsün. (Uyarılara) aldırmaz ve arkalarını dönüp giderler. Ahiretten yüz çevirir, köpeklerin leşe koşup saldırdıkları gibi dünyaya sarılırlar. Kendilerini arzularına kaptırmışlar, namazlarını terk etmişlerdir. Öğüt dinlemezler. Hatırlatma da onlara fayda vermez. Şüphesiz onlar (dünyada) biraz daha oyalanacak, ondan biraz daha yararlanacaklar, sonra isteseler de, istemeseler de bir gerçek olan ölüm anı gelecek, kendilerine rağmen sevdiklerinden ayrılacaklar, biriktirdiklerini başkalarına bırakacaklardır.

(Kaderin cilvesine bakın ki, böyle mal biriktirip de ölen) birinin malından kocasının helâlliği, oğlunun karısı, kızının kocası ve mirasının asıl sahibi yararlanır. Onlar sevinir, ama o buradan büyük veballerle ayrılmıştır. Günahları sırtında ağır bir yüktür. Kendi elleriyle kazandıklarıyla azap görecektir. Yazıklar olsun onlara! Artık onlar için kıyamet kopmuştur.

---

144. Enfâl, 8/42.
145. Nisâ, 4/165.
146. Mâide, 5/99.

Ey kardeşim! Allah sana doğruyu bulmanı nasip etsin. Seni de, hangi beldede olursa olsun, bütün kardeşlerimizi de doğruya yönlendirsin. Şüphesiz O, kullarına karşı çok merhametlidir.

Ahlâk Risâlesi (*Risâletü'l-ahlâk*) burada bitti. *Allah'a hamd olsun.*

Cevherinin safiyeti ile hikmet kaynaklarını ortaya çıkaran, başlangıcını ve kaynağını inkâr edenlerin burunlarını yere sürten, dinin anlaşılmayan yönlerini fasih bir dille açıklayan Resûlü'ne ve O'nun ailesine salât ve selam olsun.

Allah bize yeter. O ne güzel vekil, ne güzel dost (ve koruyucu), ne güzel yardımcıdır. Gerçek güç ve kudret, ancak yüce ve azametli olan Allah'ındır.

Matematik Kısmının Onuncu risâlesi[1]: İsagoci[2]

1. İsagoci kelimesinin kaynağı tartışmalı olsa da, mantık ve kategoriler ilmiyle ilgilidir. (y.h.n.)
2. Çeviri: Prof. Dr. Ali Durusoy. Marmara Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

Ey iyiliksever ve merhametli kardeşim! Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin! İnsan, ay feleğinin altındaki varlıkların en değerlisi, bilimler, sanatlar insanın erdeminden ve konuşma (*nutuk*) da beşerî sanatların en değerlisinden olunca nutkun mahiyetini, niceliğini ve niteliğini açıklamak istedik. Nitekim, insanın tanımında, "konuşan (*nâtık*) ölümlü canlıdır" denildiği gibi, insan konuşma (*nutuk*) sayesinde diğer canlılardan ayrılır. Çünkü diğer canlıların tümü konuşamayan (nutuk etmeyen) ölümlü canlılardır. Yine konuşma (*nutuk*), beşeri sanatlardan rûhâni alana en yakın olanıdır. Bunun nedeni şudur: *Sanatlar Risâlesi*'nde açıkladığımız gibi, diğer sanatlarda konular doğal cisimlerdir ve onların hepsinin konusu cismânî cevherlerdir. Mantıkta (*nutk*) ise konu canlı ve tikel olan nefsin cevherleridir ve konuşmanın (*nutk*) nefislerdeki etkisi rûhânidir. Tıpkı ödül, ceza, yönlendirme, sakındırma, övme-yerme gibi. Zira bunların delili, sözün nefislerdeki etkileri çeşidinden açıklanan şeydir, tıpkı cisimlerin birbirlerini etkileme çeşidinden görülen şeyler gibi.

Cisimlerin birbirlerine sözü edilen bu etkileri iki türlüdür: Yıkıcı ve yapıcı olanlar. Buna göre yapıcı olanı, mesela, canlıların bedenlerini yapan yiyecek ve içecek gibi olan ve hasta bedenleri iyileştiren ilaçlar ve yararlı şeylerdir. Bozucu olan ise mesela, canlıların ve bitkilerin bedenleri helak eden ateş, kılıç ve bıçak darbesi ve canlıların bedenlerini helak eden cisimlere benzeyen şeylerdir. Tıpkı bunun gibi nefislerde bulunan kelâm ve sözlerin hükmü de yapıcı ve yıkıcı olmak üzere iki türlüdür. Yapıcı olanı, mesela, nefisleri güzel huylara yönlendiren güzel ve yüceltici, teşvik edici sözlerdir. Yine nefisleri kötü huylardan ve çirkin fiillerden alıkoyan öğütler ve ödüller vaat eden sözler gibi olan şeylerdir. Nefisler için yıkıcı olan sözler ise, nefisleri düşmanlık ve nefrete sevk eder. Sövme, meydan okuma ve çirkinlik yaptıran sözler bunlardır. Nitekim nice sözler vardır ki bozgunculuk ve savaşı körükler. Kargalarla baykuş arasındaki düşmanlığın sebebi, *baykuşu kral seçmek üzere kuşlar toplandığında, kanaryanın söylediği bir sözdür*, örneğinde söylenildiği gibi. Nice söz vardır ki, o, ordu komutanına yetecek cesareti gönüllerde sabit kılan bir sözdür. "*Kalemlerin geri getirdiğine kılıçların helâk ettiği şeyle ulaşılamaz*" kasidesinde de söylenildiği gibi, savaş ateşlerini söndürür. Yine nutkun erdemindendir ki o, neredeyse; sayıların sayılanlara uygun (*mutabık*) olması gibi; varlıkların tümüne uygun (*mutabık*) olacaktı. Bunun delili, bilgisinin derinliğine

aziz ve yüce Allah'tan başka hiç kimsenin ulaşamayacağı kadar dillerin çok olması, sözlerin muhtelif olması ve sözlerin çekimlerinin (dil yapısının) çeşit çeşit olmasıdır.

Şimdi biz öğrencileri konuya yaklaştırmaya ve mantık araştırmacılarına onların manalarını anlamayı kolaylaştırmak için bu sözlerden bir bölümünü anlatmak istiyoruz.

Bölüm: Mantığın Türetilmesi ve Nutkun İkiye Bölünmesine Dair

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi kendinden bir ruh ile desteklesin! Bil ki mantık, "nutketti, nutkediyor, nutketmek" anlamındaki *nataka/nutk* kelimesinden türetilmiştir. Nutuk ise insan nefsinin fiillerinden bir fiildir. Bu fiil, biri düşünce, diğeri sözle ilgili olmak üzere iki çeşittir. Söz yani lafızla ilgili olan nutuk; duyularla algılanan ve cisme ait olan bir durumdur. Düşünce ile ilgili olan nutuk ise akıl ile algılanan rûhâni bir durumdur. Bu şundandır: Lafızla ilgili olan nutuk, yalnızca işitilen ve birtakım heceleri olan seslerden ibarettir. Bu sesler, bedenin bir uzvu olan dilden ortaya çıkarlar ve diğer bedenlerin uzuvları olan kulakların işitilmesine doğru gelip giderler. Mantığın bu türünde araştırma ve inceleme yapmaya, onun çekimlerinin nasıl olduğuna ve delâlet ettiği manâlara dair bilgi vermeye "lügavi mantık ilmi" adı verilir. Rûhâni ve akıl ile algılanan bir durum olan düşünce ile ilgili nutuk ise eşyanın (şeylerin) zatındaki (kendiliklerindeki) manasını nefsin tasavvur etmesi ve cisimlerin kendi cevherlerindeki betimlerini bilmesi ve nefsin kendi düşüncesinde tanım ve betimin arasını ayırt etmesidir. İnsan bu nutuk ile tanımlanıp "insan; canlı, nâtık ve ölümlüdür" denilir. Dolayısıyla insanın nutketmesi ve canlılığı nefis, ölümü ise ceset yönündendir. Çünkü nefis ve bedene ancak birlikte insan adı verilir.

Bil ki, bu nutka dair araştırma ve inceleme yapmak, nefsin duyular yoluyla varlıkların kendiliklerindeki manâlarını nasıl idrak ettiğinin bilgisini, vahiy ve ilham adı verilen akıl açısından nefsin düşüncesinde bu manaların nasıl içselleştirildiğini ve bu manaların herhangi bir dilin lafızlarıyla nasıl anlatıldığını araştırmaya, "felsefi mantık ilmi" adı verilir. Lafızla ilgili nutuk, cisimsel, apaçık ve duyularla algılanan bir durumdur. Dil, her bir insanın kendi nefsinde bulunan manaları kendisine soran ve hitap eden başka insanlara anlatması için insanlar arasında vazedilmiştir. Bu sebeple öğrencilerin felsefi mantık ilmini anlamalarını ve araştırmacıların da düşünmelerini kolaylaştırmak için bu mantığın bir kısmını giriş mahiyetinde olmak üzere anlatmayı gerekli gördük. Diyoruz ki, nutuk lafzı, alfabe harflerinden oluşturulan birtakım lafızlar olunca öncelikle harfleri anlatmayı gerekli gördük. Harfler, düşünce, söz ve yazıyla ilgili olmak üzere üç nevidir. Düşünceyle ilgili olan harf, manaları lafızlarla dışarı çıkarılmadan önce nefislerin cevherlerinde ve düşüncelerinde tasavvur edilen rûhâni bir sûrettir. Söz/sözcükle ilgili olan harfler ise havada taşınıp kulaklar yoluyla işitme duyusu tarafından işitilen birtakım seslerdir. Nitekim biz bunu *Hisseden ve Hissedilen Risâlesi*'nde (*el-hâss ve'l-mahsûs*) açıkladık.[392] Yazı ile ilgili olan harfler ise defterlerin içinde ve levhaların yüzeyinde kalemlerle yazılmış, gözler yoluyla görme gücü tarafından idrak edilen birtakım nakışlardır. Bil ki yazıyla ilgili harfler yalnızca sözle ilgili harfleri göstermek üzere konulmuş birtakım işaretlerdir. Lafızla ilgili harfler ise düşünceyle ilgili harfleri göstermek üzere konulmuş birtakım işaretlerdir. Öyle ise aslolan düşünce ile ilgili olan harflerdir.

Şüphesiz kelâm, gönüldedir
Lisan ancak gönüldekine delil kılınmıştır.

Düşünceyle ilgili harflerin mahiyetini başka bir fâsılda açıklayacağız.

Bil ki, lafızla ilgili harfler, ancak kalpte bulunan doğal sıcaklığın serinletilmesinden sonra akciğerden çıkan nefes sırasında dil ve dudaklar arasında gırtlak ve yutakta meydana gelen birtakım seslerdir. Bunlar Arap dilinde yirmi sekiz harftir. Diğer dillerde ise bazen daha fazla veya daha az olabilir. Şüphesiz *Dillerin Farklılığı Risâlesi*'nde (*Risâletü ihtilâfi'l-luğât*) bunun nedenini açıklamıştık. Bil ki, lafızlar harflerin bir araya getirilmesinden oluşur. İsimler birbirini izlediğinde kelâm, kelimeler söz dizimine göre dizildiklerinde sözler meydana gelir. Sözler ise nazım ve nesir olmak üzere iki nevidir. Nazım yani ölçülü sözler; şiir, vecize ve uyak gibi olan sözlerdir. Nesir de *fesahat-belağat* ve *muhataba-muhâverâ* tarzında olmak üzere iki nevidir. *Hitap* ise *husumet* ve *kanıt* isteme olmaksızın ihtiyaçlarını talep etme hususunda insanların kendi aralarında konuştukları şey, kanıtlar ve burhânlar isteyerek insanların kendi davaları ve husumetleri konusunda konuştukları şey olmak üzere iki nevidir. Davalar ve husumetler ise ya dünya işleri veya din, mezhep ve bilimle ilgili işlere dair olmak üzere iki nevidir. Dünya işleri konusundaki davaların doğru (geçerli) olduğuna dair burhânlar, ancak şâhitlik, sözleşme ve yazılı belgelerle ölçülünce olur. Dinler, mezhepler ve bilimlerle ilgili işlere dair davaların doğru (geçerli) olduğunun burhânları ise ancak ilâhî hitaplarda yazılı olan şeyleri şahit göstermek ve şeriat sahiplerinin haber vermesi, veya hasımların icma etmesi veya hakkın mizânı olan sahih kıyas ile akılların şahitlik etmesi yoluyla olur.

İnsanlar ölçülecek ve tartılacak şeylerin ölçüleri konusunda göz kararıyla tahmin etmede ihtilafa düşünce, göz kararıyla ölçme sırasındaki ihtilafı ortadan kaldırmak için, ölçüler ve tartılar vazetmek durumunda kaldılar. Aynı şekilde âlimler duyuların algılamadığı şeyler üzerine tahmin ve göz ucuyla verdikleri hükümde ihtilafa düşünce, bu durum onları araştırma sırasında tahminin sebep olduğu ihtilafı ortadan kaldırmak için, birtakım kıyaslar vazetmeye götürdü. Ölçü ve tartının doğruluğu (*sıhhat*) konusunda duyarlı ölçüler türünden birtakım şartlara, ölçü ve tartıların doğruluğuna ve ölçü ve tartının doğruluğunun bunlara göre ayarlanmasına gerek duyulmuştur. Aynı şekilde hakkı batıldan, doğruyu yanlıştan ve hayrı şerden ayırt etmek için gerekli olan kıyasların hükmü de böyledir; bunlarla ilgili doğru (geçerli) hüküm vermek için de birtakım şartlara ihtiyaç duyulur. Şüphesiz bu şartlar uzun açıklamalarla felsefî mantık kitaplarında anlatılmıştır. Fakat öğrencilerin kıyasları anlamasını sağlamak için bu risâlede bir parça bunları anlatmak istiyoruz. Şimdi nefislerin düşüncelerinde bulunan manâları gösteren lafızları anlatmaya dönüyoruz.

Bölüm: Manaları Gösteren Lafızlara Dair

Öncelikle isim nedir? İsimlendiren (*müsemmâ*) nedir? İsimlendirme (*tesmiye*) nedir? İsimlendirilen nedir? Ve yine deriz ki: Niteleyen kimdir? Nitelemek nedir? Nitelenen nedir? Nitelik nedir? Ve yine nitelik veren kimdir? Nitelik verilen nedir? Nitelik vermek nedir?

Bunların açıklaması şudur: Zamana bağlı olmadan herhangi bir manaya delâlet eden her lafız isimdir. İsim veren, söz söyleyendir. İsim verme, söz söyleyenin sözüdür. İsim verilen, işaret edilen manadır. Niteleyen, söz söyleyendir. Nitelik, söz söyleyenin sözüdür. Nitelenen, işaret edilen zattır. Niteleme, nitelenenle ilgili bir manadır. Nitelik veren söz söyleyendir. Nitelik verme, söz söyleyenin sözüdür. Nitelik verilen, işaret edilen zattır. Nitelenen ilgili bir niteleme olduğu gibi, nitelik verilenle alakalı bir manaya delâlet eden nitelik vermenin dördüncü bir lafzı yoktur.

Bil ki, filozofların sözlerinde ve insanların düşüncelerindeki manalara işaret etmede kullandıkları lafızlar altı nevidir. Bunların üçü nitelenenler olan nesnelere ve diğer üçü ise nitelikler olan manalara delâlet ederler. Buna göre nitelenenlere delâlet eden üç lafız, filozofların "şahıs, nevi ve cins" sözleridir. Niteliklere delâlet eden üç lafız ise onların "fâsıl, hâsse ve araz" sözleridir.

Bu lafızların manalarının açıklaması ise bize göre şöyledir. Şahıs, kendisi vasıtasıyla başka varlıklardan ayrılan ve beş duyudan biriyle idrak edilen müfred (tek) bir varlığa işaret edilen her lafızdır. Mesela, bu adam, bu kurt, bu ağaç, bu duvar, bu taş şeklindeki sözün ve kendisiyle somut ve tek olan bir şeye işaret edilen ve bu lafızlara benzeyen şeyler gibi. Nevi, bir tek suretin toplamına aldığı bir çokluğa işaret eden her lafızdır. Mesela insan, at, deve, koyun, inek, balık sözün gibi. Kısaca suretleri aynı olan pek çok şahsı içine alan her lafız.

Cins ise suretleri muhtelif alan bir çokluğa işaret eden her lafızdır. Bu suretlerin tümünü başka bir suret içine alır. Canlı, bitki, ürün, tane ve bunlara benzeyen lafızlar gibi. Bunlardan suretleri muhtelif olan toplulukları içine alan her bir lafızdır. Zira senin "canlı" şeklindeki sözün, bütün insanları, yırtıcıları, kuşları, balıkları, suda yaşayan canlıların hepsini içine alır. Çünkü bunların hepsi, "canlı" lafzının içine aldığı muhtelif suretlerdir. Canlı ise cismi tamamlayan ruhani bir surettir.

Filozofların "fâsıl", "hâsse" ve "araz" sözleri ise cinsleri, nefisleri ve şahısları niteleyen sıfatları gösteren lafızlardır. Bil ki, nitelikler üç tanedir. Onlardan biri, kendisi yok olunca nitelenenin de yok olduğu niteliklerdir. Bunlara zati ve cevheri fâsıllar (*ayırıcılar*) adı verilir. Ateşin sıcaklığı, suyun ıslaklığı, taşın kuruluğu ve bunlara benzeyen şeyler gibi. Bunun nedeni şudur: Ateşin sıcaklığı yok olunca ateşin varlığı da yok olur. Suyun ıslaklığı ve taşın kuruluğunun hükmü de böyledir. Nitelenen için hükmü böyle olan her niteliğe *zati ve cevheri fâsıl* adı verilir. Bu niteliklerden bir kısmı var ki kendileri yok olunca nitelenen yok olmaz. Fakat bu niteliklerin yok olması yavaş yavaş olur. Tıpkı ziftin siyahlığı, karın beyazlığı, balın tatlılığı, misk ve kâfûrun kokusu ve bunlara benzeyen yavaş yavaş yok olan nitelikler gibi. Fakat ziftin siyahlığı, karın beyazlığı yok olunca bunların cevherlerinin de yok olması zorunlu değildir. İşte bunun gibi olan niteliklere *hâssiyye* adı verilir. Bunlardan hızlıca yok olan niteliklere ise *araz* adı verilir. Utanmadan dolayı olan kızarma, korkudan dolayı sararma gibi, ayakta durma, oturma, uyuma, uyanma gibi ve bunlara benzeyen niteliklere araz adı verilir. Çünkü bu nitelikler bir şeye araz olur (sonradan gelir) ve o şey yok olmaksızın, bu nitelikler o şeyden yok olurlar. Yok olması yavaş yavaş olan niteliklere *hâssiyye* (özellik) adı verilir. Çünkü bunlar şu ya da bu neviden bir neve özgü kılınmış olan niteliklerdir.

Zati ve cevheri niteliklere *fâsıllar* adı verilir. Çünkü fâsıllar cinsi ayırır ve onu neviler kılar. Bil ki, hâssiyye adı verilen nitelikler dört nevidir. Bir kısmı kendisine başka bir türünde ortak olduğu bir neve ait hâsse olan niteliktir. Diğer canlılar arasında insanın iki ayaklı olması hâssesi gibi, fakat insanın bu hâssesine kuşlar da ortaktır. Bir kısmı, başka bir nevin ortak olmadığı bir neve ait olan hâssedir. Fakat bu türün bütün şahıslarında bu hâsse bulunmaz. Tıpkı yazı yazma, ticaret yapma ve diğer sanat, ustalıklar gibi. Bu nitelikler, yalnızca insan nevine ait olan bir hâssedir. Fakat bu hâsse her bir insanda bulunmaz. Bu niteliklerin bir kısmı, nevin şahıslarının her birinde bulunan hâssiyyedir. Fakat bu hâsse, her vakit var olmaz. Tıpkı saçların beyazlığı gibi, doğru bu nitelik, canlılar arasında insana ait bir hâssiyyedir.

Fakat bu nitelik ancak ömrün sonunda var olur. Bu niteliklerden bir kısmı başkasında değil yalnızca bir neve ait olan hâssiyyedir. O nevin her bir şahsında her bir vakitte bulunur. Bu niteliğe hâssenin hâssesi adı verilir. Gülmek ve ağlamak gibi. Gülmek ve ağlamak, diğer canlıların değil yalnızca insanın hâssesidir. İnsanın her bir şahsında ve her vakitte bulunur. Bunun nedeni gülme ve ağlamanın doğduğu zamandan öldüğü zamana kadar insanda bulunmasıdır. Atın kişnemesi, eşeğin anırması, köpeğin uluması da böyledir. Kısaca hiçbir canlı türü yoktur ki yalnızca o türe özgü olan bir hâsse bulunmasın. Her bir varlığı başkasından ayıran ve *resimler* adı verilen bir hâssesinin olmasının hükmü de böyledir, bu hâssenin bilinip bilinmemesi arasında fark yoktur.

Bil ki cinsler, fâsıllarla bölünür ve türler olur ve türler fâsıllarla tanımlanır. Çünkü türler, onlardan mürekkebtir ve türler resimlerle ihtilaf eder ve birbirlerine muhalif olurlar. Yani hâssenin hâssesiyle ihtilaf ederler. Arazlar ile ki, onlar yavaş yavaş yok olan hâsselerdir, tek bir türün altındaki şahıslar muhtelif olurlar. Tıpkı mavi ve şehla gözlü, eğri ve kartal burunlu, zayıf ve şişman olma, uzun ve kısa boylu ve insan şahıslarını muhtelif kılan ve onları birbirinden ayıran bunlara benzeyen nitelikler gibi. Bütün bunların hepsi yavaş yavaş zail olan sıfatlardır. Arazlar nedeniyle şahısların halleri muhtelif olur. Tıpkı ayakta durmak, oturmak, öfkelenmek ve hoşlanmak gibi. Sürekli olmayıp peşisıra zıddı gelen sıfatlar türünden bunlara benzeyen şeyler de böyledir.

Bil ki, cinse ait her nitelik cinsin türlerinin hepsinde bulunur. Nevin her sıfatı, zorunlu olarak nevin şahıslarının hepsinde bulunur. Fakat şahsa ait her sıfatın şahsın nevinin hepsinde ve nevin sıfatının, nevin cinsinin hepsinde bulunması zorunlu değildir.

Bölüm: Şeylerin (Eşya) Hepsinin Suretler ve 'Âyınlar (Türler ve Bireyler) Oluşu Hakkında

Biz giriş mahiyetinde olmak üzere lafızla ilgili mantığın (*el-Mantıku'l-lafzî*) bir kısmını anlatmıştık. Şimdi de düşünceyle ilgili mantığın (*el-Mantıku'l-fikrî*) bir kısmını anlatmak istiyoruz. Zira daha önce anlattığımız gibi, bu mantık asıl, lafzî mantık bunun dalıdır. Şimdi lafızlar ancak nefislerin düşüncelerinde bulunan manalara delâlet eden birtakım işaretlerdir. Lafızlar, insanlar arasında, soru sorma ve hitap etme sırasında her bir insanın başka insanlara nefsindeki manaları anlatmak için vazedilmişlerdir. Bize göre şeylerin hepsi tümüyle suretler ve başka başka 'âyınlar (fertler)dır. *Akli İlkeler Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-mebâdü'l-akliyye*) açıkladığımız gibi, Bâri olan Yüce Allah bu suretleri şeylerin gerçekliklerini idrak eden ve basit bir cevher olan faal akla ve bu akıldan da âlemin tümünün nefsi olan küllî-feleki nefse akıtır (*feyz*). Nitekim filozofların, "İnsan küçük bir âlem, âlem büyük bir insandır" sözünün manasını açıkladığımız risâlede biz bunu açıkladık. Küllî nefisten, *Madde ve Suret Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-heyûlâ ve's-sûret*) mahiyetini açıkladığımız ilk heyûlâ üzerine akar. İlk heyûlâdan, bizim "İnsan, küçük bir âlemdir" diye tercüme edilen risâlemizde nasıl ortaya çıktığını açıkladığımız beşeri tekil nefse akar. İşte bu sûretler, duyular yoluyla insanlar onları heyûlâda müşâhede ettikten sonra, insanların düşüncelerinde tasavvur ettikleri malumatlardır.

Heyûlâya geçmeden önce şeylerin sûretlerinin küllî nefiste nasıl olduğunu bilmek isteyen kişi, insanın yaptıklarının sûretlerini, sanatlarında vazedilen heyûlalarda o sûretleri izhar etmeden önce kendi nefislerinde onları nasıl oluşturduğunu düşünsün. Nitekim biz bunu *Sanatlar Risâlesi*'nde (*Risâletü's-sanâi*) açıkladık. Yine, küllî nefse akmadan (*feyezân*) önce

şeylerin sûretlerinin Faal Akılda nasıl bulunduğunu, resim ve suretleri küllî nefsin nasıl kabul ettiğini öğrenmek isteyen, âlimlerin nefislerinde bulunan malûmatın resimlerinin halini düşünsün (yorumlayıp değerlendirsin). *Ta'lim Risâlesi*'nde açıkladığımız üzere, âlimlerin o sûretleri öğrencilere nasıl verdiğini ve öğrencilerin de onları nasıl kabul ettiğini yorumlayıp değerlendirsin. Yine akla akmadan önce malumatın durumunun Yüce Allah'ın ilminde nasıl bulunduğunu öğrenmek isteyen, *Sayıların Özellikleri Risâlesi*'nde (*Risâletü havâssı'l-'aded)* açıkladığımız gibi ikiden önce birde sayıların nasıl bulunduğunu düşünsün.

Bölüm: Bilgi, Öğrenme ve Öğretmeye Dâir

Bil ki ilim, âlimin nefsinde bulunan malûmun (bilinenin) sûretinden başka bir şey değildir, sanat; âlim olan sanatçının nefsindeki sûreti ortaya çıkarmak ve bu sûreti maddeye vazetmekten (madde şeklinde ortaya koymaktan) başka bir şey değildir.

Ey kardeşim! Bil ki, âlimlerin nefisleri bilfiil (gerçekten/gerçekleşmiş), öğrencilerin nefisleri ise bilkuvve (düşünce aşamasında/potansiyel) bilendir. Öğrenmek ise bilkuvve olan bir şeyi bilfiile (gerçeğe) çıkarmaktan başka bir şey değildir. Öğrenmek de kuvveden fiile çıkmaktır. Bilkuvve olan her şey, ancak onu kuvveden fiile çıkaran ve bilfiil olan bir şey nedeniyle kuvveden fiile çıkar. Feleki-küllî nefis, bilfiil, cüzi nefisler ise bilkuvve bilendir. Buna göre her cüzi nefsin bilgileri ne kadar çok ve yaptıkları ne kadar muhkem olursa, ona olan nispetinin (aidiyetinin) yakınlığı ve aşırı benzemesi nedeniyle felekî nefse o ölçüde yakın olur. Nitekim felsefenin tanımında da, "İnsan gücü ölçüsünde Tanrıya benzemektir" denilmiştir. Öyle ise, bedeni kazançlar olan malı kazanmada dünya ehlinin (*ebnâu'd-dünyâ*) çalıştığı gibi, bütün fiillerinin ahlâk ve hikmete uygun olması için olabildiğince çok bilgi kazanmaya çalış, çünkü bilgiler ruhani kazançlardır.

Bil ki insan, mal ile istediği dünya lezzetlerine ve güzel yaşamaya imkân bulduğu gibi, nefis de ilim sebebiyle ahiret yurdundaki lezzetleri elde etmeye imkân bulur. Ahireti arzulayanlar (ahirete inananlar / *ebnâu'l-âhire*) Allah'a ilim ile daha çok yaklaşır. Allah Teâlâ'nın "*De ki bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*"[3] ayetinde buyurduğu gibi, onlar birbirlerine ilim nedeniyle üstün olurlar.

Bil ki nefisler, cehâlet ölümünden ilim sebebiyle dirilir ve ilim sayesinde gaflet uykusundan uyanırlar. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*(Ruhen) ölü iken hayata kavuşturduğumuz ve insanlar arasında yolunu bulması için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, hiç içinden çıkamayacağı derin karanlığın içine (gömülüp kalmış) biri gibi olur mu?*"[4] Öyle ise ilim seni göğün meleketunun (hükümranlığının) yoluna iletir ve senin oraya yükselmene yardım eder. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*O'na sadece güzel sözler yükselir. O sözleri yücelten ise imana uygun eylemlerdir.*"[5] Yüce Allah, cehalet ehli hakkında şu bilgiyi haber verir: "*Onlara semanın kapıları açılmaz. Onlar deve iğne deliğinden geçene kadar cennete de giremezler.*"[6] Bu, onların göklerin melekûtuna yükselmekten ümidi kesmeleri nedeniyle onlar için olan bir tehdittir (cezadır). Ey kardeşim seni onlardan olmaktan veya onlarla beraber olmaya râzı olmandan sakındırırım. Denilir ki, kişi sevdiğiyle beraberdir. Aksine sen Allah

---

3. Zümer, 39/9.
4. En'âm, 6/122.
5. Fâtır, 35/10.
6. A'râf, 7/40.

Rasulü'nün "Bilen (*âlim*) veya öğrenen (*müte'allim*) ol veya âlimin meclisinde bulun veya âlimleri sevenlerden ol, sakın beşincisi olma aksi takdirde helak olanlardan olursun" diye emrettiği kimselerden ol.

Bölüm: Lafızların Müşterekliği ve Onların Kardeşliğine Dair

Manâları anlatmayı bitirdik. Manaların hepsinin cüzi nefislerin düşüncelerinde bulunan sûretler ve resimler olduğunu ve bu sûretlerin duyular yoluyla maddeden kazanıldığını haber verdik. Yine maddedeki sûretlerin, maddeye feleki küllî nefisten aktığını (*feyezan*), bu nefisteki sûretlerin de bu nefse faal akıldan aktığını ve bu akıldaki sûretlerin ise kendisine aziz ve celil olan Yüce Allah'tan aktığını söylemiştik. Yine mücerred olarak lafızları da anlatmıştık ve onların birtakım müfred (tekil) sesler olup bir araya getirilince birtakım lafızlar olan harfleri oluşturduklarını anlatmıştık. Lafızların manaları kapsadığında isimler olduğunu ve isimlerin peş peşe geldiğinde kelâm olduğunu ve kelâmın söz dizime göre uyumlu dizilince (*ittisak*) sözler (*kavil*) olduğunu haber vermiştik. Bil ki manalar rûhlar ve lafızlar bu rûhların bedenleri gibidir. Bunun nedeni şudur: Manâsı olmayan her lafız, rûhu olmayan ceset gibidir. Kendisinin bir lafzı olmayıp da (sadece) nefsin düşüncesinde bulunan her manâ, cesedi olmayan rûh gibidir. Bil ki kelimeler, söz dizimine göre uyumlu dizilince (*ittisak*) sözler olurlar ve sözler bazen lafız, bazen de mana açısından ve bazen ise her ikisi açısından muhtelif olurlar. Sözlerin bu şekilde muhtelif olması beş nevidir. Bir kısmı lafızda ortak (*müşterek*) manâda muhtelif olur. "İnsanın yüzü", "suyun yüzü" demen gibi. Bu ikisinin karşıtı (*mukâbil*) lafızda farklı (*muhtelif*), manada bir (*müttefik*) olan müterâdif kelimedir. "Buğday" ve "tahıl" demen gibi. Bunlardan biri sözün lafız ve manada beraberce zıt (*mütebâyin*) olmasıdır. "Ağaç" ve "taş" demen gibi. Bu ikisinin mukabili, hem mana hem de lafızda uyumlu (*mütevâti*) olan sözlerdir. "İsmi Zeyd" ve "bu ismi Amr olan insandır", demen gibi. İsimleri türetilmiş olan sözler de bunlardandır. Tıpkı "döven", "dövülen" demen ve fiillerden türetilmiş isimlere benzeyen şeyler gibi.

Bölüm: Şeylerin Hepsi Cevherler ve Arazlardır

Ey kardeşim bil ki âlimler şöyle dediler: Şeylerin tümü cevherler ve arazlar olmak üzere iki nevidir ve cevherlerin her biri kendi başına varlığı olan (*kâim*) tek bir cinstir. Arazlar ise cevherlere girmiş ve cevherlerin sıfatları olan dokuz cinstir. Aziz ve celil olan Bâri ise ne cevher ne de araz olarak nitelenir. Aksine Yüce Allah (*Bâri*), cevher ve arazların yaratıcısı ve fâil illeti (yapıcı nedeni)dir. Bize göre ise şeylerin tümü sûretler ve başka başka olan 'âyınlardır (bireylerdir), tıpkı sayıların sıralaması (*tertib*) gibi, üst üste gelecek şekilde birbiriyle sıralanmış (*müretteb*) ve ikiden önce gelen bir sayısının varlığı gibi, varlıkları birbiriyle ilişkilidir. Nitekim bunu *Sayılar Risâlesi*'nde *(Risâletü'l-'aded)* açıklamıştık. *Akli İlkeler Risâlesi*'nde *(Risâletü'l-mebâdii'l-'akliyye)* açıkladığımız gibi Yüce Allah (Bâri celle ve celâluhu) sûretlerin nedeni (*illet*) ve var kılıcısıdır.

Bil ki kâim kılıcı (dayanak olan) ve tamamlayıcı olmak üzere sûret iki nevidir. Âlimler kâim kılıcı sûretlere cevherler ve tamamlayıcı sûretlere de arazlar adını verdiler. Şüphesiz biz *Madde ve Sûret (Risâletü'l-heyûlâ ve's-sûret) ile Oluş* ve *Bozuluş Risâle*'mizde *(Risâletü'l-kevni ve'l-fesâd)* kâim kılan suret ile tamamlayıcı suret arasındaki farkı açıklamıştık. İnşallah onları sen oradan öğrenirsin.

Ey kardeşim! Bil ki, dil ile anlatım olmadan insanların nefislerinin düşüncelerinde bulunan manaları birbirlerinden anlamaları mümkün olsaydı işitilen birtakım sesler olan sözlere gerek duymazlardı. Çünkü o sözlerin işitilip anlaşılmasında nefislere zor gelen bir dilin öğretilmesi, yaşatılması, güzel ve kurallara uygun olarak konuşulması gibi bazı şeyler vardır. Fakat her bir insanın (beşer) nefsi, bedenlere gömülüp cismin karanlıklarıyla perdelenince, lafza ait mantığa ve onun öğretilmesine ve anlatılması uzun süren şartlarının araştırılmasına bu yüzden gerek duyuldu. İnsanların nefsi bedenlere öyle gömülmüş ve cismin karanlıklarıyla öyle perdelenmiştir ki, iki nefisten biri diğerini ancak uzun, geniş ve derin cisimler olan zâhiri heykeller olarak görür ve her bir nefis diğerinde olan bilgileri ancak her bir insanın içindekini kendi cinsi olan başkasına anlatmasıyla öğrenir. Bu da ancak dil, dudaklar, havanın solunması ve bunun gibi, insanın bilgileri başkasına anlatmada ve başkasından bilgileri anlamada ihtiyaç duyduğu gereçler (*şerâit*) olan birtakım âletler ve edatlarla mümkün olur.

Temiz ve bir bedende bulunmayan nefisler ise düşüncelerindeki manaları ve ilimleri birbirlerine anlatmak için kelâma ve söze ihtiyaç duymazlar. İşte bunlar feleki nefislerdir. Çünkü bunlar cismânî arzuların kirlerinden arınmış ve tabiatın esaretinden ve madde denizinden kurtulmuştur ve aşağıların en aşağısındaki karanlık cesetlerle beraber olmaktan yani oluş ve bozuluş âlemine muhtaç olmaktan kurtulmuşlar ve ulvi âlemin en yüksek ufkuna yükselmişlerdir. Yıldızlar ve felekler olan saydam ve parlak cevherlere ulaşmışlardır. Bu durum ilâhî hikmet ve Rabbâni yardımın (inâyet) gerektirdiği gibidir. Zira onlar perdeleyen cisimlerle beraber değildir. Onlar sırlarını gizlemeye ve içlerindekini örtmeye ihtiyaç duymazlar. Zira onlar pislik ve eksiklikten arınmış, tertemiz ve kötülüğü örtmekten uzaktırlar. Dolayısıyla bu nefisler biri hepsinde, hepsi birinde görülen parlak cevherler ve saydam kürelerce beraberdirler. Parlak aynaların yüzlerinin birbiri içinde görülmesi gibi, hepsi bir parçasında görülür. Aynı şekilde birbirine bakan zıt (yöndeki) topluluğun yüzleri birinin gözünde görülür. Birinin yüzü de hepsinin gözünde görülür. Öyle ise bu nefisler gizli olanı haber vermeye ve gizemlerin gizlenmesini sormaya gerek duymazlar. Çünkü onlar iyilerin ve seçkinlerin madeni olan ışıklar ve aydınlanmalar içindedirler.

Ey kardeşim! Çok çalış, belki nefsin arınır ve düşüncen ve ilgin âlemlerin Rabbinin kötülediği aşağı dünyayı istemekten uzaklaşır, yüceleşir. Aziz ve celil olan (Allah) şöyle dedi: "*Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihayet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve(ya) Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldanış metaından başka bir şey değildir.*"[7], "*Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır*"[8], "*De ki: "Size, onlardan daha hayırlısını haber vereyim mi? Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için Rableri katında, içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın rızası vardır*" Allah,

7. Hadîd, 57/20.
8. Âl-i İmrân, 3/14.

kullarını hakkıyla görendir"[9], "*İşte ahiret yurdu. Biz, onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara has kılarız. Sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır.*"[10]

Bil ki, cins yok olunca cinsle beraber onun bütün türleri de yok olur. Tür yok olunca onunla birlikte türün bütün şahısları da yok olur. Şahıs var olunca türün tümünün var olması ve tür var olunca cinsin tümünün var olması zorunlu değildir. Bil ki cinsler dört türdür. Cinsin üçünü sözlerinde dilbilimci, birini ise sözlerinde felsefeci kullanır. Üç cinsten dilbilimcinin kullandığı birincisi belde ile ilgili olan, diğeri sanat ve bir diğeri ise nispetle ilgili olan cinstir. Buna göre belde ile ilgili olan cins; bir topluluğu işaret ederek Bağdatlılar, Basralılar, Horasanlılar ve benzeri şeyleri demen gibidir. Zanaatla ilgili olan cins ise bir topluluğa işaret ederek marangozlar, demirciler, fırıncılar ve benzeri şeyleri demen gibidir. Nispetle ilgili olan cins ise bir topluluk için Haşimiler (*Haşimiyyûn*), Aleviler (*'Aleviyyûn*), Rabaîler (*Raba'iyyûn*) demen gibidir. Filozofun sözlerinde kullandığı cins ise kategorilerde açıkladığımız on lafızdır.

---

9. Âl-i İmrân, 3/15.
10. Kasas, 28/83.

Matematik Kısmının On Birinci risâlesi: Kategoriler (On Mekûlât) Üzerine[1]

1. Çeviri: Elmin Aliyev.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

"İsagoci" içerisinde yer alan altı lafzın anlatımını tamamladık. [Bu lafızların] delâlet ettikleri anlamların mahiyetlerini de teker teker açıkladık. Şimdi, "Kategoriler" içerisinde yer alan on lafzı anlatmak; onların anlamlarını açıklamak ve niteliklerini -bu lafızlardan her birinin mevcut cinslerden birinin ismi olduğunu ve bütün anlamların bu on lafzın altına nasıl girdiğini- anlatmak istiyoruz.

Ey iyilik sever ve şefkatli kardeşim! Allah seni ve bizi katından bir ruhla desteklesin! Bil ki, ilk (*antik*) dönem filozofları, görünürdeki (*zâhir*) şeyleri gözleriyle incelediklerinde ve yüce şeyleri duyularıyla gözlemlediklerinde onların derunundaki (*bâtın*) anlamları akıllarıyla tefekkür etmiş, eşyanın (şeylerin) gizli yönlerini düşünüp taşınarak (*reviyye*) araştırmış ve dış dünyadaki varlıkların (*mevcûdât*) hakikatlerini ayrıştırarak (*temyîz*) idrak etmişlerdir. [Böylece] onlar için bütün şeylerin, varlık (*vücûd*) bakımından sayılar gibi dizilen, yine ilk illetten -ki O, şanı yüce olan Tanrı'dır- gelen devam ve bekâ bakımından bir kısmı diğer kısımlarıyla ilişkili ve bağlantılı olan dış dünyadaki başka başka (*gayrıyyât*) varlıklar (a'yân) olduğu ortaya çıkmıştır. [Söz konusu ilişki ve bağlantı] *Sayılar Risâlesi*'nde *(Risâletü'l-'aded)* açıkladığımız şekilde, sayıların birbiriyle ilişkisinin ve bağlantısının, 'iki'den önce gelen 'bir'den kaynaklanması gibidir.

Zikrettiğimiz gibi, onlar için bu şeylerin [hakikatleri] ortaya çıktığında varlık bakımından önce gelen şeylere "madde" (*heyûlâ*) lakabını ve ismini verdiler, varlık bakımından sonra gelen şeyleri ise "suret" olarak isimlendirdiler. Yine onlar için suretin, *Oluş ve Bozuluş Risâlesi*'nde *(Risâletü'l-kevni ve'l-fesâd)* açıkladığımız şekilde iki türlü, yani *mukavvim* (varlık veren/yapıcı) ve *mütemmim* (tamamlayıcı) olduğu ortaya çıktığında, mukavvim suretleri "cevher" olarak adlandırdılar, mütemmim suretlere ise "araz" ismini verdiler. Mukavvim suretlere ait hükmün birin hükmüyle aynı olduğu kendileri için açık hale geldiğinde şöyle dediler: "Bütün cevherler tek bir cinstir". Aynı şekilde mütemmim suretlere ait hükümlerin farklı olduklarını açıklamak için de şöyle dediler: "Arazlar farklı cinslerde olurlar ve dokuz tek sayı gibi onlar da dokuz cinstirler". Yani dış dünyada bulunan varlıklardaki (*mevcûdât*) cevher, sayılardaki bir gibidir; dokuz araz ise birden sonra gelen dokuz tek sayıya benzemektedir. Böylece dış dünyadaki varlıkların tamamı, on tek sayıya uygun (*mutabık*) olarak on

cinse ayrıldı. Arazların bir kısmı da, tıpkı sayıların dizilişi ve onun varlık bakımından, ikiden önce gelen 'bir'le ilişkisi gibi diğerlerinin altına dizilmiş oldu.

Şimdi, [ilk/antik dönem filozoflarına göre] dış dünyadaki varlıkların bütün anlamlarım içeren on lafız şunlardır: Cevher, nicelik (*kemmiyyet*), nitelik (*keyfiyyet*), görelilik (*izâfet*), mekân (*eyn*), zaman (*metâ*), konum/durum (*nasbe/vaz'*), sahiplik/iyelik (*mülk*), etki (*fiil*), edilgi (*infiâl*).

Bölüm

Kardeşim bil ki bu lafızlardan her biri dış dünyadaki şeylerden bir cinsin ismidir. Her cins birkaç türe, her tür de diğer türlere ayrılır. Böylece bölünme, daha sonra açıklayacağımız gibi fertlere varıncaya kadar devam eder.

Kardeşim bil ki filozoflar dış dünyadaki varlıkları (*mevcûdât*) incelediklerinde, düşündükleri ilk şey Zeyd, Amr ve Halit gibi fertler oldu, daha sonra ise gelmiş geçmiş insanlardan göremediklerinin tamamı hakkında düşündüler. Böylece, insanlık suretinin onların tamamını kapsadığının bilgisine ulaştılar. Onları birbirlerinden ayırt eden, örneğin [boylarının] uzunluğu ve kısalığı, [tenlerinin] siyahlığı ve beyazlığı, [gözlerinin] karalığı, maviliği ve elalığı, [burunlarının] basıklığı ve kıvrıklığı ve bunlara benzer nitelikler (*sıfat*) konusunda fikir ayrılığına düşseler dahi şöyle dediler: "Onların tamamı insandır." Ve varlık veren [mukavvim] suretleri bakımından aynı, arazları bakımından ise farklı olan fertlerin toplamı olduğu için de insanı tür diye isimlendirdiler. Ardından Zeyd'in merkebi, 'Amr'ın dişi eşeği ve Halit'in sıpası gibi başka fertleri düşündüler ve eşeklik suretinin onların tamamını kapsadığının bilgisine ulaştılar. Onu da aynı şekilde tür olarak adlandırdılar. Daha sonra Zeyd'in atı, 'Amr'ın beygiri ve Halit'in tayını düşündüler ve atlık suretinin onların tamamını kapsadığının bilgisine ulaştılar. Onu da aynı şekilde tür olarak adlandırdılar. Bu kıyasa göre, kendilerinden fayda sağlanan evcil hayvanlardan (*en'âm*), yırtıcı hayvanlardan, kuşlardan, su hayvanlarından ve karadaki binek hayvanlarından olan diğer hayvan fertlerinin oluşturduğu her bir topluluğu, [filozofların] tür ismi verdikleri tek bir [mukavvim] suret kapsamaktadır. Sonra [bu hayvan topluluklarının] tamamı hakkında tefekküre daldılar ve canlılığın onların tamamını kapsadığının bilgisine ulaşarak onları canlı (*hayvan*) diye adlandırdılar. Buna [*mukavvim*] suretleri bakımından farklı olan toplulukları içeren cins ismi verdiler ki bu topluluklar o cinsin türleridir. Sonra bitki ve ağaç türünden diğer fertleri incelediler. Büyüme/gelişme ve beslenmenin onların tamamını kapsadığının bilgisine ulaştılar. Onlara artan gelişen/büyüyen (*nâmî*) ismi vererek şöyle dediler: "O (*nâmî*) cinstir, canlılar (hayvan) ve bitkiler ise onun türleridir." Sonra taş, su, ateş, hava ve yıldızlar gibi başka şeyler hakkında düşündüler. Bütün bunların cisim olduklarının bilgisine ulaştılar ve cisme cins ismini verdiler. Cisim olması bakımından cismin hareket etmediğinin, akletmediğinin, duyumsamadığının ve hiçbir şey bilmediğinin bilgisine ulaştılar. Sonra onun hareketli ve edilgin olduğunu, yine ona şekil, suret, nakış ve renk verildiğini fark ettiler. Böylece cisimle birlikte, cisimlerdeki bu eylem ve etkileri ortaya çıkaran başka bir cevher bulunduğunun bilgisine ulaştılar. Ona ruhanî [cevher] adını verdiler. Ardından bunların tamamını bir tek lafızda birleştirdiler ki bu da 'cevher'dir. [Yani] cevher cins, ruhanî ve cismanî [cevherler] ise onun türleri oldu. [Aynı şekilde] cisim, altında bulunan büyüyen (*nâmî*) ve cansızın (*cemâd*) cinsi, onlar ise cismin türleridir; büyüyen, altında bulunan canlı (hayvan) ve bitkilerin cinsi, onlar ise bü-

yüyenin türleridir; canlı (hayvan), altında bulunan insanların, havada uçan kuşların, suda yüzen ve karada yürüyen [hayvanların], topraktaki sürüngenlerin cinsidir. Bunların tamamı canlının (hayvan) türleri, canlı (hayvan) da onların cinsidir.

İnsan türlerin türü, cevher de cinslerin cinsidir. Cisim, büyüyen (*nâmî*) ve canlı (*hayvân*) ise görelilik cinsinden birer türdürler. Zira bunlardan her biri, altında bulunanlara eklendiğinde onların cinsi adını alır; üstünde bulunanlara eklendiğindeyse onların türü diye isimlendirilir.

Bu, on kategoriden biri olan cevherin, onun kısımlarının, tür ve fertlerinin anlamlarına dair bir özettir. Cevherin tanımı (had) yoktur. Ancak onun alâmeti, kendi başına var olması (*kâim bi-nefsihi*) ve zıt arazlar alma kabiliyetine sahip olmasıdır.

[Filozoflar], kendisi için üç arşın, dört rıtl[2], beş mikyâl[3] ve benzerleri söylenen bir cevher düşündüklerinde, bunların tamamını birleştirip onları nicelik cinsi olarak adlandırdılar. Bunların tamamı cevherdeki arazlardır. Cevher olmayan ve kendisi için "ne kadar" denilemeyen -beyazlık, siyahlık, tatlılık, acılık, koku ve benzerleri gibi- diğer şeyleri düşündüklerinde ise bunların tamamını birleştirip nitelik cinsi şeklinde isimlendirdiler. Bu arazlar cevherin sıfatlarıdır. Cevher onlarla nitelenir ve onlarla var (*kâim*) olur. *Oluş ve Bozuluş* (*Risâletü'l-kevni ve'l-fesâd*) risâlesinde de açıkladığımız üzere bu [arazların] tamamı [cevher] için mütemmim (tamamlayıcı) suretlerdir.

Daha sonra [filozoflar], zatı itibariyle değişmeyen, ancak çeşitli şeylere göreliliğinden dolayı değişen tek bir şeyde çeşitli şeylerin vuku bulduğunu fark ettiler. Bunlara görelilik cinsi adını verdiler. Örneğin, bir adamın baba, oğul, kardeş, eş, komşu, dost, ortak ve benzeri isimlerle adlandırılması gibi. Bu isimler, ancak aralarında her hangi bir anlamda ortaklık bulunan iki şey için kullanılır. Söz konusu anlam o iki şeyin zatında değil, düşünenin (müfekkir) zihninde (nefs) var olur. [İlk/antik dönem filozofları bu anlamları] görelilik cinsi diye isimlendirdiler. *Ashâbu's-sıfât* (kelâmcılar) ise bu anlamları "hâl" olarak adlandırdı. Sonra [filozoflar], daha önce anlatılanlardan farklı anlamlar [içeren] üstünde, altında, burada ve benzeri isimler gibi diğer isimleri fark ettiler. Bunların tamamını birleştirdiler ve mekân cinsi olarak adlandırdılar. Ardından, anlattıklarımız dışında anlamlar [içeren] gün, ay, yıl, an, süre ve benzeri isimler gibi, diğer isimleri fark ettiler. Bunların tamamını birleştirerek zaman cinsi şeklinde adlandırdılar. Daha sonra öncekilerden farklı anlamlara [gelen], 'ayakta duran', 'oturan', 'uyuyan', 'eğilen', 'yaslanan', 'dayanan', 'yatan' ve bunlara benzer isimleri fark ettiler. Onların tamamını birleştirdiler ve konum (*nasbe*) cinsi, yani durum (*vaz'*) olarak adlandırdılar.

Sonra 'onun', 'onunla', 'ondan', 'ona ait', 'onda' ve buna benzer isimlerde dediğindeki gibi diğer isimleri fark ettiler. Onların tamamını birleştirdiler ve iyelik/sahiplik cinsi olarak adlandırdılar. Sonra 'dövdü', 'etti', 'yaptı' sözlerin ve benzeri lafızlar gibi, failin etkisine delâlet eden isimleri fark ettiler. Onların tamamını birleştirdiler ve etken cins olarak adlandırdılar. Sonra 'kesildi', 'kırıldı', 'gönderildi', 'taştı' ve bunlara benzer lafızlar gibi diğer isimleri fark ettiler. Onların tamamını birleştirdiler ve edilgen cins olarak adlandırdılar. Sonra şeylerin tamamını düşündüler ve anlattıklarımızın dışında kalan bir anlam bulamadılar. Onlar için şeylerin bütün anlamları on lafızda toplanmıştı, o kadar. Tıpkı tek sayıların dereceleri için on lafzı yeterli buldukları gibi.

---

2. 405 gr.'a denk gelen eski sıvı ölçü birimi.
3. Hububat ölçü birimi.

Kardeşim bil ki bu cinsler, mevcut cevher ve arazların tamamını bir arada toplamışlardır. [Aynı şekilde] geçmişte var olanları ve gelecekte var olacakları da. Hiç kimse, bu cinslerin ve onların ihtiva ettikleri türlerin ve fertlerin dışında bir şey vehmedemez.

Bil ki bu anlamlar bazen tek bir fertte bir araya gelirler. Örneğin Zeyd gibi: O bir cevherdir; kendisinde bir nicelik vardır, çünkü uzundur; kendisinde bir nitelik vardır, çünkü siyahtır; kendisinde bir görelilik vardır, çünkü oğuldur; bir mekân [vardır], çünkü bir mekândadır; bir zaman [vardır], çünkü bir zamanın içindedir; bir konum (nasbe) [vardır], çünkü ya ayakta duran ya da oturandır; bir iyelik/sahiplik [vardır], çünkü bir mal sahibidir; vurduğunda etkindir; vurulduğunda edilgindir.

On cins hakkında özet olarak anlattıklarımızı bitirdiğimize göre, şimdi de öğrenenlere, öğretim (*talim*) yollarından birine dair kılavuzluk etmesi için, [bu cinslerin] türlere bölünmesinin niteliğine ilişkin bazı kısımları anlatabiliriz. Zira öğretim yolları dört türlüdür: Bunlardan birincisi tanım (*had*) yoludur; ikincisi burhân (kesin kanıt) yoludur; üçüncüsü analiz (*tahlil*) yoludur; dördüncüsü bölme (*taksîm*) yoludur. [On cinsin bölündüğü türler] şunlardır: Cevher iki türlüdür: Cismanî ve ruhanî. Cismanî [cevher] iki türlüdür: Felekî ve doğal. Doğal [cismanî cevher] de iki türlüdür: Yalın (basit) ve bileşik (mürekkeb). Yalın [doğal cismanî cevher] dört türlüdür: Ateş, hava, su, toprak. Bileşik [doğal cismanî cevher] iki türlüdür: Cansız (cemâd) ve büyüyen (nâmî). Cansız (cemâd) olanlar madenlerdir. Büyüyenler ise iki türlüdürler: Bitkiler ve canlılar (hayvan). Bitkiler üç türlüdürler: (a) Ağaçlar gibi dikili olanlar, (b) ziraat [bitkileri] gibi tohumla yetiştirilenler, (c) yabani ot ve çimen gibi kendiliğinden çıkanlar. Canlılar (hayvan) da iki türlüdürler: (a) Nâtık (düşünen) olanlar, örneğin insan gibi; (b) ve nâtık olmayanlar. Nâtık olmayan [canlılar] üç türlüdürler: (a) Rahimde meydana gelenler, (b) yumurtada meydana gelenler, (c) suyun yüzeyinde yaşayan küçük canlılar [debîb]. Bu türlerden her birinin altında ve yine o türlerin de altında diğer türler bulunur. Ta ki fertlere varıncaya kadar.

Ruhanî cevhere gelince o iki kısma ayrılır: Madde (heyûlâ) ve suret (*form*). Suret iki türlüdür: (a) Nefis ve akıl gibi ayrık (mufârık) suretler, (b) şekiller ve renkler gibi ayrık olmayan (gayr-ı mufârık) suretler.

Nicelik iki türe ayrılır: Sürekli (*muttasıl*) ve süreksiz (*munfasıl*). Sürekli [nicelik] beş türlüdür: çizgi (hat), yüzey (sath), cisim, mekân ve zaman. Süreksiz [nicelik ise] iki türlüdür: Sayı (aded) ve hareket. Çizgi üç türlüdür: doğrusal (müstakim), döngüsel (mukavvis) ve eğimli (münhan). Yüzeyler üç türlüdür: Yalın (basit), kubbeli/kabarık ve basık. Cisme gelince onun kısımları daha önce anlatıldı. Mekân yedi türlüdür: Üst, alt, ön, arka, sağ, sol ve orta. Zaman üç [türlüdür]: Geçmiş, gelecek ve şimdiki (hâzır). Bunlardan her biri de dört türe ayrılır: Yıllar, aylar, günler ve saatler. Sayı iki türlüdür: Tek olanlar ve çift olanlar. [Yine sayılar] başka bir açıdan tam ve kesirlidirler. Başka bir açıdan ise birlere, onlara, yüzlere ve binlere [ayrılırlar]. Hareket altı türlüdür: Oluş (kevn), bozuluş (fesâd), artma, azalma, başkalaşma/değişim (teğayyur) ve yer değiştirme (nakil). Bu cinsin [yani niceliğin] özelliği eşitlik ve eşitsizliktir.

Nitelik iki türlüdür: Cismanî ve ruhanî. Cismanî [nitelikler] duyularla idrak edilenlerdir. Ruhanî [nitelikler ise] ilim/bilgi, kudret, şecaat ve inançlar (itikâdât) gibi akılla bilinenlerdir. Cismanî [nitelik] iki türlüdür: Tekil (müfred) ve bileşik (mürekkeb). Tekil [cismanî nitelikler] iki türlüdürler: (a) Sıcaklık ve soğukluk gibi etkin (fail) olanlar, (b) kuruluk ve yaşlık gibi

edilgin (münfail) olanlar. Bileşik [cismanî nitelikler] de iki türlüdürler: Kalıcı (mülâzim) olanlar ve geçici (müzâyil) olanlar. Kalıcı olanlar tıpkı tatlar, renkler, kokular, yine mavideki mavilik ve basık burundaki basıklık gibidir. Geçici olanlar ise ayakta durmak, oturmak, korkudan sararmak ve utanmaktan kızarmak gibidir.

Ruhanî nitelikler dört türlüdürler: Huylar (ahlâk), bilgiler (ulûm), düşünceler (*ârâ'*) ve eylemler (*a'mâl*). Bu cinsin [yani niteliğin] özelliği benzerlik (şebîh) ve aykırılıktır.

Görelilik iki türlüdür: Denk (nazîr) olanlar ve denk olmayanlar. Denk olanlar, kardeş, komşu ve dost gibi isimleri bakımından eşit/aynı olan görelilerdir. Denk olmayanlar ise baba ve oğul, köle ve efendi, neden (illet) ve nedenli (malûl), ilk ve son, yarım ve misil, küçük ve büyük gibi isimleri bakımından farklı olan görelilerdir. Bunların tamamı karşılıklı olarak görelidirler. Onların varlıktaki zatlarına gelince, [burada] iki cihet [söz konusu] olur. Birinci cihete göre [iki göreliden] biri diğerinden önce gelir: Babanın oğuldan ve nedenin (illet) nedenliden (malûl) [önce var olması] gibi. Diğer [cihete] göre ise mevcutlardan her ikisi görelilikten önce var olur: Köle-efendi, komşu ve dost gibi. Görelilik cinsi [kendilerine] izâfe edildiğinde, geriye kalan bütün cinsler zat bakımından değil, araz bakımından onun içine girerler. Bunun anlamı şudur: Cevher arazlarla nitelenir, arazlar da onun birer nitelikleridirler (sıfat). Yani sıfat mevsûf için bir niteliktir, mevsûf da bir sıfatla nitelenendir. Tıpkı babanın bir oğlun babası, oğlun da bir babanın oğlu olması gibi. Bu cinsin [yani göreliliğin] özelliği şudur: Göreli olan iki şeyden her biri diğerinin etrafında dönebilir ve [bu durumda birbirlerini] nefyetmezler. [Çünkü] bunlar karşılıklı olarak görelidirler. [Buraya kadar anlatılan] bu dört cinse [yani cevher, nicelik, nitelik ve göreliliğe] yalın (basit) cinsler denir.

Geriye kalan altı [cinse] gelince, onlara bileşik (mürekkeb) [cinsler] denir. Onlardan birincisi mekândır (eyn) ki o da cevherin mekânla bileşimidir. Cevherin zamanla bileşimi olan nicelik cinsinde de açıkladığımız gibi mekân yedi türlüdür. Zamanın türlerini nicelik cinsinde açıklamıştık. Konum, bir cevherin diğer bir cevherle bileşimidir. Örneğin yaslanan, yaslanılacak bir şeye yaslanandır; dayanan, dayanılacak bir şeye dayanandır. [Aynı şekilde] iyelik de bir cevherin diğer bir cevherle bileşimidir. İyelik iki türe ayrılır: İçsel (*dahilî*) ve dışsal (*haricî*). İçsel [iyelik] (a) ya bilgi/ilim, akıl ve kavrama (*hilm*) dedikleri şeyler gibi nefisle ilgili olur, (b) ya da hoşluk, güzellik, parlaklık dedikleri şeyler gibi cisimle ilgili olur. Dışsal [iyelik] de iki türlüdür: Canlılar (hayvan) ve cansızlar (cemâd). Örneğin hizmetkârlar, hayvanlar, para, gayrı menkul mallar ve ticarî eşyalar gibi. Etki cinsi iki türlüdür: (a) Ya yazmak, dikmek ve benzeri sanatlardaki gibi failin eseri, yapılan şeyde (masnû') [hareket bittikten sonra da] kalıcı olur, (b) ya da dans etmek ve şarkı söylemek gibi failin eseri kalıcı olmaz. Edilgin cinsi de iki türlüdür: (a) Ya *Pratik Sanatlar Risâlesi*'nde *(Risâletü'l-ameliyye)* açıkladığımız gibi cisimlerde olur (b) ya da *İlmî Sanatlar Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-ilmiyye)* açıkladığımız gibi nefislerde olur.

On cinsin anlatımını bitirdiğimize, yine onların türlere bölünmesinin niteliğini açıkladığımıza göre, burada muhakkak anlatılması gereken şeyleri anlatma ihtiyacı hissediyoruz. Şöyle ki bu şeyler birbirileriyle mütekâbil olduklarında, onların bu tekabülü ya söz bakımından ya da zatları bakımından olur. Sözdeki [tekabül], olumlama (*icâb*) ve olumsuzlamadır (*selb*). Olumlama, nitelenen (*mevsûf*) için bir niteliğin (*sıfat*) doğrulanmasıdır (*isbât*). Olumsuzlama ise nitelenenden (mevsûftan) bir niteliğin nefyedilmesidir. Bu tekabülün özelliği doğruluk ve yanlışlıktır. Şeylerin zatları bakımından [tekabüle] gelince bu üç türlüdür: Bi-

rincisi zıt şeylerdeki, ikincisi görelilik cinsinden olan şeylerdeki, üçüncüsü de varlık/sahiplik (*gınye*) ve yokluktaki (*âdem*) [tekabüldür]. Zıt [şeyler, mütekâbillerden] her birinin diğerini nefyettiği ve diğerinin etrafında dönmediği şeylerdir. Zıtlar iki türlüdürler: Ara deyimi bulunanlar (*zû-vasatin*) ve ara deyimi bulunmayanlar. Ara deyimi bulunanlara örnek, birbirilerinin zıttı olan ve aralarında kırmızılık, sarılık, yeşillik ve diğer renkler gibi ara deyimler bulunan aklık ve karalıktır. [Yine bunun başka bir] örneği tatlılık (*huluv*) ve acılıktır. Nitekim bunlar birbirilerinin zıttıdırlar ve aralarında ekşilik, tuzluluk, tatlılık (*'uzûbe*) ve diğerleri gibi başka tatlar vardır. Ara deyimi bulunmayanlar ise sağlık ve hastalık gibidir. Bu zıtların özelliklerinden biri şudur: [Mütekâbillerden] biri cisimde bulunduğunda diğeri de cisimde bulunur ve [mütekâbillerden] biri zihinde (nefis) bulunduğunda diğeri de zihinde (nefis) bulunur. Bir diğer özelliklerine göreyse, [mütekâbillerden] biri hangi algıyla idrak ediliyorsa diğeri de aynı algıyla idrak edilir. Örneğin, siyahlık ancak cisimde bulunur ve sadece görmekle idrak edilir. Beyazlığın hükmü de böyledir. Bilgi/ilim ancak nefiste/zihinde bulunur ve sadece akılla idrak edilir. Bilgisizliğin hükmü de böyledir. Görelilere gelince onlar birbirlerini nefyetmeyen iki mütekâbildirler ve daha önce açıkladığımız gibi [bu mütekâbillerden] her biri diğerinin etrafında döner. Varlık/sahiplik (gınye) ve yokluğa gelince bunlar, zıt ve görelinin her ikisiyle benzer [özellikler taşır]. Şöyle ki yokluk varlığa izâfe edilir, fakat varlık (gınye) yokluğa izâfe edilmez. Örneğin, 'görme körlüğü' denir, 'körlük görmesi' değil. Yine zıtlar bir arada bulunmadığı gibi, varlık ve yokluk da bir arada bulunmaz. Varlık cismanî olduğunda yokluk da cismanî olur, [varlık] ruhanî olduğunda yokluk da onun gibi ruhanî olur. Bir varlığın, ancak onun var olma zamanı gelmişse yokluğundan söz edilir. Örneğin, bir çocuk için, ancak dişlerinin çıkma zamanı gelmişse "o dişleri dökülendir" denebilir. [Aynı şekilde] bir fiilin, ancak uygulanması mümkünse yapılmadığından [söz edilir].

Bölüm: Şeylerin Ezeli (Kadim) Oluşunun Anlamına Dair

Bil ki şeylerden bazılarının diğerlerine nispetle önceliği (*tekaddüm*) beş cihetle olur. Bunlardan birincisi, zaman ve oluş (*kevn*) cihetiyledir; 'Musa İsa'dan öncedir' denilmesi gibi. İkincisi tabiatı (*doğa*) cihetiyledir; 'canlı (*hayvan*) insandan öncedir' denilmesi gibi. Üçüncüsü değer (*şeref*) cihetiyledir; 'Güneş Ay'dan öncedir' denmesi gibi. Dördüncüsü derece (mertebe) cihetiyledir; sayılar konusunda "beş altıdan öncedir" denilmesi gibi. Beşinci cihet, neden (illet) ve nedenli (malûl) [örneğindeki] gibi zat itibariyledir. Bir şey [başka] bir şeyde birkaç cihete göre bulunur: (a) Mekân içindeki şey (b) zaman içindeki şey (c) ve bir kabın (viâ') içindeki şey. [Örneğin] cevherdeki araz, arazdaki cevher, türdeki fert, cinsteki tür ve tersi. Yine seyislikteki seyis ve seyisteki seyislik, bütündeki parça, tümeldeki tikeller ve benzerleri gibi. Bir şeyin [başka] bir şeyle üç cihete göre bir arada bulunduğu söylenir: (a) Gölge ve ışıkta olduğu gibi zaman cihetiyle, (b) daha önce açıkladığımız iki görelideki gibi [görelilik cihetiyle], (c) ve tamamı tek bir cins altında bir araya gelen türler gibi.

Kardeşim! Bil ki, bu on lafzın ve onlara ait anlamların -bunlar da on cinstir ki şeylerin bütün anlamlarını; [bu cinslerden] her birinin altında bulunan türleri ve bu türlerin altındaki fertleri ihtiva ederler- durumu, içerisinde on ağacın bulunduğu bir bahçe gibidir. Her ağaçta birkaç [büyük] dal, her [büyük] dalda birkaç budanmış dal, her budanmış dalda birkaç yaprak, her yaprağın altında birkaç çiçek (*envâr*) ve meyve vardır. Her bir meyve de diğerlerindekilere benzemeyen tada, renge ve kokuya sahiptir. Bu on cinsin anlamlarını bilip

(arafe) onları kendi zatında tasavvur ettiği, onların yönetme (tasrif) sanatlarını (farklı yollardan anlatma sanatı/*fen*) ve ihtiva ettikleri farklı suretlere, çeşitli görünüm ve renklere sahip bilgileri (*malûmât*) derinden düşündüğü takdirdeyse bir nefsin durumu, o bahçenin kapısını açmış, orada bulunan renkleri ve çiçekleri incelemiş, o çiçeklerin kokularından koklamış, o meyvelerden yemiş, o tatlardan tatmış ve o bahçenin ürünlerinden faydalanmış bahçe sahibinin durumu gibi olur.

Kardeşim, ilimlerin ve eğitim (âdâb) sanatlarının peşinde olmaya çalış! İlimler nefislerin bahçeleri, bu bahçelerin türlü anlamları ve faydaları ise meyvelerın renkleridir. Onların faydası ise meyvelerin renkleridir. Tatlar bedenin gıdası olduğu gibi ilimler de nefsin gıdasıdırlar. [Nefsin] canlılığı, yaşamının lezzeti, neşesi ve *Ahiret Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-meâd*) açıkladığımız gibi bedenden ayrıldıktan sonraki mutluluğu [ilimlerle] olur.

Ey iyilik sever ve şefkatli kardeşim! Allah seni ve hangi beldede olurlarsa olsunlar bütün kardeşlerimizi isabette ve kemalde başarılı kılsın!

Felsefî mantık hakkındaki on birinci risâle tamamlandı.

Gerçek övgü âlemlerin rabbi olan Allah'adır. O'nun elçisi Muhammed'e ve bütün ailesine salât ü [selâm] olsun.

Matematik Kısmının On İkinci risâlesi: İbâre'nin (Peri Hermenias[1]) Anlamı Üzerine Bu, Mantıkla İlgili Üçüncü Risâledir[2]

1. Peri Hermenias, Aristo'nun aynı adlı kitabına göndermedir. "Yorum üzerine" olan bu çalışma, daha çok İbâre adıyla anılır. (y.h.n.)
2. Çeviri: Elmin Aliyev.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

Mantıkçı filozofların "on kategori" diye isimlendirdikleri on lafzın anlatımını tamamladık. Onlardan her birinin içerdiği anlam cinsinin niceliğini de anlattık. Bunlar maddeden (*heyûla*) ayıklanmış suretlerdir. İnsani nefislerin düşüncelerinde (*efkâr*) tasvir edilen resimlerinin örnekleri *Kategoriler Risâlesi*'nde [verilmiştir]. Yine ondan önce, başka bir bölümde, filozofların kendi sözlerinde (*ekâvîl*) kullandıkları altı lafzı anlatmıştık. Ondan önceki bir diğer bölümde ise tek tek harflerin bir araya getirilmeleri halinde lafızlara; lafızların, anlamları içermeleri halinde kalıplara (*simât*); peş peşe gelmesiyle de bu kalıpların anlamlı bir söze (*kelâm/cümle*) dönüştüğünü anlatmıştık. Bu bölümde söyleyeceklerimiz ise şunlardır:

Bütün sözler üç türlü [kalıplardan oluşurlar]: (a) Dış dünyadaki varlıklara (*a'yân*) delâlet eden kalıplar. Mantıkçılar ve dilbilimciler bunları "isim" olarak adlandırırlar. (b) Dış dünyadaki varlıklardan bir kısmının diğerleri üzerindeki etkilerine delâlet eden kalıplar. Mantıkçılar bunları "kelime" (*fiil*) olarak adlandırırlar. (c) Konuşanlar için, anlamları birbirine -isimleri fiillere ve fiilleri isimlere- bağlayan araçlar olarak anlamlara delâlet eden kalıplar. Bunları dilbilimciler "harf", mantıkçılarsa "bağ" (*ribât*) diye isimlendirirler.

Anlamı, zamansız olarak gösteren bütün lafızlara isim denir. Kullandığın "Zeyd", "Amr", "taş", "tahta" ve benzeri lafızlar gibi. Fiil ise "dövdü/dövüyor", "akletti/aklediyor" örneklerinde olduğu gibi, anlama belli bir zamanda delâlet eden bütün lafızlardır. Harflere, örneğin "-dan/-den", "-da/-de", "-a/-e" türünden lafızlara gelince, onların açıklamaları dilbilim kitaplarında zikredilmiştir. Kısacası felsefî mantığı incelemek (*nazar*) isteyenlerin öncelikle dilbilim eğitimi almaları gerekmektedir.

Kardeşim! Bil ki, kelimeler ve isimler belli bir uyum içinde oldukları zaman sözlere dönüşürler. Sözler iki türlüdürler: (a) Kendilerinde doğruluk ve yanlışlığın vuku bulduğu sözler (b) ve kendilerinde ne doğruluğun ne de yanlışlığın vuku bulduğu sözler ki bunlar da dört kısma ayrılırlar: Emir, soru, ünlem ve temenni. Kendilerinde doğruluk ve yanlışlığın vaki olduğu [sözlere] haber denir. Haber, niteleyenin nitelenene uygun olduğu ve olmadığı haberler olmak üzere iki türlüdür. "Ateş sıcaktır" ve "[ateş] sıcak değildir" sözlerin gibi. Burada "[ateş] sıcak değildir" sözün bir olumsuzlamadır. Olumlama (*icab*) ya doğru ya da yanlış olur. Aynı

şekilde olumsuzlama (*selb*) da böyledir. Şöyle ki "ateş sıcaktır" dediğinde [olumlama] doğru, "[ateş] soğuktur" dediğindeyse yanlıştır. Yine [olumsuzlama] da "ateş soğuk değildir" dediğinde doğru, "[ateş] sıcak değildir" dediğindeyse yanlıştır. Böylece sana, olumlama ve olumsuzlamanın nasıl olup da bazen doğru bazen de yanlış olduğu açıklanmış oldu.

Bil ki, olumlama ve olumsuzlama, kimi zaman kesin kimi zaman da şartlı ve istisnaî (seçmeli) hükümler olurlar. Kesin olumlamanın örneği "güneş yerin üst tarafındadır ve gündüzdür" sözün, şartlı [olumlamanın] örneği ise "güneş yerin üst tarafındadır ise gündüzdür" sözündür. Olumsuzlamanın hükmü de aynıdır. "Güneş yerin üst tarafında değildir ve gündüz değildir" [sözün kesin olumsuzlama] için, "güneş yerin üst tarafında değil ise gündüz değildir" sözün de şartlı ve istisnaî [olumsuzlama] için bir örnektir.

Bil ki hüküm iki türlüdür: Kendisinde doğruluk ve yanlışlığın (a) bazen açık (zahir) olduğu (b) ve bazen de gizli (*hafî*) kaldığı [hükümler]. Bu demektir ki, bir kimsenin sözü, tevil ihtimali taşıdığında ihtiva ettiği doğruluk ve yanlışlık açığa çıkmamış olur; tevil ihtimali taşımadığındaysa ihtiva ettiği doğruluk ve yanlışlık açık olur.

Bil ki bir söz, niceliği belirli (*mahsûr*) olduğunda tevil ihtimali taşımaz. Niceliği belirli sözler, kendisinde nicelik lafızlarının (*sûr*[3]) bulunduğu sözlerdir. Sözlerdeki nicelik lafızları iki türe ayrılırlar: Tümel (*küllî*) ve tikel (*cüz'î*). Tümel nicelik lafzının örneği "bütün insanlar hayvandır" şeklindeki sözündür. İçerisinde tümel nicelik lafzı bulunduğu için de bu [söz] doğru, açık ve seçiktir. "Hiçbir insan canlı değildir" diyen bir kimsenin sözü ise açık ve seçik bir yanlışa örnektir. Bunun açık bir yanlış olması tümel nicelik lafzı içerdiği içindir. Tikel nicelik lafızlarına gelince, bunların örneği "bazı insanlar yazandır" ve "bazı insanlar yazan değildir" sözlerindeki gibidir. Bu iki [sözdeki] doğruluk açık ve seçiktir, zira her ikisi de tikel nicelik lafzı içerir. Niceliği belirli olmayan (*gayr-ı mahsûr*) sözlere gelince; bunlar, içerisinde nicelik lafızları bulunmayan sözlerdir. Bunlar iki türlüdürler: Niceliği belirsiz (*mühmel / anlamsız*) sözler ve tekil (*mahsûs*) sözler. Senin, "İnsan yazandır" ve "insan yazan değildir" gibi sözlerin niceliği belirsiz sözlere örnektir; bunlardaki doğruluk ve yanlışlık açıklanmamıştır. Zira bu türden [sözleri] söyleyen bir kimse, 'insanların [sadece] bir kısmını kastettim' diyemez. "Zeyd yazandır" ve "Zeyd yazan değildir" gibi tekil sözlere gelince, onlarda da doğruluk ve yanlışlık açıkça belirtilmemiştir. Zira [bunu söyleyen bir kimsenin ben aslında] 'falanca Zeyd'i kastettim' demesi mümkündür. Şimdi, bir kimsenin sözlerinde, tavsif ettiğimiz biçimde tümel nicelik lafzı bulunursa doğruluk açıklanmış olur. Zira onun, 'hükmün olumladığından başka bir şeyi kastettim' demesi olanaksızdır.

Bil ki, dinleyen kimse konuşanı, onun sözlerinin olumladığı şeyle yükümlü tutmalı ve kendisinden bunları istemelidir, yoksa aklından geçenleri (*zamîr*) değil. Zira kalplerdekini ancak Yüce Allah bilir. Bu örnekle de, nicelik lafızlarıyla belirlenmediği zaman bir sözdeki (kelâm) doğruluk ve yanlışlığın açık bir şekilde ortaya koyulamayacağı açıklanmış oldu.

Bil ki nicelik lafızları, nitelenenin [nicelik bakımından] özelliklerini (sıfât) belirler. Fakat nitelenenin, bilinen ve tarif edilmiş sıfatlarla belirlenmiş olmasına da ihtiyaç vardır. Bunun anlamı şudur: Nitelenen (mevsûf), [ifade edildiği] her hangi bir isimle tarif edilmediği takdirde, sözde kendisiyle ilgili doğruluk ve yanlışlık açıklanmamış olur. Örneğin, "insan canlı (hayvan) olmayandır", "Zeyd yazan olmayandır" ve "canlı (hayvan) olmayanlar ölü cevher-

---

3. Mantıkçılara göre "sûr", önermedeki mevzunun fertlerine delâlet eden lafızdır. Mesela, "bütün insanlar canlıdır" ve "bazı canlılar insandır" örneğindeki "kül", "ba'z" lafızları gibi. (ç.n.)

lerdir" sözlerindeki gibi. Bu ve benzeri lafızlar, tarif edilmemiş (belirsiz) varlıklara [işaret eden], hatta istisna edilen şey dışındaki her şey için ortak anlamlı (*müşterek*) kullanılan kalıplardır.

Kardeşim! Bil ki, olumlama ve olumsuzlama hem lafız hem de anlam [açısından] çelişik (*mütenâkız*) iki hükümdür. Bunlar doğruluk ve yanlışlık konusunda aynı nitelikte, aynı zamanda, aynı kiplikte (*cihet*) ve aynı görelilikte birbiriyle birleşmezler. Çünkü [olumsuzlama], kendisine olumladığın şeyle, yine kendisine olumladığın yön, zaman ve cihet itibariyle olumlanan şeyin ortadan kaldırılmasıdır. Bu şartlardan biri bulunmadığındaysa [olumlama ve olumsuzlamanın] doğruluk ve yanlışlık konusunda birleşmeleri mümkündür. Bunun örneği, "bazı insanlar yazandır ve bazı insanlar yazan değildir" demendir. Çocukken insan bilkuvve (potansiyel) yazandır, bilfiil ise yazan değildir. Buna, "Âdem su ile balçık arasındayken ben peygamberdim" sözüyle [Muhammed] aleyhisselâm da işaret etmiş ve "bilfiil değil, bilkuvve peygamberdim" sözünü kastetmiştir. [Yine] yetişkin bir adam bir şeyi bilendir, başka bir şeyi ise bilen değildir; Ramazan ayında gündüz oruçludur, gece ise oruçlu değildir; kendisinden küçük olana göre büyüktür, kendisinden büyük olana göre ise büyük değildir. [Başka bir örnek]: Köpek (*kelb*) hareket ediyor değildir. Zira "kelb" eşanlamlı (müşterek) bir isimdir ve yine "hareket eder" ifadesi, kendisinde altı tür hareketin[4] vuku bulduğu bir isimdir.

Kardeşim! Bil ki, sözde nitelenen (*mevsûf*) hakkında her hangi bir nitelikle (*sıfat*) hüküm verildiğinde, "Zeyd yazandır" sözüne benzer bu sıfat ikili önerme (kazıyye) olarak adlandırılır. Zira onun 'yazan' ve 'yazan olmayan' olması mümkündür. Haberlerden birini kaldırdığındaysa bu, kesin (*câzim*) söz ve kesin önerme olur. Kendisine üç zamandan biri iliştirildiğinde bu önermeye üçlü önerme denir. Örneğin, "Zeyd dün yazdı" veya "yarın yazacaktır" ya da "Zeyd bugün yazandır" sözlerindeki gibi. Üçlü önermelerden birine üç unsurdan -ki bunlar mümkün, imkânsız (mümteni') ve zorunludur (vacib)- her hangi birini eklediğindeyse buna dörtlü [önerme] denir: "Bu çocuğun bir gün kuvvetli bir adam olması mümkündür", "[bu çocuğun] bir gün bin rıtl [ağırlık] kaldırması imkânsızdır" ve "[bu çocuğun] bir gün ölmesi zorunludur" demen gibi.

Bil ki, olumlama ve olumsuzlama iki türlüdür: Tümel (*küllî*) ve tikel (*cüz'î*). Tümel olumlunun örneği "bütün ateşler yakıcıdır" sözün, [*tümel*] olumsuzun örneği ise "hiçbir ateş yakıcı değildir" sözündür. Mukabil oldukları zaman bunlara büyük zıtlar (*ezdâdün kübrâ*) denir. Yine tikel olumluya örnek "bazı insanlar yazandır" sözüdür ve bunun olumsuzu "bazı insanlar yazan değildir" [şeklindedir]. Mukabil oldukları zaman bunlara küçük zıtlar (*ezdâdün suğrâ*) denir. İki olumlu ya da olumsuz önerme mukabil olursa bunlar ardışık (*mutetâli*) önermeler olarak adlandırılır. Örneğin, "bazı insanlar hayvandır, hatta bütün insanlar hayvandır" ve "bazı insanlar uçuyor değildir, hatta bütün insanlar uçuyor değildir" sözlerin gibi. Uyumlu (*mütelâim*) önermeler ise anlam yönünden aynı ve lafız yönünden farklı önermelerdir. Bunun örneği şudur: "Bütün ateşler sıcaktır" ve "hiçbir ateş soğuk değildir; "bazı insanlar yazandır" ve "bazı insanlar ümmi değildir."

Bil ki [önermedeki] sıfata yüklem (*mahmûl*), mevsûfa ise onun yüklendiği konu (*mevzû*) denir. Konu (mevsûf) çok, yüklem (sıfat) tek olduğunda önerme birden çok olur. Örneğin şu sözün gibi: "Zeyd yazandır, Halit yazandır ve Amr yazandır." Yüklem çok, konu tek olduğunda "Zeyd yazandır, demircidir ve marangozdur" sözündeki gibi önerme yine birden çok olur.

4. Öne, arkaya, yukarıya, aşağıya, sağa ve sola. (ç.n.)

Yüklem lafız açısından çok ve anlam açısından tek olduğunda önerme tek olur. Şu sözün gibi: "Zeyd anlayandır, kavrayandır, bilendir."

Bil ki, önermeler bazen olumlama ve olumsuzlama, bazen de tümellik ve tikellik bakımından farklılaşırlar. Olumlama ve olumsuzlama bakımından farklılık nitelik (*keyfiyyet*); tümellik ve tikellik bakımından farklılık ise nicelik (*kemmiyyet*) şeklinde isimlendirilir. Nitelik ve nicelik bakımından farklı olan önermeler çelişik (*mütenâkız*), [sadece] nitelik bakımından farklı olan önermeler ise zıt (*mütezâd*) önermeler olarak adlandırılırlar. Çelişik önermeler zıt önermelere nispetle daha inatçıdırlar. Zıt önermelere örnek şöyle demendir: "Bütün insanlar yazandır" ve "bütün insanlar yazan değildir." Çelişik önermeler ise "bütün insanlar yazandır" ve "her insan yazan değildir" sözün gibidir.

Bil ki var olmak (*kevn*) bakımından zorunlu (*vâcib*) olan, doğal olarak mümkünden daha önce gelir ve mümkün de imkânsızı (*mümteni'*) önceler. Zira var olmak (*kevn*) bakımından zorunlu olan [var] olmadığı takdirde mümkün, mümkün olmadığı takdirdeyse imkânsız bilinemezdi.

Ey kardeşim! Allah seni ve bizi katından bir ruh ile desteklesin! Bil ki, bütün önermeler -ister tümel ister tikel, ister olumlu isterse de olumsuz olsunlar- iki tanımdan (*had*) oluşurlar. Onlardan biri konu (*mevzû*), diğeri yüklemdir (*mahmûl*). Örneğin, "ateş sıcaktır" sözündeki ateş konu, sıcaklık da yüklemdir.

Bil ki, konu yükleme ve yüklem de konuya dönüştürülebilir. Bunun örneği önce "ateş sıcaktır", ardından ise "sıcak ateştir" denilmesi gibidir. Bu da önerme döndürmesi (*'aks*) olarak adlandırılır.

Bil ki, bir önerme (a) bazen döndürme öncesinde doğru, döndürme sonrasında ise yanlış olur. Şu sözün gibi: "Bütün insanlar canlıdır (hayvan)" ve "bütün canlılar (hayvan) insandır."[5] (b) Bazen hem döndürme öncesinde hem de döndürme sonrasında doğru olur. "Bütün insanlar gülendir" ve "bütün gülenler insandır" sözün gibi. (c) Bazen de, "bütün insanlar uçandır" ve "bütün uçanlar insandır" sözün gibi, her iki durumda yanlış olur.

Peri Hermenias Risâlesi (*Risâletü Bârâmânyâs*) burada tamamlandı. Bir sonraki risâle *Birinci Analitikler*/Analotika'dır (*Risâletü ânâlutikâ el-ûlâ*).

Gerçek övgü âlemlerin Rabbi Allah'adır. Dua ve selâm Allah'ın elçisi Muhammed'e, onun pak ve temiz ailesine olsun.

5. Örnekteki önermeler orijinal metinde "bütün canlılar insandır" ve "bütün insanlar canlıdır" şeklinde sıralanmıştır. Oysaki bu, döndürme öncesinde doğru sonrasında ise yanlış bir önermeye değil, tam tersi döndürme öncesinde yanlış sonrasında ise doğru olan bir önermeye örnektir. (ç.n.)

Matematik Kısmının On Üçüncü risâlesi: Birinci Analitikler'in Anlamı Üzerine[1]

1. Çeviri: Elmin Aliyev.

Bölüm: Birinci Analitikler (Kıyas) Hakkında

Kardeşim bil ki her hangi iki önerme (*kaziyye*) bir araya getirilir ve kendilerinden zorunlu olarak başka bir hüküm çıkarsa, bu önermeler "öncül" (*mukaddime*), söz konusu hüküm ise "sonuç" (*netice*) adını alır. Örneğin, "bütün insanlar canlıdır (hayvan) ve bütün canlılar büyüyendir (nâmî)" denildiğinde bu iki [öncülden] "bütün insanlar büyüyendir" sonucu çıkar.

Bil ki, iki öncül, ancak tek bir terimde (*had*) ortak olduklarında birliktelik (*iktirân*) oluştururlar. Diğer iki, [büyük ve küçük] terimde ise [bu öncüller] birbirlerinden ayrılırlar. Bu [ortak] terim (a) ya [öncüllerden] birinde konu (*mevzû*), diğerinde yüklem (*mahmûl*) olur; (b) ya her ikisinde yüklem olur; (c) ya da her ikisinde konu olur. [Ortak terim, öncüllerden] birinde konu, diğerinde yüklem olursa buna "birinci şekil" adı verilir. Örneğin "bütün insanlar canlıdır ve bütün canlılar hareketlidir" demen gibi. Buradaki "canlı", birincisinde yüklem, diğerinde ise konu olmak üzere her iki öncülde bulunan ortak terimdir (*el-haddü'l-müşterek*). [Ortak terim, öncüllerden] her ikisinde yüklem olursa buna "ikinci şekil" adı verilir. Bunun örneği, "bütün insanlar canlıdır ve bütün kuşlar canlıdır" sözündür. Burada ortak terim olan "canlı" her iki [öncülde de] yüklemdir. [Ortak terim, öncüllerden her] ikisinde konu olursa buna "üçüncü şekil" adı verilir. Tıpkı "bütün insanlar canlıdır ve bütün insanlar gülendir" sözündeki gibi.

Kardeşim! Bil ki bu öncüller, [yukarıda anlatılan] şartlar üzerine bir birliktelik (*iktirân*) oluşturur ve kendileriyle her hangi bir hüküm çıkarımı yapılırsa (*istihrâc*), bu şeklin bütünü "syllogismos", yani sonuç veren (*müntic*) kıyas diye isimlendirilir.

Kardeşim! Bil ki, öncüllerden bir kısmı sonuç veren, bir kısmı da sonuç vermeyendir (*gayr-ı müntic*). Sonuç verenleri yukarıda anlattık. Sonuç vermeyen [öncüller] ise ortak terimi bulunmayanlardır: "Bütün insanlar canlıdır ve bütün taşlar serttir" sözün gibi. Bu iki öncül, doğru olsalar dahi her hangi bir sonuç doğurmazlar. Zira ortak terimleri yoktur.

Kardeşim! Bil ki, aralarında birleşmenin (*izdivâc*) vuku bulması için öncüllerde ortak terime ihtiyaç duyulur. Birleşmeden istenen şey de, öncülleri arzetmenin amacı olan sonucun çıkarılmasıdır. Tıpkı eril ve dişil canlıları çiftleştirmedeki amacın kendilerine benzer yavru-

lar vermeleri olduğu gibi. Öncüllerin hükmü de böyledir. Onların birlikteliği (*iktirân*), akıl için açık (*zâhir*) olmayan şey hakkında kendilerinden hüküm çıkarılması içindir. Bu nedenle öncüllerin birlikteliğine ihtiyaç vardır.

Kardeşim! Bil ki, her çiftleştirme (sonucunda) doğum gerçekleşmediği gibi, (öncüllerin) her birlikteliği (*iktirân*) de sonuç vermez. Bunun anlamı şudur: "Bütün insanlar canlıdır ve bütün kuşlar canlıdır" denildiğinde, [canlı] teriminde ortak olmalarına rağmen bu iki öncülün birlikteliğinden bir sonuç çıkmaz. Zira onlar ikinci şekilden [öncüllerdir.] Aynı şekilde, "hiçbir insan uçan değildir ve hiçbir insan taş değildir" denildiğinde, [insan teriminde] ortak olmalarına rağmen bu iki öncülün birlikteliğinden de bir sonuç çıkmaz. Zira onlar üçüncü şekilden [öncüllerdir.] Mantık kitaplarında ayrıntılı biçimde açıklandığı üzere, birinci şekille birlikte değerlendirilmediğinde bu iki şeklin sonuçları güvenilir değildir.

Kardeşim! Bil ki, tamamı sonuç veren birinci şekilden öncüller, tümel (*küllî*) veya tikel (*cüzî*), olumsuz (*selb*) veya olumlu (*îcâb*) olurlar. Örneğin, "bütün insanlar canlıdır" (tümel olumlu doğru) ve "bütün canlılar hareketlidir" (tümel olumlu doğru) öncülleri, "bütün insanlar hareketlidir" (tümel olumlu doğru) sonucunu verirler. "Hiçbir insan taş değildir" (tümel olumsuz doğru) ve "hiçbir taş uçan değildir" (tümel olumsuz doğru) [öncülleri] söylediğinde ise bunlardan, "hiçbir insan uçan değildir" (tümel olumsuz doğru) sonucu çıkar. Yine, "bazı insanlar yazandır" (tikel olumlu doğru) ve "bazı yazanlar hesap yapandır" (tikel olumlu doğru) [öncüllerinden] "bazı insanlar hesap yapandır" (tikel olumlu doğru) sonucu çıkar. "Bazı insanlar yazan değildir" (tikel olumsuz doğru) ve "bazı yazanlar hesap yapan değildir" (tikel olumsuz doğru) öncüllerinden ise "bazı insanlar hesap yapan değildir" (tikel olumsuz doğru) sonucu çıkar. Bu şekli ve öncüllerini korumanın; onların kıyaslardaki kullanımını ve kendilerinden sonuç çıkarılmasının niteliğini bilmenin; yine bu konuda dalgınlık (*sehv*) ve yanılgıdan (*galat*) sakınmanın gerekli olduğu böylece açıklanmış oldu. Zira diğer ölçü (*mevâzîn*) ve ölçütlerde (*kıyâsât*) olduğu gibi bu öncüllerin de içerisine ârızî âfetler girebilir. Bu ise ya onları kullananların bir kasıt gütmeleri ya da dalgınlıklarıyla olur. Şöyle ki bazen öncüller doğru, sonuçları yanlış olur; bazen öncüller yanlış, sonuçları doğru olur; bazen de öncüllerin ve sonucun ya tamamı yanlış ya da tamamı doğru olur.

Kardeşim! Bil ki, bu kısımda muğâlatanın (*yanıltma*) yerini araştırarak incelemek ve ondan sakınmak gerekiyor. Zira mantıkî kıyası geçersiz kılmak (*ibtâl*) isteyenler bu konu üzerinden yürümüşlerdir. Bunun nedeni şudur: Aristoteles'in, "Kıyas Kitabı"nı yazarak içerisine hata ve sürçmenin (*zelel*) girmediği doğru/sağlam (*sahih*) kıyası açıkladığı; onun, sözlerdeki yanlışlık ve doğruluğun, görüşlerdeki hata ve isabetin, inançlardaki batıl ve hakikatin, fiillerdeki iyilik ve kötülüğün ayırt edildiği bir ölçü (*mîzân*) olduğunu anlattığı dönemde [bu ölçüye] rağbet ederek öğrenenlerin sayısı arttı ve onlar "cedel" kitaplarından geriye kalanları terk ettiler. Kendilerine gerçeği (*hak*) gösteren ölçüye başvurdukları için aralarındaki ihtilaf son buldu; [bu ölçüye] güvendiler ve ondan başkasının geçerli olmadığından kesinlikle emin oldular. Tıpkı bir şeyin ağırlığı konusunda ihtilafa düşen ve ölçüyle tarttıklarında bu ağırlığı kesin bir şekilde (yakinen) bilen bir topluluk gibi. Böylece ona (kıyasa) başvurup cedel ve tartışmayı bıraktılar. Aralarındaki ihtilaf son bulduğunda, hemcinslerinden filozofluk taslayan (*mütefelsif*) bir grup onu (Aristoteles'i) kıskandı bu ölçüyü şu yolla geçersiz kılmak istedi. Bu da, (a) sonuçları yanlış olan doğru öncüller (b) sonuçları doğru olan yanlış öncüller (c) ve sonuçları yanlış olan yanlış öncüller getirmeleri ve Aristoteles'in öğrencilerine, üstadlarını

kötü göstermek ve ondan vazgeçirmek için bunlarla karşı çıkmalarıydı. Örneğin şunun gibi: "Hiçbir insan taş değildir" (olumsuz doğru) ve "hiçbir taş canlı değildir" (olumsuz doğru) [öncüllerinden] "hiçbir insan canlı değildir" (olumsuz yanlış) sonucu çıkar. Diğer bir örnek: "Bütün insanlar uçandır" (olumlu yanlış) ve "bütün kuşlar düşünendir" (olumlu yanlış) [öncüllerinden] "bütün insanlar düşünendir" (olumlu doğru) sonucu çıkar. Aynı şekilde, "bütün insanlar uçandır" (olumlu yanlış) ve "bütün uçanlar taştır" (olumlu yanlış) [öncüllerinden] "bütün insanlar taştır" (olumlu yanlış) ve "bütün insanlar canlıdır" (olumlu doğru) sonucu çıkar.

Kardeşim bil ki bu gibi mugâlatalar, [kıyas] sanatına iki bakımdan girerler: (a) Birincisi, uğraşan kimsenin, kıyas sanatı konusunda ya bilgisiz olması ya da [bilgisinin] yetersiz olmasıdır. Böylece mugâlata yapar, fakat bunun nereden, nasıl ve niçin olduğunu bilmez. Tıpkı hesap bilmediği halde hesap yapan ya da ölçü (*vezn*) ve ölçeğin (*keyl*) niteliğini bilmediği halde tartan veya ölçen kimsenin yanıltması gibi. (b) İkincisi ise [bir kimsenin kıyas] sanatını bildiği halde, bir amaçtan dolayı kasıtlı olarak ve inatla [mugâlataya] yönelmesidir. Tıpkı hesap yapan, tartan ve ölçen bir kimsenin aldatmaya, sahtekârlığa ve hileye başvurması gibi. İşte [söz konusu] topluluğun ortaya attığı bu mugâlatadan dolayı Aristoteles kendi öğrencilerine, yedi koşulda, ister tümel isterse de tikel olsunlar iki olumsuz, iki niceliği belirsiz (*mühmel*), tikel ve tekil (*hâss*) öncüllerden -o topluluğun mugâlata yapmak için getirdiği öncüller bunlardan olduğu için- kesinlikle burhânî kıyas kullanmamalarını, tam tersi bu topluluk tarafından anlatımı ihmal edilen, sonuçları doğru (*sıdk*) olan doğru öncüller kullanmakla yetinmelerini tavsiye etti. Her maddede; döndürmeden önce ve sonra olsun her zamanda kendileri ve sonuçları (netice) doğru (sıdk) olan öncüllere (mukaddime) gelince, bunların tamamı "İkinci Analitikler"de açıklanmıştır.

Bölüm: Mantıkî Kıyasların Tasnifini Gerektiren Nedenin (İllet) Açıklanması

Kardeşim! Bil ki, ilk (antik) dönem filozofları ilimlerin altındaki sanatları (*fen*) inceleyerek onlara hâkim olduklarında ve hayret verici sanatların çıkarımını (*istihrâc*) yaparak onlarda ustalaştıklarında, her ilim ve sanat için, kendisinden türlerinin doğduğu bir asıl çıkarımı (*istinbat*) da yaptılar. Onun için, [ilim ve sanatların] uzantılarının (*furû'*) kendisiyle bilindiği bir ölçüt (*kıyâs*), [yine ilim ve sanatlardan] fazla, eksik ve düzgün (*müstevî*) olanların kendisiyle açıklandığı bir ölçü (*mizan*) vazettiler. Örneğin, şiirin ölçüsü olan aruz sanatıyla beyitlerden sağlam (sahih) ve zihaflı olanlar; irabın ölçüsü olan dilbilim (*nahiv/sentax*) sanatıyla konuşmadaki (kelâm) yanlış ve doğru kullanımlar bilinir. Aynı şekilde usturlab, Astronomide vakitlerin bilindiği bir ölçüdür; cetvel, pergel ve gönye ise pek çok sanatta kullanılan yamukluk (*i'vicâc*) ve düzlüğün (*istivâ*) ayırt edildiği ölçülerdir. Tıpkı, tüccarlar arasındaki muamelelerde alış verişle ilgili fazla, eksik ve düzgün eşit olanların bilindiği ölçüler olan mikyal, arşın, şahin ve kantar, yine icra ve yönetim erbâbının kullandıkları bir ölçü olan hesap gibi.

Kardeşim! Bil ki, bu ölçüt (*mekâyîs*) ve ölçüler (*mevâzîn*) insanlar arasındaki hâkimlerdir. Şanı yüce olan Yaratıcı Tanrı onları kendi yarattıkları arasında, insanların ihtilaf ettiği, varsayım ve tahminlerle hükmedilen şeyler konusunda hakikatle hüküm veren yargıç (kadı) ve âdil kimseler (*udûl*) mevkiine atamıştır. Böylece [insanlar] ölçü, mikyal ve ölçütlere başvurduklarında bu [ölçüler] onların arasında hakikatle hükmeder; karar verilir, sonuca varılır ve hulf (*çelişki*) ortadan kalkar. Mantıkçı filozoflar âlimlerin, sözler konusundaki; yine bilinen-

ler (malûmât) hakkında varsayım ve tahminler üzerinden yanlış vehimlerle verilen hükümler konusundaki ihtilaflarını; bunlara dair tartışmalarını; onlardan bir kısmının diğerlerini yalanladığını ve her birinin kendisinin haklı olduğuna, muhalifinin ise saçmaladığına ilişkin iddialarını gördüklerinde/düşündüklerinde, onlar için hükmünü kabul edecekleri insan evladından bir yargıç (kadı) bulamadılar. Zira bu yargıç da muhalif taraflardan biri olacaktı. Böylece, isabetli bir görüş (*re'y*) ve derin bir hikmet olarak, akıllarının doğası (*kariha*) ile düzgün bir ölçü ve sağlam (sahih) bir ölçüt çıkarımı yapmayı düşündüler. Ki [bu ölçü âlimlerin] arasında, ihtilaf ettikleri şey konusunda, kendisinde dengesizlik (*halel*) bulunmayan bir yargıç olsun; ona başvurduklarında kimseye müsamaha göstermeden hakikatle karar versin ve adaletle hükmetsin. İşte bu, sayısal (*adedî*) burhâna benzer geometrik (hendesî) burhânın dengi olan ve *mantıkî burhân* adı verilen kıyastır.

Bölüm: Mantıkî Kıyas Hakkında

Bil ki, bütün sanatların ölçütleri ve bütün malların ölçüleri, konuları dolayısıyla kendilerine benzeyen şeylerden alınmıştır. Örneğin, bir ağırlığı olan belirli kütlelerle (*sincât*) ağırlıkların bilindiği terazi gibi. Yine, uzunlukların (*eb'âd*) bilindiği alan ölçüleri olan arşın, bab ve eşellin belirli uzunlukları vardır. Kendisiyle düz şeylerin bilindiği cetvel de buna örnektir.

Mantıkî burhân çıkarımı yapanlar da böyle bir kıyasa başvurarak şöyle dediler: Âlimlerin hak, batıl, doğru ve yanlış olduğunu iddia ettikleri, düşüncelerindeki şeylere dair ihtilafları bizim için ancak söyledikleri doğru (*sıdk*) ve yanlış (*kizb*) sözlerinde açıklık kazanır. Doğru ve yanlış sözler ise, ancak kendileriyle kıyas ve ölçme işlemlerinin yapıldığı ölçü ve ölçütlerle bilinir. O halde ölçü, ancak her hangi bir oluşum (*telif*) tarzında bir araya getirilmiş ve bileştirilmiş şeylerden olur ki böylece bunlar kendileriyle ölçüm ve kıyas yapılabilen bir ölçüye dönüşsünler. Bunun örneği, kendisiyle ağırlıkların bilindiği; iki kefenin, kol, kaytan ve belirli kütlelerin toplamı olan terazidir. Böylece burhân adı verilen mantık ölçüsünü elde etmenin yolunu tuttular. Öncelikle "Kategoriler" içerisinde ölçü ve ölçülenlerin kendilerinden olduğu şeyleri anlatmakla işe başladılar. Sonra "Peri Hermenias" içerisinde bu şeylerin, bir ölçü ve ölçüt olmak üzere nasıl bileştiklerini (*terkîb*) ve oluştuklarını (*telif*) anlattılar. Ardından "Birinci Analitikler"de bu ölçünün, içerisinde aldatma ve yamukluk (*i'vicâc*) bulunmayacak şekilde nasıl kullanıldığını anlattılar. Sonra da "İkinci Analitikler"de, sağlam (*sahih*) olacak ve kendisine dengesizlik girmeyecek şekilde onunla ölçmenin niteliğini anlattılar.

Bölüm: Şeyler Hakkında Akılla Hüküm Vermek ve Doğruyu Araştırmaya Teşvik Etmek Hakkında

Kardeşim! Bil ki, insan, bildiğinin tersini söyleyebilir, fakat akılla kavradığının tersini bilmeye güç yetiremez. Bunun anlamı şudur: Bir kimsenin, "Zeyd, aynı zamanda hem oturandır hem de ayaktadır" demesi mümkündür, bunu bilmesi ise mümkün değildir. Zira aklı, onun bu [sözünü] kabul etmez. Bu böyle olduğuna göre, söyleyenlerin sözüne göre değil, aklın kararına göre hüküm vermek gerekir.

Kardeşim! Bil ki, sanat erbâblarının tümü, sanatlarında, hata ve sürçmeden (*zelel*) kendilerini korumak isterler. Şöyle ki bütün ilim erbâbı, hatadan uzak durur, doğruyu ve hakikati araştırır ve bunun için çalışırlar. Dolayısıyla [bütün] kardeşlerimizin -Allah onları ve bizleri

kendi katından bir ruhla desteklesin- [özellikle de] onlardan felsefî mantıkla uğraşanların kendi sözlerini başından sonuna kadar çelişkiden (*tenâkuz*) korumaları gerekir. Kelâmcılar (*mütekellim*) arasında, kendi sözlerini bir veya birkaç mecliste çelişkiden koruyanlar bulunuyorsa da bütün sözlerini, bir kısmı diğerleriyle çelişmeyecek biçimde, başından sonuna kadar koruyanlar azdır. Bunun örneği bir kimsenin, kendi kitabında "bedenin mizacına uymak nefsin doğasındandır", sonra başka bir kitabında "nefis bedenin mizacıdır" ve ardından bir diğer kitabında da "nefsin ne olduğunu bilmiyorum" demesi gibidir. Ya da Yüce Allah'ın, yarattıklarını, kendilerine fayda sağlamak için yarattığı inancına sahip olan, ardından ise onlara merhamet etmeyeceğini ve cehennemden çıkarmayacağını söyleyerek buna inanan kimse gibi. Ya da önce mekânın bir cisim veya cisme hulûl etmiş bir araz olduğuna inanan, sonra ise cismin ortadan kalktığına ve mekânın boş kaldığına inanan kimse gibi. Başka bir örnek de cüzün (atom/cevher) bölünmediğini söyleyen, ardından ise onun altı cihetinin bulunduğuna ve uzayda yer (hayyiz) kapladığına inanandır. Bir insanın, kendi zihninde (*nefs*) çelişkili sözlere ve bozuk (*fasid*) fikirlere inanması, sonra bununla birlikte felsefî mantık ve hakikî burhânla meşgul olması da buna benzer.

Kardeşim! Şunu kesin olarak bil ki, bütün ilim ve sanat erbâbı için, sanatları konusunda, bilgilerinin (*ilim*) kendisinden dallanıp budaklandığı (*teferru'*) sağlam (sahih) bir asıl ve bildikleri şeyin[2] kendisiyle ölçüldüğü düzgün bir ölçüt (*kıyas*) -örneğin, daha önce açıkladığımız üzere Aritmetik gibi- bulunmadığı takdirde, onların hatadan sakınmaları ve saçmalıktan uzak durmaları mümkün olmaz. Zira asıl hatalı olduğunda, uzantılar (*fürû'*) onun etrafında dolaşıp durur (kısır döngüye girer).

Bil ki: Sözlerindeki çelişkiyi algılamayan kimseye görüş ve inançları (*itikad*) konusunda nasıl güvenilir; çelişik görüşlere -ki bu konuda kendisine muhalif olduğunu bilmiyor- inanmadığından nasıl emin olunur; kendisine muhalif olduğu, inancıyla çeliştiği ve bildiklerine (*malumât*) dair bilgisiz olduğu halde başkasıyla hemfikir olması ondan nasıl beklenir?

Bölüm: Mantığın Filozofun Aleti Olması Hakkında

Kardeşim! Bil ki, mantıkçı filozoflar, mantıkla ilgilenen kimsenin, öncelikle kendi zihninde (*nefis*) inançlarını kesin biçimde ispat etmekle işe başlaması ve zihninde doğrulandığı takdirde bunu başkalarında da düzeltmesi için mantıkî kıyası vazetmiş ve doğru (*sahih*) burhân çıkarımı yapmışlardır. Kardeşim! Her şeyden önce, sözlerini çelişkiden nasıl koruyacağını bilmeye ihtiyacın vardır. Bunu yaptığında felsefî mantık sanatına hâkim olursun.

Bil ki, mantık felsefenin ölçüsüdür ve onun, filozofun aleti olduğu artık söylenmiştir. Bunun nedeni ise şudur: Felsefe peygamberlikten sonra beşerî sanatların en değerlisi (*eşref*) olduğuna göre, felsefenin ölçüsünün ölçülerin en sağlamı (*sahih*) ve filozofun aletinin aletlerin en değerlisi olması bir zorunluluğa dönüşmüştür. Bunun için felsefenin tanımında: "[felsefe] gücünün yettiği ölçüde insanın Tanrı'ya benzemesidir" denilmiştir.

Bil ki, onların (filozofların) bu sözü şu anlama gelir: İnsanın gücü, insanın çalışarak, konuşmasında ve sözlerinde yanlışlıktan sakınması; inancında batıldan, bildiklerinde hatadan, ahlâkında rezillikten, fiillerinde kötülükten (*şer*), amellerinde sürçmeden (*zelel*) ve sanatında noksanlıktan uzak durmasıdır. Bu onların, "insan gücünün yettiği ölçüde Tanrı'ya

2.. Risâlelerin, (Beyrut, 1957) baskısındaki "mâ ya'melûne/yaptıkları şey" ifadesi yerine, (Beyrut, 1995) baskısındaki "mâ ya'lemûne/bildikleri şey" ifadesini esas almayı daha uygun gördük. (ç.n.)

benzemek" sözünün anlamıdır. Zira şanı yüce olan Allah, ancak doğruyu söyler ve ancak hayır işler. Kardeşim! Sen de bu şeylerde O'na benzemeye çalış. Umulur ki bunda başarılı olur ve O'na kavuşabilirsin. Zira O'nu ancak ahlâk eğitimi alarak ve felsefe ile yetişerek arınmış olanlar bulabilirler.

Bu risâleden özet olarak takdim etme ihtiyacı hissettiğimiz şeylerin anlatımını burada tamamlamış olduk. Artık burhânın konu alındığı risâleye geçebiliriz.

Matematik Kısmının On Dördüncü risâlesi: İkinci Analitiklerin (Burhân) Anlamı Üzerine[1]

1. Çeviri: Elmin Aliyev.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

On kategorinin (*mekûlât*); onların türlerinin niceliğinin (*kemmiyyet*), birliktelik oluşturmalarının (*iktirân*) niteliğinin (*keyfiyyet*) ve de sonuçlarının kısımlarının anlatımını önceki bölümlerde tamamladık. Şimdi ise burhânî kıyasın ne olduğunu; onun türlerinin niceliğini; oluşumunun, kullanımının ve kendisinden sonuç çıkarsamanın (*istihrâc*) niteliğini açıklamak istiyoruz. Fakat bütün bunlardan önce, filozofların burhânî kıyası kullanmalarındaki amacın ne olduğunu bildirme ihtiyacı hissediyoruz.

Kardeşim! Bil ki, bilgi (*ilm*) ve marifet [elde etmenin], algılama ve duyumsamanın (*ihsâs*) pek çok yolu vardır. Nitekim onlardan bir kısmını *Hisseden ve Hissedilen Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-hâss ve'l-mahsûs*), bir kısmını *Akıl ve Akledilen Risâlesi*'nde *(Risâletü'l-Akli ve'l-ma'kûl)* ve bir kısmını da *İlimlerin Çeşitleri Risâlesi*'nde *(Risâletü ecnâsi'l-ulûm)* açıklamıştık. Filozofların, eğitim sırasında ve eşyanın hakikatinin bilgisini (*marifet*) talep ederken izledikleri yollar dört türlüdür: Bölme (*taksîm*), çözümleme/analiz (*tahlîl*), tanım (*had*) ve burhân. Burada onları teker teker anlatma ve onlara dair yöntemlerin niteliğini, bilgilerin onlarla nasıl bilindiklerini, onların niçin ne az ne de çok, sadece dört yoldan ibaret olduklarını açıklama gibi bir gereksinim duyduk.

Şimdi, bunun (onların sadece dört yoldan ibaret olmalarının) nedeni şudur: "Kategoriler" içerisinde, bütün varlıkların birer cins, tür, fâsıl ya da fert (*şahıs*) olduğu, bölme yoluyla açıklık kazanarak ortaya çıktığında, onlardan her birini bilme yolunun diğerlerinden farklı olduğu zorunlu olarak gerekli oldu. Bunun açıklaması şudur: Bölme ile cinslerin hakikatleri türlerden ve türler fertlerden ayırt edilir, çözümleme ile de fertlerin hakikati bilinir. Burada kastettiğim, onlardan her birinin nelerden bileşmiş (*mürekkeb*) olduklarının, hangi şeylerden oluştuklarının (*müellef*) ve nelere ayrıldıklarının bilgisidir. Tanımla türlerin hakikati; onlardan her birinin hangi cinsten oldukları ve diğerlerinden kaç fâsılla ayrıştıkları bilinir. Burhânla, bir sonraki fâsılda da açıklayacağımız üzere, tümel (*küllî*), akledilir (makûl) varlıklar olan cinslerin hakikati bilinir. Şimdi bu fâsılda, öncelikle çözümleme yolunu açıklamak istiyoruz. Zira bölme yolunun anlatımını "Kategoriler" içerisinde tamamlamıştık. Bunun bir diğer nedeni ise çözümleme yolunun öğrenciler için daha anlaşılır olmasıdır. Zira o (tahlîl), kendisiyle fertlerin hakikatinin bilindiği bir yoldur. Fertler ise bundan sonraki fâsılda da

açıklayacağımız üzere tikel (*cüz'î*) duyulur şeylerdir. Tanım ve burhân yoluna gelince, onlar daha dakik ve daha ince [bir akıl yürütme gerektiren iki yoldur] ve kendileriyle akledilir şeyler, yani türler ve cinsler bilinir.

Bölüm: Çözümleme, Tanım ve Burhân Yolları Hakkında

Bil ki, bizim sözümüzün anlamı şudur: Fert (*şahıs*), çeşitli şeylerin toplamı olan veya diğer varlıklardan ayrı birkaç münferit parçadan oluşan bir bütünün sembolik ifadesidir. Fertler iki türlüdürler: (a) Benzer (*müteşâbih*) parçaların toplamı olanlar. Örneğin bu külçe, bu taş, bu tahta ve bütün parçaları tek bir cevherden olan benzeri fertler gibi. (b) Farklı cevherlere ve başka başka arazlara sahip parçaların toplamı olan fertler. Örneğin bu beden, bu ağaç, bu şehir ve çeşitli şeylerden bir araya getirilmiş olan benzeri fertler gibi. Bu fertlerden birinin hakikatini öğrenmek istediğimizde, öncelikle onun bileştiği şeylerin ne olduklarını (*mâ hiye*) inceler ve oluştuğu parçaların sayısını (*kem hiye*) araştırırız.

Kardeşim! Bil ki, bileşik şeylerin, sayılarını izzet ve celâl sahibi Tanrı'nın dışında kimsenin bilemeyeceği kadar pek çok türleri vardır. Fakat onların tamamı üç cins altında toplanır; ya cismanî tabiî, ya cirmanî sınaî, ya da nefsanî ruhanî olurlar. Şimdi, bu cinslerden her birini, diğer örneklerin kendisine kıyas edileceği tek bir örnek altında anlatmak istiyoruz.

Cismanî tabiî fertlere örnek, insanın bedenidir. O kafa, el, ayak, boyun, göğüs ve benzerleri gibi farklı şekillere sahip uzuvlardan oluşmuş bir bütündür. Onlardan her bir uzuv da kemik, sinir, damar, et, deri ve benzerleri gibi farklı cevher ve arazlara sahip parçalardan bileşiktir. Onlardan her biri dört karışımdan (*ahlât*) oluşmuştur. Her bir karışımın, kimüsten[2] kaynaklanan bir mizacı (özelliği) vardır. Kimüs, gıdanın berraklığından; gıda, bitkinin özünden; bitki, unsurların letâifinden; unsurlar, kendilerine özel niteliklerle mutlak cisimden; bileşik cisim de madde (*heyûlâ*) ve suretten meydana gelir. O ikisi (madde ve suret) ilk yalınlar (*basit*), beden de sonuncu bileşimdir. Bunların dışındakilere gelince, onlar görelilik bakımından yalın ve bileşik olanlardır.

Diğer bir örnek görünür yapma varlığı olan (*cirmânî sınaî*) fertlerle ilgilidir ki bu da bizim "şehir" sözümüzdür. Bununla çarşı ve mahallelerden meydana gelen bir bütüne işaret ediyoruz. Onlardan her biri konaklardan, binalardan ve dükkânlardan meydana gelen bütünlerdir; onlardan her biri ise duvar ve çatılardan oluşmuş bileşimlerdir; yine onlardan her biri de kireç, tuğla, tahta ve benzeri şeylerden bileşiktir. Bunların tamamı unsurlardan; unsurlar cisimden; cisim de madde ve suretten meydana gelir.

Yine başka bir örnek ruhanî nefsanî [fertlerle] ilgilidir ki bu da bestelere (el-*elhânu'l-mu'telife*) işaret olarak söylediğimiz "şarkı" (*gınâ*) sözümüzdür. Şöyle ki, melodi (*lahn*), uyumlu notalardan (*neğamât*) ve ölçülü beyitlerden; beyitler kalıplardan (*mefâîl*); kalıplar "veted" ve "sebeb" [türü hecelerden]; bunlardan her biri de harekeli ve sakin (sesli ve sessiz) harflerden oluşurlar. Aruz sanatının erbâbı ve musikideki oranları inceleyen kimseler bu şeyleri bilirler. Söz konusu örneklerden de görüldüğü üzere, bileşik şeylerin nelerden bileşip oluştuklarının ortaya çıkması için çözümleme yoluna başvurulur ve bu durumda da onların hakikatleri bilinir.

Tanım yoluna gelince ondan amaçlanan şey türlerin hakikatlerinin bilgisidir. Onunla il-

---

2. Kimüs ya da Keymûs: Mide içindeki sıvı ve katıların birbirine karışmasıyla aldıkları hal. Kelimenin kökünün Yunanca ya da Süryanice olduğu düşünülmektedir. (y.h.n.)

gili yöntemin niteliği ise türlerden birine işaret edilmesi, ardından onun cinsinin ve ayrımlarının (*fâsıl*) niceliğinin araştırılması, onların tamamının en öz lafızlarla bir araya getirilmesi ve soru esnasında [bu lafızların] ifade edilmesidir. Bunun örneği şudur: "İnsanın tanımı nedir" [sorusuna cevaben] "düşünen (*nâtık*), ölümlü canlıdır" denir. "Canlının tanımı nedir" denildiğinde "hareketli, duyumsayan bir cisimdir" denir. "Cismin tanımı nedir" denildiğinde "uzunluğu, genişliği ve derinliği olan bileşik cevherdir" denir. "Cevherin tanımı nedir" denildiğinde ise "onun bir tanımı yoktur, sadece betimi (*resm*) vardır" denir. Bu da senin "o, zıt sıfatlar almaya kabiliyetli, zatıyla var (*kâim*) olan varlıktır" sözündür. Şayet "zıt sıfatlar nedir" denilirse "cevhere, ondan bir parça olmaksızın hulûl eden arazlardır" denir. Tanım yoluna, işte bu kıyastaki gibi başvurulur ve biz de butanımlar için bir risâle ayırdık.

Burhân yoluna gelince, ondan amaçlanan ve talep edilen şey, mevcut varlıkların (*ayân*) zatlarından ibaret olan yapıcı (*mukavvim*) suretlerin ve onlarla tamamlayıcı (*mütemmim*) suretleri arasındaki farkın bilgisidir. Onların (mütemmim suretler) tamamı [mevcut varlıklar] için birer nitelik, yine onlarda uyumlu şekilde toplanmış özellik ve hâllerdir. [Mevcut varlıkların zatları] bunlarla nitelenirler. Fakat bu nitelikler altında anlaşılmaz kaldıkları ve onlarla kaplanmış oldukları için duyular onları birbirlerinden ayrıştıramıyor. Bu nedenle de onların bilinmesi için derin bir incelemeye ve açık bir araştırmaya; onunla (*zat*) ona uyan/oturan, onda toplanmış şeyler arasında kıyas ve burhân yoluyla bir ayrıştırma yapmaya ihtiyaç vardır.

Bölüm: Kıyasın Mahiyeti Hakkında

Kardeşim! Bil ki, insanın bilgilerinin büyük çoğunluğu kıyas yoluyla elde edilir. Kıyasın hükmü bazen doğru, bazen de yanlış olur. Kıyasın kullanımı sırasında yanlışlıktan sakınılması için bunun nedenini (*illet*) açıklamaya ihtiyaç duyar ve deriz ki, kıyas, öncüllerin (*mukaddime*) bileştirilmesi, onun kullanımı ise sonuçlarının çıkarsanmasıdır. Kıyasın öncülleri aklın önsellerindeki (*evâilü'l-ukûl*) bilgilerden alınır. Söz konusu bilgilerin önselleri de, niteliklerini *Hisseden ve Hissedilen Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-hâss ve'l-mahsûs*) de açıkladığımız gibi, duyular yoluyla elde edilir.

Bölüm: İnsanın Kıyas Kullanma İhtiyacının Açıklanması

Kardeşim! Şunu bil k, duyular; fertlerin, birbirinden ayrı mekânlardaki yalın cevherlerden ve farklı mahâllerdeki tikel arazlardan bileşik olduklarını kavradıklarında, onların dış dünyada varolan başka başka varlıklar (a'yân) olduklarını bilirler, o kadar. [Varlıkların] nicelik ve niteliklerine gelince onlar ancak vazedilmiş bileşik kıyaslarla araştırılmak (*tümevarım/istiksâ'*) suretiyle bilinirler. Bunun örneği şudur: İnsan, bazı cisimlerin ağır, çok ya da büyük olduğunu duyularla bilirse de, onların ağırlıklarının niceliğini sadece tartıyla (*mizân*); çokluklarının [niceliğini] sadece ölçekle (*keyl*); büyüklüklerinin [niceliğini] de sadece arşın (*zer'*) veya benzeri ölçülerle bilir. Bunların tamamı insanın, varsayım ve tahminler üzerinden bilemeyeceği şeyleri kendileriyle bildiği ölçü ve ölçütlerdir.

Bölüm: Kıyastaki Yanlışlığın Yönleri Hakkında

Kardeşim! Bil ki, kıyasa yanlışlık üç yönden girer: (a) Birincisi kıyasın, eksiklik veya fazlalık içerip yamuk (*mu'avvec*) olması, (b) ikincisi kıyas kullanan kimsenin, onu kullanmanın niteliğine dair bilgisiz olması (c) ve üçüncüsü de kıyasın doğru, kullananın da bilgili olmasına rağmen, onun bir amaç uğruna aldatma ve sahtekârlık olarak mugâlataya (*yanıltma*) yönelmesidir.

Bölüm: Kullananın Bilgisizliği Yönünden [Kıyasa] Yanlışlık Girmesinin Mahiyeti

Kardeşim! Bil ki insan, duyu organlarını kullanabilecek şekilde yaratıldığı gibi, çocukluğundan itibaren kıyas kullanma doğasına da sahip olur. Şöyle ki çocuk, büyüyerek olgunlaşıp duyulurları (*mahsûsât*) düşünmeğe başladığında; ebeveynlerini inceleyip onları bir duyumsama olarak bildiğinde ve yine onlarla kendisi arasında bir ayrım yaptığında zan, vehim ve tahminleri de kullanmaya başlar. Kendisi gibi bir çocuk görüp onu düşündüğünde, kendisine kıyaslamak suretiyle onun da ebeveynleri -onları bir duyuyla (*gözüyle*) görmese dahi- olduğunu bilir. Nedenliyi (*malûl*) gözlemlemek suretiyle nedenin (*illet*) ispat edildiği bir akıl yürütme (*istidlâl*) olduğu için bu, içerisinde yanlışlık bulunmayan doğru bir kıyastır. Şayet onun kardeşleri olur ve onları duyumsama yoluyla bilirse, yine bu durumda kendisine kıyasla, diğer çocuğun da kardeşleri olduğuna ilişkin vehim, zan ve tahminde bulunur. Nedenliyi gözlemlemek suretiyle nedenin değil, [nedenlinin] hemcinslerinin ispat edildiği bir akıl yürütme olduğu için bu, içerisine doğruluk ve yanlışlığın girdiği bir kıyastır. Yine bu çocuk, kendi ebeveynlerinin hükmüne kıyasla, gördüğü her kadın ve erkeğin bir çocuğu olduğunun -onların çocuklarını görmese dahi- zannına ve vehmine kapılır. Nedenin hemcinslerini gözlemlemek suretiyle onların nedenlilerinin ispat edildiği bir aklı yürütme olduğu için bu kıyasın hükmü bazen doğru, bazen de yanlış olur. Bu örnekte görüldüğü üzere insan, çocukluktan itibaren kendisinde, ebeveynlerinde ya da kardeşlerinde hâl ve sebep olarak fark ettiği bütün şeylerin benzerlerinin -kendisine, ebeveynlerine ve kardeşlerine kıyasla- diğer çocuklarda, onların ebeveynlerinde ve kardeşlerinde de [bulunduğunun] zannına ve vehmine kapılır. Öyle ki, açlık ve susuzluk çektiğinde, çıplak olduğunda, sıcaklık ve soğukluk duyduğunda, yediği bir yemeği lezzetli bulduğunda, içtiği bir içkiden hoşlandığında, giyindiği bir elbiseyi beğendiğinde, kaybettiği bir şey için üzüldüğünde ya da bulduğu bir şeyden dolayı sevindiğinde zanneder ki bu hâllerden biri onun başına geldiği sırada, hemcinslerinden olan diğer çocuklar da benzeri hâlleri yaşarlar.

Onun duyulur şeylerin hükümlerine dair diğer zan ve vehimleri de bu örnekte olduğu gibi meydana çıkar. Öyle ki, ebeveynlerinin evinde bir hayvan, eşya, mal ya da suyu tuzlu olan bir kuyu gördüğünde, diğer çocukların evlerinde de bunun benzerleri bulunduğunun zannına ve vehmine kapılır. Akıl-baliğ olup duyulur şeyleri araştırdığında ve mevcut fertlerin hâllerini tarttığındaysa çocukluk günlerinde sandığı ve vehmettiği şeylerin hakikatlerini öğrenir ve zannının doğru ya da yanlış olduğu kendisi için yavaş yavaş açığa çıkar.

Bölüm: Âkil Kimseler Nezdindeki Yanlışlık Yolunun ve Filozoflar Nezdindeki Kıyas Yanlışlığının Açıklanması

Kardeşim! Şunu bil ki, araştırma ve keşif öncesinde, âkil kimselerin varlıklar (*eşyâ*) konusundaki diğer hükümleri, zan ve vehimleri de bu örnekte olduğu gibi meydana çıkar. Şöyle ki çoğu insan kendi ülkesinde rüzgâr, yağmur, sıcak, soğuk, gündüz, gece, kış ya da yaz olduğunu gördüğünde -kendi ülkesinde gördüklerine kıyasla- bunların başka ülkelerde de var olduğunun zannına ve vehmine kapılır. Tıpkı çocukken, ebeveynlerinin evinde gördüklerine benzer şeylerin, diğer insanların evlerinde de bulunduğunu zannettiği gibi. Ta ki, daha önce de açıkladığımız üzere, deneyim sonrasında, vehmettikleri şeylerin hakikatleri kendileri için açığa çıkıncaya kadar. İnsanlar arasındaki âkil kimselerin hükmü de, yukarıda anlatılanlara benzer şeyler konusundaki zan ve vehimleri bakımından böyledir. Öyle ki, matematik ilimlerini (*el-ulûmu'r-riyâzıyye*), özellikle de Astronomi'yi (*ilmu'l-hey'e*) incelediklerinde, eskiden doğru ya da yanlış oldukları zannına ve vehmine kapıldıkları şeylerin hakikati kendileri için açığa çıkar.

Kardeşim! Bil ki, ne kesin bilgiye sahip akıllı kimseler, ne matematikle uğraşan âlimler, ne de sözüm ona felsefe yapan (*mütefelsif*) filozoflar bu zan ve vehimlerden kurtulabilirler. Şöyle ki biz felsefeyle, akledilirlerle ve burhânlarla uğraşan pek çok kimsenin, parçalarının -hangi parçası olursa olsun- ağırlığını fark etmelerine kıyasla, kendisine özgü mevziinde bulunan arzın da bir ağırlığı olduğunun zannına ve vehmine kapıldıklarını görüyoruz. Şayet bu böyleyse -ki o kimse diğer kıyasların bu şekilde yapılmış olduğundan emin değildir- bunda kıyasın zayıflığına, kendisinin ve delâletinin bozukluğuna (*fesâd*) işaret eden bir şey vardır.

Aynı bunun gibi onlardan pek çoğu; yerküresi bakımından, kendi ülkelerinin karşı tarafında bulunan bir kimsenin -ayakları birbirine karşı olacak şekilde birisi yüzeyin üst tarafında, diğeri ise altında duran iki kimsenin durumundan gördüklerine kıyasla- ters durduğunu zanneder. Yine onlardan çoğu kimse, evlerinin dışında başka mekânların, ülkelerinin dışında başka ülkelerin ve içinde bulundukları [ay altı] âlemin dışında felekler âleminin bulunduğunu fark etmelerine kıyasla âlemin dışında, doluluk (*melâ*) veya boşluk (*halâ*) şeklinde sonsuz bir uzay (*fezâ*) bulunduğunu zanneder. Aynı şekilde bir mekân ve zaman içerisinde gördükleri kendi fiil ve sanatlarına kıyasla izzet ve celâl sahibi Yaratıcı'nın (*Bârî*) da âlemi bir mekân ve zaman içerisinde yarattığını sanırlar. İşte bu nedenden dolayı onlardan çoğu kimse, gözlemlediklerine kıyasla izzet ve celâl sahibi Yaratıcı'nın bir cisim olduğu zannına kapılır; zira cismin dışında fâil olan [bir şey] bulamamış ve Yaratıcı'nın fâil olduğunu fark etmişlerdir. Oysaki metafizik ilimlerde (*el-ulûmu'l-ilâhiyye*) alıştırma yaptıkları takdirde, *Metafizik Risâlesi*'nde *(er-Risâletü'l-ilâhiyye)* de açıkladığımız gibi gerçekliğin (emr) bunun tersi yönünde olduğu kendileri için açığa çıkar.

Kardeşim! Şunu bil ki insan, yukarıda da açıkladığımız üzere, çocukluğunda duyulur şeylerin hakikatlerini öğrenmeden önce zannettiği şeyler gibi, açıklama (beyân) ve keşif öncesinde bildiği şeylerin hakikatleri aklına geldiği takdirde ancak bilgi ve marifet mertebelerinde mevkice yükselebilir.

Bölüm: Duyuların Akledilirleri ve Onların Sonuçları Hakkında

Kardeşim! Bil ki, insanın beş duyu ile kavradığı bilgilerin, aklın önsellerinde onlardan çıkan şeylere izâfetle pek çok nispeti vardır. Tıpkı alfabenin, ondan bileştirilmiş isimlere izâfetle nispetinin [fazla olduğu] gibi. Aynı şekilde aklın önsellerindeki bilgilerin de, onlardan burhân ve kıyaslarla çıkan bilgilere (*ulûm*) izâfetle pek çok nispeti vardır. Tıpkı isimlerin; makale, hutbe ve diyaloglar içerisinde onlardan oluşturulan konuşma (kelâm) ve deyimlere (lugât) nispeti gibi. Söylediklerimizin doğruluğunun delili şudur: Kıyas yoluyla elde edilen bilgiler, Öklides'in ["Elementler" isimli] kitabında anlatılan, aklın önsellerindeki (apriori) bilgilerden sayıca daha çoktur. Şöyle ki o, her makalenin başında aklın önsellerinden olan aşağı yukarı on tane bilgiyi anlatır, ardından ise onların sonuçlarından burhâni bilgilerin yüz meselesinin çıkarsamasında bulunur. [Batlamyus'un] *el-Mecistî* isimli kitabının ve yine çoğu felsefe kitaplarının hükmü de böyledir.

Böylece öğrencilerin bilgisizliği cihetiyle kıyasa yanlışlık girmesinin niteliğine ilişkin anlatımımızı bitirmiş olduk. Şimdi de kıyasın [içeriğinden] ve [suretinin] yamukluğundan dolayı kendisine yanlışlık girmesinin niteliğini anlatmak istiyoruz.

Bölüm: Kıyastaki Yamukluğun Niteliği ve Ondan Nasıl Sakınılacağı Hakkında

Kardeşim! Bil ki, yamuk olması yönünden kıyasa giren yanlışlıkların, çoğu zaman uzun bir açıklamaya tabi tutulan pek çok kısımları vardır. Bunlar mantık kitaplarında anlatılmıştır. Biz ise bu fâsılda; kendileriyle [hatalardan] korunarak burhânî [kıyasların] kullanımıyla yetinilmesi ve onların dışında kalan, kendilerinde hata ve sürçmelerin var olup olmadığından emin olunamayan kıyasların, yine âdet olduğu üzere örneklerle doğrulanıp yanlışlanan -ki bu da tikelin tümele kıyas edilmesidir- kıyasların terk edilmesi için sadece düzgün (*müstevî*) kıyasın şartlarını anlatmak istiyoruz.

Kardeşim! Bil ki, içerisine hata ve sürçmenin girmediği kıyas, içerik (*terkîb*) ve kullanımı bakımından, Aristoteles'in öğrencilerine tavsiye ettiği şartların muhafaza edildiği kıyastır. O [şartlar] ise şunlardan ibarettir: Kıyasa dayalı her ilim ve öğrenimde, aklın önsellerinden olan bilinen (malûm) iki anlamın alınması gerekir. Bunlar ise "o ...mı/mi" (*hel hüve*) ve "o nedir" (*mâ hüve*) [sorularının cevabıdır]. O (Aristoteles) bunu, bilinmeyenin bilinmeyenle (*mechûl*) bilinmesinin imkânsız olmasından, yine [bilinmeyenin] bilinen ve bilinmeyen bir şeye kıyas edilememesinden dolayı tavsiye etmiştir. [Yani öncelikle] aklın önsellerinden olan bilinen bir şeyin alınması, ardından da burhân yoluyla talep edilen diğer şeylerin ona kıyas edilmesi gerekir. Aklın önsellerindeki [bilgiler ise] iki şeyden ibarettir: (a) Şeylerin hüviyetleri (b) ve mahiyetleri. Şöyle ki, *Hisseden ve Hissedilen Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-hâss ve'l-mahsûs*) de açıkladığımız gibi nefislerde (zihin), şeylerin hüviyetleri duyular yoluyla, mahiyetleri ise tefekkür, düşünme ve ayrıştırma yollarıyla meydana gelir. Duyulurların, duyular yoluyla hüviyetlerinin; tefekkür, düşünme ve ayrıştırma yollarıyla da mahiyetlerinin nefislerde meydana çıkması durumunda bu nefisler "akleden" ismini alırlar. Kardeşim, şayet derinlemesine düşünür ve insanî aklın ne olduğunu öğrenmek istersen [bil ki] o, bilkuvve bilen (*allâme*) olmanın ardından bilfiil bilene dönüşen insanî nefisten başka bir şey değildir. Kendisinde, duyular yoluyla şeylerin hüviyetlerinin suretleri, tefekkür ve düşünme yoluyla da [şeylerin] mahiyetlerinin suretleri meydana çıktıktan sonra o bilfiil bilene dönüşür.

Bölüm: Burhânî Kıyasın Temeli Hakkında

Kardeşim! Bil ki, diğer burhâni kıyaslar bu iki bilgi üzerine inşa edilirler. Kastettiğim şey, "o ...mı/mi" (*hel hüve*) ve "o nedir" (*mâ hüve*) [sorularının cevabıdır.] Bunun örneği, Öklides'in kitabındaki birinci makalenin başında aklın önsellerinden olan dokuz bilginin anlatılması ve daha sonra da onların aracılığıyla diğer meselelerin kanıtlanmasıdır. Bu [bilgiler] ise onun (Öklides) şu sözlerinden ibarettir:

(1) Aynı (tek bir) şeye eşit olan şeyler birbirlerine de eşit olurlar. (2) Eşit şeylere, yine eşit şeyler eklenirse bunların tamamı birbirlerine eşit olur. (3) [Eşit şeylerden], eşit [şeyler] çıkartılırsa geriye kalanlar birbirlerine eşit olur. (4) Eşit olmayan şeylere, eşit şeyler eklenirse bunların tamamı birbirlerine eşit olmaz. (5) [Eşit olmayan şeylerden] eşit şeyler çıkartılırsa geriye kalanlar birbirlerine eşit olmaz. (6) [Şeylerden] her biri aynı şeyin iki misliyse, onlar eşittir. (7) [Şeyden] her biri [aynı] şeyin yarısıysa, onlar yine eşittir. (8) [Şeylerin] miktarları birbirilerine uygunsa ve bir kısmı diğer kısmından fazla değilse bunlar da eşittir. (9) Bütün (*küll*) parçadan (*cüz'*) büyüktür.

Bu hükümlerin tamamı, seviye itibariyle aklın önsellerinden olan bilgilerden alınmıştır. Âkil kimseler onlardan her hangi biri konusunda ihtilaf etmezler ve ardından, üzerinde ihtilaf ettikleri şeyleri onlara kıyaslarlar.

Bölüm: Aklın Önselleri ve İlk Bilgiler Hakkında

Kardeşim! Bil ki, [yukarıda anlatılan] bu şeyler ve benzerleri akıldaki önseller şeklinde isimlendirilirler. Zira âkil kimselerin tamamı bunları bilir; bunları derinlemesine düşünüp (*teemmül*) iyice incelediklerinde (*nazar*) ihtilaf etmezler. Aksine onların ihtilafları, akıl yürütme (*istidlâl*) ve kıyas yoluyla bilinen şeyler konusunda olur. Bu konudaki ihtilaflarının sebebi ise [*eğitim*] yollarının çokluğundan, kıyas sanatlarından (*fen*) ve onların kullanım niteliklerinden kaynaklanır. Bunun geniş açıklaması mantık ve cedel (*diyalektik*) kitaplarında artık anlatılmıştır. Biz ise bu bilgilerin hakikatlerinin, âkil kimselerin zihinlerinde (*nefs*) nasıl ortaya çıktığını açıklamak istiyoruz.

Kardeşim! Bil ki, akıldaki önseller olarak adlandırılan bu bilgiler âkil kimselerin zihinlerinde (*nefs*), duyulur şeylerin teker teker tümevarımı (*istikrâ*), onların parça parça incelenmesi (*tesaffuh*) ve fert fert düşünülmesiyle meydana çıkar. Âkil kimseler onlardan, kendilerini tek bir niteliğin kapsadığı çok sayıda fertleri gördüklerinde, bu itibarla o ferdin ve o türün (*cüz'*) cinsinden olan her şey için -o cinsin bütün türlerini ve o türün bütün fertlerini gözlemlemeseler dahi- hükmün böyle olduğu zihinlerinde hâsıl olur. Bunun örneği şudur: Çocuk, büyüyerek olgunlaştığında ve canlı fertleri teker teker düşünmeye başladığında, onların tamamının duyumsayan ve hareketli olduklarını fark eder ve bu durumda onların cinsinden olan her şey için hükmün böyle olduğunu bilir. Aynı şekilde hangi türden olursa olsun bütün su türlerini düşündüğünde onun rutubetli ve akıcı olduğunun farkına varır. Yine her türden ateşi [düşündüğünde] onun sıcak ve yakıcı olduğunu, her türden taşı [düşündüğündeyse] onun sert ve kuru olduğunu fark eder. Böylece o cinsten olan her şey için hükmün bundan ibaret olduğunu bilir. Bu itibarla, aklın önsellerindeki bilgiler duyu organları yoluyla [onun zihninde] meydana gelir.

Kardeşim! Bil ki, duyumsama yoluyla zihinlerde (*nefs*) meydana çıkan bu gibi şeyler konusunda, âkil kimselerin mertebeleri derece bakımından farklıdır. Bunun anlamı şudur:

Aklın bedihîleri (apaçık bilgileri) ile bilinen şeyler, onlardan (*âkil kimselerden*) daha çok incelemede bulunan, daha derinden düşünen, daha fazla tefekkür eden, daha ince düşüncelere dalan ve daha çok dikkat kesilen (*itibar eden*) kimselerin zihinlerinde (*nefs*), yaşamları boyunca tamamen rahat (*umursamaz*) bir şekilde yeme içme, eğlence, maddî (*cismanî*) lezzet ve işlerle meşgul olan kimselerin zihinlerindekinden (*nefs*) daha fazla olur.

Kardeşim! Bil ki, duyulur şeylerin hakikatleri üzerinde düşünen kimseler, bu hakikatlere dair tek bir duyuyla hüküm verdiklerinde çoğu zaman hata yaparlar. Bunun örneği, gördüğü serap üzerinde düşünerek onu gölet ve ırmak zanneden kimsedir. O kimse [gördüğü şeyin] hakikatine dair tek bir duyuyla hüküm verdiği için hataya düşer. Hâlbuki bütün şeylerin hakikati tek bir [*görme*] duyusuyla bilinmez. Şöyle ki, görme duyusu sadece renkleri ve şekilleri kavrar. Suyun hakikati ise renk, dokunma ve şekil bakımından değil, tatmak suretiyle bilinir. Bunun nedeni de sıvı halindeki pek çok cismin (*cesed*), örneğin yanıcı sirke, beyaz gazyağı ve benzerlerinin suyla aynı renkte olmasıdır.

Bil ki, her cinsten duyulurlar için, o cinsin hakikatinin kendisiyle bilindiği bir duyu vardır. Sıvı halindeki cisimlerden [bir kısmıyla] diğerleri arasındaki fark dokunma (*lems*) duyusuyla, bir kısmının arasındaki fark ise tatma duyusuyla (*zevk*) bilinir. Onların renkleri ise görme duyusuyla (*basar*) ayırt edilir. *Hisseden ve Hissedilen Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-hâss ve'l-mahsûs*) de açıkladığımız üzere düşünen kimsenin, bir duyulurun hakikati hakkında, ancak o cinsten duyulurlara ait hakikatin bilgisini verebilen bir duyu ile hükmetmesi gerekir. Şimdi konumuza geri dönersek, deriz ki;

Onun (*Aristoteles*), "burhânî kıyasta öncelikle, "o ...mı/mi" ve "o nedir" sorularının cevabı olan bilinen bir şeyin vazedilmesi gerekir" sözü, bilinmeyen başka bir şey, onunla bilinsin diye [söylenmiştir]. Bu tıpkı bir geometri bilimcinin (mühendis) " = | " şeklinde bir çizgi vazetmesi, ardından ise onu eşkenarlı üçgene dönüştürmesi; iki kısma ayırması; üzerine başka bir çizgi ilave etmesi; ondan bir açı (*zâviye*) ya da Öklides'in kitabında ve diğer geometri (*hendese*) kitaplarında anlatılan benzeri şeyler yapması gibi. Burada "o ...mı/mi" ve "o nedir" sorularına cevaben bilinen şey " = | " şeklindeki çizgidir. Bilinmesi ya da yapılması talep edilen bilinmeyen (*meçhul*) şey ise üçgendir. Burhânî kıyasta da böyle yapılması; öncelikle, aklın önsellerindeki bilinen şeylerin alınması, bir tür bileşim şeklinde bir biraradalık (*telîf*) oluşturulması, ardından da aklın önselleriyle bilinemeyen ve de duyularla kavranamayan belirsiz (*meçhul*) şeylerin onlarla talep edilmesi gerekir. Onun (Aristoteles), "burhânda, bir şey kendisi için bir neden olmamalıdır" sözüne gelince bu aklın önselleri bakımından açıktır. Yani nedenli bir şey kendi nedeni olamaz. Fakat [Aristoteles bunu] burhânla uğraşan pek çok kimsenin, konunun uzadığının farkına varmadan, nedenliyi bazen kendisi için bir neden yapmasından dolayı [söylemiştir].

Bunun örneği fizikle (*ilmu't-tabîiyyât*) uğraşan kimsedir: Kendisine "bazı seneler fazla yağmur yağmasının nedeni nedir" diye sorulduğunda, "bulutların çokluğu" der. "Bulutların çok olmasının nedeni nedir" diye sorulduğunda, "havada, denizlerden ve sazlık alanlardan yükselen buharın çok olması" der. "Buharlaşmanın çok olmasının nedeni nedir" diye sorulduğunda, "nehir ve vadi sularının yükselip taşmasının ve denizlere dökülen akıntıların fazlalığından" der veya böyle zanneder. "Suyun, onun yükselmesinin ve denizlere dökülen akıntıların fazlalığının nedeni nedir" diye sorulduğunda da "fazla yağmur yağması" cevabını verir. Bu kıyasa göre fazla yağmur yağmasının nedeni, yine fazla yağmur yağması olur. Bun-

dan dolayı burhân sahibi, "nedenlerden birincisi, ikincisi, üçüncüsü ve dördüncüsü şöyle şöyledir" deme ihtiyacı hisseder ki [örneğin] "bulutlar çok, yağmursa az olabilir" gibi bir itirazdan kaçabilsin. Zira *Nedenler ve Nedenliler Risâlesi*'nde *(Risâletü'l-ilel ve'l-ma'lûlât)* de açıkladığımız üzere nedenli olan her şeyin dört nedeni vardır.

Bölüm: Nedenlinin Nedenden Önce Var Olmadığı Hakkında

Onun (Aristoteles), "nedenli nedenden önce [var] olmaz" sözü de, nedenli nedenden önce olmadığı için aklın önselleri bakımından açıktır. Fakat bunlar -her ne kadar akılda, neden nedenliden önce geliyorsa da- görelilik (*muzâf*) cinsinden oldukları için duyumsama (*hiss*) bakımından aynı anda ortaya çıkarlar. Öyle ki, bazen bu karmaşık bir hal alır ve neden nedenliden ayırt edilemez. Bunun örneği şudur: Astronomi (*el-ilmü'l-hey'e*) ile uğraşan bir kimseye "bir ülkede gündüzün başka bir ülkedekinden daha uzun olmasının nedeni nedir" diye sorulduğunda, "orada güneşin yerin üst tarafında [diğerindekinden] daha uzun süre bulunmasıdır" der. Bu önerme (*kaziyye*) döndürüldüğünde (*'aks*) "güneşin yerin üst tarafında daha çok durduğu her ülkede gündüz daha uzun olur" denir ki bu doğrudur. Fakat eğitim yollarıyla alıştırma (*riyâzet*) yapmayan pek çok kimseye, bunlardan hangisinin bir diğeri için; güneşin yerin üst tarafında bulunmasının gündüzün uzunluğu için mi, yoksa gündüzün uzunluğunun güneşin yerin üst tarafında bulunması için mi bir neden olduğu kapalı kalır. Aynı şekilde ateş ve duman, bazen aynı anda var olur bazen de onlardan biri diğerinden önce ortaya çıkar. Kimi zaman ateşin var olduğu dumandan hareketle çıkartılır (*istidlâl*), kimi zaman da ateş, dumanın varlık (*vücûd*) sebebi olarak görülür. Kısacası onlardan hangisinin, bir diğerinin nedeni olduğu bilinmez.

Kardeşim bil ki ateş ve dumandan her hangi biri diğeri için bir neden değildir. Tam tersi onların maddî (*heyûlânî*) nedenleri dönüşüme tabi (*müstehîl*) cisimler, fâil nedenleri ise suret bakımından birbirinden farklı olan ısıdır (*harâret*). Şöyle ki ısı, dönüşüme tabi cisimler üzerinde tam bir etkide (*fiil*) bulunduğunda ateşe, baskın bir rutubet nedeniyle etkisinde yetersiz kaldığındaysa duman ve buhara dönüşür.

Bölüm: Aristoteles'in Burhânda Kalıcı Arazların Kullanılmamasına; Bir Şeyin Nedeninin Onun Zatîlerinden Olduğuna; Öncüllerin Tümel Olması Gerektiğine İlişkin Sözleri Hakkında

Onun (Aristoteles) burhânda kalıcı (*mülâzım*) arazların kullanılmamasına ilişkin sözü, kalıcı arazların, kalıcı oldukları şeylerden ayrılmamaları dolayısıyla söylenmiştir. Tıpkı nedenin, nedenliden ayrılmaması gibi. Şöyle ki, bir şeyin nedenli olduğuna hükmedildiği anda onun bir fâil nedeninin bulunduğu zorunlu olur. Kalıcı arazlar ise şeyden ayrılmıyorlarsa da onun fâil nedeni değildirler. Bunun örneği şudur: Ölüm (*mevt*) öldürmeden (*katl*) ayrılmıyorsa da onun nedeni değildir, öldürme de aynı şekilde ölüm için zatî bir neden değildir. Zira çoğu kimsenin ölümü, öldürme söz konusu olmadan gerçekleşir. Oysaki neden olmaksızın nedenli var olamaz.

"Şeyin nedeninin onun zatîsi olması [gerekir]" sözüne gelince o (Aristoteles) bunu şundan dolayı söylemiştir: Tek bir şeyin çeşitli arazî nedenleri olabilir. Fakat bunlar (arazî nedenler), o cinsin bütün türlerinde ve o türün bütün fertlerinde sürekli (müstemirraten) bulunmazlar.

Tıpkı ölüm için arazî bir neden olan, fakat onun bütün türlerinde sürekli bulunmayan öldürme gibi. Dolayısıyla, döndürme öncesinde ve sonrasında önermenin doğru olması için, nedenin arazî değil, zatî olmasına ihtiyaç vardır. Örneğin, "bütün renkliler cisimdir" sözün gibi. Bu önermeyi döndürdüğünde "bütün cisimler renklidir" dersin. Zira cisim dışında renkli olan her hangi bir şey yoktur. Öyleyse cisimlik, renkliler için zatî bir nedendir.

"[Burhândaki] öncüllerin tümel olması [gerekir]" sözüne gelince o (Aristoteles) bunu, tikel öncüllerden çıkan sonuçların zorunlu değil, mümkün olmasından dolayı [söylemiştir]. Örneğin, "Zeyd yazandır" ve "bazı yazanlar vezirdir" sözün gibi. Burada Zeyd'in vezir olması [gibi olmaması da] mümkündür. Hâlbuki "bütün yazanlar okuyandır" ve "Zeyd yazandır" denildiği takdirde Zeyd zorunlu olarak okuyan olur.

Bölüm: Hükmün Zatî Niteliklerle Verilmesi Hakkında

Onun (Aristoteles), "[burhânî kıyasta] konunun yükleminin *evvelî*/önsel (*apriori*) olması [gerekir]" sözüne gelince bu şundan dolayı söylenmiştir: Konuların yüklemleri iki türlü; bir kısmı evvelî, bir kısmı ise ikincil olur. Bunun örneği şudur: Bütün üçgenlerde üç açının var olması evvelî bir oluştur (*kevn*), zira bu onun mukavvim (*yapıcı*) suretidir. Bunların (açıların) dar, dik ve geniş olmaları ise ikincil bir oluştur. Burhânî kıyasta ancak zatî-cevherî nitelikler kullanılmasının gerekliliği böylece açıklanmış oldu. Bunlar (*zatî*-cevherî nitelikler) şeyin mukavvim suretleridir ve talep edilen hüküm -ki bu da doğru sonuçta ortaya çıkar- onlarla oluşur.

Kardeşim bil ki *İsagoci Risâlesi*'nde (*Risâletü İsâgûcî*) de açıkladığımız üzere, zatî-cevherî nitelikler üç kısma ayrılırlar: Cinsî, türsel ve ferdî (*şahsî*). Ben derim ki, tıpkı bildiğin gibi kesin (hetmen) bir hükme var ve şundan kuşkulanma: Cinsî bir nitelik, o cinsin altına giren bütün türlerin nitelenmesi sırasında zorunlu olarak doğru olur. Aynı şekilde türsel bir nitelik de o türün altına giren bütün fertlerin nitelenmesi sırasında zorunlu olarak doğru olur. Bunlar doğru sonuçla ortaya çıkan niteliklerdir. Burhânda onları kullan ve kendileriyle hüküm ver. Ferdî niteliklere gelince onların türün tamamı için, her türsel niteliğin de cinsin tamamı için doğru olması zorunlu değil. Burhânda bu [nitelikleri] kullanma ve onlarla kesin bir hüküm verme. [Zira] onlarla kesin (*yakîn*) bir hükme varamazsın. Artık, filozofların (*hakîm*) ve filozofluk taslayan (*mütefelsif*) kimselerin burhânî kıyası, sadece kıyas yoluyla bilinen şeyleri bilmek için vazettiklerini öğrendin ve bu senin için açıklık kazandı. Ne duyumsamayla ve ne de aklın önselleriyle [doğrudan] bilinmesi mümkün olan o şeyler, ancak burhân diye isimlendirilen akıl yürütme (*istidlâl*) yoluyla bilinirler.

Kardeşim! Bil ki, her sanatın bir ehli vardır. Her bir sanatın ehli için de, kendi sanatlarına dair üzerinde ittifak ettikleri asıllar (*usûl*) ve kendi ilimlerine dair üzerinde ihtilaf etmedikleri ilkeler (*evâil*) bulunmaktadır. Zira her bir sanatın ilkeleri, derece (*tertîb*) bakımından kendisinden önce gelen başka bir sanattan alınır.

Bölüm: Burhân Sanatının İki Türlü Olması Hakkında

Kardeşim! Bil ki, burhân sanatının ilkeleri (*evâil*) aklın önsellerinden (*bidâyetü'l-ukûl*) olan bilgilerden alınır. Aklın önsellerinden olan bilgilerin ilkeleri de, daha önce açıkladığımız gibi duyular yoluyla elde edilir.

Bil ki, burhân sanatı iki türlüdür: Geometrik (*hendesî*) ve mantıkî. Geometri sanatına dair ilkeler ondan önce gelen başka bir sanattan alınır. Örneğin Oklides'in, "nokta, parçası bulunmayan (parçalara ayrılmayan) şeydir", "çizgi (*hatt*), genişliyi bulunmayan uzunluktur", "yüzey, [sadece] uzunluğu ve genişliyi bulunan şeydir" şeklindeki sözleri ve [kitabındaki] makalelerin başında zikredilen benzeri postulatlar (*musâdarât*) gibi. Mantıkî burhânın hükmü de böyledir; onun ilkeleri de kendisinden önce gelen [başka] bir sanattan alınır ve öğrencilerin burhânî [kıyas yapmadan] önce onları müsadere etmeleri gerekir. Mantık sahibinin (Aristoteles) şu sözleri bu kâbildendir:

Şanı yüce olan Yaratıcı hariç, var olan (*mevcûd*) her şey ya cevher ya da arazdır. Tıpkı şu sözü gibi: Cevher kendi başına var olan (*kâim bi-nefsihi*) ve zıt özellikler almaya kâbil olan şeydir. Araz ise bir şeyde, o şeyden bir parça olmaksızın bulunan ve o şey ortadan kalkmaksızın (batale) ortadan kalkabilen şeydir. Yine şu sözü gibi: Bazı cevherler madde (*heyûlâ*) ve suret gibi yalın, bazıları ise cisim gibi bileşik olur. Yine şu sözü gibi: Bütün cevherler ya etkin (*fâil*) bir neden ya da edilgin (münfail) bir nedenlidir. Yine şu sözü gibi: Her etkin nedenin derecesi (*şeref*), edilgin nedenlisinden daha üstündür. Yine şu sözü gibi: Olumsuzlama (*selb*) ve olumlama (*îcâb*) arasında her hangi bir konum (*menzil*); yokluk (*âdem*) ve varlık (*vücûd*) arasında da her hangi bir mertebe yoktur. Aynı şekilde "*araz etkide bulunamaz*" [*öncülü*] ve öğrenencilerin burhânî [kıyas yapmadan] önce müsadere ettikleri benzeri öncüller (*mukaddime*) gibi.

Mantıkî burhân konusunda incelemede (*nazar*) bulunmak isteyen kimsenin, bundan önce geometrik burhâna dair alıştırma yapması ve onun bazı yönlerini öğrenmiş olması gerekir. Zira o (*geometrik burhân*) öğrenciler için daha anlaşılır ve daha kolaydır. Bunun nedeni ise anlamlarının işitilir (*mesmû'*) ve akledilir olmasına karşın, örneklerinin duyulur (*mahsûs*) ve gözle görülür olması ve duyulur şeylerin de öğrenciler için daha anlaşılır olmasıdır.

Bil ki, [bir ispat olması bakımından] burhânın geometrik veya mantıkî olması arasında hiçbir fark yoktur ve [burhân] ancak doğru sonuçlardan olur. Bir sonuç için de iki veya buna eklenebildiği kadar doğru öncülün bulunması kaçınılmazdır. Bunun [geometrideki] örneği Öklides'in kitabında, bütün üçgenlerdeki üç açının iki dik açıya eşit olduğuna ilişkin ispatın (*burhân*), ancak otuz iki şekilden sonra açıklanmasıdır. Bu örneğe göre diğer şekiller de başka burhânlara muhtaçtırlar. [Nitekim] dik açılı [üçgende] hipotenüsün (*veter*) karesinin [dik açılı diğer] iki kenarın karelerinin [toplamına] eşit olduğu, ancak kırk altı şekilden sonra ispatlanmıştır (burhân). Bu şekle "şeklü'l-arûs" adı verilir. Diğer [*geometrik*] burhânlar da bu örnekteki gibidir. Aynı şekilde mantıkî burhânın da hükmü böyledir; bazen iki öncül onun için yeterli olur, bazen ise birkaç öncüle daha ihtiyaç duyulur. Bunun örneği, cisimle birlikte nefsin de var olduğunun ispatı (*burhân*) için üç öncülün yeterli olmasıdır. Onlar şunlardır: (a) Bütün cisimlerin yönleri vardır; bu, aklın önsellerinden olan tümel olumlu, doğru bir öncüldür. (b) İkinci öncül: Cismin aynı anda bütün yönlere hareket etmesi imkânsızdır; bu, aklın önsellerinden olan tümel olumsuz, doğru bir öncüldür. (c) Üçüncü öncül: Bütün cisimlerin bir yöne değil de başka bir yöne hareket etmesi, onları hareket ettiren bir nedenden dolayıdır; bu da aklın önsellerinden olan tümel olumlu doğru bir öncüldür. İşte bu öncüllerden nefsin var olduğu sonucu çıkar. Nefsin araz değil, bir cevher olduğunu ispat (*burhân*) etmek için, zikredilen bu öncüllere eklenmesi gereken diğer *öncüller* ise şunlardır: Cismi

hareket ettiren her nedenin hareketi aynı yönde ve aynı şekilde (*vetîre*) olur. Örneğin, ağır cismin aşağıya, hafif cismin ise yukarıya doğru hareketindeki gibi. Bu doğal neden olarak isimlendirilir. Hareketi, örneğin canlılardaki gibi farklı yönlerde ve çeşitli şekillerde (*fen*) irade ve bilinç (*ihtiyâr*) ile gerçekleşen [nedene] gelince buna nefsanî [neden] adı verilir. Bu, bir duyumsama olarak kavranan aklî bölmedir (*kısme*). Dolayısıyla cismi irade ve bilinçle hareket ettiren her neden cevher olduğuna göre nefis de bir cevherdir. Zira araz etkide bulunamaz. Bunlar aklın önselleri bakımından kabul edilmiş öncüllerdir ve kendilerinden nefsin bir cevher olduğu sonucu çıkmaktadır.

Bölüm: Âlemde Boşluk Bulunmadığına Yönelik İspatın (*Burhân*) Niteliği

Boşluğun (*halâ*) anlamı, içerisinde yer kaplayan bir şeyin (*mütemekkin*) bulunmadığı boş mekândır. [Konunun ispatı için getirilen] "âlemde, ne aydınlatan ve ne de karanlık olan bir mekânın bulunduğu akledilemez" [öncülü] aklın önselindeki tümel olumsuz, doğru bir öncüldür. Diğer (ikinci) öncül, "Işık (*nûr*) ve karanlıktan her ikisinin cevher veya araz ya da birinin cevher diğerinin ise araz olması kaçınılmazdır" [şeklindedir ki] bu aklî, doğru bölmedir (kısımlardır). Bir diğer (üçüncü) öncül ise şudur: Onlardan her ikisi cevherse o halde boşluk mevcut değildir; her ikisi arazsa, araz ancak cevherde var olduğu için boşluk yine mevcut değildir. Biri cevher diğeri araz olduğunda da hüküm böyledir.

Bölüm: Âlemde Boşluk ve Doluluk Bulunmadığının İspatı Hakkında

Kardeşim! Bil ki, boşluk ve doluluk mekânın iki niteliği, mekân da cismin niteliklerinden biridir. Feleğin dışında başka bir cisim vardır [denildiğinde] şöyle cevap veririz: "Âlem"den kastımız söz konusu cisim ile feleğin bütünüdür. O halde, âlemin dışında başka bir şeyin var olduğu nereden çıktı?

Bölüm: Filozofların "Âlem Kadim midir, Yoksa Mühdes midir?" Sözlerinin Anlamı

Kadimle kastedilen şey, âlemin üzerinden uzun bir zamanın geçmesi ise *âlem kadimdir* sözü doğrudur. Yok, eğer onunla kastedilen, âlemin şimdi sahip olduğu aynının değişmezliği ise bu söz yanlıştır. Zira âlem, şimdiki hâlini sürekli devam ettirmesi bir tarafa dursun, bir anlık bile tek bir hâl üzere aynında değişmez değildir. Bunun anlamı şudur: Filozoflar, "âlem" adlandırmasına ilişkin sözleriyle cisimler âlemini kastetmişlerdir ki bu da iki türlüdür: Felekî ve doğal. İmdi, ay feleğinin altında bulunan doğal cisimler iki türlüdürler: Tümel unsurlar (*erkân*) ve tikel türevler (*müvelledât*). *Tikel* türevler sürekli bir oluş (*kevn*) ve bozuluşa (*fesâd*) tabidirler. Tümel unsurlar ise sürekli bir değişim/başkalaşma (*teğayyür*) ve dönüşüm (*istihâle*) içerisindedirler ki bu, doğal şeyleri inceleyenler için gizli değildir. Felekî cisimlere gelince onlar sürekli bir hareket; paralelliklerdeki nakil (*nukle*) ve yer değiştirme (*tebeddül*) içerisindedirler. Öyleyse onun (âlemin) tek bir hâl üzere değişmezliği (*sebât*) nerede kaldı? Değişmezlikle, âlemin her zaman sahip olduğu suretinin ve küre şeklinin kastedilebileceğine gelince, şunu bil ki küre şekli ve döngüsel (*devriyye*) hareket cismin, cisim olması bakımından bir niteliği ve onun zâtı için mukavvim bir unsur değildir. Tam tersi, *Madde ve Suret Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-heyûlâ ve's-sûret)* de açıkladığımız üzere onlar, bir kastedenin kastıyla oluşan iki mütemmim surettirler. Bir kastedenin kastıyla oluşan her hangi bir suret varlığı

boyunca aynıyla sabit olmaz ve bir şey ancak mukavvim sureti sayesinde varlığı boyunca aynıyla sabit olur.

Kardeşim bil ki âlemin bu suretini (*küre*) muhafaza eden, onu kuşatan feleğin hareket hızıdır ve feleği hareket ettiren, feleğin dışındaki bir şeydir. Feleğin hareketinin durdurulması (teskîn) âlemin ortadan kalkması (*butlân*) demektir ki bu, göz açıp kapayıncaya kadar olur. Tıpkı izzet ve celâl sahibi [Tanrı'nın] *"Kıyametin kopması yalnız göz kırpması gibi ya da daha kısa zaman içinde olur!"*[3] şeklindeki buyruğu gibi.

Bil ki, feleğin dönmesinin durması; yıldızların/gezegenlerin (*kevâkib*) seyirlerinin, burçların çıkışının ve batışının durmasıdır. Bu durumda âlemin sureti ve varlığı (*kıvâm*) ortadan kalkar ve büyük kıyamet kopar. Bu muhakkak olacaktır. Zira imkân halindeki her şeyin, her ne kadar kendisine sonsuz bir zaman tahsis edilmişse de, fiil haline çıkması kaçınılmazdır. Dolayısıyla feleğin dönmesi durdurulabilir. Zira onu hareket ettirenin [bu hareketi] durdurması da mümkündür: *"O'nun için bu daha kolaydır ve en yüce örnek O'na aittir."*[4] Cisimler âleminin hudûs (sonradanlık) nedenini, *İlkeler Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-mebâdi)* yine cisimler âleminin sonluluğunun (*fenâ*) nedeni de *Diriliş ve Kıyamet Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-b'asi ve'l-kıyâme)* açıklamıştık.

Bölüm: Nefis Bakımından Yükseldiği Takdirde İnsanın Meleğe Dönüşeceği Hakkında

Kardeşim! Bil ki insan, cisminin (*cesed*) yaratılışı ve bedeninin sureti bakımından izlediği şey gibi, nefsinin yolunu (*mezheb*) izler ve onun hâlleri konusunda tasarruf sahibi olursa, kendisini meleklik derecesinin izlediği insanlık [mertebesinin] en uç noktasına ulaşır, izzet ve celâl sahibi Yaratıcısı'na yakın olur ve vasfının dahi yetersiz kalacağı şekilde en güzel ödüllerle mükâfatlandırılır. Nitekim izzet ve celâl sahibi olan Allah bunu vasfederek şöyle buyurur: *"Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez."*[5] Şimdi, onun (*insan*) yaratılışı bakımından kendisini izlediği şey şudur: O, başlangıçta basit (*mehîn*) bir sudan çıkan bir hücreden (*nutfe, sperm*) ibaretti, sonra sağlam (*mekîn*) bir yerde karar kılmış koyu (*câmid*) bir kan pıhtısına (*alaka*), ardından bir çiğnemelik et parçasına (*mudğa*) ve daha sonrasında da kendisine bütün suretlerin verildiği bir cenine dönüştü; sonra hareket eden ve duyumsayan bir bebek, ardından zekâ sahibi (*zeki*) ve anlayan (*fehm*) bir çocuk, sonrasında tasarruf sahibi, güçlü ve aktif (*naşît*) bir genç, ardından bilgi, marifet ve deneyim sahibi orta yaşlı bir kişi ve daha sonrasında da ilâhî (*rabbânî*) hikmet ve felsefe sahibi yaşlı bir kimse (*şeyh*) oldu. Nihayet, ölümün ardından onun nefsi; hoşnut, mutlu, sevinçli, sonsuza kadar ve ebediyen bâki kalacak, varlığı ebedi olan ruhanî, göksel bir melek olur.

Kardeşim! Bil ki, noksan nitelikler (*vasıf*) ve arazlar senden kopmadığı, en güzel ve en değerli nitelikler seni sarmadığı sürece bu mertebelerden her hangi bir dereceye erişemezsin. Aynı şekilde bilgi ve marifet derecesi bakımından ancak, çocukluktan itibaren basiretsizlikle ve düşünmeksizin alışmış/edinmiş olduğun ahlâk, âdet, görüş, mezhep ve amelleri kendi nefsinden uzaklaştırmak suretiyle yükselmen gerekir. Öyle ki, insanlık suretinden ayrılıp meleklik suretine bürünmen; göklerin melekûtuna (hükümranlık) ve felekler âleminin en-

3. Nahl, 16/77.
4. Rum, 30/27.
5. Secde, 32/17.

ginliğine doğru yükselmen; orada en güzel ödüller ve bol bol mükâfatlarla ödüllendirilmen; filozoflardan (*hakîm*), hayır sahiplerinden, müminlerden ve iyi kimselerden seni önceleyen hemcinslerinle, yine *"Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîkler, şehitler ve salih kimselerle beraber -bunlar ne güzel arkadaştır-"*[6] en zevkli bir yaşam sürmen mümkün olsun.

Kardeşim! Şunu bil ki, daha önce de açıkladığımız üzere insan, düşünüp taşınmaksızın duyularını kullanabilecek şekilde yaratıldığı gibi, çocukluğundan itibaren kıyas kullanabilme doğasına da sahiptir. Fakat kıyasların, mantıkla ve cedelin (diyalektik) koşullarıyla ilgili kitaplarda uzun uzadıya açıklanmış olduğu gibi çeşitli kuralları vardır. Buna rağmen biz, onlardan sadece bazı kısımları, diğerlerine örnek olacak biçimde anlatacağız. Onlardan bir kısmı, çocukların farklı kıyas kuralları koymalarından ibarettir. Örneğin kendilerinin, babalarının ve kardeşlerinin hâllerine, onların şeylerdeki tasarruflarına ve evlerinde gördükleri şeylere dair kıyaslarını, başka çocukların hâllerine, onların babalarının tasarruflarına ve evlerinde bulunanlara yönelik asıllar yapmaları gibi. Bunu, onları görerek hâllerini gözlemlemeseler de, kendi hâllerinden öğrendikleri şeye kıyasla yaparlar.

İnsanlardan akıl-baliğ kimselere gelince onlar, tasarruflarındakilerle ilgili bildikleri şeylerden ve önceden tecrübe ettikleri hâllerden ibaret olan kıyaslarının kurallarını, gözlemleyemedikleri ve tecrübe etmedikleri -sadece bildiklerine kıyasladıkları- şeylerin kendisine kıyas edildiği asıllar yaparlar. Cedelle ve titiz incelemeyle uğraşan âlimlere gelince onlar, kendilerinin ve karşıtlarının üzerinde ihtilaf etmedikleri şeylerden ibaret olan kıyaslarının kurallarını -ittifak ettikleri bu şeylerde hak veya batıl, doğru veya yanlış ayrımı yapmadan- üzerinde ihtilaf ettikleri şeylerin kendilerine kıyas edildiği asıllar ve öncüller yaparlar. Geometrik ve mantıkî burhânlarla alıştırma yapan kimselere gelince onlar, aklın önsellerindeki şeylerden ibaret olan kıyaslarının kurallarını asıl ve öncüller yapar; onların sonuçları üzerinden de duyumsanmayan ve aklın önselleriyle bilinmeyen, tam tersi zorunlu burhânlarla elde edilen diğer bilgilerin çıkarsamasını yaparlar. Ardından, elde edilen (*mükteseb*) o bilgileri yine öncül ve kıyaslar yapar ve onların sonuçları üzerinden, öncekilerden daha ince ve titiz [bir akıl yürütme gerektiren] başka bilgilerin çıkarsamasına giderler. Onlar hayatları boyunca bunu yapmayı sürdürürler. İnsan dünya durdukça yaşasaydı şayet, kendisi için bu konuda yine geniş bir [alan] bulunurdu.

Bölüm: Duyu Organları ve Onların Bilgileri Bakımından Canlıların Farklılığı

Kardeşim! Şunu bil ki, *Canlılar Risâlesi*'nde (*Risâletü'l-hayevân)* de açıkladığımız üzere, canlılardan bazılarının bir tek duyu organı, bazılarının iki duyu organı, bazılarının üç duyu organı, bazılarının dört ve bazılarının da beş duyu organı vardır.

Kardeşim! Bil ki, daha fazla duyu organına sahip her canlı diğerlerinden daha fazla şeyi duyumsar. İnsana gelince o, bu beş duyunun tamamına sahiptir. Fakat insanlardan duyumsadıklarını daha fazla düşünen (teemmül) ve onların hâllerine daha fazla dikkat kesilen kimsenin zihninde (*nefs*), aklın önsellerinden olan bilgiler daha fazla olur. Bu niteliğe (*vasf*) sahip olan ve söz konusu önsel bilgileri birer öncül ve kıyaslar yaparak onların sonuçlarının çıkarsamasında bulunan kimsenin zihninde burhânî bilgiler daha fazla olur. Daha fazla hakikî (burhânî) bilgiye sahip bir kimse de meleklere daha çok benzer ve rabbine daha yakın olur.

---

6. Nisa, 4/69.

Kardeşim! Şunu bil ki, duyulur şeyleri daha fazla düşünüp incelediği, onların hâllerini tefekkür süzgecinden geçirdiği ve onları düşüncesiyle birbirilerinden ayrıştırdığı (*temyîz*) takdirde anlayış sahibi (*lebîb*) âkil bir insanın zihnindeki (*nefs*) aklî bilgiler çoğalır. Bu bilgileri kıyaslarda kullanıp sonuçlarının çıkarsamasında bulunduğunda da zihnindeki (*nefs*) burhânî bilgiler çoğalır. Burhânî bilgilerin çoğaldığı her nefis bunun uyarınca, maddeden soyutlanmış (mücerred) suretler olan ruhanî şeyleri tasavvur etmeye güç yetirir ve bu durumda onlara benzeyerek bilkuvve onlar gibi olur. Ölüm anında bedenden (*cesed*) ayrıldığında ise bilfiil onlar gibi olur, zatıyla özgürleşip oluş ve bozuluş âleminin cehenneminden kurtulur ve ruhlar âleminin canlılar meskeni (*dârü'l-hayevân*) olan cennetine girmeyi başarır. Dünya hayatını isteyenler ve orada ebediyen kalmayı temenni eden dünya sevdalıları keşke şunu bilselerdi: *"Onlardan her biri bin sene yaşamayı arzular, oysa yaşatılması hiç kimseyi azaptan uzaklaştırmaz."*[7] Ey kardeşim! Onlardan olmanı [Allah] esirgesin! Tam tersi sen, ahiret sevdalılarından ve Allah dostlarından ol. Onlar, şanı yüce olan [Tanrı'nın, bu zümreden olduklarını] iddia eden kimseleri azarlamak için buyurduğu şu sözüyle övülmüşlerdir: *"De ki: Ey Yahudiler! Bütün insanlar değil de, yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız ve bunda da samimiyseniz o zaman ölümü temenni edin!"*[8]

Kardeşim! Gecikmeden ilâhî (*rabbânî*) bilgileri (*marifet*) talep etmeye ve melekî bir ahlâk edinmeye çalış; yaşamın sona ermeden ve ölüm yaklaşmadan önce, güzel işlerden olan iyiliklerde acele et ve beş şey gelip çatmadan önce beş şeyin kıymetini bil. Nitekim Allah'ın elçisi (Allah onu hayırlar ile kuşatsın ve onu huzurundan ayırmasın) şöyle buyurur: *"Meşguliyetten önce boş vaktinin, fakirlikten önce zenginliğinin, hastalıktan önce sağlığının, ihtiyarlıktan önce gençliğinin ve ölümden önce yaşamının kıymetini bil."*[9] [Yolculuk için] azık temin et; en hayırlı azık ise takvadır. Umulur ki sen, gökler hükümranlığına (*melekût*) ve feleklerin enginliğine yükselmeyi başarır, cismanî (*cirmânî*) vücut (*cüsse*) halindeki bedeninle (*cesed*) değil, arınmış ruhanî nefsinle ruhlar âleminin cennetine girersin.

Kardeşim! Allah seni isabette (*sedâd*) muvaffak etsin; bizleri, seni ve hangi ülkede olurlarsa olsunlar bütün kardeşlerimizi kemalde (*reşâd*) başarılı kılsın! Gerçekten de O, kullarına karşı merhametlidir.

Her türlü noksanlıktan uzak, yüce Allah'ın yardımlarıyla bu risâle sona erdi. Gerçek övgü sadece Allah'adır. Allah'ın elçisi Muhammed'e ve onun pak ailesine salât ü selâm olsun.

Bununla da *İhvânu's-safâ ve hullânü'l-vefâ* kitabından matematik hakkındaki birinci kısım tamamlandı. Onu, cismânî doğal şeylerle ilgili olan ve *Madde ve Suret Risâlesi*'yle (*Risâletü'l-heyûlâ ve's-sûret)* başlayan ikinci kısım izleyecektir.

---

7. Bakara, 2/96.
8. Cum'a, 62/6.
9. Hakim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, trs., IV, 306. (ç.n.)

İhvân-ı Safâ grubundan bir düşünürün şöyle dediği rivayet edilir:

"Din hastaların, felsefe ise sağlıklı insanların tedavisiyle ilgilenir. Peygamberler hastaları, hastalıklarının artmaması, hatta onların bütünüyle iyileşmesi için tedavi eder. Filozoflar ise herhangi bir hastalık bulaşmaması için, sağlıklı insanların sağlığını korur."

İhvân-ı Safâ, onuncu yüzyılda ortaya çıkmış bir grubun adıdır. Ansiklopedi niteliğinde 52 risale yazarak, matematikten müziğe, felsefeden gökbilimine ve sihirden aşka kadar pek çok konuyu şiirsel bir dille incelerler.

İslam tarihinin toplumsal ve düşünsel yarılmalar yaşanan bir döneminde, aklın rehberliğinde, kalbi arındırmaya ve insanı yükseltmeye gayret ederler. Hiçbir bilime düşman olunmamalı, hiçbir kitaptan uzak durulmamalıdır onlara göre. Öteki düşünce ve inançlara karşı hoşgörüye vurgu yaparlar.

Kim oldukları konusunda değişik teori ve söylentiler vardır. Etraflarındaki sır halesi bin yıldır kalkmamıştır. *Risâleler*'i, üç "gizli imam"dan ikincisinin yazdığı iddia edildiği gibi, İhvân-ı Safâ'yı İsmaililer'den Nusayriler'e ve Dürziler'e kadar değişik yapılara atfedenler de olur.

Abbasi halifesinin emriyle 1050 yılında *İhvân-ı Safâ Risâleleri*'nin (İbni Sina'nın eserleriyle birlikte) bütün kütüphanelerden toplanarak yakıldığı bilinir. Ancak Endülüslü düşünür Müslime, Doğu'ya seyahati sırasında risaleleri toplayarak, yok olmaktan kurtarır.

"(Bu) risaleler, cilâ, şifa, nur ve ışıktır. Hatta onlar ilaç olamamışsa, hastalık gibidir. İyileştiremezse hasta eder, ıslah etmezse ifsat eder; kurtuluşa erdirmezse helâk eder. Tedavi eder; ama bazen hasta da edebilir. Öldürür de, diriltir de."

Nihayet Türkçe'ye çevrilen Risâleler beş cilt olarak yayımlanacaktır.

Bin yıldır Doğu'dan Batı'ya geniş bir kültür ve düşün coğrafyasında önceleri nefesi sonraları ise hayaletiyle dolaşan bu eser, şimdi okunup, arınmış kalplerde yer edinmeyi bekler, yeniden.

AYRINTI • İdeaAyrıntı Dizisi
ISBN: 978-975-539-659-0
9 789755 396590

29 TL